I 189

ЦСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Отделение за езикознание, литературознание
и изкуствознание

ИЗВЕСТИЯ

НА ИНСТИТУТА ЗА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

Книга IX

ЧИТАЛНЯ

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Пр 4563/60

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

I 189

ПРОВЕРКА 1969 г.

ИЗВЕСТИЯ
НА
ИНСТИТУТА ЗА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

КНИГА IX

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

ЧИТАЛНЯ

ПРОВЕРКА 1978 г.

ПРОВЕРКА 2009 - 2010

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ Библиотека СОФИЯ

СОФИЯ
ИЗДАНИЕ НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
1960

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Людмил Стоянов (отговорен редактор), Боню Ангелов, Стойко Божков, Велчо Велчев и Николай Лилиев

АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ

Ранно литературно творчество

Христо Дудевски

Трудно е да се каже с какво по-силно ни обайва Алеко Константинов: с трезвия реализъм на творчеството си, с ударната сила на сатирата или с политическата актуалност на произведенията си. Обаятелна е и личността на Алеко: безупречно честен, принципен, неподкупен като гражданин, последователен демократ и хуманист, запазил в себе си много от чертите на възрожденските дейци. А любовта на Алеко към българската природа? Тя е негова насъщна потребност — от нея той черпи нови и силни впечатления. Тя му помага да избегне еднообразието, неподвижността на буржоазното общество, които потискат неговия дух в големия град. Но у него любовта към природата е здраво свързана с хората. Изобразявайки нейните прелести, Алеко се стреми да въздействува на съвременниците си за облагородяване на техните нрави.

В миналото творчеството на Алеко Константинов привлича вниманието на такива наши литератори като П. П. Славейков, д-р Кр. Кръстев и Ив. Д. Шишманов, но цялостна, от позициите на марксическата естетика, оценка му дават Димитър Благоев и Георги Бакалов. Неколцина наши литературни историци и критици и днес изследват неговото литературно дело: Г. Цанев, Г. Константинов, П. Пондев, Г. Веселинов, Ал. Ничев и др. И в чужбина съществува интерес към него: в Чехословакия — д-р Герхард Геземан, в Съветския съюз — акад. Н. С. Державин, К. В. Шенкер и Г. Я. Илина.

В предлагания вид нашата работа представлява част първа от един опит за цялостно монографично изследване на жизнения и творчески път на Алеко Константинов. В тези три глави е проследено развитието му до появата на пътеписа „До Чикаго и назад“ (1893) — първото зряло произведение. Предстои да бъдат завършени следващите три глави и заключение, посветени на зрелия дял от Алековото литературно творчество. Монографията ще има следните части:

Глава I. Детство, юношество и младост.
Глава II. Първи стъпки в литературата.
Глава III. Литературно-естетически възгледи.
Глава IV. „До Чикаго и назад“.
Глава V. „Бай Ганю“.
Глава VI. Политически фейлетони, разкази и очерци.
Глава VII. Заключение. Алекови традиции в нашата литература.

Глава I

ДЕТСТВО, ЮНОШЕСТВО И МЛАДОСТ

1. Семейна и обществена среда

Друг е изглеждал Свищов преди близо сто години, разположен амфитеатрално на високия дунавски бряг — тогава цъфтящ търговски град и пристанище. През епохата на Възраждането той се издига като средище на голям стопански живот, огнище на българщината; неговите жители, предимно търговците, често пътуват по чужбина, опознават културата и бита на другите свободни народи. В Свищов новите икономически отношения се изявяват най-рано и в най-пълна форма и малко други градове са могли да му съперничат в това отношение — Русе, Пловдив, Пазарджик, Карлово. Тук живеят и работят в различни години на своя живот възрожденските дейци Неофит Бозвели, Христаки Павлович и Емануил Васкидович; тук се ражда известният наш учен, литературен историк, изтъкнат фолклорист — проф. д-р Иван Д. Шишманов.

Алеко Константинов е роден в Свищов на 1 януари 1863 г. в дома на заможен, със значителна за времето си култура търговец Иваница Константинов. Както бележи неговият пръв и все още най-добър биограф, големият наш поет Пенчо Славейков, Алеко израства в една заможна среда, заобиколен от нежните грижи на любящата го майка.[1] От нея той наследява тих нрав, скромност и доброта, а от баща си — бърза схватливост на ума, умението да разказва анекдоти и всякакви весели истории. По характер и темперамент Алеко представлява някаква смесица от черти на баща си и майка си. Иван Д. Шишманов, негов братовчед по майка, с тия думи рисува външния му портрет като дете: „Алеко беше хубаво, русокосо, винаги спретнато, „европейски“ облечено момченце.“[2] На същата подробност спира вниманието си и Найчо Цанов в своите „Спомени за Алеко“. Двамата бъдещи приятели се срещат във Видин още преди Освобождението. „Едни смътни спомени — разказва Н. Цанов — са останали в мене от онова време. Едно само помня много добре. Той бе обърнал на всички роднини вниманието върху себе си. Приказваха постоянно нещо за него и го хваляха. Той бе чисто, спретнато дете. Караха го да разказва нещо, а те се смееха и му се чудеха (подчертаното от мен — Хр. Д.).“[3]

В същност в дома на Иваница Константинов не всичко е било в ред. Алеко често е свидетел на мъчителни сцени между родителите си. Ревнивият и стар баща (съпругата е била три пъти по-млада) създава чести тревоги и безпричинни ядове на чувствителната и болнава Тинка Иванова, майка на Алеко. Сякаш богатството и просторната къща, кацнала като лебед на високия дунавски бряг, са пречка да бъдат всички

[1] П. Славейков. Алеко Константинов. Събрани съчинения, София, 1922, т. 6, кн. 1, стр. 115.

[2] Ив. Д. Шишманов. Две писма от юношеските години на Алеко Константинов. Слънце, год. II, 1920, кн. 5, стр. 369. Срв. Н. Начов. Спомени за Алеко Константинов. Листопад, год. VIII, 1927, кн. 5, стр. 119.

[3] Н. Цанов. Спомени за Алеко. Мисъл, год. XVII, 1907, кн. III, стр. 117.

щастливи. Към това се добавя и забраната на малкия Алеко да дружи със съседските деца — „гуреливи свищовлийчета от Долня махала“.[1]

Но неправилно ще бъде, ако рисуваме Алековото детство само в „черно“. Преди всичко налага се на вниманието строгата етичност на майката. У децата си — син и две дъщери — Тинка Иванова възпитава обич към труда, училището и дома, внушава почит към по-възрастните. Някаква възрожденска трезвост владее тук. Затова, ако по-късно не откриваме у Алеко никаква следа от религиозност, и това е плод на възпитанието от майката. Навярно него има пред вид Пенчо Славейков, когато пише: „ . . . на други домашни (подчертаното от мен — Хр. Д.) и обществени причини се дължи липсата на религиозно чувство у Алеко.“[2] Все по това време заляга в сърцето му обичта към нашите народни песни и приказки, пети и разказвани от леля му Анастасия В. Маркова, увлечението му да свири на цигулка.[3] Тази обич той ще запази за цял живот. И в годините на своята творческа зрелост, като автор на „До Чикаго и назад“ и „Бай Ганьо“, ще изповяда: „Аз съм готов да прегърна своя враг, ако ми изпее както трябва песента „Богдане, бог да те убие“ или „Я запретни, Вело моме, бели ръкави“ и да погледна накриво приятеля си, когато видя, че се възхищава от „Зелен листец“, „Каранфилчето“ и други такива цигански прелести . . .“[4]

Разбира се, Алеко наследява черти от характера и на своя баща. Като човек Иваница Константинов се отличавал със своята енергичност и вътрешно благородство, съчетавани с висока лична и обществена съвест. Същевременно бил жизнена натура, обичал веселбите, подслаждани от смешни историйки за българи, пътували из чужбина. Сам бил отличен импровизатор. Очевидно живостта и непосредният хумор на разказването у Алеко са дошли от бащата. На това се спира и Пенчо Славейков: „И мене ми се ще да вярвам, че освещението и коментирането на някои факти из скитанията на Бай Ганю са освещения и коментарии, подловени от думите и тона на бащините разкази.“[5]

И още: обкръжен с охолство в бащиния дом, Алеко слабо познава живота на бедните люде. Когато пораства, родителите му наемат учители в къщи — поменатите вече Емануил Васкидович и Янко Мустаков.[6] Върху тая особена семейна основа начева изграждането на Алековата личност.

С „Буквара“ на Янко С. Мустаков и с книги като „Детинско прибавление или различни нравствени поучения и правоучителни истории“ (1852) на Ем. Васкидович, „Различни познания за ученици“ (1865) на Ив. Богоров и други, Алеко Константинов приключва основния курс на своите занимания в къщи, след което продължава в класното училище.

---

[1] П. Славейков. Алеко Константинов, стр. 116.
[2] Пак там, стр. 115.
[3] Пак там, стр. 117.
[4] Ал. Константинов. Бай Ганю. Съчинения, София, 1902, кн. 2, стр. 185.
[5] П. Славейков. Алеко Константинов, стр. 117.
[6] „Буквар за учениците от 1-во отделение на Основното училище в Свищов, нареден от Янко С. Мустаков“. Книгата представлява второ издание на буквара от 1872 г. Навярно това е първото учебно помагало, по което Алеко учи.

В своя опит за автобиография той пише за тоя период: „Следвал е два класа в Свищовското училище“ — вероятно през 1872—1874 г.[1]

Други сведения за училищните дни на Алеко, прекарани в Свищов, не са установени, както няма и за предните години. Днес можем само да предполагаме, че будният Алеков баща си е набавял всяка новоиздадена българска книга, имал е по-широки интереси. Навярно това съзнание и убеждението, че първородният син на Иваница Константинов не може да остане неук, заставят бащата да го изпроводи единадесетгодишен в Габровското класно училище. Той трябва да израсне като учен и личен гражданин. И през есента на 1874 г. Алеко Иваницов Константинов пристига в Габрово, в единствената тогава българска гимназия.

2. Ученик в Габрово и Николаев

Известно е значението, което има Габровското седмокласно училище за духовното и национално-политическото осъзнаване на нашия народ. Основано през 1835 г. като първо светско образцово българско училище с активната помощ на Васил Априлов и Никола Палаузов, в късо време то израства в най-авторитетен наш просветен институт. Между другите национални задачи, които разрешава Габровското седмокласно училище, е и проблемата, къде българската младеж ще се усъвършенствува в науките, след като завърши курса на домашните училища. Както сочат редица исторически факти, с отварянето на Габровското училище се нанася силен удар на вътрешното елинистично влияние (наред с други някои външнополитически и икономически причини), което прави възможно вместо в Атина, о-в Халки и Цариград нашата ученолюбива младеж да дири духовните семинарии, гимназии и университети в Одеса, Киев и Москва.[2] А това се оказва крайно благоприятно за засилването и развитието на политическите и икономическите връзки между българи и руси и има решаващо значение за насочването на нашето образование, наука и култура по един демократичен, дълбоко хуманистичен и свободолюбив път.

В Габровското училище Алеко Константинов престоява от есента на 1874 до април 1876 г., когато от Габрово излиза въстаническата чета на Цанко Дюстабанов, училищен настоятел. Училището бива затворено и обърнато от турците в казарма.[3] С мъка и големи премеждия Алеко едва

[1] Светлина, год. VII, 1897, кн. VI, стр. 2. Тия „своеръчни биографични бележки на Алеко Константинов“ са първият му и единствен опит за автобиография. Тях взема и включва в своя очерк Пенчо Славейков — Алеко Константинов. Съчинения, София, 1901, стр. III—IV. За отбелязване е начинът, по който те възникват, затова ще предадем цялата бележка на Бедрос, редактора на сп. „Светлина“ (Бедрос — Петър Абрашев, Алеков съученик от Николаев): „През миналата година помолихме покойния Константинов да ни достави фотографията си и факсимилираните и поместените на другата страница биографични бележки, с разрешение да ги публикуваме в „Светлина“. Многото набран материал не ни позволи да сторим това по-рано, а нямаше и защо да бързаме, като виждаме, че Алеко Константинов като писател от ден на ден ставаше по-известен и всяко по-късно появяване на биографията и портрета му (поместен на стр. 1 — Хр. Д.) имаха да се посрещнат с по-голяма симпатия и любопитство от страна на читающата публика.“

[2] Вж. Ив. Д. Шишманов. Наченки от руско влияние в българската книжнина. София, 1899, стр. 15.

[3] Вж. Н. Начов. Спомен за Алеко Константинов. Листопад, год. VIII, май 1927, кн. 5, стр. 120.

успява да се върне в Свищов, дето го заварва Освободителната руско-турска война.

Времето, прекарано в Габровското училище, е от особено значение за по-нататъшното изграждане на Алековата личност. Тук той допълва и разширява кръга на своите познания, заявка увлечението му по нашия фолклор и музиката. Всички съвременници говорят за неговата голяма страст още като ученик да свири на цигулка или да слуша изпълнение на народни песни.[1] В Габрово се пробуждат и поетичните наклонности на Алеко или както сам се изразява, под влиянието на учителя Илия Христович[2] и Шишковата словесност[3] той започва да „пише детски стихове".[4] Тая мисъл доразвива Пенчо Славейков, като подчертава, че по учебника на Т. Н. Шишков Алеко се школува в „майсторията как се калъпят оди, еклоги и сатири".[5]

И нищо чудно в това. Учебникът на Шишков има характер на обща теория на литературата. С неговото издаване се посрещат нуждите на нашето светско образование. Полезността на книгата се повишава и от обстоятелството, че тук е използуван много художествен материал от български и чужди автори, главно руски, като илюстрация към отделни теоретични положения. Излишно е да се спираме подробно на всички дялове, които са могли да обогатят гимназиста Алеко Константинов с верни и трайни знания. Ще отбележим само първия дял, озаглавен „Теория на слога или стилистиката". От него Алеко е могъл да усвои съдържанието на понятията: стил, стих, метрика и т. н. Не малко от определенията, които тук се дават, са валидни отчасти и днес. Например формулировката на стиха.[6]

В учебника на Т. Н. Шишков има глави и отделни моменти, които са разработени оригинално. Това са предимно примерите от нашата стара и възрожденска литература, които авторът сам е привлякъл. Тия откъси изпълняват главно служебна функция — илюстрират верността на едно или друго теоретично правило, но те едновременно с това популяризират успехите на младата ни литература, действуват патриотично върху съзнанието на читателите. Срещаме извадки от „Безсоница" на Р. Жинзифов, от поемата „Стоян и Рада" на Н. Геров, от Вазовата ода по случай възкачването на първия български екзарх и др.

Най-много примери се срещат обаче из произведенията на руските поети от XVIII и XIX в. — Хемницер, Кантемир, Гнедич, Жуковски. От-

[1] Н. Начов. Цит. ст., стр. 119. П. Абрашев. От детските ми спомени за Алеко Константинов. Български преглед, год. IV, юни 1897, кн. III, стр. 99—105.

[2] Учител по литература в Габровската гимназия, опитвал се да пише стихове.

[3] Тодор Н. Шишков (1833—1897) — учител, автор на няколко драми, сътрудник на различни вестници преди Освобождението, после редактор на в. „Свободна България" (1881—1882), където сътрудничи и Алеко, и др. Учебникът носи наслов: „Елементарна словесност в два курса от Т. Н. Шишкова. Сега първий път се издава на езика ни в полза на учениците и от двата пола. Том I. Цариград. В печатницата на Читалище 1873." Това полезно за времето си „школско" помагало е съставено според „Учебная теория словесности" на проф. И. Минин. У нас се разпространява 5-то издание на този учебник от 1866 г.

[4] Светлина, год. VII, юни 1897, кн. VI, стр. 2.

[5] П. Славейков. Алеко Константинов, стр. 117.

[6] Т. Н. Шишков. Елементарна словесност. Цариград, 1873, стр. 48.

къси от техни творби се дават за разяснение на различни видове ритмични стъпки, повечето в лош превод на съставителя. Само в отделни случаи, съзнавайки своето безсилие пред оригинала, Т. Н. Шишков запазва руския стихотворен текст. И много добре е сторил! От тези именно късове Алеко Константинов ще е почувствувал най-рано и най-добре художествената сила на мерената реч, нейното обаяние. Чрез тях той вероятно се е запознал най-напред и с Пушкиновата поезия. Ще добавим, че А. С. Пушкин на няколко места в учебника се нарича „велик руски поет" и неговото творчество се цитира твърде широко: отделни строфи от стихотворенията „Полководец", „Клеветникам России" и „Гусарь", от поемата „Медный всадник". Поместен е също краят на революционното стихотворение „Сим победиши" на Н. Огарев. Цитирани са множество стихове и цели строфи от басни на И. А. Крилов.

В това богатство от художествени откъси се заключава и най-съществената полза, която Алеко Константинов е могъл да извлече за себе си от Шишковия учебник. Този учебник е въоръжавал Алеко не само с различни знания по теория на литературата, но е предоставял и някои сведения за живота и творчеството на такива руски писатели като Б. А. Жуковски, И. А. Крилов, А. С. Пушкин, а също така и за някои антични и западноевропейски класици — като Омир, Фенелон, Волтер и А. Мицкевич. Интерес към тези и други автори, по-специално към Пушкин, Алеко ще прояви и в бъдеще, но първото семе на любов към литературата очевидно посява у него Т. Н. Шишков чрез своята „Елементарна словесност".

Но приемем ли, че с учебника „Елементарна словесност" на Т. Н. Шишков се изчерпва изворът на познания по литературна история и теория за Алеко Константинов, сериозно ще обедним откъм съдържание обществената атмосфера по онова време. В годините непосредствено преди Освобождението се забелязва истински кипеж в областта на художественото творчество. Издават се значителен брой оригинални произведения с подчертано патриотично съдържание — от Д. Войников, П. Р. Славейков, Л. Каравелов, В. Друмев и др. Литературата израства като пряка помощница в насочването на масите към борба за духовно и политическо освобождение. На българския читател и театрален зрител се поднасят и образци от френската, немската и руската драматична литература — „Лукреция Борджия" от В. Юго (1872), „Емилия Галоти" от Лесинг, превел П. Семерджиев (1873), „Недоросль" на Фонвизин е преработен в „Не-ще-може или глезен Мирчо" от Т. Н. Шишков (1873); Хр. Ботев издава свой превод на „Кремуций Корд" от Н. Костомаров (1875) и т. н. И всички тия книги — оригинални и преводни — целят да пробудят националното самосъзнание на нашия народ, да го подтикнат на борба за свалянето на турското иго. Те са получавани в Габровското училище, четени са от неговите питомци, в това число и от Алеко.

Но престоят на Алеко в Габровското седмокласно училище има и друго значение в неговия живот. По време той съвпада с най-трескавата подготовка на народните маси за бунт. Апостолската дейност на Васил Левски покрива България с мрежа от революционни комитети. Идеята за народно въоръжено въстание обединява всички трудещи се слоеве на

обществото — занаятчиите, средните търговци, младата патриотична интелигенция и главно измъченото селячество. Тоя патриотичен подем прониква сред учителите и учениците на Габровското училище. Както се отбеляза, училищният настоятел Цанко Дюстабанов извежда от Габрово въстаническа чета през април 1876 г. В града пристига Фазлъ паша и започва да безчинствува. Габровската гимназия е превърната в конак, дето биват мъчени и избивани много народни синове. Всичко това се запечатва дълбоко в юношеското съзнание на Алеко, за да се яви след години като горчив спомен. Във фейлетона „Що значи „народа ликува", насочен против фалшивите тържества, устроени от Фердинанд по случай покръстването на сина му Борис, Алеко прави знаменателен паралел между настоящето и робската действителност: „В това време върху верандата на Градския съвет военната музика будеше нощта с един стар, много стар турски марш... И звуковете на този марш ме пренасяха в епохата, когато Фазлъ паша под звуците на музиката пиеше, окръжен с раболепните чорбаджии, мастиката си и се наслаждаваше от висящите трупове на избесените нещастници..."[1]

Изобщо преживяното в Габрово стои в дълбока връзка с първите ярки картини на робството. За пръв път тук Алеко застава с лице към народа. В тая светлина той посреща и Освобождението — като спонтанно народно движение за смъкване на робските вериги.

В Свищов по време на Освободителната война в Алековия обширен дом отсяда император Александър II. А самият Алеко е зачислен за писар в Губернаторството заедно с Иван Вазов и Н. Живков, автора на „Шуми Марица". Пред очите му минават безкрайните полкове на освободителите. За цял живот той скътва в себе си впечатленията от тия дни и любовта му към руския народ остава най-чиста и свята. В своите „спомени и бележки" Пенчо Славейков посочва Никола Живков като пръв Алеков учител по стихотворство. Впрочем това трябва да се разбира условно. Възможно е младият Алеко да се привързва към Живков, виждайки в него свой събрат по перо; възможно е даже „да си купува тетрадки за дращение стихове по Живковия маниер",[2] но с това се изчерпва въздействието. Тяхната дружба е твърде къса.

Като се има пред вид, че избухването на Априлското въстание и обявяването на Освободителната война Алеко Константинов посрещна тринадесет-четиринадесетгодишен юноша, следва да се отбележи, че прочетеното до тоя момент е могло само да п р о б у д и скритите у него творчески възможности. Тепърва в Русия — в Южнославянския пансион (гр. Николаев) и в Одеския университет — той ще се изгражда като личност и осъзнава като поет-гражданин. Разбира се, определящо значение в Алековото творческо израстване запазва българската действителност от годините на юношеството му с нейните два най-решителни момента — Априлското въстание и Освобождението.

Русия, заплатила нашето Освобождение с живота на 200 000 свои войници, среща редица трудности в устройването на свободна България. Особено

[1] Съчинения на Алеко Константинов. Книга първа, 1901, стр. 131.
[2] П. С л а в е й к о в. Алеко Константинов, стр. 118.

остро се чувствува липсата на колко-годе обучена интелигенция, която да се заеме с ръководенето на младото ни стопанство, политика и култура. И тоя път Русия се притича на помощ: в различни учебни заведения биват приети стотици млади българи. Още през есента на 1879 г. една внушителна група от българчета се отправя за братската страна. Между тях е и Алеко Константинов. Той постъпва в Южнославянския пансион в гр. Николаев (по същество — гимназия с пансион за южни славяни, предимно българи). Пенчо Славейков го именува „казармата на действителния статски съветник Феодор Николаевич Минков", в който питомците вехнели „като цветя под чуждо слънце".[1]

Отрицателното отношение на Славейков към пансиона напомня за дописката от Одеса, която Христо Ботев помества във в. „Независимост" през 1873 г.[2] По-друго, доброжелателско отношение към Т. Н. Минков показва Христо Ботев само две години след обнародването на тая дописка в „Независимост". Както се разбира от Ботевото писмо до Михаил Греков от 30 август 1875 г., Т. Н. Минков е бил включен в работата на Революционния комитет — до него са изпращани сумите, събирани за покупки на оръжие.[3] На тая страна от дейността на Южнославянския пансион досега не е обръщано необходимото внимание. Вярно е, че за неговото отваряне и издръжка преди всичко се грижат отделни руски славянофили, а и самото правителство го използува като проводник на своята политика, поради което му осигурява значителна материална помощ. Повечето от пансионерите са били държавни стипендианти, останалите са били издържани от различни благотворителни дружества и само една малка част са учили на собствени разноски. Но по своите обективни резултати пансионът служи предимно на българското просветно дело. Нито едно учебно заведение в чужбина през онова време, а и по-късно, не дава на България толкова питомци, които после стават гордост на нацията, както Южнославянският пансион. Тук се учат, освен Алеко Константинов, родоначалникът на нашата пролетарска проза — Георги Кирков, двамата синове на Порфирий Стаматов — Александър и Георги. Оттук излизат М. Бъчваров и П. Абрашев — отсетне професори в университета, и мнозина други наши общественици, лекари и учители.

Може би изключително българският състав на пансиона (от 130 възпитаници около 100 са били българчета) скоро възбужда враждебност у някои реакционни славянофилски среди. Против Т. Н. Минков се пишат всякакви доноси, пансионът често е в ревизия и пр. Клеветите срещу тоя пансион проникват и в нашия печат. Публикуваните през 1909 г. спомени и документи за Южнославянския пансион от П. Абрашев представляват по-късен отпор на това злодумство.[4]

---

[1] П. Славейков. Алеко Константинов, стр. 119. Учредител и директор на Южнославянския пансион в Николаев през целия период на съществуването му е бил образованият и родолюбив българин славянофил Тодор Николов Минков (починал на 15 март 1906 г.).

[2] Хр. Ботев. Събрани съчинения. Изд. Български писател, 1958, т. 2, стр. 261—263.

[3] Пак там, т. 1, стр. 502.

[4] П. Абрашев. Южнославянският пансион в Николаев (Материали за историята на пансиона и биографията на неговия директор). София, 1909. Южнославянският пансион на Ф. Н. Минков. Спомени. 1909.

Направените от нас проучвания ни дават основание да заключим, че вътрешният и учебно-възпитателният ред в Николаевския пансион далеч не са били толкова тежки, както ги рисува Пенчо Славейков. Просъществувал от 1863 до 1892 г., пансионът преследва просветителска задача — да помогне за духовната пробуда на поробените южни славяни. Той израства като едно от добрите учебни заведения в Южна Русия. Наистина неговият директор има реакционни, монархически възгледи, след Освобождението поддържа консервативната партия, но като педагог той се ориентирва изцяло към светското обучение, пренася в пансиона редица полезни форми в устройството на руските гимназии. Така Т. Н. Минков дава голям простор на възпитаниците за така наречените извънучебни занимания — работата в кръжоци, организиране на утра и вечеринки — и с това активно спомага за развитието на техните наклонности. Изобщо пансионерите живеят живот напрегнат, богат, с много културни занимания.

Николаевският период от живота на Алеко Константинов твърде подробно е изследван от Боян Пенев. Той дава по-вярна в сравнение с Пенчо Славейков (макар да се ползува от него) характеристика на пансионерската среда, окръжаваща Алеко, по-пълно разкрива насоката в неговото творческо развитие, използува почти целия материал, който се отнася към това време. Пръв Боян Пенев обръща внимание на ранните произведения на Алеко — на двете стихотворения „Огледало“ и „Защо?“, на поемата „Песен за Слобод Маджара и Пламен Теня“, на незавършената комедия „На свободна почва“ и на разказа „Един неочакван годеж“.[1] Като ги цени твърде високо заради обществената им насоченост, той се спира на тяхната форма и конкретно показва нейните слабости. Още в първите работи на Алеко проличава неговата склонност да осмива с помощта на хумористична и сатирична характеристика. „Обикновено — продължава Пенев — даден обществен недъг той (Алеко — б. м., Хр. Д.) се опитва да конкретизира в един образ, в едно типично лице — както виждаме това отпосле в „Бай Ганю“, във фейлетоните...“[2] И това е правилно.

Но заслугите на Боян Пенев в проучване творчеството на Алеко Константинов не се изчерпват с поменатата по-горе статия. Той е автор и на първата и все още единствена „Биография“ на Щастливеца, издадена посмъртно от поетесата Дора Габе.[3] Без да оценяваме по същество достойнствата на тая малка книга, ще отбележим, че благодарение на своята широка научна осведоменост и голям научноизследователски опит Пенев е създал твърде верен портрет на Алеко като личност, гражданин и писател. От предговора, писан от Дора Габе, се разбира, че публикуваната „Биография“ представлява в същност глава I от замислена монография за писателя.

Все пак направеното не ни лишава от възможността, опрени на този и на друг още непроучен материал, да допълним и доизясним отделни моменти в биографията на писателя и по-цялостно да осветлим форми-

---

[1] Б. Пенев. Първите произведения на Алеко Константинов. Демократически преглед, год. XVI, април 1923, кн. IV.

[2] Пак там, стр. 231.

[3] Б. Пенев. Ал. Константинов. Биография, София, 1937.

рането на неговия творчески метод, да подирим и посочим по-конкретно въздействието на руската среда — обществена, идейно-политическа и литературна — върху художествено-естетическото съзряване на Алеко.

В това отношение нов и неизползуван материал представляват двата „подлистника“ на в. „Български глас“; техен автор е А. П. Шопов.[1] Като кореспондент на вестника в Русия, Шопов посещава при едно свое пътуване и Николаев. Своите впечатления той изнася в полемичен, но сдържан тон. Още в началото на първата дописка той споменува за интригите относно пансиона, отхвърля ги като неоснователни и в стремежа си да бъде по-убедителен дава различни примери. Шопов остава с хубаво впечатление от подготвеността на учителите, радва се на многостранните интереси, които засвидетелствуват учениците, и пр. В заключение той пише:

„Южнославянският пансион по плода, който е дал досега, по образованите млади, впоследствие труженици, които е подготвил в течение на своето съществуване, и най-после по настоящето негово положение, смело мога да го нарека първо заведение по посредство, на което младият българин може да получи едно сериозно първоначално образование.“[2]

Още по-определено за системата на обучение в Южнославянския пансион Шопов се изказва във втората си дописка. Тук подробно се спира на възпитаниците, на техния пансионерски живот и извънучебни занимания. У него извиква истински възторг особено тяхното дружество, „чрез устава на което се задължават всякой да пише, съчинява и превожда и да прочита труда си в общо събрание...“ Но наймного те привличат вниманието на посетителя с това, че „на възраст не са повече от четиринадесет--петнадесет години, а са успели да напълнят цели тетрадки със стихове (подчертаното от мен — Хр. Д.)“.[3]

Вгледайте се в снимката на Алеко като пансионер в Николаев. „Безобиден палавник“ — говорят очите му. И колко ли пъти остроумно и спокойно той е разсмивал другарчетата си, разказвайки им весели истории. Младост!...

В края на всяка седмица в пансиона се устройват литературни утра или вечеринки, материал за които се черпи от прочетеното, а често от ученическото творчество. На тия тържества художествено се изпълняват произведения на Пушкин, Лермонтов и Некрасов, от западноевропейските поети — на Хайне и Шилер. Наред с това в годината по няколко пъти се играят Гоголевите комедии „Ревизор“ и „Женитба“, Шилеровите „Разбойници“. Изпълнители на мъжките и женските роли са самите пансионери. Доколко успешно се изнасят тия представления, говори фактът, че с „Ревизор“ те излизат и пред останалите ученици от ни-

---

[1] Пътуване по Русия. В. Български глас, год. I, 1880, бр. 87 и 94. Атанас П. Шопов (1853—1922) — буржоазен общественик, автор на книги по македонския въпрос. За дописките на Шопов съобщихме в нашата статия „Алеко Константинов и руската литература“. Септември, год. X, 1957, кн. 5, стр. 111. Напоследък Ал. Ничев направи научно съобщение за тези и други материали от николаевския период в биографията на Алеко като „нови“ и „неизвестни“. Език и литература, год. XIV, 1959, кн. 3, стр. 220 и сл.

[2] Пътуване по Русия. Български глас, год. I, 1880, бр. 87.

[3] Пак там, бр. 94.

колаевските училища в „актовата зала на класическата гимназия". Това разгръщане на силите довежда до сформирането на втори театър — „театър на младшите", т. е. артисти са учениците от долните класове. В „театъра" на пансионерите се поставят и Алекови пиески, тук покъсно дебютират със свои сценки и Г. Кирков, и Г. П. Стаматов. Като говори за себе си и живота си в Николаевския пансион, сам Алеко свидетелствува, че „издавал със сътрудничеството на няколко приятели една хумористическа ръкописна газетка и е писал пиески за ученическата сцена".[1]

На тая страна в живота на николаевските питомци набляга по-сетне и П. Абрашев в своите спомени. Той значително допълня картината на вътрешния им живот. С особена благодарност П. Абрашев говори за училищната библиотека. В нея се намирали съчиненията на всички руски автори от XVIII в. насам, а тъй също и на всички изтъкнати европейски писатели. Мнозинството от пансионерите в надпревара четели тази художествена литература. Когато и тя се оказала недостатъчна да задоволи юношеската им любознателност, те се обръщали към библиотеката на другите гимназии или към частни библиотеки в града. По тоя път се внасят в пансиона и „произведенията не само на Писарев, но и на Добролюбов и Чернишевски...", завършва мемоаристът.[2]

Друг вид извънучебни занимания са концертите. И тук Алеко Константинов участвува най-активно — много често с изпълнение на цигулка, а понякога свири и „оригинални" произведения. П. Абрашев разказва за приятното впечатление, което произвежда върху него една Алекова оперетка, написана по мотиви на „Иван Сусанин" от Глинка. Подробности той не помни.

Редом с тия занимания стои издаването на ръкописното списание, за което по-горе стана реч. То се именува „Братский труд" и се списва като „орган" на едноименното ученическо дружество. Трябва да се отбележи, че до неговото излизане, а може би едновременно, в пансиона се редактират други две подобни списания: едното от Георги Кирков, второто от К. Панайотов. Досега техните броеве не са открити. Единствено от „Братский труд" са известни бр. 1 и 2 от първата годишнина.[3]

„Братский труд" се списва от януари 1881 до средата на 1885 г. Там се поместват преводни и оригинални произведения, четени и одобрени от общото ученическо „събрание". В тоя смисъл списанието може да се разглежда като място, дето се показва най-доброто от творчеството на николаевските питомци. В неговото редактиране дейно участие взема

---

[1] Светлина, год. VII, 1897, кн. VI, стр. 2.

[2] П. А б р а ш е в. Южнославянският пансион в Николаев. Спомени. София, 1909, стр. 81. Срв. П е н ч о С л а в е й к о в: „От малкото добри наредби в тоя пансион, най-добрата е била вечерните ученически конференции по руска литература, на които пансионерите до воля са се препирали за всичко онова, с което Николай Иванович Ленц, учител по словесност и превъзходен рецитатор, е знаял тъй да увлича младите си ученици в гимназията. Гогол и Пушкин — Полтава, Едновремешни хорица и Мъртви души..." Събр. съч., т. 6, кн. 2, 1922, стр. 120.

[3] Публикувани са от П. А б р а ш е в. Южнославянският пансион на Николаев (Материали за историята на пансиона и биографията на неговия директор). Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. Книга XXV, София, 1909, стр. 76—98.

и Алеко Константинов, но за кратко време — от януари до юни 1881 г., когато напуска пансиона. Независимо от това материалите в „Братский труд“ са документи за изясняване характера и насоката на първите Алекови литературни стъпки. Николаевският период в живота на писателя бележи нова степен в развитието на неговия независим характер и демократичен светоглед.

Но преди да се запознаем по-отблизо със съдържанието на „Братский труд“ и определим степента на Алековото сътрудничество в него, трябва да се изясни какви са неговите търсения до тоя момент. Материал за това ни дават дописките на А. П. Шопов. Запален от николаевските литературни ентусиазисти, Шопов с бащинско чувство се спира на двама от тях,[1] имената на които не желае да споменува, защото те сами и покрасноречиво ще заявят за съществуването си. „Що ще кажете — продължава Шопов, — например, на следующите два куплета, които копирам из една сатира, написана от едно до крайност скромно и срамежливо свищовлийче по случай отиването на един казионен българин (т. е. държавен чиновник — Хр. Д.) в Русия:

Кажи ми моля те по дружба,
За теб ли беше тази служба?
Ти, който нас ще надзираваш,
Какъв пример ни ти задаваш?
Кажи ми как ти се хареса
Великолепната Одеса —
Кат харчеш в „Хотел Централ“
Правителствен капитал.[2]

По-долу кореспондентът цитира още пет строфи от друга Алекова „сатира“, в която се рисува комичното в начина на възприемане отделни руски нрави у нас по време на Освобождението. Допирът на нашите хора с руски войници поражда криворазбрани подражания, които младият хуморист подхваща и духовито осмива.

Безспорно тия стихове изцяло са лишени от художественост, слаби са по форма и ако се спираме на тях, то е затова че допълват списъка на първите Алекови произведения, каквито са известните стихотворения „Огледало“ и „Защо?“, печатани почти по същото време.

„Огледало“ е поместено анонимно в „Целокупна България“.[3] Важна е тук бележката, която следва текста. От нея се вижда, че авторът е „млад ученик... в Южнославянския пансион“. „Огледало“ е първото

[1] Става реч за Алеко Константинов и Христо П. Славейков. В едно писмо на Алеко Константинов и Иван Иванов (Николаев, 18 януари 1881 г.) до Иван Д. Шишманов, тогава ученик във Виена, се казва: „Стихотворенията, които си чел в „Български глас“ са едното от Алека, а другото от Славейкова; но не стария Славейков, а сина му, който е мой съученик“ Обяснението принадлежи на Иван Иванов. (Вж. Архивен институт при БАН, Архив Иван Д. Шишманов, вр. № 1166.). В сп. Слънце, год. II, 1920, кн. 5, стр. 370 Шишманов публикува само Алековата част от същото писмо. За поетичните увлечения на Христо П. Славейков и дружбата му с Алеко свидетелствува и П. Абрашев (вж. П. Абрашев. Южнославянският пансион в Николаев. Спомени. София, 1909, стр. 78).

[2] Пътуване по Русия. Български глас, год. I, 1880, бр. 94.

[3] В. Целокупна България, год. I, 1880, бр. 57. Алековото авторство на това стихотворение пръв посочва Пенчо Славейков. Събрани съчинения. Алеко Константинов. София, 1922, т. 6, кн. 1, стр. 121.

печатано стихотворение на Алеко Константинов. То е изградено във форма на диалог. Двама приятели се намират в някакво казино. Единият представя на другия, навярно новодошъл в града, поотделно различните посетители. За всекиго той намира подходяща дума или израз, с която го характеризира в неговата същност. Този е политически измамник, който се готви за губернатор, онзи просбописец, решен на всичко само да се издигне по-горе в обществената йерархия, третият — „либерал", а в действителност — човек без всякакви политически принципи, и пр. Добре е даден портретът на полицейския началник:

Покорен уж е, слуша съвети,
А скрито колко от ум извадил,
Колко е смъкнал дърти рушвети![1]

Това са представителите на новата власт, видени като експлоататори дори тогава, когато исторически са „прогресивни". Социалните пороци са показани в лека, игрива сатирична форма. Наистина скицата е доста груба, не й достига художествено обобщаваща сила, но очертанията са вярно доловени. У младия писател, решил да въплъти в стихове новото съдържание, очевидно няма още и поетично умение, и яснота в задачата. Тепърва неговият писателски темперамент и творческа индивидуалност ще постигат своята вътрешна изява. В „Огледало" на Алеко само отчасти са обобщени чертите на политическия хамелеон от епохата, на чиновника-паразит.

В същото време „Огледало" е свидетелство, че авторът, макар далеч от родината си, живее с нея, мисли за своя народ, който, свалил веригите на турския феодален гнет, носи тежестите на младата капиталистическа държава. Наред с това „Огледало" издава нравствените начала, върху които се изгражда Алековата личност, неговият здрав морал на художник-гражданин. Още осемнадесетгодишен юноша той се настройва критично към обуржоазяващата се обществена действителност и като развиващ се писател вярно долавя безобразното в нея. Още тук отрицателно се отнася към полицейските чиновници — хора без убеждения и граждански морал.

Сякаш още в юношеските години Алеко Константинов усвоява оная неотстъпна омраза, която Н. В. Гогол храни към тези обществени паразити. Тях руският писател жигосва в образите на градоначалника и Держиморда в „Ревизор", на полицейския началник в „Мъртви души". Мисълта на великия руски сатирик, че мъчно може да се разбере дали полицейският началник е създаден за мястото (от което потиска и граби гражданите), или мястото за него,[2] намира оригинално преосмисляне в „Огледало" на Алеко Константинов. Към тая тема той ще се възвръща много пъти в своите фейлетони.

„Огледало" е показателно и в друго отношение. В него се съзират някои от чертите на Алековата белетристика, разбира се, в етап на изграждане. Насочил своето жило към отрицателни явления на съвремен-

[1] В. Целокупна България, год. I, 1880, бр. 57.
[2] Н. В. Гоголь. Полное собрание сочинений. Издательство Академии Наук СССР. Москва, 1951, т. 6, стр. 149.

ността, той постига пластичност на образите, разкрити главно с помощта на народния език. Алеко проявява интерес към богатството на този език: използува сравнения, характерни изрази и думи, които поставя в устата на своите герои:

Отляво онзи що си попийва,
Той полишимейстор в градът ни тука;
Знаш ли какъв е парлив-коприва;
Как се надува, та ще се спука.
Дърто конте е, виж как се сгладил![1]

Стихът на „Огледало" е силабичен, с цезура след петата сричка, римите са повече зрителни.

Другото стихотворение „Защо?" е отзвук на убийството на император Александър II от народоволците — 1 март 1881 г. То издава ония политически настроения, които изпитва Алеко Константинов по това време. В какъв смисъл?

Известно е, че антируски ориентираната консервативна партия в България (Гр. Начевич, К. Стоилов и др.) посреща с радост смъртта на императора, виждайки известна възможност да подобри собственото си положение вътре и вън от страната. Съвсем друга оценка дават на новосъздаденото положение приятелите на Русия в България, т. нар. русофили. Те възприемат едва ли не за кощунство отзивите в правителствените вестници. Действително „русофилите" не правят разлика между императора и руския народ-освободител, но иначе не е могло да бъде при близкия спомен от Освобождението.[2] От друга страна, борбата за приятелство и сътрудничество с Русия, водена от нашите „русофили", при тогавашните условия има известно историческо оправдание и дълбоко прогресивен характер. Отчасти тя отговаря на нашите национални интереси: да се противопостави на опитите на капиталистическите слоеве, които се борят за сближаването на България с Англия и Австрия.

С младежка страст авторът на „Защо?" се нахвърля срещу ония, които са дръзнали да клеветят нашата освободителка. Част от неговите мисли днес звучат наивно-детски, но като цяло творбата притежава силен политически патос. Естествено напразно ще дирим каквато и да е поетична хубост в стиховете. „Защо?" не представлява непосреден израз на чувства, овладели младия поет. Той не рисува образи и картини, а отделни свои политически хрумвания. Ако има някакво значение тая творба, то се заключава единствено в тематиката. „Защо?" е друг документ за усилване на интереса у Алеко Константинов към съвременната политическа обстановка.[3]

---

[1] Огледало. Целокупна България, год. I, 1880, бр. 57.

[2] Народният поет Иван Вазов е предал мислите и чувствата, с които нашият народ по понятни причини посреща и обгражда руския император. Вж. Събрани съчинения, Изд. Български писател, 1956, т. I. Стихотворенията „Ода на императора Александър II", „Царят в Свищов", „Разходка до Баняса", „Царят в Бяла" и др.

[3] В същност чрез „Защо?" Алеко Константинов взема страна в полемиката, която води Т. Н. Шишков, редактор на либералния в „Свободна България" (1881—1882), с „русофоба" Захари Стоянов от в. „Работник" (Русе, 1881).

И този интерес на Алеко Константинов към политическия живот в Русия и България съвсем не е случайно явление. 80-те години на миналото столетие са напрегнат исторически етап. В Русия капитализмът се утвърждава като господствуваща система, но покрай него в селското стопанство се срещат много феодални отживелици. Тая неравномерност в буржоазно-капиталистическото развитие на Русия още по-силно изостря социалните противоречия между отделните класи и групи. Постепенно начело на демократичния фронт в борбата срещу царизма и новото капиталистическо робство застава работническата класа. Това поставя важни исторически задачи за разрешение пред напредничавата политическа мисъл. Възникват първите марксически групи и кръжоци. С нова сила и от по-други позиции се разгаря полемика, по кой път трябва да върви народът към революцията, коя класа исторически може и трябва да ръководи обществото в борбата за по-широки социални промени, къде е мястото на интелигенцията в тоя процес и т. н. В редица статии и книги Г. В. Плеханов разобличава теоретически народничеството като идеология на изплашения от капитализма дребнобуржоазен интелигент,[1] на революционера-самотник и настойчиво развива мисълта за народа-творец на историята (групата „Освобождение на труда“, 1883 г.). Окончателно народниците разгромява В. И. Ленин.

По своеобразен начин тази обществена атмосфера се отразява отвъд оградата на Николаевския пансион. Закърмени с възрожденските идеи, питомците на Т. Н. Минков носят от родината си неизживения копнеж за свобода, идеала за народовластие Те проявяват самочувствие на утрешни строители в своето отечество. С това съзнание те преценяват всяка своя постъпка в училището и обществото, определят насоката на своята бъдеща дейност.

Че тия мисли не са били чужди на николаевските питомци, узнаваме от „уводната“ статия „Начало на нов живот“ в първия брой на „Братский труд“. Авторът приканва пансионерите да проявяват по-голяма упоритост в учебната работа, да бъдат примерни в поведението си. С това те най-добре ще докажат, че мислят за родината си. По-нататък авторът излага своето становище, как се осъществява напредък в обществото, кой движи историята напред. „...прогресът — се казва в статията — както в един народен живот, така и в едно какво и да е общество, не се създава от само себе си, тъй също не зависи от волята на едно отделно лице, с каквато могуществена сила то и да се ползува. Той бива резултат на усилията и старанията на цялото общество...“[2]

Подобни мисли не развива ли и Н. А. Добролюбов в полемиката си със славянофилите от 50-те години за ролята и значението на отделната личност в историческия прогрес? Главната сила, която дава направление на всяко историческо събитие, е народът. От тая позиция Добролюбов обяснява заслугите на Петър I. Неговото значение на велик исто-

[1] Срв. Г. Валентинов (Г. Плеханов). Об чем спор? Сп. Неделя, 1878, № 52. Препечатано в Полное собр. сочинений. Т. X, стр. 399—407.

[2] П. Абрашев. Южнославянският пансион в Николаев (Материали...), стр. 77 (подчертаното от мен — Хр. Д.).

рически деец може да се оприличи на значението на дъжд, който благотворно освежава земята, но самият той е плод на изпаренията от същата земя.[1]

Допустимо е тая вътрешна близост между Добролюбов и автора на статията „Начало на нов живот“ да бъде случайна, но самото поставяне на проблемата за личност и маса, народ и интелигенция стои в известна връзка с полемиката между революционните демократи и славянофилите през 60-те години, между марксистите и народниците през 80-те години.

Очевидно тези идейни брожения са се споделяли, макар и на по-друга плоскост, и от николаевските пансионери. Това вероятно подтиква един от тях да се изкаже в „уводна“ статия, като развива правилното революционно-демократическо, съвременно разбиране на въпроса.

В бр. 1 на „Братский труд“ и Алеко Константинов помества своя работа: хумористичната скица „Пак литературен вечер!“, подписана с лъжеиме „Хъню“.[2] В тая своя „скица“, изградена във форма на „разказ-монолог“, младият автор се опитва да очертае комично няколко свои съученици — „поетите“ Д. Матов и Л. Райков. Той се стреми да докаже ненужността на такива скучни „вечери“, при които нито прочетеното е интересно, нито се прочита изразително. Затова Алеко иронично подканва пансионерите масово да посещават при подобни случаи градския театър, където е по-занимателно и не тъй „поучително“. Алеко сполучва да нахвърли колективния портрет на скучаещите слушатели: „Струва ми се скоро ще свършат, ти как мислиш? Ако питаш мене, трябва скоро да свършат, защото погледни: там няколко вече задрямаха, ако и да е дене; на друго място по-нататък 3—4-ма са слепили главите и си приказват, къде после ще отидат да се разхождат, други пък, кое слушат, кое повъздишат. . . Е!“[3]

И в „Пак литературен вечер!“ се натъкваме на позната от досегашните Алекови работи неукрепналост на перото. Езикът му пъстрее с много руски думи и изрази. Но младият хуморист не може да бъде упрекнат в липса на чувство за собствените си възможности. Той бърза да се извини пред своите читатели, че не му достига умение да обрисува всичко, „тъй както Гогол е описал „Днепър“... Това е първото Алеково признание, по което можем да съдим за ранното му увлечение по творчеството на големия руски реалист. „Днепър“ е оня лиричен откъс от „Страшная месть“ във „Вечера на хуторе близь Диканьки“, който прелива от поезия на словото, от многобагреност на слога. В „Днепър“ с цялата си мощ се изявява дарбата на Гогол да изгражда пластично образи и картини, да рисува пейзажа на Днепър в различните годишни времена, да внушава чувство на патриотична гордост от хубостите на руската природа. Съществено тук е, че този именно откъс нашият автор изтъква като мерило за собствената си творческа немощ от този етап на развитие.

Друго, което привлича вниманието в „Пак литературен вечер!“, са стилните похвати, които Алеко Константинов използува. Сюжетът и на

[1] Н. А. Добролюбов. Сочинения. М., 1935, т. 3, стр. 121.
[2] П. Абрашев. Южнославянският пансион в Николаев (Материали. . .), стр. 78.
[3] Пак там.

тая скица, както и на стихотворенията „Огледало“ и „Защо?“ е изграден върху лични впечатления от познати лица и събития. Главно към познатото и смешното той проявява вкус. И като средство за постигане на тая художественост се явява езикът. Стига да се прочете краят на скицата, за да се видят някои от белезите на Алековия стил — усет за колоритна реч, смело въвеждане на характерни думи от народните говори, лекота на изказа и пр. Ето:

„Цъфти брей, нашето дружество, цъфти, тежко му на булгуря! Кога ще узнаят неговите членове целта му, а пък кога ще я достигнат?! Не, господа, не се върши тъй работа! Ний това нещо по свое желанье го направихме, а следователно, защо да не се постарайме да си постигнем целта, ами тъй хладнокръвно се отнасяме към него? Време е вече и ний да кажем: „Бей, и ний сме хора с характер и ний сме хора със способности, защо Драган и Парван направи таквоз съчинение, беки той по знае от мене?“[1]

Във втория брой на „Братский труд“ срещаме други две работи на Алеко Константинов с подпис „чичо Хъню“. Първата е написана на руски и осмива някой си Михаил Александрович, навярно негов възпитател („Кое что“). Тук младият хуморист отново изказва съжаление, че „не владее и четвърт от таланта на Гогол, за да опише всичките дела на Михаил Александрович...“[2]

Тези отделни признания, пръснати из първите прозаични работи на Алеко, са сигурно свидетелство, че творчеството на Н. В. Гогол, особено произведенията „Старосветские помещики“, „Шинель“, „Мертвые души“, комедиите „Ревизор“ и „Женитьба“ ще съставляват основното, по което Алеко Константинов се учи на хумористично-изобличително виждане и изображение на действителността. Тези именно произведения пробуждат у него интерес към комичното, интерес, който по-късно обема цялата му писателска дейност.[3]

С оглед на творческите търсения на младия Алеко твърде показателна е другата му скица, онасловена „Сирни заговезни“. В известен смисъл тя представлява неговият юношески дебют като фейлетонист. В нейната идейно-художествена тъкан по-ясно се долавя това, което в другите му работи от тоя период е още затрупано от сурови, литературно необработени факти.

„Сирни заговезни“ предава чувствата, които авторът изпитва, намирайки се далеч от родина и домашни, към преживяното в бащин дом. Споменът за миналото е приятен и твърде жив. Той извиква у него различни съпоставки с настоящето, на които перото му придава комична

---

[1] П. Абрашев. Южнославянският пансион в Николаев (Материали...), стр. 78.

[2] Пак там, стр. 91.

[3] За отбелязване е, че и друг възпитаник на Николаевския пансион, родоначалникът на българската пролетарскореволюционна проза Георги Кирков, прави първите си литературни стъпки под въздействието на сатирата на Гогол: недовършената повест „Стария дъб“ издава определена идейно-тематична близост с Гоголевата „Повесть о том, как поссорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем“; при това налице е умението на нашия автор да портретува, да гради живи характери. Срв. Ст. Каролев. Художествената проза на Георги Кирков. Литературна мисъл, год. III, 1959, кн. 3, стр. 48.

багра. Алеко отбелязва, че сред пансионерите е силно разпространено подражателството на всичко чуждо. Причината за това той вижда в оная лекота, с която ние, българите, като народ се отнасяме към чуждоземното, внесено от вън. За пример взема „езика", на който говорят николаевските питомци. Мнозина от тях тъй са се отдалечили от националния езиков говор, че вече приказват на някакъв нов, „руско-български" език. Възможността от появата на още един славянски език, не без основание подхвърля Алеко Константинов, не е предвидил дори гениалният Ломоносов. Ето краят на „Сирни заговезни":

„Като виждам, че много из нас не само презират нашите обичаи, а още се присмиват на тези, които се стараят някога да изпълнят някой наш обичай, който им напомня милото отечество, то и аз ще се отреча от намерението си. (Аз, ако питате, не трябва да гледам другите, ама русите не напразно казват: „с волками жить, по волчьи вить".) Ама аз какъв съм, ха! колко дълбоко залавям! зел съм да ги укорявам, че презират българските обичаи, а не видя как страдай нашия сиромашки език в стените на пансиона; не видя, че той без време се обогати. Сиромашкинката! той сега не може да си покаже значението и пъшка под ярема на русизми... Но това впрочем, от една страна е добре, защото ще знайме още един език повече, а именно руско-български; стига да имаме един човек, като Ломоносова, който да го пообработи и да му състави граматика, а после, погледнеш, че нашия журнал се издава на ново руско-българския (?)..."[1]

Тая бележка на младия фейлетонист вярно сочи грешките и увлеченията, които съпътствуват изграждането на съвременния литературен език. Алеко Константинов приема за основа народния език, от който извлича цялото образно богатство на поговорките, пословиците и колоритните думи, от една страна, а, от друга — бори се за чистота на езика ни от неразбираемите чуждици. И в това отношение Алеко е последователен до края на живота си. Нему е чужд крайният езиков пуризъм; той без страх въвежда турски поговорки и думи или руски изрази и думи, когато това е стилистически оправдано. Като патриот — и сега, и по-късно — той обаче не може да търпи изкълчването на езика ни. Именно това негово убеждение го подтиква не след много време към създаване на комедията „На свободна почва" (1886), където героите Тестов и Гунчо Сопов произнасят пред недоумяващите селяни „учени" речи, изпъстрени с чудати „руско-български" словосъчинения.

В „Сирни заговезни" се чувствуват известни битови подробности — разсъжденията му за руските блини и българските баници. Но всичко е само повод, за да се разгърне основната мисъл, подсказана още в мотото:

„Бащино огнище не оставяй,
Стари обичаи не презирай".[2]

И последното „сведение", което извличаме от „Кое что", изяснява отношението на Алеко Константинов към нашите писатели П. Р. Сла-

[1] П. Абрашев. Южнославянският пансион в Николаев (Материали...), стр. 94.
[2] Същата пословица Г. С. Раковски поставя върху корицата на своя „Показалец" (1859).

вейков и Л. Каравелов. Той рязко осъжда лекомислието на ония свои съученици, дето „заменят за петак кой Каравелова, кой Славейкова".[1] Това е ново, сигурно доказателство, че техните книги са били търсени, четени и високо ценени от николаевските пансионери. Наред с това признанието на Алеко издава неговото лично убеждение за положителната роля, която играе художествената литература в нравствено-патриотичното възпитание на младите. Това чувство за отговорност към литературата той ще запази за цял живот.

Все от тоя период ценен документ за изясняване обществените настроения и идейно-творческите търсения на Алеко е и друго негово съвместно писмо с Ив. Д. Иванов до Иван Д. Шишманов. То не е публикувано,[2] затова ще приведем целия Алеков текст:

„Николаев, февруарий 7. 1881 г.

Иване!

Стихотворенията ти ми се понравиха. Чудя се само как може, в края на XIX-я век, да те занимава ретроградния лиризъм на Гейне и Шиллера.

Извини, че сега не мога да ти проводя нещо от перото си. Ти ми се сърдиш, че не ти пиша надълго. Няма за какво. Ако се срещнем по каникулите, ще си домъчнейме от разговори.

Приеми братските ми поздравления

А. И. Константинов"[3]

Какво ни говори това писмо? Интересно е да се знае какъв лиризъм освен „ретроградния" според Алеко може да съществува. На тоя въпрос е трудно да се отговори, тъй като не разполагаме нито със стихотворенията на Иван Д. Шишманов, изпратени за прочит и мнение, нито Алеко Константинов е оставил друго изказване, което да доизяснява споделените в писмото мисли. Възможно е тогава Алеко да е повлиян от гражданската лирика на Некрасов и Никитин и нея да противопоставя на Хайне и Шилер, като взема под внимание чисто субективните им, интимно-любовни цикли, за което намеква и П. Абрашев.[4] Към това обяснение ни води и Георги Димов, автор на монография за Иван Д. Шишманов. По това време покрай научните си занимания — пише изследвачът — Шишманов „опитва перото си в поезията: превежда Шилерови стихотворения — „Песен за камбаната", „Надежда" и други стихове, епиграми

[1] П. Абрашев. Южнославянският пансион в Николаев (Материали. . .), стр. 91.

[2] Нашата работа беше одобрена за печат, когато узнахме, че Ал. Ничев обнародва същото писмо. Език и литература, 1959, кн. 3, стр. 224.

[3] Архивен институт при БАН. Архив Ив. Д. Шишманов, вр. № 1166.

[4] П. Абрашев. Южнославянският пансион на Ф. Н. Минкова в Николаев. Спомени, стр. 82.

от Лесинг и Бюргер..."[1] И още: възможно е Алеко да е бил увлечен по патриотично-революционната поезия на Любен Каравелов и Христо Ботев. В младостта бързо се печелят и губят идеали. Едно е ясно: още на ученическата скамейка Алеко Константинов се ориентира към правилото, че литературата трябва да бъде огледало на живота, но не мъртво, а живо огледало — от живота да черпи материал и на него да служи. И линията на живот и по-нататъшна творческа дейност издават у него един щастливо избран път. Обикновените за други писатели вътрешни идейни противоречия в развитието са избягнати може би от тая здрава първоначална насока. Наистина плодовете на това школуване ще се явят в завършен вид сетне, когато Алеко Константинов ще се отдаде на активна литературна дейност. Сега той набира сили.

Други произведения на николаевския период в живота на Алеко не са известни или поне досега не са открити. Но такива е имало. Според Пенчо Славейков у Алеко са били пазени „цели две тетрадки с подобни опити... но след смъртта му бозна де са пропаднали".[2] А Ив. Д. Шишманов в спомените си говори, че от Николаев Алеко донася „няколко свои преводи от руски".[3] Един от тях е монологът на Отело от първо действие, публикуван от Пенчо Славейков.[4] За останалите работи — оригинални и преводни — не се знае нищо. Ще рече, от Николаевския пансион Алеко Константинов излиза с определени литературни интереси — пише и превежда. В края на гимназиалния курс литературните занимания стават за него „обаятелни" според собствените му думи и той със съжаление съобщава на Шишманов, че трябва временно да ги прекъсне, докато се подготви за годишните изпити. Алеко завършва 6 и 7 (сега X и XI) клас едновременно.

Завърнал се в Свищов през лятото на 1881 г., той другарува с Иван Д. Шишманов, Цв. Радославов и др. Техните беседи протичат в разходки край Дунава и на „Калето". По-късно Шишманов приятно си спомня за дългите часове, които заедно прекарват „в четене на Алековите опити и в литературни разговори...".[5] Изобщо литературната атмосфера все повече го обгръща. В писмата си до Шишманов Алеко Константинов се рисува като младеж с определени литературни наклонности.

3. Студент в Новорусийския университет

Между руските градове, играли определена роля в нашето Възраждане и националноосвободителни борби през XIX в., Одеса заема едно от първите места. Много наши сънародници, подгонени от турския ятаган, намират спасение и живот в свободната черноморска красавица. Тук

[1] Г. Димов. Иван Д. Шишманов. Литературен историк и критик. Издание на Българската академия на науките, София, 1956, стр. 5.

[2] П. Славейков. Алеко Константинов, стр. 121.

[3] Две писма от юношеските години на Алеко Константинов. Слънце, год. II, 1920, кн. 5, стр. 370.

[4] П. Славейков. Алеко Константинов, стр. 227—228.

[5] Ив. Д. Шишманов. Бележки към „Две писма от юношеските години на Алеко Константинов". Слънце, год. II, 1920, кн. 5, стр. 369.

живеят в различни години Р. Жинзифов, Г. С. Раковски, Н. Козлев, В. Априлов, Н. Геров, Л. Каравелов, Хр. Ботев. В Одеса са издадени „Стоян и Рада“ (1845) на Н. Геров, „Показалец“ (1859) на Г. С. Раковски, „Хайдут Сидер и Черен Арап“ (1876) на Н. Козлев и др. Всичко това е пресен и скъп спомен за николаевските пансионери и към него се отнасят с голямо внимание и синовно чувство на уважение. Убедени приятели на Русия, изпълнени с признателност и обич към руския народ, те пазят с трепет всичко, което ни свързва с нашата освободителка в миналото и сега.

А и има какво да се пази в Одеса. Още от времето на Ботевия престой (1863—1866), както свидетелствува Георги Смилов, в къщата на българина Н. М. Тошков е била уредена библиотека със „съчиненията на Пушкин, Лермонтов, Тургенев, Гогол, а също и цариградските български издания и вестници“.[1] В тая библиотека са стояли и съчиненията на В. Г. Белински, Н. А. Добролюбов, но с най-голямо внимание е четен романът „Какво да се прави?“ на Н. Г. Чернишевски. Макар животът на българите в Одеса да се изменя съществено след нашето освобождение — мнозина от тях се завръщат в родината, — това не означава, че миналото е забравено. И през 80-те години е жив споменът за революционната дейност на Г. С. Раковски и Хр. Ботев, тачат се местата, свързани с просветителската работа на В. Априлов, Н. Палаузов, Н. Геров, Н. Козлев и други.

В Одеса Алеко Константинов пристига през есента на 1881 г. Той е приет за студент в Правния факултет на Новорусийския университет в Одеса. Както се разбира от едно неизвестно, издирено от нас, Алеково писмо (без дата) до Иван Д. Иванов, негов вуйчо, той е пътувал за Одеса през Пловдив, Цариград, а оттам по Черно море на параход. Ще приведем оная част от писмото, която се отнася до самото пътуване: „... туй, що бях си купил от Цариград се свърши на втория ден; у мене нямаше ни една пара, за да си купя нещо; до Одеса оставаха 24 часа, а апетитът ми за ядене от час на час все повече се разиграваше; аз тръгнах да търся г. А., но где ще го намеря, — първият клас в парахода беше за мене непристъпен. Настъпи нощта, пасажерите налягаха. В стомаха ми буйствуваше революция, която не ми даваше да спя. До мене спеше един евреин, който носеше една кошница с круши. Не зная по какво подбуждание аз изгледах още веднаж всички спящи... Господи!... мигър аз... късно вече... ръката ми беше в кошницата и аз с няколко круши в ръка побягнах на другата страна на парахода. Какво не прави глада! Крушите, разбира се, бяха унищожени в един миг.“

Че писаното е повече плод на фантазията на автора — един от многото юношески опити на перото му да създаде весела картина, хумористичен портрет на героя-разказвач, — личи от следните редове:

„...Аз слязох на двора на хотела и забелязах от едната страна ресторант, а по-нататък — гостилница и тъй като не разполагах ни с една

[1] Ал. Бурмов. Хр. Ботев през погледа на съвременниците си. София, 1945, стр. 10.

счупена пара, предпочетох да вляза във второто заведение, гдето готвачът, с бели дрехи и бяла батистена шапка, упражняваше изкуството си над изтънчените ястия. Тази картина възбуди в мен желание да вкуся от плода на неговите трудове.

— Господине! дайте ми да хапна нещо, щото съм гладен.

— С голямо удоволствие, заповядайте в ресторанта, отговори любезният готвач.

— Но... аз нямам пари, аз съм българин, и съм...

— На, вземи, пък си излез, защото ми бъркаш, каза той, като ми подаде един къс варено месо и хляб.

...аз пак бях принуден на другия ден да се обърна за милост към любезний готвач, но този път трябваше с труд да си спечеля хляба. Той ме угости добре, но с условие, че ще му измия съдовете. Положението ми ме караше да бъда съгласен на всичко.

... Как турче! не може да бъде, где е то? извикаха всички в един глас. Г. А. ме повика и ме показа на любопитните си другари.

— Ты турок, а? ме попита един от тях.

— Не, не, то е българче, отговори г. А. вместо мене, аз се шегувам.

— Българче! ами защо си взел, — да го опитомяваш ли?

...и не забелязах кога се измина денят и потъмня по полето.

— Сто-о-ой! — изрева каручерина и конете се спряха.

...или поне желаях да искам позволение да се разходя из родния му град за развлечение; но уви!... когато аз престъпих прага на кухнята, вдървих се на място. Вместо град аз видях едно широко посеяно поле, заобиколено от трите страни с гора; отпреди ми беше къщата на г. А., и от страните още няколко прости здания. Това може би да ми се показва, защото съм сънен, помислих аз, — отрих си очите, погледнах, — наистина, няма град, няма село, само хора, нивя и две-три къщи. Аз почувствувах нещо като страх.

— Где съм аз? — си зададох въпрос.

— Недей стоя тука, иди горе, че те вика барина, извика отзаде ми слугинята и ме стресна. Аз бях забравил, че ме викат.

Алеко"[1]

В критичната литература за Алеко Константинов е разпространено мнението, че в Одеса той се предава на бохемство и съвсем занемарява литературните си интереси, че не толкова науката го влече, колкото „политиката", т. е. партийните борби у нас, покрай театъра и музиката.[2] За да се оформи това схващане, е виновен отчасти сам писателят, който в едно от писмата си до Шишманов се изразява в смисъл, че станал „много мързелив...", предпочита да ходи на опера, а „с поезията се простил навечно". С обичайната си ирония Алеко завършва писмото с

[1] Целият текст на писмото е обнародван в Литературна мисъл, год. II, 1958, кн. 6, стр. 96—97.

[2] Срв. М. Арнаудов. Алеко Константинов. Български писатели, София, 1930, т. V, стр. 6; Г. Константинов. Алеко Константинов. Биографичен очерк. Изд. Български писател, 1957, стр. 23.

думите: „... захванал съм от мързеливщина да превеждам една книга и прочая...“[1]

А и Пенчо Славейков, когато говори за одеския период от живота на Алеко, не скъпи бои да го представи колкото се може по-разгулен. Но за това едва ли следва да виним Славейков. То е сякаш „в стила“ на автора на очерка „Алеко Константинов“. Това свое убеждение Славейков изгражда върху основата на едно друго Алеково писмо до Ив. Д. Шишманов от 1 септември 1882 г., от което привежда само началото.[2] „Вкъщи — пише Славейков — Шекспир, Пушкин; в операта — Верди, Гуно, Рубинщайн; — а там нейде си далеч някои плавоока Марья Константиновна.“[3] А в действителност Алеко е имал и други интереси, за които съдим от същото писмо, чийто край Славейков не съобщава. Напоследък това писмо публикува цялостно Ал. Ничев.[4] Оттук научаваме, че поемата „Песен за Слобод Маджара и Пламен Теня“ има „грамаден успех сред студентите“.[5] Тия думи едва ли трябва да схващаме като израз на младежко авторско самохвалство. Не това е Алеко, неговата скромност е позната. А поемата наистина е могла да срещне добър прием сред студентите — българи и руси, — като се има пред вид нейната проблематика. Борбата у нас за възстановяване на Търновската конституция е била съзвучна с острите спорове и постоянните дискусии в руския печат между земците и монархистите.[6] Общността на интересите определя общност и в предпочитанията.

В същото писмо на Алеко намираме и други данни за неговите творчески търсения през тия години. Поласкан от приятели, той възнамерява да се залови отново за стиховете. „Всички ме съветват“ — подчертава Алеко. Но същинската насока на своите нови интереси той изразява с думите: „Вчера един юнкер дохожда у мене и ми разказа страшна история от живота си, която има свръзка с русите — достойно е да се опише — може би да се опитам.“[7]

Отново виждаме стремежа на автора да подхваща теми, подсказани му от живота. Той не излага тук същината на „страшната история“ с юнкера, но няма съмнение, че в нея има нещо, което му допада. Неизвестно е доколко младият Алеко осъществява намерението си да я възсъздаде. Но неговите интереси го отвеждат по-нататък. В Одеса той продължава да следи развитието на обществено-политическия живот в родината и всяко ново събитие, всяка нова книга привлича вниманието му. Естествено по-чувствителен е към политическата литература. „Аз преведох Сукнаровата брошура[8] — продължава Алеко в по-горе цити-

[1] Слънце, год. II, 1920, кн. 5, стр. 370.

[2] П. Славейков. Алеко Константинов. Българска литература. Първо издание, под редакцията на Б. Пенев. Събрани съчинения, том шести, книга първа, София, стр. 123.

[3] Пак там, стр. 122.

[4] Ал. Ничев. Неизвестна страница от живота на Алеко Константинов в Одеса. Език и литература, год. VIII, 1958, кн. 5, стр. 387—388.

[5] Пак там, стр. 387.

[6] В. И. Ленин. Преследвачите на земството и анибаловците на либерализма. Съчинения, Изд. БКП, София, 1951, т. 5, стр. 43—47.

[7] Ал. Ничев. Цит. ст., стр. 388.

[8] Т. е. брошурата на Н. Сукнаров. Искрена реч на времето си. София, 1882.

раното писмо — и я давах на няколко руси да я четат. Ще гледам дано се напечата."[1]

Че Алеко превежда и разпространява между студенти и познати книжката на Никола Сукнаров „Искрена реч на времето си", никак не е случайно. Наред с Петко Каравелов, П. Р. Славейков и Драган Цанков Сукнаров е един от дейците на либералната партия; той води активна борба срещу консерваторите и „правителството начело с княза", образувано на 1 юли 1881 г. В своята „реч" Никола Сукнаров излиза в защита на либералната партия и Търновската конституция, с много факти сочи беззаконията и политическото шарлатанство на консерваторите. Той се въодушевява от възрожденските идеи, зове към възстановяване на Търновската конституция, отменена с държавния преврат на 27 април 1881 г. Възрожденски демократизъм, вяра в силите на народа — такива са идейните начала, които защищава. Обръщайки се към консерваторите, Сукнаров заявява следното:

„Когато се правеше Българската конституция ни обвинявахте, че сме искали да направиме Конституция, която да способствува за проявяването и съществуването на беззакония, нахилизми и пр. други злини за обществото, като искахте още тогава да провъзгласите българския народ за малолетен и да му се натрапите чрез разни сенати, държавни съвети и други подобни вехтарщини за епитропи. Но на дело какво излезе? Излезе, че българският народ се показа в сичката величина на своето пълнолетство и суверенност, като упражнява и се ползува в разстояние на две години (правителствата на Петко Каравелов и Драган Цанков: октомври—ноември 1879 — май 1880 — 27 април 1881 г. — б. м., Хр. Д.) от своите „прекалени" и „несвоевременни" свободи и права така правилно, умно и свястно, щото много други народи, по-стари в политическия живот, му завидяха."[2]

Или:

„Вие, за да оправдайте преврата, обвинявате ни още, че ние самите сме били причина да се прибегне и до него, и то защо? За нищо друго, а само за това, защото умразните Каравелов, Цанков и Славейков бяха на власт, а вие отвън нея, на която надали бихте дошли втори път, ако не беше настанал преврата. Кажете, ако сте честни люде, не беше ли така."[3]

Приведеният откъс излезе малко дълъг, но богатството на неговото съдържание, привлякло вниманието на Алеко Константинов, ни накара до сторим това. Брошурата „Искрена реч на времето си" е един от няколкото документално засвидетелствувани извора, подхранили духа и обществено-политическите търсения на младия Алеко. Брошурата на Никола Сукнаров има и друго значение. Написана под форма на диалог между либерал и консерватори, тя напомня твърде много поемата „Песен за Слобод Маджара и Пламен Теня".

Ще рече, в Одеса Алеко Константинов преживява някакъв дълбок прелом, изоставяйки известни „николаевски" увлечения и обръщайки про-

[1] Ал. Ничев. Цит. ст., стр. 388.
[2] Н. Сукнаров. Искрена реч на времето си. София, 1882, стр. 3—4.
[3] Пак там, стр. 11.

будения си дух към по-високи обществени и естетически идеали. Навярно за това спомага и благоприятната университетска среда. Тук не заглъхва демократичното и свободолюбиво мислене даже тогава, когато в другите руски университети владее полицейщина и терор. Така на въведения „нов“ студентски устав след убийството на Александър II, който дава на полицията неограничени права да следи и решава съдбата на всеки студент, заподозрян в „неблагонадеждност“, одеското професорство изказва недоверие. За него говори „Доклад комисии Совету об Университетской инспекции“ (1881),[1] подписан от професорите С. Ярошенко, Ф. Успенски и А. Постников. Тук се прави широко и обосновано с факти из историята на университетския живот възражение срещу опитите на полицията да лиши от автономност университетите, по-специално ректорите, като дава неограничени права на „инспектора“. „Инспекторът“ е лицето, което определя кой от студентите има право на стипендия или на еднократна парична помощ, кой може да бъде репетитор или учител по частни къщи. Това унижава ректора, а студентите тика към съзнателно двуличие и подозрителност. С право комисията заключава: „Узаконяването на това недостойно средство наистина е печално. Трябва съвсем да се забрави действителната чистота на академическите нрави в Русия и несъмненото благородство на характера на нашите млади люде, щото да се въведе в руските университети тоя печален метод да се постигат цели с помощта на парични възнаграждения.“[2] Накрая комисията настоява да се отхвърли „новият“ устав и да се запазят старите изпитани университетски правила.

Очевидно това искане представлява смела проява на преподавателския състав; в известна степен то изразява демократичността на одеската общественост и студентството.

Общия демократичен дух на Одеския университет издават и следните два факта. От том XXXI на сп. „Записки на Новорусийския университет“ узнаваме, че на 6 юни 1880 г. е бил честван „Ден на Пушкин“, т. е. местно тържество по случай откриване паметника на великия руски поет в Москва. Докладите и речите, които тук са произнесени, днес нямат значение, но интерес будят решенията на Академическия съвет, взети за увековечаване паметта на Пушкин в Одеса:

„Съветът, приел единогласно предложението на проф. Некрасов да се открие при Новорусийския университет „Пушкинско дружество на любители на руската словесност“ с цел да се опознае паметта на нашия гениален поет, реши да моли Историко-филологическия факултет да изработи проект за устав на Пушкинското дружество.

Съветът, приел единогласно предложението на проф. Преображенски, определи особен златен медал за съчинение на тема „Пушкин на юг“ за студентите без разлика на факултети и курсове.“[3]

[1] Доклад комиссии Совету об Университетской инспекции. Одесса. Типография Г. Ульбриха (П. А. Зеленого, Красный переулок, дом № 3), 1881. Към този извор ни насочи съветската изследвачка на Алековата сатира Г. Я. Илина, за което й изказвам дълбока благодарност.

[2] Пак там, стр. 11.

[3] День памяти Пушкина 6 (26) июня 1880 года в императорском Новороссийском университета (Из XXXI тома Записок императорского Новороссийского университета), Одесса, Типография Г. Ульриха (Красный переулок, дом 3), 1880 (отделно издание).

Интересът към руската литература, съответно към Пушкин, не е бил без значение за младия Алеко. А когато, както е в случая, пред младежта се поставя известна обществена задача, това прави да расте и нейната впечатлителност, нейната възприемчивост към новите въпроси на времето. В тая насока влияят и други неща. Например в Одеския университет през годините на Алековото следване (1881—1885) е провеждан ежегодно конкурс между студентите за написване на най-добра драма на историческа тема. Доколко студентите са имали присърце тоя конкурс, личи от отчета на журито. Така през учебната 1883—1884 г. са представени 24 пиеси, между които като най-издържана се сочи комедията „Назвался груздем, полезай в кузов", („Хванеш ли се на хорото, тропай докрай"). Останалите произведения са слаби не само в драматично отношение, но не отговарят на главното изискване за участие в конкурса, т. е. не разработват теми из руската история или бита на народа.[1]

Всичко това не ще да е останало без влияние върху Алеко Константинов и литературните му наклонности. Възможността всеки студент да участвува в конкурса и излезе победител е изостряла мечтателността му за бъдеща значителна дейност, толкова повече че той е бил на възраст, когато се пробуждат духовните му сили. Пенчо Славейков справедливо бележи, че в Одеса Алеко „проявява и закалява в себе си ония черти на своя характер, които до тогава, под натиска на обстоятелствата, в които е бивал поставен, са се спотайвали".[2]

Безспорно най-силно влияние упражняват върху него отечествените веяния — борбата на демократичните сили против Батенберг, за възстановяване суспендираните начала на конституцията след т. нар. свищовски преврат от 1881 г., за освобождаване на „врачанския заточеник" Драган Цанков — в миналото борец за църковна независимост, а сега един от водачите на либералната партия. Забележете, през първите години на свободен живот либералната партия начело с П. Р. Славейков, Петко Каравелов, Драган Цанков и други изразява интересите на дребните градски и селски производители, именно благодарение на техните усилия бива приета Търновската конституция в оня вид, който я прави една от най-демократичните буржоазни конституции. Като лидер на либералната партия през време на „режима на пълномощията" (април 1881—август 1883 г.) Др. Цанков е интерниран във Враца. В негова защита се обявяват всички народни синове, противници на „немската партия" в България — Батенберг и консерваторите. В лицето на „дядо Цанков" те виждат мъченик на обществения произвол, затова борбата за неговото освобождение обединява напредничавите обществени сили не само вътре в страната, но и българите в чужбина. Например студентите и българ-гарската емиграция в Одеса организират бурни протестни събрания, на които Алеко Константинов присъствува неотлъчно. По думите на Пенчо Славейков при тези обстоятелства възниква у него и замисълът на новото му произведение „Песен за Слобод Маджара и Пламен Теня".[3]

[1] Записки императорского Новороссийского университета. Том сорок первый, Одесса, 1885, стр. 169.

[2] П. Славейков. Алеко Константинов, стр. 112.

[3] Пак там, стр. 125.

Очевидно Алеко го влече не толкова простият политически факт — заточването на Др. Цанков във Враца, — колкото важността да се изкаже по един такъв важен национален въпрос: признаване историческата заслуга на дейците от кръга на Др. Цанков в борбата за църковна свобода и духовна просвета на народа, в борбата за приемане здравите народностни начала на Търновската конституция. Тяхната дейност Алеко оценява правилно, изтъква нейния народополезен характер и по тоя начин прегражда пътя на злодумството от страна на консерваторите. Тъкмо затова в „Песен за Слобод Маджара и Пламен Теня" е въведен разнообразен политико-обществен материал, свързан пряко с живота и дейността на Др. Цанков. При това авторът широко изявява своята личност.

Поемата „Песен за Слобод Маджара и Пламен Теня" малко е занимавала нашите литературни историци. Единствено Б. Пенев се спира по-подробно на нея в статията си „Първите произведения на Алеко Константинов".[1] Той справедливо изтъква нейната обща художествена неизразителност и слаба форма. Тия недостатъци на поемата нашият литературен историк обяснява със заимствуване на Алеко от „Хайдут Сидер и Черен Арап" на Никола Козлев (в композицията, метриката и римите).

Доколко това е основателно?

„Хайдут Сидер и Черен Арап" се печата за пръв път в българското списание „Общи труд" (1868), издавано в Болград. По-късно излиза в отделно издание в Одеса (1876). Напълно допустимо е Алеко Константинов да познава това одеско издание, толкова популярно в средата на нашата емиграция и студентите. Но приликата между двете поеми е главно в единоборството: у Козлев — хайдут Сидер с черен арап, у Алеко — Слобод Маджар с Пламен Теня. Боян Пенев открива сходство и във формата — осмосрични стихове, римувани успоредно, с цезура след четвъртата сричка (4 + 4). Това е всичко. Цялото идейно-емоционално съдържание на „Песен за Слобод Маджара и Пламен Теня" обаче сочи и други извори.

На първо място тук трябва да се изтъкне книжката „Искрена реч на времето си" от Н. Сукнаров. Убеден демократ, Алеко споделя пламенната защита на П. Р. Славейков, П. Каравелов и Др. Цанков, призива за възстановяване и свято придържане о демократичните начала на Търновската конституция, за създаване на правителство, подкрепено и уважавано от народа. А както вече се отбеляза, самата книжка „Искрена реч на времето си", развита като диалог между либерал и консерватори, подсказва принципа за единоборство, който намираме и в „Песен за Слобод Маджара и Пламен Теня". Но несъмнено най-голяма близост наблюдаваме в идейно отношение. На места тя се чувствува съвсем направо. Сукнаров пише:

„Вие, господа консерватори, преди всичко ни обвинявате, че сме били лишени от патриотизъм, любов и саможертвуване спрямо отечеството ни. Да видим как стои на дело в това отношение. Когато ние, във време на турското владичество учихме с твърде скромно възнаграж-

[1] Демократически преглед, год. XVI, април 1923, кн. IV.

дение българската младеж и деляхме с народа си сяко зло, когато висяхме на турските бесилки, и когато гнияхме по турските тъмници чак по Азия, тогава едни от вас не искаха и да знаят и да чуят за България, други седяха с турските паши и бейове коляно до коляно, пушаха дълги чибуци и произнасяха смъртни присъди против българските поборници...“[1]

В „Песен за Слобод Маджара и Пламен Теня“ четем:

Ами от кога начена
Да се вдига България
От съня и простотия?
Ами школата, книжата,
Па и черковата свята
От кога ги ний добихме?
Нали бяха тези хора
От Драгановата пора
Но не бяха те таквизи
Страхотливи, блюдолизи,
Те не лижаха краката
На пашата и агата
И в читашките обятья
Не предаваха те братя,
Те не бяха шпионджии
Като някои чорбаджии...[2]

От друга страна, Алеко Константинов унаследява опита и на нашата народна песен, и на личното творчество. И действително в „Песен за Слобод Маджара и Пламен Теня“ звучат народнопесенни интонации, дошли по друг път, а не направо от „Хайдут Сидер и Черен Арап“. Така авторът използува съществителни, употребени като епитети, което е много характерно за нашите народни песни, а в Козлевата поема те не се срещат; забелязва се също и речникова близост с народния стих. По характерен начин например се „въвежда“ в поемата портретът на Пламен Теньо:

Че си стана Пламен Теньо,
Пламен Теньо от Елена
Със червената косица
И с акъл като лисица,
Че наведи, ум-главица,
Па отвори мед-устица...[3]

Трябва да се признае, че още в това ранно произведение на Алеко Константинов долавяме стремеж към творческо възприемане художествените традиции на миналото. Вътрешната близост на поемата до песни за Крали Марко, като „Крали Марко и Филип Маджарин“, „Марко беше више на дивани“ и др., е подсказана и от нейния наслов. А ето и друг откъс от народната песен „Тимишарин Гюро, Марко Кралевич, дете Големеше и Арап“:

Ка си върли премладо деверче,
Ка си върли с лека боздугана,
Сложила се арапската коня,
Сложила се ничком на колена,
Търкаля се по зелена трева.
И он згоди црна арапина:
Удари го у арапска глава,
Изкара го низ синьото седло.[4]

Процесът на идейно-творческото изграждане у писател критически реалист като Алеко Константинов трябва да се вижда и тълкува в цялата му връзка и обусловеност от съвременната литературна традиция, на първо място от отечествената, и от опита на миналото. Да се надценява едното за сметка на другото, ще рече непълно да се представя самият процес. Талантът на писателя се развива при конкретни истори-

[1] Н. Сукнаров. Искрена реч на времето си София, 1882, стр. 3.
[2] Песен за Слобол Маджара и Пламен Теня. Русе, 1883, стр. 6.
[3] Пак там, стр. 3.
[4] Сборник на Българското книжовно дружество в София, 1901, стр. 205.

чески условия и те са, които му дават храна, насочват в оная посока, дето той най-добре ще се разгърне.

В своите автобиографични бележки Алеко нарича „Песен за Слобод Маджара и Пламен Теня“ „малка комическа поемица“.[1] Тя излиза анонимно в Русе, дето я издава Лазар Райков, Алеков приятел и съученик от Николаев. „Песен за Слобод Маджара и Пламен Теня“ започва с малко „встъпление“, което ни запознава с мястото на действието и главните лица:

Сбор се сбира в Росси-града
Чета отборна и млада
От ергени, от учени,
От узрели и зелени.
Сбор се сбират, както казват,
За Драгана да приказват.[2]

Връзката с преживяното на събранията с одеските приятели и горната картина е налице. Но тя е само повод. Нататък се поднася картината на „словесен двубой“, който се разгаря между присъствуващите на „сбора“ — Слобод Маджар, защитник на Др. Цанков, и Пламен Теньо, негов противник. Те спорят по същество. Пламен Теньо изразява становището на консерваторите, той е против Русия, затова нарича Др. Цанков и неговите другари родоотстъпници.[3] За да докаже своето обвинение, Пламен Теньо придава в изопачен вид предосвобожденската дейност на Др. Цанков — ходенето му в Рим с молба за ръкополагане за български униатски архиепископ (1860), работата му като вицегубернатор в Търново по време на Руско-турската освободителна война (1877—1879). На тая клевета Слобод Маджар реагира гневно. Той трезво обяснява историческата заслуга на „Драгановите хора“.[4] Но неговият гняв особено се засилва, когато става реч за унижението, на което е подхвърлен Др. Цанков, толкова повече че неговите мъчители не са „турци или черкези“ —

Не, те българи се казват
И по български приказват.[5]

С това Алеко намеква за позорните сцени на насилия и побоища, организирани от консерваторите. Тях авторът рисува в сатиричен план. Застанали начело на държавата, те подчиняват националните интереси на личната си грижа за обогатяване, с подлост и безочие те заемат в съвременното общество местата на честните борци в миналото. Затова в сатирата на Алеко трептят искри, родени от една голяма любов към прекрасното у човека, от синовна мисъл по отечеството, съзерцавано от Одеса. Това определя и маниера на изложението. Издържана в изобличителен, бихме казали във фейлетонен стил, поемата разкрива противонародното у консервативната партия, нейния грабителски характер.

В тоя смисъл известен успех представлява обрисовката на Слобод Маджар. На места е постигната психологическа характеристика на образа,

---

[1] Светлина, год. VII, 1897, кн. VI, стр. 2.
[2] Песен за Слобод Маджара и Пламен Теня, стр. 3.
[3] Пак там, стр. 4.
[4] Пак там, стр. 6. Срв. цит. на стр. 30 от тая книга.
[5] Пак там, стр. 8.

подсказана чрез отделен жест, начин за изказ или изразено отношение към действителността. Тук личат сполучливо подбрани детайли, които придават на образа оная художествена плътност, която не достига например на полицейския началник в „Огледало“. Даже физически зримо е даден портретът на Слобод Маджар. Седнал на миндера, с умно лице и мъжествени мустаци, той едва дослушва козните на Пламен Теня. На тях той се отзовава с отвращение, затова речта му, макар да тече логически плавно, е обсипана с възклицания, обръщения и риторични въпроси.

Разбира се, успехът на Алеко Константинов със Слобод Маджар е твърде относителен. Като цяло поемата не се издига по-високо от равнището на предишните му стихотворни опити. По-съдържателно не всякога означава по-художествено. В не малко случаи в поемата се допускат груби, литературно необработени изрази, като:

Де се взе пак тоз машелник
Та го сториха началник.[1]

Непохватни са и стиховете, римувани успоредно, най-често в рими-глаголи.

Като всяка творческа личност Алеко е добър ученик — той знае от кого и как да се учи. За него руската литература наред с нашата е един от факторите за идейно-творческото му съзряване. В Одеса той още повече задълбочава познанията си върху творчеството на големите руски реалисти И. С. Тургенев и Н. А. Некрасов. Тургенев го увлича със своя страстен хуманизъм, с вкуса към актуалното, с представянето на действителността такава, каквато е, с любовта си към природата Некрасов пък му допада с критиката на пороците в съвременното буржоазно общество, със злободневността на стиховете-фейлетони („Современники“, „Балет“ и др.). През 1881 г. излиза в отделно, „цензурно“ издание революционната поема “Кому на Руси жить хорошо“, печатана преди това на части в петербургското прогресивно обществено-литературно списание „Отечественные записки“ от 1866 до 1881 г.

„Кому на Руси жить хорошо“ се посреща възторжено от напредничавите слоеве и демократичната интелигенция. Името на Некрасов прераства в символ на патриотично служене на народа, а образът на Гриша Добросклонов, героя на поемата — в художествено отрицание на народническата идеология. В последния авторски вариант Добросклонов се рисува като последователен революционер-демократ, който съзнава, че народът е решаваща сила в историческия процес. В перспектива към бъдещето поетът вижда победата на трудовите маси:

Встали — небужены,
Вышли — непрошены
Жита по зернышку
Горы наношены.

Рать подымается —
Неисчислимая,
Сила в ней скажется
Несокрушимая![2]

С право Пенчо Славейков бележи, че Алеко Константинов „се е прехласвал“ от произведенията на Некрасов, но той греши, когато обяснява

[1] Песен за Слобод Маджара и Пламен Теня, стр. 5—6.

[2] Н. А. Некрасов. Кому на Руси жить хорошо. Полное собрание сочинений и писем. Москва, 1949, т. 3, стр. 390.

това въздействие с „тенденциозността“ им, от една страна, а, от друга — с юношеската възбуденост на студента Алеко. Толкова по-малко обичта му към Тургенев и по-специално към Некрасов може да се нарече „недълготрайна“.[1] Тази обич се стимулира от вътрешното им родство. Руският поет го влече със своята дълбока народност и прогресивна идейност. Но Славейков към 1901 г., когато пише своите „спомени и бележки“ за Алеко, защищава позициите на индивидуализма. Той оценява Некрасовите произведения като „художествено твърде постни, но затова пък вкусно подсладени в либерална сантименталност...“ Това се диктува от неговото естетско отношение към реализма на Некрасов и особено от враждата му към революционно-демократическата идеология. Ето защо не може да се твърди, че Алеко се увлича по Некрасов, доколкото му действува „извънредно изразителното четене на другаря му г. Каназирски...“[2] Безспорно умението на Каназирски да изпълнява художествено Некрасови творби е улеснило тяхното вярно и идейно-мобилизиращо въздействие върху слушателите, но духовната първопричина за това е била дружбата с онези одески студенти, за които „най-велик руски поет“ от съвременниците „е творецът на „Кому на Руси жить хорошо“ и цял ред стихотворения...“[3] Това се потвърждава и от много други данни от живота и творчеството на Алеко Константинов, който през юни 1885 г. завършва право с отличен успех[4] и заминава за София.

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

*

От погледа върху Алековия престой в Русия се вижда, че годините, прекарани в братската страна, са от важно значение за цялостното изграждане на личността и писателя. В Русия Алеко пристига петнадесетгодишен, а я напуска в зряла възраст. В продължение на седем години той диша въздуха на руската училищна и университетска среда. Това е времето на идеен неуспех за народничеството, на засилване на демократизма в руското общество, начало на марксическото работническо движение. В пансиона на Т. Н. Минков, както и в Одеския университет Алеко страстно чете произведенията на Гогол и Некрасов, но наред с тях не губи изпод очи развитието и на нашата млада белетристика и поезия. Към произведенията на П. Р. Славейков и Л. Каравелов проявява задълбочено отношение и грижа за разпространението им.

Още в първите си литературни стъпки Алеко се насочва към хумора и политическата сатира, опитва се да пише в проза и стихове. Несъмнено тия начални работи композиционно са твърде слаби, бедни и неизразителни по език, понякога подражателни (оперетката по „Иван Сусанин“). Същевременно те издават идейно-творческата насока, която се набелязва в развитието на писателя.

---

[1] Пенчо Славейков. Алеко Константинов, стр. 126.
[2] Пак там.
[3] Пак там.
[4] Дипломата на Алеко е запазена. Вж. Къща-музей Алеко Константинов в Свйщов, инв. № 1454 (издадена в Одеса, 7 юни 1885 г.).

Някои от чертите на Алековия художествен стил — щрихово даване на портрета, вкус към характерни народни думи и изрази, комично виждане на лицата и събитията — се предусещат главно в бележката „Пак литературен вечер!“ и поемата „Песен за Слобод Маджара и Пламен Теня“. При това без колебание още с първите си стъпки Алеко Константинов взема страната на народа. Всичко това е необходима предпоставка да се създаде истинско, хумористично и реалистично творчество на художник, който изобличава назадничавото и антисоциалното.

Глава II

ПЪРВИ СТЪПКИ В ЛИТЕРАТУРАТА

В София Алеко Константинов пристига на 2 юли 1885 г.[1] — няколко месеца преди да започне справедливата за нас Сръбско-българска война. Бързо го овладява патриотичният подем на масите и когато войната се отваря, той взема участие като доброволец-санитар. По-късно Алеко с гордост разказва за преживяното през ония дни, за въодушевлението, обхванало софийското гражданство.[2]

Първоначално Алеко е назначен за член на Софийския окръжен съд; шест месеца по-сетне е прокурор при същия съд, а след девет месеца — помощник-прокурор при апелативния съд. В съда той среща много от своите бъдещи герои. Тук непосредствено наблюдава котерийния характер на борбата между отделните буржоазни партии, сблъсква се с продажността на администрацията, вижда ниското материално равнище, на което почти „замръзва“ уж свободният народ. Това подхранва у него определени демократични разбирания, разгаря любовта му към бедните измъчени хора и като писател той се изгражда под въздействието тъкмо на тия фактори.

Възпитаник на руската реалистична и дълбоко хуманистична литература, Алеко Константинов наблюдава у нас такива обществени пороци, които още повече изострят неговия критично-реалистичен поглед. Той следи отблизо всички политически и обществени прояви, дейността на всички съвременни общественици, политици и културни дейци и към всеки поотделно засвидетелствува свое отношение и преценка. В писма до приятели, до редакции на вестници, във фейлетони той манифестира своя неподкупен характер, демократичен светоглед и способност за трезва историческа оценка. И ако повечето от неговите изказвания и бележки са верни и днес, това се обяснява с голямата идейно-нравствена висота, на която Алеко се издига сред съвременниците си.

---

[1] А. Константинов. До редакцията на в. „Търновска конституция“. Търновска конституция, год. IV, бр. 14 от 7 април 1888 г.

[2] А. Константинов. Ами мен защо закачаш бе, Тодоре. Съчинения. Под редакцията на Пенчо Славейков. Книга първа, 1901, стр. 154—157.

I. Драматически опити

Недъзите на нашата обществено-политическа действителност от края на 80-те години на м. в. идат да засилят у Алеко Константинов чувството, че страната е жертва на социални неуредици, че невежеството и полицейският терор дават облик на епохата. Запознат добре с Гоголевите сатирични произведения, той много пъти ще се обръща към „тъмните герои", за да ги заклейми като художник. Един неуверен опит в това отношение е незавършената комедия „На свободна почва", писана през 1886 г., но издадена посмъртно в 1903 г.[1]

Краят на 80-те и средата на 90-те години — времето, когато Алеко Константинов живее и твори у нас, — означават усилване на капитализма, при което дребните занаяти пропадат и се извършва усилено процесът на първоначално натрупване на капиталите главно чрез грабеж на държавни средства, чрез предприемачество и по други позволени и непозволени пътища. Няма друг етап в развоя на нашето общество, когато кариеризмът и политическите произволи да добиват толкова широк размах, че да съставят основното в епохата. „Режимът на пълномощията" се заменя с диктатурата на Ст. Стамболов, а тая диктатура — с терора на К. Стоилов и народняците. Градове и села, пътища и училища — всичко се оказва в най-плачевно положение; търговията се изплъзва от нашите ръце и става чуждо достояние, земеделието се намира в най-примитивна форма, макар да е поминък на по-голяма част от населението. Селяните по израза на един съвременник са истински мъченици на земята, на своя тежък, слабо плащан труд. И в тоя политически хаос буржоазните партии — консерватори, либерали, народняци — разиграват някакво подобие на „парламентаризъм", а на дело уреждат личното си обогатяване, служейки ту на едно, ту на друго „правителство", но винаги остават верни на княза.

По време на Стамболовия режим (1886—1894) особено значение придобива и друг въпрос: отношението на България и българите към Русия. В своята австро-германска ориентация правителството преследва и третира като родоотстъпник всеки, който издигне глас за подобряване отношенията ни с нашата освободителка. Но отношението към Русия независимо и въпреки грешките и увеличенията на руската царска дипломация спрямо България остава пробен камък за истинското родолюбие на нашата демократична интелигенция и на трудовите маси. Това разбиране Димитър Благоев развива в няколко свои статии от тоя период. Освен романовска Русия той различава Русия на измъчените хора, на прогресивната мисъл и литература. От тях нашата напредничава интелигенция и младата работническа класа трябва да черпят пример в степента на усвояване „Марксовата историческа теория" и в политическата организираност на масите.[2]

„На свободна почва" е навеяна от проведените през есента на 1886 г. избори за Велико Народно събрание по време на регентството.

[1] Съчинения на Алеко Константинов. Книга втора, София, 1903, стр. 261—279.

[2] Д. Благоев. Избрани произведения. Изд. БКП, 1950, т. I. Вж. полемиката с руския народник К. Прокопиев.

Тук Алеко Константинов споделя първите си впечатления от нашата действителност след завръщането си от Русия. По съдържание тя е политическа комедия. На преден план са дадени противниците на Русия, на които се опира регентството в борбата за спечелване на „изборите". Те носят етимологично осмислени имена. Например полицейският стражар се нарича Ст. Камшиков, съдията — Темидов, агитаторът — Гунчо Сопов и т. н. Тоя похват е твърде познат в световната драматическа литература. От него се ползуват и руските писатели реалисти — Тургенев, Лев Толстой, А. Н. Островски, но особено Гогол, Некрасов и Шчедрин. Имената-прозвища на полицаите в „Ревизор" са: Свистунов, Пуговцин и Держиморда. Но сходството между Камшиков на Алеко и Свистунов на Гогол няма друга по-далечна връзка. Оригиналността на Алековата комедия стои над всяко съмнение, защото в нея авторът развива свои мисли и виждания, разкрива своя опит. Ако все пак може да става реч за известно въздействие на Гогол върху нашия писател изобщо и върху комедията „На свободна почва" по-конкретно, то се изразява в насочването на Алеко Константинов към такъв кръг от обществени явления, които руският сатирик за своето време и в своята среда е вече художествено открил.

„На свободна почва" сочи както обществените търсения на Алеко Константинов, тъй и неговите литературно-художествени постижения в момента. Това се вижда и от допълнителния наслов — „картинки из народния живот в две действия". Комедийното в това единствено драматично произведение на Алеко се изгражда на недоразумението между „правителствения агитатор" Гунчо Сопов и Григорий Тестов — българин, който иска да мине за важно и високопоставено лице пред простодушните селяни подобно на Хлестаков само защото е живял няколко години в Русия (Хлестаков — в Петербург). Той говори на трудно разбираем български език, тъй като на българските думи слага руски падежни окончания или ги произнася по руски маниер. По тоя път стига до редица комични положения — в кръчмата и съда. Езикът тук за разлика от всичко писано досега Алеко Константинов използува главно като средство за по-широка индивидуализация и типизация на образите. Например в езика на Тестов релефно се долавя неговата култура, социално положение и нравствен идеал:

„Тестов (към кръчмарина). — Дайте, голубчик, още пять ока вино (пият). Виното, господа, не е крепки напиток, а вот водката — да понятно. Изпиеш стакан и „голова без мочи" — както казват у нас. Идеш на балагана, — вий разбирате что такой балаган? Балаган стало бит, цирк — коните полка танцуват . . ."[1]

С не по-слаб комичен ефект е изградена речта на Сопов, който в стремежа си да говори „културно" и политически „убедително" употребява такива думи, чието значение съвсем не разбира. Сопов е бай Ганю от един по-ранен етап в своето социално развитие.

Сопов: . . . О, да знаете, колко е страдал българския народ, а от тука логически следва, че ний трябва да презираме сички, които искат

[1] Съчинения на Алеко Константинов. Книга втора, стр. 270.

да изпият костите на началството; мразете ги, братя, презирайте ги, тъпчете ги, омаскарете ги, защото, господа, най-доброто нещо е свобода, равенство и братство. О, братя, дайте ли сто драма вино, защото ми пресъхнаха устата . . .“[1]

Както се вижда, начинът, по който са построени изреченията в репликите на Тестов и Сопов, привлечените сравнения и епитети подсещат живо за етиката и вътрешната опошленост на героите. Техният „език“ не е самоцелен, нито набор от думи. В него прозира темпераментът на героя, разбиран като литературен тип. В по-ограничен размер това важи и за останалите лица в комедията.

Не без талант е написана и втората картина (в съда) от комедията. Тук е целият бъдещ майстор-хуморист. Диалогът е изграден в къси изречения, искрй от духовитости и колоритни народноговорни форми. Още сега става ясно, че Алеко познава не само езика, на който говори нашият селянин, но и неговия бит и душевност. Той рисува героя си като национален тип от определен исторически период. Като извежда неговия физически портрет на изнемощял, оголял мъченик на земята, младият автор го пресъздава с голяма любов. Зад външната „некултурност“ той вижда неговата многовековна мъдрост и здраво чувство за хумор. Трудният му живот го е научил да се отнася с недоверие към „градските“ хора, да приема с насмешка техните безсмислени речи, изпъстрени с „интелигентни“ думи. Чрез образа на селянина Стоичков Алеко Константинов бичува тая лъжекултура, насаждана от новите „герои“ на свободната държава — съдията, стражара и агитатора. Тя не приобщава народа към духовните ценности на миналото, а го отделя от тях. Диалогът на съдията и Стоичков показва похвати за постигане комична характеристика на образа чрез самоизобличение — типични и за покъсната писателска практика на Алеко. Смешното състояние на управляващите се подсказва от техните канцеларски и безсмислени въпроси, които изричат с важността на парвенюта:

Съдията: Презимето, прякора как ти е?

Стоичков: Е-те нали ми извади ти прякор Иван Червото, та и сега ми казуват така.

Съдията: Ти недей говори повече от това, за което та питам.

Стоичков: Бива . . .

. . . . . .

Съдията: От дека си?

Стоичков: Ете нали сме от Войнеговци.

Съдията: Даван ли си под съд?

Стоичков: Ете, кога ти откradна . . .

Съдията: Мълчи! Ти даван ли си под съд?![2]

Тая сцена неволно напомня разпита на дядо Колю в съда от разказа “С тебешир и въглен“ на Михалаки Георгиев. Характерно е, че тоя разказ излиза само няколко години по-късно, след като Алеко е написал „На свободна почва“; „С тебешир и въглен“ е печатан в „Денница“ на

[1] Съчинения на Алеко Константинов. Книга втора, 1903, стр. 267.

[2] Пак там, стр. 276.

Ив. Вазов през 1891 г. И тук сатирата е отправена към парвенюто Виловски — недоучен, опартизанен „съдия“. И той произнася пред недоумяващия дядо Колю такива „купешки“ думи, които съвсем объркват стареца. Несъмнено образите на Стоичков и дядо Колю у двамата наши писатели са обобщение на оная несигурност, в която са били поставени нашите селяни при с в о б о д а т а. Незапознати още с новите форми на държавното управление, те не разбират даже „езика“ на тия, които са призвани да ги ръководят. Няма спор, образът на дядо Колю е по-завършен в сравнение с Алековия Стоичков. Но и двата образа ни убеждават художествено, че в буржоазната държава съществува пропаст между работния народ и властвуващите класи.

Незавършеността на комедията „На свободна почва“ обаче не дава материал за някои по-цялостни наблюдения, доколко укрепва художествения метод на автора, доколко се избистря неговото реалистично виждане. Общото впечатление е, че публикуваното представлява начална набросқа. Но и в тоя вид „На свободна почва“ показва възможностите на Алеко Константинов да прави занимателен диалог, да постига типизация и индивидуализация с помощта на езика. Героите тук притежават своя физиономия, ако и да не са разгърнати цялостно като характери. Макар и незавършена, „На свободна почва“ представлява една по-широка картина на действителността; тя бележи продължение и задълбочаване на набелязаната вече линия в развитието на Алеко Константинов по пътя на трезвия реализъм и политическата сатира.

В тайна остава по какви причини комедията е лежала толкова години недовършена, защо авторът не се връща към нея до края на живота си. В спомените си за Алеко поетът Кирил Христов разказва някои любопитни подробности за неговите творчески планове. Веднаж той бил подканен от приятели да се заеме с написване на нещо по-голямо, например произведение за сцената, като излиза от фейлетоните си за Бай Ганю. След известно време Алеко колебливо отвърнал:

— Добре! Ще напиша за опит една малка комедийка от един акт![1]

Но само след един ден Алеко се отказва от първоначалното си намерение и решава „комедийката“ да бъде в три действия. В заключение Кирил Христов съобщава, че не знае доколко тоя замисъл е бил реализиран, тъй като наскоро Алеко бива убит.

В спомените на Кирил Христов има истина, но те не са лишени и от неточности. Така той неправилно отнася тоя свой разговор с Алеко към началото на 1897 г. В действителност разговорът е могъл да се развие две години по-рано. Според друга, по-късна статия — спомени на Кирил Христов — той за пръв път се среща с Алеко в дома на Ив. Д. Шишманов през лятото на 1895 г. Тук присъствува и Пенчо Славейков, дошъл си във ваканция от Лайпциг.[2] Изглежда, по това време у Алеко назрява желанието да заработи по-системно в областта на драмата. Това предположение се потвърждава от факта, че в писмо-пощенска картичка до Стоян А. Бешков, учител по музика във Варна, Алеков съученик от Николаев, намираме следната добавка към редовния текст:

[1] К. Христов. Алеко Константинов. Мисъл, год. IX, 1899, стр. 321.
[2] К. Христов. С Алеко и Пенчо. В. Мир, бр. 12554 от 23. VI. 1942 г.

„Днес съставих план за една петиактна комедия от съвременния живот. Дай боже търпение, вярвам че няма да се посрамя и в драматичното творчество.“[1]

Писмото носи дата: 22 април 1895 г.

Била ли е написана замислената комедия, или не? Ако е създадена, къде е пропаднала досега?

Тия въпроси изникват като естествена реакция, щом научиш, че Алеко Константинов, авторът на „До Чикаго и назад“ и „Бай Ганю“, е поставил в творческите си планове създаването на комедия в пет действия. Може би тя се крие в архива на кръга „Мисъл“, който за жалост още не е приведен в известност. Може би, изпратена на Алековия приятел Найчо Цанов във Видин, тя е била загубена по пощата, както едва не пропада ръкописът на известния роман „Какво да се прави“ от Н. Г. Чернишевски. А може би планът на комедията е останал просто като хубаво хрумване, идея, творчески проект.

Че през пролетта на 1895 г. Алеко Константинов е овладян от страст към драматично творчество, личи още от факта, че тогава пише и сценката „Tempi passati“, поместена в „Български преглед“[2] — духовит диалог между двама ергени-съквартиранти — „по-младият Иван“, „по-възрастният Иванчо“, чийто среднощен сън е смущаван от мечти по . . . Клеопатра. Темата е доста позната: стар ерген не смее да сподели чувствата си към стара мома. Но Алеко Константинов тук показва ново умение да гради забавен диалог, да разсмива читателя, въвеждайки някои битови подробности — разговора за черната бира, за венчавката. Съзнанието, че създава драматична творба, се отразява и върху постройката. Така описанието на обстановката е дадено точно като в драма (срв. „Женитьба“ от Н. В. Гогол, I действие):

„Обща спалня на двама ергени, с две удобни чисти легла. При всяко легло столче със светилник и принадлежности за пушене. Върху масата книги и газети, под масата разна стъклария от винните складове и от аптеките; между стъклата, кой знае как, се е завряла една розова жартиерка.

Пролетна лунна нощ, нощ на безсънните, нощ на сладките мечти.“[3]

Нататък в диалога авторовите обяснения лесно могат да бъдат отделени в ремарки, а мислите на героите — в реплики, например:

Иванчо: Иване, заспа ли? Стани да си поприказваме бе, Иване, не се преструвай. Ей, Иване!

Иван: Защо ме будиш бе, тамам бях заспал.

Иванчо: Я си представи да сме сега женени, а?

Иван: (като се преструва на сънен): Утре твоя ред ли е да ходиш за провизии?[4]

Направеният от нас опит за драматическо „разчленяване“ на „Tempi passati“ оправдава определението „сценка“, дадено от автора в подза-

[1] Писмото е публикувано от Ем. Стефанов. Изкуство и критика, год. V, 1943, кн. 1, стр. 39. Оригиналът се намира в Къща-музей Алеко Константинов в Свищов, инв. № 425.

[2] Български преглед, год. II, 1895, кн. VI, стр. 61—64.

[3] Съчинения на Алеко Константинов. Книга втора, стр. 295.

[4] Пак там, стр. 297—298.

главие. Очевидно след незначителна преработка „Tempi passati“ би могла да намери място днес в репертоара на нашите драматични самодейни колективи, в театъра при ВИТИЗ и др.

По тема към „Tempi passati“ следва да бъде отнесен и първият Алеков разказ „Един неочакван годеж“, предназначен за четене в близка роднинска среда. Както съобщава Ив. Иванов в коментара към първото издание на разказа, описаната случка е действителна.[1] Навярно това е наложило на автора имената на героите да бъдат означени с инициали: г. А. — училищният инспектор, г-ца А., М . . . ва и т. н. Само госпожицата, която омъжват „неочаквано“ за училищния инспектор, е назована „за удобство“ Елена Занева.

Като разказ „Един неочакван годеж“ не е добре „сглобен“. Изложението се разгръща епистоларно; на образите не е придадена необходимата пластичност. При това и тук срещаме познатия от „Женитьба“ на Гогол сюжет за стар ерген, който мъчно се жени, с чужда помощ. В същност истински смях се получава едва в края на „Един неочакван годеж“, при сцената между инспектора и Елена Занева. Двамата мълчат комично и напрегнато. Въпросите, които отронват, издават тяхната объркаността в непривичната обстановка. Те искат да бъдат изискани, необикновено мъдри един към друг във въпросите и отговорите, но резултатът е обратен. И против очакванията за активност от страна на инспектора първо се обяснява госпожицата. Момъкът остава изненадан. Но радостта му бързо помръква: т о я п ъ т е пропуснал да вземе със себе си отдавна готовия годежен пръстен.

За присъствието на определени драматически интереси у Алеко Константинов съдим още по това, че почти по същото време превежда три френски пиеси: „Отче наш“ („Le Pater“) на Франсоа Копе, „Тартюф“ на Молиер, печатани в сп. „Библиотека свети Климент“, т. II, III (1889—1890) и „Партиите в Монако“ („Rabagas“) на Викториен Сарду, излязла в отделна книга през 1893 г. За отбелязване е, че и трите преводни произведения са комедии. Общо взето, преводите на Алеко Константинов са добри, задоволяват изискванията на времето. Не случайно по негов превод „Тартюф“ се поставя на сцената на Народния театър. Премиерата се състояла на 9 май 1909 г.[2]

И още: като превежда френските комедиографи, Алеко ги тълкува а не просто заменя френските думи ред по ред с български. В това няма нищо порочно, защото всеки преводач-художник представя превеждания автор винаги такъв, какъвто лично той го възприема. За пример може да послужи „волността“, която Алеко допуска в превода на комедията „Партиите в Монако“. Това е сатирична картина на политическите нрави във Франция от периода на Втората империя. Привидно действието се развива в Монако, но зад политическото двуличие на адвоката Рабагас лесно се разпознава портретът на монархиста, кандидат за диктатор по времето на Наполеон III (1852—1870). В послед-

[1] „Един неочакван годеж“ излиза посмъртно като издание на Хр. Олчевата книжарница през 1898 г. Вж. Съчиненията на Алеко Константинов. Книга първа, стр. 263—264.

[2] В. Ден, год. VI, 1909, бр. 1836.

ното действие Рабагас е изобличен като политически изнудвач, масите отвръщат от него лице. Той напуска княжеския дом с намерението да замине „в единствената страна, дето ценят хора като него". Тая страна се оказва България (в превода името е дадено в курсив). При сравнение с оригинала стана ясно, че там е назована Франция — разобличеният в Монако Рабагас посочва съседна Франция като свое ново убежище.[1]

Както се вижда, Алековата добавка има определен социално-политически прицел. Чрез прякото наричане на България като страна, където ще се приюти „революционерът" Рабагас, комедията „Партиите в Монако" по-точно улучва нашия „революционер" Ст. Стамболов, обявил се по това време за непогрешим съдник и диктатор.

В заключение може да се каже, че драматургическата работа, редом с преводите на комедиите „Отче наш", „Партиите в Монако" и „Тартюф" подпомага по-нататъшното идейно-творческо израстване на Алеко Константинов, изостря и повишава неговия естетически усет към смешното, безобразното в съвременното общество. И плодовете на това школуване се появяват още през следващите години, когато Алеко Константинов твори своите зрели, безсмъртни произведения — „До Чикаго и назад" и „Бай Ганю".

А специално за комедията „На свободна почва" трябва да отбележим, че с редица свои качества — портретуване на героите, комичен диалог и други — тя се нарежда между ония ранни Алекови произведения, загатващи все по-определено неповторимата му физиономия на художник-изобличител. Чрез образа на Гунчо Сопов авторът внася нови черти в портрета на приспособленеца от епохата, набелязана още в стихотворението му „Огледало". Търсенето на този образ постепенно се превръща в негова творческа съдба.

От друга страна, създаването на комедията „На свободна почва" представлява още една страница от историята на плодоносното руско влияние върху Алеко Константинов, на връзките и на школуването му у големия руски реалист и комедиограф Н. В. Гогол. Политическите нрави в оформяващото се буржоазно общество дават такъв материал на нашия автор, който предполага само сатирична, гоголевска литературна разработка. И той решително тръгва по пътя на своя учител и в своите драматургически опити, и в своята поезия, и в своята публицистика от това време.

2. Преводи от руски автори

Както възприемането и усвояването на реалистичните традиции — отечествени и чужди, — така и превеждането на руски поети на български бележат един траен момент от борбата на писателя за собствен път. И доколкото само улесняват тоя процес, те имат място и значение в неговата творческа биография. В периода 1888 — 1894 г. Алеко Константинов работи предимно в областта на художествения превод. Него-

[1] Френският учен-славист професор Роже Бернар бе любезен да направи горната справка с оригинала, за която му изказвам благодарност.

вата преводаческа дейност е пряко свързана с просветното дружество „Свети Климент“, създадено по почин на Петко Каравелов още в 1885 г. Три години по-късно това дружество започва да издава и свое списание „Библиотека свети Климент“. В продължение на около четири години излизат три малки томчета, изпълнени с къси разкази и стихове на домашни и чужди автори. Тук редовно сътрудничат почти всички съвременни творци: Ив. Вазов, Петко и Пенчо Славейкови, К. Величков, Ал. Константинов и други; поместват се преводни късове от Платон, Петрарка, Байрон, Лонгфелоу, Мопасан, Флобер, Зола, Гьоте, Хайне, Пушкин, Лермонтов, А. В. Колцов, Некрасов, Шчедрин, Лев Толстой, Чехов, Гаршин. Както е отбелязано в уводната бележка „Към читателите“, списанието следва примера на сръбската и хърватската „Матица“, на френските „Bibliothèque utile“ и „Bibliothèque nationale“, на немската „Universal Bibliothek“. Наред със сп. „Труд“ (1887—1893) на Цани Гинчев „Библиотека свети Климент“ е между най-добрите български периодически издания от 80-те години. То твърде добре задоволява нуждата от художествена литература и неговата заслуга се заключава в това, че тласка напред делото на народното образование и просвета.

В работата на Алеко като преводач могат да се открият и други подбуди. На първо място, това е неговото славянско съзнание и преди всичко любовта и признателността му към руския народ-освободител. От 1888 г. той е член на културно-просветното дружество „Славянска беседа“, а от 1895 г. бива избран за негов подпредседател. Сам изпитал благотворното въздействие на руската реалистична литература, убеден в полезността на художественото четиво за общото културно и нравствено издигане на народа, той пристъпва с голямо чувство на отговорност към преводи на произведения от изтъкнати любими автори, главно руски.

И като трета причина, която го подтиква да се залови по-системно за работа над художествения превод, може да бъде изтъкнато положителното въздействие на известната група „Весела България“, където той е любимец и душа на компанията. През април 1888 г. Алеко Константинов е „отчислен“ от длъжността помощник-прокурор на апелативния съд поради отказ да издаде несправедлива присъда по заповед на самозабравил се властник. Той открива адвокатска кантора. Това му донася нови огорчения и неприятности. За него, честния и безкористния, тая професия става истинско нравствено наказание. И когато неприятелите му го обвиняват в алчност за пари, той със скръбна ирония пише на своя приятел: „А аз... адвокатствувам... повеситься или утопиться! Туй гдето го казват „презрен метал“. что то не видать его в моих владениях.“[1] (Алеко изживява и голяма семейна скръб — от 1885 до 1890 г. измира цялото му семейство: родители и две сестри).

Морална подкрепа в тоя период Алеко Константинов намира единствено в т. нар. заседания на „Весела България“. Това неофициално обединение на изтъкнати наши литератори — Ив. Д. Шишманов, Пенчо Славейков,

[1] П. Славейков. Алеко Константинов. Събрани съчинения, С., 1922, т. 6, кн. 1, стр. 138.

д-р Кр. Кръстев, Кирил Христов и други — заема важно място в цялостното идейно и художествено изграждане на Алеко. Тук той синтезира натрупаните впечатления от живота и литературата, участвува в оживени спорове на литературни и обществени теми, подготвя се към зряло творчество. В по-късните свои спомени другарите му — Пенчо Славейков,[1] Лидия Шишманова,[2] Кирил Христов,[3] Екатерина Каравелова[4] — твърде релефно са нарисували неговия физически и духовен портрет, спрели са се на някои важни черти на характера му. Особено живо изпъква пред нас Алеко в спомените на Кирил Христов. В дома на Шишманов едновременно с Пенчо Славейков Кирил Христов се запознава и с Алеко и като ги сравнява мислено, пише:

„Ако не бях знаял, че пред мен е създателят на „Бай Ганю", никога не бих могъл да предположа това. Как е възможно тоя мил рус млад мъж, с продълговато лице на идеалист, с толкова лиризъм в очите и с постоянно детински усмихнати уста, из които българският език излиза облагороден с такава руска мекота, да бъде най-безпощадният български сатирик: По-скоро впечатление на такъв правеше Славейков".[5]

В кръга на „Весела България" Алеко прави своята знаменита „изповед" (20 юли 1894 г.), подтикнат от Ив. Д. Шишманов.[6] Тук е нашият Алеко. Той гледа на скъперничеството като на най-голям граждански порок, смята за окайване оня, който се е разочаровал в силата на честността, мечтае за свобода от всички условности и задължения. Лично за себе си за най-хубав момент в живота си той сочи пътуването си в Америка и когато му хрумва идеята за „Бай Ганю", храни надеждата, че кога и да е ще бъде оценен по достойнство; прекланя се пред Джироламо Сивонарола (1452—1498), деец от Ренесанса, известен с опитите си да учреди във Флоренция демократическа република; изтъква като свой любим писател Тургенев, между композиторите — Верди, от художниците — Верешчагин. Накрая заявява, че за свой девиз би избрал три думи: Свобода, честност и любов.

Между многото приноси на проф. Ив. Д. Шишманов към историята на българската литература — фолклора, творчеството на Ив. Вазов и други — „Моята изповед" на Алеко Константинов е също тъй рядко ценен документ. Тая изповед дава възможност за съвременния литературен историк да надникне по-дълбоко в психологията на писателя: враг на всяка подлост и неуважение на човека, жизнерадостен и пълен с хумор в творчеството си, а в живота си задушевен събеседник, отличен другар, познавач на историята и изкуствата, страстен любител на музиката. „Моята изповед" е истинско откровение.

Алеко Константинов е един от пионерите на преводаческото изкуство в нашата литература. По-системно работят преди него неколцина

[1] П. Славейков. Алеко Константинов. Събрани съчинения, С., 1922, т. 6, кн. 1, стр. 148—152—153, 230—231.

[2] Л. Шишманова. Алеко Константинов. Българска мисъл, год. I, 1926, кн. VI—VII, стр. 558—563.

[3] К. Христов. Алеко Константинов. Мисъл, год. IX, 1899, кн. 10, стр. 309—327.

[4] Ек. Каравелова. За светлата памет на Ал. Константинов. Демократия, год. II, 1922, бр. 14, стр. 325—326.

[5] К. Христов. С Алеко и Пенчо. Мир, год. XLVIII, 1942, бр. 12554.

[6] А. Константинов. Моята изповед. Български преглед, год. IV, 1897, стр. 106—107.

— П. Р. Славейков, Н. Бончев, Л. Каравелов, Хр. Ботев и други,—положили основите на българския художествен превод още преди Освобождението. Но едва при новите условия превеждането на големите руски, славянски, западноевропейски, древногръцки и римски автори се осъзнава като национална културна потребност. Преди всичко за това ни говори съдържанието на „Българска христоматия", ч. I и II, съставена от Ив. Вазов и К. Величков. Тук са подбрани значителни преводни и оригинални работи на най-изтъкнатите чужди и наши писатели, подредени по цикли. По тая книга се е възпитавал художественият вкус на няколко поколения.

Чувствителен към всичко ново, Алеко Константинов правилно се насочва по пътя на своите преходници. И това оръжие — превода — той подчинява на борбата срещу тъмните сили, на нуждите от просвета за народа.

Досега преводаческата дейност на Алеко Константинов не е била обект на специално проучване, но не липсват и редица ценни бележки и наблюдения в тая насока. Различни литературни историци и критици, разглеждайки пътя на Алеко, не са могли да отминат с мълчание неговите преводи. Така Пенчо Славейков в голямата статия „Пушкин в България", писана за стогодишнината от раждането на великия руски поет (1899), след като прави доста строг, макар и непълен преглед на преведеното у нас и го оценява като незадоволително, в заключение пише: „Освен преводите на Алеко Константинов, преводи д о б р и, но не и х у б а в и, всички други са позорна подигравка с Пушкиновите произведения и — с българския език."[1] Наистина Алековите преводи се харесват почти от всички съвременни литератори. В частно писмо до С. С. Бобчев (1 април 1894 г.) Вазов намира превода на „Цигани" за „доста добър".[2] С похвала се отзовават и Д. Благоев,[3] и А. Теодоров,[4] и Т. Г. Влайков.[5]

Разбира се, най-пълно се спира на тях Пенчо Славейков в своите „спомени и бележки" за Алеко от 1901 г. Тук той разказва някои подробности — как Алеко се насочва към превода изобщо, какво е личното му отношение към превежданите автори, как работи и пр. Той има съзнанието, че превеждането в художествената практика на нашия писател носи характер на творческа школа. Действително работата върху преводите е неговата първа осъзната литературна дейност. Тя го приучва на упорит и постоянен труд, събужда у него ония скрити импулси, които досега са останали непроявени. Във връзка с работата му върху превода на „Полтава" Пенчо Славейков с право бележи: „Сполуката на този пръв дебют проби партината, по която Алеко тръгна, за да излезе на широкия писателски път."[6]

[1] Мисъл, год. IX, 1899, стр. 572.

[2] В. Въ л ч е в. Иван Вазов. Непубликувани писма. София, 1955, стр. 120.

[3] Д. Б л а г о е в. На прага на две Нови години. Ден, год. I, 1891, кн. 9 и 10. Вж. Съчинения, изд. на БКП, 1957, т. 2, стр. 36.

[4] А. Т е о д о р о в. Българска литература. Второ, скъсено и оправено издание. Пловдив, 1907, стр. 173—174.

[5] Т. Г. В л а й к о в. Първото ми познанство с Алеко — лист „Алеко Константинов", бр. ед., 1940, стр. 3.

[6] П. С л а в е й к о в. Алеко Константинов, стр. 134.

В статията „Втори портрет“ д-р Кр. Кръстев също оценява положително Алековите преводи в сп. „Библиотека свети Климент“, но поддържа схващането, че те не могат да се причисляват към творческата му литературна дейност. „Тия преводи — пояснява д-р Кр. Кръстев — не стоят в никаква пряка връзка със същинското негово писателство: то се роди независимо от тях и под влияние на стимули от съвсем друго естество.“[1]

И това „естество“ се оказва не вътрешната потребност от творческа изява, а някакви „външни“, „случайни побуждения и обстоятелства“,[2] в последна сметка — приятелите на Алеко. Ако и да се съдържа частица от истината в това заключение, в смисъл че Ив. Д. Шишманов, Пенчо Славейков и други от кръга на „Весела България“ са го подтиквали първоначално към една, после към друга литературна дейност, това никак не игнорира наличието у Алеко на собствени интереси. А те са главното при всеки действителен творец.

Може да ни бъде възразено, че сам Алеко Константинов многократно говори за помощта, получена от Пенчо Славейков в превода на „Демон“, в написването на „До Чикаго и назад“ и др. Такива признания наистина съществуват, но те никак не ни освобождават от задължението да ги приемем критически, толкова повече като се знае изключителната скромност на писателя. В тоя смисъл се изказва по-късно и Пенчо Славейков. Той се смята нравствено задължен да изясни степента на своето участие в превеждането на Лермонтовия „Демон“, изразяващо се според него в поправянето на няколко стиха и десетина рими: „Това е всичкия мой дял в този превод, чийто истински преводач не се съгласяваше да го напечата само с своето име. Тоя случай е характерен изобщо за първия период от литературната деятелност на Алеко“—подчертава Славейков.[3]

В писма на Алеко Константинов срещаме преки изказвания, които издават трайността на неговите интереси като преводач, сериозното му отношение към автора, когото превежда. В една бележка до редактора на сп. „Българска сбирка“ той се извинява, че закъснял с превода на „Цигани“ и като изяснява причините, поради които не смогнал да го представи навреме, неволно издава продължителността на своя интерес към автора и произведението: „Аз исках да Ви преведа Пушкиновата поема „Цыгане“, която отдавна ме е съблазнявала; но всякой път, когато съм пристъпвал към превода ѝ, срещал съм затруднение още в първите редове на поемата, захвърлял съм я на страна до нов припадък на стихоплетство (подчертано от мен —Хр. Д.).“[4]

Очевидно А. С. Пушкин, както и Н. В. Гогол увличат Алеко още като юноша и го държат под своето въздействие за цял живот. А той е съвременник на две важни събития, свързани с името на великия руски поет. Първото от тях е откриването паметника на Пушкин в Москва през 1880 г., построен с волни помощи от неговите почитатели.

---

[1] В. Миролюбов (д-р Кр. Кръстев). Алеко Константинов. Тутракан, 1907, стр. 12.
[2] Пак там, стр. 13.
[3] П. Славейков. Алеко Константинов, стр. 229.
[4] Българска сбирка, год. VI, 1899, кн. IX и X, стр. 451—452.

Тук произнасят паметни речи други двама руски писатели, тогава любимци на обществото — И. С. Тургенев и Ф. М. Достоевски. Според спомени на съвременници цяла мислеща Русия вижда в открития паметник на своя гениален син сигнал за пробуждане на всички дремещи в народа сили. А речите на любимите писатели се предават от уста на уста като откровение. Второто тържество се отнася към 1887 г., когато се чествува 50-годишнината от гибелта на Пушкин. В тая връзка Алеко и печата своите преводи на „Полтава“ и „Бахчисарайски фонтан“ в сп. „Библиотека свети Климент“, т. I (1888), а като продължение след близо шест години в „Българска сбирка“ (1894) излиза преводът на „Цигани“.

В досегашната критична литература за Алеко Константинов няма единно, наложено мнение за достойнствата и слабостите на неговите преводи, за тяхната историческа стойност. Обикновено за тях се говори между другото. Но в основни линии всички наши автори — Боян Пенев,[1] Михаил Арнаудов,[2] Георги Цанев[3] и други — ги оценяват положително. По-особено е становището на Б. Пенев. Знаем, че към личността и творчеството на Алеко тоя наш виден литературен историк се отнася твърде строго и често несправедливо. Той отрича цялата прелест на Алековия хумор, противопоставя го на хумора на Гогол; съмнява се доколко резултатно е било школуването на Алеко у Пушкин и Лермонтов. И ако допуска някакво въздействие на руските писатели и реалисти изобщо, то единствено Некрасов е могъл да му бъде учител. Б. Пенев пише:

„Некрасов е бил по-достъпен за Алеко както със слабата художественост на произведенията си тъй и със сантиментално-социалните си и граждански тенденции, които влага в тях, а още и публицистичния си стил.“[4]

В същност Боян Пенев повтаря отчасти Пенчо Славейков, който също се опитва да представи интереса на Алеко към Некрасов като обикновено юношеско увлечение, плод на случайни връзки с либерално настроени студенти-руси. Боян Пенев открито заявява, че Алеко Константинов би станал значителен писател, ако беше се учил не от Гогол и Некрасов, а беше следвал „религиозно-мистичните настроения“ на Лев Толстой и Ф. М. Достоевски. Тъкмо затова Алековият „реализъм не е пречистен, в основата си не е художествен“.[5]

Верен на своя критерий, Боян Пенев отхвърля Алековите преводи: те са изобщо слаби именно поради лошото школуване на преводача и.... недостатъчната му обща култура! В преводите си Алеко „нито е почувствувал изцяло красотата“ на оригинала, нито „проявява развит естетически усет“.[6]

Така, пренебрегвайки историческия принцип, Боян Пенев „разгромява“ Алеко Константинов и като писател реалист, и като преводач.

[1] Б. Пенев. Литературните отношения и оценки на Алеко Константинов. Златорог, год. VIII, 1927, кн. 4.

[2] М. Арнаудов. Алеко Константинов. Български писатели, София, 1930, т. V, стр. 6.

[3] Г. Цанев. Алеко Константинов. Страници от историята на българската литература. Второ поправено и допълнено издание, София, 1956, стр. 201—245.

[4] Златорог, год. VIII, 1927, кн. 4, стр. 153.

[5] и [6] Пак там, стр. 152.

Той анализира поетичността на неговите преводи извън времето, без да го интересува тогавашното състояние на българския стих, когато Иван Вазов активно навлиза в литературата, когато нямаме поезията на Пенчо Славейков, Кирил Христов, П. К. Яворов.

Към преводите на Алеко проявяват интерес и някои изследвачи на творчеството му в чужбина. Тук трябва да бъде спомената монографията „Алеко Константинов" от известния съветски учен-българовед акад. Н. С. Державин.[1] Това е първата написана от марксистки позиции книга за живота и творчеството на нашия писател. Макар днес редица формулировки и тълкувания да са остарели, на времето си това съветско изследване много допринесе за утвърждаване принципите на марксистко-ленинската литературна наука в нашето литературознание.

В глава III на „Алеко Константинов" авторът дава подробен анализ на това, което е преведено от руските автори, спира се на пропуските, съпоставя преводите с оригиналите, оценява поетичността им. Той намира за добри преводите на „Цигани" и „Демон", за „удовлетворителен" — на „Бахчисарайски фонтан", а останалите ги определя като слаби. главно „Полтава". „Полтава" е първият превод на Алеко, затова издава слабости от най-елементарен характер, каквито в другите не се срещат. Сякаш преводачът още се учи на изкуството да претворява от един език на друг. Вкупом обаче оценката, която акад. Н. С. Державин прави на преводите, е вярна:

„Как переводчик на болгарский язык выдающихся произведений русских поэтов-класиков, Алеко Константинов должен быть поставлен в ряду лучших и талантливейших болгарских авторов-преводчиков."[2]

Но за да се разкрият главните положителни качества на Алековите преводи, не е достатъчно те да бъдат просто съпоставени с оригиналните. Не буквализмът решава поетичността и определя културно-историческото им значение. От съществена важност е да изясним тяхното емоционално-образно съвършенство, доколко и в каква насока чрез тях се обогатяват езиково-стилните похвати в езика ни. И тогава излишно ще бъде разглеждането им дума по дума, ред по ред.

И така Алековите преводи извикват противоречиви тълкувания и преценки. С тях се занимават почти всички автори, които по-цялостно са изследвали творческия път на писателя. Но показателен е фактът, че въпреки това внимание за преводите на Алеко още няма единно становище.

Доколкото са оценявани досега, преводите са третирани някак самостойно, откъснати от цялостното развитие на писателя. В това отношение нужно е да се подчертае, че те съставляват подготвителен етап към

[1] Академик Н. С. Державин. История болгарской литературы. Том III. Эпоха промышленного капитализма, выпуск 2. Алеко Константинов 1863—1897, Москва — 1935 — Ленинград. Напоследък интересът към А. Константинов в СССР се засили. Бяха защитени две кандидатски дисертации — от К. В. Шенкер (Ленинград, 1955) и Г. Я. Илина (Москва, 1956). От тях се налага трудът на Г. Я. Илина — с проблемното разглеждане на Алековата сатира (върху материали от фейлетоните и „Бай Ганю").

[2] Пак там, стр. 64.

зрялото му творчество. Наред с това трябва да се покаже от какъв принцип Алеко Константинов се ръководи в подбора на автори и произведения за превод. Това би ни улеснило да разберем как и чрез преводите си той се намесва в решението на някои важни обществени въпроси: развиване на здрав граждански морал, патриотично съзнание и реалистично мислене у съвременниците.

Алеко Константинов превежда следните художествени произведения: от А. С. Пушкин — поемите „Полтава", „Бахчисарайски фонтан" и „Цигани"; от М. Ю. Лермонтов — стихотворението „Спор", планинската легенда „Беглец" и „Демон"; от Н. А. Некрасов — поемата „Руските жени" („Княгиня Трубецкая" и „Княгиня Волконская") и „Кой е строил железния път". От руски също превежда брошурата „Що е нравственост?" от Т. Циглер, професор в Страсбургския университет. Повече от преводите са поместени в сп. „Библиотека свети Климент", т. I—III. В отделно издание излиза „Що е нравственост?" (1896), а поемата „Цигани" се печата в сп. „Българска сбирка" (1894). И всичко това Алеко изработва почти успоредно с писането на своите зрели работи. Ще рече, между преводача и писателя по време няма разлика, те взаимно се проникват и допълват.

Известен е афоризмът на Н. И. Гнедич (1784—1833) — преводачът на стихове е съперник на поета, а на проза — негов роб. И действително да се превежда мерена реч не означава транспониране стих след стих. От оригинала на един език преводачът възсъздава творба на друг език. Доколкото съвършено постига това, той е съперник на автора, сам е поет.

Освен тия предварителни условия (при превод на стихове най-вече) пред Алеко Константинов е стояла и друга, твърде мъчна задача, обусловена от тогавашното състояние на българския език. И чрез преводите си той трябваше да води борба против задръстването на езика ни от чужди думи — турски, гръцки, руски или тясно диалектни, — борба за разширяване речниковата база, за единство и национална норма в литературния език. И няма спор, че Алеко Константинов първоначално като преводач, а после като зрял писател-реалист разреши успешно тая проблема в развоя на нашия език. В неговите преводи българският език се явява в твърде чиста форма: еднакво са гонени книжните, турските и диалектните думи, дадена е преднина на източнобългарските говорни форми, на форми от народнопесенната стилистика.

Гледани в такъв исторически план, преводите на Алеко Константинов действително представляват стъпка напред в строителството на нашия поетичен слог и език. В тях не се наблюдават отклонения нито в диалектизъм, нито в опазването на излишни русизми. Българската реч звучи народностно единна, прочистена от всичко, което може да замъгли правилното й разбиране и пряко естетическо въздействие. И това се дължи на обстоятелството, че преводачът проявява вкус: в подбора на най-изразителните народни думи и изрази, в подчиняване своята индивидуалност на индивидуалността на автора, чиято творба превежда. Струва ми се,

от това гледище трябва да се анализират сполуките и слабостите в неговите преводи[1].

Кой може да се усъмни в поетичността или да отрече неговата близост с оригинала на следния къс от превода на „Полтава“?

Нощта е тиха във Украйна,
Звездите мигат и блестят,
Като че шъпнат тъмна тайна;
В въздуха тишина омайна;
Едва тополите трептят.
Сияе тихо в вишината
Над Бяла Церкова луната,
Над гетмановите градини. . .[2]

При това „Полтава“ е най-ранният превод на А. Константинов. Тук, разбира се, преобладават случаите, където поетичността и образната синтетичност на първообраза са подменени с прозаичен, свободен преразказ:

Тогава беше смутно време,
Кога под злото, тежко бреме
На постоянните сраженья
С всички сили в напреженье
Русия крепка се крепеше
От Петровия гений. . .[3]

Или се заличават стилните похвати, образната градация:

И неговите бели къдри,
Набръчканото му лице,
И думите лукаво-мъдри
Ти любиш от душа, с сърце![4]

У Пушкин тая строфа звучи съвсем иначе:

Его кудрявые седины,
Его глобокие морщины,
Его блестящий, впалый взор,
Его лукавый разговор
Тебе всего, всего дороже.[5]

Преводачът недостатъчно се е потрудил да предаде всичко. Той изпуска на български стиха „Его блестящий, впалый взор“, освен това често вмъква думи и изрази, които не срещаме в оригинала, като „Русия крепка се крепеше“ и т. н.

Все пак неговото отношение към превода на „Полтава“ не може да се нарече дилетантско. А че е имал съзнателно отношение, съдим по добавените от него две нови точки — 4 и 22 — към известните „Бележки“ на Пушкин за „Полтава“. По съществена е т. 22: „Клад — заровено имане. Думата клад употребих като термин по-конкретен, защото под думата имане разбират и богатството въобще.“[6] Това от своя страна потвърждава убеждението, че въпреки допуснатите слабости А. Константинов упорито е търсил най-точната и същевременно най-поетичната дума или израз за предаване на Пушкиновия стих. В работата му на преводач не липсва любов и поетическа култура.

[1] Тук следва да бъде отбелязан преводът на „Отело“, откъс от който издава Пенчо Славейков — Алеко Константинов. Събр. съч., т. 6, кн. 2, 1922, стр. 227—228. Тоя знаменит монолог на Отело (в първо действие) седемнадесетгодишният преводач предава с голяма вещина. Преводът звучи мелодично, вълнува със своята образност, в стиха няма изкуственост.

[2] А. С. Пушкин. Полтава. Библиотека свети Климент, год. I, 1888, т. I, стр. 348. Поемата има и отделно (без промени) издание: А. С. Пушкин. Полтава. Превел А. Константинов. Библиотека за мало и голямо, № 4, София, 1895.

[3] Пак там, стр. 333.

[4] Пак там, стр. 342.

[5] А. С. Пушкин. Полное собрание сочинений в десяти томах. Издательство Академии наук СССР. Москва—Ленинград, 1949, год. IV, стр. 267—268.

[6] А. С. Пушкин. Полтава. Библиотека свети Климент, год. I, стр. 374.

Като цяло обаче много по-издържани са преводите на „Спор“ и „Беглец“ на Лермонтов. Това се чувствува още при първото им четене. Народностният характер на тия произведения, подчертано изявен и чрез речника, в превода също се долавя. Подбрани са народнопесенни фигури и думи от живия език и по тоя начин се внася простота в израза, която го доближава до национално-битовия колорит на първообраза. Някои строфи в „Спор“ просто се натрапват със сочността и езиковата тоналност на Лермонтовия стих (разредено от мен — Хр. Д.):

Бързаш много със хвалбите!
Я се взри назад,
Там на север зад мъглите! —
Дума старий Шат.

Тайно бе Казбек уплашен
С тази вест смутен
И към Север метна страшен
Поглед устремен.[1]

Още по-добри са останалите преводи — „Бахчисарайски фонтан“ „Демон“, „Руските жени“ и „Кой е строил железния път“. Ония, които обичат да сравняват ред по ред даден превод с оригинала, могат да открият доста изпускания на отделни думи, а понякога и на цели изрази, но не те според нас са главното в недостатъците на Алековите преводи. Вярно е, че той прибягва и до смяна на ударението, за да запази ритъма в стиха, и примери за това ще се намерят повече в „Руските жени“ и по-малко в Бахчисарайски фонтан“ и „Демон“. Но въпреки тия „пропуски“, неизбежни за времето[2] и възможностите на преводача, неговите преводи са безспорен успех. Те издават задълбоченото отношение на преводача към оригиналите, чието идейно и образно богатство не е разпиляно. Напротив, поднесено е на нашия читател в прилична художествена форма.

Предпочитането на народноговорни думи пред книжните в „Бахчисарайски фонтан“ улеснява преводача в идейното избистряне на образа, в доближаването на превода до звученето на оригинала. Такъв смисъл има употребата на „бащиния“ вм. „отечество“, „таят“ вм. „крият“ или „пазят“ и др. В тая поредица виждаме логическа връзка — осъзната грижа за чистота и поетична образност на стиха.

Мария

. . . . . .

Далеч от тук съм се родила,
Но всички м. нали неща
В мойта бащиния мила
Таят ми се във паметта.

У нас аз помня планините,
Горещи извори в горите,
Непроходимите дъбрави,
Закони други, други нрави. . .[3]

С вярно чувство за народнопесенната интонация на Некрасовата поезия е реализиран и преводът на „Руските жени“. Тук и езикът, и стихът са некрасовски:

---

[1] М. Ю. Лермонтов. Спор. Библиотека свети Климент, т. I, стр. 39.

[2] В същия том, дето излиза „Бахчисарайски фонтан“ в Алеков превод, Иван Вазов печата стихотворението „Пребитото псе“, едно от характерните за тоя период в живота на поета, което буквално изобилствува с изкуствени ударения и осакатявания на думите заради ритъма (стр. 403). Същия „маниер“ на писане наблюдаваме и у Пенчо Славейков в повечето негови работи, поместени в Мисъл, год. I, II, да не говорим за „сатиричните сонети“ на Стоян Михайловски.

[3] А. С. Пушкин. Полтава. Библиотека свети Климент, т. I, стр. 530.

. . .Или из тясната пътека,
Изкачваш се в зори
И виждаш вид и дишаш леко
В високите гори!
И ето слънцето наднича
И вред по местността
Росата чезне. . . Всякой тича
Към сенчести места. . .[1]

Или друг къс от същата поема:

Не съм аз клетница — робиня
А р у с к а съм жена!
При него нека да загина
В студената страна!
Но, ако той ме е оставил
И сбрал се е със друга!...
Но не, не ще е той забравил
Любимата съпруга!
Отечествената любов
Съперница е моя
И да извърши подвиг нов
Ще му простя и тоя...[2]

Между всички свои преводи най-добри възможности да претворява художествено чуждия стих Алеко Константинов показва в „Демон". Тук той се е вживял в чувствата, проникнал е във вътрешната идейна атмосфера на поета. Хубаво впечатление прави и фактът, че преводачът се придържа твърде строго към оригинала — съобразява се с неговите езиково-стилови особености. От това преводът нищо не губи. Наопаки, на много места той се домогва до багрите и стилните похвати, които крие Лермонтовият стих. Например началото:

Тъжовний Демон, дух изгонен,
Над грешната земя летял,
За прежни дни невесел спомен
В главата мрачна се въртял,
Когато в светлата вселена
Той херувим блестящ е бил,
И от комета устремена,
Ловил и пращал поздрав мил,
Когато през мъглите вечни
Можал е с поглед да следи
Движенията безконечни...[3]

Редят се стих след стих, в които емоциите бликат с непосредствеността на руския текст. За това спомага най-вече чистотата на езика. Тук срещаме непреведени само няколко руски думи — „яд" (отрова), „лобзанье" (целувка), „восход" (изгрев), „Восток" (Изток) и други, — но по онова време те са често употребявани в литературните среди у нас, разбираеми и съвсем не са възприемани като чуждици. Заради римата са допуснати на няколко пъти и диалектизми: „с л я г в а" — „Арагва", „прогълчй" — „очи". Забелязват се отделни вмъквания, но и те не изменят общия развълнуван тон, дори в известна степен обогатяват стиха:

Кълна се в ясната луна,
В з о р н и ц а т а се аз кълна,
Кълна се в слънцето небесно,
Че ни персийски господар,
Нито пък други земен цар
Не е таквоз око чудесно
Целувал. Р о д н и я фонтан
Нито веднаж, през дни горещи
Не е р о с и л такива плещи,
Не е такъв омивал стан![4]

С една дума, в превода на „Демон" А. Константинов е успял да запази високите качества на оригинала.

---

[1] Н. А. Н е к р а с о в. Руските жени. Библиотека свети Климент, т. II, стр. 6. Преди Алековия поетичен превод на „Руските жени" у нас съществува друг, даден в проза — вж. Съвременний показател, год. I, 1885, № 1, стр. 13—24 и № 2, стр. 25—46.
[2] П а к т а м, стр. 20.
[3] М. Ю. Л е р м о н т о в. Демон. Библиотека свети Климент, т. II, стр. 121.
[4] П а к т а м, стр. 125.

Доколко тия преводачески похвати характеризират изобщо работата на Алеко Константинов върху текста, личи от постигнатото в „Кой е строил железния път". Всеки, който познава ритмиката на Некрасовия стих, вътрешното богатство на съдържанието, епичната широта и народно-песенната интонация, ще се съгласи, че Алековият превод носи тия негови качества. Може някои думи днес да звучат „старомодно", може отделни рими да са твърде банални — българският стих след Яворов, Дебелянов, Смирненски и Вапцаров направи грамаден скок в своето съвършенство, емоционална многобагреност и индивидуално различие — и въпреки това преводът на „Кой е строил железния път" задоволява и сега:

Път, гледаш, прав; виждаш насипи прости,
Стълбове, мостове, релси наред,
А по страните все руски са кости...
Колко са! Ваня, ти знайш ли?... Безчет!
Чуй! Гласове се там грозни зачуват!
Скрежет от зъби се смесва с шумът,
Вън край прозорците сенки минуват,
Що е това? Мъртвеци, виж, вървят.[1]

Всеки привърженик на буквализма обаче ще открие в превода на „Кой е строил железния път" необработени на места стихове. Но нека тоя защитник на буквалните преводи се замисли и върху факта: защо Алеко поставя в курсив отговора на мъртъвците — сърцевината на стихотворението. Очевидно това той смята за най-важно! Ще рече, преводачът на стихове е и трябва да бъде поет и неговото отношение към превежданото може да бъде само творческо. Именно тогава общението с духовните великани на човечеството, превеждането на най-добрите им произведения на български няма да накърни с нищо самобитността на литературата ни, а ще я обогатява, ще й разкрива възможности и пътища на развитие. Примерите, дадени дотук, подсказват, че подобно разбиране споделя и Алеко Константинов и от него той се ръководи в преводаческата си дейност.

Алековите преводи будят интерес у поколенията от по-късно време. През 1909 г. Народният театър поставя Молиеровия „Тартюф"[2] по негов превод, който се използува и в по-сетнешни постановки. През 1937 г. известният наш критик-марксист и издател Георги Бакалов в сътрудничество с Ангел Тодоров редактира избрани стихотворения и поеми на Н. А. Некрасов под заглавие „Мъст и печал", дето помества „Кой е строил железния път". Печатано преди в „Библиотека свети Климент" без подписа на преводача, тук стихотворението излиза поправено от поета Ангел Тодоров с оглед новото равнище на нашия стих. Това внимание на съвременниците към преводите на Алеко е признание на тяхната поетична хубост, доказателство, че преводачът е чувствувал духа на поезията на Пушкин, Лермонтов и Некрасов и се е домогнал до опре-

[1] Н. А. Некрасов. Кой е строил железния път. Библиотека свети Климент, 1890, кн. XV, стр. 214.

[2] Комедията е отделно издадена: Молиер. Тартюф. Комедия в пет действия. Превел от фрънцузки А. Константинов. Библиотека за мало и голямо, № 6, София, 1896.

делени творчески завоевания. Неговите преводи имат самостоятелно значение не само в идейно-творческото изграждане на Алеко Константинов, но и в развоя на нашия художествен превод.

Забележима е насоката в работата на Алеко Константинов като преводач: той се ориентира към едни от най-ярките произведения на руската литература от XIX в. Подборът на тия произведения отговаря на културните и социално-възпитателни задачи на времето. Възприел схващането, че художественото слово е мощно средство за културно-просветно и идейно-политическо издигане на широките народни низини, той възсъздава на български поетическия портрет на Петър I, героичните образи на Грубецкая и Волконская, на мъчениците строители на железния път — всички носители на най-чиста любов към отечеството и народа.

Нещо повече, стихотворението „Кой е строил железния път“ представлява вълнуваща повест за тежкия работнически живот. То стряска с протестния си патос срещу жестоката експлоатация, с омразата си към предприемача-грабител на чуждия труд. Очевидно тия мисли и поетични образи попадат в определено съзвучие с мислите и настроенията на тогавашния напредничав читател.

С пълно основание можем да кажем, че работата върху преводите е първата целенасочена литературна дейност на Алеко Константинов. Тя оказва крайно благотворно влияние на собственото му развитие като писател-реалист, скъсява пътя на идейно-художествените му търсения. Допирът му до жизнеутвърждаващата и свободолюбива лирика на Пушкин и Лермонтов, до гневната гражданска поезия на Некрасов спомага да се изявят по-скоро и повече страни на неговата писателска натура.

3. „Дунавски песни“

Връзката на Алеко Константинов с времето става все по-пряка, все по-определено хвърля своето отражение и върху неговия творчески път. В тоя досег с обществото се раждат у него цял ред стихотворения, които в идейно-тематично отношение стоят на границата между пътеписа „До Чикаго и назад“, „Бай Ганю“ и фейлетоните „Тържеството на Велзевула“, „Честита нова година!“ и други. Това е също слабо проучен дял от Алековото творчество. На девет от неговите стихотворения от цикъла „Проза в стихове“ се спира Г. Цанев в последното издание на „Страници от история на българската литература“, в очерка „Алеко Константинов“.[1] Като ги оценява положително и в отношение към неговите фейлетони, в заключение той пише:

„С тия стихотворения Алеко Константинов навлиза в обществено-политическата атмосфера на 90-те години. Те не потвърждават мнението на Пенчо Славейков, че в стихотворството си Алеко си останал „до живот само ученик“. В тях е показано умение да се използува и в стиха народния език за целите на хумора.“[2]

[1] Г. Цанев. Страници от история на българската литература. Второ поправено и разширено издание. Изд. Български писател, София, 1956, стр. 219—220. Книгата има ново, трето издание (1958).

[2] Пак там, стр. 221.

Действително в много от тия стихове се предугажда сатирата от очерците за бай Ганю, долавя се здрав рисунък, но очевидно е, че пълната творческа изява на автора ще наблюдаваме едва в прозата. Там ще обайва с жизнерадостния си хумор, със сгъстените скици на продажни политици, на мекотели вестникари, с портрета на бай Ганю и пр. От друга страна, срещаме и такива стихотворения, които подсещат за наличието и на други цикли у Алеко покрай цикъла, посочен от Г. Цанев. Към това заключение ни водят някои нови данни из живота и творчеството му.

Така под същия наслов „Проза в стихове“ Алеко Константинов помества във в. „Знаме“ стихотворението „Мисли пред Коледа“,[1] дето изразява своето кредо на писател-реалист, писател-гражданин. А няколко месеца преди, пак във в. „Знаме“, излиза стихотворението-фейлетон „Прогрес“, препечатано от видинския в. „Народен глас“.[2] Към тях следва да бъдат добавени „Птичка“ и „Отговор“, печатани в сп. „Българска сбирка“.[3]

Наскоро Стефан Великов направи съобщение за нови три неизвестни Алекови стихотворения, поместени в намерения от него брой на в. „Заговезни“.[4] Броят е излязъл на 15 февруари 1892 г. Ето заглавията на стихотворенията: „Две срещи“, „Герой нашего времени, ама не е от Лермонтов“ и „В 20 градусен мраз“.

Тия три стихотворения, а сигурно има и други, неустановени, Алеко възнамерявал да събере и издаде в отделна книжка още през пролетта на 1894 г. За това негово решение узнаваме от една знаменателна добавка, която той прави към редовния текст в писмо-пощенска картичка (от 17 май 1894 г.) до Стоян А. Бешков. Между датата и шеговито-приятелското обръщение „Стуенчу мама“ четем:

„Сега готвя една сбирка от с ъ в р е м е н н и (разреденото от Ал. К.— б. м., Хр. Д.) стихотворения.[5]

Съдбата на тая сбирка е неизвестна. Може да се предполага, че и нея е сполетяла участта на фейлетона „Нравствените принципи на бай Ганю“, за който също се говори в отделни Алекови писма[6] и който е бил четен с успех на една студентска вечеринка, но впоследствие изчезнал подобно на други ръкописи — „изгубени незнайно кога и где“, както съобщава Пенчо Славейков.[7] Изобщо Алеко е оставил твърде

[1] В. Знаме, год. II, бр. 68 от 24 декември 1896 г. За „Мисли пред Коледа“ съобщихме в нашата статия „Алеко Константинов и руската литература“. Септември, год. X, 1957, кн. 5, стр. 113. По-късно на същото стихотворение обърна внимание Г. Веселинов — сл. книжка на същ. списание, стр. 133.

[2] В. Знаме, год. I, бр. 54 от 7 март 1895 г.

[3] Българска сбирка, год. I, 1894, стр. 107—108.

[4] С р в. С т е ф а н В е л и к о в. Алековият хумористичен вестник „Заговезни“. Език и литература, год. XIV, 1959, кн. 3, стр. 226—227.

[5] В. П р я п о р е ц, год. XIX, бр. 114 от 23 май 1917. Оригиналът се пази в Къщамузей Алеко Константинов в Свищов, инв. № 425.

[6] Вж. ЦДИА. Архив Алеко Константинов. Писма до Найчо Цанов, инв. № 1—9. В едно от тях (от 12 април 1896 г.) четем: „Нравствените принципи на бай Ганя“ произведоха фурор на студентската вечеринка в „Славянска беседа“ и по антрефилетата в „Мир“. Види се, че е много жегнала народните подлеци.“ А в друго писмо (от 26 април 1896 г.) Алеко пояснява: „От „Нравствените принципи на бай Ганя“ нямам препис, но ако настояваш, аз мога да ти пратя оригинала, па да ми го върнеш след прочитането.“

[7] П. С л а в е й к о в. Алеко Константинов, стр. 149.

малко ръкописи и това най-много затруднява проучването на неговия писателски път, психология на творчеството, насока и същност на художествения метод.

В спомените на Христо К. Пунев, получени при наша анкета, се съдържат някои нови данни за стихосбирката на Алеко Константинов. Пунев бележи: „... Прекрасният човек възнамеряваше през лятото на 1897 да отпечата „Дунавски песни". Не би! Между скоби казано, през същото това лято Алеко се готвеше да даде венчален пръстен (при кумството на брат ми, Благой) на любимата си Надежда Душанова — родна, приказна красавица под филибийското небе, както той с вълнение разказваше и се радваше като дете. Няколко дни преди трагичния му край той беше при чея в Пловдив и оттам се отби в Пещера. И тая съкровена надежда, разтърсвана от чиста и свята любов, угасна! „Дунавски песни" щяха да имат посвещение — „На моята Надежда".[1]

Ако някога се намери ръкописът на сбирката, оцелял в архива на някой Алеков приятел или другаде, това ще бъде скъп венец върху ранния гроб на Щастливеца. Засега не се знае какви други стихотворения освен посочените Алеко е предвиждал да включи в „Дунавски песни", но несъмнено цикълът „Проза в стихове" е бил основният цикъл и той е щял да определя нейния тематичен и идеен характер.

За интересите на Алеко в областта на поезията говорят и други факти от по-късно време. По случай неговата неочаквана и трагична гибел редакцията на сп. „Мисъл" посвещава цяла своя книжка (май—юни) и между другите материали помества Алековото сатирично стихотворение „Все обстоит благополучно", давайки под черта следната обяснителна бележка:

„Горното стихотворение покойният ни даде няколко дена преди великденските празници — за IV книжка на „Мисъл", ако би излязла преди празниците. Книжката обаче излезе в края на месеца и стихотворението, по негово желание, остана непубликувано. Подир неговата трагична смърт, плод на също такива безчеловечни принципи, на също тъй безчестна политика, неговите последни, предсмъртни думи (изразени във „Все обстоит благополучно" — б. м., Хр. Д.) добиват особена трогателност, толкова повече че и общата картина, която ни рисува нещастният поет, има поразително сходство с нашата действителност.

Редакцията"[2]

---

[1] В ръкописа погрешно — „Елена". Тя е дъщеря на известния учител-възрожденец и преводач на „Илиада" (1899) Димитър Тачов Душанов. Цитатът е по ръкописа, който се пази у нас. Без да се доверяваме напълно, тия бележки подсказват неизвестни моменти от творческата биография на Алеко. Че взаимност между него и Надежда Душанова (род. 1878, поч. на 21. XI. 1949 г.) е имало, за това говори и нейният син Петър В. Делов (срв. Ръкописната сбирка при Института за българска литература, инв. № 3295). Но тая взаимност трябва да бъде отнесена към лятото или есента на 1894 г., не по-късно от пролетта на 1895 г. През 1894 г. Н. Душанова завършва Цариградския пансион „Notre Dame des Nations" и навярно през следващите месеци се запознава с Алеко Константинов чрез С. С. Бобчев, неин съсед от Пловдив и общ познат. Отношенията им обаче са били кратковременни. През юни 1896 г. Н. Душанова се омъжва за Васил П. Делов, офицер, руски възпитаник.

[2] Мисъл, год. VII, 1897, кн. V и VI, стр. 421.

Прави впечатление високата оценка, дадена на отделно Алеково стихотворение, в р ъ з к а т а, която се хвърля между неговото идейно съдържание и съвременната политическа действителност.

Като произведения на Алеко посмъртно излизат и два марша — „Шарен свят“[1] и „Vivat Polonia“.[2] Освен това в Архивния институт на Българската академия на науките се намира ръкопис на стихотворението „В памет на четиридесетгодишнината и имения ден на вуйчо Ангела“ (28 октомврий) 8 ноември 1889 г., което е непечатано.[3] Или общо се наброяват деветнадесет стихотворения, принадлежащи на Алековото перо. Макар и не много по брой, те повече не могат да бъдат отминавани без внимание. Вярно е, че някои от тях са доста слаби по форма, третират обикновени теми, но всички са облъхнати от един патос: да бъде осмяно в обществото лошото, нездравото, противонародното. Досегашното им подценяване иде единствено от верността на някои изследвачи към традицията — изтъкване на преден план зрялото творчество на Алеко Константинов.

Но смехът е такова оръжие, което не се овладява изведнаж. Талантът на сатирика може би се възпитава най-мъчно. Онова, което Алеко е получил от своя баща по рождение, е само предпоставка, но не и готово умение. Тепърва и постепенно перото ще придобива навик към хумористични скици, погледът ще прониква в социалните дълбини, духът ще се извисява над преходното. И писането на стихове представлява именно един от етапите на това школуване, при който творчески се унаследява завареното. И тук Алеко остава верен на себе си: идеи и теми за своите ранни хумористични стихове черпи винаги и само от действителността.

В същност към сатирата се обръщат и мнозина други наши автори, подтиквани от обилието на отрицателни явления в обществения живот. Корупцията сред чиновничеството, грабежите на държавни средства от министри и предприемачи, котерийността в борбите на буржоазните партии попадат под критично-изобличителното перо и на Иван Вазов, и на Стоян Михайловски, и на Пенчо Славейков, и на Михалаки Георгиев. Всеки по свой път се насочва към сатирични платна. Чрез тях говори честната, демократично настроената интелигенция. Близкият спомен за героичното минало, идеалите за народовластие и справедлив обществен строй от преди Освобождението сега се представят като химера. Покупко-продажбата става основен закон. В стопанския, политическия и духовния живот господствува грубата сметка. И показателно е, че още първите стъпки на капитализма се оказват под обстрела на нашите писатели критически реалисти. В своите главни линии на развитие българската художествена литература никога не е преставала да бъде отражение на обществения живот, да изразява, защищава и пропагандира напредничавите идеи на епохата. Например Иван Вазов, непоколебим в оптимизма си, че нашият народ очаква светла бъднина (стих. „Борецу“),[4] приема тре-

[1] В. Вечерна поща, год. II, 1901, бр. 196.
[2] П а к т а м, год. XI, 1910, бр. 3155.
[3] Архивен институт при БАН, инв. № 3251.
[4] Българска сбирка, год. II, 1895, стр 16.

вожно социалните промени, клейми духовната поквара, обхванала правителствените и лъжеинтелигентските среди (фейлетон „Народът“).[1] Още по-тревожен призив да се пресече пътят на обществената безнаказаност и произвол, независимо кои ги вършат — стамболовисти или народняци, — са неговите „Ямби“. Те звучат като вътрешен поетически размисъл:

Достигнах вяра да загубя! — Не в доброто,
Не в честността, не в правдата, а в тия
Що знамена им дигат, на челото
Без срам, и калят ги със мръсотия![2]

Твърде сгъстено чертите на обществената действителност по време и след Стамболовото управление са разкрити в „сатиричните сонети“ на Михайловски под характерното заглавие „От турско по-лошо“. Тук поетът рисува тъжния вид на родината, в която безчинствуват опартизанени интелигенти, алчни за подкуп държавни чиновници, а народът бедствува в непосилна нужда. Завърналият се от заточение революционер трябва да преживее жестоко разочарование в „свободна“ България:

И що да видиш в родний край?... По улиците свада
Между съграждани, — роби новоосвободени;
Едните стара партия, а другите пък млада;
От свяст едните, — другите от честност пък лишени.[3]

Под въздействието на тия картини реализмът на Михайловски несъмнено претърпява чувствително развитие, насища се с конкретно съдържание, например сатиричните стихове „Страници из Дневника на Мирза-Аббас“.[4] Именно в средата на 90-те години Михайловски, изоставил отчасти мистицизма и песимизма от периода на „Поема на злото“ и „Novissima Verba“, се налага с трезвата си изобличителна поезия на баснописец и сатирик, твори най-значителното си произведение — „Книга за българския народ“ (1897).

С реалистично виждане работи и Т. Г. Влайков. След очерка „Каменов“,[5] където със силни думи бичува партизанщината у по-интелигентни слоеве, той създава реалистично-критичния разказ „Вестовой“. Възрожденският идеализъм е заменен с груб практицизъм, хуманизмът — с егоизъм, икономически слабият се третира като роб. Такива са „новите“ нрави в града. Чрез образа на войника Кънчо писателят осъжда материално силните в обуржоазена България. Към това заключение той води своя читател чрез затрогващото обръщение към майката-българка, с което приключва разказа:

„Жална майко! Прокълни ти с твоята люта клетва тази страшна хала, която е отворила лъскавите си бездънни уста и безспир поглъща и народния пот и народните сили, и която губи всяка година хиляди

[1] Българска сбирка, год. II, 1895, стр. 339—341.
[2] Млада България, год. I, 1895, бр. 4.
[3] Мисъл, год. V, 1895, стр. 279.
[4] Пак там, год. VI, 1896, стр. 169—193.
[5] Пак там, год. V, 1895, стр. 25—35, 145—157.

като твоето чедо. Нея прокълни ти, та дано ѝ се смаже някак тая чудовищна глава или барем що-годе да ѝ се посвият бездънните уста. Но... помагат ли клетви."[1]

Г. П. Стаматов, който по това време прави първите си литературни стъпки, също печата изобличителна творба — стихотворението си „Из Дневника". Писано през 1890 г., то жигосва Стамболов и неговия противонароден режим. В сатиричното си кресчендо поетът се издига до висотата на идейно-политическа присъда:

Прегърнахме ний святата свобода?
И ето с срам четеме днес,
Че пак заробен е народа.
... Предаден от водителите свои,
В ръцете на спасител самозван,
Злодей избягнал чудом от бесило
Обиколен от интелигентска сган,
Достойна за достойното светило.[2]

Какво показва всичко това?

Появата на множество сатирични произведения у редица наши автори през 90-те години никак не може да се приеме за случайност. Към това ги води цялата обществено-историческа действителност, изпълнена с най-остри социални противоречия и всякакви беззакония. Сега животът от всички страни нахлува в литературата и налага реализма като основно направление. Писатели като Вазов, Т. Г. Влайков, М. Георгиев и други се стремят всестранно да отразят своята съвременност, да отхвърлят назадничавото и, вдъхновени от прогресивните идеи на своето време, да дадат простор за развитие на здравите сили в народа. Мисълта за материален, нравствен и политически напредък на народа — ето кое оплодява тяхната забележителна дейност като писатели критически реалисти.

В печата стихотворенията на Алеко Константинов излизат почти едновременно с произведенията на Вазов, Михайловски, Т. Г. Влайков, Г. П. Стаматов, за които по-горе се говореше. Те са доста близки до сатиричната си заостреност, по актуалната си политическа тематика, но наред с това работите на всеки автор носят нещо свое. То се изразява в начина на разработката на темите, в обобщеността на образите, в идейно-емоционалното внушение, в езика и стила най-вече. Що се касае до Алековите стихотворения, във формално отношение те се додомогват до общото равнище на съвременната политическа лирика. Като поет Алеко в стила си на сатирик е също тъй свой, както и във фейлетона. Всяко стихотворение е наситено с жив хумор, ирония, дори със саркастично възмущение от недъзите в живота. Тая сатирична насоченост на неговата поезия, както и относителната ѝ художествена сила налагат да бъдат разкрити цялостно и в тяхната историческа обусловеност. Подробен анализ би показал, че Алеко Константинов е не само ярък писател хуморист, продължител на Ботевата традиция в политически действения фейлетон, но и като поет подема тая традиция, за да бъде тя развита по-късно от революционно-пролетарската литература и изведена на качествено ново стъпало в сатиричната поезия на Крум Кюлява-

[1] Мисъл, год. VI, 1896, стр. 399.
[2] Българска сбирка, год. II, 1895, стр. 675.

ков, Тома Измирлиев, Христо Ясенов и главно на Христо Смирненски. Днес на тая традиция са верни поетите около в. „Стършел".

Подредени хронологично, най-рано се явяват стихотворенията в „Заговезни".[1] На пръв поглед поетът сякаш гледа на действителността с окото на безгрижен шегобиец. Овладян е от едно леко, весело отношение към живота („В 20 градусен мраз"):

От студ носът ми веч синее.
Замръзват ми крака, глава;
Но любовта ти ме не грее,
Кат няма в печката дърва.[2]

Но личните пориви трябва да бъдат потиснати, за да отстъпят място на смеха, изобличението на пороците в обществото. „Свободна" България предлага обилен материал. Ето например „културните" вечери, устройвани в „Славянска беседа". Никакъв ламтеж към знания, апатия към настоящето, забрава на героичното минало! Мнозина днес търсят „спасение" в пиянството Портрета на един такъв „герой на нашето време" Алеко се опитва да обобщи в „Две срещи". Идейно-политическото внушение е пряко дадено:

На младини го срещнахази бодър
С възторг той падна в моите обятья:
„Напред! Напред! За идеала святий
В бой да умреме ние като братья!"
Минàха се години. И отново
Навъсен аз го срещнах меж тълпата;
На моя поздрав той едва отвърна
Махнà с ръка: „Да влеземе в кръчмàта!"[3]

След стихотворенията в „Заговезни" по време идват „Птичка" и „Отговор". Те са писани през последните месеци на 1893 г. с предназначение да бъдат представени в конкурса за създаване на художествена песен в духа на българската народна песен. Тоя конкурс е бил организиран от Музикалното дружество с участието и на чужденци. С нарочно писмо А. Константинов изпраща „Птичка" и „Отговор" на приятеля си Стоян А. Бешков с молба да напише музика по текста. Писмото носи дата: 25 декември 1893 г.[4] В няколко реда Алеко излага убеждението си, че между „иностранните капелмайстори" едва ли ще се намери достоен конкурент на нашите автори, тъй като малцина от тях познават поне малко особеностите на българската народна песен. Неизвестно по какви причини Стоян А. Бешков не пише музика на предложените му стихотворения и те не се оказват в конкурса. Може би музикантът е почувствувал сатиричното им острие, това, че малко напомнят народните песни, и по тая причина не е удовлетворил молбата на поета.

В „Птичка" и „Отговор" Алеко Константинов подема нови свои мисли и впечатления от съвременния живот. Той с горчивина заключава,

---

[1] Според Александър Божинов Алеко обнародва стихове в още неустановен брой 1 на „Заговезни" (год. I). Вж. Ал. Божинов. Минали дни. Български писател, 1958, стр 92.

[2] Ст. Великов. Алековият хумористичен вестник „Заговезни". Език и литература, год. XIV, 1959, кн. 3, стр. 226.

[3] Пак там.

[4] В. Пряпорец, год. XIX, бр. 114 от 23 май 1917.

че в природата има много повече хармония и благородство, отколкото между хората. Стихотворението разголва направо покварата в нравите през Стамболовия режим. Под формата на обръщение към „Птичето", т. е. съвременният поет, писателят и в такив амрачни времена не секва в усилията си да жигосва и напада с доблестта на сатирик-гражданин:

Не кълве очите
Врабка на врабчето, —
Хората без чета
Си трошат главите.

Дал ни господ, птичко,
Хубава природа, —
Хорската порода
Осквернила всичко[1]

В „Птичка" словото е просто, обикновено, авторът не търси ефектни думи. От друга страна, неговата поетична реч е повече мисловна, отколкото емоционално наситена, без да прави впечатление на нарочно търсена.

Второто стихотворение представлява разговор на поета с приятеля му. Чувствителен към социалните неправди, той изгражда творба за страданията на бедните и онеправданите. Неговата сатира е насочена срещу чиновническия бюрократизъм, срещу установения „ред" едни да се ползуват от всички блага, а други да нямат даже достъп до тях. За бедния гражданин правдата е достижима само в гроба, т. е. смъртта е еднаква и за богатия, и за бедния. Подобно на Некрасов в „Размышления у парадного подъезда" („Назови мне такую обитель..., Где бы русский мужик не стонал") Алеко се обръща към въображаемия събеседник:

Укажи ни обществена някой (!) ограда
Укажи ни едничко поне учрежденье,
Във което и бедния без замедленье
Да намери подмога, да найде отрада.

Да не виси безплодно, изправен до прага,
Цели дни и недели с прошенье в ръце
Да не склоня пред всекиго свойто лице
И наред със богатий да найде облага.

Дето служат всички лица незабавно
И към всички еднакво да вземат участье.
Да не правят деленье, да няма пристрастье,
Да раздават на всичките правдата равно.

— Тоз въпрос ми задаваха някои хора
И очакваха в моя ответ затрудненье.
Аз им казах, че има таквоз учрежденье
И нарича се то... Погребална Кантора.[2]

Макар стихът на това стихотворение да е отежнен с честа употреба на русизми („укажи", „замедленье", „подмога", „участье") и отделни съкращения на срички в думите заради размера (анапест), „Отговор" е художествена сатира с ясно изявена идейно-политическа тенденция. В хода на изложението сатиричното се степенува, силата на обществената критика нараства, формите ѝ преминават една в друга. Авторът воюва с нравствената пустота у бюрократа, облечен с власт, защищава покрусения човек. Унищожителното слово на сатирика се подхранва от голямото му хуманистично съзнание, от демократизма му.

[1] Българска сбирка, год. I, 1894, стр. 108.
[2] Пак там, стр. 109.

Разбира се, краят на „Размышления у парадного подъезда“ е подруг. Като поет на революционната демокрация Некрасов разглежда пробуждането на народа като начало на борбата му за социално и политическо освобождение и той вярва в тържеството на народното въстание. Алеко усвоява предимно сатиричната насоченост на „Размышления у парадного подъезда“, изходът, който той сочи — погребалната кантора, — придава трагикомичен завършък на стихотворението.

На 18 май 1894 г. пада правителството на Ст. Стамболов. По думите на Димитър Благоев събарянето на „тиранина“ извиква такава радост сред населението, че състоянието на духовете би могло да се сравнява с народния възторг по време на Освободителната война (1877 — 1878). Социалистите също възприемат положително правителствената промяна, „даже като че бяха забравили — продължава Благоев, — че падането на Стамболов никак не означаваше погребение на неговата система“.[1] Тия думи могат да бъдат взети като ключ за разбиране идейната основа на Алековия цикъл „Проза в стихове“, започнал да се печата само месец по-късно.

Възползувал се от свободата на печата, с която кокетира първоначално правителството на К. Стоилов, Алеко Константинов помества девет стихотворения в пловдивския в. „Прогрес“. Но неговото сътрудничество тук е краткотрайно. В първите месеци „Прогрес“ държи определена демократическа линия, зове за по-радикални промени. По неговите страници се явява даже Вела Благоева.[2] Но във връзка с подготовката за изборите, насрочени от народняшите за 11. XI. 1894 г., „Прогрес“ минава изцяло на консервативни позиции, от „опозиционен“ се превръща в правителствен вестник. Ето защо след бр. 29 (2 юли 1894 г.) Алеко Константинов преустановява сътрудничеството си там. Именно това налага останалите две стихотворения от цикъла „Проза в стихове“, онасловени „Прогрес“ и „Мисли пред Коледа“, да се печатат в „Знаме“. Подобна принципност в литературното сътрудничество е била рядкост за 90-те години, а и по-сетне. Известна е забележителната в това отношение статия на Димитър Благоев „Литературното сътрудничество в България“.[3] Основоположникът на марксическата литературна критика изяснява, че само у нас се среща подобно явление — едни и същи литературни сили да сътрудничат в списания с напълно различно направление. Това се дължи на обстоятелството, че малцина схващат периодическия печат като продукт на общественото развитие, на класовата борба.

Каза се, че промяната на Стамболовото управление с това на народняците по същество не изменя с нищо обществения ред. Нещо повече, скоро в управляващата партия на К. Стоилов навлизат всички големи и малки чиновници, служили преди на Стамболов, а тъй също и всички предприемачи, фабриканти, селски богаташи. Тъкмо това дава материал за различни сатирични обобщения.

---

[1] Д. Благоев. Принос към историята на социализма в България. 1954, стр. 231.
[2] В. Благоева. Писмо. Прогрес, год. II, 1894, бр. 29, 34, 36 и 37.
[3] Ново време, год. I, 1897, стр. 339—347.

Към портретите на Вазовия Гороломов, Влайковия Каменов и Благой Памфилович на Михайловски Алеко Константинов добавя един по-ранен вариант на бай Ганю — „Гунчо наш". Началото на стихотворението е изпълнено с ирония над угодническата природа на различните буржоазни парвенюта. Ето как „Гунчо наш" става приближен на княжеския дом:

Той набързо се съблече,
Поизми се и навлече
Демокрацията, фрака,
Ръкавиците и клака,
Тури бяла вратовръзка
С муселин се понапръска;
Настани се във колата
И потегли към палата.[1]

В същия хумористично-изобличителен план Алеко изгражда и другите образи — на двете придворни дами — „кака Цона от Златарци" и „кака Пена от Войнарци". Тук боите се сгъстяват твърде много, на места се стига до гротеската:

С деколтета полуголи,
С диаманти се наболи,
С ръкавици, с гривни златни
С рокли дълги, опашати.
Кака Цона зад ухото
Не избърсала брашното,
А на кака Пена клета
Кокал вирнал от корсета.[2]

Но „Гунчо наш" няма „високи" стремежи. Той предпочита да се нахрани и хубаво, и безплатно. Той далеч не е развил в себе си всички онзи черти на характера, с който бай Ганю ще се наложи по-късно като художествено обобщение на нашия буржоа от периода на първоначалното натрупване на капиталите. От байганювските черти „Гунчо наш" притежава само две — келепирджилъка и угодничеството пред двореца. Той още не познава „Европата" и облеклото, и нравите му са твърде домашни. Ще рече, Алеко Константинов не попада изведнаж на портрета на приспособленеца от епохата, а постепенно го открива в живота и обобщава като литературен тип.

Черти от социалкия портрет на „Гунчо наш" се съдържат и в другите сатирични творби на Алеко, като „Ке го лажем", „Юшче ке го лажем", „Какво се чува?", „Микрофон" и „Прогрес". Тук са показани „патриоти", които до вчера са подкрепяли властта на Стамболов, а сега, движени от унизителното правило — „за кокал, байно, не чини убежденье трайно", — търсят по-висока служба при народняците („Ке го лажем"). Липсата на висок граждански морал и обществени идеали превръща представителите на дребната буржоазия и някои слоеве на полуинтелигенцията в жалки слуги и агенти на монархизма и управляващите партии. Такова чувство на горчива ирония е вложено в двете стихотворения: „Кажи ми бе, Първане" и „Щастливецът". Сравнени по сила на сатиричното въздействие, те взаимно се допълват. Първан и „щастливецът" като чиновници са опитали всички форми на политическо хамелеонство, отчаяни от неуспеха си, те залагат последното, което имат — честта на собствените си жени. Така постигат мечтаното „повишение".

Не е необходимо да се спираме на всяко стихотворение поотделно, за да характеризираме едни или други особености на смеха в поезията на Алеко Константинов. Достатъчно е по-отблизо да се запознаем с

[1] Прогрес, год. II, 1894, бр. 25.
[2] Пак там.

„Ей, госпожо!“, за да се почувствува най-характерното у Алеко като сатиричен поет.

„Ей, госпожо!“ е най-завършеното в художествен план стихотворение на Алеко Константинов. По своята тематика то предхожда разказите „Литературна скица“ на Г. П. Стаматов[1] и „Вестовой“ на Т. Г. Влайков.[2] В тоя смисъл Алеко е един от първите наши писатели, който разработва теми из живота на офицерството. Тук поетът като хуманист се възмущава и клейми „морала“ на ония офицерски жени, които третират войниците-ординарци като собствени слуги. Той художествено разкрива социалните „полюси“ на съвременното общество, където заможните слоеве под различни форми властвуват и експлоатират останалите. В образа на офицерската жена се долавят съществени черти на оформящия се експлоататор-паразит, намеква се за превръщането на офицерството във висша военна олигархия, чужда и враждебна на народа. Войникът-ординарец е даден само като пасивна жертва. В негова защита издига глас единствено поетът.

В „Ей, госпожо!“ Алеко достига значителна емоционалност. Рисунъкът на „госпожата, дребна, ниска“, на нейните действия, както и образът на войника са одухотворени не само със заразително чувство, но са и зримо дадени. Напрежението в сатирата постепенно нараства. Ритмичната линия също съответствува на съдържанието. Хорейният размер отсеня разговорната интонация на стихотворението, двата покъси стиха (втори и пети) звучат като рефрен.

Вестовоя се изправил
Без да мигне.
Госпожата, дребна, низка,
Да го зашлеви поиска
И не може да го стигне.

Тя се още повеч сърди
И му вика:
„Наведи се бре, магаре:“
И наниса му удàри
И го мушка, и го тика.

С злоба бясна, затаена
Във лицето,
Врат привил войникът клети,
Сгънал на гърди ръцете
И навежда си лицето.

Ей, госпожо, съвземи се
И потрай!
Тоз войник не е изпратен.
За да бъде злобно млатен,
А да пази родний край!...[3]

Тая пъстра галерия от парвенюта твърде много се родее с ония юбиляри, предприемачи, търговци и сановници, които Н. А. Некрасов рисува със сатирично жило в незавършената си поема „Современники“. Действителността, която руският поет възсъздава, в много отношения е била близка до нашата. Например във втората част на „Современники“ — „Герои времени“ се дава сатирична картина на живота в Русия между 1861—1875 г., когато се строят фабрики, жп. линии и други и във връзка с това рушветът пред висшите чиновници става главно средство за получаване на концесии. Ето един Некрасов „герой“:

Из пяти одна затея
Удалась — набить карман!

А гуманная идея
Отошла на дальний план.

---

[1] Българска сбирка, год. II, 1895, стр. 348—355.
[2] Мисъл, год. VI, 1896, стр. 1, 90, 230, 272.
[3] Прогрес, Пловдив, год. II, бр. 25 от 10 юни 1894 г

Новый туз-богач — в итоге, Лишней гривною в налоге
И сказались барыши С податной души...“[1]

Този откъс от „Современники“ ни отвежда пряко към Алековото стихотворение „Прогрес“, състоящо се от осем строфи, всяка от които е отделна картина на нравите у нас. Издържано в лек ироничен тон, зад който прозира безкрайната любов на поета към народа, съчувствие към тежката му съдба, „Прогрес“ действува на читателя с контрастите, изненадите в изводите. Криворазбраната свобода, развитието на страната по капиталистически път тласка огромната част от населението в бедност, а, от друга страна, избледнява величието на борбите за национално освобождение. Алеко се обявява не против прогреса изобщо, а против „прогреса“ на назадничавото у нас. Неговата мечта е да види България икономически благоденствуваща, политически и духовно обновена. В известния очерк „София—Мездра—Враца“ той сърдечно поздравява победата, удържана от човека над природата: „...аз сега с железница поря гърдите на това диво, първобитно девствено дефиле, по което на много места човешки крак не е могъл да стъпи... Това е един великолепен скок, това е една тържествена победа над природните препятствия, това е един истински акт на прогреса, пред който почтително и с радостни сълзи си снемам шапката (разреденото от мен — Хр. Д.).“[2]

От висотата на тоя свой обществен идеал Алеко Константинов бичува всички, които си „играят“ на прогрес“. Между тях той нарежда бай Ганю, госпожа Н. Н., полицаите, министрите, отдаващата се на празни удоволствия младеж. Очевидно това е прогресът на буржоазията, същевременно „прогрес“ на нейното икономическо обогатяване и социално загиване. Чрез своите правителства тя води не само антиславянска външна политика, но управлява в дълбок разрез с народните интереси. Всяка свободна мисъл и дело се смазват в името на прогреса, всяка политическа измяна се оправдава с прогреса и т. н. Сякаш Алеко е имал пред вид днешните империалисти, когато е писал тия стихове:

За нази се Австрия бащински грижи. Вий слушайте мен, ще живейте богато,
Тя казва вий нямайте никакви грижи! Аз искам в замен само вашето злато.
. . . . . Изгонвайте всяка Славянска намеса —
Аз, аз ще ви пращам одежди, обуща, И вий ще сте първи чеда на прогреса.[3]
Дрънкалца, играчки, опинци, навуща

Близко до „Прогрес“ по своето идейно звучение е „Все обстоит благополучно“. И то възниква като реакция на определени политически явления. През пролетта на 1897 г. българският периодичен печат широко откликва на редица събития от международен характер — въстанието на о-в Крит, арменските кланета и др. Възмутен от отзивите на правителствената преса, Алеко пише своя памфлет в стихове „Все обстоит благополучно“. Макар и слаб по форма, той е пример на политически

[1] Н. А. Некрасов. Полное собрание сочинений и писем. 1949, т. 3, стр. 128.
[2] Съчинения на Алеко Константинов. Под ред. на Пенчо Славейков, 1901, кн. 1, стр. 219.
[3] Знаме, год. 1, 1895, бр. 54.

злободневна поезия. Нищо измислено, никаква превзетост в стиха, нещата се назовават с имената им, затова сатирата е хаплива. Християнска Европа посреща великденските празници „успокоена“:

Това го на Европа иска интереса,
А ти, нещастний роб, надявай се на бога,
Мирувай си, търпи, не вдигай веч тревога,
Не спирай, клетнико, вървежа на прогреса:[1]

Струва ни се, „Все обстоит благополучно“ като стихотворение най-добре издава новата насока, която се открива у Алеко Константинов непосредствено преди смъртта му. Тук на преден план е изнесена картината на страшна алчност и дива грубост, с която по-силните, вече навлизащи в стадия на империализма „християнски“ държави на Европа потискат икономически слабите или поощряват всяка жестокост към въстаналите роби. Все повече Алеко се увлича от социалното.

Но творчеството на Некрасов го вълнува не само със сатиричните си образи, макар тук връзката да е явна: у руския поет срещаме цикъл „Сатиры в прозе“, у нашия — „Проза в стихове“. Некрасов е автор на много и вълнуващи стихове за ролята на поета в обществения живот и характера на неговото творчество. Идеен последовател на Белински, Чернишевски и Добролюбов, той воюва за поезия, наситена с граждански мотиви, дълбоко свързана с борбата на масите. Така в известното стихотворение „Элегия (А. Н. Еракову)“ Некрасов отхвърля твърдението на „юношите“, че темата за „народните страдания“ била вече старомодна, и решително се обявява за поезия, подхранвана от социалните борби — докато бедствува народът, изкуството и литературата не могат да имат друга цел, освен да будят и вдъхновяват своя народ. Почти същите задачи Алеко Константинов поставя и пред родната литература в „Мисли пред Коледа“:

На луната лйкът бледни
Тук търсй, на таз планета,
Тя с печали е обзета,
Тя е пълна редом с бедни.
Не възпявай ти росата
При сълзй на хора гладни,
При очи за правда жадни
Не лети из небесата.[2]

Широк е тематичният кръг на Алековите стихове. Те все повече изявяват едни от художествените особености на неговото творчество — конкретност на изображението, злободневност и обобщеност на образите. Рисувайки различни приспособленци от епохата, поетът скърби за политическата незрелост на бедните градски и селски слоеве. По форма тия стихотворения се движат от авторските размисли-монолози към диалози, пълни с движение сценки („Гунчо наш е по-практичен“ и др.) и философско-публицистичен памфлет („Все обстоит благополучно“).

Тия творчески постижения съвпадат с годините на творческата зрелост на Алеко или по-точно — те я предхождат.

[1] Мисъл, год. VII, 1897, стр. 421.
[2] Знаме, год. II, 1896, бр. 68.

*

Литературното наследство на Алеко Константинов е твърде богато и тепърва предстои да бъде показано в неговата пълнота. И като първа крачка може би следва да се осъществи академично издание на съчиненията му. Текстологическата и изследователската работа по това издание ще представлява в същност подготовката към написване на неговата пълна биография, която нашият съвременен читател също очаква.

Драматическите опити, преводите и стихотворенията, на които се спряхме, хвърлят допълнителна, нова светлина върху развитието на Алеко Константинов като писател-изобличител. Те са етап в неговото творческо съзряване. Това важи най-вече за стихотворенията му. Те се налагат главно с идейната си насоченост и политическа актуалност. В повечето от тях авторът рядко съумява да раздвижи емоционалните струни на четеца, някои са доста мисловни, а по форма издават чертите на фейлетонния жанр, макар писани в мерена реч. В тоя смисъл оправдано основният цикъл е наречен „Проза в стихове". Но в отделни произведения Алеко се домогва до хубави поетични обобщения. Такива са „Гунчо наш е по-практичен" и „Ей, госпожо!". Тук са доловени някои от чертите на кариериста, изнудвача и политическия хамелеон от епохата.

В други стихотворения, като „Прогрес" и „Все обстоит благополучно", Алеко се опитва да бичува грабителската политика на големите европейски държави спрямо малките, тези от Изтока. Той е твърде прозорлив в своето виждане и оценка на съвременността. Разбира се, неговата критика е от общодемократически позиции, той честно се възмущава като гражданин и хуманист.

В трета група стихотворения — „Птичка" и „Мисли пред Коледа" — Алеко развива своите идейно-естетически разбирания на писател-критически реалист и гражданин-демократ. Тук силата на поетичното внушение иде от обръщението на автора към съвременните творци да създават литература, която да отразява живота на трудовите хора и същевременно да ги зове напред. В своята поезия той утвърждава вярата в историческия прогрес, в доброто бъдеще на народа. От Некрасов нашият автор се учи да клейми пороците в обществото, като подчинява на тая задача и стихотворната реч. В това се крие значението на цикъла „Проза в стихове". Тоя цикъл ни помага да вникнем по-добре и по-дълбоко в изворите, които подхранват зрялото творчество на Алеко Константинов.

Глава III

ЛИТЕРАТУРНО-ЕСТЕТИЧЕСКИ ВЪЗГЛЕДИ

Кратката служебна кариера на Алеко Константинов завършва неуспешно. В София той се сблъсква с едно общество, разделено на политически лагери в безцеремонна борба за власт. Но първоначално той отбягва прякото участие в обществено-политическия живот, предпочита дружбата на литератори. Както показват редица данни, в кръга на „Весела България" писателят започва не само да пише и превежда, а тъй

също опитва перото си в областта на литературната критика. Неговите статии и изказвания по литературни теми, повечето от които по време предхождат написването на зрелите му произведения — „До Чикаго и назад“ и „Бай Ганю“, — имат голяма ценност. Тук писателят изразява своите известни мисли за реализма и народността на българската литература от епохата, за могъщата сила на сатирата, за призванието на писателя и неговата отговорност пред родината, съвременниците и потомството, за изграждането на нашия национален театър.

Алековите литературно-естетически възгледи отново ни отвеждат към двата основни извора, които подхранват неговото общо идейно и художествено изграждане като писател реалист и социален изобличител. Това е българската обуржоазяваща се действителност от средата на 80-те до края на 90-те години, когато дребните градски и селски съществувания търпят крайна материална нужда и се разоряват, когато се създава революционна марксическа партия на пролетариата (1891), а на другия полюс се издига българският капитализъм, малко закъснял в своето развитие, затова и съпътствуван от множество консервативни отживелици. Другият извор, който подтиква идейно-художествения му растеж, са наблюденията му в Русия и оттук възможността да сравнява видяното с нашата „подла действителност“, а тъй също познаването на руската реалистична литература и напредничава публицистика. Опрян на тоя свой о п и т, в практиката си на писател Алеко се насочва към комичното и обществено безобразното. И своя литературен вкус, своето предпочитание към автори и книги той изразява и чрез преводаческата си дейност. Работата му като рецензент по време съвпада с неговото преводачество, допълва го и подсеща за някои страни от творчеството му, които ще се проявят в зрелия период.

Ще рече, оформяването на литературни възгледи на Алеко Константинов, наченато още в Русия — Николаев и Одеса, — получава своя завършък в България. Макар литературата ни да е още твърде домашна, да липсват не само творци, но и списания — като най-авторитетно се очертава „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“, подновило своето редовно излизане от 1882 г. под редакцията на Васил Д. Стоянов, — Алеко Константинов следи с непрекъснато засилващ се интерес появата на всяко ново име и произведение в литературата ни. Помощ му оказва и кръгът на „Весела България“. Неговите критични отзиви издават добра осведоменост за развитието на нашата литература, затова и насоките, които чертае, имат значение за един по-продължителен период от време.

В същност проблемата за литературните възгледи на Алеко Константинов е една от главните, същевременно и най-слабо разработените в известната критична литература за писателя. Недооценен в миналото като преводач,[1] той бива пренебрегнат и като рецензент на книги и стихосбирки. Едва през последните години тоя дял от творчеството му

[1] В. М и р о л ю б о в (д-р Кр. Кръстев). Алеко Константинов. Тутракан, 1907, стр. 46; Б. А н г е л о в. Алеко Константинов. Литературна характеристика. Вж. сб. Жътва, София, 1919.

започна да привлича вниманието на някои съвременни изследвачи. В това отношение положителен пример е статията „Литературните възгледи на Алеко Константинов" от Александър Ничев.[1] Тук за основа се вземат трите отзива на Алеко — за „Поема на злото" и „Novissima Verba" от Стоян Михайловски, за разказите „Тъмен свят" от писателя народник Хр. Максимов под наслов „По повод на една книжка". Ничев добре разкрива някои важни моменти от Алековите разбирания за литературата, неговото умение да се „ориентира правилно поне в много от най-близките задачи на времето".[2] Показано е, че Алеко като рецензент воюва за демократично и реалистично творчество, за проста, но съвършена художествена форма. Подробно Ничев изяснява и отношението на Алеко Константинов към отделни наши писатели — Константин Величков и главно Стоян Михайловски, — към славянството и трите славянски класици — Лев Толстой, Н. В. Гогол и Адам Мицкевич.

В същност в една статия, предназначена за списание, едва ли могат да бъдат поставени и разрешени задоволително всички въпроси. Затова не се учудваме, че статията на Александър Ничев не съдържа цялостна характеристика на Алековите литературни възгледи независимо от факта, че повечето от чертите са доловени. Например непоследователно и непълно е проследена идейната близост на Алековите преценки за различни литературни явления с преценките на Димитър Благоев, давани по същото време и за същите факти. А обстоятелството, че Пушкин, Гогол и Некрасов, Белински, Чернишевски и Добролюбов, от една страна, а, от друга, нашата национална традиция влияят върху формирането на политическия и литературния светоглед на Алеко, подсещат както за характера на това влияние, така и за неговите трайни резултати. Изясняването им открива възможност да се видят по-добре факторите, благодарение на които се изграждат демократичният светоглед и реалистичният метод на писателя.

От друга страна, Ничев не е привлякъл и цялата литература към въпроса. Преди всичко това са двете, бихме казали, програмни за Алеко стихотворения „Птичка" и „Мисли пред Коледа", също критичната бележка за книгата „Исповедь тенора" от Константин Михайлов-Стоян и други.

Първото и основното, което характеризира Алеко Константинов като рецензент, е схващането, че литературата е отражение на живота, че литературата се развива редом с живота на обществото. За първи път това си разбиране той изразява в рецензията за „Поема на злото", печатана в „Периодическо списание".[3] Подписана е с инициали — А. К. В началото се отбелязва, че всички, които са следили с интерес развитието на нашата нова книжнина, са могли да установят раздвижването, обхванало литературните редакции през последните години. Излизат оригинални и преводни творби — поезия и белетристика, — поместват се български народни песни. Но това раздвижване според рецен-

[1] Септември, год. V, 1952, кн. 4, стр. 177—187.
[2] Пак там, стр. 187.
[3] Периодическо списание, год. VII, 1889, кн. XXXI, стр. 149—157.

зента все още се изразява предимно в количествено отношение, работи се без система, затова публикуваното „не обладава толкова голяма литературна цена". И това е справедливо. Стиховете на В. Попович, Хр. Белчов, И. Данев, Д. Филов, с които се пълни „Периодическо списание", са твърде банални откъм емоции, слаби в език и ритъм. А и романите, които се издават, не внасят нищо ново в литературата.[1]

Надарен със здраво чувство за живота и литературата, Алеко Константинов не се задоволява само с това наистина справедливо заключение. Неговата мисъл го води към първопричините за слабия литературен напредък — режима на Стамболов. Без да го нарича, по разбираеми за читателя причини, той отбелязва, че апатията е привидна, тя не е убила и не ще може да убие всички творчески сили. „. . . духовния огън — продължава Алеко — тлее и превръща в жива сила потенциалния умствен запас, който несъмнено се крие в по-образованата част на нашето общество."[2] Именно тая вяра в духовните възможности на народа кара Алеко да заключи, че „ако с е г а (подч. на Ал. К. — Хр. Д.) става това, то как да се не надяваме, че за напред тези искрици ще се увеличат и в количество, и в размер (т. е. в качество — Хр. Д.), че ще възпламеняват по-добър материал, движението ще стане по-всеобщо, и тогава ний ясно, съзнателно ще се опътим към мирното умствено развитие".[3]

Вижда се, че още в първата си критична работа Алеко Константинов застъпва принципи, които в писателската му практика постепенно се изясняват и налагат като ръководни. Между рецензията за „Поема на злото" и последната му работа от такова естество — стихотворението „Мисли пред Коледа"—лежи промеждутък над седем години (юни 1889—декември 1896). В тоя смисъл съдържанието на рецензията за „Поема на злото" е отправна точка за изясняване същността и насоката в развитието на Алековите литературно-естетически възгледи.

И тъй като излиза от съвременната литературна атмосфера, Алеко Константинов набляга на две съществени явления в обществения живот: първо, „апатията не е всеобща", литературното движение не може да спре по средата, както никой не успява да задържи обществото на едно място; второ, след нощта неизбежно настъпва ден, след терора на Стамболов — мирно обществено и литературно обновление. И той не само чертае перспективи към бъдещето, но сочи силите, които ще осигурят тоя подем — най-добрите синове на народа. Това е блестящ пример на свързване задачите на литературата със задачите на обществения прогрес, пример на творческо възприемане традициите на материалистическата естетика в Русия. Известно е как безсмъртната поема „Мъртви души" на Н. В. Гогол в тълкуването на В. Г. Белински се превърна в знаме на „разночинската" интелигенция, как рецензията „Кога ще настъпи истинският ден" от Н. А. Добролюбов (за романа „Навечерието" на

---

[1] Д. Г а н ч е в. Борба за самостоятелност. Исторически роман за живота на българите. София, 1888. Вж. Периодическо сцисание, год. VI, 1889, кн. XXVIII—XXX, стр. 674—688.

[2] Периодическо списание, год. VII, 1889, кн. XXXI, стр. 149.

[3] П а к т а м.

И. С. Тургенев) предизвика разцепление сред писателите революционни демократи и писателите либерали.

Но преди да се заеме с по-близък анализ на „Поема на злото", Алеко Константинов се спира на успеха, който Стоян Михайловски постига до издаването на поемата; чрез печатаните вече стихотворения той е спечелил „име на поет, нелишен от талант". Рецензентът се чувствува обезпокоен от някои прояви на самохвалство у поета. Нужна е авторска скромност, препоръчва Алеко. Погрешно е интересът на „читающата публика" към Михайловски да се сравнява с интереса ѝ към Байрон, Юго, Гьоте или Пушкин, толкова повече че „самите читатели не са имали възможност още да развият в себе си таквази ревност към художествените произведения, щото от жадност да налитат към тях".[1]

Активността, с която съвременният читател поглъща художествената литература, отбелязана от Алеко, издава неговото непосредствено отношение към проблемата за естетическото възпитание на народа. В своята критическа и публицистична дейност той се вдъхновява от високата представа за ролята на литературата в обществения живот. Алеко правилно свързва грижата за развитие на реализма в литературата с издигане художествената култура на цялото общество. Ниското равнище на естетическия вкус поставя пред писателя художник задължението да създава такива произведения, които да издигат умствено и нравствено читателя. Така ли е сторил Стоян Михайловски?

Преди всичко авторът на „Поема на злото" неправилно се насочва към френската поезия. Още от първите страници на поемата се открива, че той работи „под пълното влияние на французката поезия". Това означава ефектна фраза, парадоксалност и отсъствие „на оная гладкост, на оная хармония, която е свойствена на германската и словенската (т. е. славянската — Хр. Д.) поезия..."[2]

Става ясно, че за Алеко Константинов литературното влияние е цялостен процес, който обгръща поета като личност и творец, отразява се във формата и съдържанието на художественото произведение, което твори. В тоя смисъл, подчертава рецензентът, изкуствената тържественост на френския стих кара нашия автор да рисува картини, пълни с красота и смисъл, но същевременно го тика към писане на такива строфи и за такива неща, че ти става обидно. В голяма част от стиховете му „липсва въображение", те представляват лош набор от думи, понякога без логическа връзка. На три страници (150—153) Алеко Константинов прави сполучливи извадки на отделни стихове и цели строфи от „Поема на злото", с които обосновава правилността на своето заключение. Например като цитира следния откъс

Аз се зова всепреставителейший,
Благоразсъдний, съвършенний,
Благообразний (!), благогласний (!),
Незаменимий, безконечний... и т. н.,

той неудържимо възкликва:

[1] Периодическо списание, год. VII, 1889, кн. XXXI, стр. 150.
[2] Пак там.

„В най-прозаическата проза (нека ми бъде простено това изражение) този ред от епитети би бил невъзможен, защото каквото и да се казва, — красотата и изящността на слога трябва да вървят на реда (т. е. успоредно — Хр. Д.) с вярното изображение на нещата и явленията."[1]

Докосвайки въпроса за отношенията на формата и съдържанието в художествената творба, Алеко Константинов изяснява своята позиция към френското литературно влияние у нас — доколко и при какви случаи то е резултатно или не. Той излиза от положението, че Михайловски има за учители френските поети романтици Алфред де Вини (1797—1863) и Ламартин (1790—1869), известни с крайния си песимизъм и мистика. И това Алеко не одобрява, то не е в духа на нашия народ. Затова рецензентът възразява на опитите да се творят стихове по „френски" образец. Тук се пренебрегва и обстоятелството, че на френски език „могат да се пишат стихотворения само в силабическа форма",[2] което съвсем не е и не може да бъде задължително за други европейски езици — немски, руски, сръбски или български. Естествено силабическият стих има свои достойнства, точно тъй както и силаботоническият. Работата е в това, че първият повече е пригоден за езици, в които думите притежават постоянно ударение и дължина на гласните, както полския и френския език, докато за останалите „тази форма не може да се приложи в стихотворения, защото отсъствието на тоновете в стихотворението прави да се губи характерът на стиха и се превръща в обикновена проза, само че написан в тесни редове".[3]

Почти същите мисли за стиховете на Михайловски изказва и основателят на научния социализъм и материалистическата естетика у нас Димитър Благоев в статията-преглед на литературата през 1890 г., озаглавена „На прага на две Нови години".[4] В началото се подчертава, че през изтеклата година българската литература не е обогатена нито с едно по-значително произведение, като се изключат оригиналният труд на дядо Славейков „Български притчи", своеобразната поезия на Ст. Михайловски и „Епоха-кърмачка на велики хора" на Ив. Вазов. Докато на първата книга Благоев не се спира изобщо, а третата, Вазовата, явно подценява, то стиховете на Михайловски разглежда подробно. На свой ред той признава успехи на Михайловски в баснята и епиграмата, „някои от тях са остроумни и хубави".[5] Но повечето от творбите му са слаби по форма, без криле, от тях лъха мизантропия. „Общата характеристика на неговите стихотворения — обобщава Благоев — е пълното отсъствие на поетическо чувство, на идеи и мисли. И тая празнина в съдържанието Михайловски допълва с тайнствени и мрачни названия: „Поема на злото", „Courante calamo", „Novissima Verba", „Железни струни" и др. Но интересното е, че по-голямата част от стихотворенията си нарича „No-

[1] Периодическо списание, год. VII, 1889, кн. XXXI, стр. 152.
[2] Пак там, стр. 153.
[3] Пак там.
[4] Д. Благоев. На прага на две Нови години. Ден, год. I, 1891, кн. 9 и 10. Вж. Съчинения. Изд. на БКП, т. 2, 1957, стр. 37.
[5] Пак там.

vissima Verba", когато в същност няма в тях ни една нова идея, ни един възвишен, вдъхновен стих."[1]

Горният пасаж от статията на Благоев е свидетелство, колко близо стои Алеко като рецензент (още преди периода на своята творческа зрелост!) до Благоевите обществено-литературни възгледи. Наистина критиката на Благоев изразява революционно-пролетарско, марксическо гледище, докато Алеко защищава общодемократическа позиция в литературата, но в случая и двамата автори еднакво са враждебни на идеализма и естетизма на Ст. Михайловски. И това е понятно. През този исторически етап редица общодемократически задачи в нашето национално развитие се преплитат, сливат се с интересите и задачите на формиращата се у нас работническа класа.

И друго нещо. Алеко Константинов е разбирал необходимостта от едно по-здраво опиране на нашите поети о фолклора и ония образци от личното творчество, издържани в силаботоническо стихосложение. Сам Михайловски се стреми към това. При анализа на ритъма в поемата Алеко Константинов се натъква и на други слабости от формален характер. На много места поетът в усилието си да не разруши размера допуска изкуствено съкращение на срички в думите, като: „мойте" вм. „моите", „изделье" вм. „изделие" и пр. Това също снижава естетическото въздействие на „Поема на злото".

В понятието форма на поетичното произведение наред със системата от епитети и ритъм Алеко Константинов включва и римата, една от главните съставки на мерената реч. И тук той открива „непростителна небрежност" у поета. Примерите са твърде убедителни Михайловски римува: „скърби" — „вкуси", „престани" — „гори", „небе", „лице" и т. н. Той не си е давал точна сметка, каква поема ще създава — в духа на народната песен или в бели стихове, — затова, дето е могъл, е римувал, а на останалите места е давал подобие на рими. Това представя зле и автора, и произведението.

След тия справедливи бележки за несъвършената форма на „Поема на злото" Алеко Константинов не скрива обаче своя възторг от патоса на творбата, с отделни свои глави насочена „срещу създателя на вселената...." Но това са само „прекрасни места". Те представляват и доказателство, че един талантлив поет, какъвто безспорно е Михайловски, може да създава и на нашия необработен още език зрели поетични произведения. Това знае всеки, който е следил присърце развитието на нашата литература през последните години.

На своето време рецензията на Алеко Константинов не бива разбрана в нейната същност. В една статия Александър Теодоров-Балан изказва съжаление, че Алеко Константинов се задоволява „само със стилистически и други дребни бележки, които засягат само частности".[2] Види се, засегнат от тоя несправедлив укор, няколко месеца по-късно Алеко излиза с втора рецензия, дето доразвива набелязаните вече мисли.

Втората рецензия е също за произведение на Стоян Михайловски — стихосбирката „Novissima Verba". Тя е написана по-синтетично и с по-

[1] Д. Благоев. На прага на две Нови години. Съчинения, т. 2, стр. 37.
[2] Периодическо списание, год. VII, 1890, кн. XXXV, стр. 764.

голяма теоретична задълбоченост се засягат въпросите за форма и съдържание на художественото произведение, по-изчерпателни са формулировките. Например тук той по-последователно защищава реализма като основен метод в нашата литература, оставайки непримирим към колебанията на Михайловски между демократизъм и индивидуализъм, реализъм и естетизъм. И както бива при всички по-големи писатели, неговите теоретични търсения слагат своя отпечатък върху целия литературен процес.

С особена страст Алеко се бори за обществено значимо съдържание, за високо художествена форма. За него тия две естетически категории съществуват в единство, затова всеки опит да бъде пренебрегната едната от тях заплашва писателя творец с изпадане в безидейност или в нехудожественост. От това гледище той отхвърля множество стихотворения на Михайловски, където формата е жертвувана заради съдържанието. От тия примери Алеко Константинов извежда определено точен, в духа на естетиката на Белински, Чернишевски и Добролюбов извод: „Каквато и да бъде идеята, вложена в стихотворението, щом тази идея не е облечена в изящна, в гладка форма, — тя никога няма да произведе надлежното впечатление.“[1]

Решил материалистически въпроса за първенството на съдържанието пред формата, Алеко доразвива мисълта си. За него съдържанието е винаги конкретно-историческо, обществено наситено и критерий за неговата художествена значимост е самият живот. Литературата черпи материал от живота, но ако той е беден откъм теми и проблеми, тогава и литературата ще бъде бедна откъм образи и проблеми. Но не всичко в живота и природата, пояснява рецензентът, може и трябва да бъде предмет на литературно-художествена разработка. Тук е от съществено значение авторът *какво* ще подбере и *как* ще го възсъздаде. Като анализира някои увлечения на Михайловски да прави *от всичко* поезия, Алеко предупреждава: „Нека се увличаме поетически, ама да си знаем мярката.“[2]

Проблемата за художествената мяра е друг съществен момент в естетическите търсения на Алеко Константинов. Отстоявайки разбирането, че литературата е отражение на живота, той поставя това отражение в известни граници, определени от даденото качество на предмета на изкуството. Без такова съответствие на изображаемото към изобразеното няма мярка, т. е. произведението престава да бъде произведение на изкуството, превръща се в негов сурогат. Подобно явление се наблюдава в по-голямата част от работите на Михайловски. Така честата и ненужна употреба на междуметия и други „паразитни“ думички в „Кадрилът на смъртта“ съвсем похабява поемката. И в „Поема на злото“, и в „Novissima Verba“ трудно ще се намерят няколко последователни добре издържани куплета, а това е белег не толкова за лош вкус, колкото за неразбиране основите на нашето стихосложение.

Алеко отново се връща и към маниера на Михайловски да променя ударенията на думите в стиха заради ритъма. В това отношение съще-

[1] Периодическо списание, год. VII, 1890, кн. XXXII и XXXIII, стр. 389.
Пак там, стр. 386.

ствува известна граница на допустимост, о която опират в практиката си Вазов и Пенчо Славейков, а и сам Алеко в своите преводи; надхвърля ли се тая граница, думите зазвучават неестествено за нашия език. И границата тук е народният език, обобщава Алеко.

С тая бележка той дава теоретичен израз на борбата срещу потока от диалектна лексика, който в края на 80-те години все още задържа изграждането на единен национален литературен език. Като ратува за общодостъпност на литературата, той не отрича възможността в книжовния език да се включат и провинциализми, но това не бива да се извършва стихийно, а в границите на говоримия народен език.

На тоя принцип Алеко Константинов подчинява и преводаческата си дейност. Същото наблюдаваме по-късно и в „Бай Ганю". Идиоматичните народни изрази, турски пословици и думи той използува с изключително художническо умение, подчинявайки ги на специалната задача — постигане чрез езика на героя пластична, външно портретна и духовна характеристика.

Изобщо Алеко Константинов споделя едно твърде широко и в основата си правилно разбиране за реализма, което го прави твърде близък до нашето време. Като рецензент на Михайловски той е проникнат от съзнанието за противоречивия характер на неговото развитие като личност и поет. Затова той оценява положително всяко сатирично насочено стихотворение, всяка проява на бодро, реалистично виждане, същевременно негодува най-остро срещу неговия песимизъм и мистицизъм. В тая връзка характерно е двоякото му отношение към „Suspiria de Profundis"; като „поема на песимизма" тя е „единствена досега в нашата литература и по рода си, по съдържанието си, по формата си..." От друга страна, пише Алеко, в нея „оптимистът", „любителят на прекрасното" ще намери демонично величие, „ще се очудва на богатия дух и фантазия на автора, като същевременно ще съжалява, че под синето небе има таквизи натури (т. е. индивидуалисти, мистици, песимисти — Хр. Д.)."[1]

По такъв начин Алеко Константинов, разкривайки противоречивата и сложна природа на Михайловски като поет, разграничава у него сатирика реалист от мислителя песимист и индивидуалист, подкрепя първия и отхвърля втория. Впоследствие тая плодоносна мисъл биде забравена и буржоазната литературна критика стори много, опряна на реакционното у поета, за да го изтъкне като „литературен и обществен феномен, който не се поддава лесно на каквото и да било класиране..."[2] Това неправилно разбиране е преодоляно едва напоследък в новата книга на Ангел Тодоров за Стоян Михайловски. Тук успешно се очертава криволичещият идеен и творчески път на сатирика и баснописеца, но самата мисъл на Алеко не е разкрита в нейната цялост.[3]

В рецензията си за „Novissima Verba" Алеко Константинов се спира и на други, също немаловажни въпроси. Като се ръководи от съзна-

[1] Периодическо списание, год. VII, 1890, кн. XXXII и XXXIII, стр. 378.

[2] В. Миролюбов (д-р К. Кръстев). Млади и стари. Тутракан, 1907, стр. 38.

[3] А. Тодоров. Стоян Михайловски. Баснописец и сатирик. Изд. Български писател, 1956, стр. 81.

нието, че литературата е мощно средство за обществено въздействие, той набелязва задачите, които съвременният литератор има да разрешава. Между истинския писател и народа няма и не може да съществува никаква граница. Всяко голямо лично творчество има за основа народното, фолклора, живота на масите. Затова на пренебрежението на Михайловски към „тълпата" той противопоставя най-простия аргумент: „. . . едва ли ще бъдете твърде доволни, ако съдбата ви определи местопребивание вън от тези „чер рой" и „сган богомерзка", напр. на върха на Витоша и там между скалите да пеете."[1] И не само това. Когато Михайловски изразява ницшеанско презрение към народното „стадо" и го призовава да се предаде на вълци, които да го пазят, Алеко Константинов поставя въпрос, който в същност обвинява и същевременно сочи изход: „Защо, господин поете, оставяте „стадото" на вълците? Вземете го под ваше крило и го направете да обикне и слуша добрите пастири. . ."[2]

Към това зове Алеко Константинов съвременните писатели — да бъдат добри пастири на своя народ, да бъдат негова будна съвест! Той мечтае да види и у нас писатели граждани, писатели трибуни. Затова и не остава безучастен към зараждащите се антиреалистични тенденции в нашата литература, проявили се още в края на 80-те години. Бранейки реализма и обществената заинтересованост на литературата, той пише двете си рецензии за първите книги на Михайловски. Неговият дълбоко народностен светоглед го тласка към това.

Във връзка с песимизма, който вее от поемата „Suspiria de Profundis", Алеко Константинов се спира и на „отвореното писъмце", с което е съпроводено първото й издание. Той проследява основните моменти от неговото съдържание и разкрива пълната несъстоятелност на внушението, че славянството като цяло било обладано от преждевременна старост. Това той използува, за да изложи своите възгледи относно миналото, сегашното и бъдещето на славянските народи.

Алеко аргументирано възразява на Михайловски, че новото славянско поколение е пропито от песимизъм, че е пренебрегнало младостта, любовта, музиката и истината в своя личен и обществен живот. Именно сега славянският елемент подготвя почва за бъдещата си дейност. „Да потраем малко — предупреждава Алеко. — Подир гърците дойдоха римляните, сетне романците, после германците, ето че иде и нашия ред. . ."[3]

Така в годините, когато Русия е най-много охулвана от нашите „русофоби", когато по внушение на западните правителства и кобургската династия на идеята за славянско единение се противопоставя изкуственото сближение на България с Германия и Австро-Унгария, Алеко Константинов отново издига глас на патриот и съчувственик на славянството. С верен исторически усет той правилно свързва напредъка на нашето отечество с бъдещето на славянските народи, и преди всичко

[1] Периодическо списание, год. VII, 1890, XXXII и XXXIII, стр. 389.
[2] Пак там.
[3] Пак там, стр. 380.

на руския народ. Ето кое подготвя според него социално-историческите условия за подем и съревнование на славянството с другите народи: „Явната и потайна борба на прогресивния елемент в Русия за по-свободен живот и по-свободна деятелност. . .“ наред с „борбата на западните славяни против натиска (на папата и Хабсбургите — Хр. Д.), който убива развитието. . .“[1]

Но не само с това се изчерпват историческите заслуги на славянските народи към европейските. През средните векове — подчертава Алеко — „Русия издържа на плещите си монголите две столетия, а Европа в това време се развиваше; южните славяни издържаха пет века турците, а Европа в това време напредваше. . .“[2]

И още. Алеко е противник на всяка национална ограниченост, на буржоазно-реакционния национализъм. Неговата синовна любов към родината хармонично се съчетава с обичта му към славянството. В едно време на разпален шовинизъм той има смелост да мечтае „за дружба сърдечна“ между народите.[3]

Според него на славяните като цяло е чужд всеки песимизъм, защото на тях тепърва предстои да се развиват в социално, политическо и културно отношение.

Своята голяма жизнена и духовна сила славянските народи отчасти изразяват чрез литературно-художественото си творчество. Алеко Константинов назовава имената на трима видни славянски писатели — Лев Толстой, Николай Гогол и Адам Мицкевич. В начина, по който ги характеризира, проличава най-добре доколко отблизо той познава тяхното литературно дело.

За Лев Толстой той се изразява с думите „високо талантлив писател“, чието духовно величие е в опита му „да се сближава с живота и мировъзрението на простите хора“.[4] А това е сигурен аргумент, че той не може да бъде „хладен песимист и отчаян от съзнание за безсилието си човек. . .“[5] „Съвсем не — подчертава Алеко, — той е, ако щете, краен оптимист и никак не намира щастието във вечния покой, а напопъки, той вярва, че ще настъпи рай и не по неизвестен начин в още по-неизвестни краища, а тука, на земята. . .“[6]

Алеко Константинов е възпитаван в атеистичен дух още в детските си години. Това ни освобождава от съмнението, че по-късно неговият интерес към личността и творчеството на Лев Толстой може да се основава на идейно-философските му лутания. Сам Алеко заявява, че работа на философите е да решават доколко пътят за социално освобождение, показан от Толстой, е исторически осъществим. От друга страна, той съзира известна полза за обществото от дейността на Толстоевите следовници, „пръснали се между народа. . ., за да окажат по-

[1] Периодическо списание, год. VII, 1890, XXXII и XXXIII, стр. 380.
[2] Пак там.
[3] А. Константинов. Из миналия живот на „Славянска беседа“. Съчинения. Книга първа, 1901, стр. 293.
[4] Периодическо списание, год. VII, 1890, кн. XXXII и XXXIII, стр. 380.
[5] Пак там, стр. 381.
[6] Пак там.

силната си мощ за свестяването, а чрез туй и за благоденствието на масата народна".[1] Очевидно нашият автор надценява обективния резултат от дейността им. Истината е по-друга. Освобождението на руския народ стана по други пътища, толстоизмът като нравствено учение се опровергава от самото развитие на класовите противоречия вътре в обществото, но като дребнобуржоазна идеология за известен период то имà своите последователи.

Доскоро в литературата за Алеко Константинов се застъпваше гледището, че той търпи въздействието на народническите идеи.[2] Според нас да се поддържа подобно твърдение е съвсем погрешно. Решаването на всеки важен въпрос в науката трябва да се основава на конкретен анализ. Неправилно е да се изравнява например всяка защита или изразена симпатия към народа в литературата от края на миналия век с народничеството като идеология на дребнобуржоазната интелигенция. С това твърде се надценява ролята на народничеството, а заедно с това изменя се на историческата правда: народничеството няма и не е имало такова място и значение в нашия обществен и литературен живот от епохата. Що се отнася до Алеко Константинов и неговото изграждане като писател реалист, факторите тук са по-други и те трябва да бъдат конкретно посочени и обяснени.

Какво показва неговата рецензентска практика?

Нито в отношението си към Лев Толстой, нито в отношението си към кое да е друго обществено явление Алеко не стои на народнически позиции даже когато се изказва положително за разказите в „Тъмен свят" на Хр. Максимов. Той пише своя литературно-критически фейлетон (жанр, забравен днес от нашата критика!) „По повод на една книжка" не като съидейник на българските народници, а като демократ и родолюбец, запленен от „благородните чувства, които са вълнували автора на тези разкази. . ."[3] При това ръководната мисъл във фейлетона не е препоръчването на народничеството пред българския читател, а опит да се противостои на ония, които отричат успехите на младата ни литература или говорят, че родната действителност поднася материал само за отрицателни литературни типове — гороломовци, каменовци, байганювци: Алеко не отрича, че тъкмо тия „герои" сега дават своя колорит на епохата, че в кипежа на страстите (политическата вакханалия през Стамболовия режим — Хр. Д.) те са изпъкнали като нечиста пяна над обществения слой. . .[4] Но нима отровата на деморализация е обхванала всички слоеве — се пита Алеко, — нима не може да се намери един незаразен, един чист образ сред народа? И той прави онова свое знаменито обществено-патриотично отстъпление, в което трепти голямата му синовна любов към българския народ, преклонението му пред великото историческо минало и диша вярата му в бъдещето:

[1] Периодическо списание, год. VII, 1890, кн. XXXII и XXXIII, стр. 381.

[2] Ц в. М и н к о в. Хуморът на Алеко Константинов. Изкуство, год. III, 1947, кн. 4, стр. 310; Ал. Н и ч е в. Литературните възгледи на Алеко Константинов. Септември, год. V, 1952, кн. 4, стр. 181, 185.

[3] Съчинения на Алеко Константинов. Под редакцията на Пенчо Славейков. Книга I, стр. 80.

[4] П а к т а м, стр. 79.

— Стой! Долу ръцете! Не досягай народа! Свали си шапката и се поклони на този измъчен страдалец, на този дълготърпелив мъченик, на тоя, който ти дава храна и живот, поклони се на българския народ![1]

Това са думи на родолюбец в най-добрия смисъл. Тяхната полемична страст е обърната именно към народниците, толстоистите и всички останали съвременни „исти", които не виждат или не искат да видят несъкрушимата и още непроявена духовна мощ на българския народ:

„Този народ, когато е имал светла точка отпреде си, когато му се е посочвала свята цел, той се е устремявал към тази цел, с въодушевление достойно за благородна и напредничава нация. Когато неговите учители му казаха, че в просвещението ще почерпи сила, за да стръсне от гърба си духовното и политическо иго, този народ разви такава експанзивна енергия. ., щото в един поразително кратък период нашите градове и села се украсиха с училища, читалища, женски дружества, и такова чисто, благородно, единодушно увлечение облада целия народ, щото подобен светъл период би правил чест в историята на която щете държава. Втори път, когато неговите водители му казаха, че един развратен монарх е нахълтал хайдушки в отечеството ни. . ., — целия български народ, като един човек, се впусна като ураган и изчисти страната ни от подлото нашествие.

Народ, който в такъв кратък период, брои такива две светли епохи, не е народ за осъждане. Долу шапките!"[2]

С тия свои мисли Алеко Константинов се приближава до нашата революционна социалдемокрация. Без да идеализира народа, като му придава несъществуващи черти — демократически идеал за политическо самоуправление и социално равенство, както пише Димитър Благоев,[3] — той сочи неговите исторически дела, които го правят творец на собствената му съдба. При това в народа Алеко Константинов различава заможните класи от бедните слоеве. Той носи гражданското убеждение, че няма богатство, което да не е белязано със знака на престъплението, поради което смее „да се взира с почтение само в кръга на бедността. . ."[4] Наистина Алеко не се издига до разбирането на историческата роля на пролетариата и общите закономерности на класовата борба, но фактът, че в своите обществено-литературни възгледи се опира на най-бедните слоеве от населението, е твърде показателен и, общо взето, досега недооценяван.

След Лев Толстой Алеко Константинов изразява своето становище към Н. В. Гогол и Адам Мицкевич. Вярно е, че в края на литературната си дейност тия двама славянски писатели изпадат в мистицизъм, но това са отделни случаи. Техният мистицизъм не намери никъде удобна почва и скоро беше забравен. Нещо повече — изтъква Алеко — „всичко ново и напредничаво счете това за слабост на споменатите писатели".[5]

[1] Съчинения на Алеко Константинов. Под редакцията на Пенчо Славейков, Книга I, стр. 77.

[2] Пак там, стр. 77—78.

[3] Д. Благоев. Принос към историята на социализма в България. Изд. на БКП, София, 1954, стр. 112.

[4] Съчинения на Алеко Константинов. Под редакцията на П. Славейков, 1901, стр. 121.

[5] Периодическо списание, год. VII, 1890, кн. XXXII и XXXIII, стр. 381.

Очевидна е посоката на мисълта. В известното „Писмо до Гогол“ от 20 юли 1847 г. В. Г. Белински оценява неговата книга „Избрани места от преписката с приятели“ като измяна пред народа и неговото освободително дело, затова подлага на унищожителна критика реакционните му идеи за обществото и литературата. Излизайки от трезвия реализъм на Гогол в „Мъртви души“, Белински сочи главните задачи, които руската литература има да решава, ако иска да бъде народна, а именно: да изобразява и защищава интересите на крепостните и измъчените хора, да възпитава у тях воля за борба и чувство за човешко достойнство, да клейми господствуващия експлоататорски строй. Това писмо има изключително значение в развоя на руската литература през целия XIX в. Ще добавим, че против неговото разпространение по ръкописи (за пръв път писмото се печата от Херцен в „Полярная звезда“, 1855, кн. 1) царското правителство взема решителни мерки и наказва със смърт всеки, който го прочита, например т. нар. дело на петрашевците от 1849 г. По-късно В. И. Ленин оценява „писмото“ като най-велико произведение на безцензурната руска литература, в което Белински е отразил „настроението на крепостните селяни против крепостното право“.[1]

По какви пътища Алеко Константинов се добира до писмото на Белински до Гогол, не е известно, но че той го е познавал, това е допустимо. Вече изтъкнахме оня момент от спомените на Петър Абрашев, където разказва как са внасяни в пансиона на Т. Н. Минков не само произведенията на Писарев, но и на Добролюбов и Чернишевски. Там или в Одеса като студент Алеко ще е чел и забраненото „Писмо до Гогол“.[2] Тъкмо хората около В. Г. Белински бяха ония, които осъдиха автора на „Мертвые души“ за отстъпленията му в посока на царизма и попщината.

Своя художествен вкус Алеко Константинов засвидетелствува още чрез отзива си за книгата „Исповедь тенора“, печатан в сп. „Български преглед“.[3] „Исповедь тенора“ е поетически дневник на Константин Михайлов-Стоян (1856–1914), известен руски певец, музикален педагог и един от основателите на нашата опера. Българин по народност, той израства в Русия и се развива като тенор с големи гласови данни. Особено се популяризира с вярното си тълкуване на славянската и по-специално на българската народна песен. В книгата си Михайлов-Стоян споделя редица моменти от своя неспокоен живот, които го изтъкват като убеден демократ и добър познавач на нашия музикален фолклор. Между другото той излага своя план да се пресели в България и се отдаде напълно на просветна и културно-организационна работа.

В своя отзив Алеко говори с възторг за „селянчето овчарче от българската колония Большой Буялык“, достигнало след много труд „до императорските сцени“. Михайлов-Стоян е богата творческа натура, тъкмо затова той ще се почувствува ограничен у нас, ако дойде, докато в страната се разпореждат партизаните на К. Стоилов, предупреждава рецензентът.

---

[1] В. И. Ленин. Съчинения. Изд. 4, т. 16, стр. 108.

[2] Вероятно Алеко е чел руското издание на „Письмо к Гоголю“, публикувано за пръв път в Русия в работата на В. Чижов. Последние годы Гоголя. Вестник Европы, 1872, № 7.

[3] Български преглед, год. III, 1896, стр. 161.

Винаги, оценявайки обществени явления, Алеко Константинов се стреми да се каже истината, гледана от позициите на народа. Затова когато продажни писачи от близкия до правителството в. „Прогрес“ започват да възхваляват „благоволението“ на княза да награди Иван Вазов със „звезда и кръст II степен“ заради заслугите му към нашата литература, с презрение към лакеите и с патриотична гордост за гения Вазов Алеко бележи: „Не ли е срам, не ли е грях, господа, да пишат подобни гадости в един вестник, който носи хубавото име Прогрес? Вазов сам си е звезда, звезда литературна и никакви звезди, с истински или фалшиви брилянти, не могат да отличат неговите заслуги. . .“[1]

В същия фейлетон „Сеятели на рабски чувства“, като разглежда комичното положение, в което е изпаднал военният министър, „разрешавайки“ на офицерите да посещават само представленията на трупата „Сълза и смях“, Алеко бегло се изказва за състоянието на Народния театър в София. Тук не всичко е наред. Театърът трябва да стане достояние на всички, тогава ще оправдае предназначението и названието си. Но тук са нужни усилията и на актьорите, някои от които прекалено разчитат на дарбата си, не работят върху себе си. Не угодничеството пред силните, а трудът и талантът на артистите ще издигнат театъра.[2]

През тия години у нас критическият реализъм бележи високи творчески успехи. Вазов издава социално-изобличителната сбирка „Поля и гори“ (1884), през 1889—1890 г. печата епохалния си роман „Под игото“, излизат и очерците „С тебешир и въглен“ на Михалаки Георгиев (1891) и др. В същото време в поезията на Ст. Михайловски прозвучават и първите нотки на индивидуализъм и обществена обезвереност, на бягство от живота на народа. По-определено тия „нови“ тенденции се проявяват в творчеството на Пенчо Славейков. В 1891 г. той печата цикъла „Хекземетри“, където теоретически оправдава поета, който „отминава“. . .

> в дни на неволи и скърби с кротка усмивка и песни
> на примеренье край грозний кипеж на борбите световни. . .[3]

Принципът на отричане правото на твореца да участвува в обществения живот, повикът да се създава изкуство за „избраните“ постепенно отвежда Славейков към проповед на крайния индивидуализъм, до идеята за силната личност, до презрително отношение към трудовия народ, към всяка революционна идеология и борба. За това спомага и студентстването му в Лайпциг от 1892 до 1898 г. В сбирката си „Епически песни“ (1896) той не издава вече печатаните в „Мисъл“ реалистични, дълбоко народностни поеми и стихотворения, като „Ралица“, „Коледари“ (с посвещение „Алеко Константинову“[4]), „Къде е моят роден край“, „Неразделни“, а

---

[1] Съчинения на Алеко Константинов. Книга първа, 1901, стр. 112.
Пак там, стр. 111.
[3] Денница, год. II, 1891, стр. 484.
Мисъл, год. II, 1892, стр. 217.

помества индивидуалистичните „Фрина“, „Fis Dur“, „Сърце на сърцата“, „Песен за критиците“ и др.

По всяка вероятност Алеко Константинов не е бил равнодушен към тези идейно-творчески колебания на своя приятел Пенчо Славейков. И ето в началото на 1894 г. той печата стихотворението „Птичка“, под заглавието на което четем: „На Пенчо Славейков“. Внимателният читател веднага ще открие неговия полемичен характер. Алеко изказва пожелание към поета — „птиче красно“ — да се интересува не толкова от „пъстрата природа“ — там „всичко е прекрасно“, но да се взира почесто в „хорската порода, осквернила всичко“. И особено да се пази „п а т р и о т“ да не срещне:

Ти догде се стреснеш
Мигом ще те сгади...[1]

Очевидно има се пред вид диктаторът Ст. Стамболов, който неведнаж през тия години в своите речи кокетира с предосвобожденската си дейност на млад хъш. Не може да се каже, че „Птичка“ притежава ясно изявена концепция, но главното се долавя — една от задачите на съвременния поет е да бичува злото в обществения живот, да воюва за истината и правдата. А Стамболовият режим, както и последвалото го народняшко управление предлагат достатъчно материал за развиване на обществената критика и сатирата като жанр в литературата. И успехите в това отношение са налице — в творчеството на Ив. Вазов, Ст. Михайловски, М. Георгиев и др.

За отношението на поета към съвременната действителност Алеко Константинов се изказва и във фейлетона „По повод на една книжка“ (1895). Вън от наболелите, главните социално-исторически нужди на обществото големият талант е немислим. И той решително осъжда ония автори, които се лутат в идейна мъгла: „...престъпление ще е в такъвази епоха (на народняшко двуличие и грабеж — Хр. Д.) д а с е в ъ з п я в а т з в е з д и т е и л у н а т а, когато преди всичко, трябва да се изгребе и нахвърли изпъкналата на повърхността гнусна пяна...“[2]

Тук Алеко разяснява не само задачите на писателите реалисти в борбата срещу социалните злини, но сочи къде могат да почерпят сюжети за своите произведения. Съвременният живот изобилствува с такива явления. Обръщайки се към художника-естет, Алеко с горчива ирония пише: „Искаш да нарисуваш, например, просяк. Богат материал: изправи се пред входа на Софийския градски съвет и избирай колкото ти е угодно... о п р и п р о н и ц а т е л е н п о г л е д в о н и я и з п и т и о т г л а д и н е в о л я м ъ р т в о б л е д и л и ц а, с хлътнали очи, със сплъстени коси, вгледай се поетически, в безпорядъка на разноцветните дрипи, от които е сглобена тяхната малко трудна за живопис одежда...“ Картината се мени: народът бедствува, а шепа избраници живеят в охолство. Иронията на Алеко прераства в сарказъм към поклонника на „чистото“ изкуство: „Рисувай, дявол да го вземе! Рисувай князе, ри-

[1] Българска сбирка, год. I, 1894, кн. II, стр. 108.

[2] Съчинения на Алеко Константинов. Под редакцията на Пенчо Славейков, стр. 79 (подчертаното от нас — Хр. Д.).

сувай божеци, рисувай бирници, рисувай адвокати, — наляво и надясно богати възхитителни сюжети."[1]

Цялото си по-сетнешно творчество Алеко Константинов развива под знака на тая благородна, високо патриотична задача — борбата за унищожаване на злото, антинародното, грабителското начало в народния живот. Той в нищо и никъде не й изменя.

На темата за отношението на поета към съвременността Алеко посвещава и стихотворението „Мисли пред Коледа". Според него нашата поезия трябва да бъде наситена с правдиво, почерпано от живота съдържание, да бъде пряк отзив на народните болки и въжделения. Естествено авторът е в правото си да пише за луната и звездите, да възпява всички хубости на природата — това само ще обогати тематичния кръг на неговото творчество, ще задълбочи художническото му виждане, — но основното е човекът. Към човека трябва да гледа изкуството на всеки истински творец. Човекът в цялото свое многообразие на връзки и отношения в обществото и природата е главният предмет на поезията, литературата и изкуството изобщо (срв. Н. Г. Чернишевски. Естетическите отношения на изкуството към действителността, 1853).

„Мисли пред Коледа" се свързва и с някои програмни стихотворения на Некрасов, като „Поэт и гражданин", „В столицах шум, гремят витии" и особено „Элегия (А. И. Еракову)". А у нас принципите на материалистическата естетика активно пропагандира Димитър Благоев. В сп. „Съвременний показател" той печата своята бележита статия „Нашата литература", където изразява основните си позиции на критик: литературата е огледало на обществения живот, във всяко време обществото си има литература, съответствуваща на степента на неговото развитие; литературата е един голям лост за умственото и нравственото развитие на обществото; там, дето литературата се стеснява, обществото губи един от най-големите двигатели в своя живот.[2] Очевидно тая статия, както и печатаните обществено-литературни прегледи в „Ден" (1891—1896) и „Дело" (1894—1896) са били познати на Алеко. Стихотворението „Мисли пред Коледа" излиза почти в края на 1896 г.

Към това заключение ни навежда обстоятелството, че през същата 1896 г. той проявява известен интерес и към социалистическата идеология, намерил израз в превеждането на брошурата „Що е нравственост?" от Т. Циглер[3] и главно в неговото малко известно „Особено мнение".[4] Това са документи с изключително значение за нашата литературна история.

Какво представлява „Що е нравственост?"?

Несъмнено авторът е последовател на Хегел. Той борави със значителен исторически материал, който се стреми да изложи в развитие, но

[1] Съчинения на Алеко Константинов. Под редакцията на Пенчо Славейков, стр. 108.

[2] Д. Благоев. Нашата литература. Съвременний показател, год. I, 1885, кн. 2. Вж. Съчинения. Изд. на БКП, 1957, т. I, стр. 140.

[3] Т. Циглер. Що е нравственост? От второто руско издание, превел А. К., София, 1896.

[4] Любомир (Емил) Стефанов. Неизвестни документи от Алеко Константинов. Изкуство, год. III, 1947, кн. 4, стр. 347; оригиналът се пази в СГОДА, арх. ед. № 347, I, 35.

клони към обективизъм. По-сполучливо е обяснен развоят (различното съдържание) на понятията добро, дълг, обичай и други в разните обществени формации. Циглер започва с представителите на гръцката етика — Сократ, Платон, Аристотел, епикурейците и стоиците, — минава през християнството, реформацията на Лутер, опира се на френските материалисти, на Кант, Хегел и Шопенхауер и установява връзката на съвременната етика „със социалния въпрос, който постепенно, все повече и повече отстранява другите въпроси и начева вследствие на това да оказва толкова силно влияние на научната етика, щото всичките последни явления в тази област носят социален и социалистически характер".[1] Доразвивайки тези мисли, Циглер утвърждава като нравствено революционното насилие: обичаят не винаги съвпада с нравственото искане, не винаги правото е на страната на силата. „Да бъдеш консерватив — заключава авторът — е добро, но да бъдеш прогресист, при известни обстоятелства, е още по-добро."[2] И по-надолу: „Фабричният труд е понизил много милиони хора до степен на прости „ръце"; предстои отново да се извадят из това състояние на прости оръдия и да се поставят на степента и височината на човека."[3]

Тия и други мисли от брошурата „Що е нравственост?" хвърлят допълнителна светлина, както вече отбелязахме, върху Алековото внимание към социалистическата, или по-точно — социалдемократическата литература. Не случайно година и няколко месеца преди да преведе „Що е нравственост?", той пише своето „Особено мнение".

На 4 април 1894 г. на заседание на Софийското градско училищно настоятелство се обсъждало „провинението" на учителя-социалист П. Д., обвинен в разпространение на социалистически идеи „чрез държане на сказки пред ученици". Алеко Константинов присъствувал на това заседание като член на настоятелството. Всички останали заседатели-стамболовисти[4] осъждат поведението на учителя-социалист, намират го противозаконно и се солидаризират да го накажат с уволнение. Винаги принципен, граждански честен, Алеко и тоя път се обявява против посегателството върху правата на личността, против полицейщината на идеологическия фронт. В своето „Особено мнение" той се мотивира, като излиза от демократичните свободи на гражданите, гарантирани от Търновската конституция: „Туй което не е запретено е позволено. Законът за Народното просвещение не запретява на лица със социалистически убеждения да бъдат учители."[5] И от това положение той прави извод, че Д. не следва да бъде наказан. С душа на идеалист, Алеко вярва в законността на буржоазната демокрация. Не случайно няколко години по-късно той не допуска, че в заканите си „офицерчетата" ще отидат дотам — „да го претупат",[6] но и това се случва по време на народняшкото „демократично" управление.

[1] Т. Циглер. Що е нравственост? София, 1896, стр. 21—22.
[2] Пак там, стр. 41.
[3] Пак там, стр. 105.
[4] Училищното настоятелство заседава преди падането на Ст. Стамболов — 18 май 1894 г.
[5] Изкуство, год. III, 1947, кн. 4, стр. 347.
[6] Пенчо Славейков. Алеко Константинов. Събрани съчинения. София, 1922, т. кн. 1, стр. 166.

В случая обаче повече ни интересува друго — отношението на Алеко Константинов към социализма като революционна идеология на пролетариата. Ето как той изразява своето становище: „Преди всичко... социализмът е важно обществено явление.“ Или: „Социализмът като учение не се преследва от нашите закони и държането на сказки по социализъм, обективно гледано, не е нито престъпно, нито безнравствено...“[1] От казаното е съвършено ясно, че Алеко Константинов няма отрицателно отношение към социализма, макар и да не стига до неговото разбиране като светоглед. Към социализма той храни още неизявени симпатии. И това е в духа на неговия здрав демократизъм. А че е чел нещо от социалистическата литература, личи от ония редове в неговото „Особено мнение“, където оправдава сказчика за „грубите донякъде епитети“ с това, че „за този недостатък на сказката не е виновен толкова той (учителят — Хр. Д.), колкото авторите на книжките от които във форма на цитати е черпил своите сведения“.[2] Щом Алеко може да сравнява съдържанието на сказката с първоизточниците, това подсказва, че те са му познати.

Положителното си отношение към социалистите Алеко засвидетелствува още на няколко места. Например във фейлетона „Писмо на бай Ганя до Константин Величков“ той с ирония се обръща към Величков, тогава министър на просветата в кабинета на К. Стоилов, да нехае от критиката на „разни социалистчета, идеалистчета“.[3] В същност това са думи на бай Ганю. А позицията на бай Ганю е противоположна на Алековата. Тази общност е отново изразена във фейлетона „Депутат с побъркани местоимения“, дето като аргумент срещу верноподаничеството на никополския народен представител Алеко привежда изказването и на депутата-социалист.[4]

И все пак Алеко Константинов не оформи окончателно и не закрепи онова, което у него може би е било смътно предчувствие — разочарованието от съвременната буржоазна демокрация и надеждата му в социалдемокрацията на Димитър Благоев. Отделни негови признания доказват, че той е не просто враг на Фердинанд като представител на „немската“ партия в България, а враг на монархическия институт изобщо. Той мечтае за пълно народовластие. По повод на княжеските тържества при пускането на жп. линия София—Роман Алеко пише: „... отварянето на линията София—Роман трябваше да се почувствува като победно тържество, трябваше да се устрои като народен празник, а не като излишен салтанат на случайни големци. Дай боже да имаме по-често такива празници, защото те са, които носят напредъка и щастието на народа, а не ония празници с фишеци и пандери — и с жандарми из божите храмове...“[5]

Подобни мисли не са и не могат да бъдат случайни у една личност като Алеко Константинов. Те са израз на неговото политическо и гражданско верую. Че той прави разлика между цар и народ, че неговите симпатии са изцяло на страната на бедните маси, личи и от писмото му

[1] Изкуство, год. III, 1947,кн. 4, стр. 347.
[2] Пак там.
[3] Ал. Константинов. Съчинения. Книга първа, стр. 24.
[4] Пак там, стр. 133.
[5] Пак там, стр. 220.

до Алекси М. Филипов (от 7 февруари 1896 г.). Само един републиканец може с такива остри думи да осъжда машинациите, които руският император и българският княз правят зад гърба на народите си. Има се пред вид „признаването“ на Фердинанд от Николай II и свързаните с това русофилски демонстрации в София от довчерашните врагове на Русия — партизаните на К. Стоилов. На Алеко е ясно, че сега Фердинанд ще се опита да играе ролята на русофил, а на дело ще продължи да управлява с русофобски елементи. И тук помощ му оказва руският император, който му „прощава“ за злото, сторено за разединяването на двата братски народа през десетилетието от 1885 до 1895 г. По тоя именно случай Алеко с гняв осъжда „благодетелите“ на българския народ:

„Простил!... Боже мой, изказвана ли е някой път по-голяма подигравка за един народ. Вас биха, затваряха, клаха, бесиха през князуването на Фердинанд, но... ничего, я вам прощаю и в знак своего благоволения дарю ваш престол принцу кобургскому. Благодарим за такоз благоволение...“[1]

Това е лоша подигравка с „всички приятели на Русия“, между които Алеко включва и себе си. Само на тази основа може да бъде правилно разбрано „русофилството“ на Алеко. Както вече се изтъкна, той остава докрай и при всички обстоятелства приятел на руския народ, поклонник и пропагандатор на великите руски писатели Пушкин, Гогол и Некрасов, но с годините се научава да прави разлика между руския народ и неговите управници, точно тъй, както разграничава българските селяни и бедните градски слоеве от търговско-предприемаческата класа.

*

Може би нищо друго така пълно не характеризира духовното развитие на Алеко Константинов до „Бай Ганю“, както мислите, вложени в рецензиите му за „Поема на злото“, „Novissima Verba“ и „Изповедь тенора“, фейлетонът „По повод на една книжка“, стихотворенията “Птичка“ и главно „Мисли пред Коледа“. Писани в продължение на повече от седем години, те са етап и граница в неговия идейно-творчески растеж. Етап, доколкото сочат пътя на възмъжаването му като писател критически реалист, а граница, доколкото набелязват главните съставки на неговия демократичен светоглед. В тия статии, рецензии и стихове той повдига едни от основните литературно-теоретически въпроси — за литературата като отражение на обществения живот, за ролята на писателя, за положителния герой, за характера на българския реализъм и насоката, която трябва да вземе нашата литература занапред. И Алеко Константинов се опитва да им даде разрешение в дълбоко социален план, в духа на материалистическата естетика на Белински, Чернишевски и Добролюбов. В своята практика на литературен рецензент той се опира и на опита на Димитър Благоев.

В последните години на живота си Алеко Константинов изразява симпатия към социализма, но не го възприема, ранната му гибел прекъсва

[1] Писмо на Алеко Константинов до Алекси М. Филипов (от 7 февруари 1896 г.). НБ „Васил Коларов“ — Арх. отдел, папка № 114, II, В, инв. № II, В. 9953.

тоя плодоносен — за него и нашата литература — процес. Но сам Благоев изказва надеждата, че умението „да наблюдава пороците и отрицателните страни и да ги осмива с неподражаем юмор, навярно би го довело най-сетне към социалистическите убеждения, към социалистическия идеал, в който неговата поетическа натура можеше да намери чистия източник на нескончаемото поетическо вдъхновение".[1] Целият жизнен и творчески път на Алеко Константинов говори за основателността на това предположение.

В работата си на рецензент Алеко извежда народа като творец на собствената историческа съдба, от което прави вярното заключение, че той, народът, има правото да бъде главен герой и в литературата. Да си близко до народа, ще рече да стоиш на почвата на съвременността, да изобразяваш живота в неговата историческа перспектива. Това е щитът, опрян о който писателят-художник ще бъде осигурен от всякакви упадъчни веяния на епохата — индивидуализъм, мистицизъм, формализъм.

Но истинската цена на Алековите литературно-художествени възгледи е в защита на реализма, защита, подета още при първите прояви на идейно назадничави тенденции в нашата литература, още в края на 80-те и началото на 90-те години на XIX в. Алеко страстно брани принципите на реалистичното изкуство. Като ратува за неговата висока обществено възпитателна роля, за връзка с политическите задачи на съвремието, той изисква същевременно съвършенство на художествената форма. При всяко истинско художествено произведение формата и съдържанието взаимно се проникват и допълнят и само в тяхното единство произведението въздействува естетически цялостно.

Безспорно тия мисли на Алеко Константинов имат значение и днес. В голямата си част те се включват в общия поток на демократичната литературно-критическа мисъл, чиито пионери са Н. Бончев, Л. Каравелов и Хр. Ботев. Повеля на нашето време е те да бъдат основно проучени, събрани и предадени в пример на поколенията.

АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ. РАННЕЕ ЛИТЕРАТУРНОЕ ТВОРЧЕСТВО

Хр. Дудевский

(Резюме)

Исследование представляет часть монографии о писателе. При помощи ряда неизвестных или неиспользованных до сих пор материалов из литературного наследства Алеко Константинова делается попытка пролить дополнительный свет на его развитие: в его родном доме в Свиштове, в бытность его учеником в Габрово и в гор. Николаеве (Россия) и студентом в известном Новороссийском университете в Одессе. Унасле-

[1] Ново време, год. I, 1897, кн. 4—5, стр. 548.

довавший от епохи до Освобождения от турецкого ига идею народовластия, Константинов вырастает как ученик крупного русского реалиста Н. В. Гоголя. Уже в его первых литературных опитах заметно прогрессивное гражданское сознание, интерес к политическим нравам, презрение и ненависть ко всему антинародному.

Исследование указывает на значение работы Константинова как переводчика А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтова и Н. А. Некрасова на болгарский язык в деле его развития по пути реализма, с одной стороны, и, с другой, его вклад в популяризацию этих русских писателей-классиков среди болгарского народа. На этой основе выясняются и оригинальные стихи, которые Константинов создал почти в те же годы, собранные в цикле „Проза в стихах". Это поэзия, бичующая язвы молодого болгарского буржуазного общества: карьеризм, политическое двуличие, стремление к быстрому обогащению, приспособленчество к княжескому двору. Из этих „элементов" позднее вырастает собирательный образ Бай Ганю, тип парвеню-буржуа. Наряду с этим показываются драматургические опыты Константинова, на которые до сих пор не было обращено внимания. Алеко Константинов переводит также на болгарский язык отдельные произведения французских комедиографов — Мольера, Франсуа Коппе и Викторьена Сарду.

Наконец, прослеживаются взгляды Константинова на литературу, ее предназначение в обществе, на реализм как метод, позволяющий художнику целостнее раскрыть картину современного общества и бороться против социальных непорядков. Как писатель Константинов ратует за единство между формой и содержанием.

ALEKO KONSTANTINOV. PREMIÈRES OEUVRES LITTÉRAIRES

Chr. Doudevski

(Résumé)

Cette étude fait partie d'une monographie sur Aleko Konstantinov. A la faveur de certains documents encore inconnus ou inédits, empruntés à l'héritage littéraire de l'écrivain, l'auteur essaye de jeter plus de lumière sur la vie d'Aleko Konstantinov: son enfance à Svištov, dans sa maison natale, puis comme élève à Gabrovo et à Nikolaev en Russie, et, enfin, comme étudiant à l'Université d'Odessa, dite „Novorossiiski Ouniversitet". Se pénétrant des idées de démocratie de l'époque précédant la Libération de la Bulgarie de la domination turque, Konstantinov se forme comme disciple du grand écrivain réaliste russe N. V. Gogol. Ses premiers essais littéraires attestent une conscience civique éveillée, un grand intérêt pour les moeurs politiques, le mépris et la haine à l'égard de tout ce qui est anti-populaire.

L'étude relève l'importance que prend l'activité de Konstantinov en tant que traducteur en bulgare des oeuvres de A. S. Pouchkine, M. J. Lermontov

et N. A. Nekrasov, pour son évolution sur la voie du réalisme d'une part, et comme contribution à la popularisation en Bulgarie des oeuvres de ces écrivains classiques russes de l'autre. Sur ce plan-là, l'auteur cite aussi les vers originaux écrits par A. Konstantinov presqu'à la même époque et recueillis dans un cycle „Prose et Vers". Cette poésie flétrit les travers de la jeune société bourgeoise bulgare: arrivisme, hypocrisie politique, soif de s'enrichir, recherche des faveurs de la cour princière. Tous ces „éléments" feront par la suite les traits caractéristiques du portrait collectif de „Baï Ganiu", ce type du parvenu embourgeoisé. L'auteur mentionne ensuite les essais de A. Konstantinov dans le domaine dramatique, sujet qui n'avait pas été traité jusqu'à présent. A. Konstantinov traduit en bulgare plusieurs comédies d'auteurs français, Molière, François Coppée, Victorien Sardou.

En terminant, l'auteur analyse les opinions de A. Konstantinov sur la littérature et son rôle dans la société, sur le réalisme comme méthode permettant à l'écrivain de mieux déceler les caractères de la société moderne et de lutter contre les incohérences sociales. En tant qu'écrivain, Aleko Konstantinov milite en faveur de l'unité entre la forme et le fond.

ХРИСТО СМИРНЕНСКИ И СПИСАНИЕ „БЪЛГАРАН“

Елена Димитрова

Към „Българан“ ни отвеждат още най-ранните поетични прояви на Смирненски. С това списание той е свързан почти през целия си творчески живот. Когато в „Червен смях“, „Народна армия“, „Младеж“ и други партийни издания ечат неговите бунтовни песни, когато поетът е станал нашият най-вдъхновен певец на революцията, той пак със същата преданост продължава да сътрудничи в „Българан“ и дори да го редактира.

Означава ли този факт някаква политическа непоследователност, някакво вътрешно раздвоение и непримиримо противоречие между поета Смирненски и хумориста Ведбал, или той говори за силно чувство на партиен и граждански дълг?

Ще се опитам в настоящата статия да отговоря на този въпрос въз основа на данните, които съдържат самите материали.

*

„Българан“ е списание с интересна и разнообразна биография. За първи път се появява през 1904 г. (10 януари) под редакцията на Ал. Кипров и Христо Силянов.[1] Скоро към тях се присъединява и Александър Божинов, който от третата годишнина до спирането на списанието сам го редактира. То престава да излиза през 1909 г. През този период „Българан“ продължава здравите традиции на Алековата сатира. Той насочва своя боен огън главно срещу монархизма, срещу потисничеството на човешката мисъл, срещу кариеризма и произволите на буржоазните партии, срещу църквата и духовенството. (Вж. „Честита нова година от нине до амина“, бр. 1, „Разговор по телефона с Паисий от Атона“, бр. 4, „Писмо до Българана“, бр. 9, и много други).

В „Българан“ срещаме изобличителни характеристики на буржоазните политици от това време, които по своята острота и точност са близки до „Епитафии или слова надгробни на водачи безподобни“ и други сатири на Смирненски. Ето как е изобразен крупният банкер и демагог Ив. Ев. Гешов: „Искаш ли да те не упрекват хората в скъперничество — в навечерието на тържествени празници раздавай милостиня на бедните публично, а мълком граби сиромасите... Ако си лихвар от

[1] Христо Силянов напуска редакцията на „Българан“ от бр. 17, 1904 г.

трибуната говори против лихварството. Не е зле в програмата на Партията да се опълчиш против това зло" („Из албума на Българан", бр. 32).

А на една карикатура (бр. 89) е нарисуван Фердинанд, който с огромна ножица реже козината на мършаво магаре. На самара на магарето има надпис: „бълг. народ". Под карикатурата стои текст: „По това магаре не е останало нищо за стрижене, затова ще почнем вече да го бръснем."

На страниците на „Българан" Елин Пелин искрено и затрогващо разказва за теглото на сиромасите, за мъчителната любов на бедния момък Геле, описва веселите истории на Пижо и Пендо, с дълбоко огорчение разкрива калта в политическите нрави („Маска", бр. 5, „Отечество", бр. 45, „Гелевата мука и неволя", бр. 52, „Пижо и Пендо", бр. 84, „Кал", бр. 84).

В последната годишнина на „Българан" се появява и жлъчната сатира на Димчо Дебелянов „Орден" (год. V, бр. 31). Редовен сътрудник на списанието е вуйчото на Смирненски Владимир п. Анастасов — Пепо. Той смело критикува буржоазната действителност, не скрива своята омраза към Ферлинанд, негодува срещу отнемането на народните свободи, срещу ниския политически морал на властвуващите („Он", бр. 28, „Нови песни", бр. 41, „Питаме ний", бр. 112, „Откриването на Народния театър", бр. 119, „3-то януаризми", бр. 121 и много други).

Но „Българан" има двойствен, противоречив характер. Наред с тази демократична линия в него се забелязват и упадъчни елементи — печатат се много бохемски работи и цинични илюстрации.

Десетгодишно дете, през 1908 г. Смирненски идва в София и прекарва две години в непосредствена близост с вуйчо си. Владимир п. Анастасов силно се привързва към своя необикновено буден, остроумен племенник, сприятелява се с него. В техния дом идват Елин Пелин, Стилиян Чилингиров и други писатели. Любознателното дете слуша разговори на литературни и политически теми, живее в хуманната, опозиционно настроена българановска среда. И нейното въздействие ясно се чувствува още в най-ранните му творби.

Несъмнено още в детството си Смирненски е чел „Българан", проявявал е специален интерес към списанието, защото почти във всеки брой е писал неговият вуйчо. Към Владимир п. Анастасов той до края на живота си е запазил най-дълбоко уважение. Антон Измирлиев си спомня, че през 1920 или 1921 г. Смирненски е преписал от „Българан" всички творби на своя вуйчо, за да ги подготви за печат.

След дълга пауза през 1916 г. „Българан" подновява своето съществуване. Негови редактори са Александър Божинов, Димитър Подвързачов и Райко Алексиев. Но сега физиономията на списанието е друга. Цялата земя по това време гори в пожара на Първата световна война. България вече се е намесила на страната на Германия и Австро-Унгария. „Българан" скъсва със старите демократични и републикански традиции и става ревностен проводник на официалния политически курс. В стихотворението „Добре дошел, Българане!" от Некий Нагел (Димитър Подвързачов) ясно е изразена шовинистичната линия на списанието:

Здравей любимецо на музите!
Здравей на пук на враговете ни,
премазани и изпометени,
на пук и на англофранцузите!
Ти идеш бодър, весел, смел!
Добре дошел, добре дошел!

(„Българан“, I, бр. 1)

В такъв дух се пишат всички злободневки и политически фейлетони. Още във втория брой на „Българан“ се появяват бодрите хумористични на Ведбал.[1] Осемнадесетгодишният автор не е ориентиран в политическите събития. И тук както в „К во да е“ и в „Художествена седмица“ той пише редица шовинистични и бохемски работи. Но младият автор е минал през реалистичната школа на суровия бежански живот. Той умее да проникне в тъмните кътчета на действителността, да изнесе на показ неуредиците, скъпотията, тежкото продоволствие, безработицата. Още тогава Смирненски кипи от гняв към спекулантите.

„Предвид скъпотията на продуктите от първа необходимост — пише Ведбал — „Българан“ обръща внимание на надлежните власти върху долуизброените нови източници за добиване някои необходимости за живота: ... Захар може да се получи от много магазинери и високи личности, които пресувани с хидравлическа преса, ще изпуснат скритата у тях захар“ („Предвидливост“, 1916, бр. 3).

Ще приведа и един кратък хумористичен диалог, в който младият автор много изразително описва положението на народа:

— Ах, драги! тази скъпотия!
Решил съм веч да се убия!
— Добре! Да видим дали става
Мен твойто палто — че тогава.

(„Практичност“, бр. 10)

А в духовито написания разказ „Отмъщение“ виждаме колко трудно се е намирала работа (бр. 4).

Критичният дух на „Българан“ през 1916 г. се поддържа главно от неговия сътрудник Ведбал. Ярко изявеният хумористичен талант на Смирненски веднага привлича вниманието на Димитър Подвързачов. В пощата на бр. 10 четем: „Ведбал — срещнете се с нашия редактор.“ „Сам Некий Нагел — разказва Ал. Жендов — бе пожелал да се срещне лично с Ведбала, определил му беше дори и редовен хонорар, а Некий Нагел значеше тогава много в нашия хумор.“ (Вж. Христо Смирненски. Ръкопис, пазен в Института за българска литература, Сектор Христо Смирненски, стр. 2.)

В края на април 1917 г. Смирненски напуска „Българан“. По това време той постъпва във Военното училище, редактира свое списание — „Смях и сълзи“. Райко Алексиев го поканва да сътрудничи в „Барабан“, като му обещава по-висок хонорар, отколкото е получавал в „Българан“. Естествено бедният момък, който трябва да помага в издръжката на семейството си, предпочита да пише в това списание. Но обещанията на Райко Алексиев се оказват само на думи. (По устни сведения на Антон Измирлиев.)

„Българан“ е изоставен от най-добрите си сътрудници — Ведбал, Димитър Подвързачов и Райко Алексиев, който става редактор на „Барабан“.

[1] В „Българан“ Смирненски най-често се подписва с псевдонима Ведбал.

Особено силно се чувствува отсъствието на Ведбал. Избледнява, обезсолява се хуморът на списанието, съвсем се заличава критичната линия в него.

След едногодишно отсъствие Смирненски пак се връща в „Българан“ на 13 април 1918 г.

В бр. 13 той печата „Военна страница“, която със своята сатирична сила рязко се отделя от останалите материали. Особено характерна в този цикъл е епиграмата „Супер дреднаут „Търговец“. Още тогава младият автор е схващал, че мерките срещу спекулата са привидни, че едрите търговци са покровителствувани от властта:

Пак се занимава както и преди,
Да пренася из води дълбоки
на ангро и дребно разни стоки.
Винаги бронирай е със пласт
от банкноти, злато или мас.

Често бреговата ни охрана
грижи за прехраната названа
праща му по някой нов снаряд,
ала никога не може да се случи
„на месо“ един от тях да го улучи.

Умело имитирайки стила на Вазов, Кирил Христов и Любомир Бобевски, той вярно е изписал уродливия образ на забогателите от войната спекуланти и във „Великогрешнам гешефтарам“ (обр. 17).

В края на 1918 г., едва двадесетгодишен, Смирненски е включен в редакционната колегия на „Българан“. В бр. 27 [3 ноември] е поместено съобщение, написано като пародия на Фердинандовите манифести: Ние, Българан I, по божия милост и народна воля разсмивач на българите, обявяваме на възлюбените си читатели, че за да намали побеляването на косите си нашият върховен вожд Александър Божинов абдикира от редакторския престол, като остава разбира се, да сътрудничи и занапред в благородното дело . . . За доизкарване делото на добър край, състави се общокоалиционен кабинет, в който са представени всички български течения. В състава на новия кабинет като министри влизат: Fol, П. П. Морозов, Ведбал, Ханс, Пилигрим, Гриша Печорин, Даню, Юрий Б... и мн. др.“

И така в редакционния колектив на „Българан“ влизат неговите най-надеждни млади сили начело с Ведбал.

Веднага се чувствува освежаване на списанието. Бохемските настроения не изчезват, но още в следващия брой нахлува по-силна критична струя. В този момент България току-що е изживяла най-голямата си катастрофа. На бойното поле по време на Владайското въстание юнкерът Христо Измирлиев с очите си е видял чудовищният лик на войната, разбрал е кои са истинските виновници за нечовешките мъки на войниците. Кошмарните спомени са съвсем пресни. В ушите още звучат благите думи на окъсания стар боец: „Ние не сме напуснали фронта, за да се бием с вас, нашите деца. Ние идем да търсим тези, които ни изпратиха да мрем по фронтовете за техните интереси, оставиха жените и децата ни гладни и голи, а ето сега и вас пращат да се биете срещу своите бащи.“[1] Наскоро Фердинанд абдикира и тайно напуска страната. Страхливо се измъкват от България и неговите първи помощници Васил Радославов и генерал Жеков. Германският кайзер Вилхелм избягва в Хо-

[1] Н. Измирлиева. Моите спомени за Христо. Ръкопис, пазен в Института за българска литература, Сектор Христо Смирненски, стр. 9.

ландия. Изпратили хиляди хора на заколение, те подло бягат от справедливия гняв на народните маси, нищожни и жалки в своя егоизъм.

Чувствителната гражданска съвест на младия поет е потресена от тяхната постъпка. В „Българан“ се появява сатирата „От великото до смешното“ (1918, бр. 29). Тук за първи път той насочва огнени стрели към народните палачи, гневно проклятие изрича над тях:

Те бягат стремглаво, те тръпнат от страх,
защото задружно
разпнаха човечество цяло на кръст!

Много изразително и пестеливо авторът е съумял да разкрие страшните престъпления на тези „велики мъже“. Гневният тон все повече се усилва. Като че ли чуваме задъхания от негодувание глас на поета, пред който не можем да останем равнодушни. Не можем да не се присъединим към неговата сурова присъда.

„От великото до смешното“ е важен момент в идейното и художественото развитие на Смирненски.

За първи път в тази сатира поетът изразява и своята вяра в Октомврийската революция.

Малко по-късно в „Българан“ излиза и стихотворението „Отворено писмо до г-на полковника Василий дер Радщайн“ (1918, бр. 32), написано със същия изобличителен патос. С учудваща за възрастта си проницателност Смирненски е предал в тази сатира тежката политическа атмосфера у нас по това време. В нея проличава и големият майстор, който умее в привидно лекия хумор да вложи убийствена ирония.

Остро реагират на погрома и други сътрудници на „Българан“.

В „Интрижки“ Del Giardino намеква за катастрофалната политика на Радославов (1918, бр. 28). В цикъла фейлетони, озаглавени „До моето първо либе“, Ханс (Иван Генадиев) с жар се възмущава от престъпната дейност на Васил Радославов, когото нарича Василий Българоубиец, от злоупотребите на неговите зетьове, разобличава кариеризма на видни държавници, цензурата (1918, бр. 28, 29, 30, 31).

А във фейлетона на Смирненски „Гюро Михайлов пътува“ (бр. 34) пред нас като жив се изправя един незабравим сатиричен образ — рòден брат на бай Ганю. Учейки се от Алеко Константинов, младият автор е успял със завидно майсторство да изпише своя герой. Той ни кара горчиво, през сълзи да се смеем на хитриите и лукавствата на Гюро, на неговото безсрамно нахалство и простащина, на цялата му бруталност.

През 1918 г. Смирненски печата в „Българан“ и интересния разказ „Серенада“, в който се чувствува влиянието на Чехов. Авторът е сполучил в този къс разказ да покаже трагедията на откъснатия от живота интелигент и страшната изостаналост на селските маси (бр. 28).

В началото на 1919 г. главен редактор на „Българан“ става Райко Алексиев. Не намираме името на Ведбал в списъка на редакционната колегия (бр. 1). Но въпреки това той продължава редовно да сътрудничи на списанието.

Над българския народ тежат убийствените условия на Ньойския договор. Сътрудниците на „Българан“ с искрено съчувствие говорят за

неговата нищета, клеймят безчестието на забогателите от войната. (Вж. „Коледна приказка“ от Пилигрим, бр. 1, „Коледари“, бр. 2, „Тъй рече Българан“, подпис Пророк Исайя, бр. 2.)

Остри политически сатири са фейлетоните на Пилигрим (Йордан Сливополски) „Писма до новия свят“, подпис Сър Джан (бр. 2, 3, 4).

Изобщо младите сили около „Българан“ — Ведбал, Ханс, Пилигрим и др. — имат вече доста изострен, критичен поглед.

Смирненски живее в Ючбунар, където вълните на работническите борби са най-буйни. Те са раздвижени с голяма сила от Октомврийската буря. Младият поет с радост започва да посещава събрания и митинги, организирани от Комунистическата партия. Той жадно поглъща речите на Димитров и Коларов. Всичко това помага да се задълбочи неговият реализъм.

През 1919 г., в бр. 11 на „Българан“, той пише: „Господ бил цар на царете. Интересен цар ще бъде, когато не останат земни царе.“

„Революцията е предпролетен ден. За да се махне снега, необходимо е да се стопи, стопи ли се, става кал, ала след туй улиците изсъхват.“ Но поетът още изживява колебания, драматичен процес на развитие, още не е стъпил на здрава идеологична почва. Затова в същия низ от сентенции четем: „Болшевиките отидоха много наляво, затова се озоваха пак при десничарските средства“ („Трохи от войната“).

Малко по-късно в „Българан“ Смирненски печата забележителната сатира „Pro patria“ (1919, бр. 26), която ни завладява с ботевска сила. Фалшивият, показен патриотизъм и пълната политическа безгръбначност на буржоата, безочливото му отношение към народа, който с кръвта си е бранил неговите интереси, безпощадно са разобличени от младия автор.

Не можем да отминем и друга една сатира, печатана в „Българан“ по това време — „Земни писма до небесни жители“ (бр. 31). Все повече се разширява погледът на поета. Той е непримирим с мисълта, че цялата тежест на мирните договори се стоварва върху народа, а неговото бедствено положение ще удвои богатствата на едрите капиталисти.

Па издигнахме си банки — върху смъртните останки
днес по всичките кюшета — на Българийката клета.

Тези сатири парят. Като огнена вулканична лава се излива благородният гняв на младия поет. Те са най-художествените му сатирични творби от този период.

„Българан“ има по това време ясно очертан двойствен характер. Наред с прогресивната линия изпъква и друга, реакционна. Срещат се материали с враждебно отношение към партията, към въстаналите войнишки маси („Тъй рече Българанчо“, бр. 11, „Курортен репортаж от д-р Ойен С.“, бр. 28, „Следизборни настроения“, бр. 33, и др.).

Брой 32 и 33 са редактирани от Смирненски. Дори и в тези броеве са допуснати иронични, макар и не злостни подмятания за тесняците.

Несъмнено Смирненски още няма изяснено отношение към Партията на тесните социалисти.

Издателство „Гутенберг“ иска да превърне „Българан“ изцяло в трибуна на реакцията. И от брой 35 то поверява списанието в ръцете

на бездарния хуморист и закостенял реакционер Ненчо Илиев (Сириус). За него Смирненски се изказва пред Александър Добринов, че не го признава за писател, че той е некадърен човек (по устни сведения на Ал. Добринов). От друга страна, той в никакъв случай не може да се пригоди към неговия антиреалистичен курс и напуска списанието. Изчезват имената и на Фол и Ханс. Развитието на Смирненски като майстор на политическата и социалната сатира продължава на страниците на новооснованото хумористично списание „Сатър“, редактирано от С. С. Злъчкин.

Тук-там в „Българан“ пак се срещат остри обвинения срещу виновниците за войната, обаче социалните проблеми явно започват да се заобикалят. Хуморът е блудкав, списанието се чете с отегчение. „Българан“ става все по-безинтересен и реакционен. Сириус пише с озлобление за стачките на пернишките миньори. Отношението към Комунистическата партия е клеветническо.

Ясно е, че в този си вид списанието не може да бъде търсено и обичано. „Между това — пише Тодор Боров — „Българан“, напуснат от младите, едва крета. Издателството се вижда принудено да отстъпи, да се освободи от Сириус: от бр. 18 (май 1920 г.) името му изчезва като редактор и младите един по един се завръщат.“ (Т. Боров, Послеслов към Христо Смирненски. Съчинения, т. II, София, 1940, стр. 241—242.)

Редактирането на „Българан“ се възлага на Дамян Калфов — Редактор Юнге. Антон Измирлиев си спомня, че Смирненски е оценявал Редактор Юнге като човек с демократични разбирания. Но реакцията отчаяно се бори да задържи позициите си в „Българан“. А новият редактор не е в състояние да ѝ се противопостави. Във фейлетона „Конгресът на тесните комунисти“ от Щабс капитан Рибников (1920, бр. 21) тесняшката партия е представена като сбирщина от крадци, разбойници, авантюристи с анархистични похвати. А в бр. 26 от 1920 г. в рубриката „Из вестниците“ по повод един некролог неизвестен автор отбелязва, че който се храни само с „Работнически вестник“, неминуемое осъден на смърт.

Ведбал се връща в „Българан“ в края на октомври 1920 г. (бр. 37). Той не може да гледа равнодушно как неговото обичано от детинство списание се обезобразява, става орган на антикомунистическа пропаганда. А знае, че с Редактор Юнге ще може да се разбира. За първи път се появява в бр. 37 със стихотворението „Вазовият юбилей“. Неговият бликащ хумор, страстният му изобличителен патос като обилен летен дъжд съживяват изсъхналата почва на „Българан“.

„През 1920 г., разказва Дамян Калфов, аз се реших да поема редактирането на „Българан“, защото знаех, че ще имам сигурното сътрудничество на Ведбал. А когато година след това напуснах вестника, аз го поверих в ръцете на същия Ведбал, защото знаех, че той ще продължи работата много добре, много по-добре от мене.“ (Д. Калфов. Скромен и бунтовен. Литературен фронт, 1950, бр. 41.)

По време на своето отсъствие от „Българан“ Смирненски е изживял бързо идейно развитие. С целия си младежки жар е загорял в борбите и копнежите на Комунистическата партия. В този интервал той вдъх-

новено е изпял своите песни за неудържимия полет на червените ескадрони, за свещения гняв на бедните си братя, за великото северно сияние, което огрява с лъчите си цялата земя. „Българан“ още няма желания от него облик. В художествено отношение списанието се подобрява, но още преобладават повърхностни хумористични и бохемски настроения. Смирненски неуморно се бори срещу антисъветската пропаганда, която се мъчи да се промъкне в „Българан“. Неговият брат Антон Измирлиев си спомня такъв случай: „Поради неразположение Христо не е могъл да вземе участие в редактирането на бр. 16 (1921) на „Българан“. Един карикатурист (белогвардеец) използувал отсъствието му и успява да прокара карикатура, насочена срещу болшевиките. Уведомен за тази гадна карикатура, която представяше болшевиките като людоеди, Христо въпреки протестите на майка ми стана от леглото и отиде в редакцията на „Българан“. Оказа се, че списанието е набрано, свързано, карикатурата заема цялата първа страница. Броят е поставен на машината за отпечатване. Няма време да се клишира нова карикатура. Тогава Христо оставя карикатурата, но й поставя свой текст: „Болшевиките в фантазията на контрареволюционерите“ . . . Така Христо умееше да бие враговете с техните камъни по техните глави.“[1] (Спомени за Христо Смирненски. София, 1955, стр. 59—60.)

През март 1921 г. избухва Кронщадтският контрареволюционен бунт. Международната реакция тържествува. В „Българан“ Смирненски остро иронизира сензационните преувеличения на буржоазната преса за Кронщадтските събития, нейните противоречиви сведения, с които тя прави доходна търговия. Той много живо е описал как безотговорно белогвардейските телеграфни агенции скалъпват комюникетата на в. „Мир“ за победите на контрареволюционерите. Стихотворението „Кронщадт“ (бр. 13) и фейлетонът „15 хиляди работници изклани за два часа“ (бр. 14) — по своята партийна страстност не отстъпват на фейлетоните, писани по същия повод в „Червен смях“. По това време единствен Смирненски печата в „Българан“ политически заострени творби. Към края на 1921 г. се появяват и жигосващите сатири на Тома Измирлиев — „Няма ляп“ (бр. 30) и „Член четвърти“ (бр. 35).

Когато земеделското правителство отменя член четвърти от Закона за наказване виновниците за войната, двамата братя на страниците на „Българан“ дават мощен израз на народното негодувание. С псевдоним Братя Грахови те пишат в бр. 30:

„След суспендирането на член 4 всички завърнали се в България погромаджии и спекуланти са завели дела за граждански иск против държавата и искат последната да им заплати всички вреди и загуби, които са понесли с бягството си, както и да им се платят пътни и дневни пари за всичкото време, през което е бил в сила член 4.“

[1] Точният текст под тази карикатура е следният: „Как през последните Кронщадтски събития се рисуваше Троцки във фантазията на руските контрареволюционери из Европа.“ По това време Троцки се смята за един от видните дейци на болшевишката партия, дори Младежкото дружество у нас носи неговото име. На карикатурата той е изобразен със зверски лапи, затворен в желязна клетка. Около него са разхвърляни оглозгани човешки кости.

И ето само чрез няколко изречения пред нас изпъкват цялата наглост и безсрамие на виновниците за народните бедствия.

Редактор Юнге пак допуска някои материали, в които с подигравка се говори за тесняците. Но това става в случаи, когато Смирненски няма възможност да участвува в редактирането на „Българан“. По време те съвпадат с неговото боледуване от паратиф през пролетта на 1921 г.

Този факт убедително доказва от какво съдбоносно значение е участието на Смирненски в редакцията на списанието.

Наближава най-забележителната фаза от сътрудничеството на Смирненски в „Българан“. Дамян Калфов се оттегля. В брой 41 (8 октомври 1921 г.) четем: „Редактор Юнге от този брой напуска „Българан“, за да може спокойно да използува спечелените през редактирането му баснословни богатства. По този случай е дадена обща политическа и литературна амнистия на всички непризнати таланти, с условие, че няма вече да безпокоят заместника му.“

Редактор на „Българан“ става Ведбал. Тук изниква въпросът: защо когато влиза в партията — през пролетта на 1921 г. — Смирненски напуска хумористичния лист „К во-да-е“, а в „Българан“ не само че продължава да сътрудничи, но все по-сериозно се заема с него? „К во-да-е“ е незначителен вестник. Той не е такава арена на класови и политически борби, каквато е „Българан“. Освен това „Българан“ е най-популярното хумористично списание, с авторитетно име. Чрез него може да се въздействува на много повече читатели, отколкото чрез безпретенциозния „К во-да-е“. Младият редактор обединява най-добрите хумористични сили — Любичек, Ханс, Вася Бродягин (Веселин Димитров), Фол, Св. Минков и др., — и надеждните карикатуристи Ал. Добринов, Ем. Ракаров, Б. Зографов. Отначало участвува с карикатури и Александър Божинов. Смирненски е сърцето, пулсът на списанието. Той умее да сплоти сътрудниците, да създаде непринудена, приятелска атмосфера, да преодолява всички трудности. „Самата редакция, разказва Светослав Минков, се намираше в една малка стаичка на печатницата, гдето имаше само два-три стола, няколко календаря по стените и проста разкривена маса, отрупана със стари клишета. Ведбал се явяваше в редакцията обикновено към обяд и още с влизането си започваше да се шегува и да подхвърля другарски закачки към работниците и сътрудниците на списанието. Винаги весел, въодушевен и лирично настроен, той преглеждаше получените по пощата ръкописи и се заливаше с добродушен смях при четенето на някое посредствено стихотворение, което след това декламираше с патос пред всички ни. Ведбал сядаше край разкривената маса, вземаше от купчината печатарски изрезки къс хартия и почти на шега, както разговаряше с другите, нахвърляше само за няколко минути по три--четири куплета от своите знаменити злободневки. Спомням си го как пишеше: с наведена на една страна глава той стискаше между пръстите си някакво едва видимо парченце молив и с тоя молив, който никога не се свършваше, редеше дума след дума. Понякога в стаичката се втурваше тревожно метранпажът и съобщаваше неприятната новина, че не достига половин колона материал. Тогава с присъщото си самообладание нашият бележит редактор запретваше шеговито ръкавите на рубашката си, граб-

ваше двусантиметровото си моливче и спасяваше положението, като съчиняваше набързо няколко вица.“[1]

Така е описан талантливият и жизнерадостен редактор на „Българан“ и в спомените на Никола Балабанов. (Вж. Н. Балабанов. Като птички. Ръкопис, пазен в Института за българска литература, Сектор Христо Смирненски.)

През 1922 г. от бр. 12 „Българан“ е редактиран от Ведбал и Фол. Но Ведбал дава главния тон на списанието.

На последната страница на бр. 22 е поместено съобщението: „От този брой Ведбал се оттегля от редакцията. „Българан“ ще се редактира от редакционен комитет.“ В същност поетът продължава дейно да сътрудничи на списанието и да участвува в неговата редакционна колегия. Той сам редактира някои броеве. Главен редактор на „Българан“ става неговият брат Тома Измирлиев — Любичек. (Вж. съобщението за годежа на Любичек, бр. 33).

Смирненски и Тома Измирлиев влагат цялото си редакторско и писателско умение. В техните здрави ръце „Българан“ се очиства от всички реакционни петна. Сега вече списанието достойно продължава прогресивните традиции на своя стар съименник и ги издига на още по-голяма висота.

В писмо до годениците си от 25. X. 1922 г. Тома Измирлиев й съобщава, че е бил поканен от Сергей Румянцев да участвува в хумористичното списание на земеделците „Див дядо“. По този повод той отбелязва: „... списанието е наистина диво — ако се заемем сериозно с него, ний ще го „опитомим“...“ (Пази се в личния архив на Любка Измирлиева.) Ясно е, че братята съвсем съзнателно са се заели с „Българан“, за да го „опитомят“. И са сполучили.

Правилно е твърдението на Тодор Боров, че „тия две години са изобщо периода на най-високия разцвет на втория „Българан“ Списанието върви най-добре и между публиката добива сила и влияние“.[2]

Смирненски заема редакцията на „Българан“ в извънредно напрегнат политически момент. В края на 1921 г. буржоазните партии се обединяват в конституционен блок. Те подготвят държавен преврат и установяване на фашистка диктатура. През 1922 г. у нас се настанява разбитата контрареволюционна армия на Врангел. На нейната помощ разчита блокът. С подкрепата на империалистическите сили Врангел замисля поход срещу Съветския съюз, чиято база ще бъде България. Като тревожни сирени звучат от колоните на „Работнически вестник“ предупрежденията за голямата опасност, която застрашава България и Съветска Русия. Партията залавя тайната архива на Врангел. „Работнически вестник“ публикува документи от нея, които показват, че белогвардейският генерал е подготвял пълната окупация на България, че неговата армия е вършела недопустими произволи на наша територия. Партията предприема най-енергична кампания за изгонването на Врангеловите шабове. Благодарение на нейната дейност те са принудени да напуснат страната.

[1] Цит. сборник, стр. 151.
[2] Пос. съч., стр. 243.

През този период „Българан“ главно чрез Смирненски изразява в много материали отношението на партията към най-важните политически събития, воюва на нейна страна.

В един духовито и остроумно написан фейлетон, който носи стилните особености на Смирненски, намираме вярна характеристика на блока, виждаме неговото лакейничество пред двореца: „Без всякакви топовни гърмежи, божествени служби и банкети, блокът е вече измътен. Благодарение на топлите слънчеви дни трицветното яйце е вече разпукано и се е показала човката на новата дългоочаквана птичка божия. Човката е нещо преходно между гарванска и патешка. Първият си излет новото божо създание смята да направи до градината на двореца. Кацнало върху клончето на някоя акация, то ще приветствува тихия цар Борис, ще му каже своята обич и преданост“ („Блокът измътен“, подпис Службогонец, 1922, бр. 29).

В „Хладно писмо в топли дни“ (1922, бр. 30) с присъщата си способност чрез небрежно подхвърлени остроумни шеги ефикасно да воюва с реакцията Смирненски пише за блока:

„Освен тези добре познати на тебе величия в пределите на България, над яслите на демократическия клуб изгря нова звезда и безподобеч осмокрак младенец ококори любознателните си очи. Думата е за господин Блок, както го нарича Трифон Кунев Ланчелото... Та именно за този блок искам да ти кажа нещо. По него може да се каже само толкоз: едно нещо, за което нищо не може да се каже. Не мисли, че блокът е толкова мистичен и неведом, та не може да се говори за него. Уви, той си е ясен, явен и честен властогонец. Но струва ми се, въпреки непоносимо тежките родилни мъки, той лекичко ще си умре. Защото и не може да бъде друга съдбата на отроци, чиито бащи са хилави 70-годишни старци, прекарали весели и разгулни младини.“

Конституционният блок насрочва събор на 17 септември 1922 г. в Търново. На същата дата в същия град земеделците свикват конгрес на цвеклопроизводителите. На гара Долни Дъбник земеделските делегати свалят от влака блоковите водачи и им нанасят побой, а на някои отрязват брадите. В „Българан“ Смирненски печата хумористични творби за тези събития, кара ни непринудено да се смеем над жалкото положение, в което изпадат блокарите:

Оранжевата дъска, Оранжевата дъска, Оранжевата дъска, мило либе, постави ти превръзка

(„Блокова песничка“, бр. 41)

или: „Министерският съвет наскоро щял да се занимае с въпроса за изпращането на една делегация в Берлин. Делегацията щяла да влезе в преговори с д-р Радославов за закупуването на сопите и бастуните, останали неизразходвани през неговото министерстуване и от които днес се чувствува голяма нужда за блокарските събори“ („Хроника“, бр. 40).

В оригинална форма, със заразяващ изобличителен патос са осветлени събитията в Долни Дъбник, подбудите на блоковите водачи и техните връзки с Врангел във фейлетона на Гарабет Бедни (Тома Из-

мирлиев) „Гражданската война обявена“ (бр. 38)... Царевец, 18. IX. 8 ч. сутр... Главнокомандуващият генерал Буров издаде следната жарка прокламация: Великият час за освобождение богатите от селяшкия тормоз е настанал. Сега или никога. Днешната борба ще реши дали сме достойни за милионите си!.. До един ще измрем, но ще превземем властта!... Напред! С нас е Вранг... т. е. Бог!“

В „Изборни похождения“ (1922, бр. 21) Интеграл (Радослав Габровски) показва идейната безпринципност на блока и на широките социалисти. Пред банкерите те излизат с една платформа, пред занаятчиите — с напълно противоположна само и само да печелят привърженици.

Демагогията, користолюбието на буржоазните партии често попадат под ожесточения обстрел на „Българан“.

Когато земеделското правителство предприема референдум за даване под съд водачите на блока, в „Българан“ Смирненски печата една от най-силните си политически сатири — „Допитване до народа“ (1922, бр. 42). Като гневен, разтърсващ гръм звучи тази сатира: „Има си хас да са виновни. Та кой от българските държавници носи върху фрака си поне една прашинка престъпление или капчица кръв?... Ами малка доблест ли беше от страна на премъдрия Василий Радославов в знак на траур да си оскубе... пардон, да си обръсне брадата и, верен последовател на военнолюбивата си политика да надене отговорната униформа на германски генералщабен полковник? Да не говорим за доблестта на Теодор Теодоров, който през 1885 г. така се засили, взе пушката „за бой с нож“, че премина не сръбската граница — ами цяла Сърбия, Австрия и пр. и се отзова чак в Париж... А доблестта на демократическите министри да не изпадат в сантименталност и малодушие, а храбро да насочат германските оръдия срещу собствените си войници при Владая?“ В този повишен саркастичен тон е написана цялата сатира. Поетът е дълбоко възмутен от привидните мерки на държавния съд срещу виновниците за войната. Безчувствената съвест на подсъдимите, тяхното безотговорно отношение към народа го бунтуват. От колоните на „Българан“ той изпраща отровни стрели към тях.

Ех, зная, всички тез мъже
са достойни за въже.
Така би трябвало да бъде,
но кой кого да съди?

(„Държавният съд“, 1921, бр. 35)

Войниците на фронта гинат и гладуват, а генерал Жеков устройва разгулни пиршества в своята вила. Той безмилостно удавя в кръв справедливите войнишки протести. И неговите престъпления не са убягнали от погледа на поета:

В дни на пагубна война
в Кюстендил бях аз на дача —
в тези бурни времена
имах мирната задача:
ученички и вина.
. . . . . .
Знам, разстрелваха през ден
за случайна грешка дребна.
Но защо вините мен?
Дисциплина бе потребна
и покорност в дълг свещен.

(„Аз съм Жеков“, 1921, бр. 43)

И пак в „Българан“ поетът е нахвърлил извънредно жив портрет на най-големия виновник за националните катастрофи — Фердинанд. Неговият образ е изграден като пародия на Сирано дьо Бержерак, герой на едноименната драма от Едмон Ростан. Идеята е интересна и талантливо изпълнена. Цялата тираничност на монарха, неговата поквара и войнствена политика са разкрити в тази сатира:

От сянката на този нос велик
трепереха барони клети
и трикольорни кабинети
като врабци се пръскаха за миг.

Подадеше ли само знак със пръст
гасконците търчат веднага.
И води ги той с гола шпага,
за да забиват своя православен кръст.

Безмилостно плющи бичът на „Българан“ над главите на войнолюбците. В бр. 47 от 1921 г. четем:

— Знаеш ли, че касапите не можаха да отпразнуват достатъчно тържествено своя празник?

— Че защо тъй?

— Ами че липсваха най-добрите касапи на българските овци: Фердинанд, Радославов, изправените пред държавния съд и пр.

Този къс диалог е без подпис. Той е написан с присъщата на Смирненски находчивост и острота. И неговият близък приятел Веселин Димитров, сътрудник на „Българан“, сочи Смирненски като автор.

Още по-силен е фейлетонът „Вилхелм II композитор“ (1922, бр. 14). В него сякаш крещи протестът на цялото човечество срещу чудовищната политика на кайзера. Някакво лъжливо съобщение в буржоазната преса, че кайзер Вилхелм съчинил опера, оценена от музикалната критика като слаба, навежда автора на такива мисли: „Лъжа е, че музикалната критика е намерила слаба операта на кайзера. Как може да бъде слаба, когато в продължение на четири години тя не слезна от сцената на най-видните европейски театри. Нейната музика трогна сърцата на 80 милиона войници, от които 15 милиона от възторг изпадаха на земята, 20 милиона вместо букет му поднесоха ръцете и краката си, останалите и днес сякаш още чуват трогателните арии на 42 см оръдия, а повече от 60 милиона жени и деца са още просълзени от умиление и възторг. Велик композитор беше кайзерът!“ Тези паралели, толкова остроумно свързани, наситени с такъв пронизващ сарказъм, са характерни за сатиричния стил на Смирненски. Струва ми се, че и тази творба е негова. Същото поддържа и Веселин Димитров.

Лицемерните опити на империалистическите държави да затвърдят мира страстно са разобличени от поета. В прекрасния драматичен къс „Вашингтонска конференция“ (Българан, 1921, бр. 47) той гневно разкъсва смирените, благочестиви маски на европейските дипломати и ни показва цялата им войнствена, кръвожадна природа.

Той духовито говори за безсмислието на Генуезката конференция във фейлетона „Конференцията в Генуа“ (Българан, 1922, бр. 15): „На 20 ден тя (българската делегация), ще подпише резолюцията на конференцията в Генуа, с която ще уговаря уреждането на една друга конференция. В последната конференция ще се разисква дали да се свикат още 7—8 конференции и т. н.“

В „Българан“ е отпечатана класическата басня „Гарвани“ (1921, бр. 48), в която е очертан изгубилият човешки образ спекулант, надминал по хищност и самите хищници.

Когато четем „Българан“ от тези години, притиска ни мъката на разорения от войната народ, смазан от непосилните мирни договори. И тази тема най-широко е застъпена от Смирненски. В сатирата „Гергьовденско агне“ (1921, бр. 18) той творчески е използувал идеята на Ботевото стихотворение „Гергьовден“. Като гергьовденско агне, обречено на заколение, народът е вкаран от своите държавници в кървавата кланица, а империалистическите сили взимат и кожата от гърба му.

Народният обичай да се суровака на Нова година навежда Смирненски на печални асоциации:

А всеки удря, чука ни
по начини безброй
и вече са попукани
месата ни от бой.

Светата репарация
и тя днес на свой ред
почуква ни със грация
за здраве и късмет.

(„Сурвакане“, 1921, бр. 52)

Като някаква лека хумореска започва сатирата „Кихавица“, за да ни въведе постепенно в мрачната следвоенна действителност:

И вслушаш ли се отстрани —
ще чуеш как със горест тиха,
простудена от две войни,
България зловещо киха.

(1922, бр. 6)

През 1922 г. българското правителство предлага да бъде отсрочено изплащането на репарациите. Междусъюзническата комисия приема предложението срещу условия, които напълно поробват страната. Отглас на това събитие е стихотворението „Благовещение“ („Българан“, 1922, бр. 15). Зад иронията на това стихотворение се чувствува кипящо негодуване:

Бъди пак скромна, тиха, хрисима,
скръсти ръцете на гърди,
и ако искаш ти бъди
на сън понякога и независима.

Мисълта за данъците, които погубват народа, непрестанно терзае поета. Дори и падащият сняг му напомня за тях, дава му повод да подчертае тяхната тежест:

У четири таз сутрин станах
и гледам едър сняг вали.
„Вали, помислих си, нали
не си обложен още с данък.

(„Сняг“, 1921, бр. 49)

А в разказа на Тома Измирлиев „Възнаграждението“ виждаме мизерния живот на чиновниците, глада и лишенията на техните семейства (1921, бр. 47).

От погледа на „Българан“ не са се изплъзнали безчестните постъпки на някои началници, рушветите, срещу които те вършат възмутителни

беззакония. Фейлетонът „В жилищната комисия“ (1921, бр. 48) е живо изобличение на тези нрави. Във фейлетона личат характерни черти на хумористичния стил на Смирненски. Предполагам, че е от него.[1]

„Българан“ напряга всичките си сили, за да подкрепи борбата на партията срещу Врангел. Смирненски и Тома Измирлиев със средствата на сатирата водят най-енергична агитация сред читателите на „Българан“, пламенно ги убеждават в противонародната дейност на белогвардейския генерал, внушават им ненавист към него. Прави впечатление, че по-голяма част от своите творби, писани по този повод, Смирненски печата в „Българан“. Това не е случайно. Читателите на „Червен смях“ сами съзнават колко необходима е борбата за изгонването на Врангеловите войски, а читателите на „Българан“ трябва да се спечелят. В неподписания фейлетон „Интервю с генерал Бурцев“ (1922, бр. 13), за който Веселин Димитров си спомня, че е от Смирненски, чрез много естествен диалог между Бурцев и „Българан“ авторът е разкрил политическото непостоянство на бившия есер, неговата продажност, връзките на белогвардейците с империалистическите сили:

— Какво се чудите, млади приятелю?

— Ах, аз такова, не можах да позная изведнаж светията, на когото се кланяте.

— Нима вие не сте виждали на портрет Николай II?

— Николай II? Има си хас... Бурцев и Николай II!

— Какво чудно, млади момко? Истинският революционер постоянно трябва да върви редом със събитията. Аз съзнах своите заблуждения и ето ме днес на правия път.

„Българан“ си представи едно гладко асфалтено шосе, посипано със златни френцузки франкове и лири стерлинги и се съгласи, че Бурцев е на прав път.“

Тази сатира има и друго острие. Авторът е подчертал, че армията на Врангел няма привърженици сред руския народ. Тя се състои само от аристократи, в нея не се срещат войници и низки военни чинове.

Във връзка с едно съобщение на в. „Утро“, че врангелистите са организирали свои военни съдилища и край Лозенец били изпълнени смъртни присъди, в „Българан“ (1922, бр. 14) четем следния коментар: „Така си е, приятелю, „Утро“. Устройват си съдилища, застрелват хора, ограбват мелници, а към нашия край Подуене, жените изпитват неочакваните им любезности в тъмнината. Държава в държава! Така ще бъде, когато имаш закон против разбойниците, а позволяваш 20,000 разбойници да си ходят посред бял ден из улиците, когато най-сетне имаш членове и членчета в наказателния закон за предумишлено убийство, а позволяваш разстрелвания на собствена територия. Не е чудно някой божи ден същия този „Утро“ да съобщи: вчера врангелисткият военно полеви съд осъди независимостта на България. Екзекутирането ѝ ще стане край Лозенец.“

В същия дух е написан и фейлетонът „Независима България“ от Белия дявол (Николай Фол) (1922, бр. 15): „...Ние сме демократични:

[1] Авторството потвърдиха и Веселин Димитров, и Пилигрим.

имаме си една цяла армия, въоръжена както трябва, която говори руски, макар че се намира в България и произнася смъртни присъди мимо българската конституция."

Когато се разкрива архивата на Врангел, земеделското правителство задържа генерал Самохвалов, завеждащ Врангеловата шпионска организация в България. Но въпреки крещящите обвинителни документи Самохвалов не е съден. В сатирата на Смирненски „Пижо, Самохвалов и българската Темида" можем да почувствуваме народното негодувание срещу лекомисленото поведение на земеделците, както и дързостта и нахалството на Врангеловия генерал, неговото самочувствие на окупатор (1922, бр. 21).

Същите мисли авторът внушава с още по-голяма художествена сила във фейлетона „Самохвалов и Врангел" (1922, бр. 20). Като че ли пред нас се води телефонният разговор между двамата:

— Уви, Ваше Високоблагородие, не смея вече сам да се хваля.

— Какво се е случило?

— Откриха шпионската ни мрежа в задунайската ни губерния.

— Как смеят да я откриват?

— И аз се чудя как смеят, но откриха я. Кажете, господин барон, какво да правя сега?

— Ще искаш обезщетение от българското правителство.

— Как да мотивирам исканията си?

— Много просто: Ти си направил услуга на българския народ. Снел си плановете на казарми, осветление, водопроводи и пр. и пр. Разделил си София на секции, правил си статистики, поддържал си администрация — трябва да ти се плати. Това са разходи...

Обзема ни истинска омраза към наглите контрареволюционери.

В този дух пише и Тома Измирлиев („Интриги", 1922, бр. 22, подпис Анабел-ли).

Политиката на Врангел е фалирала. Тя няма никакви перспективи. „Кларнетът на барон Врангел — пише Смирненски — ще бъде даден на поправка, за да не взима толкова високи и фалшиви ноти. В музикалните среди се говори, че този кларнет е безвъзвратно спукан и ще бъде изхвърлен от европейския оркестър („Музикални", 1922, бр. 22).

В края на 1921 г. в Народното събрание е гласуван закон за печата, който ограничава свободата на мисълта. Цяла канонада предприема „Българан" срещу този закон. Остри сатири против цензурата пишат Смирненски („Цензурата", 1921, бр. 18, „Закона за печата", 1921, бр. 47), Тома Измирлиев („След гласуването законопроекта за печата", 1921, бр. 49), Ханс („До моето първо либе", 1921, бр. 48) и др.

На брачното легло в таз вечер първа —
от мрака и от глупостта
роди се не дете, а зла свекърва
и цензура назва се тя.

Така Смирненски заклеймява враговете на свободната човешка мисъл, враговете на прогреса.

Въздействието на Смирненски и Тома Измирлиев се чувствува върху сътрудниците на „Българан". Ханс, Вася Бродягин, Интеграл, Вививин,

Верин и др. проявяват чувствителност към социалните въпроси, интерес към политическите събития.

Когато сравняваме фейлетоните и злободневките на Смирненски от „Българан“ с тези от „Червен смях“ и „Народна армия“, напълно се убеждаваме, че между тях не може да се тегли граница. Между хумориста Ведбал и партийния поет Смирненски не съществува никакво противоречие и раздвоение. От колоните на „Българан“ той със същия жар воюва с буржоазните партии, с антисъветската пропаганда, с безчестието и лицемерието.

Сатирите му в „Българан“ крият същия разрушителен взрив срещу буржоазната машина, както и сатирите му в партийния печат. И в трите списания той се очертава като най-талантливият приемник на Ботевата и Алековата сатирична традиция, недостигнат от никого и досега.

В „Българан“ особено ясно се очертава развитието на Смирненски като реалист. На страниците на това списание той отпечатва творби, които влизат в класиката на нашата литература („Pro patria“, „Гюро Михайлов пътува“, „Фуражката“, „Допитване до народа“, „Фердинанд дьо Бержерак“, „Вашингтонска конференция“, „Цензурата“ и др.). Там поетът с партийна страст нарисува отблъскващите портрети на виновниците за народните бедствия, написа вълнуваща летопис на своята съвременност. В „Българан“ Смирненски използува всички възможности на своя изключителен сатиричен талант, за да създаде творби, които неусетно превземат читателя, заразяват го с настроенията и мислите на автора.

В „Българан“ намират място и такива хумористични творби на Смирненски, в които няма политически и социални елементи. Но със своя свеж, буйно бликащ хумор те ни разсмиват от сърце, разведрят ни като бистра изворна вода. Да си припомним младежките лудории в разказа „В скиталчество“, комичните приключения на земеделските конгресисти във „Видения из съвременна България“, злополучните опити на Петърчо да изповяда чувствата си пред своята любима в „Несретен ден“. Незабравим е хумористичният ефект и от фейлетоните „Пияният участък“, „В трена“, „На сватба“. Авторът добродушно се надсмива над човешките слабости. В „Пияният участък“ той разобличава в същото време тъпотата и произволите на полицейските власти.

В „Българан“ поетът изплаква мъката си, причинена от дълбока, несподелена любов. Раздялата с любимата синеока девойка той изживява болезнено. Стихотворенията, написани по този повод, са много сродни на поезията на Дебелянов.

Всреднощ среброкрила тълпи многоцветни
щом стихнат сломени от лих маскарад
и месец замислен безшумно наметна
безплътни одежди на спящия град,
вървим ние трима царе безмонетни
пияни от бира, тъга и любов.

(„Среднощни сенки“, 1919, бр. 28)

Или:

А след пир, а след звън пак самотен и бледен
приюти ме безмълвна тъма
и под черно крило угнетен и приведен
препрочитам далечни писма.

(„Зима“, 1921, бр. 6)

Можем ли да смятаме тази прилика за подражателство? Струва ми се, не. Тя произлиза от дълбокото духовно сродство между двамата поети. Заради това сродство в тихите летни вечери Смирненски прехласнат декламира стихотворения от Дебелянов, опиянява се от тяхната музика и лиризъм. И в неговата богата, чувствителна душа скръбта звучи в мелодии, близки до мелодиите на Дебелянов. Увлечен от големия талант на Яворов и Дебелянов, в тези стихотворения Смирненски употребява и символистични образи. Те на места замъгляват мисълта, умъртвяват емоционалната сила. Но това са частични поражения. Дълбокото, искрено чувство често разтопява ледената обвивка, отлива се в красиви, нежно изваяни форми.

Когато проучваме „Българан“ от този период, откриваме факти, които говорят за голямата широта на Смирненски, за неговия верен усет към литературното наследство.

Пролетарската критика по това време има сектантско отношение към някои писатели реалисти. Когато през 1920 г. тържествено се чествува 50-годишната писателска дейност на Вазов, в партийния печат изцяло се отрича неговото значение. Смирненски осъжда шовинистичните увлечения на поета, неговата принадлежност към народняшката партия („Писмо за чужбина“ — „Червен смях“, 1920, бр. 41, „Писмо за Виена“ — „Червен смях“, 1920, бр. 48).

Но той цени възрожденските традиции на Вазов, таланта му. В „Българан“ Смирненски отпечатва стихотворението „Вазовият юбилей“ (1920, бр. 37), в което личат неговите симпатии към народния поет. В същия брой на корицата на списанието е отпечатана карикатура на Вазов от Ал. Добринов. Художникът си спомня, че нарисувал тази карикатура по поръчка на Смирненски. „Въпреки всичко, му казал Смирненски, Вазов има големи заслуги към нацията.“[1]

Смирненски е редактор на „Българан“, когато се празнува 25-годишният юбилей на Елин Пелин. Партийният печат подценява неговото дело.

Смирненски посвещава на писателя почти цял брой от „Българан“ по случай юбилея му (1922, бр. 19). На втора страница е поместено съобщение: „Тоя брой „Българан“ посвещава на приятеля си от младини Елин Пелин по случай неговия празник.“ А на третата страница четем: „Българановците предлагат на юбиляра по случай празненството това, с което най-много разполагат — любовта си.“

С хубави чувства към писателя е написано и стихотворението на Смирненски „Елин Пелин“, поместено в същия брой.

[1] По устни сведения на Ал. Добринов

В „Българан“ от това време се срещат и редица безидейни творби, бохемски мотиви (от Фол, Pulvis, Матвей Босяка, Васка П. и др.). Дори Смирненски и Тома Измирлиев се поддават на бохемски настроения.

Но с лупа да търсим, не можем да открием материали срещу партията и Съветска Русия.

За да се осветли пълно проблемът за участието на Смирненски в това списание след 1920 г., необходимо е да се изяснят идейните позиции на неговия брат Тома Измирлиев и отношението му към списанието.

Някои смятат, че Тома Измирлиев е дърпал Смирненски назад, че той го е увличал да сътрудничи в буржоазни списания, като „Българан“, раздвоявал го е.

Сатирите на Тома Измирлиев са най-силното опровержение срещу такова обвинение. Малцина знаят, че той е бил член на партията, защото е изпълнявал специална задача да работи сред военните.

В личния архив на неговата съпруга Любка Измирлиева намерих писма, които са явно доказателство, че по времето, когато Тома Измирлиев редактира „Българан“, той е убеден комунист и организиран член на партията.

„Аз избягвам в писмата си да засягам социалните въпроси, пише той на бъдещата си съпруга, защото знам, че не им е мястото в „любовните писма“, но какво да направя, когато аз съм влюбен и в нашето движение. Пак ела с мен, мое Любче, обиколи тези фабрики, където стотици работници денонощно работят, за да творят блага за другите и ще видиш, че твоето тъй чувствително сърце ще забие в резонанс със сърцето на измъчените работници. Ще видиш колко гнил, фалшив и лицемерен е днешният строй на социално неравенство“ (писмо от Русе, 20. X. 1922 г.).

А в друго писмо той й съобщава: „Преди обяд бях в с. Горублене, където образувахме младежка група. Нямаше как. Нали сме дисциплинирана партия? Това е третият ми дебют на публични събрания (Първи път говорих в Казъл Аглач, втор във Владая и трет сега) (писмо от 9. XI. 1922 г.).

Издателство „Гутенберг“ не може повече да понася прогресивния дух на „Българан“.

„Издателството на „Българан“, разказва Жендов, бе крайно недоволно от левия курс на списанието, провеждан както от Тома и Христо, така и от целия сътруднически състав и през октомври освободи Тома, за да го замени със стария и изпитан реакционер Сириус.“[1]

Почти всички сътрудници напускат „Българан“. Те се прехвърлят в новооснованото от Смирненски и Тома Измирлиев списание „Маскарад“. От едно писмо на Тома Измирлиев до годеницата му става напълно ясно с какви намерения двамата братя са взели редакцията на „Българан“ и колко твърда и безкомпромисна е била тяхната политическа линия: „С „Българан“ окончателно ликвидирах. Редактирането му поема Сириус. Той е демократ и сигурно ще го преобърне в хумористичен

[1] Ал. Жендов. Христо Смирненски. Ръкопис, пазен в Института за българска литература, Сектор Христо Смирненски, стр. 20.

орган на блока. Ще го насочи против комунистите. Аз, Христо, Матвей и всички досегашни сътрудници по никой начин не можем да работим в един контрареволюционен вестник, въпреки любезната покана на С. да запази всички добри сегашни сътрудници. Сега постъпих в „Червен смях" и „Работнически". Продължавам да работя и в „Н. армия" (писмо от София, 24. X. 1922 г.).

Сириус поема редактирането на „Българан" от брой 44. В този брой е поместено съобщение, което определя новия курс на списанието: „...„Българан" преди всичко ще бъде българин и ще ратува за българските идеали, които трябва еднакво да бъдат скъпи на всички ни."

„Българан" веднага започва да провежда енергична антикомунистическа пропаганда. Той усърдно защищава блока, бори се против референдума за даване под съд блоковите водачи. Във фейлетона „България без виновни", бр. 44, народняшкият журналист Добриянов пише: „Да освободим България от една голяма част българи! И без това вече четири години не сме проливали българска кръв, не сме воювали: — да си пуснем малко кръв..."

Ясно е очертан антинародният курс на списанието.

„Българан" изгубва своята свежест, става безинтересен. Започва да печата прякори от различни краища на България, глупави вицове и клеветнически фейлетони.

Когато говорим за това списание, винаги трябва да имаме пред вид, че то не е еднородно. В ръцете на различните редактори „Българан" минава през такива превъплъщения, че се променя до неузнаваемост. „Българан" под редакцията на Смирненски и Тома Измирлиев няма нищо общо с „Българан" на Сириус. Вземайки редакцията на списанието, двамата братя завладяват една от важните идеологически позиции на буржоазията и не само че я обезвредяват, но я превръщат в трибуна за борба срещу самата буржоазия. Те проявяват ленински прозрения, издигат се високо над сектантската политика на Полянов към прогресивните безпартийни писатели. В „Българан", както и по-късно в „Маскарад" те фактически създават широк демократичен фронт на младите литературни сили. Чрез „Българан" двамата братя активно съдействуват за правилното политическо ориентиране на голяма част от нашата интелигенция, сред която това списание е популярно.

Фактите ни убеждават, че участието на Смирненски в „Българан" може да се тълкува само като проява на беззаветна преданост към партията и народа, като проява на учудваща за възрастта му политическа мъдрост.

ХРИСТО СМИРНЕНСКИЙ И ЖУРНАЛ „БЪЛГАРАН“

Е. Димитрова

(Резюме)

Автор прослеживает участие Смирненского в журнале „Българан“. Поэт продолжает сотрудничать в этом журнале и даже редактировать его, будучи уже оформленным коммунистом. Главная цель статьи показать — означает ли это политическую непоследовательность со стороны Смирненского или же говорит о сильном чувстве партийного и гражданского долга. Редактируя „Българан“, Смирненский выражал отношение партии к важнейшим политическим событиям, воевал на ее стороне. Сатиры Смирненского в „Българане“ содержат тот же сокрушительный заряд против буржуазной машины, как и его сатиры в партийной печати. В статье раскрывается широкий творческий диапазон Смирненского, его верное чутье к литературному наследию. В „Българане“ того времени встречаются и безидейные произведения, богемные мотивы, однако не встречаются материалы против партии и Советской России. Принимая редактирование журнала, Смирненский и его брат Тома Измирлиев овладевают одной из важных идеологических позиций буржуазии и не только обезвреживают ее, но превращают ее в трибуну для борьбы против самой буржуазии. В „Българане“, как позднее и в „Маскараде“, они создают широкий антифашисткий фронт молодых сил. Через „Българан“ братья активно содействуют правильной политической ориентации большой части болгарской интеллигенции, среди которой журнал пользовался популярностью. Рассматривая подробно участие Смирненского в „Българане“, автор делает вывод, что его можно истолковать лишь как проявление беззаветной преданности поэта партии и народу.

CHRISTO SMIRNENSKI ET LA REVUE „BĂLGARAN“

E. Dimitrova

(Résumé)

L'auteur étudie la collaboration de Smirnenski à la revue humoristique „Bălgaran“. Le poète collabore à cette revue et en assume même la rédaction à une époque où ses convictions communistes sont déjà bien assises. Le but principal de l'article est de discerner si ce fait constitue une inconséquence politique de la part de Smirnenski, ou bien s'il témoigne d'un vif sentiment du devoir envers le Parti et du devoir civique. Lorsque Smirnenski assure la rédaction de „Bălgaran“, il exprime le point de vue du Parti à l'égard des événements politiques les plus importants, et lutte à ses côtés. Les satires de Smirnenski, publiées dans cette revue, recèlent toujours

le même explosif destructif visant la machine bourgeoise et qui caractérise également ses satires imprimées dans la presse du Parti. L'article révèle aussi le vaste diapason créateur de Smirnenski, ainsi que son sentiment juste et fidèle de l'héritage littéraire bulgare. Il est vrai que la revue „Bălgaran" de cette époque renferme aussi quelques écrits dépourvus d'idéologie et dont les motifs sont empruntés à la bohême. Neanmoins on n'y trouve rien qui soit dirigé contre le Parti ni contre l'Union Soviétique. Prenant en mains la rédaction de la revue, Smirnenski et son frère Thomas Izmirliev, s'emparent d'une très importante position idéologique bourgeoise qu'ils savent non seulement mettre hors d'état de nuire, mais réussissent à transformer en tribune de lutte contre la bourgeoisie. Les deux frères ont su créer autour de cette revue, ainsi que plus tard dans „Mascarade", un vaste front anti-fasciste des jeunes talents. Avec le concours de la revue „Bălgaran", les deux frères collaborent activement à l'orientation politique d'une grande partie de nos milieux intellectuels parmi lesquels cette revue est très populaire. Après une étude détaillée de la participation littéraire de Smirnenski à la revue „Bălgaran", l'auteur conclut que cette collaboration ne peut être interprétée que comme une manifestation de plus du dévouement sans réserve du poète au Parti communiste et à son peuple.

ОТНОШЕНИЕТО НА СМИРНЕНСКИ КЪМ НЯКОИ ВЪПРОСИ НА ЛИТЕРАТУРАТА

Цвета Унджиева

Специални статии по въпросите на литературата и изкуството Христо Смирненски не е писал. Но неговото творчество, неговият архив и спомените на близките и другарите му дават богат материал за изясняване на литературните му позиции.

Още от малък поетът заживява с великите произведения на световната и нашата класика, на реализма и романтизма. Те възпитават неговите литературни вкусове. Той се запознава както с непреходните литературни ценности, така и с литературата на упадъка. Колкото повече се задълбочават неговите знания, колкото повече се разширява неговият кръгозор, толкова по-ясни и по-крепки стават литературните му позиции.

С особен интерес бъдещият поет слуша веселите приказки и хумористични, които разказва баща му, и после — претворени, наситени с детски хумор, — ги преразказва на другарчетата си. Някои от тези приказки и хумористични по-късно той използува в творчеството си.

Димитър Измирлиев — бащата на поета, — неговият вуйчо — поетът Вл. Попанастасов — и по-късно учителите му по литература и руски език — Вл. Карагюлев и Дякович — допринасят твърде много за правилното насочване на любознателното будно момче, укрепват любовта му към книгата.

През тези свои ранни младежки години Смирненски чете много, ненаситно; той упорито и страстно се учи от книгите. Интересът му към литературата се изостря и увеличава още повече под влияние на собствените му творчески импулси и стремежи. През 1915—1918 г. се изявява и развива творческият талант на младия поет. Той опитва своето перо в най-различни литературни жанрове, в прозата и поезията, в сатирата и лириката. . . Бъдещият пролетарски поет търси отговор на разнообразните въпроси, които литературата от миналото и съвременната му литература поставят пред него.

Много трудно е да се обхванат всички книги, които Смирненски е чел през краткия си живот или дори само през ученическите си години. Но несъмнено той е познавал по-важните произведения на световната литература. Той чете с увлечение Шекспир, Байрон, Гьоте, Шилер, чете и купува за домашната си библиотека разкази, новели и романи от Ги дьо Мопасан, романи от Ромен Ролан и Джек Лондон, от Ъптон

Синклер и Стриндберг, от Келерман и О. Мирбо. Той мисли напрегнато над прочетените книги, свързва ги с нашата действителност, прави критически изводи. За романа „Желязната пета“ от Джек Лондон[1] той казва пред своите близки: „Виждате ли как жестоко са ги смазали? Така ще смажат всеки опит за революция, ако масите не са добре въоръжени.“[2] През 1917 г. на страниците на „Барабан“ той разказва един интересен и духовит анекдот за Хайне („Платен отговор“). Поетът е притежавал в български превод забележителния пътепис на Хайне „Пътуване по Харц“.[3] Той е чел прекрасното произведение на Хайне с молив в ръка и е подчертавал ред пасажи, които са спирали вниманието му, както изглежда, с красотата на поетическото виждане или с острия си тънък хумор. Смирненски е подчертал лаконичната Хайнева характеристика на град Гьотинген, който „се харесвал, когато го гледате обърнат с гърба към него“, както и характеристиката на жителите на града, на професорите от прочутия Гьотингенски университет, които приличат на египетски пирамиди, но в тях „не се крие никаква мъдрост. . .“

По-късно, когато изгражда напълно своите естетически вкусове и възгледи, Смирненски дава най-висока оценка на двама западноевропейски писатели — на Анри Барбюс и на Анатол Франс. Анатол Франс той характеризира като най-голям наред с Горки съвременен писател.[4]

Смирненски с интерес гледа на сцената на Народния театър драми от Метерлинк („Синята птица“ и „Монна Ванна“), от Едмонд Ростан („Сирано де Бержерак“), от Зудерман и Хауптман. Той високо цени най-хубавите драми на видния класик на норвежката литература Хенрих Ибсен и особено се възхищава от образа на Ибсеновата Нора, на силната жена.[5] Някои от псевдонимите на Смирненски или от прякорите, с които той назовава свои приятели, са заети от драмите на Ибсен или от романите на Хамсун и Зудерман.[6]

Поетът чете с интерес стихотворения от Емил Верхарн, както и от Шарл Бодлер, Пол Верлен, Стефан Маларме и други.[7] Той се възхищава от изключителната музикалност на поемите на Едгард По.[8] Смирненски познава и творчеството на писателите от декадентската група „Млада Полша“ на Пшибишевски, който ратува за чистия естетизъм, за „чистото“ изкуство и въвежда ницшеанската идея за свръхчовека в лите-

---

[1] Издание на общоработническото кооперативно дружество „Освобождение“, 1921 г. Намира се в библиотеката на Смирненски.

[2] А. Измирлиев. Моменти из живота на Христо. Сборник Спомени за Христо Смирненски, София, 1955, стр. 62.

[3] Книгата има подпис „Подпоручик Измирлиев“, издадена е в София през 1918 г.

[4] Вж. статията на Смирненски „Айседора Дънкан“.

[5] Вж. Н. Липошлиева. Със Смирненски на естрадата. Цит. сб., стр. 146.

[6] Пак там. Псевдонимът на Смирненски Нагел (Нагел Смуглий) е зает от „Мистерии“ на Хамсун. Нагел е главният герой на романа, който навярно е импонирал на нашия поет със стихийно изразения протест срещу еснафството. Тази черта в образа на Нагел Смирненски изтъква и в бохемското си закачливо стихотворение „В дълбините“. За една „Вакарелска Дагни“ и за „Нагел с хлебарска престилка“ поетът разказва с безобиден хумор и във фейлетона си „Столичен калейдоскоп. Есенни дни“.

[7] В. Димитров. Спомени. Сектор Хр. Смирненски.

[8] Стихотворението на Смирненски „Минало“ напомня по основното си настроение и интонации поемите на Едгард По (Българан, IV, бр. 29, 1919).

ратурата, и на Татмайер. Няма обаче никакви данни младият поет да се е увличал от упадъчните идеи в творчеството на Бодлер, на Пшибишевски, в някои романи на Хамсун, от индивидуализма на Нитче. Светоусещането на писатели като Пшибишевски му е съвършено чуждо, враждебно.

Със софийските „ницшеанци", последователи на Хамсун и Пшибишевски, Ведбал се шегува в „Монолога на едно Софийско Хамсунче", в „Маргаритки"[1] и в други свои хумористични.

Положителна роля при формирането на литературните вкусове и възгледи на нашия поет изиграва запознаването му, вероятно през септември 1917 г., с Георги Бакалов — завърнал се в краткотраен отпуск от фронта. Смирненски се сближава по-късно с Бакалов, но още през 1917—1919 г. получава книги за прочит от него, често задгранични руски издания, между които „Религия" от Плеханов, „Майка", „На дъното", „Врагове" от Горки, драмата „Сава" от Леонид Андреев, „Дуел" и „Яма" от Куприн, „Бездна" от Тетмайер, преведените на български съчинения на Мопасан и Зудерман. . .[2] Г. Д. Наков си спомня, че между първите книги, които Бакалов дава на младия поет, е „Капиталът" на Маркс и „Матвей Кожемякин" от Горки.[3]

Смирненски чете руската класическа литература най-често в оригинал. От Лермонтов особено обича „Демон" и „Герой на нашето време", от Гогол — „Ревизор" и „Женитба", от Пушкин — „Евгений Онегин", „Капитанска дъщеря", „Русалка" и стихотворенията му, от Тургенев — стихове в проза и „Разкази на ловеца". . .[4] Бъдещият поет познава романите на Достоевски, а драмите на Толстой „Силата на мрака" и „Живият труп", които по-късно ненаситно гледа на сцената на Народния театър, го поразяват със своята художествена сила.[5]

Още от ученическата скамейка Лермонтов става негов най-любим поет. В библиотеката на Смирненски е запазена книга с поемите на Лермонтов.[6] По нейните бели полета поетът скицира демона и болярин Орша, илюстрира небрежно с молив някои моменти от „Мцири" На полето на „Болярин Орша" той е направил опит да преведе няколко стиха. Негови другари си спомнят, че по това време той прави опити да превежда и стихотворения от Рилеев и Кюхелбекер.[7] Смирненски е притежавал „Избранные стихотворения" от Кюхелбекер (Ваймар, 1880) и

---

[1] Героят на „Монолога. . ." е карикатурен подражател на Йохан от Хамсуновата „Виктория", а героите на „Маргаритки" пародират в гротескна форма образите на Нагел и Дагни от „Мистерии".

[2] Вж. Б. Понев. Неразделен другар. Сб. Спомени за Христо Смирненски, стр. 93

[3] Вж. Г. Д. Наков. Моята дружба с Христо. Цит. сб., стр. 96—97. В личната библиотека на поета е запазена книгата „Матвей Кожемякин", издадена на руски език в Берлин, с надпис „Хр. Д. Измирлиев IVа курс."

[4] Вж. В. Димитров. Из нашата дружба. Цит. сб., стр. 103—104.

[5] Б. Понев. Неразделен другар. Цит. сб., стр. 94.

[6] На корицата на книжката има надпис „Хр. Измирлиев", а на първата страница е отбелязано: „Принадлежност на Хр. Измирлиев, у-к от III курс на Ср. Държ. техническо училище." Изд. Всеобщей библиотеки № 58—59, С. Петербург, 1913, Сектор Хр. Смирненски.

[7] Вж. Б. Понев. Неразделен другар. Цит. сб., стр. 93.

малка книжка, запазена още, съдържаща избрани стихотворения и поемата „Войнаровский“ от Рилеев.[1]

По-късно Смирненски се запознава с творчеството на руските символисти. Той чете с интерес стихотворенията на В. Брюсов, обиква поезията на Блок. За „Дванадесетте“ на Блок поетът се отзовава с възторг. Той познава и харесва и поезията на Есенин.[2] Смирненски е притежавал и е чел почти всичко от Л. Андреев, стигнало до България. Няма запазени документи за отношението му към този представител на упадъчната литература, но може да се предположи, че Смирненски не е останал чужд на модното на времето увлечение по творчеството на Л. Андреев.[3]

Още през ученическите си години Смирненски се запознава с някои произведения на Горки. Особено му допадат „На дъното“ и „Буревестник“.[4] Като ученик в последния курс на Техническото училище той вече притежава „Матвей Кожемякин“. Горки въвежда младия поет в нов литературен свят. Неговото въздействие върху Смирненски още в зората на идейния и творческия път на поета несъмнено е най-силно, неотразимо. Той чете всички наши и задгранични издания на Горки, които успява да намери, като много от тях купува за домашната библиотека на семейството.[5] Над своето легло поетът окачва два портрета — на Ленин и Горки.[6]

Интересно е да се проучи не само общото запознаване на поета с писатели, книги, литературни течения, но и дълбокото вътрешно проникване на литературни образи, стилови похвати, метод — доколкото тези влияния, които навлизат в творческата му практика, се превръщат в негови литературни предпочитания, във възгледи.

За да се разгледа по-пълно този въпрос, нужни са конкретни проучвания. Едно изследване на въздействието на Ботевата сатира например върху Смирненски несъмнено ще допринесе за изясняване на поетовите възгледи за политическата сатира и хумор, за нейния стил, художествени средства, образност. Въпросът за нашата литературна традиция и Смирненски е поставян неведнаж, а неговото подробно разработване не е задача на настоящата работа. Поставена и осветлена в основни линии е и проблемата за влиянието на Горки върху Смирненски.

Тук ще се спрем малко повече на един пренебрегван досега въпрос — за Смирненски и пролетарските съветски поети от първите го-

---

[1] В библиотеката на поета се пази и една доста обемиста антология на руската поезия на руски език, съдържаща стихотворения от Огарев, Плешчеев, Шевченко, Тютчев, Фет, част от поемата „Кому на Русси жить хорошо“ от Некрасов и др.

[2] Вж. П. Хаджиделев. Какво си спомням за Христо. Цит. сб., стр. 86. Между книгите на Смирненски се пази малката книга „Триптих“, съдържаща три поеми от Есенин, с подпис „Хр. Смирненски“ и дата 31. III. 1922 г., издадена в Берлин, 1920 г.: съдържа поемите: „Пришествие“, „Октоих“, „Преображение“.

[3] Г. Бакалов е превеждал драми от Л. Андреев и е бил един от неговите енергични популяризатори в България.

[4] В. Димитров. Из нашата дружба. Цит. сб., стр. 104.

[5] От неговата библиотека освен „Матвей Кожемякин“ е запазена и книжката на Горки „Как съм се учил аз“, превод от Г. Бакалов, изд. на Кооп. д-во „Освобождение“, 1922 г.

[6] Вж. Н. Измирлиева. Моите спомени за Христо. Цит. сб., стр. 41.

дини след Октомврийската революция. Този въпрос на свой ред ще допринесе за изясняване на литературните вкусове и позиции на Смирненски.

В българския прогресивен печат на времето се срещат много преводи на произведения от тези пролетарски поети. У нас също се прави опит за организиране на пролеткулт (в централното му ръководство влизат Г. Бакалов, Полянов и др., а в комитета за София — Кюлявков, Смирненски и Г. Цанев), но този опит завършва с несполука.[1] Смирненски следи с внимание и повишен интерес новата поезия, която се твори в страната на победилата революция. Затова когато Крум Кюлявков донася от Съветския съюз книгата „Поэзия рабочего удара" от Алексей Гастев и му предлага да я преведат заедно, Смирненски приема с радост. Двамата приятели с любов работят върху превода, като със съгласието на Бакалов изменят заглавието в „Химни на труда".[2] За оценката на творчеството на Гастев по онова време е характерен възторженият предговор на Г. Бакалов. Бакалов твърди, че Гастев е един от най-първите съветски поети, в чиято поезия „пулсира животът на епохата на първата победоносна революция на пролетариата в широк световен мащаб", че Гастев „прокарва своя линия в поезията", която освобождава труда от веригите на капитала и превръща пролетариата в свободно човечество.[3]

Смирненски превежда няколко стихотворения от М. Герасимов, П. Арски и Кирилов, както и един разказ от Арски, озаглавен „Кръвта на работника".

Очевидно нашият поет заедно с цялата прогресивна литературна общественост на времето проявява подчертан интерес към младата пролетарска, съветска поезия, възхищава се от нея, търси в нея нови естетически ценности, полага грижи за нейното популяризиране.

Би било прибързано да отречем изобщо влиянието на тази поезия върху Смирненски или пък да го определим като несъмнено отрицателно. От искрения, непосреден патос, с който е просмукано творчеството на тези пролетарски поети, може да черпи всеки автор. Характерна особеност на тяхното творчество е изграждането на много широко обобщени образи. Тази особеност е ценна, положителна до известни предели — докато образът, макар и хиперболичен, неконкретен, превърнат в символ, е все още жизнен, с реални очертания. Но когато образът се превърне в абстрактна идея — а това често се случва в тяхното творчество, — той губи своята художествена стойност. Богата с романтика, с приповдигнат патос и символи, творбата става бедна, абстрактна, неясна.

---

[1] Вж. Г. Цанев. Литературни разговори. Цит. сб., стр. 211.

[2] Книгата излиза от печат след смъртта на Смирненски, през 1925 г., в София, изд. „Ясная поляна", илюстрирана от Кр. Кюлявков и с кратък предговор от Г. Бакалов. За работата на Смирненски и Кюлявков около превеждането на книгата вж. Г. Цанев. Литературни разговори. Цит. сб., стр. 210, също К. Кюлявков. Спомени за Хр. Смирненски. 1954, стр. 86—87.

[3] За поезията на Гастев и въобще за пролеткултовските поети Бакалов се изказва възторжено и в статията си „За формите на пролетарското изкуство" (вж. Беседи по изкуството, 1924, София).

Смирненски също както в прозата, така и в лириката си създава образи-символи, навеяни понякога от творчеството на поетите около пролеткулта и „Кузница“. Но тези образи у него в повечето случаи са изградени с художествена мярка, са художествени.

Обобщените образи на тълпите, на революционните маси, на човечеството — еднолико и сумарно — са характерни за съветската поезия от този период, те са естетическо завоевание в творчеството на големите поети, превръщат се в тяхна естетическа позиция. Тези широки обобщения са характерни и за Маяковски („150,000,000“), и за Демян Бедни („Главната улица“), те имат своя специфика в железните поеми на Гастев или в лириката на Герасимов и Кирилов... И тази особеност на младата пролетарска поезия е закономерна, родена от живота. Стихотворение със заглавие „Ний“ пишат и Герасимов, и Кирилов, и Александровски, и други съветски поети. Характерно е началото на стихотворението на Кирилов:

Мы — несметные, грозные легионы Труда.
Мы победили пространства морей, океанов и суши.
Светом изкусственых солнц мы зажгли города,
пожаром восстании горят наши гордые души.

За непосредствена връзка, за пряко влияние върху „Ний“ на Смирненски в случая не може и да се говори. Но несъмнен е общият стремеж да се възпеят в един обобщен образ легионите на труда, бедните деца на майката земя...

В повечето случаи този образ у Смирненски е жизнен, плътен. И все пак и той има стихотворения, в които се промъква чужда за неговото сочно поетическо виждане умозрителност и отвлеченост („Пролетарий“, „Веригите на мисълта“ и др.).

По-определени асоциации могат да се направят между някои прозаични творби на Смирненски и поемите на Гастев. Откъсът „Старост“ от Гастев и „Страшният съд“ на Смирненски си приличат по някои външни похвати за осъществяване на основния замисъл. Обща е идеята на импресията на Смирненски „Трудът“ и на „Моя живот“ от Гастев, на „Зидари“ от Смирненски и на „Ние сме навред“, „Нашият празник“, „Чукът“ от Гастев... И в прозата си нашият поет, под влияние навярно на Гастев, Герасимов, Кирилов, се стреми на места да създаде със средствата на фантастиката и хиперболата широко обобщени образи-символи, като например златолуспестото чудовище — Капиталът от „Празника на огъня“, великана Народен гняв от „Референдум“ и др. Но между тези негови произведения и творчеството на Гастев има качествена разлика както в идейната тъкан на техните творби, така и в образно-емоционалната им структура. Гастев издига в култ техниката, машината, труда и човека на труда, но това често пъти е абстрактен труд и абстрактен трудов човек.

Фейлетоните, разказите, импресиите на Смирненски, в които откриваме допирни точки със съветските пролетарски поети и на първо място с творчеството на Гастев, са рожба на нашата действителност, с ясен замисъл и идея. Дори най-отвлечените на пръв поглед образи, като

многоглавото чудовище от „Празника на огъня“, имат определено, конкретно съдържание — чудовището е символ на капитализма, на мрачната капиталистическа действителност. Живи са широко типизираните образи на девицата, която има само белите лилии на своята младост, на юношата, издигнал високо звездата на мисълта, на децата, в чиито очи горят сините пламъци на невинността.... Някои от тези творби на Смирненски имат конкретен злободневен смисъл и задачи и са неразривно свързани с нашата политическа действителност („Референдум“).

В заключение трябва да се каже, че Смирненски възприема от поетите на пролеткулта и „Кузница“ положителното зърно — техния революционен романтизъм, героичен патос, стремежа към създаване на титанични художествени обобщения. Известна, макар и не дълбока следа в творчеството му оставят и техните слаби страни, но изобщо влиянието на пролеткултовската поезия върху него не е решаващо, нито силно. Тази поезия обаче развива и изостря неговия вкус към романтичното в действителността, към ентусиазма и патоса на революционната героика, които той осмисля в художествени образи и превръща в своя художествена позиция.

Пръв и най-голям негов учител несъмнено си остава Максим Горки. Патосът на борбата, революционната романтика, светлата перспектива, умението в настоящето да се видят чертите на утрешния ден намират най-пълен художествен израз в творчеството на Горки. Горкиевската любов към живота и към човека, неговият войнствуващ хуманизъм, неговата активна, бореща се правда са елементи на нова естетическа система. Смирненски като Горки и учейки се от Горки, търси и съумява да изобрази положителния герой на епохата, разкрива основното в човека — носител на голямата правда на времето, на човека-борец. Смирненски като Горки вярва в човека, в неговия разум и сърце, в неговата сила. Широко обобщените, монументални образи имат в творчеството на Максим Горки характер на дълбоки философски обобщения. Още в ранното си творчество великият хуманист търси възвишеното в живота и го открива в гордия, непреклонен дух на сокола, във всеотдайната, жертвена любов към хората и борческия пламък на Данко. Смирненски се учи творчески от тези ярки, романтични образи-символи у Горки. А Горкиевият роман „Майка“, с който нашият поет се запознава твърде рано, несъмнено разкрива пред него нов естетически свят.

Творчеството на Горки естествено и закономерно става за Христо Смирненски най-пълноценният образец за революционна романтика, за героико-патетичен художествен стил, за ново, социалистическо изкуство.

Младата съветска литература и преди всичко нейният връх — художественото дело на Горки — помагат на нашия поет да избистри своите художествени позиции и да създаде творчество — забележително постижение на социалистическия реализъм.

Запознал се с много от най-големите ценности на западноевропейската, руската и съветската художествена литература, изяснил своя поглед и отношение към съвременните, модернистични литературни течения, Смирненски е несъмнено най-тясно свързан с нашата литературна традиция.

Ботев и Вазов, Д. Дебелянов и Яворов, Ел. Пелин и Ал. Константинов стават негови учители, техният творчески опит и постижения той приема и доразвива. От ранна младост поетът се прекланя пред гения на Хр. Ботев, обича да пее „Моята молитва“, за която казва, че „по сила и дълбочина на изразните средства е ненадмината „бунтовна песен“.[1] Ботев влияе най-силно върху сатирата на Смирненски. Пролетарският поет е пленен от нежния задушевен лиризъм на стихотворенията на Д. Дебелянов, а поезията на Яворов го поразява с изключителното си поетическо майсторство. Яворов става един от най-любимите му поети. От нашите автори-белетристи той особено високо цени Елин Пелин, чете с увлечение разказите на Й. Йовков, възхищава се и се учи от хумора и сатирата на Ал. Константинов[2].

Както вече се изтъкна, няма да се спираме по-подробно на ролята на тези литературни влияния при изграждането на поета и на неговото естетическо кредо, тъй като тези въпроси повече или по-малко са поставяни от литературната наука.

Ще посочим обаче някои оценки, които пролетарският поет прави на наши писатели, критици, литературни групи и течения. Тези оценки не са системни, нито изчерпателни. В повечето случаи те са пръснати в неговите фейлетони или се съдържат в спомените на близките и приятелите му. Но все пак те подсещат за важни и интересни страни от литературните му вкусове и възгледи. Всички те са пропити с непримиримост срещу всяко отстъпление от жизнената правда в литературата, от безкористната служба на народа.

Още в някои от най-ранните си печатни творби Смирненски осъжда грубо шовинистичната буржоазна литература, заляла нашите периодични издания по време на Първата световна война.

През 1915 г. той иронизира К. Христов за грубите ругателни думи и епитети, които употребява по адрес на силите на съглашението — противници на България във войната („По падането на Варшава“).

Не трябва да се забравя обаче, че по това време младият автор сам още не е на ясно върху въпроса за характера на империалистическата война и се поддава на патриотарски настроения. Наистина патриотарските настроения у него често са продиктувани от искрени патриотични стремежи и чувства. Те не са определящи в ранното му творчество.Затова не може да се говори за сериозно противоречие между отрицателното му отношение към шовинистичното изкуство и литература и художествената му практика от този период.

От втората половина на 1917 и особено през 1918—1919 г. и всички останали години от творчеството си Смирненски открива непримирим фронт на шовинистичната литература. В своя силен и оригинален фейлетон „39 градуса и 7 десети“, публикуван в края на 1917 г., поетът разобличава Кирил Христов и Любомир Бобевски. Героят на фейлетона, от чието име се води разказът, сънува снежно поле, по което Кирил Христов и Любомир Бобевски се надбягват по бели гащи. Всеки от

[1] Т. Янев. Христо беше нещо повече от нас. Цит. сб, стр. 80.
[2] В. Димитров. Из нашата дружба. Цит. сб., стр. 103.

състезателите е заложил по един чувал. „На единия пише: залог от Л. Бобевски. Съдържание: 2738 думи „Напред", 3796 „Ура", 2001 „На смърт! На смърт!", 425 „Коварен" и пр. Обща сума 14261. На другия: К. Христов: 27837 рими и 1215 удивителни."

Младият Ведбал е уверен, че авторите на тази поезия, превърнали се във високоговорители на войнолюбивите буржоазни среди, се ръководят не от мирогледни, принципни позиции, а от користни цели. В третата част на сатирата си „Задачи", от началото на 1918 г., той пише:

„Дадено е:

Кирчо иска автомобил да си вземе,
а Бобевски сметки прави пък след време
да наеме или да си купи нейде дача,
дири се у таз задача:
за целта на тези хора колко рими
и ура напред на нож им са необходими."

С тънка ирония към Бобевски, К. Христов и Ив. Вазов, който също по време на войната се поддава на шовинистични настроения, е пропито и стихотворението „Великогрешнам гешефтарам!". Като пародира поетическата форма на военновременните стихотворения на споменатите автори, Ведбал демаскира тиловите герои, безскрупулните търговци-гешефтари и подписва отделните части на стихотворението с Иван, Кирил, Любомир (Вазов, Христов, Бобевски). Подзаглавието на „Великогрешнам гешефтарам" — „Не пети памфлети на наши поети" — разкрива солта на сатирата.[1]

Смирненски не пропуска случай да осмее К. Христов за компрометираното знаме на шовинизъм, което той развява по това време. В „Другарско писмо до др. Веселин, другар на др. Троцки" поетът с ирония пита: „Вярно ли е, че той (К. Христов) е превел одата, която беше посветил на Кайзера, на френски и щял да я поднася на г. Клемансо?" И през зрелия революционен период от творчеството си пролетарският поет системно разобличава К. Христов за официалните, шовинистични позиции, които той застъпва в част от поезията си („Коледни армагани", „Народния заем" и др.).

Необходимо е да се отбележи, че Смирненски критикува остро конкретни слабости и увлечения на К. Христов, без да стига до пълно отричане на поетическото му дело. Негови другари си спомнят, че той харесвал някои лирични стихотворения на К. Христов, както и драмата му „Боян магесникът".[2] През 1916 г. младият Ведбал пише духовитата си сатира „Дигни кревата си, дигни" по Кирил Христовото стихотворение „Върти лопата, върти" — високо оценено от Г. Бакалов.[3]

[1] В иначе интересната си студия „Хр. Смирненский и советская Россия" Е. Говердовская тълкува съвсем превратно тази част от стихотворението: „В своето стихотворение „Великогрешнам гешевтарам" — пише тя — той (Смирненски) подчертава, че сами по себе си фактите на нагли търговски сделки и военни афери са станали толкова крещящи, че не могат да бъдат отминати даже от поетите, преки лакеи на шовинистичната буржоазия, като К. Христов и Л. Бобевски". В същност Смирненски изтъква тъкмо обратното че въпреки очевидните факти тези поети не отразяват действителността, не пеят изобличителни памфлети (вж. Ученные записки, вып. IV, Тамбов, 1951, стр. 187—258).

[2] Вж. В. Димитров. Спомени. Сектор Хр. Смирненски.

[3] Вж. Г. Бакалов. Българската литература и социализма.

Към Бобевски обаче, възхваляван от буржоазната преса като Ботев на новото време, чиито стихосбирки („Под сянката на меча“ и др.) непрестанно се преиздават, Смирненски не проявява никаква търпимост. Борбата срещу него той извежда докрай. Тая борба завършва с публичното му изобличаване като бездарен поет. Разкрива се, че някои стихотворения на Бобевски са писани срещу заплащане от Сава Злъчкин.[1] Цялостна, твърда в своите убеждения натура, Смирненски не допуска никакъв компромис и в личните си отношения. Когато Бобевски му поднася своя книга, надписана „На моя по-млад брат по перо — Ведбал“, бъдещият пролетарски поет му отговаря остро в стихове приблизително следното: „Дълго търпелив съм и добър човек, но старият брат по перо ми нанася обида, която не мога да понеса.“[2] Смелата борба, която младият поет повежда още в своето дореволюционно творчество срещу шовинизма в литературата, е напълно съзвучна с острите статии на Бакалов и на марксическата ни критика и печат въобще.[3]

В своите оценки за нашата литература Смирненски често критикува политическите възгледи и прояви на даден писател или единични негови творби, без да оценява цялото му литературно дело. Стремежът на поета да разобличи всяка политически погрешна стъпка в живота или в литературната дейност на някои изтъкнати български писатели е оправдан и полезен при тогавашната политическа обстановка на изострен класов антагонизъм. Пролетарският поет с дълбоко убеждение следва линията на партията, като допуска някои увлечения и грешки, характерни за тесняшката литературна политика по това време, но не те са съществено и определящото за него.

В началото на 20-те години в нашия литературен комунистически печат се срещат статии, в които са застъпени, общо взето, правилни теоретични възгледи за литературното наследство. Г. Бакалов например в статията си „Разрушение или критическо усвояване на допролетарското изкуство“ изтъква, че пролетариатът е законен наследник на цялата стара култура. Тази своя правилна теоретична теза Бакалов обаче не съумява по това време последователно да приложи в конкретните си литературни оценки. Най-ярък пример за това са статиите му за литературното дело на Вазов.

Отношението на Смирненски към нашето литературно наследство както и към съвременните му по-крупни автори се отличава, общо взето, с широта и прозорливост, с умение да се оцени правдиво исторически значимото.

Интересно е отношението на Смирненски към Вазов. Негови другари си спомнят, че той ценял стария поет като патриарх, колос на нашата

---

[1] Вж. „Една литературна разправия“ и „Сава Злъчкин — Любомир Бобевски“. Последната статия е редакционна. По това време Смирненски участвувал в редактирането на „Българан“. Сестрата на поета — Н. Измирлиева — си спомня с какво задоволство той говорел пред близките си за разобличаването на Бобевски. По същия въпрос пише и Р. Габровски в спомените си, които се пазят в Сектор Хр. Смирненски.

[2] Вж. Ал. Жендов. Моят приятел Христо. Цит. сб., стр. 120.

[3] Вж. Г. Бакалов. Литературни очерки и бележки, 1921. — Статия за К. Христов и статията „Мъртвата ивица в нашата литература“.

литература, като крупен художник-реалист.[1] Пред Б. Понев той казва: „Погледни малкото му чело, зад което се крие голям ум.“[2] Много от ранните стихотворения на Смирненски са съвсем близки по ритъм и интонации на Вазови стихотворения, други представляват пародии на Вазови творби. В разговор с Г. Клисаров Смирненски се отзовава с уважение за „старейшината на българските писатели, изразява възхищението си от неговата плодовитост и подчертава, че се е учил от него. „Трябва да призная — казал той, — че обичам поезията на „стария бор“.[3]

Неведнаж обаче, както вече имахме случай да изтъкнем, в своята сатира Смирненски напада остро Иван Вазов. Неговите стрели са насочени, от една страна, срещу някои политически възгледи на Вазов и, от друга страна, срещу тези негови творби, в които намират израз националистически и шовинистически чувства и настроения. В интересния си фейлетон „Писма до чужбина“ Смирненски иронично припомня, че „г-н народния поет. . . си попя и поплака за сметка на родните идеали“. И докато войниците в окопите пеят патриотичните му песни, неговите съпартизани и покровители — търговци, фабриканти, спекуланти — членове на народняшката партия — „икономисваха“ милиарди.[4] Като изключим патриотарските и патриотични стихотворения на Вазов, Смирненски се изказва само на едно място, в „Интервю с изгорелия театър“, за конкретни творби на народния поет — именно за неговите драми, включени в репертоара на театъра, като иронично ги нарича „еснафски топурдии“. Не трябва да се забравя, че по това време цялата наша марксическа критика не може да се освободи от грубия социологизъм в оценката на Вазовото творчество и на практика стига до неговото отричане. Г. Бакалов неведнаж подчертава, че поезията на Вазов, който от детство е „всмукал спокойното равновесие на охолния мещански живот“, винаги трябва да се разглежда „в нейната класова еснафска същност“.[5] Срещу драмите на Вазов Бакалов системно воюва. Той долавя и вярно подчертава всички действителни слабости на „Ивайло“ и „Борислав“ например, но изводите му са несъмнено сектантски и нихилистични. „Вазов никога няма да ни даде драма, а само патриотически клишета“ — пише Бакалов в статията си за „Ивайло“.[6] Несъмнено в някои свои, макар и единични, оценки за Вазов Смирненски следва с вътрешно убеждение линията на партията, на марксическата критика. Налице са обаче достатъчно данни, за да се разбере и другата страна на отношението му към Вазов. И тук неговата дълбока принципност и партийност не изключват, а напротив, предполагат умението да се видят литературните факти в цялата им сложност и значение. Показателно е в това отношение стихотворението му „Вазовият юбилей“. Въпреки лекия закачлив тон от него блика топла признателност и обич към народния поет.

[1] В. Димитров. Из нашата дружба. Цит. сб., стр. 103.
[2] Б. Понев. Неразделен другар. Цит. сб., стр. 94.
[3] Спомени. Цит. сб., стр. 160.
[4] Вж. също „Писмо за Виена“, „Насълзени хуморески“, „Първомайски“, „Филантроп“.
[5] Вж. Г. Бакалов. Иван Вазов и социализмът, както и всички негови критически статии за Вазов от това време.
[6] Литературни очерки и бележки. 1921, книгоиздателство „Знание“, София, стр. 95.

Децата в празнични премени,
от острий хлад позачервени,
минават с песни ред след ред;
а от балкона, понадвесил
се тих и юбилейно весел
празнува стария поет.

В своята сатира Смирненски често хапливо закача и Цанко Бакалов Церковски или критикува писатели като Т. Влайков („Писма до провинцията", „Писмо за Виена") и Ст. Михайловски за политическите им позиции. Пролетарският поет веднага реагира на статиите срещу „крайните елементи", които „безпартийния философ Ст. Михайловски" публикува в своя вестник „Напред".[1] „Подобни статии — пише подигравателно Смирненски — Михайловски имал складирани около 2 тона (нето) без френските цитати. . ." („Първомайски слухове"). Другаде поетът с ирония нарича Михайловски „народняшки философ" („Насълзени хуморески").

Стрелите, които Смирненски отправя срещу Церковски, са насочени също предимно срещу неговите политически възгледи във връзка с разпалената по това време борба между комунисти и земеделци („Писма до провинцията", „Нови книги", „Другарско писмо". . .). Веднаж Смирненски осмива поета-министър за „поетичните" думи, с които отрекъл бъдещето на комунизма в България: „В блатата край Марица не растят борове и върби не виреят по скалистите Родопски върхове."[2] Друг път нашият поет-сатирик нарича Церковски „нещастен писател, но щастлив министър", а драмата му „Под старото небе" окачествява като пиеса с много побойнически елементи, неподходяща за репертоара на театъра. („Интервю с изгорелия театър"). Г. Бакалов в студията си „Българската литература и социализма" характеризира драмите на Церковски като „пиеси на хвръкналата селска идилия".

Тези нападки са продиктувани до голяма степен от тогавашната партийна линия. Но в тона, с който поетът закача „бай Цанко", звучат приятелски, сърдечни интонации. С незлоблив хумор е пропито стихотворението „Цанко Церковски". Отношението на Смирненски към Церковски не е напълно изяснено в това стихотворение, но несъмнено то не е враждебно.

На Бяла черква в общия регистър
бай Цанко вписан бе и подчертан:
ще бъде стар сътрудник в „Българан"
и млад. . . кажи речи го, млад министър.

За взаимните връзки и чувства на двамата поети живо и правдиво разказва Веселин Димитров в спомените си. Церковски се отнасял с уважение към творчеството на пролетарския поет, поощрявал го и го подкрепял „като по-голям брат, колега и другар".[3]

Интересно и показателно е отношението на Смирненски към Гео Милев. В духовития си фейлетон „Пролетна вечер" той осмива мо-

[1] Вж. статиите на Ст. Михайловски в год. I на „Напред" (1920) — „Крайните елементи в България" (бр. 233 и 236), „Обезбългарени българи" (бр. 240, 3. IV), „От тъмната област на българските страсти към светлите висини на безстрастната истина" (бр. 249, 16. IV).

[2] „Писма до провинцията". Вж. също „Нови книги" и „Другарско писмо".

[3] Вж. Из нашата дружба. Цит. сб., стр. 112—115.

дернистичното списание „Везни“, редактирано от Гео Милев, а във фейлетона „Лунна вечер“ тънко иронизира самия Гео Милев за увлечението му по модния на времето експресионизъм. Смирненски не може да приеме самоцелните търсения, естетското експериментаторство и фокусничество в поезията. „Аз не бих се чудил — пише той в посочения фейлетон — на Гео Милев тая вечер. Нека танцуват витрините с лорнет в ръка, нека запее бронзовият кон на цар Освободител. Защото луната разтопи своята сребърна усмивка и градът е нежен и мил като влюбена гимназистка. Празнуват тълпите, пияни от лунното вино на пролетната вечер, усмихват се жълтите прозорци, усмихват се с конусовидни златни усмивки прехвръкващите автомобили. . .“ Отричайки естетическата платформа на Гео Милев, провъзгласена във „Везни“, Смирненски харесва някои негови стихотворения, като „Дъжд“, „Жестокият пръстен“ и др., които се откройват от ранното му творчество по картинност и сила на чувството.[1] „Гео Милев — пише В. Димитров — будеше в него симпатии, поради бунтовния поход, който той бе поел в нашата литература.“[2]

В едно свое стихотворение Смирненски мимоходом се изказва за импресионистичната поема на Николай Райнов „Градът“. Група младежи, събрани в един файтон, пияни „от вино, любов и от младост“, се отдават на своята пиянска скръб:

Но скръбни ний бяхме и бледи,
обронили мрачно глави,
оплаквахме свойте победи!
И своята участ, уви!

Защото арабска гатанка
посред нощ бе калний път,
защото с подобна осанка
написал е Райнов „Градът“. . . („Спомен“)

Това сравнение между скръбната поза на пияните и „Градът“ разкрива твърде ясно отношението на Смирненски към поемата, в която действително обикнатите от Райнов символистични и митични мотиви и образи са доведени до абсурд, до краен импресионизъм.

В своята забележителна и единствена статия върху въпросите на изкуството „Айседора Дънкън“ Смирненски със смели думи, които удрят като чук в целта, противопоставя двата свята: новия, който може да осигури „истинска свобода и пълно покровителство на изкуството“, и стария, който си служи с нелепици и клевети, който се плаши от истината повече от всичко. С публицистичен патос той защищава от клеветите световно известната балерина Айседора Дънкън и се възхищава от дръзката плесница, която тя удря на буржоазията. „А буржоазията има да се оправдава и отплаща за много такива плесници. Нима бузата ѝ не е още зачервена от страшната плесница, която Анри Барбюс ѝ нанесе със своя роман „Огъня“ — една потресающа илюстрация на войната и буржоазното господство? Нима буржоазията може да забрави, че честните съвести на Анатол Франс и Максим Горки — най-крупните съвременни европейски писатели — са решително на страната на пролетариата?“

[1] Вж. В. Димитров. Спомени. Сектор Хр. Смирненски.
[2] Вж. Из нашата дружба. Цит. сб., стр. 104.

БАН
Институт за

В заключителните думи на статията поетът рязко противопоставя двата свята и в ярка публицистична форма изказва своята смъртна присъда за стария свят, за неговата журналистика, наука, изкуство. „Всеки би помислил, че след това нейно решително заставане на страната на пролетарска Русия, Айседора Дънкън ще бъде оставена на спокойствие от буржоазните журналисти и учени. Едвали. Те ще плюят в душите си, ще потопят в тях писалките си, за да съчинят някоя нова клевета чрез нейното име. Нищо чудно. Нима в колоните на един софийски ежедневник не се мяркаше куриозното заглавие „Ленин против революцията"? Глупостта и клеветата са последното утешение на умиращата класа."

Смирненски твърде рано застава на определени позиции спрямо буржоазното декадентско изкуство във всичките му форми и прояви. Още през 1918 г., едва 20-годишен, поетът осмива поезията на мъгливите символи на трансцеденталните, загадъчни видения. Една част от цитираното вече стихотворение „Великогрешнам гешефтарам" е написана в стила на декадентската литература и пародира нейната безсъдържателна, куха символика. Поетът умело използува любимия поетически инвентар на тази литература — неизбежните „черни врани — зли печали", загадъчната нимфа, мъдрия рицар . . . Тази част от стихотворението има недвусмислен подпис — „Декадентски карандаш".

Отрекъл изкуството на декаданса, Смирненски в ранната си интимна лирика не остава чужд на някои навеи на символистичната поезия. Но това са само навеи, повърхностни, външни влияния, а не дълбоко преживяни и престрадани чувства и настроения. От значение е и обстоятелството, че в своето дореволюционно творчество Смирненски се изявява предимно като хуморист и сатирик. Песимистичните скръбни ноти, които зазвучават в поезията му от втората половина на 1917 и през 1918 г. имат по-дълбоки причини. Те са израз на идейна криза, на колебания и търсения в сложния път на изграждане на пролетарския поет. Влиянието на символизма през този период от творческото развитие на Смирненски не може да се отрече напълно, но то не е дълбоко. Още през своите юношески години нашият поет се запознава с много от най-хубавите творби на символизма, чете ги с интерес и преминава през тяхната школа на поетическо майсторство. Но комунистическите идеи, които поетът възприема и превръща в плът и кръв на своя живот и творческо дело, определят твърде рано неговото отрицателно отношение към поетиката на символизма и нейните привърженици. Символистични навеи откриваме и в зрялото творчество на Смирненски, но те не засягат дълбоко поезията му, нейната същност е друга, нова.

След Първата световна война списанията „Златорог", „Хиперион" и отчасти „Везни" стават литературни трибуни на „чисто изкуство". От амвона на чистото „изкуство" поетите манифестират своя индивидуализъм, субективизъм и презрение към „тълпата". Погълнати от мистичните си видения и болезнени психически състояния, те бягат от живота, отдават се на отчаяние, самотност, безнадеждност. . . Поезията, която намира място на страниците на „Хиперион", Смирненски окачествява като „мъглява и измъчена"[1] и не пропуска случай в другарски

[1] Вж. В. Димитров. Из нашата дружба. Цит. сб., стр. 105.

беседи и разговори да се надсмее над нея. „Шегите му — разказва Невяна Липошлиева — никога не бяха плоски или вулгарни, сравненията му биваха с литературни герои или политически лица; зад голямото деколте прозираше сънната мистика на „Хиперион“, цепнатият шантеклер разголваше „кльощавите“ колене на „безцензурната цензура“.[1]

При спорове с привърженици на „чистото изкуство“ Смирненски винаги застава твърдо на позициите на реализма. След реализма като направление той има предпочитание към романтизма.[2] Отрицателното му отношение към декадентската поезия, набелязано още във „Великогрешнам гешефтарам“, се превръща в определен литературен възглед, в определена естетическа позиция. Във фейлетона си „Стражарите“ Смирненски тънко, в пародийна форма, атакува поетите на декаданса, които *не виждат ясно* действителността, служат си с мъгливи образи и надути фрази, често лишени от съдържание. Той задава въпроса, как декадентският поет би възпял стражарите, и веднага духовито отговаря: „Празника празнувам по слугинските сърца, забодени върху касапските куки на стражарското подносие. Но аз не съм модернист и *ясно виждам* (к. м.) как грациозно сучете мустачки . . .“

Смирненски отново подиграва поета-декадент във фейлетона „Речта на президента“. Вместо мъгливи „възвишени“ символи по пътя на контраста той преписва на декадентския поет „делнични прозаични стихове“, които скриват бездарността на автора зад претенциозния стълбчест стих.

Истински храм „на чистото изкуство“ по онова време става сп. „Златорог“. Наистина наред с упадъчните творби в „Златорог“ поместват свои произведения и наши големи писатели реалисти, но теоретическите и критическите позиции на списанието са отявлено реакционни. „Златорог“ става крепост на изкуството за изкуството, в която критици и естети начело с Владимир Василев, Йордан Бадев, Васил Пундев, Борис Йоцов и други разработват естетиката на т. нар. „надкласово“ изкуство. За пролетарския поет това списание е трибуна на „аристократите на духа“, които провеждат политиката на буржоазията в областта на изкуството.[3]

Най-силна, унищожителна присъда на „Златорог“, на „чистото“, „надкласово“ изкуство и критика Смирненски дава в своя ръкописен предсмъртен бележник. В последните седмици и дни от своя живот, прикован на легло, пролетарският поет изпълва малките бели странички с дребен, развълнуван почерк. Пламенно той спори със своите „критици“ от „Златорог“ и твърдо отстоява позициите на марксическата естетика. Тук най-разгърнато и задълбочено поетът-комунист разкрива естетическото си верую. Бележникът на Смирненски е най-яркият документ за непримиримата му омраза към декадентската поезия, към естетиката на символизма. На изкуството за „лунната принцеса със зелени очи, за смъртно печалния Пиеро или . . . даже за патриарх Тихон“ и на буржоазната естетика Смирненски рязко противопоставя марксическата естетика и изкуството, което служи на народа. Бележките на поета са проникнати

[1] Със Смирненски на естрадата. Цит. сб., стр. 144.
[2] Вж. В. Димитров. Из нашата дружба. Цит. сб., стр. 105.
[3] Пак там.

с беззаветна преданост към народните маси, към трудовите хора и към тяхната революционна борба. Със злъчна ирония Смирненски осмива теоретиците на буржоазното изкуство. „В тавана на българската действителност — четем в бележника — напоследък се вдига много тропот и прах — рицарите на бялата лилия и чистото изкуство са пришпорили дървените си кончета и размахват картонени копия . . .“ Поетът отлично разбира, че упадъчното изкуство принадлежи на миналото, че е обречено на неминуема гибел. „О, тия жълти хризантеми, сини домина, черни маски и всички тия циркови пъстри[ла], взети назаем от гардероба на миналото, купени на вехто.“ Пред „рицарите на бялата лилия“, пред „служителите на „музите“ и „чистото изкуство“ няма перспективи, няма бъдеще. „Имате ли вие живот в „Златорог“? — пита Смирненски. — Какво кипи, какво изправя крила за полет? Едничкият шум в „приказните зали на бяломраморния ви дворец“ това са нервните стъпки на безсилната злоба, която във всяка книга набучва по 7—8 страници, за да занимава нещастните абонати с личните кавги на Вл. Василев и Балабанов . . .“[1]

Теоретиците на „чистото изкуство“ проповядват „свобода“ на творчеството. Но каква е тази прехвалена свобода? Пътят към „тавана“ на „бяломраморния дворец“ е стръмен. „Всеки литературен разсилен от долния етаж на „Слово“ бърза най-напред да даде верноподаническа клетва — свободното изкуство го изисква.“[2] В името на „свободното“ изкуство Вл. Василев се заканва в никоя редакция да не приемат статиите на Балабанов. Той би искал „словослагателите да не редят статиите“ на тези, които не са от неговото вероизповедание, „книжарите да не продават хартия и мастило“ без „позволително от Вл. Василев“.[3] В думите на поета зазвучава гняв и ирония. „Когато младостта говори наивности, все пак не е толкова скръбно, но когато вманиачената старост почва да разправя законодателни хуморески, о, това е наистина трагично.“

Комунистическата идейност и партийност в изкуството са в диалектическо единство с най-висша, пълна творческа свобода. На обвинението на буржоазната критика, че пролетарските поети пишат „по-заповед“, Смирненски отговаря с нескривана ирония: „Странно е как тъй ние, когато работим в комунистическите издания, да не знаем това. Аз например досега не съм получил нито една литературна заповед.“

Творческата свобода естествено произтича от правилно разбраната, истинска комунистическа партийност.

---

[1] В статията си „Между сектанство и демагогия“ (Златорог, IV, кн. 3) Вл. Василев в 10 страници (166—167) остро и безогледно напада Ал. Балабанов и неговия „Развигор“. Полемична насоченост има и самият въпрос „Имате ли вие живот в „Златорог“? Вл. Василев засяга между другото и въпроса за „досадните“ нападки на негови противници, че липсвал „живот“ в поезията ни.

[2] Намек вероятно за подлистника на Йордан Бадев „Нашите хумористични списания“ (Слово, бр. 249, 12. II. 1923 г.).

[3] В цитираната статия Вл. Василев пише, че не „напада“ Балабанов, а цели да го унищожи за литературата ни, така щото никой да не приема неговите статии . . . (стр. 177).

Партийността, схваната като всеотдайно служене на идеите на комунизма, като дълбоко разбиране на най-великите повели на времето, прониква в цялото революционно творчество на Смирненски. Художествената практика на пролетарския поет е блестящо потвърждение и олицетворение на силата на партийното, дълбоко идейно и актуално творчество. Чрез литературните си позиции, изцяло осъществени в революционното му творчество, Смирненски прави немалък принос в борбата, която комунистическата партия води в защита на действеното пролетарско изкуство, срещу буржоазния национализъм в литературата, срещу естетските теории на „чистото изкуство". Между литературните позиции и поезията на Смирненски, от една страна, и политиката и борбата на нашата комунистическа партия, от друга, съществува жива връзка. Както в поезията си, така и в литературните си позиции пролетарският трибун долавя вярно и пълно нуждите на момента, съумява да прозре напред в бъдещето. Дълбоко правилната идейно-политическа позиция на Смирненски му осигурява пълна вътрешна творческа свобода и широта на литературните позиции и художническо виждане.

Застанал твърдо на ясни революционни, комунистически позиции, поетът се вслушва напрегнато в гласа на времето.

По въпроса за метода на Смирненски се спори. Противоречиви оценки буди романтизмът на поета. Подробното изследване навярно ще изясни дали романтиката е само стилова особеност в неговото творчество, или може да се приеме, че романтизмът е особеност на творческия му метод.

Тук ще подчертаем друго изходно начало. Смирненски става изразител на най-могъщия революционен подем, който предшествува събитията от 1923 г. Внезапно проявилата се революционна сила на улицата, на разбунените работнически маси поразява поета като ново явление в живота, смайва неговото въображение. Но непосредствените класови стълкновения са въпрос все още на бъдещето — бъдеще желано, близко. Смирненски се бори за това бъдеще, верният му усет на поет-комунист му подсказва, че за неговото приближаване е нужна поезия огнедишаща, буреносна. Предусещането, очакването на бурята понякога действува посилно и неотразимо от самата буря. Чрез смели героично-романтически образи и ярки поетически синтези поетът въздействува най-силно върху съзнанието на масите, увлича, пали, възпитава борци. Неговата поезия се превръща в революционен зов, в революционна школа. Такава романтическа, социалистическо-реалистическа поезия отговаря най-добре на повелята на времето, чрез тази поезия Смирненски служи най-добре на своя народ и своята партия.

Издигнал високо принципите на идейното, класово, комунистически партийно изкуство, Смирненски търси и открива в художествената си практика най-подходящите форми за възпитаване на масите в комунистически дух. Субективният му стремеж да въздействува, да възпитава с най-верните за момента художествени средства съвпада с обективните нужди на времето, с повелята на момента. Смирненски пръв в нашата литература усвоява новия естетически идеал — идеала на социалистическото изкуство, чийто носител е Горки.

Убийствена вътрешна сила звучи в неговите думи, отправени към Вл. Василев: „Ние приемаме, казва Вл. Василев, Горки и Анри Барбюс; странно наистина: Владимир Василев снизходително пропуска Горки и Барбюса — те едва ли са очаквали такава милост и чест!“[1]

Не случайно в своята не дотам „надкласова“ статия „Между сектанство и демагогия“, поместена в „Златорог“,[2] Вл. Василев оценява между другото от реакционни позиции поезията на Смирненски. Изобщо буржоазната критика вярно преценява революционния заряд, който съдържа тази поезия, и нейната огромна художествена, действена сила и веднага прави опити, макар разбира се безуспешни, да я обезвреди или поне да неутрализира нейното въздействие.[3]

Смирненски много добре разбира това и в бележника си лаконично отговаря на буржоазните „критици“. Неговият отговор поразява с ясната си мисъл и съзнание за своето превъзходство и сила на поет-комунист, певец на най-революционната класа. „Пишете, че съм пропаднал? — четем в бележника. — За умрелите не се съжалява! Защо са тогава вашите статии?“ Защо наистина буржоазната критика се мъчи с толкова ярост и безсилна злоба да отрече жизнената сила на поезията му? Къде поетът вижда корените на тази омраза? „Първо — защото не съм в лоното на вашата политическа и литературна църква“ — пише той, — а втората причина търси в безсилието на самото буржоазно изкуство.

Противоречивите и високомерни бележки на критиците не будят у него озлобление, а само ирония и присмех. „Пундев съветваше да избистря извора си, Бадев съжалява, че не продължавам да го „смеша“...[4] Вл. Василев „е в ужас от сменяването на ритъма в „Жълтата гостенка“ или както я бърка критикът „Жълтата „хризантема“. О, тия жълти хризантеми, сини домина, черни маски...“[5]

Повече от всичко поразява умението на Смирненски съвсем конкретно и образно, с малко средства, да покаже качествената разлика между своите естетически възгледи, своето художническо виждане и съзнание и своя и на своите другари мироглед и естетическа концепция и идеологията на буржоазните теоретици и критици. Забележителен в това отношение е коментарът, който той прави на критическите бележки на Вл. Василев. След като припомня думите на критика „трябва да се признае, че Смирненски оперира твърде ловко с известна поетическа образност, но тая образност е външна, техническа, не изхожда от никакво чувство“, Смирненски задава няколко въпроса, които говорят много, които казват всичко: „Карл Либкнехт — близък ли ви е той? Можете ли вие да почувствувате величието на тази душа? Неговият образ поетичен ли е за вас? Не. Много проста и всесърдечна дума за

---

[1] Смирненски цитира същата статия на Вл. Василев, стр. 166.

[2] Златорог, IV, кн. 3, 1923, стр. 161—179.

[3] Вж. М. Арнаудов. Нашите млади поети. Развигор, бр. 143, 11. X. 1924 г.; В. Пундев. Книги. Хр. Смирненски — „Да бъде ден!“. Слово, I, бр. 176, 13. XI. 1922 г. и др.

[4] Вж. В. Пундев. Книги. Хр. Смирненски — „Да бъде ден!“. Слово, I, бр. 176, 13. XI. 1922 г.

[5] Между сектанство и демагогия. Златорог, IV, кн. 3, стр. 162.

вас е „техническа", „външна", „приложна", „няма чувство". Друг би бил въпросът, ако бях изправил пред вас, например образа на някоя лунна принцеса със зелени очи..." Чрез тази своя забележителна мисъл Смирненски разкрива най-пълно дълбоката пропаст, която разделя нашето изкуство — младо и жизнено, резултат на комунистическо светоусещане, пропито с комунистическа идейност и партийност — от упадъчното изкуство на декаданса.[1]

„Карл Либкнехт — близък ли ви е той?" В този въпрос се съдържа нещо от същността на литературните позиции на Смирненски, този въпрос разкрива много важна страна от неговото революционно творчество. „Неговият образ поетичен ли е за вас?" Отговорът е ясен: „Не!" В класовото общество творецът служи на класови цели, създава творчество — прогресивно, въздействуващо, „поетично" за народа или враждебно на народа. Карл Либкнехт — вестителят на новия свят, пожертвувал всичко лично за общото благо — ето героя, достоен за вдъхновение, това е действително дълбоко поетичен образ, който съдържа голям мобилизиращ, въздействуващ заряд. Борец-комунист — жив, конкретен и същевременно широко обобщен и типичен, реалистичен и същевременно героично романтичен — това е положителният герой в поезията на Смирненски. Този положителен герой на Смирненски, както и положителният герой в творчеството на Горки, е носител на новия естетически идеал. В образа на Либкнехт, на борецакомунист, е олицетворена представата на поета за прекрасното. А прекрасното, дълбоко „поетичното" в нашето изкуство е чуждо и враждебно на буржоазното изкуство, на изкуството на упадъка и залеза. Борецът-комунист и загадъчната зеленоока принцеса — две изкуства, два поетически свята, две естетически позиции.

В своя разказ „Босоногите деца" поетът пише: „Два свята. Единият е излишен." Същия извод той прави и по отношение на изкуството. Упадъчното изкуство и естетика „лъхат на библиотечен прах и гробовна плесен". Напразни са опитите на крепителите на символизма, на индивидуализма и естетизма да разгромят новото изкуство. То ще живее, животът, бъдещето го изискват. „Ние сега почваме — пише поетът, — пролетариатът изобщо сега почва. Нашето изкуство е още в пелени."

Пролетарският поет няма други статии и изказвания по въпросите на литературата и изкуството. Посочените материали са несъмнено малко. Те не могат да дадат пълна картина за естетическите позиции на Смирненски. Но поетът ни е оставил друг документ, който никога не ще

[1] С цитираната оценка на Вл. Василев за поезията на Смирненски страстно спори и Г. Бакалов в статията си „Фейлетонна поезия" (Беседи по изкуството. 1924). Той също сочи неумението и нежеланието на буржоазния критик да разбере прекрасните образи, създадени от Смирненски. „Критикът-естет Вл. Василев — пише Бакалов — намира образността на Смирненски за „външна, техническа, атрибут на една приложна поезия..." „Ако г. Вл. Василев иска да каже, че е мнима образност, че образите са фалшиви, изкуствени, не отговарят на съдържанието, — как ще докаже тоя абсурд, когато е очевидно, че образите на Смирненски възникват като бликащ източник от самото съдържание..." „... Образите на Смирненски никога не са банални, те са винаги свежи, сочни, ярки, плод не на техника, на индустриално стихопроизводство, а на вътрешно изобразително творчество."

умре — своята поезия. В нея той е осъществил литературните си позиции, осъществил е на дело принципите на социалистическо-реалистическото изкуство. Творчеството на Смирненски е най-богатият източник за разкриване на неговите позиции, на отношението му към прекрасното и възвишеното, към трагичното и героичното, към романтиката, към новия естетически идеал, към партийността в изкуството.

Ръководните принципи на поета, осъществени в художествената му практика, неговият художествен метод са проблеми, върху които предстои да се работи още много.

ОТНОШЕНИЕ СМИРНЕНСКОГО К НЕКОТОРЫМ ВОПРОСАМ ЛИТЕРАТУРЫ

Цв. Унджиева

(Резюме)

Автор рассматривает интересы Смирненского к художественной литературе, используя материалы из биографии поэта. Еще мальчиком Смирненский увлекается великими произведениями мировой и болгарской классики, реализма и романтизма. Вместе со всей прогрессивной болгарской общественностью того времени он проявляет особый интерес к молодой пролетарской советской поэзии, восхищается ею, ищет в ней новые эстетические ценности. Смирненский воспринимает от поэтов пролеткульта и „Кузницы“ положительное зерно — их революционный романтизм, героический пафос, стремление к созданию титанических художественных обобщений. Известный, хотя и не глубокий, след в его творчестве оставляют также их слабые стороны, но вообще влияние пролеткультовской поэзии на него не было решающим. Рассмотрено и отношение Смирненского к Горькому, который был его первым и самым крупным учителем. Творчество Горького естественно и закономерно становится для Смирненского самым полноценным образцом революционной романтики, героико-патетического художественного стиля, нового социалистического искусства.

Автор рассматривает отношение Смирненского к ряду других писателей. Познакомившийся со многими наиболее крупными ценностями западно-европейской, русской и советской художественной литературы, выяснивший свое отношение к современным модернистским литературным течениям, Смирненский несомненно теснее всего связан с болгарской литературной традицией. Его отношение к литературному наследию и к более крупным авторам его современникам отличается, в общем, широтой и прозорливостью, умением оценить правдиво исторически значимое. Поэт систематически воюет против шовинистической литературы, против буржуазного декадентского искусства во всех его формах и проявлениях. Предсмертная записная книжка Смирненского раскрывает интересные стороны его литературных взглядов и, прежде всего, яркую коммунистическую партийность, которой проникнуты его литературные позиции.

SMIRNENSKI ET SON ATTITUDE À L'ÉGARD DE CERTAINS PROBLÈMES DE LITTÉRATURE

Cv. Oundžieva

(Résumé)

L'auteur étudie l'intérêt de Smirnenski pour les belles-lettres en s'appuyant sur des matériaux empruntés à la biographie du poète. Dès son plus jeune âge, Smirnenski montre le plus vif intérêt pour les chefs-d'oeuvre classiques de la littérature mondiale du romantisme et du réalisme. Epousant les idées des milieux progressistes bulgares de l'époque, il manifeste un intérêt tout particulier pour la jeune poésie prolétarienne soviétique, l'admire et y cherche de nouvelles formes esthétiques. Il sait faire sienne l'étincelle positive qui anime les poètes du „proletculte" et de „Kouznica", leur romantisme révolutionnaire, leur pathos héroïque et leurs aspirations à créer des généralisations d'art titaniques. Les faiblesses de ces oeuvres ne manquent pas cependant de laisser une certaine impression, si superficielle soit-elle, sur le jeune poète, mais à tout prendre, l'influence exercée sur lui par la poésie du „proletculte" n'est pas décisive. L'attitude adoptée par Smirnenski à l'égard de M. Gorki, qu'il considère comme son premier et plus grand maître, fait l'objet d'une étude détaillée. Les oeuvres de Gorki deviennent pour Smirnenski tout naturellement et par la force même des choses un bon modèle de romantisme révolutionnaire, de style littéraire héroïque et pathétique, d'un nouvel art socialiste.

L'auteur étudie également l'attitude adoptée par Smirnenski à l'égard d'une suite d'autres écrivains. Smirnenski qui est familiarisé avec les plus précieux ouvrages des littératures occidentales, russe et soviétique, et a défini son attitude envers les courants littéraires modernistes contemporains, reste certainement très attaché à la tradition littéraire bulgare. Son attitude à l'égard de l'héritage littéraire bulgare et de ses écrivains contemporains les plus marquants se distingue en général par une largeur de vues, une sagacité et la faculté d'y apprécier avec justesse ce qui est de portée historique. Le poète lutte systématiquement contre la littérature chauvine, contre l'art décadent bourgeois sous toutes ses formes et dans toutes ses manifestations. Le dernier cahier de notes de Smirnenski révèle d'intéressants aspects de ses opinions littéraires et, en premier lieu, son brillant esprit de Parti dont est imprégnée toute son attitude littéraire.

ПСЕВДОНИМИТЕ НА СМИРНЕНСКИ

Веска Иванова

Ако разгърнем страниците на хумористичните вестници и списания от времето на Смирненски, ще видим с колко много оригинални и духовити псевдоними са подписани повечето от поместените творби. Почти всички сътрудници в хумористичните списания освен основните псевдоними, с които подписват своите работи, имат още много други, които в зависимост от съдържанието на творбите, от конкретния повод за написването им, са употребени само веднаж или няколко пъти. Често псевдонимите зависят от идейните позиции на автора или от характера на списанието, в което той сътрудничи. Така например характерни за сп. „Червен смях“ са псевдонимите: Червеногвардеец, Чрезвичайка, Красни смях, Червена метла, Червен рапортьор, Северна звезда, Ваня Петроградски, Гаврош и др.

Псевдонимите от хумористичния печат са толкова много и тъй разнообразни, че тяхното разкриване и окончателно установяване на авторите, които се крият зад тях, е трудна и често пъти неразрешима задача. Самите сътрудници на хумористичните вестници и списания не всякога знаят кой псевдоним на кого пренадлежи. Може би много прекрасни творби на Смирненски, Ясенов и други остават неизвестни, поради това че не може да се докаже авторството им. В някои списания, като например в „Червен смях“, сътрудниците изобщо не са се познавали помежду си и останалите живи от тях могат да допринесат твърде малко за разкриването на авторството. Издирването на всички псевдоними на даден писател се затруднява и от обстоятелството, че авторите хумористи сътрудничат обикновено в няколко списания едновременно и дават в един и същи брой по много творби, подписани с различни псевдоними.

Всичко това напълно важи и за Христо Смирненски.

От псевдонимите на Смирненски досега са установени като положително негови повече от 60. Освен тях има още много, за които може да се предполага, че са негови.

Многобройните стихотворения, разкази, фейлетони и хумористични сценки на пролетарския поет са подписани с най-разнообразни псевдоними. Неговата първа творба „Час по химия в една столична гимназия“, отпечатана в „Кво да е“, е подписана с псевдоним Орезам. „Кво да е“ е седмичен хумористичен вестник, непретенциозен към художествените качества на поместените работи и безцветен в идейно отношение. В него липсва строг редакторски контрол и затова повечето от поместените ра-

боти са безсъдържателни, безидейни и без художествени достойнства. Но все пак този вестник изиграва положителна роля с насърчението, което дава на начинаещите писатели. Монологът на Смирненски „Час по химия в една столична гимназия“ излиза в „Кво да е“ без никакви поправки. С подпис Орезам младият поет печата още няколко дребни работи и след това започва да пише под нов псевдоним — Ведбал.

Първите успешни опити насърчават поета и той изпраща в редакцията стихчета и злободневки, весели разказчета и сценки. В отдел „Поща“ получава поощрителни отговори от редакцията: „Прекрасни! Нямаше място, други ще изтикаме, ще вмъкнем твоите.“ Младият поет става редовен сътрудник на вестника, но той пише много и скоро страниците на „Кво да е“ стават тесни за неговите възможности. Освен това непретенциозните редактори поместват всичко, което той изпраща, дори с правописните грешки. Бъдещият пролетарски поет мечтае обаче да изпита силите си в по-сериозен вестник. С псевдоним Ведбал Смирненски започва да сътрудничи и в други хумористични вестници. Редакцията на „Кво да е“ в отдел „Поща“ му предлага „поне да си смени фирмата“.

В „Кво да е“ той започва да се подписва с псевдонимите: Хризантема, Лорд Джемс Шокинг, Джемс Шокинг и Шокинг, а псевдонима Ведбал запазва за списание „Българан“, което започва да излиза от 1916 г. под редакторството на Ал. Божинов, Д. Подвързачов и Р. Алексиев. Смирненски става редовен сътрудник на списанието, като в известни периоди е и негов редактор. Най-често тук той пише под псевдоним Ведбал (В-л, В.). Димитър Подвързачов настоява с този псевдоним да печата само в „Българан“. Но освен Ведбал тук се срещат и псевдонимите: Юда Добродушни, Йохан, Йоханес и Нагел Смуглий. Често поетът си служи и с еднократни псевдоними, употребени в зависимост от темите, които разработва: Конгресист на градус, Господина от Мансардата, Зрител, Юбилеен летописец, Българан, Българан на диета, Сузана, Влюбен котарак, Столичанин, Гюра Самодива, Кямил Ефенди, Пророк Йеремия и Рапортьор.

Нови негови псевдоними се появяват и по страниците на сп. „Смях и сълзи“ — хумористично списание, издавано от група младежи, между които най-активно участие в редактирането взима Смирненски. Той участвува и с най-много творби. Почти във всеки брой има по няколко негови стихотворения, разкази, дори и карикатури. Така например в бр. 6 са поместени шест стихотворения: „В отпуска“ с подпис Смирненски, „Злободневка“ с подпис Ведбал, „Герой нашего времени“ без подпис, „Съвременни мъдрости“ с псевдоним Сашка, „Нощна идилия“, подписан Лорд Вилмон, и „Смисълта на живота“ с познатия псевдоним Ведбал, както и две прозаични творби — „Интервюта с велики мъже“ без подпис и „Из едно любовно писмо“ с подпис Лорд Вилмон. В същия брой той помества и три свои карикатури. Има още много други броеве на „Смях и сълзи“ почти изпълнени с негови творби. Смирненски се подписва с различни псевдоними, за да се създаде по-голямо разнообразие в списанието, да се създаде илюзията, че списанието има много сътрудници. В стихотворението „Писмо от вронто до Мак Гро“, подписано с Южен Северняк, той поздравлява Ведбал и Вилмон и читателите остават

с впечатление, че това са псевдоними на различни сътрудници. В бр. 5 напечатва стихотворението „Зимна песен", посветено на Лорд Вилмон и подписано Кандидат войник, а и Лорд Вилмон и Кандидат войник са в същност псевдоними на Смирненски. В „Смях и сълзи" се появяват нови негови псевдоними: Южен Северняк, Лорд Вилмон, Вилмон Чизмовлачник и Сашка. Тук за пръв път поетът се подписва с фамилното си име Христо Измирлиев и с псевдонима Христо Смирненски.

През 1919 г. започва да излиза хумористичното списание „Сатър", редактирано от Сава Злъчкин. Списанието е замислено като прогресивно демократично издание и Смирненски с готовност приема предложението на редактора да участвува в списването му. Той дори привлича и нови сътрудници. На приятелите си, които гледат от високо на списанието, той заявява, че то заслужава подкрепа и трябва да се подпомогне. По това време Смирненски още не е застанал определено на революционно-пролетарски позиции, но творбите му, поместени в „Сатър", представляват важен момент в творческото му развитие. По своята политическа заостреност и сила сатирата му от „Сатър" е стъпка към партийния хумористичен печат. В края на 1919 г. започва да излиза сп. „Червен смях" — хумористичен орган на Комунистическата партия. Смирненски го посреща с радост и още в първия брой помества социалната сатира „Везните на морала", подписана с известния псевдоним Ведбал. Това е единственото стихотворение в „Червен смях" с този подпис. Следващите творби са подписани с псевдонима Христо Смирненски. Под този псевдоним поетът публикува най-вдъхновените си революционни стихотворения и най-силните хумористични и сатирични творби. С него той сътрудничи и в другите партийни и комсомолски издания: „Притурка на Работнически вестник", „Народна армия", „Младеж", „Артист" и „Ботев лист".

Повечето от поместените творби в „Червен смях" са подписани с псевдонима Христо Смирненски, но се срещат и други псевдоними: Яким Егейски, Яким, Гаврош, Хри-дим-ски.

Смирненски сътрудничи активно в много списания, но непрекъснато мисли за създаването на списание, в което да бъдат привлечени и обединени прогресивни писатели и художници. Тази идея поетът осъществява едва през ноември 1922 г., когато започва да издава хумористичното списание „Маскарад". „В този нов хумористичен вестник Смирненски проявява своята редакторска сръчност, своя богат организационен опит, способността си да привлича хората, да се сработва с всички прогресивни реалистични писатели, да печели литературни съюзници, без да отстъпва нито на педя от основната... линия на партията" — пише Г. Караславов.[1] Смирненски е най-плодовитият и находчив сътрудник на списанието. Тук той има най-многобройни и най-разнообразни псевдоними. От сп. „Маскарад" излизат само 25 броя, а в него се срещат повече от 20 псевдонима на Смирненски. Най-често той се подписва: Ведбал, Нагел Смуглий, Християн Снежни и Юда Добродушни. Характерна за „Маскарад" е употребата на много еднократни псевдоними: Валериян Бромов, Нитроглицерин, Сопоносец Храбри, Бухалка, Маскарад, Пропаднал трибун, Стено-

[1] Г. Караславов. Христо Смирненски. Биографичен очерк, 1955, стр. 145.

граф, Спокоен гражданин, Парламентарист, Наумче, Мъртав избирател, Кореспондент без заплата, Критик с цепеница, Котангенс и Баш комита.

Смирненски сътрудничи в повече от двадесет списания. В някои от тях печата сравнително малко творби, например в „Земеделска пробуда“[1] и в „Ново време“ помества по една творба с подпис Хр. Димитров. Това са единствените му работи, подписани с бащиното му име. В други списания участвува с повече творби, но нови псевдоними не се срещат. Интересно е, че за всяко списание, в което поетът сътрудничи, се срещат негови псевдоними, характерни само за съответното списание. В „Червен смях“ и други партийни хумористични списания и вестници най-често поетът се подписва с псевдонима Смирненски, докато в другите хумористични списания преобладават псевдоними като Лорд Джемс Шокинг, Мистер Вилмон и др.

Своите псевдоними пролетарският поет подбира със забележителна находчивост и умение. Особено сполучливи и оригинални са тези негови псевдоними, с които са подписани сатиричните му творби, насочени срещу спекулантите и виновниците за войната, срещу буржоазните и дребнобуржоазните партии и политици, срещу международните реакционни сили. Дори и чрез псевдонимите си поетът преследва разобличителни задачи, и от псевдонимите му в повечето случаи ясно и недвусмислено личи неговото отношение към обществено-политическата действителност. Най-често Смирненски употребява един или друг подпис в зависимост от съдържанието на произведението, от конкретния повод за написването му. Псевдонимът се свързва тясно със самата творба и е част от нейната образна система. С някой от тези псевдоними Смирненски се подписва и след като са изгубили конкретното си съдържание, като например Юда Добродушни, Кямил-Ефенди и др. Често за свои псевдоними поетът взима имена на герои от книгите, които по това време чете. А много от тях са резултат на случайни и моментни остроумни хрумвания на автора.

Един от най-известните псевдоними на Смирненски е Ведбал. За него е писано твърде много. Някои приятели на поета смятат, че той е свързан с името на любимото му кученце Балю. Като дете Смирненски навсякъде е ходил с малкото бяло куче и оттам другарчетата му наричали и него Балю. С този прякор е бил известен на всички в родния си град. С Ведбал поетът подписва голяма част от своите произведения. Много хумористични разкази и фейлетони, весели злободневки и стихотворения носят този подпис. Под този псевдоним той става известен на читателите като талантлив писател-хуморист.

Но най-известният негов псевдоним, с който става любим поет на целия трудов народ, е Смирненски. Под този псевдоним той написва най-пламенните си стихотворения за революционния устрем на масите, за неустрашимия ход на Червената армия, за величествената Москва, с възторг и чувство на любов поетът пише за водачите на германската революция Карл Либкнехт и Роза Люксембург, за вдъхновителя на парижките барикади Делеклюз, за неизвестния пролетарски герой Йохан.

[1] Самотникът дъб. Земеделска пробуда, бр. 19. . . и Прочее, смърт на въшките. Ново време, , бр. 4 и 5, 1919.

Смирненски е превод на фамилното име на поета — Измирлиев. Пред свои приятели той обяснява, че Измир е малоазийски град, а гръцкият превод на Измир е Смирна. За свой псевдоним той взима гръцкото наименование, което звучи по-поетично.

Със собственото си име Измирлиев бъдещият пролетарски поет се подписва най-вече в ранното си творчество. Първото стихотворение, подписано с фамилното име, е „Загледан в днешния ден". Тази ранна творба е остра изобличителна критика на обществено-политическата действителност, макар и да се чувствува безизходната тъга на поета, която произтича от неумението му да види пътя за премахване на социалните недъзи.

Загледан в днешния ден
аз виждам мнозина кат мен
с вериги на млади крила
сломени от ранни тегла
и влачещи морни крака
без ничия свята ръка —
ръката на някой пророк
да сочи тям истински бог.

Пред един от редакторите на „Смях и сълзи" той казва, че е подписал това стихотворение със собственото си име, за да подчертае, че „именно той мисли така, че е излял душата си в него".[1]

Един от най-силните и вълнуващи разкази на Смирненски — „Очи", — в който младият поет предава своите силни преживявания и чувства през време на Владайското въстание, е подписан също със собственото му име — Измирлиев.

Повечето от стихотворенията на поета от дореволюционното му творчество, в които той предава най-задушевните и най-съкровените си мисли и чувства или свои лични преживявания и впечатления, са подписани с фамилното му име.

*

Кандидат-ефрейтор Вилмон, Вилмон Чизмовлачник, Кандидат-войник са псевдонимите, с които Смирненски подписва хумористични стихотворения със сюжет из войнишкия живот.

Отношението на поета към Военното училище и въобще към военщината ясно личи от псевдонима му Вилмон Чизмовлачник. В този псевдоним има нещо и от биографията на поета: във Военното училище той е носил ботуши не по мярка. „Христо се чувствуваше в чужда кожа в юнкерската униформа — разказва Васил Павурджиев — и изглеждаше смешен в широките си ботуши".[2] Сам Смирненски пише в стихотворението си „Аскерска въздишка":

От казармения двор
през високия стобор
скрит в чизмите си тежки
шепна си молитви жешки.[3]

Смирненски притежава забележително чувство за хумор и умение да вижда в най-незначителните събития съществото, характерното и

[1] Хр. Бръзицов. Литературният простъпалник на Христо Смирненски (напечатани спомени, които се пазят в Института за българска литература, Сектор Христо Смирненски).
[2] В. Павурджиев. Срещи с Христо. Сборник със спомени за Смирненски, стр. 136.
[3] Смях и сълзи, 1917, бр. 25.

да го изрази живо и убедително. Неговият хумор и находчивост се чувствуват и в подбора на псевдонима.

През 1921 г. са били обявени безмесни дни поради конфискуването на част от добитъка на селяните и предаването му на страните-победителки съгласно сключения мирен договор. По този повод Смирненски пише стихотворението „Пости". Но стрелите на поета са насочени не само към обявяването на безмесни дни, а и към „книжовната ни кухня, която е пълна с постни варива", към Народния театър, „в който от толкова време има само глад и пости, и към блажения нявга парламент, в който речите сега са постни като боб". В духа на цялото стихотворение е и подписът: Българан на диета.

На ул. „Антим I" избухва голяма експлозия в леярно-техническата стругарска работилница. Убити са много работници и случайни минувачи. Развълнуван е целият квартал. Смирненски пише стихотворението „Експлозия":

Сърцето ми е пълно с експлозив
и всеки ден и всеки миг на взрив,
на взрив ужасен съм готов.

Поетът духовито подписва това стихотворение: Нитроглицерин.

Влюбен котарак е подписът на стихотворението за баба Марта,[1] „която с нова мощ припка цяла в светли ленти", и за котките, които „възвестяват празник шумен и извиват карнавал с порив страстен и безумен".

С псевдонима Котангенс подписва хумореската „Ах тези студентки", в която духовито описва вечеринката на студентите математици.

Някои от псевдонимите на Смирненски представляват оригинални съчетания. Още първата своя печатна творба той подписва: Стенографирал Орезам. Това е обикнат негов начин на подписване. Към псевдонима прибавя една или няколко пояснителни думи, свързани със съдържанието на творбата. Ако пише за Палестиня, подписът е Ведбал (от коляното на Макавеите), ако фейлетонът е във форма на писмо, завършва с „Планински поздрав Ведбал". Такъв характер имат още много псевдоними: Кореспондент Ведбал, апостол Христо Смирненски, с извинение Христо Смирненски, радиотелеграфист Гаврош, с репарационен привет Хр. Смирненски, подслушал Ведбал, с целувки и поклон вечно весели Велмон, кинематографически оператор Хр. Смирненски, и др.

Много от творбите на Смирненски са възникнали във връзка с конкретно събитие.

През октомври 1921 г. е била честувана 30-годишната писателска и обществена дейност на Цанко Церковски. По този повод поетът му посвещава стихотворението „Цанко Церковски" със съответния оригинален подпис — Юбилеен летописец.

Зрител е псевдонимът, с който подписва стихотворението „Фердинанд де Бержерак". По това време в Софийския народен театър дават пиесата „Сирано де Бержерак" от Е. Ростанд. Смирненски създава образа на цар Фердинанд като пародия на главния герой на пиесата.

---

[1] Баба Марта. Българан, бр. 10, 1921.

Той бе храбър немски Бержерак,
а в замък български седеше.

Носът му царствен накит беше
и служеше му като боен флаг.

Смирненски с интерес следи политическия живот и се отзовава на всички по-важни събития от външната и вътрешната политика. Той създава редица ярки сатирични произведения, в които разобличава буржоазните партии, заклеймява капиталистическия свят. Много от неговите сатири са насочени срещу управлението на Земеделския съюз, който се стреми да създаде самостоятелна „селска власт". Поетът критикува действителни слабости на БЗНС, като същевременно в много свои творби плаща дан на грешките в политиката на Партията на тесните социалисти спрямо Земеделския съюз.

Особено съдържателни и интересни са псевдонимите, с които поетът подписва стихотворенията си на политически теми.

Наумче е псевдонимът на разказа „Хаир хабер от Лозана", в който Смирненски духовито предава разговора на двама македонци за двумесечната обиколка на Стамболийски из Европа. Разговорът се води на македонски диалект, поради което и псевдонимът е македонско име.

С Мъртав избирател поетът подписва разказа си „Край урните". На изборите за окръжни съветници през януари 1923 г. са били издадени уверения за гласуване на лица, които са починали. Макар че поетът в разказа не говори за тези уверения, псевдонимът Мъртав избирател съдържа остра ирония и сарказъм.

Пак във връзка с тези избори той пише злободневката „Държавни храненици". Стрелите на поета са насочени към онези безпринципни хора, които лесно се приспособяват и преминават от една партия в друга, ако имат някаква облага от това.

По идеи цял съм в слънчев спектър,
бях ратай при всеки клуб —

чрез оранжевия кюп
днес съм храбър жилищен инспектор.

Винаги първи „в честната борба за честен кокал", те са готови чрез сопата да осигурят изборна победа за „своята партия".

И след избора попитай за реклама:
— Бит ли е добре врага?

— Бит е, братко, и сега —
вчера само аз набил съм двама.

Псевдонимът е ясен и недвусмислен — Сопоносец Храбри.

При изборите за XX Народно събрание конституционният блок претърпява поражение (изборите са завършили с победа за Земеделския съюз и добри резултати за Комунистическата партия). Пролетарският поет не изпуска случая да осмее буржоазните партии. Той пише стихотворението „Следизборно съревнование" и го посвещава „На пропадналите в изборите трибуни". В духа на цялото стихотворение е и подписът — Пропаднал трибун.

Между Александър Стамболийски и Марко Турлаков избухват разногласия. Турлаков ръководи оформилата се в БЗНС дясна опозиционна група, която била за сътрудничество с буржоазните партии. По този повод Смирненски пише стихотворението „Сандо Кесаджия и Марко Кралевики" по народната песен „Марко Кралевики и Муса Кесаджия".

Сбили са се, майко, два юнака, два синове велики,
Сандо Кесаджия и Турлака — Марко Кралевики.

В стила на народната песен е не само стихотворението, но и подписът на поета — Гюра Самодива.

Стихотворението си „Благовещение“ Смирненски подписва с псевдонима Пророк Йеремия. Междусъюзническата репарационна комисия отложила за три години изплащането на репарациите от страна на България.

Пред девствеництата България пристъпи златен ангел днес:
„Аз ти донасям блага вест! Блести, Мария, в лъчезария!

Но за сметка на това отлагане България загубва своята икономическа независимост.

Бъди пак, скромна, тиха, хрисима, скръсти ръцете на гърди,
и ако искаш ти бъди на сън понякога и независима.

Смирненски пише тази остра сатира около Благовещение, използувайки евангелската легенда за този християнски празник, като подписва творбата си с името на библейското лице — Пророк Йеремия.

В разказчето „Нощна идилия“ пролетарският поет разказва за двама стражари, които по време на изборите са заети да късат афишите на опозиционните партии и на тяхно място да лепят правителствени. В кипежа на тяхната „работа“, когато усилено „късат афиши, лепят други и се смеят громовито“, внезапно се чува вик за помощ. Стражарите се споглеждат въпросително. Дали да се претекат на помощ?

— Мани, нали виждаш, че си имаме работа — заявява единият стражар.

Разказът е подписан със Спокоен гражданин. Сатиричният изобличителен смисъл на псевдонима е ясен. Гражданите могат да бъдат спокойни, стражарите са „на пост“.

По това време — зимата на 1922—1923 г. — грабежите, убийствата, нападенията особено зачестяват. При тържественото представление в Народния театър по случай 65-годишния юбилей на театралното дело в ложата на министрите е хвърлена бомба. В злободневката „Барутно време“ Смирненски отразява това неспокойно и напрегнато време. И за това произведение той намира подходящ псевдоним — Бухалка.

С псевдонима Критик с цепеница поетът подписва разказа си „Панчо Михайлов“, в който предава действително събитие. Вместо водача на Кюстендилската акция — македонския войвода-автономист Панче Михайлов — полицията арестува в София неговия едноименник — писателя Панчо Михайлов (чиновник тогава в Пенсионното отделение). Смирненски духовито пресъздава този случай. Псевдонимът му Критик с цепеница е съвсем недвусмислен.

Македонските терористи, които в името на автономна Македония извършват убийства, грабежи и атентати, поетът иронизира в разказа си „Автономна Македония“, подписан иронично с псевдонима Баш Комита.

С оригиналния псевдоним Валериян Бромов Смирненски подписва стихотворението си „Парзалката в Кюстендил“, посветено на кюстендилските събития.

С духовитост и находчивост се отличава и псевдонимът Парламентарист, с който е подписан фейлетонът „Народовластие".

Пролетарският поет често посещава Народното събрание. Там той има възможност непосредствено да наблюдава бурните заседания в буржоазния парламент, където „всички псуват, всички тропат и в истерика крещят" („Народното събрание"). Своите впечатления и наблюдения от Народното събрание поетът предава в хумористична форма. Интересен е фейлетонът „Народното събрание", написан по повод интерпретацията на Янко Сакъзов за външната политика на правителството. Фейлетонът е написан във форма на стенографски дневник и е подписан с псевдонима Стенограф.

Псевдонимите на Смирненски имат най-различен произход. Често поетът се подписва с имена на герои от книги. Първият негов псевдоним — Орезам — е взет от книгата на Понсон дю Терайл „Рокамбол". По това време младият поет е едва шестнадесетгодишен, той усилено чете художествена литература, интересува се от произведенията на българските писатели, чете с любов руските класици, увлича се от някои западноевропейски писатели, много известни по това време. Силно впечатление му прави и книгата „Рокамбол".

„Аз изцяло отричах тази книга — пише неговият братовчед Петър Хаджиделев. — Христо се съгласяваше с мене, че тя е измислена, че съдържанието ѝ е празно, обаче харесваше фантазията на автора, умението му да пише увлекателно. Той казваше, че всеки писател трябва да се стреми да увлича читателите."[1]

Смирненски познава основно творчеството на Кнут Хамсун. С имена на герои от романите на Хамсун той нарича свои близки и познати. Тези имена се срещат често и в произведенията му. От романите на Хамсун е взет и един от неговите псевдоними. Нагел е главният герой от романа „Мистерии". Поетът прибавя към Нагел Смуглий (той е бил мургав) и с този псевдоним подписва редица свои творби.

Други псевдоними, с които Смирненски често подписва своите творби, са Лорд Вилмон, Лорд Джемс Шокинг и Хризантема. Трудно е да се определи техният произход. По всяка вероятност те са съвсем случайно употребени оригинални хрумвания на автора.

Майсторството на Смирненски, неговият свеж хумор се чувствуват и в псевдонимите му. Особено интересни са Юда Добродушни и Южен Северняк, съставени от контрастни понятия. За първи път поетът подписва с Юда Добродушни хумореската си „Еврейска Нова година". Покъсно с този псевдоним той подписва много свои творби.

Такъв е случаят и с Кямил Ефенди. Когато турската делегация отива в Париж за сключването на мирния договор, Смирненски пише стихотворението „Кьор Хасан във Версайл" и го подписва Кямил Ефенди. По-късно често използува този псевдоним, без да влага вече някакво конкретно съдържание в него.

Само съгражданите на поета знаят откъде произлиза неговият псевдоним Окър Кокър. „В цяла Македония кукушанинът бе известен като

[1] П. Хаджиделев. Сборник спомени за Смирненски, стр. 85.

майтапчия — пише Тома Бучков. — Не вярвам да е имало друг град, хората на който да имат толкова чудати прякори. Турнат ти някой прякор, че цял живот не можеш да се отървеш от него. Ще остане и на децата дори."[1]

Окър Кокър са наричали един хамалин от Кукуш. Кукушките деца, между които и Христо, често са тичали след него и са го дразнили с този прякор. По-късно в сп. „Сатър" поетът подписва с Окър Кокър редица свои творби.

Свързан с родния край е и псевдонимът му Яким Егейски. Любовта на поета към изгубения роден град, който се намира недалеч от Егейско море, е изразена най-силно в следните стихове:

Принц безпаричен, роден край Егея,
растнал сред нерове, спал под лози —
в хладната столица мене срази
русата внучка на дядо Мойсея.

Роден в топлия южен град Кукуш, поетът живее в „хладната столица". Може да се предполага, че той, свързвайки топлия юг и студения север, е създал псевдонима Южен Северняк.

Често Смирненски се подписва и с имена на свои приятели. Той пише от името на Георги Димов, Александър Жендов (Воднежа), Иван Иванич и Александър Добринов, за което свидетелстват самите му приятели.

*

Все още не може да се каже, че всички псевдоними на Смирненски са известни. Из списанията, в които е сътрудничил поетът, има още много, за които може да се предполага, че принадлежат на Смирненски. Авторството на някои от тези творби, подписани с още неустановени негови псевдоними, се потвърждава от приятели и близки на поета. Но окончателно те могат да се установят след подробен конкретен анализ на езика, стила, тематиката и идейното съдържание на творбите.

С Репортьор от червената школа например е подписан фейлетонът „Интервю с генерал Врангел", издържан изцяло в стила на Смирненски. Във фейлетона се срещат и стиховете „На вагоне територия, под вагоном директория", които нашият поет често е повтарял. Че фейлетонът е на Смирненски, свидетелстват Антон и Надежда Измирлиеви и Петър Воденичаров. Самият псевдоним Репортьор от червената школа, както и идейното съдържание на фейлетона разкриват отношението на Смирненски към Врангел.

В сп. „Всеобщ преглед", кн. XIV, 1917 г., е отпечатано стихотворението „Той" с подпис Невена Добринова. Същото стихотворение е препечатано в „Барабан", бр. 379, същата година, с подзаглавие „Самопризнание", придружено със следната забележка: „Прочетени началните букви на редовете отдолу нагоре дават изречението: „Глупав си прегледе. Мерси, мерси, уважаеми г. Всеобщ преглед, и Барабан отдавна беше на това мнение." Смирненски обича да се шегува и често пише

[1] Т. Бучков. Кукуш — роднят град на Смирненски. Цит. сб., стр. 9.

стихотворения с акростих. С невинния псевдоним Невена Добринова и патриотичното съдържание на стихотворението той успява да заблуди редакцията на „Всеобщ преглед“. Иван Ранков, съвипустник на поета от Военното училище, си спомня, че е присъствувал, когато Смирненски е писал това стихотворение. Въз основа на неговите спомени сътрудниците на Сектор Смирненски издириха тази творба.

Фейлетонът „Писма от оня свят“ представлява отговор на фейлетоните на Смирненски (Кямил Ефенди) „Писма до оня свят“, печатани в сп. „Сатър“. Тази форма на писма и отговори е обикната от нашия поет. През 1923 г. в бр. 7 на сп. „Червен смях“ Смирненски печата „Писмо за Берлин до Жорж Австралний — антична душа и модерен производител на кошници“. По това време неговият братовчед Георги Хаджиделев (Жорж) е кошничар във Виена и по-всяка вероятност фейлетонът е отправен до него. Георги Хаджиделев въобще не пише и затова не може да се допусне, че той е автор на фейлетона „Писма от оня свят“. В последния брой на „Сатър“, където е печатана тази творба, е дадена следната бележка под линия: „Посредством спиритически сеанс редакцията ни влязна в съприкосновение с духа на убития през 1917 г. наш приятел Жорж Австралний и от днес почваме печатането на негови писма.“ А в бр. 8 е дадено съобщение в хрониката: „Пристигнали са от небето няколко писма в отговор на писмата на Кямил Ефенди до оня свят. След като бъдат цензурирани, ще ги печатим. Писмата са от Жорж Австралний, придворен масажист на Свети Петър.“ Авторът е имал намерение да напише цяла поредица писма под псевдонима Жорж Австралний, но „Сатър“ спира и това писмо остава единствено.

Други псевдоними, за които може да се предполага, че са на Смирненски, са следните: Решаюш фактор, Другарят от ляво, фалирал политик, Театрал в оставка, Сирано де Бержерак, Пострадал блокар, Дъскорез, Непострадал репортьор, Братя Грим, Братя Грахови, Житейски стенограф, Дон Кихот последно издание, Школник Баланов, Денгубец, Примрял от щастие, Ненавреме роден, Натриев бромат и др.

*

От всичко казано дотук могат да се направят следните няколко по-важни извода:

1. Многобройните и разнообразни псевдоними на Смирненски са ярък показател за неговите качества на голям майстор на хумора и сатирата. Често пъти самите псевдоними на нашия поет съдържат несъмнена изобличителна сила и хумористичен ефект. В тях той дава полет на своето богато въображение и находчивост.

2. Много псевдоними на Смирненски допринасят за доизясняване на идейно-художественото съдържание на творбата, представляват неотделима част от нея. Някои от псевдонимите свидетелствуват за литературните интереси и вкусове на поета.

3. Една от задачите, върху която трябва още да се работи, е окончателно да се установят авторите на тези творби, които са подписани с неразкрити псевдоними; с по-голяма или по-малка вероятност тук могат

да се намерят творби на Смирненски, подписани с псевдоними. Разрешението на тази задача ще допринесе за пълното установяване на литературното наследство на нашия голям пролетарски поет.

ПСЕВДОНИМЫ СМИРНЕНСКОГО

В. Иванова

(Резюме)

В настоящей статье рассмотрены псевдонимы, которыми крупный пролетарский поэт Христо Смирненский подписывал свои произведения. Его многочисленные стихотворения, рассказы и фельетоны подписаны разнообразными псевдонимами. Чаще всего поэт использует ту или иную подпись в зависимости от содержания произведения, от конкретного повода для его написания. Многие псевдонимы Смирненского содействуют выяснению идейного и художественного содержания произведения, представляют его неделимую часть. Псевдонимы содержат несомненно изобличительную силу и юмористический эффект. В статье раскрыто также происхождение большинства псевдонимов.

Рассмотрены также некоторые неустановленные псевдонимы, о которых можно предполагать, что они принадлежат Смирненскому. Разрешение этого вопроса будет содействовать более полному установлению литературного наследства Христо Смирненского.

LES PSEUDONYMES DE SMIRNENSKI

V. Ivanova

(Résumé)

Cet article traite des pseudonymes dont le grand poète prolétarien Chr. Smirnenski signe ses ouvrages. Ses nombreuses poésies, ses contes et ses feuilletons sont signés de pseudonymes les plus variés. Le plus souvent la préférence du poète pour tel ou tel autre pseudonyme est dictée par le sujet de l'ouvrage qu'il signe et par le motif concret qui a déterminé sa composition. Beaucoup de ces pseudonymes contribuent à jeter une nouvelle lumière sur la teneur idéologique et artistique des ouvrages, et comme tels, en constituent une partie inséparable. Les pseudonymes eux-mêmes contiennent une force accusatrice indéniable et sont d'un sûr effet humoristique. L'article découvre également l'origine de la plupart de ces pseudonymes.

Quelques pseudonymes douteux qu'on suppose pouvoir attribuer à Smirnenski sont eux aussi examinés, dans cet article. La solution de ce problème contribuera certes à établir définitivement le volume de l'héritage littéraire de Chr. Smirnenski.

СМИРНЕНСКИ В ЧЕХИЯ

Дана Хронкова

Творчеството на великия български пролетарски поет и писател Христо Смирненски все повече прониква зад българските предели. По време на миналогодишните тържества по случай годишнината на Хр. Смирненски изказванията на преводачите и популяризаторите на неговата поезия и проза от СССР, Китай, Полша, Унгария, Албания, арабските страни, Англия и Чехословакия отново потвърдиха тази истина. В Чехия творчеството на Смирненски намери разпространение особено през миналите 10 години, когато чешките читатели имаха възможност да се запознаят с една част от творбите му в чешки преводи. Името на бележития български поет обаче срещаме в Чехия и по-рано, още през 20-те години, а първите преводи на стиховете му се появяват през 30-те години.

Как е било познато творчеството на Хр. Смирненски в Чехия през 20-те и 30-те години? В България и в Чехия често се прави паралел между Христо Смирненски и любимия чешки поет и писател Иржи Волкер. Какъв характер има това сравнение? Какво е било преведено от творбите на Смирненски на чешки и кои са по-важните проблеми, които изникват при тези преводи, особено при преводите на поезията му?

Ще се опитаме поне отчасти да отговорим на тези въпроси.

В периода между Първата и Втората световна война сведенията за творчеството на Смирненски и познанията за него в Чехия са свързани с отношението към българската пролетарска литература като цяло. Тепърва след освобождението, от 1945 г. насетне, проучванията в тази област стават по-подробни и личността на Смирненски и други велики фигури на българската революционна литература се отделят от общите студии за българската литература и получават задоволителна преценка.

Борбите за национална свобода на славяните придаваха революционно съдържание на възрожденската идея за славянска взаимност, идея, която през миналия век до значителна степен ръководеше интереса на чехите към славянската, респективно и към българската литература. Заедно с последните националноосвободителни борби в началото на този век обаче постепенно заглъхва и прогресивното съдържание на тази идея. За да можеше тогава идеята за славянска взаимност да играе все още значителна роля в нашите прогресивни културно-политически взаимоотношения,

тя трябваше да получи ново, революционно съдържание, определено от новите исторически условия. Времето преди Първата световна война и между двете последни войни обаче постави пред революционното крило на чешката култура други, по-животрептящи задачи. Едва след Втората световна война свързването на славянските страни в единен социалистически лагер, дружбата и взаимната помощ между хората на труда от славянските страни придават на славянската идея нов, революционен характер.

С това може да се обясни защо българското пролетарско социалистическо изкуство по времето между двете последни войни слабо си пробива път между чешките революционни труженици и техните културни органи. Информациите за българската пролетарска литература идват много повече от лагер, който или е равнодушен към тази литература, или е враждебно настроен към нея, отколкото от революционно ориентирани културни дейци. Официалната културна ориентация на предмюнхенска Чехословакия, насочена към западната култура, също не подкрепяше интереса към българската култура. Преводачи на българската литература след Първата световна война не са вече изтъкнатите писатели, както най-често се случваше през миналия век, а второстепенни писатели.[1] Информативните бележки за българската революционна пролетарска литература, които намираме особено в славистичните печатни органи „Slovanský přehled", „Prager Presse", сп. „Slavische Rundschau", „Československo-bulharská vzájemnost" от 1934 г., са почти незначителни. В комунистическите и в други прогресивни, леви списания и вестници („Tvorba", „Rudé právo" и др.) се отделя внимание на българската прогресивна култура във връзка с политическите събития в България, обаче специални статии за българската социалистическа литература и за отделните писатели тук не се явяват.

Чешките слависти, които се занимават с българска литература, като М. Вайнгарт, Ян Махал, Франк Волман, Йозеф Пата, Антонин Фринта, насочваха вниманието си към по-стария период на българската литература. Единствен проф. Йозеф Пата дава последователни информации за съвременната българска литература. Обаче както той, така и други, макар и демократично мислещи, трудно можеха самостоятелно и без предразсъдъци да проникнат в българската социалистическа литература; те се влияеха от становището на официалната българска критика от 20-те и 30-те години.

Българската авторка Вера Бояджиева първа осведомява чешкия читател за българската пролетарска литература в „Prager Presse" през 1926 г.[2] В прегледа си на българската поезия от Петко Славейков до съвременната поезия, в който Бояджиева се стреми да намери обективен подход към българската поезия и да не премълчава нейните револю-

[1] Не можем да отречем, че преводите на преводачите-слависти, като О. Баблер А. Бенда, Фр. Худец, дори и част от преводите на В. Сис, Вл. Шак, Н. Молнарова, Иржина Карасова и др., бяха правени съвестно. Но художествената им стойност не може да се сравнява с преводите от миналия век, правени от такива творчески личности като Б. Немцова К. Я. Ербен, Йозеф Холечек и др.

[2] V. Bojadžieva. Bulgarische Lyriker. Prager Presse, 2. IX. 1926, стр. 6.

ционни традиции, авторката поставя Христо Смирненски по-високо от останалите млади поети и подчертава близостта между него и Иржи Волкер. На статията на Бояджиева се позовава в същото списание Кирил Христов.[1] Той критикува начина, по който се оценява българската литература в чужбина. Според него се надценяват поети като Людмил Стоянов, Гео Милев, от младите — Асен Разцветников, Никола Фурнаджиев, Христо Смирненски и др. По-високо от тях той поставя Трифон Кунев и Йордан Стубел, които в чужбина били пренебрегнати. В критичната си студия, която излиза пак в „Prager Presse" през 1928 г.,[2] Кирил Христов причислява Смирненски и цялата революционна пролетарска поезия към онези, които се поддадоха на чуждите образци. Песимистичните му разсъждения за българската литература от XX в., повлияни отчасти от горчивото му чувство за непризнание в България, както и от естетическите му критерии и отрицателната му преценка на пролетарската литература, обусловена също и от недоверието му в нейните идеи, силно влияят върху чешките популяризатори на българската култура (напр. Йозеф Пата и др). Почти цялата чешка критика приема Христов като най-изтъкнат съвременен български поет и най-компетентен информатор за българската литература.

Между информативните съобщения и статии за българската литература, особено за българската поезия през 20-те години от А. Лещов, К. Гълъбов, Ф. Бицек[3] и др., студията на Георги Константинов за съвременната българска литература, отпечатана в сп. „Slovanskỳ přehled" през 1929 г.,[4] показва най-правилно и най-обективно българското литературно развитие през първото следвоенно десетилетие. Авторът отделя между другото специално внимание на социалистическата поезия и на революционната литературна критика, макар и да не се съгласява с техните изводи и идеология. Спира се и върху поезията на Христо Смирненски, който заедно с Гео Милев заслужавал най-голямо внимание между революционните поети. Той характеризира Смирненски като талантлив певец на работническата класа.

През 1930 г. дружеството на българските студенти-земеделци „Цанко Бакалов" в Бърно издава малка антология на българската поезия,[5] съставена от Асен Лещов, български студент в Бърно, автор на няколко статии за българската поезия в чешкия печат. Тя обхваща произведения от 25 поети, преведени с помощта на Лещов от Франтишек Кожик, тогава 21-годишен младеж, сега един от най-добрите съвременни прозаици, който работи в различните жанрове на чешката литература. В антологията са отпечатани и две стихотворения от Христо Смирненски: „Цветарка" и

---

[1] K. Christov. Wie die bulgarische Literatur im Ausland bekannt wird. Prager. Presse, 26. X. 1926, стр. 6.

[2] K. Christov. Die Wogen der bulgarischen Literatur. Prager Presse, 26. III. 1928, стр. 15.

[3] Например A. Leštov. Vývoj bulharské poesie. Lidové noviny 1937, p. 462, стр. 7; Fr. Bicek. Mladé Bulharsko. Host, 1927, стр. 270—271; K. Galabov. Die bulgarische Lyrik vor und nach dem Kriege. Slavische Rundschau, 1929, стр. 773—777.

[4] G. Konstantinov. Současná bulharská literatura. Slovanský přehled, 1929, стр. 567—572.

[5] A. Leštov, Fr. Kožík. Antologie bulharské poesie. Brno, 1930.

„Въглекопач“. В краткото предисловие Лещов запознава читателя с поетите, включени в антологията. В предговора Лещов недооценява творчеството на Смирненски. В изводите си за приноса на Смирненски в българската поезия той използува „Антология на новата българска поезия“ на Гео Милев, повтаряйки, че Смирненски не съумя да разкрие нови поетични форми. Въпреки че Лещов представя Смирненски не като революционен, а по-скоро като социален дребнобуржоазен поет, с антологията си той допринася за запознаване чешката общественост поне с малка част от съвременната българска пролетарско-революционна поезия.

30-те години са период на подем на българската социалистическа поезия. Но у нас не се явяват почти никакви сведения за нея. Тя е пренебрегната в изложбата на българската книга, открита през 1934 г. в Нар дния музей в Прага, пренебрегва се и от българските литературоведи, които изпращат статии до нашите списания, и от българските труженици, изнасящи у нас сказки за българската съвременна литература. При това положение не учудва и фактът, че проф. Йозеф Пата, поканен да напише студия за българската литература през XX в. за енциклопедията по съвременни знания „20. století — co dalo lidstvu“, говори за революционното социалистическо литературно творчество само най-общо.[1] Повлиян от схващането, че тази литература подражава на чужди примери, той я характеризира като небългарска. „Влиянието на руската социалистическа поезия, на комунистическите елементи в тази литература — пише Пата — не може да се избегне. Открихме го в поезията на насилствено премахнатия Гео Милев и на Христо Смирненски. Нездравите чужди тенденции обаче бързо биват преодолявани с възвръщането към родната земя, към националната своеобразност, към душата на българския народ...“[2] В тази най-обширна студия за българската литература, написана в Чехия между войните, в преценката на следвоенната поезия се чувствува зависимост от официалната литературна критика. Авторът на статията основно познава особено по-стария период на българската литература, обаче по всяка вероятност със съвременната революционна литература не е бил запознат.

Засилването на поляризацията на културния фронт през 30-те години изисква и много по-открито отношение към революционната социална проблематика. Това се отразява и в чешките статии върху българската литература от втората половина на 30-те години. Тогавашният библиотекар на славянската библиотека в Прага Георги Бакърджиев помества в сборника „Poznání“ обширната си студия за българската следвоенна литература (от последната сбирка на Вазов до съвременността).[3] Неговите характеристики са твърде кратки и наместа прибързани — той обаче обръща по-сериозно внимание върху социалната поезия и в самостоятелна глава „Крайно ляво крило“ дава сведения за революционната социалистическа поезия и проза. За Гео Милев той пише като за краен експресионист с

[1] J. Páta. Bulharské písemnictví ve 20. století. 20. století — co dalo lidstvu, т. 7. Z duševní dílny lidstva. Praha, 1934, стр. 198—224.

[2] Цит. статия, стр. 217.

[3] G. N. Bakardžiev. Bulharská poválečná literatura. Praha, 1937. Спец. отпечатък от сборник „Poznání“.

леви убеждения. Смирненски, Ламар, Караславов определя като революционни писатели. Той критикува поезията на Смирненски за нейната риторичност, обаче като цяло неговата преценка за Смирненски е най-високата по това време в Чехия. „Със стихийния си човешки и поетичен характер — пише той — неговата чисто социална поезия завладява. Неговата конгениалност с Волкер на места просто учудва. Учудва и общата им съдба. Неговото сърце и съвест не познават и не признават ограничения и условности. Щом сърцето и съвестта му са засегнати, той се отъждествява с тълпата на трудещите се братя и с техните уста изпява своята песен. Когато обаче е много засегнат или ранен, той минава към афектиране и риторика. Социален характер има и неговият хумор, който по естествен път минава към сатирата. За себе си той отделя твърде малко време и затова зазвучават печалните тонове пред неговия край под знака на туберкулозата. . .“[1]

Популярната малка студия на Георги Цанев за българската литература в пътеводителя за България „Průvodce bulharskem“ от В. Стари и О. Вичаз,[2] излязла през 1938 г., изправя някои прибързани твърдения на Бакърджиев. Авторът дебело подчертава доближаването на следвоенната литературна генерация към обществената и социалната тематика и положителното ѝ отношение към живота, с което се противопоставя на символизма. По този начин Георги Цанев спомага за разкриване реалния облик на българската литература. Г. Цанев характеризира Смирненски като български поет, близък до Иржи Волкер.

Специално място за Смирненски е отделено и в трите от научните енциклопедии, излезли между двете войни: „Masarykův slovník naučný“, „Ottův slovník nové doby (Dodatky)“ и „Komenského slovník naučný“.

След освобождението картината рязко се променя. Дружбата между нашите два народа, построена върху общата цел — изграждане на социализма в двете страни, — се отразява и в укрепване на нашите културни връзки. Интересът към българската прогресивна литература силно се увеличава, толкова повече че у нас тази литература не е била почти позната.

До 1948 и 1949 г. обаче този интерес се задоволява по-скоро стихийно. Подборът на превежданите книги се ръководи повече от вкуса на случайните преводачи вместо от изискванията за целесъобразно представяне на най-добрите български литературни традиции. След тези години най-крупните фигури в българската литература постепенно започват да се отделят от общите литературни прегледи и лекции. Към тях принадлежи и Христо Смирненски.

Първият ярък образ на Смирненски дава преведената на чешки език студия на Тодор Павлов в неговата книга „Български поети и писатели“, която у нас излиза през 1951 г.[3] По същото време в София възниква първият чешки по-обширен труд за Смирненски, дисертация на софийската стипендиянтка, чешката славистка Венуше Кадрлова — „Christo

[1] G. N. Bacardžiev. Цит. статия, стр. 35—36.
[2] V. Starý, O. Wičaz. Průvodce Bulharskem. Praha, 1938, стр. 26—32.
[3] T. Pavlov. Bulharští básníci a spisovatelé. Преведе Sáva Heřman a Hana Reinarová, стихове Zikmund Skyba. Praha, 1951.

Smirnenski, pěvec a bojovník za svobodu bulharského proletariátu". Биографичната част на този труд под заглавие „Живот" същевременно представлява литературно-историческо изследване върху развитието на Смирненски по посока на революционната литература. Втората част е опит за характеристика на творчеството на Смирненски като нов етап в българската пролетарска поезия след Димитър Полянов. Авторката разглежда мотивите и жанровете на тази поезия и завършва с анализ на стила и езика на Смирненски. Най-ценен материал е събрала авторката за първата част на своята студия. В нея тя привлича редица нови биографични материали, които днес вече са познати от новите студии, спомени и т. н., обаче по това време те допълват фактическата страна на първото издание на биографичния очерк за Хр. Смирненски от Г. Караславов. Въз основа на проучване на почти цялото творчество на Смирненски от самите извори авторката прави опит да проследи литературното му развитие. Според нея към революционната поезия Смирненски преминава в последната година на Първата световна война, през периода на символизма, който от гледна точка на съдържанието на поезията му той изживява след войната. Авторката подкрепя своето твърдение с анализ на някои стихотворения от по-късния период, в които също се проявява влиянието на символизма (и които вероятно В. Кадрлова смята за възникнали през „символистичния период" на Смирненски). Тя поддържа мисълта, че избавяйки се идейно от символизма под влиянието на Владайските събития и на революционната обстановка, от формална гледна точка символизмът при Смирненски остава непреодолян, тъй като въпреки новото съдържание на революционната му поезия той прилагал старите литературни форми на символизма. Фактическите материали в студията обаче не подкрепят тази мисъл. Те особено показват конкретността на революционната лирика на Смирненски, нейната връзка с реалния живот. Символът заедно с хиперболата и алегорията като актуални изразни средства не само у Смирненски, но изобщо в революционната следвоенна поезия в цяла Европа, преминали от литературното наследство на романтизма, рязко се отличават от мъгливата мистика на изразните средства на символизма. Анализът на езика в творчеството на Смирненски, с който се приключва този труд, е също така ценен.

Друг принос за опознаване на революционната българска поезия е дисертацията на Сава Хержман за Димитър Полянов от 1953 г., в която творчеството на Смирненски се проследява паралелно с творчеството на Полянов в периода, когато Полянов редактира „Червен смях". В същата година възниква и дисертацията на авторката на настоящата статия „Přispěvek k otázce socialistického realismu v lyrice Christa Smirnenského". Тази студия накратко характеризира развитието на творческия метод на Смирненски от първите му стихове до зрялото му революционно творчество и е насочена главно към опита за определяне на художествения метод в произведенията на Смирненски, преди всичко към лириката му от периода от 1920 до 1923 г. и към характеристиката на социалистическия реализъм. При търсенето на близостта между чешката поезия на 20-те години и поезията на Смирненски се посочват различията в характера на революционната поезия на Иржи

Волкер и Христо Смирненски и тематичните и стилните връзки между поезията на Христо Смирненски и чешкия поет и писател-комунист Ст. К. Нойман.

Трите последни студии като дисертации бяха слабо разпространени и могат да бъдат упреквани в редица недостатъци, особено методически, и в известна прибързаност на заключенията.

През 1953 г. обаче творчеството на Смирненски си пробива път до по-широки читателски слоеве. В деня на тридесетата годишнина от смъртта му почти всички чешки ежедневници и някои литературни списания поместват статии за основоположника на социалистическия реализъм в българската литература.[1] Българското посолство и българският културен център в Прага издават по този случай специален брой от своето чешко списание „Bulharsko ve výstavbě", посветен изключително на Смирненски, Съюзът на чехословашките писатели урежда литературна вечер, радиото подготвя предаване от поезията и прозата на Смирненски и т. н. Същата година излизат избрани произведения от лириката, сатирата и прозата на Смирненски, озаглавени „At˘ už je den!", подготвени от Зденка Ханзова, Зденек Урбан и колектив от българисти. За пръв път Смирненски е представен в Чехия с всички литературни родове на творчеството си. Книгата „At˘ už je den!" изхожда главно от двутомните избрани съчинения, подготвени от Тодор Боров и Христо Радевски. В нея влизат 37 лирични творби (повечето от които Смирненски е включил в двете издания на „Да бъде ден!"), 18 сатирични стихотворения и 16 произведения в проза — разкази, фейлетони, между тях поемата в проза „Смело товарищи!" и „Приказка за стълбата", която у нас привлече вниманието не само със съдържанието си, но и като интересен художествен жанр. Предговорът на Зденек Урбан запознава чешкия читател с творческия път на Смирненски, напомня за идейното сходство между поезията на Смирненски и някои стихотворения от „Rudé zpěvy" („Червените песни") на Ст. К. Нойман и подчертава връзката между творчеството на Смирненски и традициите на най-големите български писатели. Книгата бе посрещната много сърдечно.[2] Най-интересна от рецензиите е статията на литературния критик З. К. Слаби в сп. „Slovanský přehled".[3] Тук се анализира приносът на книгата за чешката култура и значението ѝ за нашата съвременна

[1] A. Řeháčková. Christo Smirnenski, básník proletářské revoluce. Obrana lidu, 18. II. 1953; D. Hronková. Básník bulharské dělnické třídy, Rudé právo, 18. VI. 1953; D. Hronková. Neohrožený bojovník. Mladá fronta, 18. VI. 1953; Z. Astrugová. Básník a revolucionář Christo Smirnenski. Svobodné slovo, 18. VI. 1953; S. Heřman. Básník bulharského lidu Christo Smirnenski. Lidová demokracie, 18. VI. 1953; Zd. Urban. Na okraj 30. výročí smrti Christa Smirnenského. Nový život, 1953, 7, стр. 885—887; V. Bechyňová. Christo Smirnenski, revoluční básník Bulharska (1898—1923). Slovanský přehled, 1953, 7, стр. 223—224; dš (Dagmar Šafaříková). Na pamět Christa Smirnenského. Literární noviny, 1953, бр. 35, стр. 9; L. Kundera, Ch. Smirnenski. Sovětské Rusi. Obrana lidu, 8. XI. 1953; Zikmund Skyba. Christo Smirnenski. Ze satirických veršů: Pro vlast, člen lidové strany. Květy, 1953, 39, стр. 2.

[2] L. Nováková. Bulharský básník-bojovník. Práce, 28. II. 1954; D. Hronková. O českých překladech z bulharské krásné literatury za rok 1953, Bulharsko ve výstavbě, 1954, бр. 1, стр. 14—15; D. Hronková. O českých překladech z bulharštiny. Literární noviny, 1954, бр. 39, стр. 8.

[3] Z. K. Slabý. Básník dvou světů. Slovanský přehled, 1954, бр. 7, стр. 221.

поезия — Слаби в тая рецензия дава висока оценка на непоклатимостта, бойкостта и актуалността на творбите на Смирненски, от каквито има нужда съвременната поезия. Той изтъква също и различията в творческия характер на Смирненски и Волкер, които подчертава особено и В. Бехиньова в своята статия „Christo Smirnenski a Jiří Wolker“ в посочения специален брой на сп. „Bulharsko ve výstavbě“.[1]

Наред с това през пролетта миналата година бе завършена по-обширна студия от авторката на настоящата статия за творчеството на Смирненски до 1920 г., т. е. за неговото дореволюционно творчество, под название „Problematika literárního vývoje Christa Smirnenského v letech 1916—1920“.

По повод миналогодишното честуване на Смирненски пак се появиха статии за личността и творчеството на поета в чешкия печат, организираха се литературни четения и вечери, обаче не се увеличиха преводите на творбите му. Крупните му творби, като „Зимни вечери“, „На гости у дявола“, „Юноша“, „Цветарка“ и др., чакат още своите преводачи.

*

В чешкия печат Вера Бояджиева през 1926 г. за първи път прави паралел между Смирненски и Волкер в отбелязаната статия в немското списание „Prager Presse“. Оттогава сравнения между двамата поети намираме почти във всички бележки за Смирненски у нас, включително и в енциклопедията „Masarykův slovník naučný“.[2] Такъв паралел откриваме и в статията за българската литература в началото на 30-те години. Българските прогресивни среди по това време се запознават с революционната поезия на Волкер благодарение правилното тълкуване на творчеството му от Георги Караславов, както и от преводите, направени от Г. Караславов, Дора Габе, Бленика, Кирил Христов и др. Оттогава чешкият пролетарско-революционен поет престава да бъде за България „покорен момък“, както бе представян през 20-те години, престава да бъде поет, който „издига в живота си знамето на идеала — идеала на човешката и космическата хармония, поет с вселенско чувство“, който иска да спаси света с любов, със сближение и хармонизиране на човешкия свят, поет, чието ранно творчество се надценява, а зрялата му поезия се отрича, поради това че в нея Волкер търси „не религиозно-мистическо, не романтико-етическо, а по-скоро политическо решение на проблемата за справедливостта в света, че философската му мисъл е безпомощен практицизъм“.[3]

Волкер и Смирненски са сравнявани и в най-ново време. Паралел между тях прави Минко Николов в своята кандидатска работа за Смир-

[1] V. Bechyňová. Christo Smirnenski a Jiří Wolker. Bulharsko ve výstavbě, 1953, спец. бр., стр. 10.

[2] Ch. Smirnenski. Masarykův slovník naučný, т. 6, 1932, стр. 743.

[3] Б. Йоцов. Иржи Волкер, Златорог, 1924, стр. 183—192. Това тълкуване на творчеството на И. Волкер, което се обръща само към Волкеровата ранна лирика на общочовешко побратимяване, произлиза от същите идейни позиции, които бяха основа на старателно омаловажаване пролетарската революционност на Волкеровата поезия в Чехия.

ненски, също и Емил Георгиев в студията си „Иржи Волкер, създател на чешката пролетарска поезия“ и в преработения й вид — предговор към българското издание „Избрани произведения“ на Волкер.[1] Близостта между двамата поети е изтъквана и от чешките литературни критици. Със задълбочаването и разширяването на фактическата страна на тези сравнения се отбелязват и някои съществени различия в тяхната поезия.

Иржи Волкер, година и половина по-млад от Смирненски, израства в същия исторически момент. Със своето творчество и той след Първата световна война защищава идеите на комунизма, с младежки възторг се свързва с работническата класа и неговите революционни творби стават огледало на началото на 20-те години. Седем месеца след смъртта на Смирненски умира също от туберкулоза едва 24-годишният Иржи Волкер. Смъртта прекъсва живота, който и двамата искаха да сложат на барикадите. Да сравним едно от последните Волкерови стихотворения и собствената му епитафия, записана върху малко листче от негов бележник, с откъс от последното писмо на Христо Смирненски до Васил Павурджиев:

Върху леглото болнично светът достига, пада,
между превръзките аз чувам неговия шум,
вървят другарите в борба за справедливост
и никой не отсъствува от светли друм.

Върху леглото болнично светът достига, пада,
ала от тъмните ъгли смъртта го дебне с мрак и мраз.
Защо не мога да вървя в борбата с вас, другари?
Защо ли тука трябва да умирам в тоя час?

Иржи Волкер. Избрани произведения, стр. 18. Прев. проф. Е. Георгиев

Епитафия

Почива Иржи Волкер тук, изпълнен с обич към света:
бе тръгнал на борба за справедливост той,
но още не успял сърцето си да хвърли в бой,
млад, двадесет и четиригодишен, грабна го смъртта.

Иржи Волкер. Избрани произведения, стр. 87. Прев. проф. Е. Георгиев

и Писмото на Смирненски:

„...Как много боли, когато искаш да живееш, а когато всеки ден се къса по една от нишките, които те свързват с живота: когато искаш да изгориш в пламъците на бунта, а гориш върху леглото на туберкулозния; когато искаш да вървиш с възторжени очи към слънцето, а пред тебе се е спуснала вече вечерта и все повече тъмнее...“ (В. Павурджиев. Спомени за Хр. Смирненски. Възпоменателен лист Смирненски—Ясенов, 1936, стр. 3.)

Тези думи извират от едно и също жизнено верую, от еднакво отношение към живота, към света и към неговото бъдеще.

---

[1] Е. Георгиев. Иржи Волкер, създател на чешката пролетарска поезия. София, 1948. Иржи Волкер. Избрани произведения. Подготовка и предговор Е. Георгиев. София, 1949.

И двамата поети оставят след себе си творчество, което оказва огромно въздействие върху литературното развитие на своя народ. Жанровото разнообразие и богатство на тяхното литературно наследство свидетелствува за всестранния им талант. У Смирненски намират по-голямо място сатиричните жанрове, у Волкер — по-мечтателен — любовната лирика, дневниците, възпоменанията. Но и у двамата наред със стиха се развива и прозата, покрай лириката — лирично-епичните жанрове и драмата; но и двамата оставят най-дълбока следа в поезията. С творчеството си Смирненски е смятан за основоположник на социалистическия реализъм в България. Волкер и Ст. К. Нойман полагат основите на чешката социалистическо-реалистическа поезия.

Има известна близост и между някои моменти в творческото развитие на Смирненски и Волкер.

В борбата за свой своеобразен, оригинален творчески път младият Волкер претърпява по време на последните години от Първата световна война и в първите следвоенни дни разнообразни литературни влияния. Въздействуват му силно творчеството на Метерлинк, Едгар По, сатанизмът на Пшибишевски, чешкият символизъм на Бржезина, въздействуват му и Бодлер, Верлен, и чешката анархо-декадентска поезия, особено К. Хлавачек. По-късно той сякаш характеризира собственото си развитие в едно от своите писма:

„Преди да намериш собствения си глас, необходимо е в началото да напишеш дузина чужди стихотворения. Преди да стигнеш до собствения език, необходимо е някакси накъсо да преминеш през всички големи поетически личности от Маха до Бржезина.“ (Из писмото до Вл. Зелени от 12 септември 1923 г.)

Смирненски както поради обективните обстоятелства на живота си, който е бил много по-труден и много по-малко осигурен, така и поради характера си не се затваря в черупката на осамотеността както Волкер и не изпада в песимизъм и горчиво чувство на недоволство, които произтичат от неудовлетворения стремеж да намери идеал, осмислящ неговия живот. Смирненски е тясно свързан с реалистическата традиция в българската (а също така и в руската) литература. През 1918 и 1919 г. обаче той трябва да определи своето отношение към почти същите литературни течения, които влияеха и върху Иржи Волкер. Те проникват в България както косвено, чрез българския символизъм, така и пряко, чрез хубавите преводи на Г. Михайлов, Пенчо Славейков, М. Белчева и др. Въпреки отрицателното отношение на Смирненски към символизма, проявявано отначало както в сатирата, така и в преките му изказвания, небогатата му психологическа и любовна лирика предимно през 1919 г. е силно свързана с настроенията и с изразните си средства с романтичната символистична вълна. Психологическата и любовната лирика, изящна във формално отношение, израсла от горчивия песимизъм в отношението към трагически противоречивата действителност в България, е оставила в българската литература дълбока следа, която Смирненски не е могъл да пренебрегне. Интересно би било да се проследи доколко тези влияния обогатяват стиха на двамата поети, доколко Смирненски и Волкер съумяват да използуват външните, формалните качества на

т. нар. модернизъм в по-нататъшното си творчество, което се основава предимно на класическите извори.

Обръщането към класическата национална литературна традиция е обща черта в зрелия творчески период на поетите. И у двамата то произтича от изискванията на съвременната социалистическа поезия. Волкер манифестира това с напускането на модернистическата група „Devětsil" през пролетта на 1923 г., когато в своя поетически път се добира до правдивото отношение към живота и изкуството. Тогава той изказва своето мнение за младите френски модернисти, които са идеал за авангардната група чешки поети от „Devětsil" (между тях В. Незвал, К. Тайге, Яр. Сайферт, Фр. Халас и др.), и ги нарича „упорити субективисти, салонни остроумници, рафинирано и сантиментално неразбираеми". В същото време Волкер вижда в основоположника на чешката балада К. Я. Ербен, който е свързан с нашето литературно възраждане от края на първата половина на XIX в., поет, по-близък до новото, модерно, социалистическо изкуство, отколкото дори и Г. Аполинер-Волкеровата неотдавнашна любов. С това той вярно долавя изискванията на новата социалистическа поезия в дадения момент, особено нуждата от народност и проста разбираемост, нуждата от реалистическо изкуство, свързано с традициите на чешката класическа поезия.

Смирненски няма специални изказвания за българската класическа литература. Неговото отношение към нея обаче и неговото отношение към съвременния декадентен модернизъм са недвусмислени. В предсмъртния бележник на поета наред с критиката на сп. „Златорог" и на българската буржоазна критика начело с Вл. Василев, В. Пундев и други, наред с иронията към „рицарите на бялата лилия и чистото изкуство" намираме и ярко изразено отрицателно отношение към символизма.

„Ние сега почваме, пролетариатът изобщо сега почва. Нашето изкуство е още в пелени. Той (Вл. Василев, против когото особено са насочени думите на Смирненски, както свидетелствува името му, задраскано в заглавието на бележката — Д. Хр.) е в ужас от сменяването на ритъма в „Жълтата гостенка", или, както я бърка критикът, „Жълтата хризантема". О, тези жълти хризантеми, сини домина, черни маски и всички тия циркови пъстрила, взети на заем от гардероба на миналото, купени на вехто. Пишете, че съм пропаднал? За умрелите не се съжалява. Защо са тогава вашите статии? Първо — защото не съм в лоното на вашата политическа и литературна църква, второ — защото повече от вашите неумрели съратници все така лъхат на библиотечен прах и гробовна плесен." („Рицарските турнири на тавана".)

Смирненски осмива старите „циркови пъстрила", които според него са „взети на вехто от гардероба на миналото". Новото, пролетарското изкуство трябва да ги отхвърли. В коя насока да се обърне, това показва самото поетическо творчество на Смирненски. Смирненски следва Вазовата конструкция на стиха, неговия богат образен език, героично патетичен тон, отговарящ на героичното време на надигащата се революционна вълна. С част от поезията си той е свързан с по-простия и предметен стих на Яворов и особено на Димчо Дебелянов. В тази именно

посока по всяка вероятност щеше да тръгне неговото по-нататъшно развитие, както показват най-хубавите му стихотворения, като „Йохан", работата върху второто издание на стихосбирката „Да бъде ден!" и поезията от последната година на живота му („Зимни вечери" и др.). Смирненски избягва разрушаването на метричните схеми и освобождаването на стиха, започнало още от генерацията на поетите около Пенчо Славейков, дори от „Летописи" на К. Величков, и с класическия си силаботоничен стих той продължава традицията, ярко създадена от Ботев и Вазов. Той използува голямото оживяване в българския стих, което внесе П. К. Яворов с комбинацията на различен стихов ритъм, с разнообразни метрични и строфични схеми и с още ненадминатата си мелодичност. Смирненски новаторски разнообрази българската строфика. Неговата поезия напълно отговаряше на своето предназначение да окриля и вдъхновява народа в най-силните моменти на нарастващата революция в началото на 20-те години. Ехото на тази поезия доказва на поета, че отношението му към художественото въплъщение на новото съдържание в дадения момент е най-реално и най-правдиво. С творческата си практика Смирненски стига в същност до същите заключения, до които идва и Иржи Волкер. Това, струва ми се, не е случайно. Двамата поети едновременно правилно разрешиха задачите, които тогава времето възлагаше върху революционната пролетарска поезия.

Трябва да подчертам и голямата прилика във възприемането на тяхното творчество. Еднаква е голямата им популярност всред народа, голямата любов, с която народът ги огражда. Пред тази любов трябваше да се преклони и буржоазната критика, която остро ги атакуваше приживе (Смирненски с познатата критика от „Златорог" за „лавата на политическата фразеология", за „приложната поезия"[1] и Волкер с критиката на народно-социалистическия журналист Фердинанд Пероутка за „изтъркания вкус и много извехтяла декорация", за използуване мотиви, подходящи за сантименталните шлагери на Карел Хашлер).

Литературните борби около творчеството на Иржи Волкер напомнят в много отношения на борбите за поезията на Смирненски. Чешката догматична критика започна веднага след смъртта на Волкер да го изтиква на заден план като дребнобуржоазен наивен мечтател-фантазьор, чиято поезия още не е узряла. От лъжелевичарските критики на модернистическата авангардна група Волкер веднага след смъртта си бе атакуван като „последен лош идеологически поет", който „не е създал нова форма" — тепърва „след него се започва със създаването на новото голямо изкуство".[2] В средата на 30-те години отново се явява стремеж за премахване „ерата на Волкер". Отново започват систематичните пристъпи срещу поезията му, окачествяват я като „панаирски", „банални" песни, които в пълния смисъл на думата могат да се нарекат „народно четиво", като вкусът на този народ-„тълпа" се грубо подценява. Тези нападения отляво даваха възможност на буржоазната кри-

[1] Вж. Вл. Василев. Между сектантство и демагогия. Златорог, 1923, кн. 2—3, стр. 109—119, 161—179.

[2] „Dosti Wolkera." „Pásmo", 1924, бр. 7—8, стр. 5.

тика да „покровителствува“ Волкеровата поезия и самия Волкер, да преувеличава това, в което Волкер бе упрекван от лъжелевичарите. Тази критика счита за връх на неговата поезия „младежкото“, „мечтателността“ и от самия Волкер тя прави „покорен и обичащ слуга на бедните, между които той се разхожда като прекрасно божествено видение с усмивката на червения Христос“ — „белия лъч в червения хаос на революцията“.[1]

От средата на 20-те и през 30-те години отношението към Смирненски в България беше също доста сложно. Примери за отрицателното отношение на властвуващите кръгове съществуват в изобилие; забрана на тържествата по случай годишнините му, нарочно издадено окръжно аутодафе на съчиненията му, впоследствие и преследване всякакво споменаване на Смирненски през последните години от фашистката диктатура и т. н. Известни са атаките на консервативното крило — на Й. Бадев от „Зора“, на вестник „Мир“ и др. Дясната, най-умерена критика определяше творчеството на Смирненски като „младежко“ — в смисъл незряло, — което може би би внесло нещо в българската поезия, ако не беше ранната смърт на поета.[2] „Предварителната подчиненост“ обаче на поезията му „към практиката“ пречела на стиховете му да станат истинска поезия.[3] Под формата на „покровителствуване“ на Смирненски реакцията изопачава някои факти от живота на поета,[4] твърди, че той бил „индивидуалист“, „насила изкаран враг на реда“,[5] жертва, погубила се физически поради работата си за партията, неполучила „достатъчно признание“.

Но срещаме и други варианти на този род „застъпване“.

Критиката, която не бе съгласна с революционните възгледи на пролетарската поезия, но искаше да си даде вид на „обективност“, трябваше да признае поне нещо от завоеванията на тази поезия. Тя признава, че Смирненски е талантив поет — след първото издание на събраните му съчинения не може вече талантът му да се отрича. Но от наследството му тя признава само поезията на градската беднота („Цветарка“, „Стария музикант“, „Зимни вечери“ и др.), смятайки, че въпреки дълбоко подчертания социален момент в тези стихове те не са така остро насочени против съществуващия обществен ред, тя хвали „задушевния тон“ на поменатите стихотворения, като ги откъсва и противопоставя на останалото творчество на Смирненски. За опасността от такова „покровителство“ на поезията на Смирненски предупреждават неколкократно Г. Бакалов и други литературни деятели-комунисти, които изтъкват, че тази критика „със всички средства се стреми да очисти поезията на Смирненски от нейните революционни бодли, за да може впоследствие да посегне и върху неговото литературно наследство“.[6]

---

[1] Вж. K. Horký, сп. Nedělní list, 1924, 26 април и др.

[2] М. Ралчев. Поезията на Христо Смирненски. Знаме, 1932, бр. 139.

[3] П. Йорданов. Някои аналогии в съвременната ни поезия. Златорог, 1940, кн. 3, стр. 113—118.

[4] П. Йорданов. Цит. статия и др.

[5] Бурян. Ведбал. Бележки на деня. Мир, 1930, бр. 11970.

[6] Г. Бакалов. Място на Смирненски в нашата литература. Нов път, 1924, кн. 15, стр. 454—458; Ив. Клинчаров. Пристъпите на буржоазната литературна критика. Въз-

Буржоазната критика характеризира Смирненски като дребнобуржоазен социален поет, като създава изкуствени противоречия между борческия патос на „Северно сияние“, „Червените ескадрони“, „Карл Либкнехт“, „Гневът на робите“ и стихотворенията за градската беднота, които не са „етап към индивидуализма“, а „проява на многостранния талант на Смирненски“, както подчертава Г. Бакалов в своята полемика с Г. Цанев по повод неговия предговор към „Зимни вечери“, където той отрича първите и покровителствува последните, като изопачава не само фактите от живота на Смирненски, но и творческия му натюрел.

Вероятно особено в началото на 30-те години това оказва влияние и върху някои прогресивни литературни дейци-революционери, които по време на жестокото политическо потисничество строго пазеха чистотата на своите редове, опасявайки се от проникването на дребнобуржоазната идеология, като я намираха и там, където не съществува. Редица неизяснени теоретически възгледи върху пролетарската литература, сектантството намират отражение и върху някои тогавашни критики на поезията на Смирненски. В стихотворенията за градската беднота критиците търсеха „пасивност“, „обективистичен уклон“ или „чисто обективистично съзерцание и отношение към света“ и „сантиментализъм“. В същото време бе подложена на критика и „тесняшката партийност“ в поезията на Смирненски.[1] Тези упреци се увеличават, намират например отзив в дискусията за стила на пролетарската литература в РЛФ (август—септември 1930 г.) и др. и отново се подхващат след няколко години (особено през 1934 г.).[2] Въпреки субективното усилие на тези критици да активизират съвременната пролетарска поезия и я наситят с ярък борчески дух, обективно погледнато, те внасят смут между напредничавите читатели, които обичат Смирненски и виждат в него свой пролетарски поет. Те оборкват и понятието „пролетарска литература“, в резултат на което и някои честни демократични критици започват да тълкуват творбите на Смирненски като трудовоспътническа литература, като творби на случаен спътник на революцията.[3] Левосектантската партийна критика е обяснила същността на тези възгледи.

След освобождението творчеството на двамата поети намери подробно, дълбоко и правилно тълкуване, което показа голямото признание на народа към тях. Тепърва тогава читателите получават и пълното издание на техните съчинения.

поменателен лист Христо Смирненски, София, 1930, и Караулни схватки. Лирите върху поезията на Смирненски, Работнически литературен фронт, 1932, бр. 91 и др. Цитатът е от статията на Иван Клинчаров.

[1] Л. Ортов. Стилът на Смирненски. Христо Смирненски, Възпоменателен лист, София, 1930, стр. 3; А. Тодоров. Христо Смирненски. Звезда, год. 2, стр. 662–669; Вл. Ведов. Смирненски и нашите млади пролетарски поети. Смирненски лист, 20 юни 1931; Н. Ланков. Партийността в поезията на Христо Смирненски. РЛФ, 1932, бр. 85 и др.

[2] М. Фанин. Смирненски и образа на Христа. РЛФ, 1934, бр. 172; Б. Огин. Тесняшката пропаганда и Първи май в поезията на Смирненски. РЛФ, 1934, бр. 166; А. Тодоров. Христо Смирненски. Звезда, 1933—1934, стр. 662—665 и др.

[3] Ив. Мешеков. Трудово спътническа литература. София, 1933. (За първи път отпечатано: Трудово спътническа литература у нас. Дума, октомври—ноември 1930.)

При сравненията, правени между Волкер и Смирненски, привлича вниманието освен биографията им и тематичната близост на революционната им поезия. Безсъмнено у тях има близост в поетическите мотиви, в някои теми, близост в отношението им към съвременната действителност или някои нейни моменти.

В тяхната революционна лирика се чувствува стремеж за осъществяване на голяма обществена мечта — освобождението на пролетариата, — чувствува се оптимизмът на младата работническа класа. Техните революционни песни са възхвала на човешката общност, в която единицата се слива с цялото и така става съставна част от исполинската сила на работническата класа — на обществото, на хората на труда. Двамата поети проявяват ново отношение към жената. За тях тя не е вече само „сладката любима", а както се изразява Волкер — „жената-човек", който участвува в борбата за щастие на човечеството. Те прокарват ново отношение към труда като смисъл и цел на човешкото битие, ново отношение към работника като „вечен наследник на сътворяването на света". Смъртта у тях става ново понятие, понеже, както казва Волкер, „в този свят нищо не се е изгубило и нищо не ще се изгуби", смъртта губи своя ужас на развала и разтление. Мъртвите живеят с нас и с примера си, и с неудовлетворените стремежи; те ни завещават своето творчество и своето усилие.

Съществува известна прилика на мотивите в лириката на двамата поети,[1] подобие на темите им. Тематическа близост намираме например в стихотворенията на Смирненски „В Поволжието" и „Глад" и в стихотворението на Волкер „Fotografie" („Фотография"), в стихотворението „Роза Люксембург" на Смирненски и Волкеровия фрагмент за Роза Люксембург, в горчивия вик против войната в кратката проза на Смирненски „Очи" и във Волкеровото стихотворение „Mirogoj" („Мирогой"). Такава близост откриваме и в поезията за „Жълтата гостенка". „Жълтата гостенка" и „Зимни вечери" на Смирненски най-силно разкриват ужаса на съдбата на бедните. Волкер също е работил върху цикъл стихотворения, които искал да назове „Туберкулоза", но не можал да го завърши поради ранната си смърт. В цикъла той цели да събуди съчувствие към всички, които са жертва на коварната „Жълта гостенка". В стиховете на всеки велик чешки поет от това време, който стои на революционни позиции — Индржих Хоржейши или Йозеф Хора от стихосбирката „Pracující den" („Работещ ден"), Ст. К. Нойман или Ярослав Сайферт от началото на 20-те години, — намираме подобни мотиви, подобни теми, подобни мисли — резултат на една и съща историческа действителност. На стихотворенията „Na hoře" („В планината") и „Demonstrace" („Де-

[1] Конкретно: съществува известна, макар и далечна прилика на мотивите в стиховете за градската беднота на Смирненски и на Волкеровите стихове: „Tvář za sklem" („Лице зад стъклото"), „Dům v noci" („Къща в нощта"); известна близост на мотивите за работническата сила и единство във Волкеровите стихотворения „Kázání na hoře" („Проповед в планината"), „Moře" („Море") и в стихотворението „Ние", „Пролетта на робите", „Пролетарий", „Работник" на Смирненски; мотивът на любовта в момента на борбата за човешко щастие в „Пролетно писмо" на Смирненски е до известна степен сроден с мотива на „Milenci" („Любовници") и Šťastnému děvčeti" („На щастливото момиче") на Волкер и др.

монстрация“) от Й. Хора съответствуват някои мотиви от „Ний“, „Пролетарий“ на Смирненски, стихотворението „Mrzák“ („Сакатият“) на Хора е изградено върху лайтмотив, близък до „Стария музикант“ на Смирненски, „Hněv“ („Гняв“) на Йозеф Хора има общи мисли с „Гнева на робите“ — и в този дух могат да се направят ред паралели както с Йозеф Хора, така и със стихотворенията на другите споменати поети. В подобни съпоставки могат да участвуват и Броневски, и Назор, Йоханес Бехер и Маяковски и Д. Бедни — голям кръг от поети, които творят в същата революционна епоха и се вълнуват от същите надежди и мечти. Между творбите на всички съществува духовно родство, духовна близост, въпреки че техните творчески поетически похвати, техните творчески стремления и постижения са различни, зависими както от индивидуалностите на творците, така и от литературните традиции на отделните страни. Паралелът между Смирненски и Волкер е граден изключително върху близостта в житейската съдба и върху духовното сродство между тях.

С основание ще запитаме обаче съществува ли освен родството на външни черти между Смирненски и Волкер и вътрешно съответствие в художественото им творчество? Съществува ли освен идейната прилика, тъждество на миросъзерцанието, на отношението към живота, и онова специфично художествено, което включва в себе си както художествения метод, така и стила, и литературните похвати, и начина на изграждане на художествения образ, художествените образни изразни средства и т. н? Всичко това е резултат на обществените задачи, поставени пред литературната творба от времето, на литературната традиция и на развитието на отделните звена на литературната структура, обусловени пак до голяма степен от нуждите на обществото и впоследствие на самата поетическа личност, на автора, който би трябвало да се поменува на първо място. Именно в художественото своеобразие би трябвало да се търсят паралели между литературните явления в различните национални литератури. Тъкмо тази вътрешна художествена характеристика на творбите на Смирненски и Волкер показва различията в художествената концепция на стихотворното и прозаическото творчество на двамата писатели. С подробен анализ на тази характеристика ще стигнем до причините за възраженията против паралела между двамата поети.

Ще припомним само някои случайно избрани характерни черти от поетическия стил на Смирненски и Волкер: пороя от цветисти образи у Смирненски, от една страна, от мощни алегории и символи от историята и от древната митология, голямата динамика и патос, тържествено възвишената прокламация на непримиримостта между двата свята в най-напрегнатия момент на тяхното сражение или простия трагичен разказ за капиталистическата нищета, реалистически разкрита чрез най-потресните типични образи на болестта и бедността, и, от друга страна, у Волкер — стегнатост, съзнателна пестеливост и простота, предметен език, който черпи изрази от обикновеното всекидневие, силна склонност към баладичността, конкретност и индивидуализиране на всички образи в социалните му балади, динамика, подчертана чрез драматичния ток на действието, стих — лична изповед, стих без алегории, без ярките кон-

трасти на образите на Смирненски. Въпреки случайния подбор на посочените по-горе характерни черти на двамата поети, ясно личи техният контрастен, основно различен поетически натюрел: Смирненски и Волкер принадлежат към два различни типа на революционната пролетарска поезия, възникнали в един и същ исторически момент. Същността на това различие ще се разкрие след основно и подробно разглеждане на двата стила и на различните начини за отразяване на действителността.

*

В периода между двете последни войни Смирненски бе познат у нас като лирик. Тогава бяха преведени само стихотворенията му „Цветарка" и „Въглекопач" в антологията на Кожик и Лещов от 1930 г., а през 1936 г. бива преведена от Ян Каменарж „Уличната жена".[1] По нататъшните преводи възникват едва след освобождението. Необходимостта да се илюстрира с примери студията на Тодор Павлов в книгата „Български поети и писатели" дава подтик за нови преводи. Автор на тези преводи става починалият преди година и половина чешки поет Зикмунд Скиба. Те са направени при езиковото сътрудничество на Сава Хержман, лектор по български език в Пражкия филологически факултет. Посочените избрани творения на Смирненски на чешки език „Ať už je den!" излизат две години по-късно, през есента на 1953 г. Зикмунд Скиба като известен чешки сатирик бива натоварен с превода на цялата сатирична част; революционната лирика превежда Лудвик Кундера — поет и отличен преводач особено на революционната немска поезия. Преводите на З. Скиба и Л. Кундера се оцениха като най-добри във вътрешния конкурс между няколко поети, организиран от инициаторите на сбирката.

Преведените стихотворения разкриват образа на Смирненски предимно като творец на стихосбирката „Да бъде ден!". Малките размери на чешкото издание не позволиха включването на повече стихотворения, които биха отразили цялостно жанровото богатство в лириката на Смирненски и линията на развитието в неговата поезия. Така например превеждането и поместването на „Зимни вечери" щеше да закръгли образа на неговата зряла лирика и щеше да очертае насоките на неговото развитие към опростяване на израза, стегнатост в художествените средства, към още по-подчертана музикалност и към драматичния лиризъм, изхождащ от силата на метафората.

Прозаичните творби грижливо подбра и преведе Зденка Ханзова, починала в началото на миналата година, най-плодовитата преводачка от български на чешки, която в един къс период (по малко от 20 години) запозна чешкия читател с много български белетристични творби (повече от 40 книги), между които с произведения на Л. Каравелов, Иван Вазов, А. Константинов, Й. Йовков, Людмил Стоянов, Г. Караславов и др. Ханзова не се задоволява само с точното предаване на съдържанието, но внимателно напипва и формалните качества на оригинала в стила и в

[1] Christo Smirnenský. Pouliční žena. Прев. Jan Kamenář. Československobulharská vzájemnost, 1936, стр. 15.

детайлите. Като пример за сполучливо пресъздаване стилните качества в прозата на Смирненски могат да послужат нейните преводи на „Смело товарищи!“ и „Приказка за стълбата“. В героичната поема в проза „Смело товарищи!“ преводачката долавя приповдигнатия, обагрен стил чрез строго спазване на кратки, стегнато подредени едно след друго динамични изречения, чиято енергичност и внушителност се подчертават още и с повторенията, с асиндетичното свързване на изреченията. Също и в „Приказка за стълбата“ авторката спазва приказния патетичен стил, придобил библейски тържествен характер на притча, запазва патетичността на възклицанията, старинния словоред и подбор на старинни думи. Като правим сравнение между нейния превод и превода на същата приказка от В. Страка, печатан през 1954 г. в сп. „Československá armáda“,[1] виждаме, че у Страка, който на места се отказва от тържественоприказния стил, приказката губи характера на символ.

Ханзова находчиво решава и някои наглед подробности в превода, които в същност доочертават стила на Смирненски. Например тя превежда на чешки имената Людоедов, Скубачев, Дивногласов и др., които са част от характеристиката на образите на Смирненски, за да ги доближи до чешкия читател, езиково характеризира отделните слоеве в обществото посредством чешкия говорим език (Мери в „На борба с туберкулозата“, жандарма в „За храброст“), служи си с народни чешки похвати и поговорки (chrlí feldféblovské perličky — сипе фелдфебелски мъдрости; chudák nesmí umřít, kdy se mu zachce — беднякът не може да умира, когато иска, и др.) и с това прави езика на героите жив, сочен и обагрен.

Въпросите на поетичния превод са много по-сложни. При това преводите от българската поезия у нас винаги са били затруднявани, поради това че нашите поети не знаят български език. И в този случай с изключение на Я. Каменарж нашите поети пристъпват към превода с помощта на преводачи прозаици. Качеството на превода следователно зависи и от това, как са разтълкувани и изяснени смислово езиковият характер на произведението, спецификата на поетичния стил на автора, на ритмичните и звуковите особености на стиха и заедно с това и традицията на българската поезия, на българския стих.

Преводите на сатирата, направени от З. Скиба, са точни и спазват всички формални особености на сатиричните стихотворения на Смирненски — ритъм, рими, традиционни поетични форми (например сонет, епитафия). Лекотата и динамиката в сатирата на Смирненски обаче на места страдат от този стремеж към почти буквална точност на превода (понякога водеща до излишно широко обясняване на съдържанието) и към безусловното наподобяване на формата в стиха. Някои стихотворения в превода на Скиба звучат поради това по-тромаво, особено когато преводачът попълва стиха с излишно изобилие от едносрични думи с еднакво значение или с думи съвсем безлични, неутрални. Стихът на Смирненски губи своята стегнатост и при изкуственото обръщане на словореда заради ритъма при стихови анжамбани или когато мисълта от

[1] Christo Smirnenski. Pohádka ó schodišti. V. Straka. Československá armáda, 1954, кн. 4, стр. 10.

един стих на Смирненски в превода продължава в следващия стих. Стихът се раздробява, разтрошава и престава да представлява цяло, идейна единица, която съществува в оригинала. (...a hned pokračuje: „Kdypak — ty sis, pouhý nádeník — tam, kam nepatříš, se spát — osvojil zvyk? . . . и сърдито отговори — „Хей хамалино, защо се пъхаш където не ти е мястото. . .) („Частната собственост“).

Там, където при превода е спазен сгъстеният израз на Смирненски и Скиба не разводнява образите със собствени обяснителни добавки, въздействието на оригинала е постигнато (например в преводите на „Епитафии в аванс на съглашенските водачи“ или „Pro patria“).

Докато в художествения превод на прозата намираме стремеж към строга вярност с оригинала (не буквална вярност, а функционална), отношението на поетическия превод към оригинала изисква по-голяма свобода. За да се доближи преводът на стиха до оригинала с цялостното си въздействие в единството на съдържанието и формата, необходимо е стихотворението да бъде преведено не буквално, а да бъде претворено, пресъздадено. Витезслав Незвал характеризира този процес на превеждане със следните думи: „Да разрушиш архитектурата на стихотворението, да направиш от него куп материали, да усвоиш начина на виждане и чувствуване на поета, неговия синтаксис, интонация, неговото въображение. . . да станеш негов медиум“ и „на езика, на който превеждаш, да боравиш с материала от думи и съдържание на разрушеното стихотворение по такъв начин, както би работил с този материал поетът, ако пишеше на този език.“[1] Само така е възможно да се постигне истински функционален поетичен превод.

Безспорно най-интересно е да се проследят преводите на революционната лирика на Смирненски. И четиримата преводачи — Кожик, Каменарж, Скиба и Кундера — се стремят да запазят идейната сила на поезията на Смирненски. В това отношение съществуват сравнително малко недостатъци — например Скибовият превод на стихотворението „Въглекопач“ в книгата „Български поети и писатели“ поради прекалено конкретизиране на образите губи символичния си смисъл; силните контрасти в стихотворението „Ний“, които са едно от неговите основни стилни средства, в превода на Кундера на места са слаби, контрастът почти не се чувствува.

. . .hluboko v srdcích až teď buší vesmír nám,
my život vlečeme na rmutných bedrech svých,
my jsme však oceán, moře vln sténavých.
My věční tvůrci jsme blaženství na zemi,
však bída svírá nás na chladné hrudi své. . .

чрез нашите сърца вселената тупти,
живота се крепи на раменете ни,
но ний сме океан на стенещи вълни,
На земните блага всевечни сме творци,
а нужда ни души до хладната си гръд. . .

При сравняване на старите с новите преводи на лириката на Хр. Смирненски рязко изпъква различният подход на преводача към

[1] Отговор на анкетата. Anketa o překládání. Kmen, časopis pro moderní literaturu, 1928, бр. 3, стр. 58.

поетическия превод, резултат на съществуващите различни схващания за преводната поезия у нас. Наред с това виждаме как преводачите решават редица затруднения, които протичат от превеждането на стихотворенията от българската езикова система, образуваща специфично своя стих, в чешката стихосложна система, макар че и за двата езика е типично силаботоничното стихосложение. Несъмнена трудност представляват проблемите при превода, произтичащи от особеностите на речника на Смирненски, често пъти мъчно преводими на чешки.

В превода на „Цветарка“ и „Въглекопач“ от Кожик (отпечатани през 1930 г.) отчасти се отразяват възгледите, които започна да налага основоположникът на модерния чешки поетичен превод Карел Чапек: стремеж към естествена дикция, благозвучие и едновременно с това освобождаване на ритъма от строгите норми на класическата поетика. По същия начин се освобождава и римата. В превода на Каменарж, направен шест години по-късно, личат по-стари възгледи за поетическия превод: всички звена на стиха се подчиняват на граматическото ударение, на пълната рима и строго наподобяване на всички ритмични особености на оригинала — и тогава, когато наподобяването му звучи на чешки език неестествено. Тук личи известна зависимост от традициите на чешката преводаческа школа на „лумировци“ от 80-те години на миналия век начело с Ярослав Врхлицки. Скиба и Кундера в преводите си използуват всичко онова, което с течение на времето наложи модерната преводаческа практика.

Ето примери:

Vítošu dnes tajemství a něha opřádají,
jako fialkový ostrov v stříbrolunných vodách jest
a nad jejím matným hřebenem v lehoučké páře tají
v beznadějném žalu lesky podzimních a bledých hvězd.

Тази вечер Витоша е тъй загадъчна и нежна
като теменужен остров в лунносребърни води
и над смътния й гребен, сякаш в болка безнадеждна
се разтапят в тънка пара бледи есенни звезди.

(„Цветарка“, превод на Фр. Кожик)

Jen bída hýčkala tě v kolébce tvé chudé,
když prvý vstal tvůj den,
a při hře falešné, již struna žití bude,
teď tančíváš, zrak slzou zarosen.

Мизерията залюля те в свойта люлка
при първите лъчи,
и на живота под фалшивата цигулка
танцуваш ти с разплакани очи.

Noc, macecha tvá zlá a nelítostná, suše
a krutě zavilá,
ti narcis poslední z tvé bědné trhá duše
by v černých schodů tmu jej hodila.

Нощта е твойта мащеха неумолима —
безмилостна и зла,
последний нарцис на душата ти отнима
и свлича те по черни стъпала.

. . . . . .

. . . . . .

A nad zaprášeným, hle, stolkem visí,
tam obraz dítěte,
kde v jasném pohledu, jak tys jej měla kdysi,
tvůj úžas nevinnost, ach, prchlou čte.

А там виси, уви, над масичката прашна
портретче на дете

и в ясний поглед на невинност некогашна
сегашния ти ужас се чете.
(„Улична жена“, превод на Ян Каменарж)

V zahrádce mrtvé, zamrzající, své vlasy roztáh večer v temnotách.	Над мъртвата градинка вечерта разпускаше коси от черен мрак
U vrátek Johann zvedl petlici, porozhlédl se prázdnou ulicí a v mžiku přešel přes dřevěný práh.	Йохан открехна малките врата, огледа уличната пустота и в миг прекрачи дървения праг.
. . . . .	. . . . .
Hleděla za ním dlouho, předlouho, toužebné oči v dálky upřené, v ospalé dálky, které víru lhou; rty bezkrevnými jenom volá ho, šeptajíc zesmutněle: „Johanne!“	По него дълго, дълго гледа тя, далече впила поглед замечтан; наоколо бе сънна пустота и само прибледнелите уста нашепваха едвам: „Йохан, Йохан!“

(„Йохан“, превод на Л. Кундера)

По-голямата свобода, която Кундера допуска по отношение на класическия стих, подчертаването на естествената, проста дикция имат у него функционално значение. Той допуска отклонения от оригинала, за да засили естетическото въздействие на стиха в полза на превода. Ритъмът той освобождава само доколкото това се налага от естествения говор, също и асонанса прилага умерено (например předlouho — lhou — volá ho и пр.). От една страна, той взема пред вид обстоятелството, че при Смирненски срещаме в повечето случаи пълни рими и че именно това го свързва с българската класическа поетическа традиция на стиха на Вазов и Яворов. От друга страна, това свидетелствува за известно развитие във възгледа за асонанса в Чехия. В последно време най-големите чешки поети използуват или напълно свободния стих, или се отказват от асонансите, които значително обогатиха чешкия стих особено през 30-те години, обаче поради постоянното ползуване до известна степен вече изгубиха своята сила на въздействие. Те се връщат към пълния стих, безспорно по-звучен и по-мелодичен. Отбелязахме вече, че Кожик също се стреми към по-свободна поетизация на превежданите стихотворения. Обаче той не е успял да използува новото схващане за ритмичната и римовата конструкция за усилване поетическото въздействие на стиха чрез естественост на недеформираното изречение, към което се стреми цялата модерна поезия. Още по-силно този факт изпъква в неговия превод на стихотворението „Въглекопач“, както показва следният пример:

A dole neznámá století kladla vrstvu na vrstvu zas — temné vrstvy a nekonečné rozložené všude kol nás které jsou stkány kobercem černým, kamenným které jsou chladné jako mlha a ukrývají oheň a dým Sestup tam a jistými údery rozlamuj tyto vrstvy temné rozbíjej, rozkymácej, bourej ty duše zotročené	А там вековете незнайни редили са пласт върху пласт — тез пластове мрачни, безкрайни прострени навсъде край нас, които живота изтъка на каменен, черен килим, които са хладни кат мъка, а крият и огън и дим. Слезни там и с удари верни разбивай, разлюшквай, руши, разкъртвай тез пластове черни, тез робски души!

Класическата равномерност на ритъма във „Въглекопач“ е свързана със съдържанието и въздействието му. Кожик обаче избягва сложния и труден за наподобяване в чешки език амфибрахий, запазва само ритъма и превежда стихотворението в свободен стих, в който тук-там проникват дактилохореични стъпки със силно нарушение на формата на стиха (под влиянието на тогавашните схващания за превода). Така се губи цялостната представа за стихотворението и преводът предава само голото съдържание на стиховете.

Сравнението на съответните откъси от „Въглекопач“ показва различията между двата последни преводачи на Смирненски, между Скиба и Кундера.

Tam století pravěká kladla
až bezpočet vrstev a žil,
kdy neznámá květena vládla,
než do temnot život se skryl,
než život se proměnil v kámen
a zemí se rozlezla tkáň
jež dým nám teď dává a plamen,
však studí, jak soužení daň.
Tož sestup tam s úderem jistým
a rozbíjej, doluj tam, křič,
ať země svůj vnitřek má čistý
a otroctví znič!
(Скиба)

Za vrstvou nové vrstvy věčné
tam po staletí rovnal čas,
ty vrstvy chmurné, nekonečné
se šíří všude kolem nás
život a věky tkaly v nich
koberec černý, kamenný,
chlad vrstev těch je zlem i trýzní,
však tají v sobě žár i dým.
Údery svými mohutnými
nič, rozbíjej a rozervi
ty vrstvy zčernalé a s nimi
i lidské otroctví!
(Кундера)

Скиба се подчинява на точното наподобяване на амфибрахия с дактиличен стих с предудар. За да изпъкне леката стъпка в началото на стиха, той се чувствува задължен да започне всеки стих с едносрична дума. Стиховете му страдат от изобилие на едносрични, често безлични думи, както отбелязахме по-горе (например във втората строфа на превода на „Въглекопач“ почти излишно се повтаря в дванадесет стиха осем пъти думата jen), банални граматически рими kladla-vládla, žil-skryl) и пр. Той често попълва стиха с излишни добавки (tam paprsky spatří, jak krutá-je práce, ač patří jí čest — там сноп от лъчи ще огледа зловещия храм на труда).

Кундера постъпва много по-свободно. В някои преводи също наподобява амфибрахий, обаче доста свободно, често с дактилохореичен стих с предудар („Бунта на Везувий“) или без предудар („Христо Ботьову“). При превеждане на стихотворението „Въглекопач“ обаче той подбира друга, по-използувана в чешки език ритмична схема — строго спазван ямб — и така постига необходимата хармонична ритмичност на стиха, без да изнасилва естествеността на дикцията. По-смел, по-свободен подход към превежданата творба, що се отнася до формата и до буквалността на превода, и заедно с това по-голям стремеж към изразяване на цялата дълбочина на стиховете на Смирненски са характерни за Кундеровите преводи.

Трудност представлява и предаването на стила на Смирненски. Динамичният патетичен стил на Смирненски често довежда преводача до известна неестественост и архаичност. В преводаческата практика още се появяват слаби отзвуци от старата преводаческа школа на „луми-

ровци", в която строгото спазване на всички правила на римата и ритъма и подчиняването изцяло на граматическото ударение водеха понякога към изкуствено звучене, към използуване на странни остарели похвати, както показва и приведеният пример от превода на „Уличната жена". Там е допуснато излишно разпокъсване на стиха (a při hře falešné, (-)již struna žití bude — (-)teď tančíváš, (-)zrak, slzou zarosen. . . kde v jasném pohledu, (-)jak tys jej měla kdysi — tvůj úžas nevinnost, (-)ach, (-)prchlou! čte); архаични изрази (Když prvý vstal tvůj) и пр. Обаче стихотворенията на Смирненски донякъде са архаизирани и от Ф. Кожик и З. Скиба особено с изкуствен словоред (se zablesknou z ohnivých řek-vln rudých a urputných hřbety — ще блеснат реки огнеструйни — когато червени вълни. . .) и на места напомнят творчеството на поетите от края на XIX в. Известно архаизиране се проявява и у Лудвик Кундера, макар и в по-слаба форма.

Кундера повече от всички преводачи се доближава до специфичния стил на Смирненски. Той вниква в динамиката на хиперболите, алегориите и символите, които Смирненски търси, за да разкрие образа на настъпващата революция, в динамиката на неговите сравнения с природните стихии — с виелицата, бурята, огъня, мълнията, урагана. В превода сполучливо са разкрити символичните образи на Смирненски. Кундера усвоява багрената лексика на българския поет. Драматическото напрежение на стиха той подчертава чрез ярки контрасти, като запазва в чешкия превод символистичното им значение на борба между старото и новото. Романтичният патос на българския оригинал той осезателно пренася в чешкия стих. Приповдигнатият стил въздействува обаче и върху Кундеровия превод на някои от стихотворенията за градската беднота, за глада и страданията на масите (като например „Стария музикант", „Братчетата на Гаврош", „В Поволжието" и др.). Българският им оригинал е по-прост и по-естествен.

Съчетанието на романтичния патос с прост разказ за човека, за неговите борби, страдания и чувства в стихотворението „Йохан" силно завладяват преводача и преводът на „Йохан" става един от най-сполучливите и най-хубавите преводи в цялата книга.

Романтически широко обобщените и до известна степен поради недостатъчна индивидуализация абстрактни стихотворения, като „Работникът" „Пролетарий" и пр., в преводите на Кундера придобиват още по-абстрактен характер.

Символите, черпени от християнската митология, характерни за световната революционна поезия след Първата световна война (в чешката поезия ги намираме както у Йозеф Хора, така и у Волкер и у други поети), са предадени в чешкия превод съвсем точно. Самата книга обаче не е озаглавена с библейското „Budiž svetlo!", което е равнозначно на библейския възглас „Да бъде ден!", но с буквалния превод на този възглас, с думите „Ať už je den!", поради обстоятелството, че денят като символ на новия свят се възприемаше от преводачите като по-ясен. По същия начин е преведено стихотворението „Да бъде ден!"

С трудности се сблъскаха преводачите и при превода на съставните хиперболични епитети, често новообразувани от Смирненски; огнедишащ, огнекрил, волнокрил, огнеструен и др. В чешки език съставните думи са извънредно редки (по-често се явяват само при означаване на цветовете: stříbrošedý — сребросинкав — епитет, който срещаме в „Йохан"). И четиримата преводачи по различен начин решават тази проблема, като често един и същ автор според случая прилага различно разрешение. Някъде епитетът е заменен с друга дума и се използува само една от съставните му части (bouřlivý — мълниеносен). Известна компенсация се постига с усилване на друга дума на друго място. Понякога се използуват и двете части поотделно (oheň metající — огнеструен, zablesknou se ohnivých řek vln hřbety — ще блеснат реки огнеструйни — Скиба; s bojovou výzvou a plamennou září — с огнекрилия зов на борбата — Кундера). В отделните случаи тези епитети се заменят с цяло изречение (růže jež ohněm vzpoury vydechuje — на бунта огнедишащите рози; A tehdy rozsršel se demon vàlky — rozevlál krutou mocí v jasné šiřé dálky — Тогава огнедишащия демон на войната по цялата земя бе развял знамената — „Карл Либкнехт" — Кундера). Така обаче мъчно се изразява стегнатостта на оригинала.

Поради граматическите си особености, обикновено какъвто и да е, българският текст става по-дълъг от чешкия, стихът има по-голям брой срички и буквалният му превод на чешки бива по-кратък в сравнение с оригинала. Необходимо бе за преводача изцяло да овладее лексиката и стила на Смирненски: ако допълва чешкия стих с нови думи, да съответствуват те на лексиката на Смирненски и на духа на неговата поезия. Кундера, който опозна Смирненски най-добре, безспорно постига най-много в това отношение.

Nad drobně ojíněným Berlínem
měsíc se v modrých skvrnách potácí;
tu zahřměl výstřel, otřásla se zem
ozvěna náhle v letu šíleném
protrhla ticho, v kterém město spí.
. . . . . .
Nad mraky velký bledý měsíc plá
v tíživém tichu, jako předzvěst zla.
Muž odešel a opět zpustlo vše.

А над Берлин, потънал в ситен скреж
и лунни сребросинкави петна
внезапно екна първия гърмеж
и ехото в безумний си летеж
раздра задрямалата тишина.
. . . . . .
Но озарен от бледата луна
безшумно в тягостната тишина
отмина той и всичко опусте.

(Или сравни посочената трета строфа на „Йохан" — наоколо бе сънна пустота — v ospalé dálky, které víru lhou.)

Кундера често допълва и конкретизира някои образи умело, с чувство и в съответствие с характера на поезията на Смирненски.

Uvrátek Johann z v e d l p e t l i c i. . .
A to je ulice — jak m r a v e n i š t ě plná lidí,
pláč ve smích se t a m s t á l e m ě n í
v tisících chodců k a ž d o d e n n í c h,
s lomozem podivnou čte p o e m u s v é b í d y,
v níž každý verš je brázda krvavá. . .

Йохан открехна малките врата. . .

(„Йохан")

Това е улицата — улицата многолюдна,
която киска се и плаче
чрез хилядите минувачи,
която с гръм чете поемата си чудна,
де всеки стих е кървава бразда. . .
(„Това е улицата. . .“)

Различия съществуват и в прозаичните качества на двата езика. Тъй като думите в чешки език имат постоянно ударение на първата сричка, низходящият ритъм се оказва по-подходящ. Например хореичното стихотворение „Червените ескадрони“ както при Скиба, така и при Кундера се нарежда между най-добрите преводи: хореят е позволил преводачът да се съсредоточи в предаването на цялото идейно богатство на творбата. Трудността в превода на всички възходящи стъпки се прояви най-вече при превода на амфибрахия, за който беше нужно да се търси с какво да се замести или наподоби, както бе вече посочено по-горе (някои чешки учени смятат, че амфибрахий в чешки език не е самостоятелна стъпка).[1]

От казаното стигаме до заключение, че общата тенденция при превеждане на лириката на Смирненски на чешки език се е развивала към по-голяма естественост, към по-плътно доближаване до оригинала, без разводняване и разпокъсване на стиха, към по-дълбоко вникване в идейната страна на революционната поезия на Смирненски.

Смирненски наред с Ботев, Вазов и Вапцаров стана един от най-известните български поети в Чехия. Въпреки все още съществуващия дълг на нашите преводачи и литературни дейци към българската поезия на творчеството на Смирненски бе отдадено заслуженото внимание както с преводите, така и с общата оценка на неговото дело. През последните години и неговите стихове станаха особено близки на чешкия читател поради младежкия им революционен устрем и поради духовното сродство с чешката и световната революционна поезия от 20-те години, отразила началото на новата социалистическа ера на живота.

СМИРНЕНСКИЙ В ЧЕХИИ

Д. Хронкова

(Резюме)

За последние годы Смирненский, наряду с Ботевым, Вазовым и Вапцаровым, стал одним из самых известных болгарских поэтов в Чехии. Сведения о нем проникают в Чехию еще в 20—30 годах этого столетия,

[1] J. Hrabák. Úvod do teorie verše. Praha, 1958, стр. 24; от чешките поети особено Ярослав Завада (Jaroslav Závada, Rytmický řád Slezských písní, Bezručův sborník, 1947, стр. 67. На тези възгледи се противопоставя чешкия славист проф. К. Хоралек (K. Horálek. K otázce českého amfibrachu. Slovo a slovesnost, 1948—1949, бр. II, стр. 46).

но лишь после Освобождения, после 1945 г. исследования его творчества становятся более подробными, его поэзия делается достоянием широкого круга чешской общественности. В. Бояджиева, Г. Константинов и другие пишут первые информационные статьи и сообщения о Смирненском, а в 1930 г. Фр. Кожик с помощью А. Лештова переводит „Цветочницу" и „Углекопа". После Освобождения Чехословакии картина резко изменяется. Чествование 30-летия со дня смерти поэта получает особенно широкий отзвук в чешской печати. В то время выходят избранные произведения Смирненского под заглавием „Ať už je den!" („Да будет день!"), которые были очень сердечно встречены и вызвали интересные отзывы. Автор подробно рассматривает переводы, сделанные за последние годы, поднимая множество эстетических проблем. Переводчики Каменарж, Скиба и Кундера добились несомненных успехов. Кундера плотнее всего приближается к специфическому стилю Смирненского.

Почти все, кто пишут о Смирненском в Чехии, сравнивают болгарского поэта с великим чешским поэтом Иржи Волкером. Автор рассматривает также этот вопрос. Эти сравнения строются на близости некоторых моментов в жизни и творческом развитии обоих поэтов. Производит впечатление также тематическая близость в их революционной поэзии, сходство некоторых мотивов в лирике. Вопреки указанному сходству, однако, которое относится преимущественно к внешним чертам, у Смирненского и Волкера наблюдаются контрасты, свой творческий поэтический почерк. Внутренния характеристика показывает различия в художественной концепции обоих писателей.

SMIRNENSKI EN TCHÉCOSLOVAQUIE

D. Hronkova

(Résumé)

Au cours de ces dernières années Smirnenski est devenu l'un des poètes bulgares les mieux connus en Tchécoslovaquie, à l'égal de Botev, Vazov et Vaptzarov. Les premiers renseignements sur ce poète pénètrent en Tchécoslovaquie pendant les années 20 et 30 de ce siècle mais ce n'est qu'après la Libération de la Bulgarie, en 1945, que ses ouvrages sont étudiés en détail et que sa poésie devient l'apanage d'un cercle plus vaste du public tchèque. Les premiers articles d'information et les premières communications parues sur Smirnenski sont dues à la plume de V. Boyadžieva et de G. Konstantinov, tandis que Fr. Kožik, fort du concours de A. Leštov, traduit en 1930 ses oeuvres „Cvetarka" (La bouquetière) et „Văglekopač" (Le mineur). Après la libération de la Tchécoslovaquie, les choses changent rapidement d'aspect. Le trentième anniversaire de la mort du poète a un immense retentissement dans la presse tchèque. Des recueils de morceaux choisis de Smirnenski paraissant à cette époque sous le titre de „Da bădе den" (que

le jour soit), sont très chaleureusement accueillis par les lecteurs et suscitent d'interessants échos de presse. L'auteur fait une étude détaillée des traductions parues au cours des dernières années, soulevant une multitude de problèmes d'ordre esthétique. Chacun des quatre traducteurs: Kamenař, Skiba, Kundera et Kožik a ses mérites indéniables. Kundera se rapproche semble-t-il le plus du style spécifique de Smirnenski.

Presque tous ceux qui écrivent sur Smirnenski en Tchécoslovaquie comparent le poète bulgare au grand poète tchèque Iři Volker, comparaison à laquelle l'auteur consacre un passage dans son article. Ces comparaisons reposent sur une similitude entre certains moments de la vie et de l'évolution créatrice des deux poètes. A noter aussi l'affinité des thèmes dans leur poésie révolutionnaire, la ressemblance entre certains de leurs motifs lyriques. Néanmoins, malgré ces ressemblances tout extérieures, Smirnenski et Volker contrastent par leur naturel créateur poétique. Le caractère artistique interne montre les différences entre les conceptions artistiques des deux écrivains.

К ВОПРОСУ ОБ АВТОРЕ „АЗБУЧНОЙ МОЛИТВЫ“

Э. Г. Зыков

Каждый народ имеет в своем прошлом, в своей духовной истории периоды, при воспоминании о которых он испытывает особенную гордость и удовлетворение. Для болгар одним из таких периодов является, несомненно, и вторая половина IX — начало X вв., когда в результате назревших социально-политических перемен в стране быстро развивается культурная жизнь, создается и расцветает литература, имеющая общеславянское значение. Не случайно Г. Димитров на лейпцигском процессе высоко оценил культурно-историческое значение этого периода и отметил труд создателей славянской письменности — Кирилла и Мефодия.

Начало болгарской литературы находится в теснейшей связи с зарождением и утверждением феодализма, с принятием христианства, что в свое время было прогрессивным явлением. Принятие христианства „внесло существенные изменения и во внутреннюю жизнь болгарского общества и в международное положение Болгарии и заложило основы ее новой культурной жизни и новых политических отношений“.[1] За короткий промежуток времени создается обширная литература на славянском болгарском языке, вне всякого сомнения, более обширная чем то, что из нее дошло до нас.

Основную массу этой литературной продукции составляла литература переводная, главным образом — с греческого, вызванная нуждами и интересами христианской пропаганды. Вместе с тем создаются и оригинальные произведения, отвечающие самым актуальным, самым насущным потребностям времени и славянства. Говоря это, имею в виду прежде всего те из них, которые отражают борьбу за славянскую культуру, патриотическое и славянское сознание, защищают славянскую письменность и просвещение. Именно к такому роду произведений принадлежат два замечательных стихотворения „Азбучная молитва“ и „Проглас к евангелию“. В них „впервые в старой болгарской литературе чувствуется истинное поэтическое вдохновение, полет поэтического дарования, искусство, которое не преследует цели поучения или христианской догматики, но которое выливается из сердца, преисполненного восторгом и воодушевлением“.[2] Замечательные как по своей форме, так и по содержанию, они давно известны далеко за пределами узкого круга специалистов и являются луч-

---

[1] Н. С. Державин. История Болгарии. Т. II, М. — Л., 1946, стр. 8.
[2] Е. Георгиев. Две произведения на св. Кирила. София, 1938, стр. 3.

шим доказательством высокой художественности и содержательности старой болгарской литературы.

„Азбучная молитва“ и „Проглас к евангелию“ были предметом постоянного внимания многих ученых. Однако вопрос об их авторстве и по сей день остается открытым и неразрешенным. В предлагаемой статье, на основе уже известных фактов и ряда новых наблюдений, предпринимается попытка доказать, что первое из указанных стихотворений — „Азбучная молитва“ — принадлежит перу ученика славянских просветителей и одного из первых болгарских книжников — Константина Преславского. В нарушение существующей традиции рассматривать оба стихотворения вместе, я останавливаюсь лишь на одном из них, ибо относительно „Прогласа“ разделяю убеждение тех исследователей, которые приписывают его авторство Константину-Кириллу Философу и доводы которых мне кажутся вполне убедительными.

„Азбучная молитва“ — молитва о слове. Ее автор молит бога, чтобы он вдохнул в сердце его слово, „которое будет на благо всем“. „Молитва автора не есть нечто оторванное, личное, изолированное, она — часть молитвы всего славянского племени... всех тех, которые крестились и желают назваться божьими людьми. Автор чувствует это большое стремление своего народа к прогрессу и новой культуре, глубоко взволнован им, чувствует себя органически связанным с этим общенародным славянским движением вперед, отсюда исходит и его вдохновение...“[1]

Если учесть важность и высокохудожественность этого замечательного произведения, то вопрос об его авторе приобретает особый смысл. Помимо узкоспециального значения, правильное разрешение вопроса позволит с большей уверенностью говорить о силе и широте поэтической традиции в старой болгарской литературе.

1. Списки и издания „Азбучной молитвы“. Попытки восстановить первоначальный текст

Все списки „Азбучной молитвы“, которыми располагает наука в настоящее время, а их значительное количество — русского извода. Самый старый из этих списков, XII—XIII вв., находится в так называемой Синодальной рукописи „Учительного евангелия“ Константина Преславского (лл. 2—3), хранящейся ныне в Государственном Историческом музее в Москве[2] Остальные списки относятся к более позднему времени, к XV—XVIII вв. и входят в сборники различного содержания.

Синодальный список замечателен не только своим ранним происхождением, но и делением на стихи: каждый стих в нем начинается с новой строки, а первая буква выполняется киноварью. В других списках подобное деление отсутствует.

[1] П. Динеков. Стара българска литература. Ч. I, София, 1950, стр. 85.

[2] По вопросу о времени происхождения этой рукописи существуют различные мнения: П. Шафарик (Расцвет славянской письменности в Булгарии. Перевод с чешского О. Бодянского. М., 1848, стр. 14) относит ее к XI в.; И. Срезневский (Древние памятники русского письма и языка. СПб., 1863, стр. 39) — к XII в.; А. Горский и К. Невоструев (Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки, отд. 2, часть 2, М., 1859, стр. 409) — к XIII в.

Уже сам факт обилия списков „Азбучной молитвы“ наводит на мысль, что она была широко распространена на Руси и, вероятно, не только в XV—XVIII вв., но и ранее. Повышенное лирическое настроение, высокохудожественная форма, значительное содержание, несомненно, способствовали тому, чтобы стихотворение полюбилось старорусскому книжнику. Последний не только переписывает его и, может быть, учит наизусть, но и создает по его образцу новые азбучные молитвы. Таков, например, Ярославский азбуковник, помещенный в сборнике второй половины XIII в., где влияние рассматриваемого стихотворения весьма сильное. Хотя азбучный акростих в нем выполнен не отдельными стихами, а двустишиями, ясно, что азбуковник писан человеком, который хорошо знал „Азбучную молитву“ и испытал ее влияние. Доказательством этого служит порядок букв акростиха — тот же, что и в „Азбучной молитве“ (с теми же отклонениями во второй половине), зависимость отдельных стихов от нее и прочее. Кроме Ярославского азбуковника[1] известны еще около 20 азбучных стихотворений в ряде русских списков не ранее XV, преимущественно XVII в. Часть из них опубликована арх. Амфилохием.[2] По свидетельству А. И. Соболевского, эти стихотворения до такой степени испорчены переписчиками, что восстановление их первоначального текста, за исключением отдельных стихов, невозможно.

Впервые молитва была опубликована как приложение к русскому переводу сочинения Иосифа Добровского „Cyrill und Method der slaven Apostel“ (Prag, 1823), сделанному Михаилом Погодиным.[3] Здесь на стр. 109 дается список Хронографа 1494 г. и на стр. 151 — Волоколамский список XV—XVI вв., недатированный Погодиным. Последний находится в одном азбуковнике, принадлежавшем ранее Волоколамскому Иосифову монастырю, который содержит четыре „азбуки“. Первые три состоят из духовных изречений, например: А. Азъ есмь всемъ мирѣ свѣтъ. Б. Бѣгъ есмь преже всѣхъ вѣкъ. В. Вѣдаю всю тайну чѣлѣческѹю и т. д. Четвертая же — рассматриваемая „Азбучная молитва“. При печатании этого текста М. Погодин дает разночтения по какому-то третьему списку, однако не сообщает, что представляет из себя этот последний.[4]

По Синодальному списку молитва была издана несколько раз: с пропусками — А. Горским и К. Невоструевым, полностью О. Бодянским и И. Срезневским.[5]

---

[1] Восстановленный текст Ярославского азбуковника печатал несколько раз А. И. Соболевский вместе с восстановленным текстом „Азбучной молитвы“. Об изданиях последнего см. примеч. 1 к стр. 178.

[2] Амфилохий. Описание рукописей Воскресенского Ставропигиального монастыря, писанных на пергаменте и бумаге. СПб., 1859.

[3] И. Добровский. Кирилл и Мефодий, словенские первоучители. Историко-критическое исследование. Перевод с немецкого. М., 1825.

[4] Там же, стр. 151.

[5] А. Горский и К. Невоструев. Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки. Отд. 2, часть 2, стр. 410; О. Бодянский. О времени происхождения славянских письмен. М.. 1855, стр. LVIII—LX; И. Срезневский. Древние памятники русского письма и языка, стр. 191.

И. Срезневский печатает список с большими ошибками, что, по-видимому, дает основание отдельным исследователям говорить о некоем „списке Срезневского 1500 года", взятом из одного пергаментного сборника проповедей Иоанна Златоуста.[1]

О. Бодянский издает также Синодальный список, а не текст из какой-то палеи XVII в. Русский ученый действительно упоминает одну палею, но не XVII в., а 1518 г., переписанную попом Константином в Пскове. „... Палея эта составляет просто на просто противень с так названного Хронографа, писанного дьяком с Дубкова (речь идет о Хронографе 1494 г. — Э. З.)".[2] И здесь молитва помещена в статье „О грамоте", и текст ее почти идентичен тексту Хронографа 1494 г.[3]

Синодальный список был опубликован еще в „Korespondence Pavla Josefa Šafařika". Копия, снятая с него, была выслана П. Шафарику О. Бодянским в письме от 31 августа 1847 г.[4] П. Шафарик использовал этот список в своем сочинении „Расцвет славянской письменности в Болгарии", вышедшем на чешском языке в 1848 г.[5]

Текст, очень близкий к текстам дьяка Самуила „с Дубкова" и попа Константина, дважды печатал украинский славист И. Франко.[6] Текст И. Франко взят из так называемой Креховской палеи XVI в., найденной в одном монастыре в Восточной Галиции, и помещен также в статье „О грамоте".

Среди изданных заслуживает упоминания и список из Соловецкой рукописи № 373 (157) XVI в., которая содержит „Учительное евангелие" константинопольского патриарха Филофея. „Азбучная молитва" по нему была издана несколько раз архиепископом Антонием Вадковским.[7]

Изданными текстами их число не исчерпывается. Кроме упомянутого выше списка палеи 1518 г., известны еще несколько списков, которые заслуживают пристального внимания и публикации, так как могут быть полезны при решении вопросов, связанных с „Азбучной молитвой".

Это, во-первых, список Ундольского, находящийся в „Канонах разных", сборнике XVI в., содержащем различные молитвы, каноны, пасхальные

---

[1] Что этот сборник есть не что иное, как „Учительное евангелие" Константина Преславского, не может быть сомнения, ибо на стр. 39 „Памятников..." читаем: „Сборник воскресных поучений, извлеченных Константином, пресвитером Болгарским, из творений Иоанна Златоустого, рукопись Синодальной библиотеки (в л., 264 лл., в 2 столбца). Одна из замечательных рукописей XII века (см. Описание рукописей Синод. библ., II 2, 409—434)."

[2] О. Бодянский. Указ. соч., стр. 93.

[3] Палея попа Константина находится в ГБ СССР им. В. И. Ленина в собр. Ундольского, № 719. Молитва помещена на лл. 811 об.— 812.

[4] Korespondence Pavla Josefa Šafařika. Vydal V. A. Francev, č. I, V Praze, 1927, str. 117 n.

[5] P. Safařik. Rozkvet slovanské literatury v Bulharsku. Časopis Českého Musea, Ročník II, XXIII, 1848, str. 1—32 (далее: ČČM),

[6] В Памятки Українсько-руської мови і літератури. Т. 1, Львів, 1896, стр. LV; в Archiv für Slavische Philologie, XXXV, стр. 159—160 (далее: ASPh).

[7] См. его сочинение „Константин, епископ болгарский, и его Учительное евангелие", напечатанное в „Православном собеседнике" за 1882—1885 гг., и „Из истории христианской проповеди" (СПб., 1895), а также и отдельное издание, вышедшее в Казани в 1885 г. Сочинение А. Вадковского было переведено также на болгарский язык (Д. Цухлевым) и напечатано в „Периодическо списание", XXI—XXII, 1887, стр. 393—394.

таблицы и прочее.[1] Порядок стихов в нем значительно отличается от порядка стихов в остальных списках, которые придерживаются одной, общей для них схемы. При этом, если последние могут быть объединены по группам, текст Ундольского стоит отдельно и весьма испорчен.

Тексты, почти идентичные списку, изданному Антонием Ватковским, содержат Троицкая (№ 103) и Соловецкая № 374 (158) рукописи упомянутого евангелия Филофея. Троицкий и Соловецкий списки замечательны прежде всего в том отношении, что стихотворение помещено здесь вместе с прозаическим предисловием к „Учительному евангелию“ Константина Преславского и первой беседой из него.[2]

Наконец, в хронографе XVII в., описанном Востоковым,[3] находится текст, почти тождественный текстам в палеях и в Хронографе 1494 г. И он входит в статью „О грамоте“.

Дошедший в более или менее поздних списках текст стихотворения значительно испорчен. Попытки реконструировать текст, предпринимавшиеся до сих пор, не могут считаться вполне удовлетворительными, ибо исследователи, занимавшиеся восстановлением первоначального текста „Азбучной молитвы“, обращали внимание лишь на ее стихотворный размер, но не более. А последнее — „вещь не хитрая. Нужно поставит на места древние ъ и ь, окончания прилагательных аго, уму, ымь и т. п., заменить через аго, уму, ымь и т. п., и то не всегда, и восстановление в главном готово. Конечно, не все стихи таким образом могут быть восстановлены; для других необходимы более значительные поправки.“[4] Бо́льшие трудности встретит тот, кто попытается реконструировать не только размер, но и азбучный акростих молитвы, ее содержание, утверждать с уверенностью, что тот или иной пассаж звучал в авторском тексте именно так, а не иначе. В данном случае весьма может облегчить работу сравнительное изучение всех списков, хотя и оно не может разрешить все сомнения относительно текста.

Первым, кто попытался дать реконструкцию „Азбучной молитвы“, был академик А. И. Соболевский. Будучи убежден, что автор молитвы (по его мнению, Константин Преславский) „хорошо знаком с византийской теорией стихосложения“ и что „цезура после 5-го слога для него обязательна“, А. И. Соболевский предпринимает попытку восстановить ее в 12-сложном размере со строгим сохранением указанной цезуры и добивается в этом направлении значительного успеха. Стихи, в отношении которых трудно или же невозможно применить данное правило, т. е.

---

[1] См. (В. И. Ундольский) Славяно-русские рукописи В. М. Ундольского. М., 1870, стр. 98—99, № 66. Собр. Ундольского сохраняется целиком в ГБ СССР им. В. И. Ленина.

[2] Арсений. Описание славянских рукописей библиотеки Свято-Троицкой Сергиевой лавры, Ч. 1., М., 1878, стр. 84 сл.; Антоний. Описание рукописей Соловецкого монастыря, находящихся в библиотеке Казанской духовной академии. Ч. 1., Казань, 1881, стр. 700 сл.

[3] А. Х. Востоков. Описание русских и славянских рукописей Румянцевского музеума. СПб., 1842, стр. 754—761, № CCCCLVI.

[4] А. И. Соболевский. Материалы и исследования в области славянской филологии и археологии. Сборник ОРЯС, том 88, № 3, СПб., 1910, стр. 2.

12-сложный размер и цезуру после 5-го слога, объявляются вызывающими сомнение или неподдающимися восстановлению (именно 9, 12, 15, 23, 29).[1]

Возражая А. И. Соболевскому, проф. Э. Георгиев с полным основанием пишет, что в „Азбучной молитве", как и в „Прогласе к евангелию", цезура не всегда находится после пятого слога, но часто и после седьмого. В качестве примера Э. Георгиев приводит реконструированный им стих „Шестокрилатъıнхъ // сна҃ми҃ прии҃мъ" (у Соболевского: „Шестокрилатыхъ сна҃ми҃ въспри҃имъ"[2]), где цезура, по его мнению, после седьмого слога.

Проф. Э. Георгиев также предпринимает попытку восстановить первоначальный текст молитвы. Этот текст, мало чем отличающийся от текста Соболевского, помещен в его книге „Две произведения на св. Кирила", посвященной авторству „Азбучной молитвы" и „Прогласа к евангелию". Там же дан и перевод обоих стихотворений на новоболгарский язык.[3]

Совершенно неудачную попытку реконструировать молитву в десятисложном размере предпринял Ив. Франко.[4] Эта попытка была справедливо встречена современниками украинского ученого с большим скептицизмом, т. к. с первого взгляда видно, что в молитве использован 12-сложный размер с цезурой после 5-го или 7-го слога, т. е. так называемый „византийский политический стих". Еще в заметке под текстом статьи Ив. Франко редактор „Archiv'a" И. В. Ягич отмечает: „. . . die Rekon-, struktionsversuche, umregelmäßige dekasyllabische Verszeilen zu gewinnen, sind nicht immer überzeugend."[5]

А. И. Соболевский и Э. Георгиев, как было отмечено выше, восстанавливали по существу лишь стихотворный размер молитвы. Что касается азбучного акростиха и понимания отдельных мест молитвы, то многие конъектуры здесь спорны. Небезосновательные сомнения вызывает известный стих „Лѣтнть бо нънѣ и словѣньско племѧ. . ." Существует мнение, что в оригинале он отсутствовал. В качестве примера можно припомнить ответ В. Н. Златарского Н. Л. Туницкому. Н. Л. Туницкий, основываясь на указанном стихе и его продолжении „Къ крьщенню обратишасѧ вьсн", считает возможным „отнести период его (Константина — Э. З.)

[1] Восстановленный А. И. Соболевским текст был напечатан несколько раз: в Русском Филологическом вестнике, № 4, 1884, стр. 313—315; в Библиографе, № 12, 1892, стр. 375—384; в Сборник за народни умотворения, XVI—XVII, София, 1900, стр. 319—320; в Трудах XI Археологического съезда в Киеве, 1899, том 2, М., 1902, стр. 28—37; в Материалы и исследования. . ., стр. 9—11.

[2] Этот стих у Соболевского отмечен как вызывающий сомнение.

[3] Е. Георгиев Две произведения на св. Кирила, стр. 12—17 и 18—20.

[4] ASPh. XXXV, стр. 174—175. Здесь Ив. Франко дал перевод молитвы на немецкий язык, а также перепечатал список Хронографа 1494 г. и „списки" Бодянского и Срезневского.

[5] ASPh, XXXV, стр. 151. Нужно отметить, что отдельные ученые (Kyas; IV, Slovo a slovesnost. List Pražckého linguistického kroužku, VI, 1940, стр. 174—175 (далее: SlSl.) считают попытку Франко более удачной по сравнению с попыткой Соболевского — Георгиева.

раннейших литературных выступлений к Константинополю“.[1] Не соглашаясь с Туницким, болгарский историк замечает: „Прежде всего первый из приведенных стихов очень сомнителен и едва ли существовал в оригинале, потому что 1) он нарушает азбучный акростих, который до этого стиха и после него точно сохранен, и 2) по смыслу не отвечает действительности, как это отмечает и сам Н. Туницкий, потому что действительно в то время, когда была писана молитва, Болгария была целиком крещена.“[2] Отмечу также, что в половине известных списков (но далеко не в наиболее сохранившихся) этот стих отсутствует. Я упомянул об этом стихе, чтобы показать относительность предлагавшихся реконструкций. Разумеется, это не единственный пример. Подобные примеры могут быть умножены.

При дальнейшем изложении за основу берется наиболее сохранный Синодальный список. Новая попытка восстановить первоначальный текст молитвы была бы преждевременной по двум соображениям. Реконструкция не должна быть самоцелью, а лишь иллюстрацией каких-то основательных выводов. А такие выводы могут явиться результатом гораздо более подробного и всестороннего анализа текста молитвы, ее списков и пр., чем тот, которой предпринимался до меня и предпринят мною.

2. История вопроса об авторе „Азбучной молитвы“

По вопросу об авторе „Азбучной молитвы“ существует две точки зрения. Большая часть ученых придерживается мнения, что молитва принадлежит перу Константина Преславского, другая, немногочисленная, приписывает ее славянскому первоучителю Константину-Кириллу Философу.

Ниже предпринимается попытка проследить развитие обеих точек зрения, причем по вполне понятным соображениям большее внимание уделяется второй. Считаю необходимым подчеркнуть, что будут рассматриваться лишь те мнения или высказывания, которые вносят что-либо новое по вопросу об авторстве или же по вопросу, когда и с какой целью была написана молитва. Последнее входит в мою задачу настолько, насколько имеет отношение к рассматриваемой здесь проблеме.

Первый издатель стихотворения М. Погодин, тогда начинающий славист, ни словом не обмолвился об его авторе. Но, как кажется, М. Погодин едва ли сомневался, что переписчик, поставивший в заглавии: „Сице рече стый Кирилъ“,[3] ошибся. К такому выводу приводит прежде всего сам факт помещения молитвы в подобном сочинении.

Вопрос об авторе „Азбучной молитвы“ был поднят в 40-х годах прошлого столетия, когда В. М. Ундольский открывает Синодальный спи-

[1] Н. Л. Туницкий. Св. Климент, епископ словенский. Его жизнь и просветительная деятельность. Сергиев Посад, 1913, стр. 254.

[2] В. Н. Златарски. История на българската държава през средните векове. Том 1, ч. 2, С., 1927, примечание к стр. 347.

[3] Такое заглавие носит список Хронографа 1494 г. См. Й. Добровский. Кирилл и Мефодий. . ., стр. 109.

сок „Учительного евангелия“ Константина Преславского, где молитва помещена как стихотворный пролог к сочинению. О своей находке В. М. Ундольский объявил в статье „Материалы для истории русского церковного пения“.[1] С тех пор имя этого староболгарского писателя, впервые прозвучавшее в труде К. Калайдовича „Иоанн, Эксарх Болгарский“ в связи с переведенными им „Четырьмя словами Афанасия Александрийского против ариан“,[2] получило широкую известность. Творчество его было подвергнуто детальному исследованию и получило высокую оценку, обусловленную помимо всего прочего также „Азбучной молитвой“ и „Прогласом к евангелию“, который, как и молитва, считался и считается большей частью ученых произведением Константина Преславского.

Существует убеждение, что первым, кто объявил Константина Преславского автором молитвы, был П. Шафарик. Это убеждение не вполне отвечает действительности, т. к. раньше подобная мысль была высказана О. Бодянским в упомянутом письме от 31 августа 1847 г. Сообщая о находке В. М. Ундольского, О. Бодянский пишет следующее: „Сочинитель („Учительного евангелия“ — Э. З.) — Константин, один, кажется, из любимейших учеников Солунских Апостолов († 906 г.). В Прологе он сообщает некоторые о себе подробности (р. м. — Э. З.). Выпишу Вам этот бесценный Пролог: „Азъ словомъ симъ молюсѧ бо҃у. . .“ (Следует „Азбучная молитва“ и прозаическое предисловие к „Учительному евангелию“).[3] Из приведенной цитаты видно, что для О. Бодянского авторство Константина Преславского было бесспорным. П. Шафарик же, принявший мнение О. Бодянского, первый высказал эту мысль в печати.[4] Между прочим, чешский ученый обратил внимание и на знаменитое двустишие:

Шьствоую нынѣ по слѣдоу оучителю,

Имѣнн ею и дѣлоу послѣдоуꙗ,[5]

где, по его мнению, Константин Преславский называет себя „учеником, соименником и ревностным последователем св. Константина, или Кирилла, первоучителя славянского“.[6] Интересно отметить, что в цитированных стихах П. Шафарик дает формы „оучителѧ, его“, а не „оучителю, ею“, как это в Синодальном списке, с которым он был знаком, т. е. видит здесь указание только на Кирилла. В то же время он вспоминает и приписку Тудора Доксова к „Четырем словам против ариан“, где Константин Преславский назван, как известно, лишь „ѣчникъ сы Меѳодовъ, архїепископа Моравы“.[7]

[1] Чтения в Императоском Обществе истории и древностей российских при Имп. Московском университете. М., 1846, № 3, стр. 46.

[2] К. Калайдович. Иоанн Эксарх Болгарский. М., 1824, стр. 14, 94, 98 и прим. 20, 40.

[3] Korespondence Pavla Josefa Šafařika. Č. I, str. 117 n.

[4] П. Шафарик. Расцвет славянской письменности в Булгарии, стр. 13.

[5] Молитва всегда цитируется по Синодальному списку.

[6] П. Шафарик. Указ. соч., стр. 13.

[7] Б. Ангелов и М. Генов. Стара българска литература (IX—XVIII в.) в примери, преводи и библиография. Т. 2, София, 1922, стр. 321.

Однако знаменитый славист не видит в этом какого-либо противоречия, которое находят, например, защитники Кириллова авторства, и делает вывод: „След., он был им у обоих.“[1]

Мнение Шафарика, вернее Бодянского—Шафарика, было принято всеми их современниками, а также и большинством последующих ученых. Вопреки огромному интересу и вниманию, уделявшемуся молитве вообще, не было приложено особых усилий, чтобы подкрепить это мнение новыми данными. Первое время как будто в этом и не было необходимости, т. к. до начала нашего столетия никто не усомнился в Константиновом авторстве — оно казалось очевидным. Однако справедливости ради нужно отметить, что сторонники этой точки зрения ограничивались доводами чешского ученого даже и тогда, когда такие сомнения появились. Сказанное однажды повторялось и переходило из одной работы в другую, не развиваясь, не усиливаясь новыми данными, новыми доказательствами. Может быть, именно по этой причине отдельные ученые не только усомнились в правильности этой точки зрения, но считают возможным утверждать, что она — „какой-то предрассудок“, „традиция“, но не больше.

П. Шафарик, как видно, склонен считать первичными формы „оучителѧ, его“. Это мнение разделяет и О. Бодянский в своей книге „О времени происхождения славянских письмен“, где он посвящает „Азбучной молитве“ несколько страниц. Собственно, О. Бодянский — первый, кто не только высказал, но и попытался обосновать эту точку зрения. „Разноречие в приведенных трех стихах,[2] — пишет Бодянский, — относящееся к словам: „оучителю, ею“, вместо которых в других списках стоит „оучителѧ, его“, кончено, может указывать вообще на обоих братьев, коих Константин был равно учеником; но тогда выражение: „Именн ею и дѣлоу послѣдоуѧ“, будет противоречить тому, следовательно, надобно признать, что здесь должно стоять единственное, а не двойственное число (оучителѧ, его).“[3]

Однако не все сторонники гипотезы Шафарика относительно авторства стихотворения разделили и это убеждение. Некоторые из них считают, что первичная форма та, которую находим в самом древнем и наиболее сохранившемся Синодальном списке („оучителю, ею“), т. е. что в двустишии имеются в виду оба славянских просветителя. Так, например, думал

[1] П. Шафарик. Указ. соч., примеч. к стр. 13.

[2] Речь идет о стихах: Шестькрилатъ силоу въспрнимъ.

Шьствоую нынѣ по слѣдоу оучителю,

Именн ею и дѣлоу послѣдоуѧ.

[3] О. Бодянский. Указ. соч., стр. LXI. Между прочим, здесь Бодянский отмечает, что „Азбучная молитва“ — дело Константина Преславского „по догадке Шафарика“. Как видели выше, для него самого это было бесспорным еще в 1847 г.

академик П. А. Лавров. Переводя указанное двустишие на украинский язык (переведена вся молитва) „Шествую нині за навчителями, ім'я їхнє (двоих) та справу наслідуючи", П. А. Лавров, в скобках отмечает: „двоих, звичайно, стосується до справи, а ім'я стосується до Констянтина Філософа."[1]

Между прочим, П. А. Лавров в своей очень интересной и ценной монографии говорит и о стихе „ѩвѣ сътвóрю еѵаньгельско слово". По мнению П. А. Лаврова, эти слова „швидше стосуються до учительної євангелії".[2] В соответствующем месте будет еще указано, что защитниками Кириллова авторства они относятся к переводу „Изборного евангелия".

Среди сторонников авторства Константина Преславского принято считать, что молитва была написана вместе с „Учительным евангелием" и предназначалась для него. Однако некоторые исследователи не разделяют это мнение. Акад. Н. С. Державин, будучи убежден, что молитва и „Проглас" — дело одного и того же автора, Константина Преславского, в своей „Истории Болгарии" отмечает, что оба стихотворения не имеют непосредственного, прямого отношения к „Учительному евангелию". Это отдельные, самостоятельные произведения, присоединенные, как видно, к нему более поздними переписчиками трудов Констатина. Что касается „Прогласа", то 1) он нигде не встречается вместе с трудами этого староболгарского писателя (в том числе и с „Учительным евангелием") и 2) „Проглас" (прав Н. С. Державин) действительно не имеет указанного отношения к сочинению, т. к. вообще едва ли плод творчества Константина. Относительно же „Азбучной молитвы" можно смело утверждать совершенно обратное точке зрения акад. Н. С. Державина. Между прочим, Н. С. Державин отмечает, что „мысли и чувства, которые лежат в основе „Азбучной молитвы" и „Прогласа", — это не только личные мысли и чувства Константина-пресвитера, но мысли и чувства всего Кирилло-Мефодиевского социального круга, передовых элементов славянской общественности IX—X вв., эпохи культурно самоопределявшихся верхов славянской феодальной общественности".[3]

Итак, убеждение, что Константин Преславский — автор стихотворения, основано главным образом на двух соображениях: во-первых, оно помещено в одном из списков (Синодальном) „Учительного евангелия" Константина, в качестве вступления к нему, и, во-вторых, считается, что в стихах

Шьствоую нънѣ по слѣдоу оучителю (оучителѧ),

Имѣнн ею (ѥго) и дѣлоу послѣдоуѧ,

идет речь о славянских апостолах; по мнению одних — имеются в виду оба, по мнению других — лишь Константин-Кирилл Философ. Эти доводы важны, но недостаточны.

---

[1] П. А. Лавров. Кирило та Методій в давньо-словяньскому письменстві. Киев, 1928, стр. 192.

[2] Там же, стр. 191.

[3] Н. С. Державин. История Болгарии. Т. II, стр. 74.

Родоначальником второй точки зрения является не М. Погодин (его „мнение“ — чистая случайность) и не Ив. Франко, а в каком-то отношении И. И. Малышевский, хотя он совсем не отрицал принадлежности „Азбучной молитвы“ Константину Преславскому. „Критика, — по его мнению, — имеет полное основание приписывать эту молитву, в настоящем ее виде, ученику святых братьев . . . Важнейшим основанием такого мнения об авторе азбучной молитвы есть следующее двустишие в ней

Шествую нынѣ по следу учителѧ,
Имѣнн его и дѣлу послѣдуѧ.

Но почему же ученик не мог следовать имени и делу учителя и в самой молитве, т. е. составить молитву по подобию и на основе известной ему молитвы учителя (р. м. — Э. З.)?“[1] Именно это его, насколько соблазительное, настолько и ничем не подтверждающееся предположение, что славянский просветитель — автор какой-то азбучной молитвы, не дошедшей до нас, по образцу которой Константин Преславский создал свою, позволяет назвать Малышевского, если не основоположником, то хотя бы предшественником второй точки зрения.

С развернутой гипотезой об авторстве Кирилла выступил Ив. Франко. В своей статье „Kleine Beiträge zur Geschichte der kirchenslawischen Literatur. I. Konstantins „Alphabetisches Gebet,“ опубликованной в 1914 г.,[2] он открыто высказался против мнения Шафарика, которое до тех пор было общим, и назвал автором стихотворения Константина-Кирилла Философа. Однако И. Франко не подкрепляет свою точку зрения убедительными доводами. Разделяя убеждение некоторых ученых, что в не раз цитированном двустишии первичными являются формы „оучителѧ, его“ но делает совершенно неожиданный вывод: под словом „оучитель“ подразумевается . . . Иисус Христос.

Второй его довод — заголовки списков. Уже здесь уместно заметить, что действительно в большинстве списков стихотворение подписано именем Кирилла. Бесспорно, что заголовки — важный факт. Но истина и другое: они не всегда аутентичны, и при некритичном к ним подходе исследователь может ошибиться.

И эта попытка Ив. Франко, как и упомянутая выше реконструкция молитвы в десятисложных стихах, встретила большое недоверие со стороны современников украинского слависта. И опять И. В. Ягич, в той же заметке по текстам статьи Ив. Франко, пишет: „ . . . gleich beim I. Beitrage wird nicht jedermann die Überzeugung teilen, daß diese alphabetisch geordneten Verszeilen vom ersten Begründer des slawischen Schrifttums, Konstantin, herrühren sollten“.[3]

---

[1] И. И. Малышевский. Свв. Кирилл и Мефодий. (Речь, произнесенная на акте в Киевской духовной академии 7 апр. 1885 г.). Труды Киевской духовной академии, т. 2, №8 (август), стр. 552—553.

[2] ASPh. XXXV, стр. 150—179.

[3] ASPh, XXXV, стр. 151.

Было бы неправильным неуспех Франко объяснять или „авторитетом Ягича", или же тем, что „традиция" считать Константина Преславского автором стихотворения пустила глубокие корни в то время. Причина здесь в другом: искусственность выдвинутых украинским славистом доводов в пользу своей точки зрения — очевидна. Именно поэтому не только И. В. Ягич, но и другие ученые не могли с ним согласиться. (См., например, Й. Пата, ČČM, XL, 1916, стр. 274.)[1]

Однако мнение Франко нашло не только противников, но и убежденных последователей. В 1938 г. болгарский ученый Э. Георгиев публикует книгу „Две произведения на св. Кирила", где пытается подкрепить предположение, вернее, убеждение Ив. Франко. Э. Георгиев выдвигает различные аргументы, которые, по его мнению, „решительно говорят . . . что автор Азбучной молитвы — не считавшийся до сих пор ее автором Константин Преславский, но что . . . это стихотворение — дело славянского первоучителя".[2] „Каждый из них, — надеется Э. Георгиев, — поможет разбить скептицизм . . ., с которым будет встречена работа, в которой отрицается, можно сказать, вековая „истина", что Константин Преславский — автор Азбучной молитвы."[3]

Ту же точку зрения Э. Георгиев отстаивает и в других своих работах, в числе которых и большой труд о славянских просветителях „Кирил и Методий, основоположници на славянските литератури" (София, 1956).

Прежде чем перейти к перечислению доводов, выдвигаемых проф. Э. Георгиевым в пользу его тезиса, не будет излишним отметить несомненную заслугу болгарского ученого, ибо въпрос об „Азбучной молитве" вообще был поставлен на серьезную основу именно в его трудах. Автор не ограничивается лишь опровержением доводов „противников" и выдвижением своих, но дает обстоятельный художественный анализ молитвы (а также и „Прогласа"), „какой — с точки зрения искусства слова — до сих пор почти не делался в области старой болгарской литературы".[4]

Какие же доводы выдвигаются Э. Георгиевым в пользу авторства Кирилла Философа?

Прежде всего, проф. Э. Георгиев пытается опровергнуть аргументы сторонников противоположного взгляда. По его мнению, тот факт, что „Азбучная молитва" находится в „Учительном евангелии", лишено какой бы то ни было доказательности. „Здесь произведение, возможно, вставлено переписчиком, так же как было вставлено и в палею (текст Франко), и в пергаментный сборник проповедей Иоанна Златоуста (текст Срезневского) и пр. Ничто не мешает нам предположить, что и сам Константин Преславский поставил стихотворение-молитву в начале своего труда. . .

[1] В то же время И. Франко рассматривает и „Проглас к евангелию" как произведение славянского первоучителя. Это мнение было поддержано в известной мере Вайнгартом, Никольским, Лавровым, И. Ивановым и другими учеными; наиболее полное обоснование оно получило в работах проф. Э. Георгиева.

[2] Е. Георгиев. Две произведения . . ., стр. 5.

[3] Там же, стр. 6.

[4] Там же, стр. 6.

Если, однако, он не имел ее текста под рукой — припомним, как ученики Мефодия оставляют Моравию: они едва ли взяли с собой все книги Кирилло-Мефодиевской школы — не исключено, вписывая ее по памяти в свой труд, он произвел некоторые изменения в ней, на местах несознательно, на местах сознательно, нарушив таким образом до известной степени стройный порядок азбуки в акростихе.“[1]

„Впрочем, — продолжает проф. Э. Георгиев, — сила довода, что Азбучная молитва — стихотворный пролог к Учительному евангелию, уменьшается, если иметь в виду, что Венский список этого евангелия начинается сразу же с бесед: в начале его нет ни Азбучной молитвы, ни Пролога. Отметим еще, что третий список Учительного евангелия — Ленинградский — с другой стороны, без начала и не может служить доказательством, что в начале труда Константина Преславского была поставлена Азбучная молитва.“[2]

Что касается второго довода, то здесь болгарский ученый уверен, что стихи: „Шьствоую нъıнѣ. . .“ „до сих пор толковались неправильно“,[3] т. к. форма „оучителю“, по его мнению, не есть форма двойственного числа, а форма дательного притяжательного единственного числа. Первичная же форма во втором стихе не „ею“, но „его“, как это во всех списках, кроме Синодального.

Установив, что „рассматриваемые стихи в своей первоначальной редакции гласили:

Шьствуıѫ нъıнѣ по слѣдоу оучителю,

Имѣнн его и дѣлоу послѣдуıѫ“,

проф. Э. Георгиев спрашивает: „Но о каком учителе идет речь в этих двух стихах?“ И отвечает: „Учитель — Христос“.[4] Основания для такого вывода ему дают следующие соображения:

1) „Константин Преславский не говорил бы о Константине-Кирилле как о своем учителе (хотя бы только о нем), если в приписке к Словам против ариан назван лишь учеником Мефодия. Так как Константин-Кирилл был более видным из двух славянских апостолов, то, если бы Константин Преславский был учеником Кирилла, черноризец-переписчик не назвал бы его лишь учеником Мефодия.“

2) „Учителем“ Христос называется в евангелии. Так же называли его и некоторые средневековые писатели (Житие Климента Охридского писанное Феофилактом).

3) „Слово „имѣнн“ (послѣдуıѫ) употреблено в том же смысле, в каком и сегодня употребляется в молитве: „Во имя отца и сына и святаго духа.“ Так употребляется это слово и во многих местах христианских книг.“

---

[1] Е. Георгиев. Кирил и Методий. . ., стр. 143.
[2] Там же, стр. 144.
[3] Там же, стр. 144.
[4] Там же, стр. 148.

4) „Кирилл, должно быть, вполне чувствовал, что следует имени и делу своего великого учителя Христа, разнося его проповеди на понятном народу языке. В своей деятельности он, как истинный ученик Христа, оставил все, чтобы следовать его имени и делу."

5) „В Ярославском азбуковнике, который показывает большую зависимость от Азбучной молитвы, встречаем почти такие же слова, направленные к Христу. . .."[1]

Отсюда Э. Георгиев делает заключение, что доводы, на основании которых Константин Преславский объявляется автором стихотворения, не имеют достаточной доказательной силы. Эти доводы не могут опровергнуть показания переписчиков, что молитва — дело Кирилла.

Но проф. Э. Георгиев не ограничивается перечисленными противодоводами и ищет новые аргументы, в том числе и в самом содержании молитвы. По его мнению, если стихи:

Летнть бо нънѣ и словѣньско племѧ,
Къ крьщенню обратншасѧ вьсн,
Людне твон нарецинсѧ хотѧще. . .

для времени, когда писал Константин Преславский, были бы анахронизмом, то в устах славянского первоучителя они полностью естественны.

Подтверждение справедливости своего тезиса он видит и в словах „нѧвѣ сътворю еванъгельско слово". „По нашему мнению, — замечает проф. Э. Георгиев, — эти слова мог произнести лишь тот, кто сделал „явным" евангельское слово для славян, т. е. Константин—Кирилл."[2] Далее проф. Э. Георгиев обращает внимание читателя на выражение „нзъıкъ новъ", которое якобы так же, как и все содержание молитвы, свидетельствует, что „автор Азбучной молитвы впервые собирается перевести на славянский евангельское слово".[3]

Как подтверждающее авторство Кирилла, преподносится и совпадение некоторых мыслей стихотворения с мыслями, вложенными в беседы создателя славянской азбуки у хазар, в диспут в Венеции, в его предсмертную молитву, а также культ слова, который был таким сильным у Константина Философа и явен в стихотворении, и пр. Имея в виду, что мысли и даже отдельные выражения „Азбучной молитвы" встречаются и в самом „Учительном евангелии", в его вступлениях и заключениях к беседам, проф. Э. Георгиев, как будто предупреждая критику, пишет: „Не нужно забывать, что Константин Преславский — ученик Мефодия и, должно быть, хорошо знал оба стихотворения Кирилла (т. е. „Азбучную молитву" и „Проглас" — Э. З.). . . Он мог взять из нее (из молитвы — Э. З.) и какое-либо выражение для своих введений и заключений. . ."[4]

[1] Е. Георгиев. Кирил и Методий. . ., стр. 148 сл.
[2] Там же, стр. 151.
[3] Там же, стр. 151.
[4] Там же, стр. 158 и 159

В целях более полной аргументации проф. Э. Георгиев пытается убедить своих читателей, что Константин Преславский не мог быть автором стихотворения, так как, якобы, не обладал „необходимым творческим замахом“. Эта мысль развивается весьма подробно, причем строится она исключительно на признаниях самого Константина, что ему трудно переводить и пр.

Все эти рассуждения позволяют проф. Э. Георгиеву сделать заключение, что „Азбучная молитва“ — произведение великого славянского просветителя и была составлена как учебное пособие для заучивания порядка букв.[1] „Славянский первоучитель, создавая первое славянское стихотворение и будучи создателем и славянской глаголической азбуки, вставил ее в основу своего произведения так, как суеверный болгарин замуровывал в основу своей постройки живую душу, чтобы та была долговечной, так, как сегодня замуровываются в фундаменты общественных построек официальные акты.“[2]

Вопреки большому количеству аргументов, приведенных проф. Э. Георгиевым, вопрос об авторстве стихотворения остается открытым. Рецензенты проф. Э. Георгиева, а также и большинство других ученых, как и раньше, придерживаются „вековой истины“, что автор „Азбучной молитвы“ — тот же Константин, который писал и „Учительное евангелие“, т. е. Константин Преславский.[3]

3. Критика доводов в пользу авторства Кирилла. Константин Преславский — создатель „Азбучной молитвы“

Среди доводов, выдвигаемых в пользу авторства Кирилла, некоторые вызывают не только сомнение, но даже удивление. Таково, например, утверждение проф. Э. Георгиева, что труды Констинтина Преславского обрисовывают его „прежде всего как переводчика и лишь как робкого и часто беспомощного оригинального автора“.[4]

Проф. Э. Георгиев дает уничтожающую характеристику составителю „Учительного евангелия“. По его мнению, Константин — книжник, которому не хватает „ни ловкости, ни умения — он едва справляется со своим переводом.“[5] Результат такой характеристики — полное отрицание у этого писателя каких бы то ни было творческих сил, необходимых для создания „Азбучной молитвы“, „в высшей степени законченного поэтического произведения даже и с точки зрения сегодняшнего поэтического искусства“.[6]

---

[1] Между прочим, Э. Георгиев придерживается мнения, что названия старославянских букв произошли из начальных слов стихов какого-то азбучного акростиха, который не дошел до нас. См. об этом подробно в его работе „Началото на славянската писменост в България“, София, 1942, стр. 66—82.

[2] Е. Георгиев. Кирил и Методий. . . Стр. 160.

[3] См., например, Kyas IV, SlSl, IV, стр. 174—175; Б. Ст. Ангелов. Труд за славянските просветители Кирил и Методий. Литературна мисъл, №4, 1958, стр. 118—126. K. Horálek. Byzantinoslavica, T. XIX, ч. 2, 1958, стр. 319—322

[4] Е. Георгиев. Кирил и Методий. . ., стр. 161.

[5] Там же, стр. 201.

[6] Там же, стр. 159.

Не будет излишним подчеркнуть еще раз, что проф. Э. Георгиев, хотя и отсылает своих читателей к трудам Константина Преславского, сам основывается исключительно на собственных признаниях писателя в трудностях, которые тот встречает в своей работе. Но признания в бессилии, в беспомощности, взятые сами по себе, ничего не говорят. Не следует забывать, что это лишь стилевой прием, характерный для эпохи, способ выражения христианского „смирения". Памятники изобилуют подобными высказываниями. Их мы встречаем и у других церковных писателей — как у современников Константина, так и у более поздних авторов (у Иоанна Эксарха, Козьмы-пресвитера, Владислава Грамматика, Паисия Хилендарского и др.). И, разумеется, они ни в коей мере не могут быть критерием при характеристике их творчества.

Как известно, с Константином Преславским мы знакомы по „Учительному евангелию" и по переводу „Четырех слов Афанасия Александрийского против ариан". Помимо того, ему с большой вероятностью приписывается и авторство службы в честь Мефодия.[1] Крупнейшее его произведение — „Учительное евангелие" — в основе своей представляет перевод греческих сокращений (гомилий) бесед Иоанна Златоуста и Кирилла Александрийского, в которых толкуются евангельские тексты. Евангелие состоит из 51 беседы на воскресные дни, произносимые от Пасхи до Вербного воскресения. Составителю принадлежат вступления и заключения к беседам, а также и одна беседа целиком — 42-я.

Таким образом, на основании сохранившихся трудов Константина можно заключить, что он работал преимущественно как переводчик. Однако, обстоятельство, что в настоящее время наука располагает только указанными его трудами, совсем не означает, что писатель не создал других. Уже само отсутствие уверенности в том, что в наших руках все его творческое наследство, не дает права делать такие решительные выводы, каковы выводы Э. Георгиева. К тому же переводческая деятельность не свидетельствует еще, что Константин не был в состоянии создавать и оригинальные произведения. Однако, именно так рассуждает проф. Э. Георгиев, забывая, по-видимому, что почти вся литературная продукция эпохи, когда жил и работал Константин, — переводная. Задача писателей того времени заключалась в том, чтобы как можно скорее удовлетворить нужды новосозданной болгарской церкви, что и делалось в основном с помощью переводов.

Деятельность Константина в этом направлении говорит о том, что он обладал большой культурой и прекрасно знал византийскую литературу. Переводы Константина Преславского характеризуют его как даровитого, умелого переводчика — это нельзя отрицать даже при самом тенденциозном подходе к его творчеству. И потому выражение — "той едва смогва в своя превод" кажется абсолютно необоснованным.

Но Константин был не только хорошим переводчиком. Он был способным оригинальным автором, в достаточной мере владевшим искусством слова. Лучшим доказательством этого являются оригинальные места

[1] D. Kostić. Бугарски епископ Константин—писац службе св. Методију. Byzantinoslavica, VII, 1937—1938, стр. 189—211.

„Учительного евангелия“, а также служба Мефодию. При этом уместно вспомнить, что для современника Константина проявить свою писательскую индивидуальность было нелегким делом, особенно в таком произведении, как „Учительное евангелие“. Эта индивидуальность ограничивалась определенными нормами, правилами, традициями, пренебрежение которыми не допускалось.

Вступления и заключения Константина изобилуют превосходными сравнениями, метафорами, эпитетами, повторами, свидетельствующими о большом мастерстве художника. Например, проникновение в смысл евангельских писаний уподобляется откапыванию водного источника: „тѣмьже отъкопаимъ евнгельскыихъ оученнн источникъ, да напнвъшеса жадьнни, и възвратимъса въ домы своа“ (32 беседа).[1] Другой пример: „Приимѣмъ Ха въ кольблнхъ нашнхъ, снѣчь въ дшахъ нашнхъ“ (28 беседа). Или же: „Възлюбленнн, обрѣтъше источьникъ непресацающнн, прохладащь доушоу и съвѣсть, не отъндѣмъ не напнвъшеса, нъ самн налнавъше съсоуды своа и нпѣмъ поддадимъ“ (14 беседа). Подобные примеры могут быть продолжены.

Несостоятельность утверждения Э. Георгиева выступает особенно ярко при чтении молитвы к богу в 3-и беседе или вступления к 51-й, приближающихся в формальном отношении к ритмически организованной речи. Последнее звучит как заключительный аккорд, преисполненный глубокого чувства, религиозного восторга, истинного поэтического вдохновения.

В „Учительном евангелии“ Константин Преславский предстает перед нами не только как мастер слова и как замечательный переводчик, но и как писатель, хорошо понимающий потребности времени и славянства. Вопреки господству в тогдашней греческой проповеди так называемого похвально-торжественного рода красноречия, книжник „сознавая нужды новообращенного болгарского народа, восстанавливает... проповеднический метод простых и ясных уроков по христианскому учению и морали, как наиболее пригодный для болгарских условий“.[2] Этот проповеднический прием был распространен в первые века христианства. Позднее, после IV в., он был полностью заменен восторженными похвальными словами, подобными песнопениям. Но „чтобы идти в этом деле своим излюбленным путем, не взирая на моду, нужны своего рода мужество и смелость, потребны силы крупные, недюжинные. Ясно, что если епископ Константин... решился восстановить для своего времени и для своего народа вышедшую из употребления проповедническую методу, не имея для себя руководства в таком направлении в современной ему гомилетической литературе греческой, то такая решимость его свидетельствует, конечно, о высоком развитии и твердости его мысли...“[3] Антоний Вадковский,

[1] Отрывки из бесед даются по их изданию у Антония. Из истории христианской проповеди, СПб., 1895.

[2] П. Динеков. Стара българска литература. Ч. 1, стр. 91.

[3] Антоний. Указ. соч., стр. 269 и 270.

давший критический разбор произведения, не потерявший своего значения и сегодня, с полным правом отмечает: „...если не по содержанию, то по замыслу и форме „Учительное евангелие“ епископа Константина было делом вполне оригинальным...“[1]

Как, кажется, сказанное достаточно подтверждает правильность господствующего мнения, что Константин Преславский — даровитый писатель и достойный продолжатель великого дела солунских братьев. Вместе с Климентом Величским и Наумом Охридским он стоит во главе писателей, культурных деятелей и церковных строителей в Болгарии.

При определении автора стихотворения самые большие споры вызывает толкование двустишия

Шьствоую нъинѣ по слѣдоу оучнтелю,

Имени ею и дѣлоу послѣдоуя.

Как видели, по мнению Ив. Франко и Э. Георгиева, в этих стихах идет речь об Иисусе Христе. Прежде всего „здравый разум не позволяет допустить, что то ли Кирилл, то ли епископ Константин дерзнул бы сопоставить себя с Христом и заявлять, что идет по его стопам“.[2] При этом такое заявление менее всего уместно в устах Кирилла, который отличался удивительной скромностью. Как свидетелствует Анастасий Библиотекарь, славянский первоучитель не подписывал даже своих сочинений, „боясь упрека в гордости“.[3] В своем письме к Гаудериху Веллетрийскому, найденном Фридрихом в 1892 г., Анастасий сообщает, что, доставив в Ри[illegible] мощи Климента Римского (в действительности Климента Анкирского), Константин Философ умолчал там о своем непосредственном участии в их открытии и о своих сочинениях, вызванных этим событием. Римляне узнали об этом только после того, как Анастасий, побывав в Царьграде на соборе 869—870 г., получил об этом сведения от митрополита Смирненского Митрофана, вернувшегося в византийскую столицу из места своего заточения — Херсона.[4]

Утверждению, что в этих стихах идет речь о Христе, можно противопоставить соображения и стилевого характера. Как справедливо отмечает Э. Георгиев, „композиция молитвы отличается своей сжатостью и здравой связью между отдельными моментами в стихотворении“.[5] Мысль автора излагается в строгой последовательности, без каких-либо отклонений или нарушений. В формальном отношении „Азбучная молитва“ —

---

[1] Антоний. Указ. соч., стр. 271.

[2] В. Сл. Киселков. Проуки и очерти по старобългарска литература. София, 1956, стр. 65 и 66.

[3] И. В. Ягич. Вновь найденное свидетельство о деятельности Константина Философа, первоучителя славян св. Кирилла. СПб., 1893, стр. 10.

[4] Между прочим, в старых памятниках Христос называется не просто „учитель“, а „учитель народов“, „великий учитель“ (в том же смысле). Так Христос назван и в житии Климента, писаном Феофилактом. Обращение к богу по имени „учитель“, отправленное от одного лица, насколько известно, не встречается, как и ни один церковный деятель не называется учеником Христа. Факт, что в евангелии апостолы обращаются так к Христу, ничего не говорит, так как, по церковной истории, они были его учениками.

[5] Е. Георгиев. Кирил и Методий..., стр. 159.

обращение к богу о помощи. Форма обращения сохраняется до 30-го стиха. Далее автор сообщает цели своей работы и заключает молитву новым славословием святой троицы. Переход от формы обращения к форме третьего лица, если предположить, что в этих стихах имеется в виду Христос, был бы абсолютно неоправданным — он нарушил бы отмеченную выше последовательность.

Но если в этих двух стихах речь идет не о Христе, то какой же учитель имеется в виду? Признавая форму „оучитєлю“ формой двойственного числа, естественно было бы считать, что автор стихотворения хочет представить себя учеником обоих братьев — Кирилла и Мефодия. Но, как убедительно доказал проф. Э. Георгиев, форма „оучитєлю“ есть форма дательного притяжательного единственного числа. Однако это не единственная причина такого ошибочного понимания слова „оучитєлю“, а отсюда и всего пассажа. Она — и в неправильной расстановке знаков препинания. Начиная с П. Шафарика и кончая сегодняшним днем, два стиха объединялись и объединяются в одно предложение, что мне кажется абсолютно неправильным.

При внимательном чтении стихотворения обращает на себя внимание тот факт, что мысль, вложенная в 30-й стих, полностью повторяется в 31-м. Вызывает сомнение и выражение „нъıнѣ“, которым автор определенно сообщает, что идет по стопам учителя именно в данный момент (ср.: „нъ мънѣ нъıнѣ пространо слово дажь“. Здес выражение „нъıнѣ“ употреблено в том же смысле). А между тем, решение очень простое: 31-й стих относится не к предшествующему, а к следующему стиху. Только в этом случае ликвидируются всякие противоречия и восстанавливается стилевая плавность и логическая последовательность стихотворения. Не может быть сомнения, что автор его хочет уточнить мысль, вложенную в первый стих, т. е. наполняет ее конкретным содержанием:

Шьствоую нъıнѣ по слѣдоу оучитєлю.

Имѣнн ѥго и дѣлоу послѣдоуꙗ,

Ѥвѣ сътворю єваньгельско слово.

Очевидно, что он имеет в виду какого-то своего предшественника, выполнившего ту или же подобную работу. Указанное является косвенным доказательством того, что под словом „оучитєль“ не может пониматься Христос. Несомненно, этот предшественник — Кирилл, переведший „Изборное евангелие“ на славянский язык и тем самым сделавший „евангельское слово“ „явным“, понятным славянам.

Автор молитвы, кроме того, сообщает, что носит имя „учителя“, делу которого он в данный момент следует. Если учесть, что до настоящего времени нам известны лишь два писателя — соименника того периода, выполнивших работу, о которой идет речь в указанных стихах, то выбор, вероятно, падет на Константина Преславского.

Но мог ли этот книжник назвать Кирилла „учителем“? Исходя из показания приписки Тудора Доксова, сторонники авторства Кирилла отрицают такую возможность; они объявляют Константина Преславского одним из более молодых учеников, но лишь старшего брата — Мефодия.

Прежде всего сообщение Тудора свидетельствует исключительно о том, что Константин действительно был „ѣчникъ сы Меѳодовъ, архїепископа Моравы“. Но оно отнюдь не отрицает, что Константин был им и у обоих братьев. Более того, вполне допустимо, что он был в числе тех учеников, которые были посвящены в духовный сан непосредственно после 869 г.

Кроме того, в данном случае совсем необязательно знать, был ли Константин Преславский учеником и Кирилла Философа. Слово „учитель“ здесь может быть употреблено и фигурально, как оно весьма часто встречается в староболгарских памятниках. Утверждение, что если составитель „Учительного евангелия“ — автор стихотворения, то он был непременно должен назвать Кирилла по имени, нельзя воспринимать серьезно. Современникам Константина, хорошо знавшим, кто перед этим сделал евангельское слово „навъ“ для славян, и без того было ясно, о каком „учителе“ идет речь в указанных стихах. Именно по той причине, что Константин Преславский не ставит себе задачи сообщить, скажем, некоторые о себе биографические сведения, а упоминает Кирилла в связи с конкретным случаем, он и говорит лишь об одном из учителей „словенскому языку“.

Указанные три стиха подтверждают не только авторство Константина, но и тезис, что „Азбучная молитва“ — стихотворный пролог к „Учительному евангелию“, а не самостоятельное произведение. Вообще, рассмотренная с точки зрения содержания, она выступает как несомненная его составная часть. Например, едва ли можно отрицать, что слова

О чьстьнаѧ прѣстаѧ троице,
Печаль мою на радость прѣложи

приобретает смысл лишь в связи с состоянием Константина, выраженным в прозаическом предисловии к „Учительному евангелию“. Наконец, и сама молитва, по-видимому, — результат убеждения ее автора, что „добро есть отъ ба начинати и до ба коньчати“.[1]

Не противоречит мнению, что молитва принадлежит перу Константина Преславского и выражение „языкъ новъ“. Употребление этого выражения легко объяснимо. Для Константина, бывшего свидетелем крещения славян, они оставались „новым народом“ и три десятилетия спустя после принятия христианства. Что это так, достаточно ясно свидетельствует следующий пассаж в службе Мефодию: „Цр҃ствиа Паномиа коупно новии сѹще люде, тебе пастырѣ чесна свѣдащи радоуетсѧ.“[2]

[1] Предисловие цитируется по Синодальному списку.

[2] Б. Ангелов и М. Генов. Указ. труд. Т. II, стр. 147. Служба писалась не ранее 885 г. Ср. также „Слово о законе и благодати“ Иллариона, составленное между 1037 и 1050 гг., где русские называются „новым народом“ спустя более полустолетия со времени принятия христианства.

Что касается стихов

Летитъ бо нѣнѣ и словѣньско племѧ
Къ крьщенню. Обратишасѧ вьси,
Людие твои нарецѣнсѧ хотѧще...,

они отнюдь ничего не говорят против авторства Константина. Прежде всего первый из приведенных стихов, как уже было отмечено выше, вызывает небезосновательные сомнения в его аутентичности. Но даже если этот стих и был в оригинале, и тогда на его основе ни в коей мере нельзя опровергнуть мнение, защищаемое в предложенной работе. Не стоит забывать, что, кроме балканских, моравских и паннонских славян, Константин мог иметь в виду и некоторых других, например, русских, которые, несомненно, ему были известны и которые приняли христианство значительно позднее, в 988 г. Поэтому эти слова вполне уместны и в устах Константина Преславского: в его время славянское племя действительно „летело“ к крещению.

В связи со всем вышесказанным особое значение приобретает то обстоятельство, что в некоторых списках молитва помещена как вступление к „Учительному евангелию“ Константина. Так она встречается в его Синодальном списке. В других двух списках этого евангелия — в Венском и Ленинградском — стихотворение отсутствует. Однако последнее не противоречит утверждению, что молитва — стихотворный пролог к сборнику Константина, т. к. Ленинградский список вообще без начала, а в Венском отсутствует не только она, но и прозаическое предисловие. Кроме того, в Венском списке значительно изменены вступления и заключения к беседам, а именно — сглажены все личные и местные черты.[1]

Подтверждение этой точки зрения дает также Троицкий и Соловецкий списки № 373 (157) и № 374 (158). Эти списки находятся в „Учительном евангелии“ константинопольского патриарха Филофея, переведенном с греческого на славянский — по одним показаниям (большая часть) в 6851 году (1343), по другим — в 6915 (1407) году. Евангелие Филофея содержит 52 слова на воскресные дни и 25 на праздничные. В Троицком и Соловецких списках этого евангелия молитва помещена вместе с прозаическим предисловием[2] и, что наиболее важно, вместе с первым словом сборника Константина: „В сватую недѣлю Пасхи. Сказание Иоанна Златоустаго. Евангелие, иже от Иоанна, глава I“ в полном

[1] См. А. В. Михайлов. К вопросу об Учительном евангелии Константина, епископа Болгарского. Древности. Труды Славянской комиссии Императорского Археологического общества, т. I, М., 1895, стр. 76 сл.

[2] Некоторые ученые считают, что предисловие является вступлением к первой беседе. „Сам Константин дал имя „Пролог“ не вопросному вступлению, а своей стихотворной молитве, которая стоит перед ним.“ Ю. Трифонов. Бележки върху Учителното евангелие на епископа Константина. Сборник в чест на Васил Н. Златарски по случай 30-годишната му научна и професорска дейност, приготвен от неговите ученици и почитатели. София, 1925, стр. 459—479.

его виде. Нельзя сказать с уверенностью, по какой причине переписчики евангелия Филофея переписывают лишь эту беседу. По всей вероятности, это чистая случайность и объясняется ее местом в сборнике Константина. Во всяком случае в евангелии Филофея беседа на Пасху есть. Между прочим, в него часто включаются и другие слова, которых в первоначальном тексте этого евангелия не было. Например, в Синодальной рукописи № 209 (по А. Горскому и К. Невоструеву) после слова „в неделю слепого" находится „Кирила недостойнаго мниха слово на вознесение господне", т. е. слово Кирилла Туровского, и пр. Интересно, что в соловецкой рукописи № 373 (157) евангелие Филофея прямо начинается указанным предисловием и беседой Константина.

Остальные списки „Азбучной молитвы" находятся в других сборниках. Сторонники авторства Кирилла используют это обстоятельство, чтобы утверждать, что стихотворение вставлено в евангелие Константина переписчиком, так же как было вставлено в эти сборники.

Во-первых, если Синодальный, Троицкий и Соловецкие списки достаточно сохранились, остальные списки, за исключением Волоколамского, значительно испорчены. Во-вторых, не только молитва, но и отдельные беседы из евангелия Константина Преславского входят в другие сборники. Например, первая беседа встречается в ряде Торжественников и Златоустов.[1] Поэтому едва ли стоит удивляться, что такое высокохудожественное произведение, как „Азбучная молитва", живет отдельно от „Учительного евангелия". К тому же списки в хронографах и палеях помещены в статье „О грамоте", которая представляет собой „самое странное смешение известий, взятых на выдержку из разных источников, бог весть кем составленных, но списанных. . . со всею добросовестностью. Замечательно, что такая путаница существует в одной этой статье. . . эти известия, отовсюду собранные, были кем-то спутаны, так что в буквальном смысле представляют собою „membra disijekta".[2]

Другие два списка (Волоколамский и список Ундольского) находятся в сборниках такого характера, что помещение молитвы там едва ли может удивлять кого-либо. Оно легко объяснимо, если опять же иметь в виду ее широкое распространение и высокую художественность.

Одним из не менее важных аргументов в пользу авторства Константина являются и заголовки некоторых списков молитвы. Заголовок Синодального списка гласит: „Пролог о Христе умерен сказанна святого евангелиа, сътворен Костантинъмь. Имь же и преложенне бысть тогожде сказанна евангельскаго." Остальные списки надписываются именем славянского первоучителя. Но именно некоторые из них являются убедительным свидетельством, что молитва принадлежит перу Константина Преславского, а не Константину-Кириллу Философу. Такого рода заголовки Троицкого и Соловецких списков, где произведение озаглавлено

[1] Таков сборник XVI в. в собрании Ундольского, № 574; Соловецкий Торжественник XVI в. (Описание рукописей Сол. монастыря. Ч. 1, № 365, стр. 644) и пр.

[2] О. Бодянский. Указ. соч., стр. 94 и 95.

„Молитва Константина философа, сътворена азбукою".[1] Однако совершенно ясно, о каком Константине идет речь, ибо и прозаическое предисловие приписывается тому же „Константину Философу": „Предъсловие того же Константина" (Троицкий список) или „Предисловие того же Константина философа" (Соловецкие). Древнерусский книжник, который знал лишь одного Константина-Кирилла, т. е. славянского просветителя, отождествлял его с любым Константином или Кириллом.[2] Именно по этой причине и переписчики молитвы в хронографах и палеях,[3] а также и списков Ундольского и в Волоколамском азбуковнике называют автором молитвы именно его. Подобным образом славянскому первоучителю приписывается около 60 различных статей и отрывков.[4] Не может быть сомнения, что, если бы молитва была произведением Кирилла, составитель „Учительного евангелия", помещая ее в свой труд, надписал бы ее не так, как это в Синодальном списке, заголовок которого мне кажется аутентичным, а как, к примеру, в Троицком или Соловецких списках. Это предположение выглядит еще более убедительным, если принять во внимание заголовки, которые носят беседы в евангелии Константина: книжник дает всегда точное указание, кому принадлежит та или иная беседа.

При определении автора „Азбучной молитвы" и „Прогласа к евангелию" большое значение придается сходству в отдельных мыслях и чувствах, вложенных в них, и совпадению стихотворного размера. Именно это заставляло и заставляет большинство ученых считать создателем обоих произведений одного и того же писателя. Но, как уже подчеркивалось, эти мысли и чувства характерны для всего Кирилло-Мефодиевского круга, для эпохи, когда создаются эти произведения. Они лежат в основе любого оригинального сочинения того времени, в том числе и „Учительного евангелия" Константина. Не доказывает авторства Кирилла и сходство между предсмертной молитвой Философа и „Азбучной молитвой". Во-первых, это сходство весьма незначительно и, во-вторых, может быть результатом того, что Константин Преславский знал молитву Кирилла (а это несомненно) и испытал какое-то ее влияние. Более того, не исключена возможность, что это сходство — чистая случайность. Сила этого аргумента уменьшается еще более, если иметь в виду, что сходство между молитвами меньше, чем различие. Сторонники авторства Кирилла искусственно создают более сложное объяснение этого факта пе-

---

[1] Полный заголовок Троицкого списка гласит: „Прелог о Христе умерен, сказание святаго евангельа. Сътворено Константиномь, иже и преложи сказание се 50 евагли недельных. Молитва Константина философа."

[2] „Учительное евангелие" Константина Преславского, хотя и было переведено на русский язык довольно рано, не получило на Руси широкого распространения.

[3] Заголовки молитвы в них: „Сице (же) рече святый Кирил."

[4] См. Н. К. Никольский. К вопросу о сочинениях, приписываемых Кириллу Философу. Известия по РЯС, т. 1, кн. 2, Л., 1928, стр. 399—457.

ред простым: различие проистекает из того обстоятельства, что они написаны разными авторами.

Что касается сходства стихотворного размера „Азбучной молитвы" и „Прогласа", то и оно отнюдь не является свидетельством авторства одного и того же писателя. При создании этих произведений, несомненно, использованы те поэтические средства, которые употреблялись в византийской поэзии той эпохи. Если на основе этого сходства заключать, что стихотворения созданы одним книжником, то, чтобы быть последовательным, необходимо и „Похвалу Симеону" приписать Кириллу Философу или же Константину Преславскому.

Против авторства Кирилла, между прочим, говорит и тот факт, что в Пространном житии славянского первоучителя „Азбучная молитва" не упоминается. Действительно, кажется весьма странным, что житие, содержащее целый ряд подробностей, среди которых и указание на три молитвы Кирилла, не намекает даже на такое высокохудожественное произведение как „Азбучная молитва".

*

Окончательному решению вопроса, явившемуся предметом предложенной статьи, может весьма помочь сравнительное изучение языка „Азбучной молитвы" (а также и „Прогласа"), с одной стороны, и „Учительного евангелия" — с другой. Но, как кажется, и приведенные факты решительно говорят, что автор „Азбучной молитвы" — не славянский первоучитель Константин-Кирилл Философ, а его ученик и последователь Константин Преславский. Начиная важное и трудное дело — составление „Учительного евангелия", — он чувствовал необходимость обратиться к богу с молитвой, чтобы от него „сиѵ прнѧтн н мудрость".

КЪМ ВЪПРОСА ЗА АВТОРА НА „АЗБУЧНАТА МОЛИТВА"

Е. Г. Зиков

(Резюме)

„Азбучната молитва" и „Проглас към евангелието" са били предмет на постоянно внимание на много учени. Обаче въпросът за тяхното авторство и до днес остава открит и неразрешен. В предлаганата статия въз основа на сега известните факти и ред нови наблюдения е направен опит да се докаже, че първото от посочените стихотворения — „Азбучната молитва" — принадлежи на перото на ученика на славянските просветители и един от видните български книжовници през X в. — Константин Преславски. Разгледан е въпросът за преписите и изданията на „Азбучната молитва", появяването на научния интерес към тази творба. „Азбучната молитва" е стихотворен пролог към „Учителното

евангелие“, а не самостоятелно произведение, писано от друг автор и после притурено към евангелието. Разгледана откъм съдържание, тя изпъква като несъмнена негова съставна част.

Авторът на статията разглежда редица стихове и отделни изрази, като тясно ги свързва с определени моменти из живота и творчеството на Константин Преславски. Един от важните аргументи в полза на авторството на Константин Преславски са и заглавията на някои преписи на молитвата.

За окончателното решение на въпроса твърде много може да помогне сравнителното изучаване езика на „Азбучната молитва“ (а така също и на „Прогласа“), от една страна, и „Учителното евангелие“, от друга. Това е предстояща задача. Но и приведените факти и съображения решително говорят, че автор на „Азбучната молитва“ е Константин Преславски.

SUR L'AUTEUR DE LA „PRIÈRE ACROSTICHE“

E. G. Zikov

(Résumé)

La „Prière acrostiche“ et le „Préambule versifié de l'évangile“ ont toujours suscité un vif intérêt chez de nombreux savants. Pourtant, la question de leur paternité n'est pas encore résolue et reste ouverte. Dans cet article, l'auteur essaye de prouver, en tirant argument de faits connus et d'une série d'observations récentes, que la première de ces poésies, la „Prière acrostiche“ est due à la plume de Constantin Preslavski, le disciple des grands civilisateurs slaves et un des éminents hommes de lettres bulgares du Xe siècle. L'auteur examine la question des transcriptions et des éditions de la „Prière acrostiche“, ainsi que les moments qui ont suscité l'intérêt des savants à l'égard de cette œuvre. La „Prière acrostiche“ constitue un préambule en vers des „Commentaires de l'évangile“ et n'est donc pas une œuvre indépendante, écrite par un autre auteur et jointe par la suite aux „Commentaires de l'évangile“. Une analyse de son sujet la désigne incontestablement comme partie intégrante des „Commentaires“.

L'auteur de l'article analyse une suite de vers et d'expressions isolées qu'il rattache étroitement à des moments déterminés de la vie et des travaux de Constantin Preslavski. Les titres de certaines transcriptions de la „Prière“ constituent aussi une preuve des plus sérieuses en faveur de l'attribution de sa paternité à Constantin Preslavski.

Une étude linguistique comparée des idiomes employés dans la „Prière acrostiche“ et dans le „Préambule versifié“ d'une part, et de celui des „Commentaires de l'évangile“ de l'autre, pourrait beaucoup contribuer à trancher la question. Voilà un thème en perspective. Au demeurant, les faits allégués témoignent résolument en faveur de l'hypothèse que Constantin Preslavski est bel et bien l'auteur de la „Prière acrostiche“.

НЕДЕЛНИКЪТ НА СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ

Извори и идеи

Донка Петканова-Тотева

I

Печатни български книги са известни още през XVI, XVII в., но те са написани на остарял и непонятен за народа език, затова не получават широко разпространение и не оказват значително влияние върху българския книжовен живот. През XVII и XVIII в. в България се разпространяват ръкописи — дамаскини и сборници със смесено съдържание,— които с народния си език и занимателно съдържание отговарят на народните интереси и нужди. Дамаскинската литература живее и през първите няколко десетилетия на XIX в. Тогава обаче тя е в своя залез и се поддържа повече от традицията, отколкото от нуждите. В края на XVIII и началото на XIX в. узряват условията за замяна на ръкописната книга с печатна. Още през средата и втората половина на XVIII в., когато всред българите се чувствува значително икономическо раздвижване и народното самосъзнание расте, някои книжовници осъзнават колко е изостанал народът в просветно отношение и изпитват известна неудовлетвореност от състоянието на културата. По просветни въпроси заговорва дамаскинарят Йосиф Брадати, Паисий, а техните последователи потърсиха нови пътища, за да направят книгата достояние на по-широк кръг читатели. През последното десетилетие на XVIII в. дамаскинарят поп Пунчо вече се вълнува от мисълта да даде на „простите люде“ печатна книга, написана на „прост“ език. Тъкмо такава книга е необходима на българския народ, защото печатните произведения, познати в България, не могат да служат за неговото просветно издигане. През XVIII в. у нас приижат голям брой руски богослужебни книги. Те обаче са написани на черковнославянски език, непонятен даже за свещениците. Тъкмо във връзка с това поп Пунчо пише в предисловието на дамаскина си от 1796 г.:[1] „ѡ бра҇тїа наши сщнїцы нли монаси мл҃зныа нма не ѹмеютъ проповѣдати типографена словеса.“[2] Осъзнал необходимостта от повече книги на разбираем народен език, поп Пунчо е завладян от

[1] Вж. Б. Цонев. Опис на славянските ръкописи в Софийската Народна библиотека. Т. II, София, 1923, стр. 284, сб. № 693.

[2] Пак там, стр. 286.

мисълта да отпечата сборника си. В началото на предисловието той пише: „сїѧ словеса савакупнхъ ва єдино место и на печать поставихъ.“[1] Твърдото намерение на поп Пунчо да издаде печатан сборник проличава и в края на предисловието: „w бжствнн книги Христови произведохъ и написахъ и напечатахъ.“ Поп Пунчо обаче не се задоволява само с идеята за отпечатването на книгата си. Той смята за нужно да подчертае на учителите и духовниците, че са длъжни да я четат „предь соборь“, за да има от нея повече полза. Авторът завършва: „Увїи, колико помощь имат тоа попь или граматикь, кой благовнстн книгу сїю предь народь“[2].

Очевидно е, че в предисловието на поп Пунчо са изразени нови мисли, които отразяват повишаващите се просветни интереси и изисквания на времето. Книжовникът обаче по неизвестни причини не успява да напечата сборника си, който стига до нас в ръкопис. Но идеята за повече народна просвета намира нови привърженици. Намерението на поп Пунчо да даде на народа печатна книга на „прост“ език осъществява Софроний Врачански.

Ако се разгледа послесловието на Софрониевия сборник от 1802 г.,[3] известен в науката под името Видински поучения, веднага ще се забележи, че мислите, изразени в него, поразително се схождат с поп Пунчовите. Като ломския дамаскинар Софроний отбелязва, че „много сщенницы и монасы и простый четцы нашый четуть и не разумѣють тнпографнаа слова, что глаголеть“. Като него той се е потрудил да напише книга на „болгарскїй простый и краткїй языкь“, за просвещението на „болгарскому простому и невѣжому народу“. И най-после подобно на своя съвременник Софроний изисква от свещениците да четат поученията в църква: „всегда прочнтайте со прилѣжанїемь вь церквахъ.“[4] В послесловието на сборника пряко указание за печатане на книгата няма, но съзнанието, че тя трябва да достигне до повече хора, вече предполага, че авторът не е чужд на такава мисъл. Тя се превръща в решение две години по-късно и намира ясен израз в позива на Софроний от април 1805 г., отправен към неколцина богати българи във връзка с отпечатването на Неделника. В този позив авторът в разширена форма повтаря мислите, изразени в послесловието на Видинския сборник. Освен това той убедително разяснява на читателите значението и преимуществото на печатната книга. Софроний призовава съвременниците си да съберат средства, които ще осигурят издаването ѝ. Той се стреми да засегне и патриотичните чувства на богатите българи: „Такива книги по простый языкъ иматъ грецыте и

[1] Б. Цонев. Опис... II, стр. 285.
[2] Пак там, стр. 286.
[3] Вж. Б. Цонев. Опис. I, София, 1910, стр. 389, сб. № 356.
[4] Софроний. Поучения и словосказания. Сб. № 356, лист 378.

сърбыте и власыте и русите и другїи вѣры, токмо нашыте бѣднии болгари нїиматъ таковый даръ."[1] Софроний иска да накара съвременниците си да следват примера му: „Послѣ слѣдъ насъ надѣя са много таковыи простыи книги да испишатъ — но работа есть веднашъ да буде начало."[2]

Очевидна е връзката между идеите на поп Пунчо и на Софроний. Означава ли това, че Софроний Врачански е познавал и използувал сборника на своя съвременник? Смятам, че не. През 1802 г. Софроний живее във Видин под контрола на гърка Калиник. След това емигрира в Румъния. Преди 1800 г. той не е работил в Ломско, а знае се, че дамаскинът на поп Пунчо, написан в Мокреш (Ломско), е получил само местно разпространение. Имайки пред вид това, мисля, че почти е изключена възможността дамаскинът на поп Пунчо да попадне в ръцете на Софроний. Следователно сходството между мислите на двамата книжовници има друга причина. Общата идея за повече народна просвета и българска печатна книга на говорим език се дължи не на прякото влияние на поп Пунчо върху Софроний, а е продиктувана от възраждащото се национално съзнание и повишаващите се просветни интереси на най-напредничавата част от българското общество. Ръкописната книга исторически се изживява, тъй като става недостатъчна да задоволи нуждите на обществото. Като будни умове и последователи на Паисий поп Пунчо и Софроний стават изразители на прогресивните тенденции на времето. И тъкмо обстоятелството, че двамата, работеши в различни териториални области и независимо един от друг, изразяват в почти едно и също време общи идеи, показва, че тези идеи не са случайни, а идат като резултат на общественото и духовното развитие на българите през онова време. Печатната книга на новобългарски език възниква като закономерно явление, израз на новата епоха и в отговор на новите изисквания.

Книгата, за която говори Софроний в позива си, както е известно, излиза в Римник (Румъния) през 1806 г. под название „Кириакодромион сиреч Неделник. . ." В предисловието Софроний развива мислите, залегнали във Видинския сборник от 1802 г. и позива от 1805 г. Така той осъществява делото, замислено още от дамаскинарите. С народния си език Неделникът се явява продължение на домашната дамаскинска езикова традиция, утвърдена още през XVII в. От друга страна, като първа печатна книга на новобългарски език той е ново явление в прогресивния ход на българското книжовно развитие. Надеждата на Софроний, че примерът му ще бъде последван, се оправдава. След Неделника излизат от печат много книги на „прост" български език. Така раждането на първата печатна книга на новобългарски език бележи отмирането на ръкописите, които след нея заемат второстепенно място в книжовния ни живот, за да изчезнат съвсем след три-четири десетилетия.

---

[1] А. Теодоров-Балан. Софроний Врачански, за стогодишнината на новата българска печатна книга (1806—1906). София, 1906, стр. 61.

[2] Пак там, стр. 62.

Като печатна книга на говорим език Неделникът на Софроний намира широко разпространение. Само до Освобождението тя претърпява четири издания: 1) Римник, 1806 г.; 2) Нови Сад, 1856 г.; 3) Букурещ, 1865 г.; 4) Бялград, 1868 г.[1]

Освен изданията за популярността на Неделника говори и това, че той е служил не само за целите на богослужението, за което по начало е предназначен, но и за домашно четене. За народа Неделникът през робството е станал една от любимите книги. Затова е и наречен Софроние. Неделникът престава да бъде само богослужебна книга, а приема характер на сборник с четива от Софроний. По стара традиция народът назовава с името на автора книгите, които му харесват или са спечелили уважението му. Например „златоусти", „дамаскини" — това са популярни сборници, които съдържат творби от Йоан Златоуст или Дамаскин Студит.

За широката известност на Неделника, излязъл извън църковната практика, може да се съди и от обстоятелството, че книгата се преписва. Неотдавна Хр. Недялков намери в Чирпанско ръкопис на Неделника, направен от печатния текст.[2] Преписът се отнася към тридесетте години на XIX в. Както правилно отбелязва Недялков, това явление е изключително в живота на една печатна книга. Първото издание според Софроний е трябвало да излезе в хиляда екземпляра — тираж немалък за времето. Въпреки това след по-малко от три десетилетия сборникът се появява в ръкопис. Наистина в случая преписването му не е резултат на традицията. Книгата става така търсена, че хилядата екземпляра се оказват недостатъчни да задоволят нуждите. До 1856 г. (когато сборникът претърпява второ издание) българите, за да имат Неделника, са били принудени да го преписват. Откритият ръкопис е точен препис на целия сборник заедно с украшенията и името на автора. Щом като е продиктуван от големия интерес към книгата, естествено ще бъде да не е единствен. И действително в Народната библиотека „В. Коларов" се намират още два частични преписа на Неделника, направени също в периода между първото и второто издание. Първият носи общото заглавие Кириакодромион, но е без името на Софроний. Той съдържа единадесет неделни поучения, преписани от Неделника през 1850 г.[3] без оглед на някакъв ред, явно предназначени за домашно четене. Вторият сборник е дамаскин,[4] който съдържа началото — първите четири слова на Неделника — заедно със заглавието на първата част от сборника, но пак без името на автора. Словата на Софроний са преписани заедно с други шест, взети от дамаскините. Преписът е направен в Пазарджик преди 1853 г., както личи от бележка, оставена в ръкописа от втора ръка. И този сборник е съставен не за църковна служба, а за домашно четене.

---

[1] М. Стоянов. Възрожденска книжнина. София, 1957, т. I, стр. 337.

[2] Вж. съобщението на Хр. Недялков. Препис на печатния Неделник на Софроний Врачански. Известия на Института за българска литература, кн. VI, 1958, стр. 281—284.

[3] Вж. Б. Цонев. Опис. . . I, стр. 405, сб. № 362.

[4] Вж. Б. Цонев. Опис. . . II, стр. 387, сб. № 731.

Може да се предполага, че в периода между първото и второто издание Неделникът е преписван още няколко пъти.

За интереса към Софронието говори и отношението на издателите към него. Те се отнасят към книгата активно, с участие, като към свое дело. За времето, когато на въпроса за авторството още не се гледа както днес, това е показателно. Например всеки издател се стреми да направи сборника по-съвършен по език, та всички да го разбират добре, затова внася в езиково отношение значителни промени. Някои издатели внасят промени и в съдържанието. Във второто издание към словата на Софроний е вмъкнато житието на Иван Рилски от патриарх Евтимий, преписано от П. Р. Славейков. Други издатели вмъкват от себе си обяснения, уточняват или изпускат фрази, променят заглавието на сборника. От Неделник то се превръща в „Поучително евангелие". Някои късни издатели изменят дори реда и формата на словата. Получава се така, че с активната намеса на издателите по-късните издания на Неделника по език и съдържание придобиват до известна степен колективен характер.

Всички посочени обстоятелства показват, че в течение на години Неделникът е била ценена и търсена книга. Следователно тази широко известна на времето литературна проява, заела място в живота на българите, заслужава по-специално внимание. При това Неделникът е един от най-малко проучените трудове на Софроний. Проф. Б. Пенев, обобщавайки писаното за Софроний до свое време, подчертава, че въпросът за източниците на сборника не е решен задоволително.[1] Той набелязва и някои мисли във връзка със съдържанието[2] на сборника, които навярно е имал намерение да развие по-нататък, но не е успял. Дотогава за книгата се бе говорило най-общо като за първо печатно произведение на новобългарски език или се бе описвало съдържанието му. С оглед на празнините и неяснотите при изследването на Неделника настоящата статия си поставя задача да разгледа въпроса за източниците на Софроний и да анализира съдържанието на книгата.

*

Кириакодромион или Неделник е общото заглавие на целия Софрониев сборник. Съдържанието му е разделено на две части. Първата част е озаглавена „Поученїꙗ ꙁбранное ѡ сꙋтꙋю еѵлїꙗ и ѡ другихъ многихъ бжственыхъ писанїꙗ" и съдържа предимно неделни поучения, написани в тълковна форма. Втората част е озаглавена „Поученїꙗ на праꙁникомъ господнымъ и бгородичнымъ и ꙁбраннымъ сꙋтымъ на всегѡ лѣта". Тук между празничните слова се срещат и няколко неделни тълковни поучения. Двете части на Неделника според „оглавлението" обхва-

[1] Б. Пенев. История на новата българска литература. София, 1933, т. III, стр. 310.
[2] Пак там, стр. 305.

щат всичко деветдесет и четири слова. Откъде черпи материал Софроний Врачански, за да състави този обемист сборник?

Като излезе от някои наблюдения над Неделника, А. Т.-Балан смяташе, че по-голямата част от словата в него са преведени от гръцки език. По-конкретно той мислеше, че за основен източник на Софроний е послужило второто издание на сборника Кириакодромион от гръцкия църковен писател Никифорос Теотокис (издаден за пръв път в Москва през 1796 г., а за втори — в Букурещ през 1803 г.[1]). Според Балан преводът е направен свободно. Това мнение повтори и Б. Пенев,[2] без да е изследвал специално въпроса. То се наложи в науката, а в същност не отговаря на истината. Вероятно Балан е дошъл до мнението за свободния превод на Теотокис след бегло сравнение на Неделника с Кириакодромиона. При такова сравнение човек наистина би могъл да се заблуди. Двата тома на Теотокис, събрани в една книга, съдържат общо сто и двадесет слова (I т. — 50, II т. — 62). Половината от тях са неделни евангелски тълкувания, а останалите — нравствено-поучителни беседи. Двата вида произведения се редуват. Всяка двойка слова (тълковно — *ἑρμήνεια* — и поучителна беседа — *ὁμιλία*) са свързани помежду си тематично и са предназначени да се четат в една неделя. От пръв поглед може да се помисли, че тълковните слова в Неделника са превод от Теотокиевите неделни слова, или с други думи, че Софроний е превел половината от сборника на Теотокис — всички тълковни слова, — като е изоставил беседите. За такъв извод могат да дадат основание следните наблюдения: 1. Сборниците на Софроний и Теотокис носят общо заглавие — Кириакодромион. 2. Изложението на неделните тълковни слова има обща постройка — неколкократно редуване на евангелски текст с тълкувание. 3. Тълкуваните цитати от евангелието имат еднакво съдържание. Тази близост обаче е повече външна и подвеждаща. Не един сборник в гръцката литература може да бъде наречен Кириакодромион (т. е. Неделник), защото в църковната литература е познат не един, а много сборници с неделни тълковни слова. Второ, всеки неделен ден има определено религиозно съдържание и затова различните автори вземат за тълкувание и обяснение все едни и същи цитати от евангелието. Формата пък на редуване цитат с тълкувание е утвърдена във византийската тълковна литература и позната у нас още през X в. Тя не е характерна само за един автор. Ясно е, че общностите между Неделника и Кириакодромиона на Теотокис не са и не могат да бъдат доказателство, че Неделникът е превод на ч ст от Кириакодромиона. Това са външни белези. Въпросът може да се реши при внимателно сравнение на всяко слово от двете книги. А такова сравнение показва, че между Софронието и гръцкия Кириакодромион съществуват много повече и по-съществени разлики, отколкото прилики. 1. Неделните тълковни слова на Софроний имат специален увод, а словата на Теотокис нямат увод. 2. Тълкуванията на евангелските цитати у Софроний са по-кратки и по-ясни, а Теотокиевите са обширни, с

[1] А. Теодоров-Балан. Софроний Врачански, стр. 109.
[2] История на новата българска литература. Т. III, стр. 310.

подчертан философски характер. По смисъл тълкуванията у Софроний съвпадат с тези на Теотокис, но най-общо, и този смисъл се определя от цитатите. Иначе по реда на излагане на мислите двата текста не съвпадат. 3. Словата на Софроний имат дълги и интересни заключения, отделени от изложението с подзаглавие „поучение". Тълковните слова на Теотокис въобще нямат заключения. За нуждите на поучението, гръцкият писател е прикрепил към тълковните слова отделни обширни нравствено-поучителни беседи. 4. Неделните слова на Теотокис носят название *ἑρμενεία*, което точно значи тълкуване, а неделните слова у Софроний навсякъде са означени с названието „поучение", което отговаря на друга гръцка дума — *ὁμίλία* или *διδασκαλία*. 5. Сборникът на Софроний е разделен на две части. У Теотокис такова разделение няма. Целият му сборник представлява неделни тълковни слова, придружени от поучителни беседи за същата неделя.

При посочените съществени разлики между словата на Софроний и Теотокис вече не може да се твърди, че Неделникът в основната си част е превод от гръцкия Кириакодромион. В най-добрия случай той би могъл да бъде основна преработка на Теотокис или пък произлиза от съвсем друг източник. Прегледът на редица тълковни евангелия, познати в славянската книжнина, решава въпроса. Софроний не е преработвал Теотокис, а се е ползувал от съвсем друг сборник, съдържащ слова от друг автор.

Между книжовното наследство на дамаскинаря Йосиф Брадати се открива едно неделно евангелие — „евангелско тлъкувание". Първата му част — от митаря и фарисея до неделята на всички светци — се намира в т. нар. Янкулов сборник от 1755 г.,[1] а втората му част — от неделя първа до неделя тридесет и втора заедно с още няколко неделни поучения — в препис от поп Тодор Врачански в сборник от 1758 г.[2] Неделните слова от това „евангелие" по съдържание с малки различия отговарят на съответните неделни поучения у Софроний: същите заглавия, същите уводи,[3] същите тълкувания, общо взето, същите заключения Различни са обаче стилът и езикът. У Йосиф фразата е по-проста, някои подробности липсват, словоредът и лексиката на двата текста не съвпадат. Явно е, че Софроний не е преписвал от Йосиф, който работи петдесет години преди него. В трудовете на двамата книжовници се откриват два различни, правени самостоятелно, превода на един и същ източник. Авторът на този източник, няма вече никакво съмнение, не е и не може да бъде Теотокис, тъй като неговият Кириакодромион излиза около четиридесет години по-късно от времето, когато Йосиф Брадати превежда своето „евангелско тлъкувание".

[1] Вж. Б. Цонев. Опис... II, стр. 249, сб. № 689.

[2] Пак там, стр. 419, сб. № 760.

[3] Разликите между Софроний и Йосиф са само следните: уводът на словото за неделя 16-а в Неделника у Йосиф е увод за неделя 14-а; уводът на Софрониевото слово за неделя 15-а у Йосиф е увод за неделя 16-а. Уводът на поучението за неделя първа от поста на Йосиф не съвпада с никой друг увод у Софроний. Уводите на останалите 51 слова у Йосиф са напълно еднакви с тези в Неделника.

Но кой в такъв случай е източникът на Йосиф и Софроний, кой е авторът на този източник? От бележките на дамаскинаря Йосиф е ясно само това, че оригиналът трябва да се търси във времето преди средата на XVIII в. и пак в гръцката книжнина. И в двете половини на неделното си евангелие Йосиф Брадати съобщава: „ѡ гръчъски изводъ написахъ сїю книгу."

В бившата Московска синодална библиотека (сега в Историческия музей в Москва) се намира един сборник с неделни поучения и празнични слова от XVI в.[1] Той е разделен на две части, както и Неделникът. С броя и реда на словата си, със словореда и езика си този сборник съвпада точно с друг сборник от XVII в. (писан през 1626 г. от монах Даниил в Търново), който се намира в Софийската народна библиотека.[2] Тези два ръкописа са два точни преписа на един и същ превод. Привеждаме няколко примера, за да се види това.

Московски сборник от XVI в.

1. Поучение за неделя 19,

слово лѳ

Всѣх добродѣтелї и болши е любовь и вышнѣйша...

2. Поучение в неделя 24,

слово мд.

Множицею бо и велїа нужа и злѣиша скорбь оустроѧти вѣсть...

3. Поучение за неделя 30,

словоѝ.

Ѩкоже бо ѡ много ѩденїа бываетъ распаленїе, ѡ распаленїа же...

4. Поучение за неделя 32,

слово нв.

Всѧка оубо неправда и похищенїе и лихоимѣнїе зло...

Даниилов сборник от 1626 г.

1. Поучение за неделя 19,

слово лѳ

Въсѣх добродетелей болшн есть любовь н вышнѣйша...

2. Поучение за неделя 24,

слово мд.

Множицею велїа ноужа н злѣнша скрѣбь оустроатн вѣсть...

3 Поучение за неделя 30,

слово н.

Ѩкоже бо ѡ много ѩденїа бываетъ распаленїе, ѡ распаленїа же ражаетсе огнница...

4. Поучение за неделя 32,

слово нв.

Въсака оубо неправда н похыщенї н лнхонмѣнїе зло н паче злы злѣнше...

[1] Вж. А. Горский и К. Невоструев. Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки, отд. II. Москва, 1959, стр. 658, сб. № 209/79.

[2] Б. Цонев. Опис... I, стр. 241, сб. № 304.

Явно е, че на места само правописът различава двата сборника. Московският сборник е в руска редакция, а нашият в ресавска. Всичко друго е абсолютно еднакво. Налице са две точни копия на един превод. От своя страна Данииловият сборник (респ. Московският), сравнен с Неделника, показва, че всички неделни слова в него съвпадат, общо взето, със съответните слова в Неделника. Съвпадат по съдържание, но не и по превод. Следователно натъкваме се на трети, още по-стар превод на основния източник на Софроний. Този стар славянски превод освен в един български препис от XVII в. и един руски от XVI в. (Московския) е познат в още тринадесет руски преписа от XV, XVI, XVII в.[1] Заглавието на Данииловия сборник не е известно, тъй като първите страници на книгата са унищожени. В заглавието на руските преписи, повечето изцяло запазени, се съобщава, че словата са преведени от гръцки на руски език, но името на автора им не се съобщава. Посочва се само датата, в която е извършен преводът. В осем преписа е отбелязана годината 1343, а в четири — годината 1407.[2] Горски и Невоструев, използувайки описанието на един гръцки ръкопис с неделни поучения, принадлежащ на Туринската библиотека, установяват, че авторът на поученията, заемащи по-голямата част от Московския сборник, който те описват, е цариградският патриарх Филотей.[3] Тяхното мнение се основава на сравнение между славянския текст и гръцкия ръкопис, в заглавието на който фигурирало името на Филотей. При това сравнение разликите

---

[1] От Московската синодална библиотека освен сборника № 209 са известни още два преписа, вж. Горский и Невоструев. Описание рукописей Московской Синодальной библиотека, стр. 669, сб. № 210 от XVI в., стр. 669, сб. № 211 от XVII в.; съществуват три преписа от Соловецкия манастир, вж. Описание рукописей Соловецкого монастыря, находящихся в Казанской духовной Академии. Ч. I, Казань, 1881, стр. 695, сб. № 371 (155); стр. 697, сб. № 372 (156); стр. 700, сб. № 373 (157), и осем преписа от Троицкия манастир, вж. Описание славянских рукописей библиотеки свято Троицкой Сергиевой лавры. Ч. I, Москва, 1878, стр. 80, сб. № 99 (6) от XV в.; стр. 80, сб. № 100 (2) от 1524 г., писан от Исак Собакы; стр. 81, сб. № 101 (7) от XVI в.; стр. 81, сб. № 102 (3) от XVI в.; стр. 81, сб. № 103 (4) от XVI в.; стр. 82, сб. № 104 (8) от XVI в.; стр. 82, сб. № 105 (5) от XVI в.; стр. 83, сб. № 106 (9) от началото на XVII в. Всички преписи са еднакви по превод с Московския препис. Заглавията, редът и броят на словата с малки изключения са също еднакви. Интересно е, че в Троицкия препис № 103 и в Соловецкия № 373 са прибавени Азбучната молитва на Константин Преславски, а в сборник № 103 се намира предговорът на Константин към неговото „Учително евангелие".

[2] Заглавието на сборниците (с различие само в датата) е: Поученнѣ нзбранна w стаго еуа҃ѣа н w мнwгыхъ вѣвены писанїн, глема w архїерѣа нзъ оустъ въ всакоую нлю, на поученїе хрwтонменнтым людемъ нлн прочнтаема такоже н на гдьскыа праꙁнкы н на нзбранны стыхъ, преложена w греческа ꙗзыка на рѳскы кннгы, в лѣтw sw. на нндикта а҃ї. (Горский и Невоструев. Описание... II, 1859, стр. 658.)

[3] Отначало монах в Света гора, Филотей бива ръкоположен за хераклейски митрополит през 1347 г., а през 1354 г. заема патриаршеския престол. След месец обаче го напуска и се възкачва повторно на него през 1364 г. Умира в 1376 г. (Вж. за него *Μεγάλη ἑλληνικη ἐγκυκλοπαιδεία*. Т. 24, стр. 8.)

между двата текста се оказали малки. Мнението на Горски и Невоструев съвпада и с данните за книжовната дейност на Филотей. Той действително е писал неделни поучения, които, събрани в сборник, носят заглавието: *Διδασκαλία ἀπο διαφόρων ἀλλοίμων ἀνδρων ἀπο τε τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἑτέρων εἰς τὰ τοῦ Κυρίων ἀναγινωσκομενα ἁγια ἐυαγγέλια.*[1] (Поучения от различни учени мъже, от Златоуст и други, четени в неделя според светото евангелие). Убедени, че авторът на неделните поучения в Московския сборник е Филотей, Горски и Невоструев смятат, че славянският превод на словата е направен през 1407 г., а годината 1343 може да се счита като година, в която авторът е съставил сборника си, тъй като тогава е още рано той да бъде преведен.

Мнението на Горски и Невоструев относно авторството на неделните поучения в Московския сборник (следователно и на словата в Данииловия сборник и Неделника) е възприето и от други учени. В описа на соловецките преписи четем: „По свидетелству греческих рукописей то собрание поучений принадлежит патриарху Константинополскому Филотею."[2]

Сборникът с неделни и празнични поучения навярно се е харесвал на руските читатели и е бил удобен за църквата, защото освен познатите ни четиринадесет руски преписа той под название „Учително евангелие" е известен и като печатна книга. По сведения на Горски първото печатно издание е направено от „първите московски печатари" в Заблудов, 1569 г. След него се зареждат още няколко издания — Вилно, 1595 г., Клирос, 1606 г. — на малоруски език сборникът излиза през 1616 г., в Москва неделните поучения се отпечатват по стария превод през 1629 и 1637 г., а по-късно с някои поправки през 1652 и 1686 г.[3]

От посочените седем издания неделните слова в третото издание са приписани на цариградския патриарх Калист.[4] Следователно натъкваме се на второ мнение за авторството на неделните поучения, които влизат и в Неделника — мнението на издателя им от 1606 г. То също не е случайно. Патриарх Калист действително е автор на петдесет и две неделни слова. При това трябва да се отбележи, че не само издателят от 1606 г. мисли, че неделните поучения са Калистови. В един сръбски сборник от XV в.[5] се намират три неделни слова (за митаря и фарисея, за блудния син и за неделя трета от великия пост), които са почти еднакви със съответните слова в Данаиловия сборник, следователно и с Неделника, и съдържат в заглавието си името на Калист. Ето например

---

[1] J. P. Migne. Patrologiae. (Graecae). T. 154, стр. 717. Филотей е един от най-бележитите и плодовити като книжовници йерарси на източната църква. Освен това произведение той е написал още около двадесет работи.

[2] Описание рукописей Соловецкого монастыря. Ч. I. стр. 698.

[3] Горский и Невоструев. Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки, стр. 667—668.

[4] Калист се възкачва на патриаршеския престол през 1350 г. като заместник на патриарх Исидор и засма престола до 1354 г., когато бива свален от Филотей. Същата година Филотей бива принуден по политически причини да напусне патриаршията, която през 1355 г. отново бива оглавена от Калис. Калист работи като цариградски патриарх до 1363 г., когато пак бива изместен от Филотей. (Вж. за него *Μεγάλη ἑλληνικη ἐγκυκλοπαιδεία*. Т. 13, стр. 582).

[5] Љуб. Стојановић. Каталог рукописа и старих штампаних књига. Збирка српске краљевске академије. Београд, 1901, стр. 64, сб. № 883(62).

заглавието на едно от словата: „Калиста патрїарха Константина града бесѣда w митари и фарисеи.“[1]

Съвсем наскоро излезе от печат един труд, засягащ румъно-българско-византийските книжовни връзки, от Мария Ръдулеску.[2] В него авторката си поставя за задача да открие славянската версия на „Тълковно евангелие“ от дякон Кореси, излязло на румънски през 1581 г. През 1939 г. проф. Греку в свой труд за източниците на Кореси доказал, че негов главен източник е сборникът с поучения на цариградския патриарх Йоан Калека,[3] един от преписите на които се намирал в библиотеката на Румънската академия. Преводът на Калека обаче не бил направен направо от византийски език, а посредством славянски източник. Дирейки славянския превод на Калека — източник на Кореси, — Ръдулеску го открива в неговия късен препис — Данииловия сборник № 304, на който се натъкнах и аз, преди на излезе работата на Ръдулеску, търсейки източниците на Софроний. Като се спира на сборник № 304 — еднакъв с този на Кореси, — Ръдулеску забелязва и връзката му със Софрониевия Неделник, вследствие на което се налага изводът, че голяма част от словата в Неделника са превод от Йоан Калека. Налице е трето мнение за авторството на неделните поучения в Данииловия сборник (следователно и на всички преписи на същия превод), а оттук и на повечето слова в Неделника на Софроний.

И така за едни и същи поучения се твърди, че са от патриарх Филотей, от патриарх Калист и от Калека. Кой е действителният автор на неделните слова? В случая най-обосновани са изследванията на Горски и Невоструев, Греку и Ръдулеску, защото са основани на сравнения с действителни гръцки ръкописи. Като изхождам от данните за сборника на Калека, дадени в Patrologïae graecae,[4] съгласявам се напълно с изводите на Ръдулеску за авторството на неделните поучения в Данииловия сборник. Гръцкото заглавие на сборника на Калека (цит. от Ръдулеску на стр. 30, а в Patrologae на стр. 250) е много по-близко до заглавието на славянските сборници, включително и на Неделника, отколкото заглавието на Филотеевия сборник. Началните редове на всяко слово на Калека (дадени в Patrologiae) отговарят точно на началните редове на всяко слово в Данииловия сборник и другите преписи. От тримата патриарси — Калека, Калист и Филотей — най-рано заема патриаршеския престол и се развива като книжовник Калека. Дру-

[1] Љуб. Стојановић. Каталог рукописа и старих штампаних књига. Збирка српске краљевске академије. Београд, 1901, стр. 65.

[2] M. Râdulescu. Originalul slav al „Evangheliei cu învâtâtura a diaconului Coresi Editura Academiei Republici populare Romîne. Bucureşti, 1959, 92 стр.

[3] Произлязъл от виден цариградски дом, Калека наследява престола на патриарх Исай в 1333 г. Той се намесва в спора на варлаамитите и паламитите на страната на Варлаам и Акиндин, против Григорий Палама. Затова е наклеветен от седем архиереи пред императрица Ана, която обаче не взема мерки против Калека. След смъртта на Андроник III (1341 г.) патриархът остро обвинява самообявилия се император Йоан Кантакузин в незаконни претенции към престола, който принадлежал на децата на Андроник. През 1347 г. Йоан свиква събор и сваля Калека от патриаршеския пост. Същата година Калека умира (вж. *Μεγαλη ἑλλενικη ἐγκυκλοπαιδεία*. Т. 13, стр. 363).

[4] Вж. т. 150, стр. 250—252.

гите двама могат да използуват неговите трудове, но той не може техните. Като се има пред вид всичко това, действително може да се смята, че изворът на стария славянски превод на неделните поучения, които покъсно влизат и в Неделника на Софроний, е сборникът на патриарх Йоан Калека, а не на Филотей, нито на Калист. Щом като Горски и Невоструев откриват почти пълна еднаквост между славянския текст и гръцкия ръкопис, който познават, и щом като този текст също така напълно съвпада със словата в сборника на Калека, това означава: 1) че гръцкият ръкопис от Туринската библиотека, с който сравняват Горски и Невоструев, погрешно е приписан на Филотей поради обстоятелството, че и той пише неделни поучения, които не ще се отличават много от словата на Калека, или 2) че Филотей и Калист преписват сборника на Калека с някои изменения. Възможно е като привърженици на победилата партия на исихастите двамата по-късни патриарси да са се заели да очистят от съдържанието на словата някои неправилни според тях схващания, като са запазили уводите на творбите.[1]

При положение че авторът на интересуващите ни поучения е Калека, то мнението на Горски относно годината на първия славянски превод трябва да се ревизира. Йоан Калека е патриарх от 1333 до 1347 г. В заглавието на сборника му обаче е казано, че поученията са дело на „*Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως*". В такъв случай има всичките основания да се предполага, че авторът е писал сборника си преди 1333 г. като архиепископ в Цариград. Следователно възможно е старият славянски превод да бъде направен и в 1343 г. — десет и повече години след създаването на сборника. Тази година вече не е ранна и недопустима. И тъй като от засвидетелствуваните две дати (1343 и 1407) първата е отбелязана в повечето преписи и в най-старите, вероятно тя е действителната дата на превода, а втората е резултат на грешка.

Сборникът на Калека някога се е разпространявал в ръкопис и в Гърция въобще не е издаван. Ето защо в различните преписи той не винаги се явява в еднакъв вид. Например преписът от Румънската академия, който използува Ръдулеску, съдържа 61 слова, а преписът, който се описва в Патрологията — 59. Няколко поучения от румънския сборник липсват в преписа, съобщен в Патрологията, и обратно, няколко слова от втория препис липсват в първия. При това положение интересно е да се види какво е отношението на стария славянски превод към двата преписа. Пет слова от сборника в Румънската академия, които липсват в сборника, описан в Патрологията, липсват и в Данииловия сборник (и в останалите славянски преписи от стария превод на Калека). Три слова от преписа, за който става дума в Патрологията, отсъствуват в румънския препис, а съществуват в Данииловия сборник. Или в заключение може да се каже, че Данииловият сборник е много по близък до преписа, описан в Патрологията, отколкото до този, който има пред вид Ръду-

[1] Трябва да се припомни, че Горски и Невоструев сравняват по опис, който не дава представа за цялостното съдържание на словата. Сръбските слова с името на Калист познаваме също така по опис, където са дадени само началните редове на поученията.

леску. Всичките 59 слова от гръцкия ръкопис, съобщен в Патрологията,[1] до едно се намират в Даниловия сборник. В него има още две слова (за св. Димитър и за Цветница), които по форма и стил се свързват с 59-те и не могат да се откъснат от тях. Явно, че са също от Калека и са се намирали в препис заедно с цитираните 59 поучения. Тъкмо от този ръкопис е превеждал старият славянски преводач през 1343 г.

След като знаем какви слова е съдържал един от преписите на труда на Калека през XIV в. (следователно най-близкият до оригинала или самият оригинал), които изцяло са влезли в сборника на първия им славянски преводач, вече с положителност може да се каже, че в Неделника на Софроний са намерили място следните петдесет и шест слова от Калека: от поучение № 1 до поучение № 4 (според реда им в „оглавлението") от № 7 до № 12, от № 20 до № 25, № 27, от № 29 до № 60, № 61, 63—65, 67, 72 и поучение № 76.

И така основната съставна част от Неделника на Софроний са неделните поучения на патриарх Калека. От всичките 96 слова в Софронието 56 са негови. Те са съчинени въз основа на Златоустови и Дамаскинови беседи. Да се използуват съчиненията на „отците на църквата", като се създават от тях нови произведения, е честа практика в гръцката религиозна литература.

От казаното обаче въпросът за основния източник на Софроний не се решава докрай. Остава да се изяснят още два въпроса: 1. В какъв вид се откриват словата на Калека у Софроний — в чист, непроменен, или с промени — и от кого евентуално са внесени промените. 2. Софроний от гръцки оригинал ли превежда словата, или изхожда от по-стар български превод на Калека?

От сравнението между трудовете на Софроний, Йосиф и Даниил се установява нещо интересно. Общо взето, поученията на Калека в сборниците на тримата книжовници се схождат. Сравнени обаче поотделно, във всяка своя част те отбелязват известни различия. Някои уводи на словата в сборниците на Йосиф и Софроний са еднакви, а са различни в Даниловия сборник. Например уводът на поучението за неделя пета от поста в гръцкия ръкопис и у Даниил е увод за Цветница у Йосиф и Софроний. На мястото на увода за неделя пета, който е прехвърлен на Цветница, у Йосиф и Софроний съществува нов увод, съчинен въз основа на увода за неделя седма.

Изложенията на поученията в трите сборника са почти еднакви. Разликата между Даниловия сборник от XVII в. и Неделника се състои в отделни изречения. У Йосиф пък евангелският текст и тълкуването му обикновено не са отделени с подзаглавия („εvλïε", „толкование") както у Даниил и Софроний, а съдържанието им е предадено опростено.

---

[1] Те са Поучение за митаря и фарисея, за блудния син, за неделя сиропусна, за месопусна, за неделя първа до неделя пета от светия пост, поучение за Лазарово възкресение, за Христово възкресение, за понеделник от светлата неделя, за Томина неделя, за неделята на мироносците, за разслабения, за самарянина, за слепия, за светите отци, за Петдесятница, поучение за неделя първа до неделя тридесет и втора, за Възнесение, за праотците, за неделите преди и след Рождество, за неделите преди и след Кръщение, за неделите преди и след издигането на кръста.

Най-значителни са разликите в заключенията на словата. И тук в някои отношения поученията на Йосиф и Софроний се сближават, за да се отделят от словата в Даниловия сборник. Заключенията на поученията в стария славянски превод са кратки и твърде общи. У Йосиф и Софроний те са по-обширни, доста живи, с конкретни примери и поуки, на места свързани и със съвременната действителност. Общата идейна връзка със заключенията в Даниловия сборник обаче е запазена. Още може да се забележи, че в Неделника се споменава за „чужди езици", „ярем", и „рая". В своя превод Йосиф говори за „агарени". Ясно е, че става дума за турците и робството. Християните се призовават да устоят на всички злини и да запазят вярата си. За чужденците се говори като за господари. След като се знае, че Цариград пада под турска власт в 1453 г., а Калека пише сборника си преди 1333 г., очевидно е, че той не би могъл да говори за турците като за владетели, а за слушателите си като за роби. В такъв случай заключенията на неделните поучения във вида, в който се намират у Йосиф и Софроний, не са създадени от Калека. Негови са заключенията в Даниловия сборник. Йосиф и Софроний обаче също не са творци на разширените заключения, тъй като съвсем очевидно е, че общите мисли, които свързват заключенията на словата в техните сборници, са изразени по различен начин и издават два различни превода от гръцки език.

Като се имат пред вид общностите между словата на Йосиф и Софроний и отбелязаните разлики между тях и Даниловия сборник, може да се заключи, че ако първият славянски преводач през XIV в. е превеждал от ръкопис, отразяващ точно създаденото от Калека, то Йосиф превежда от по-късна редакция на неговия сборник, направена в Гърция след окончателното й падане под турска власт. Същата по-късна редакция на поученията на Калека ляга в основата и на превода, който се открива в Неделника. Тя е съдържала и по-малко поучения, отколкото преписът, с който си е служил първият славянски преводач, защото няколко слова, които съществуват в Даниловия сборник, липсват както в Неделника, така и у Йосиф.

От своя страна неделните поучения в Йосифовото „евангелско тлъкувание" бележат различия със словата в Неделника. В уводите те са почти незначителни, обхващат само няколко слова. В изложенията се състоят в това, че Йосиф предава текста на цитатите и тълкуванията много кратко и не ги отделя с подзаглавия — „евлїе" и „толкование". Заключенията в неделните поучения на Софроний обаче са отделени от изложението с подзаглавие „поучение", което у Йосиф, както и у Даниил липсва, и са доста по-обширни в сравнение с Йосифовите. Някои мисли, изказани от Йосиф общо, в Неделника са конкретизирани и изяснени с примери, а има и моменти от словата на Софроний, които въобще не се намират у Йосиф. Така заключенията на Софрониевите поучения още повече се отделят от заключенията на словата в Даниловия сборник (които са най-близко до оригинала) и се налагат със своята обширност,

свежест и конкретност. Изтъкнатата разлика между словата на Йосиф и Софроний до голяма степен се обяснява с обстоятелството, че Йосиф по начало превежда по-опростено, като изпуска редица подробности. От друга страна обаче има основание да се предполага, че на места преводачът на неделните слова, влезли в Неделника, превеждайки втората редакция на творбите на Калека, от своя страна също е допълнял и разширявал техните заключения. Така се е получила трета, вече българска, редакция на неделните поучения на Калека, която в сравнение с тях се различава значително само в заключенията.

При това положение важно е да се отговори на въпроса, дали Софроний е превел от гръцки език словата, влезли в неговия Неделник, а оттук — дали той е конкретизирал, уточнявал и допълвал някои мисли в заключенията им, или е преписвал от готов вече превод и измененията в съдържанието на заключенията се дължат на друг книжовник. Въпросът изглежда излишен, ако се излезе от началната заглавна страница на Неделника, в която пише: „препѣсанный ѿ словенского и ѿ греческого глаголчайшаго ѣзыка на болгарскій простый ѣзыкь ѿ смиренаго епископа Софроніа.“ Явяват се обаче няколко факта, които поставят под съмнение предположението, че Софроний е превел неделните слова от гръцки език.

Л. Милетич издава един сборник[1] със седем неделни слова, писани на български народен език с гръцко писмо. Той е намерен в румънския град Бузеу, където навярно е бил занесен от български колонисти. Сборникът е съставен за домашно четене, защото словата в него са подредени без оглед на църковната служба. След поучение за неделя деветнадесета иде поучение за неделя двадесет и втора, после слово за неделя двадесет и шеста и т. н. Съставителят е подбрал от друг пълен сборник с неделни поучения това, което му е харесало. Седемте слова, сравнени с познатите вече неделни поучения у Даниил, Йосиф и Софроний, се оказват словата на Калека в превод, известен ни от Неделника. В тях абсолютно всичко, от началото до края, съвпада със Софрониевите поучения, включително и онези моменти, които у Йосиф са изразени общо или липсват. В сравнение с Неделника поученията с гръцки букви съдържат повече народни думи и обрати, но общият превод е очевиден, зависимостта между двата сборника е явна. Ето няколко примера:

Неделни поучения с гръцко писмо	*Неделник*
Поучение за неделя сиропусна Уткривание.	Толкование.
Ималу у ивреити нїакуй си таквизи едни человекоаресаници и говеели за похвалба да приемат ут	Былн у еврен нѣкой таковы члвкоугодниць, и постнлн за похвала да

[1] Л. Милетич. Два български ръкописа с гръцко писмо, I ч., Неделни поучения с гръцко писмо. София, 1920, Български старини, VI, стр. 7—70.

человецити и ут голїама фодулїа тїахна та били ели нїакуи си трива нїакаква си та развалели технити си лица и стрували ги смракнати и бледи или ричи пужелтели и заифландисали, като да покажат себе си как говеет, да бадат похвални и почетени ут человвецити, та туку за похвалба били гувеели или билїа и хич никак ни гувеели. (Милетич, стр. 32.)

Поучение в неделя дванадесета (начало)
Ништу другаїа работа таї ни можи да размати человеческуту помишленїе, слушатели мои, каквото гу размашта и залисфа сребролїубието и сфетовнити пустосни работи, щту-ту са разсипват, и платское сладостное повичное наслажденїе, саїким щуту е по-зидїа ут потребити наши. Та ут туї млогу зло са ражда и безчетнии лошевини, умраза помежду кумшии и братїе, нивїарсту помижду достови, убиїсту помижду дружина, хиледи грижи и малви и смуштаванїе дукарва на человека и най-подир на душата му погубванїе и на-сетне їощти и ут царство небесно утпадванїе. (Милетич, стр. 36.)

Поучение в неделя двадесет и шеста (начало)
То́лкузи ї голїамо зло нещу туї сребролїу́бието, слушїатели мои, заштоту усфен негу нїама други наї повичи лїут грех. Оти кроткоту е естество человеческоту направе гуда ста́ни като́ нїа́куй дивїи и лїу́тиї звїа́р. Чи то человека изва́жда

пр҃немнат҃ ѡ҃ ч҃вцы н ѡ҃ голама гордос҃ нлн были након билїе н развалалн лнца свом н ѹчннлли нх бладнвы н посмеркнатн немощнн да покажат҃ себѣ како постат҃, та да будут҃ похвалнн н почестны от ч҃вцы, токмо за похвала были постнлн нлн непостнлн никакъ. .

(лист ї (10)

Ничто другаа вещь таков не можн да смутн члческое помышленїе, слышателн мон, каквот҃ сребролюбїе н свѣтовныа пустошныа гнилыа вешн, н плотское сладострастное нзлишное наслажденїе, сирѣчь що е повыше ѡ҃ потребносты нашей. ѡ҃ това са многѡ зло ражда н безчетныа лошавнны: мрзостъ между блнжнї н братїа, невѣрство между пр҃ятелн, ѹбїйство между дружнна, хїлады грнжн, молвы, смущенїе прнносн н най послѣ душѳ погублеиїе н от ц҃рство нбсногѡ ѿпаденїа.

(лист ра҃ї (111)

Толнко голамое зло естъ сребролюбїе, слышателн мон, понеже освенъ негѡ не нма по лютѣншїн грѣхъ почто кроткое человѣческое естество нашей ѹчнна егѡ да стлнн като нлкой свирѣпїн н люты звѣръ. То человѣка

гу ут человечéствуту му нéгуву, чи то напрáве человека да стани на брáта си немилозлúф и немилосáрцен. (Милетич, стр. 57.)

нзваж да ѡ человѣчество сгѡ и стан-
ва на брата своегѡ немилостивъ
немилосердъ· · ·

(лист ρн (150)

Явен е единният превод. Разликите между двата текста са главно езикови.

Кога е писан сборникът с гръцки букви? Ако той е създаден след 1806 г., може да се предположи, че предписвачът е следвал Софроний, но при преписването е онароднил неговия архаизиран език, ръководейки се от своя диалект. Ако сборникът е по-ранен от 1806 г., изводите несъмнено ще бъдат други. Сборникът не е датиран, за да се отговори точно на въпроса. Според издателя му Л. Милетич обаче той е от XVIII в. Този извод Милетич прави въз основа на някои архаизми всред живия народен говор. „Ръкописът. . ., съдържащ неделни поучения, писани с гръцко писмо, се отличава с важни архаизми, поради което без колебание може да се отнесе към XVIII в."[1] При датировката на паметника възражение може би ще събуди обстоятелството, че въпреки някои архаизми сборникът с гръцки букви по език, общо взето, е много по-народен от Неделника. Така е, но през XVIII в. сборниците, написани на напълно говорим език, са често явление. Ярки са примерите с Пантелеевия дамаскин от XVII—XVIII в.[2] и още повече с Пазарджишкия дамаскин от 1752 г.,[3] който е написан изцяло на диалект. През XVIII в. се забелязват вече и опити да се пишат български текстове с гръцки букви. Известен е един дамаскин от ръкописната сбирка на Бачковския манастир,[4] написан на народен говор с гръцки букви. Цитираният Пазарджишки дамаскин в някои свои страници също е написан така. Действително има основания да се мисли, че сборникът с неделни поучения, издаден от Милетич, е паметник от XVIII в. Ако е така, пълният сборник, от който той произлиза, също е от XVIII в. В такъв случай преводът на словата на Калека, откриващ се в Неделника и сборника с гръцки букви, не може да бъде направен от Софроний, а от книжовник преди него, комуто принадлежат и допълненията в заключенията. Този книжовник навярно е писал на един сравнително архаичен език. От неговия превод (оригинала или някои препис) е преписвал Софроний и създателят на сборника с гръцки букви. Двамата книжовници обаче не са преписвали механично. В същност те са превръщали езика на източника си в говорим новобългарски език. И понеже са работили самостоятелно, единият е писал на по-народен език, а другият — Софроний — се е придържал по-близо до образеца, като е запазил редица книжовни форми и

[1] Л. Милетич. Два български ръкописа с гръцко писмо, стр. 7.
[2] Вж. Б. Цонев. Опис. . . II, стр. 359, сб. № 713.
[3] Б. Цонев. Опис. . . I, стр. 362, сб. № 345.
[4] Ив. Гошев. Нови данни за историята и археологията на Бачковския манастир. Годишник на Софийския Университет, Богословски факултет, 1931, Бачковските дамаскини, сб. № 90, стр. 388.

думи. Тъкмо защото двамата са изхождали от българска по-стара подложка, но са работили независимо един от друг, при различни обстоятелства и с различни намерения, между тях се е получила значителна езикова разлика при несъмнено наличие на един общ превод. Такова положение не би могло да се получи, ако двама книжовници преписват буквално от общ източник или ако преписват точно един от друг, нито пък ако превеждат поотделно направо от гръцки език. Практиката показва, че когато двама книжовници превеждат самостоятелно от чужд оригинал, разликата между техните преводи е много по-значителна и не се забелязва такава голяма близост, каквато показват Неделникът и сборникът с гръцки букви. В подкрепа на извода, че Софроний преписва от готов български превод, иде и друг аргумент. Прави впечатление, че в заглавието и предисловието на Неделника, когато става дума за съдържанието в сборника, Софроний винаги употребява думата „преписах", а не „преведох". Например: „препнсанный ѡ словенскаго н греческаго..." (заглавието), „препнсахь сїе во всѣхъ недѣлахъ.. ѡ словенскаго н греческаго . ." (предисловието), „препнсахъ сїю священу кннгу на болгарскїй простый ѩзыкъ" (предисловие), „аз да препншу н принесу. . ." (предисловие). „Препиша" се казва и в позива към Неделника от 1805 г. Макар понякога Софроний да замества „превеждам" с „преписвам", като правило той различава двете понятия. Когато действително превежда от гръцки и въобще когато става дума за превод от чужд език, той употребява думата „превеждам". В заглавието на „Митология Синтипа Философа", поместена във втория Видински сборник от 1802 г., Софроний пише: „преведена ѡ персїйскаго ѩзыка на греческагw простагw ѩзыка, а ѡ нас преписана и преведена ѡ греческагw пространнаго ѩзыка на болгарский краткий й простый ѩзыкъ."[1] В заглавието на „Театрон политикон" от 1809 г. Софроний съобщава: „Люботруднымъ тщанїемъ приведохъ и преписахъ сїю книгу. . ."[2] И в единия и другия случай Софроний ясно говори за превод от гръцки език и отделя превеждането от преписването като две различни неща. А в Неделника и позива навсякъде се говори само за преписване, което показва, че главната работа при Неделника е била словата да се препишат от по-стари български сборници на новобългарски език. Ето защо след „преписах" веднага на първо място следва „от словенскаго языка". Софроний споменава и за „греческаго", но когато разяснява защо създава книгата си, навсякъде има пред вид неясната на „нашея книга по словенски старый языкъ", която никой не можел да разбира, както не разбира и печатните славянски книги. В случая и „греческаго", упоменато на две места в Неделника, може да се тълкува като указание за произхода на творбите или че в сборника има

[1] А. Теодоров-Балан. Софроний Врачански, стр. 117.
[2] Пактам, стр. 229.

преведени слова и от гръцки език. Те обаче са малко, заемат второстепенно място в Неделника. По-нататък ще се опитам да посоча кои слова най-вероятно Софроний е превел от гръцки.

Всички наблюдения и съображения дават основание да се направи изводът, че Софроний черпи неделните слова, съставящи основната част от Неделника, не направо от гръцки оригинал, а от български превод, направен най-вероятно през XVIII в. на доста книжен език. Този втори превод от късната гръцка редакция на поученията на Калека с известни изменения на българска почва е бил доста популярен у нас, защото от него произлизат освен Неделника и сборника с гръцки букви, публикуван от Милетич, още няколко сборника. Еднаква със Софронието в цялата си първа част, но различна във втората е книгата на даскал Тодор Пирдопски „толкованїе израдное“. писана през 1840 г.[1] Тъй нареченият от Б. Цонев „Пиротски дамаскин“ от 1852 г.[2] съдържа тридесет и шест неделни поучения, по превод също еднакви със Софрониевите, примесени с други слова, които липсват в Неделника.

Поученията, с които се занимавахме досега, заемат най-вече първата част на Неделника. Във втората половина, която носи и отделно заглавие, са събрани главно друг род слова, които по форма и съдържание се отличават от неделните поучения и веднага личат, че са прибавени отсетне към творбите на Калека. Тези слова са свързани с живота на Христос, Богородица и светците и са предназначени да се произнасят на техните празници, поради което имат повествователно-хвалебствен характер. Твърде лесно може да се открие връзка между тях и Видинския сборник от 1802 г. Заглавието на втората част от Неделника (Поученїа на празникомъ господнимъ и богороднчнымъ и избраннымъ стымъ на всего лѣта“) почти съвпада със заглавието на Видинския сборник („Поученїе и словосказанїа на празниковъ гспдннхъ, и на богороднчныхъ и на вгогодныхъ стыхъ“). Освен това седемнадесет слова от втората част на Неделника и две от първата се покриват със съответните слова във Видинския сборник. Те са поучение № 25, 28, 61, 62, 64, 69, 70, 71, 73—75, 77, 80, 83—85, 88—90. Щом е така, ясно е, че който е източникът на сборника от 1802 г., той ще е и източник на Неделника. В послесловието на Видинските поучения Софроний на три места пише приблизително едно и също: „пронзведохъ сїю книгу от словенского пространнаго языка на болгарскїй простый и краткїй языкь. . .“[3] Очевидно е, че при съставянето на Видинския сборник Софроний си е служил изключително със славянски източници. Само едно слово той е превел от гръцки, затова за точност е отбелязал: „нынѣ ново приведено ѡ греческаго

[1] Вж. Е. Спространов. Опис на ръкописите в библиотеката при св. Синод на българската църква в София. София, 1900, стр. 198, сб. № 131.
[2] Вж. Б. Цонев. Опис. . . II, стр. 390, сб. № 734.
[3] Балан. Софроний Вратчански, стр. 72.

ѧзыка на славенскїн.“ Тези източници, както личи от заглавието на Видинския сборник, са били пролозите. Софроний казва, че събрал и изписал словосказанията „от бг҃одухновеныхъ мужей собрано нже въ пролозѣхъ wбрѣтающихсѧ“.[1] Както е известно, старите пролози от XV, XVI в. по-късно стават недостъпни за читателите поради остарелия си език. Те се превръщат главно в материал за създаване на нови сборници — по-народни по език и по-достъпни по съдържание — това са дамаскините и сборниците със смесено съдържание.

Щом посочените деветнадесет слова от Неделника, намерили най-напред място във Видинския сборник, са почерпани от българските пролози, то и останалите осем слова (а именно № 17—19, 66, 68, 79, 82, 86, 87), сходни с тях по тематика, ще са взети от същото място.

Факта, че редица слова от Видинския сборник се повтарят в Неделника, забелязаха и Балан, и Б. Пенев. Това им даде основание да говорят за Видинските поучения като за първа редакция[2] на Неделника. Първа редакция в най-общ смисъл, разбира се, защото между двата сборника има значителни разлики. Словата обаче не са пренесени механично от Видинския сборник в Неделника, не са преписани в буквалния смисъл на думата. По съдържание те нямат никакви промени, но по език текстовете на двата сборника съществено се различават. Езикът на словата в Неделника е по-книжен и остарял от езика на съответните слова във Видинския сборник. Балан смята, че в архаизирането на Неделника има дял печатарят.[3] Б. Пенев добавя, че по начало самият Софроний се е стремял да пише по-книжно, защото е смятал да печата книгата си и вероятно е мислел, че печатната книга трябва да бъде написана на по-литературен език.[4] Изхождайки от подробни сравнения между двата текста, мисля, че основната причина за езиковата разлика между словата във Видинския сборник и съответните слова в Неделника се корени другаде. Освен факта, че редица думи и обрати във Видинските поучения са по-разговорни, между текстовете на общите слова се забелязват и други разлики. В Неделника местата на редица думи са разместени, някои думи липсват, други са добавени, някъде, макар това да не е правило, липсват фрази, другаде са налице повече. Това наблюдение важи за всички слова, които се повтарят в двата сборника. Тези разлики не винаги могат да се обяснят с намеса на печатаря, нито със стремежа на Софроний да пише по-архаично. Още може да се забележи, че не всички думи във Видинския сборник са по-народни от тези в Неделника. На места, макар и редки, в Неделника се употребяват по-нови думи и форми, отколкото във Видинския сборник. Според мен Софроний не е архаизирал езика на словата от първия си труд, а ги е преписал повторно на новобългарски език (независимо

[1] Балан. Софроний Врачански, стр. 64.
[2] Балан. Пос. съч., стр. 63 и 109; Б. Пенев. История на новата българска литература. Т. III, стр. 306—307.
[3] Балан. Пос. съч., стр. 112.
[4] Б. Пенев. Пос. съч., т. III, стр. 309—310.

от Видинския сборник) направо от източника, от който е черпил материал през 1802 г.[1] Така са се получили разликите между текстовете на едни и същи произведения в Неделника и сборника от 1802 г. При повторното заимствуване на словата за целите на Неделника Софроний се е придържал по-близо до подложката, отколкото първия път, затова неговият език в Неделника, общо взето, е по-книжен, отколкото във Видинския сборник. А защо се е придържал по-тясно о източника си, това вече може би зависи от съзнанието, че сборникът ще бъде печатан или че той е предназначен преди всичко за църковна служба и не бива да бъде много далеч от църковните книги. Свързването на Неделника главно със задачите на църковната практика ще е възпряло Софроний и в употребата на турски думи, които в Неделника са до голяма степен ограничени в сравнение със сборника от 1802 г.

Авторите на творбите, почерпени от старите пролози, също не са посочени. Повечето слова обаче са създадени от стари гръцки църковни писатели или представляват техни преработки. За словото против плача за умрелите (№ 84) с положителност може да се каже, че е от Йоан Златоуст. Под негово име то се среща в сборниците на Йосиф Брадати. От Златоуст навярно са и някои други слова, защото в миналото той е бил един от най-често превежданите гръцки църковни писатели у нас, а през XVIII в. става обикнат от дамаскинарите наред с Дамаскин Студит. Други слова показват преработка от Йоан Дамаскин. Словото за погребение Христово (№ 19) и сказанието за св. Петка Търновска (№ 66) явно са почерпани от по-късни сборници, защото първото е от Дамаскин Студит, а второто е написано от автор славянин — сърбин или българин — в средата или втората половина на XVII в. В него се казва, че мощите на светицата били положени в Яш през 1641 г.

В Неделника остават още десет слова, за които също трябва да се отговори откъде са взети. Те са № 5, 6, 13—16, 91—94. Предназначени са да се четат всеки ден от първата неделя на великия пост и всеки ден от страстната седмица (от Върбница до Възкресение). Десетте издават общ стил, който се отличава с тържественост, риторика и религиозен лиризъм. Разпръснати в двете половини на сборника, те не влизат в номерацията на словата. Включени са само в „оглавлението". Така според номерацията на поученията творбите в Неделника са 84, а фактически и по оглавлението са 94. Обстоятелството, че в сборника не са номерирани и по такъв начин са отделени от другите слова, показва,

---

[1] Софроний не си е послужил с Видинския сборник, а е усложнил работата си с повторно езиково осъвременяване на стария текст, защото може би когато е писал Неделника в Румъния, е нямал на ръка своя по-ранен сборник, който е останал да се разпространява в България. За такова предположение дава основание обстоятелството, че в ръкописа отсъствуват бележки, поставени в Румъния, а се намира бележка с доста ранна дата, писана в България: „. . .преложи се во храмъ сію светителю wцу Николаю w рождества по плоти гдне, 1808, егда же приложи се у църковь у града нарицаем Плевень благочестивым настоятели кнр Нешко. . ." (Б. Цонев. Опис. . . I, стр. 393).

че са взети и прибавени от друг източник. Не само логически съображения, но и практиката в старата книжнина навежда към този извод. Когато към словата, взети от един сборник или от един вид източници, се прибавят други, почерпани от съвсем различно място, в новия сборник те обикновено остават извън номерацията на словата. Например в Московския сборник към словата, преведени от гръцки език, руският преписвач е вмъкнал словото за Възнесение господне от Кирил Туровски. Единствено то в Московския сборник не е номерирано. Словото преди него носи № 19, след него — поредния № 20, а то остава извън номерацията. Така е, защото е взето от друг източник и е прибавено от преводача. Въпросните десет слова също така идат като вмъкнати в поредицата номерирани слова. Следователно те не са взети от пролозите, откъдето са почерпани другите, а от нов източник. Творби от подобен род се срещат в сборниците от XVII и XVIII в., но словата, влезли в Неделника, не могат да се намерят в книгите, с които разполагаме. Това също показва, че те не са се намирали в пролозите, защото в противен случай надали биха останали скрити за дамаскинарите. Всичко това навежда на мисълта, че десетте слова Софроний е превел от гръцки език. Може би тъкмо тях той има пред вид, когато споменава, че за Неделника „преписва“ и „от греческаго“.

Обстоятелството, че словата издават общ стил и се обособяват като отделна група творби, показва, че те са от един автор. Произведения за дните от страстната седмица и великия пост са писали много гръцки писатели, между които Григорий Богослов, Йоан Дамаскин, Василий Велики, Василий Ниски, Епифаний Кипърски. У нас не разполагаме с трудовете на всички тези автори, за да се установи точно чии слова превежда Софроний. Изхождайки обаче от някои съпоставки с други творби от посочените писатели, предполагам, че словата в Неделника са от Василий Велики. Те обаче навярно са преведени от късен новогръцки сборник, тъй като Софроний надали е разбирал езика, на който е писал Василий.

И така в Неделника са преведени от гръцки език само десет слова. Всички останали поучения и сказания Софроний заема не от гръцки източници, а от българските по-стари книги. Изхождайки от тях, Софроний осъвременява езика им, прави го преди всичко лексически понятен, въпреки че запазва някои стари форми. Това е и една от неговите главни задачи, изразена в позива от 1805 г. и в предисловието на Неделника, а именно да даде на българския народ печатна книга на „прост“ български език, защото, както казва той, „нашея книга по словенскїй старыи языкъ написана естъ, а не разумяватъ простий человѣци законъ бжїи“[1] и още: „понеже по нашей болгарскїй земли много священницы и простый человѣцы нахождается, що четуть и не разумѧватъ отъ священнаго писанїя словенскаго ради глубокаго языка“.[2]

От произведенията, които Софроний черпи от по-старите български книги, основен негов източник е сборникът с неделни слова от цари-

[1] Балан. Софроний Вратчански, стр. 61 (позива).
[2] Пак там, стр. 77 (предисловието).

градския патриарх Йоан Калека в по-късна редакция, преведен от неизвестен български преводач с допълнения през XVIII в. За превод от Теотокис въобще не може да се говори. Ако има нещо общо между Софроний и Теотокис, то е може би само заглавието Кириакодромион. Сборникът на Теотокис е бил известен в Румъния и даже превеждан на румънски език през 1801 г.[1] Не е чудно Софроний да е заел от него думата Кириакодромион.

Безспорно Софроний Врачански не е първият в българската книжнина, който черпи материали от по-стари български сборници, написани на недостъпен или недостатъчно достъпен за народа език. Той продължава утвърдената у нас традиция на дамаскинарите. Известно е, че към словата на гръцкия писател Дамаскин Студит българските книжовници от XVIII в. прибавят редица слова, взети от пролозите. Например словото за „въздвижение" на честния кръст от Неделника по съдържание е еднакво със съответното слово в поп Пунчовия дамаскин. Словото за Григорий, папа римски, е еднакво със същото слово в сборник от XVIII в.,[2] и т. н. Очевидно различни книжовници използуват поотделно едни и същи извори. А те са главно пролозите, защото поп Пунчо казва приблизително същото, което съобщава и Софроний: „пронзведохъ ѡ прологъ царскн, радн простн люде да разумеютъ." Тъкмо защото славянските източници на Софроний и дамаскинарите са общи, между сборниците на Софроний и дамаскините се забелязва голяма близост. В бележка към Видинския сборник се чете: „Сие книга дамаскин." Слова от Неделника се преписват заедно с други, взети от дамаскините. По тематика и по начин на съставяне Неделникът се сродява с дамаскинската литература. Връзката на Софроний с дамаскинарите става още по-ясна, след като припомним, че неговите цели до голяма степен са общи с целите на предходниците му. Връзката между поп Пунчо и Софроний посочихме. Очевидна е и близостта между Йосиф Брадати и Софроний. Йосиф спира вниманието си на същите слова, които преписва и Софроний, а на няколко места в сборниците си отбелязва, че превежда на български „прост" език, за да разбират простите хора. Най-после не само поп Пунчо и Йосиф, но и всички дамаскинари създават своите сборници все с желанието да напишат народни книги на разбран за всички език. Те превеждат или от гръцки източници, или в повечето случаи черпят материали от старите български книги, компилират и създават нови сборници, които съществено се отличават от старите. Да се създадат книги на народен език за нуждите на обикновените хора е тенденция на нашата литература в продължение на два века. Софроний, който сам израства от школата на дамаскинарите (в първите години от своята книжовна дейност той е преписвач-дамаскинар), подема тази тенденция и я издига на по-висок етап. Той превръща новобългарския език на дамаскините в език на печатната книга и така предвижва напред просветното дело у

[1] Вж. M. Râdulescu. Пос. съч., стр. 50.
[2] Вж. Б. Цонев. Опис. . . II, стр. 275, сб. 691.

нас. Ясно и убедително той изразява необходимостта от по-широка просвета, зове съвременниците си към щедрост и патриотизъм в името на българската печатна книга. Всичко това е нов момент у Софроний в сравнение с дейността на дамаскинарите. По отношение на източниците обаче Неделникът не бележи нещо ново в нашата литература. Софроний преписва на новобългарски език слова, които носят религиозно-поучителен характер и по същество се свързват със средновековната църковна литература. Повечето от тях са познати в българската книжнина много време преди да излезе Неделникът.

II

Проследявайки източниците на Софрониевия Неделник, натъкваме се на произведение във византийската литература, което се свързва с книжнината на няколко страни и има място в славянската книжнина в продължение на няколко века. Това е сборникът на цариградския патриарх Йоан Калека. В такъв случай анализът на словата има значение, от една страна, с оглед на средновековната преводна литература, а, от друга, с оглед на Неделника — труд, свързан с делото на един от най-ранните български възрожденци.

Съставен през първата половина на XIV в., сборникът на Калека, обогатен с няколко слова за празници, се явява в славянски превод през 1343 г. Автора на превода не знаем, но може да се предполага, че той е русин. Между поученията на Калека е вмъкнато словото за Възнесение от руския писател Кирил Туровски,[1] а в заглавието на превода е казано „преложена ѿ греческаго ꙗзыка на рускы книгы". Този преводач най-вероятно е работил в някой руски манастир на Атон. Оттам поученията на Калека преминават в Русия, където усилено започват да се преписват. Само запазените руски преписи са четиринадесет на брой. Сборникът привлича вниманието и на първите московски печатари, поради което още през XVI в. се появява като печатна книга. Едно печатно Учително евангелие от Русия преминава в Сърбия. Там то бива преведено на народен сръбски език и става основа за два частични сръбски преписа на неделните слова на Калека, към които сръбският книжовник прибавя и няколко други слова. Двата сборника са писани от Гаврило Стефанович. Първият е от 1745 г.,[2] а вторият от 1756 г.[3]

[1] Словото се намира освен в повечето руски сборници с неделни слова, още и в Данииловия сборник, което показва, че е вмъкнато не от късен руски преписвач, а от самия преводач при съставянето на сборника.

[2] Љуб. Стојановић. Каталог..., стр. 146, сб. № 99 (139), съдържа 39 неделни слова и носи следното заглавие: „Поученїе ꙁбранное ѿ светаго еѵгелїа и ѿ многих божественых писаний ѿ Московскога поученїа шампанога оу Москви при цару Петру и Адриану намѣшнїем тогда бывшем патрїарсе въ лѣте по рождестве Христове ахѵꙁ, здѣ же преведенїе быст ему на сербскы ꙗзыкъ ради разумения простым человеком."

[3] Љуб. Стојановић. Каталог..., стр. 151, сб. № 100 (269), съдържа 9 неделни поучения.

Както става явно от първата част на работата, сборникът на Калека в своя ранен превод преминава и в България. Единственият запазен препис е от 1626 г., направен от монах Даниил в Търново. Преди него обаче в България сборникът е бил преписван още не един път. Както проличава от труда на М. Ръдулеску, през XVI в. поученията на Калека вече са били познати в Румъния, и то чрез превод, дошъл от България. Въз основа на славянски сборник, еднакъв с Данииловия, дякон Кореси написал и напечатал през 1581 г. едно тълковно евангелие на румънски език с кирилица.

Освен първия славянски превод от 1343 г. от Гърция преминава в България и една по-късна редакция на поученията на Калека, която у нас претърпява два нови превода. Единият е направен от дамаскинаря Йосиф Брадати в средата на XVIII в. (около 1750 г.). От него са известни няколко преписа. Авторът на другия превод при сегашното състояние на ръкописите не може да се установи. Този превод обаче с допълнения и изменения в заключенията на словата също става основа за нови сборници на народен език. От него преписва и Софроний Врачански, който издава своя сборник в 1000 езкемпляра и става основоположник на българската печатна книга на новобългарски език. Неделникът, както и част от сборниците от XVIII в. се свързват не само с църковната практика, но и с читателските потребности.

При това широко разпространение на поученията на Калека в няколко страни се забелязват интересни връзки и съвпадения. От една страна, словата се свързват с печатното дело в Русия, България и Румъния. От друга страна, в Сърбия и България те се свързват със създаването на книжнина на народен говорим език, предназначена за „простите люде“. На трето място, случаят с поученията на Калека разкрива един момент от византийско-славянските културни връзки през средновековието, от книжовните взаимоотношения между самите славянски народи и от българо-румънските литературни връзки.

Всичко, което изтъкнахме, говори, че за средновековието сборникът на Калека е интересно литературно явление, което задържа вниманието на книжовници и читатели от XIV до XVIII в. и се свързва даже с началото на Българското възраждане. Във връзка с това нужно е да се изтъкнат онези страни от поученията, преписани от Софроний, които в началото на XIX в. все още ги сближават със значителен брой читатели и слушатели и обясняват разпространението на Неделника.

В сборника на Софроний поученията на Калека представляват интерес с два момента — от една страна, с техните уводи и изложения, а, от друга, със заключенията.

Общо взето, неделните поучения в Софронието се отличават със сравнителен демократизъм. Той се изразява в достъпност на фразата, в яснота на мислите, в подбора на примерите и често в начина, по който се поставят въпросите. Не е трудно да се забележи, че в тези произведения обширно и настоятелно се говори против грабителството, против лихварството, против богатството и сребролюбието. Неведнъж се подчертава мисълта, че имотът трябва да се печели с „правда“, а не с „неправда“ и лъжа. Често се отправя укор към „болерите“, че присвоя-

ват чужда заплата, че са скъперници и жестоки спрямо бедните. Изтъква се, че за човека е достатъчно да има средства да се нахрани, облече и да уреди дома си. Излишното богатство носи болести и пороци. Изказва се мисълта, че за да влезе в рая, богатият също трябва да претърпи „скорб и напаст", а лихварят и обирникът някой ден ще връщат ограбеното от бедния четворно. Прави още впечатление, че в поученията често се говори против пиянството, пресищането и разпуснатия живот. Богатите се съветват да не ядат като животни, защото на свинете е присъщо да преяждат, а после да лежат. На онзи свят бедните ще благоденствуват, а богатите и грабителите, които не са се смилили над тях, а всичко са хвърляли „в гортанъ и въ чрево свое", ще изгарят за капка вода.

Тези въпроси в никакъв случай не са нови в религиозната книжнина. Това, което прави впечатление обаче, е, че по тях често се говори и че за прегрешенията на всички имотни не се намира оправдание, докато бедните и измъчените са поставени в положителна светлина. Даже в слово двадесет и второ се казва, че който държи пшеница за висока цена, той е проклет от народа, а проклетият от народа е проклет и от бога. По такъв начин в словата е отразен до известна степен класовият антагонизъм в живота при подчертано строго отношение към всички богати и лихвари, а ясно изразена симпатия към бедните. Така словата са отговаряли на народните разбирания за справедливост и са допадали на читателите. Особено са допадали на българското население през XVIII и началото на XIX в, когато поради разложението на турската държава народът най-много е страдал от всякакъв род грабители и от обособилата се реакционна имотна класа — чорбаджийството.

Неделните тълковни слова привличат вниманието и с редица конкретни моменти, които се свързват с наблюдения над живота и поведението на хората по земята. В стремежа си да насочи вниманието на слушателите и читателите към някоя християнска добродетел и да внуши идея във връзка с евангелския текст авторът на поученията си служи с образи и съпоставки, близки на хората, до техния разум и чувства. На места се правят характеристики на човешки слабости и състояния. Откъснати от по-нататъшната им религиозна трактовка, те правят впечатление на правдиви и верни оценки за нещата. Ето например как се охарактеризира сребролюбецът: „То чл҃вка нзважда ѡ человѣчество егѡ и става на брата своегѡ немилостивъ и немилосердъ. Понеже звѣръ кога найде ядениѥ и яде и като са насыти ѡхожда кротокъ по горѹ, ала сребролюбецъ никога насыщениѥ не има и колко стока и имѣниѥ да придобыи неблагодаренъ естъ, но всякогн несытное желаниѥ има, но гледа и трѹди са помногѡ да собере ѹ себѣ. Макаръ и все свѣтовное имѣниѥ да придобыи, пакн не е доволенъ, не мирасва сердце егѡ ѡ желаниѥ, очи ѥгѡ всякогн гладни бывать за имѣниѥ."[1] „Ако придобїи десать кесїн, тогива гледа

[1] Поучение в неделя двадесет и шеста, лист ѯн (150); Даниилов сб. от XVII в., № 304, лист 69; у Йосиф (по препис от поп Тодор), сб. № 760 от 1758 г., лист роз.

да оучнин нХъ сто, нлн Хїлада, кога добїй Хїлада, тогнва повыше сїромахъ станва н начене да дума: потребно естъ мене да нмамъ десатъ Хїлады. Н тогнва никак насыщенїе не нма. Колнко многw предовїй окаанный человѣкъ, толнко повече начене като пещь да сѧ разпалѧ w̑ внутре н повече начене да сѧ гнжн н да скорбн н да сѧ бонтъ да не погубн егw. А послѣ по това н смертъ прнфтаса, понеже златолюбїе като закланїе естъ на чл̑вка, когá погубн богатство свое. Тогнва w̑ скорбъ н смертъ скоро прнходн тому."[1]

В този откъс има верни наблюдения. Изхожда се от постъпките на сребролюбеца, за да бъде описан той понятно и убедително за всеки човек, та да се премине сетне към религиозния възглед за вечните мъки в отвъдния свят. Такива верни характеристики, свързани с живота, се правят и на човешки състояния. Трогателно, с вярно чувство за трагедията на човека, се описва положението и преживяванията на слепеца: „Na всн тѣлесныа чувствїа оу чл̑вка не нма другое по-сладко н повыше желателно wсвенъ гледанїе, слышателн мой. Тогw радн кой чл̑вкъ wскуденъ w̑ това гледанїе, онь бѣднw премннува все жнвенїе свое с голамаа тѣснота н с многw скорбъ wкааный промннува днн свое. По това многw чл̑вцн нма та на всакїй часъ желаютъ н просатъ смертъ свою. Що таа смертъ не е любезна на здравїн чл̑вцн но повыше нщатъ да жнвеатъ на тоа свѣтъ. Слѣпнй чл̑вкъ макаръ н богать да будѣ, макаръ н другаа слава да нма, не е доволенъ нн начто, кога не нма свѣтъ на очн свой да гледа оукрашенное нб̑о, да гледа свѣтлозарное сл̑нце, да гледа земл̑а, море н всѧ зданїе бж̑їе. Многw слѣпый чл̑вцы нма та нзволаватъ да продадутъ що нматъ все нмѣнїе н стока своа токмw да бы сѧ наншелъ накой майсторъ докторъ да w̑ворн очн егw."[2]

Правдивостта на изображението, човешкото вникване в съдбата на лишените от зрение е обръщало вниманието на някогашните читатели,

[1] Поучение в неделя лист ρ ѧ̑ в (162); Даниилов сб., лист 90; у Йосиф (поп Тодоров препис), лист с з̑ — с н.

[2] Поучение в неделя тридесет и първа, лист ρ з̑ є (165); у Йосиф с някои пропуски (поп Тодоров препис), лист с д ї.

действувало е върху чувствата им. Откъснат от по-нататъшно тълкуване, че бог е лекарят, който всичко може, стига човек да вярва, този откъс от словото представлява напълно светски момент, който прави впечатление и с който всеки може да се съгласи.

Уводите в неделните поучения будят интерес и със своите разширени сравнения. В тях, за да се направи паралел с някоя човешка добродетел или да се внуши богоугодно дело, се рисуват цели картини и образи, които отразяват моменти от живота на природата и човека. В някои от тези картини има свежест и поезия, правдивост и разбиране на човешките вълнения. По съдържание примерите и сравненията могат да се разделят на две: 1) взети от живота на природата, и 2) почерпани от бита на хората.

Чрез описанието на известни състояния в природата вниманието на читателите се насочва към размисъл за чистотата на душата, към преценка на своето поведение. Чрез своеобразен психологически паралелизъм, с чувство за поезия се постига известна убедителност. Ето например как се рисува пролетното пробуждане на природата и как умело е направен паралел с душевния живот на човека. „Ето сѧ премнна зима, ето желателнаѧ пролат' постигна и пріинде слышателн мой. И гледамѧ како всѧ зданїа бжїа подновлена и вси дрѣвеса раззеленены и цвѣтъ свой изпустилн. И землѧ wблачена с' цвѣтъ и с трѣва и вси птицы весело поютъ. И нїи чловцы що сме разумное созданїе бжїе като гледаме това радвамн сѧ и славнм' бжїе неизказаное величїе и чуднм сѧ предоброму хитрецу бгу, како с' днвнаѧ премудрост' свою нетрудно wбращаетъ и подновлѧет' таѧ бездушнаѧ стваръ... Такw потребно естъ и нам' докле нмамн врема и нїй да подновнм' и да оукраснм' жнвенїе нашы, понеже това зданїе бжїе wпървен да не бы пріѧла дождове, зыма, вѣтрн и студь, не бн прійшла на обновленїе. И землѧ да не беше была wнапредн напоена с' дождь, со снѣгь не бы прорастила трѣва и не бы пронзвела сѣмена, що сѧ по неѧ сѣяны, и не бы воздала работнику двойный плод', каквот' естъ w бга благвенїе пріѧла. Такw быва и душам' нашым' обновленїе, понеже душа нма прнчнна мысленаѧ зима, снра бѣда, изкушенїе, болестн, и мука. Почто чловчкаѧ душа докле не потерпи скорбъ изкушенїе и тѣснота, не можи да

процвѣтнн и да принесе плодъ добродѣтелный н да пріѣмне духовнаѧ красотѫ."[1]

Това внимание към природата с нейното пролетно обновление и радост веднага прави впечатление. Има тук нещо свежо, живо, забелязва се опит за психологическо вглъбяване, при което абстрактните по начало мисли за обновлението на душата чрез страдание са конкретизирани по твърде убедителен начин за един вярващ. Паралелите с природата са карали читателите да се замислят. В същото време началото на картината със своята поезия и жизненост се е свързвало с реалните човешки преживявания и наблюдения.

За да се изтъкне значението на поученията и тяхната полза за хората, също са използувани примери, взети от природата. Тук отново може да се усети чувството за поезия, което придава на словата своеобразна, ценена на времето красота. „Кога дойде прѣлѣт н начене да процвѣтватъ ѡ земли цвѣта", градината се изпълва с „благоуханїе" а градинарят, радостен, събира цветята, за да ги поднесе на своя господар или на „любезния" си приятел. Те с радост ги приемат и благодарят на градинаря, но за кратко време се радват, защото цветята бързо увяхват. Църковният учител е също градинар, но неговите цветя — поученията, които поднася на хората — не вехнат, а зиме и лете цъфтят.[2]

Могат да се посочат още примери. Част от сравненията са шаблонни и се срещат и у други автори. В разглежданите неделни поучения обаче те са употребени с умение, така че да могат да въздействуват върху въображението, чувствата или размисъла на човека. При това тук няма излишество на фрази, изкуствена приповдигнатост и непонятно изразена религиозна философия

Не по-малко интересни са и тези уводи от словата, в които разширените сравнения представят картини, взети от бита на човека. Те се свързват с реални случки и отношения между хората и сближават словата с живота. Тук авторът е направил паралели между известни състояния и преживявания на човека в обикновения живот с изпълнението на някои църковни изисквания. Така той отново е конкретизирал абстрактното и е направил идеите си разбрани за хората. Сравнително убедително, чрез образен паралелизъм, той събужда мисли за душевния живот. „Орачъ с' трудъ н со слезы сѣй, а послѣ с' веселїе н с' песни жнѣ.

---

[1] Поучение за Цветница, лист л (30); Даниилов сб. (като увод за неделя пета от поста), лист 23; у Йосиф (по Янкулов препис от 1755 г.), лист з г.

[2] Поучение за неделя петнадесета, лист ρфї (119); Даниилов сб., лист 14; у Йосиф (поп Тодоров препис) лист ρа.

Такѡ и войнъ кога ке пойде на баталїа сумненїе и страХ нма, а кога сѧ возварнн здраво, весело нди оу домъ свой и радва сѧ кога сѧ нзбавнл' ѿ смертн. Тако и торговецъ дава все нмѣнїе свой за стока, много краты и на занмъ оузема и на далечное мѣсто ѿходн. Wстава отечество свое, и жена, и дѣца, и домъ свой и борн сѧ с бѣды, со скорбъ и тѣснота и страХъ ѿ разбойнницы и непочнванїе тѣлесно, много краты и с потопленїе морское. Ала кога оучнин добрам торговцина и возварнн сѧ въ домъ свой со предобнтїе, тогнва вече забораВа все трудъ и болест' свою и нникак' не помнну̀ва его, но сѣдни со чада и со сроднницы и прїателн свон нде, пнїн весел сѧ и сѣдн безгрнжен' и благодарн Бг̃а. Тако и нїй сега да не гледама постныа трудъ що е мало тѣснота тѣлесна, но да гледаме дл совершнм' това пътуванїе до край, почто знам, кога прїнде оныа радостныа денъ прекрасное воскресїе Хр̃та Бг̃а нашегѡ, тогнва като ке гледаме нашей душевное предобытїе, всѧ ке заборавнм' и трудъ и подвнгъ тѣлесныа."[1]

Подобни примери, но с други образи и мисли могат да се посочат много. За да изрази мисълта си, че от бог не всякога може да се иска всичко, авторът сравнява хората с деца. Детето, което няма разбиране по всички въпроси, често иска от баща си безполезни неща. Затова пък баща му, който е голям и съвършен по ум, знае кое е полезно и вредно и дава на детето исканото, когато му дойде времето. Така и бог най-добре знае какво трябва и дава на своите деца това, което е полезно (Поучение за неделя седма). Църковните учители винаги поднасят на слушателите си различни поучения, за да има постоянен интерес към тях. Така правят хората, когато поканят приятели на трапеза. Те не им поднасят само едно ядене да им омръзне, а различни храни, за да поддържат желанието им за ядене и да ги наситят (Поучение за неделя десета). Всичко това обаче е изложено в по-разширена форма и създава реални представи за отношенията в живота, пренесени в света на религиозната идейност и изисквания.

На други места в неделните слова в Софронието са изразени някои философски мисли, които придобиват форма на философски сентенции, валидни за много времена. Те са в духа на религиозната добродетелност, но сами по себе си изхождат от живота, отразяват някои общи изводи за човешка нравственост, затова са отговаряли на схващанията на много хора. Например, когато се осъжда скъперничеството и на негово място се утвърждава щедростта, се развива мисълта, че не човекът трябва да

[1] Поучение в неделя четвърта от великия пост, лист кд (24); Даниилов сб., лист 17.

служи на богатството, а то да служи на човека: „на потребныѧ работи да разноснм' имѣнїе нашы, нїи да обладаваме емȣ а не то намъ, и да не бȣдемъ ный емȣ слȣги, токмѡ да гледаме да крыемъ егѡ, но да разноснмѧ егѡ като Гдⷭ̃одары.“[1]

Някои поуки и изводи са изразени сбито, в пословична форма, и придобиват характер на мъдрости, обичани от народа и разпространявани в старата книжнина. Например: „Каквот' ѡ̃ много ѣденїе ражда сѧ распаленїе отȣкъ и ѡ̃ оныѧ отȣкъ прнложава сѧ огнища и ѡ̃ неѧ много краты съмрътъ прнходи на чⷭ̃вѣка, тако и ѡ̃ преоумноженїе имѣнїе и богатство ражда сѧ гордостъ и неразумїе.“[2] Или за да се възпрат богатите от прекомерно натрупване на богатства и от скъперничество, се заключава: „чи ты гол' нзшелъ' есн ѡ̃ оутробы мⷮ̃ре своеѧ и пакн гол' хочешъ да пондеш' в землю“.[3] Още когато се изтъква мисълта, че винаги трябва да се говори истината, се казва: „льжливн ѩзыкъ ненавндитъ истинȣ! Кой сѧ надѣй на льжа, той пасе вѣтрове!“[4]

И трите примера могат да се намерят в т. нар. „мъдри речи“, избрани от философи и учени мъже, особено разпространени в дамаскините. С редица други „мъдри поучения“ те са изложени под заглавието „Соломон рече“ или „Фотия патриарх рече“. По какъв път са събрани като отделни истини и мъдрости, за да се разпространяват самостоятелно, това е друг въпрос. В случая е интересно, че тези и други подобни „поучения“, изразени във форма, наподобяваща в някои случаи пословици, са се харесвали на нашите читатели до XIX в., преписвали са се, възприемали са се. Следователно всички подобни моменти от неделните слова в Софронието също са правили творбите интересни.

Не са без значение в поученията и въпросите и отговорите, които оживяват тълкуванията и ги спасяват от монотонност. Понякога се привеждат мислите и възраженията на слушателите, за да им се отговори. Например някои казвали, че каквото пише в Писанието за

---

[1] Поучение в неделя тридесета, лист ρ ѧ̃ в (162); Даниилов сб., лист 89—90; у Йосиф лист с з (обр.) (поп Тодоров препис).

[2] Поучение в неделя тридесета, лист ρ ѧ̃ в (162); Даниилов сб., лист 89—90; у Йосиф лист с з (обр.) (поп Тодоров препис).

[3] Поучение в неделя двадесет и шеста, лист ρ н в (152).

[4] Поучение в неделята на самарянина, лист з н (68).

ада, не е истина: „Кой вндѣлъ адскїѧ мукн, нлн кой пріндє ѡ тамо да скажн нх?“[1] Други говорели, че не е нужно да се пости: „Да ядемъ, да пїемъ, понеже заоутра хочемъ да оумремъ.“[2] На тези въпроси се отговаря в религиозен дух, от гледището на схващанията за идеално християнско поведение. В същото време обаче в тях се отразява известно критично отношение на народа към религиозните догми, затвърдява се връзката на словата с живота, пред мисълта на човека се поставят въпроси за разрешение.

Още по-интересни с оглед на връзките с живота и хората са заключенията на поученията в Неделника. Те, както изтъкнахме в първата част на настоящата работа, се отличават доста от заключенията на словата в Даниловия сборник, който отразява най-точно първоначалния гръцки оригинал. Така е, защото при оформлението им са се намесвали по-късни книжовници. Заключенията у Софроний обаче запазват все пак общия смисъл на заключенията на Калека, защото в повечето случаи се касае за тяхно разширение и допълнение.

Чрез заключенията на словата се осъществява най-тесен контакт с читателя. В тях са отразени редица страни от живота, намерила е израз една по-понятна човешка философия, близка до изтересите на трудещите се. Това е допадало на българските книжовници от XVIII в. То се свързва с тенденцията на българската литература към демократизация, с желанието на книжовниците да дадат на простия народ достъпни и ясни книги и по съдържание.

Проповедта в поучителните завършъци на словата често надхвърля тясната религиозна шаблонност, баналните съвети и празните обещания за райско блаженство и се свързва с по-всекидневни въпроси, с реалните взаимоотношения на хората. Без да се изрази нещо коренно ново, набляга се повече на онези религиозни добродетели, които се свързват с разбиранията за морала. Хората трябва да бъдат честни, да говорят винаги истината както „пред Бо҃га“, така и през „чл҃вѣцнте“, да обичат съседите си и да им помагат, да не грабят и присвояват чуждото, да не клеветят, да не се възгордяват, да не бъдат жестоки и т. н. Говори се още за отношенията между мъжа и жената, които трябва да се обичат и да пазят чисти своите „вѣнцн“, да възпитават децата си на „добрый обычай“ и да следят „како ходат' н како жнвѣтъ“.[3] На брачната вярност и родител-

[1] Поучение в неделя двадесет и втора, лист р҃м (140); Даниилов сб., лист 53.

[2] Поучение в неделя двадесет и шеста, лист р҃ нв (152 обр.); у Йосиф (поп Тодоров препис), лист р҃пг.

[3] Поучение в неделя първа от светия пост, лист а҃ї (19 обр.); у Йосиф съкратено и по-общо, лист л҃є (по Янкулов препис).

ски дълг се гледа като на задължения, необходими в живота, а жената не е поставена в онова унизително положение на безправна и безмълвна робиня, в което я виждаме в много поучителни слова. Изхождайки от милостинята като християнска добродетел, книжовникът дава право на жената да помага на сиромаха „скрытнчко“, ако мъжът ѝ е скъперник.[1] Това обаче трябва да става „со скопост' като да не останат' напоконъ н они оскудни н немотни, но спротн снлъ свой, понеже н двонцата са трудатъ н вса що нматъ обцо нмъ ест“.[2] В поучителната литература често се срещат примери за светци, които раздали всичкия си имот на бедните и сами изпаднали в крайна бедност, поради което после бог ги възнаградил двойно. И в неделните поучения се дават такива примери, но в случая липсва подобна идея. Тук философията е понятна, по-близка до разума и до живота. Милостинята трябва да се раздава според възможностите на човека, така че да не се стигне до бедност. Имотът се печели с труд, с общи усилия от страна на мъжа и жената, затова и еднакво им принадлежи. Жената има свой дял в него, но тя даже в името на най-голямата християнска добродетел няма право да лишава мъжа си от имот и да пилее без сметка. Тук има нещо трезво. То води началото си от живота и неговите изисквания и даже противоречи до известна степен на църковните възгледи.

В кръга на въпросите, свързани с човешката нравственост, отговаряща на здравия разум и действителните „земни“ отношения, засегнати в поучителните заключения, е и отношението към труда. „Н праздни да не сѣдим', но да работим' рукодѣлїе нашы, понеже празност' на много зло причина быва. Н кой лѣнив'н не хоче да работи, онъ да не яде, каквотъ Павелъ Апостолъ повелава.“[3] В огромната религиозно-поучителна литература на средновековието думите „да работим“ са изменили първоначалното си значение и са приели специфично религиозно съдържание — да работим, дорде сме живи, за спасението на душата, да си приготвим място в рая. Не са съвсем чужди на такава мисъл и неделните поучения, които разглеждаме, но в случая липсва тази отвлечена философия и се заговорва за физическия труд, който създава благата. Без труд човек не оправдава съществуването си и не бива да живее. Леността създава само пороци. На труда се гледа трезво, както гледа на него народът в

---

[1] Поучение за неделя двадесет и пета, лист $\rho\bar{\text{н}}$ (150); у Йосиф лист $\rho\bar{\text{о}}\bar{\text{є}}$ (поп Тодоров препис).

[2] Поучение в неделя двадесет и пета, лист $\rho\bar{\text{н}}$ (150); у Йосиф липсва.

[3] Поучение в неделята на слепия, лист $\text{о}\bar{\text{а}}$ (71); у Йосиф (по Янкулов сборник, лист $\rho\bar{\text{з}}$—$\rho\bar{\text{н}}$.

своите песни. Това е здравото народно отношение към труда, залегнало в християнското учение в неговия най-ранен период, но после изопачено в християнската книжнина, за да се прикрият противоречията в живота.

Във връзка с различните християнски добродетели в заключенията на неделните слова се засягат някои всекидневни моменти от живота на човека, които не само всеки може да разбере, но и да почувствува. Например, говорейки за необходимостта на хората да се покаят с време, книжовникът рисува старостта и приближаващата се с нея смърт: „Старост'сама не прнходн на чл҃вка, амн прнносн со себѣ смертное знаменїе. Почто старый начене да говорн: ах', бол҃а мн очн мон, н не могѫ да гледам' каквот' на младост' моѧ гледах', ах'ушн мон не чуат', каквот' на младост' моѧ чуалн, ах, нскуде снла моѧ, глава моѧ треперы н колѣ'ны мой нзнемогоста. Ето днес' глава моѧ болн, а заутра стомах' мой покварен'. Не могу ходнтн, немогу спатн. Ето таковый ес' путь смертный... Амн ѭ послушай кой трубн на ушн твон н дума тебѣ: Востанн старче, врема прнближн, ето смерть нди тебе гостѧнин', прїнмн ю."[1] В тази картина старостта с нейните недъзи, предвещаващи края на човешкия живот, е дадена правдиво. Такива моменти освежават словата, правили са ги за някогашния читател интересни.

Във връзка с цялостното съдържание на неделните слова в заключенията им се засягат и някои въпроси, в които се отразяват моменти от живота на обществото. Например в слово за неделя двадесет и втора проповедта за милосърдието е подкрепена с картина, предназначена да трогне сърцето на слушателите и да им даде пример, как да постъпват. Ако някой мине покрай сиромашки дом на вдовица или на болен човек, не бива да отминава с безразличие, а да влезе и види как живеят те. Изпъкват образи и картини, макар бегло отбелязани, които обаче са оставяли следа във въображението на читателите и са докосвали чувствата им. Сирачетата плачат „горко н жално" и обиколили своята бедна майка, „нщат хлѣбъ н ѣденїе" „со оумнленый глась" и „голн треператъ". Очертава се болният сиромах, който лежи на „голѣ҃ землѣ҃" без доктор, без близки и без храна, жадуващ за капка вода, стенещ от болки.[2] Тези образи, набелязани с чувство на състрадание, отговарят и на социалния гнет, в който живее българският народ през робството. Тази бедност и мизерия особено съвпада с българската действителност от втората половина на XVIII в., описана в летописната бележка на даскал Тодор Пирдопски и „Житието" на Софроний.

---

[1] Поучение в неделя четвърта от великия пост, лист к҃s (26 обр.); у Йосиф липсва

[2] Поучение в неделя двадесет и втора, лист ρм҃а (141 обр.); у Йосиф липсва.

В духа на изложенията на словата в поучителните заключения се поставя и въпросът за отношенията между богати и сиромаси, като се отразяват класови конфликти. „Ала ето, послушайте како говорят нѣкои между нас: мене подобно ес'т' первенство, понеже аз есмъ благороден', а другїй дума: мене прилично ест' горѣ да сѣдна, почто азъ есм' философъ, а ты долу сѣди, почто не си оучен. Ето тогива хочеш' да гледаш' богатый скорбни, гнѣвни, понеже сїромаси не почели их'. Тогива гледашъ господары гнѣвный на простый чл҃вци, понеже не са покланат' им' до земли. Тогива, говорю, гледаш вса злаа, гордостнаа работа, а любовъ толико ѿметнат, колико н҃бо до земли.“[1]

Като се изхожда от гледището на християнската нравственост, в словото се изтъква идеята, че противоречията между бедни и богати, прости и учени могат да се изгладят. Обаче в укора, отправен към господарите, които имат претенцията да господствуват над другите, се отразяват класовият антагонизъм на обществото, мирогледът на богатите, високомерното им господарско отношение към простите хора. В малко по-различна форма този въпрос, свързан конкретно с отношенията между чорбаджии, кметове и селяни, се поставя в някои оригинални добавки и в дамаскинската литература от XVIII в.

Във връзка с експлоатацията на народа в заключенията на словата се отправят гневни укори и към лихварите, които вземат „лихви на лихву ѿ сиромасните“ и се уподобяват на „волци плотоядцы и звѣри кровопийци“.[2] В поученията се отразяват още и някои размисли на простия човек около обществените явления. Трудовият човек никога не се е помирявал съвсем с безправното си положение, често не се е съгласявал с религиозните обяснения за социалното неравенство, затова си е задавал социални въпроси и се е стремял да проумее тайните на човешките отношения. Във връзка с някои разсъждения на хората в заключенията се отразява неудовлетвореността на народа от разясненията на църквата: „Ала ка речем: како гледаме нѣкои чл҃ци държат добрѣ законъ Бж҃ї, ала все живенїе свое нуждно и прискорбно преминыватъ на тоа свѣтъ, а други и многи има, що не держат инкакъ законъ Бж҃ї, а на

[1] Поучение в неделя пета от поста, лист к҃ (29); у Йосиф изразено общо, лист з҃а (Янкулов препис).

[2] Поучение за неделя единадесета, лист р҃ї (110); у Йосиф по-кратко и общо на лист п҃а (поп Тодоров препис).

свѣто живѣатъ славно и благополучно."[1] Тези думи напомнят някои народни приказки, в които народният творец си задава въпроса, защо „харните" хора живеят лошо, а лошите — добре. В поучението не се дава най-правилният отговор, но това не може и да се очаква. Според него бог най-добре знаел кой какъв е. Тези, които за хората изглеждат добри, може би са лицемерни. Трябва да се отбележи обаче, че голяма част от народа се е съгласявал с такова обяснение. Срещат се народни приказки, записани след Освобождението, в които отговорът на поставения въпрос е тъкмо такъв — външно човек не личи какъв е, но бог всичко знае и праща всекиму заслуженото.

Друг въпрос, засегнат в заключенията на неделните слова в Софрония, актуален и свързан дълбоко както с гръцкия, така и с българския народ, е въпросът за робството. Прави се опит да се открият причините за робските страдания. „О, нашей нераденїе! На какво ли сме состоанїе пр҃ишле на тоа времена окааны мы! Понеже между насъ не имамы вече любовъ, ни согласїе... И всн с лъжа и клатва продаваме и купуваме и всн ѵ оупорливостн и оухуленїе есмн... Того ради богъ ѿпратилъ на нас чуждн ꙗзыцн и разлнчно мучатъ насъ. И още другое разлнчное наказанїе спуща на нас богъ — гладъ, болестн, напрасныа смертн, но все за грехн нашы прнходатъ на насъ."[2]

Макар твърде бегло, вниманието е насочено към съвременния робски живот. Народът е изпаднал под властта на чужди народи, които го измъчват. Има още глад, болести, неочаквана смърт. Това предизвиква болка, намерила израз във възклицанието: „на какво ли сме состоанїе пр҃ишле на таа времена окаазы мы!" Цитираният момент напълно отговаря на българската действителност. В него нашият народ е виждал отчасти отразена своята съдба. В други моменти, пак във връзка с робската действителност, проличава зов за запазване на вярата. „А най-много се радвайте вы, що сте подъ ꙗремъ, снречъ раа, що давате толко данъ за вѣру. Блаженн сутъ душн вашн, но токмо да терпнте, да не продумате хулна речь на Бга и да не предавате другъ друга на гос-

---

[1] Поучение за неделя осемнадесета, лист ркѳ (129), у Йосиф липсва.

[2] Поучение за неделя трета, лист пѳ (89); у Йосиф не е така, но подобни мисли съществуват. Същия въпрос той поставя в друго слово, в оригинална своя добавка (в слово за суетния човек, поместено в сборник, преписан от монах Роман през 1756 г.), в което изказва мисълта, че причина за робството е несъгласието между християните.

подарскн руце, понеже тне два грѣха тажкн сутъ."[1] А в друго слово: „No цю се находнт оу чуждый ѣзыцн раѧ, робн, все оу тѣснота ваша, терпенїе да нмате."[2] Изхождайки от последната мисъл, Йосиф Брадати вмъква в своя сборник една доста дълга добавка, в която горещо отправя зов към християните да противостоят на всички опити за потурчване и да запазят вярата си. Това показва, че със своята актуалност посочените моменти от заключенията на неделните слова са правили впечатление на нашите книжовници и читатели от XVIII в. Същото може да се каже и за началото на XIX в., когато се появява Неделникът.

В поучителните заключения се отправят поуки и към свещениците. Те първи трябва да се облекат с „полезный работн" и с „разум".[3] Отразява се също известно критично отношение на народа към поведението на духовниците, които според него имали „недостойни работи", затова учението им било „противно".[4] Във връзка с това към християните се отправя съвет винаги да имат грижа за своята нравственост, независимо от делата на свещениците, защото свещеникът „н ангелъ да буде", няма никаква полза, ако човекът е недостоен. Въпросите са поставени така, че проличава една философия, по-близка до разбиранията на множеството.

Като имаме пред вид поученията на Йоан Калека и че това, което е плод на техни по-късни редакции, се свързва със създаденото от него, ясно е, че в неделните поучения най-голямо значение има първоначалният им създател. От прегледа на съдържанието на тези поучения може да се види, че действително не случайно те се разпространяват в няколко страни и до началото на XIX в. не престават да поддържат интереса на книжовниците в България. В тях се открива нещо трезво, близко до разбиранията на народа. В една или друга форма в поученията са отразени жизнени въпроси. Намерили са място верни наблюдения над душевното състояние на човека. Хората са поставени в естествени обстоятелства, дадено е място на техните размисли, на които авторът, оживявайки изложението с обръщения и въпроси, се е опитал да отговори. Срещат се понятни философски обобщения, считани от народа за мъдрости. Липсват проповеди за отшелничество, няма краен аскетизъм и излишна теоретизация. Ако прибавим към всичко това общото, изразено в много слова,

---

[1] Поучение в неделя пред издигането на честния кръст, лист ро н (178); у Йосиф лист ѳ (поп Тодоров препис, ч. II).

[2] Поучение в неделя след Кръщение, лист ск ѕ (226); у Йосиф лист ро ѕ (Янкулов препис).

[3] Поучение в неделя първа от поста, лист ѳ і (19); у Йосиф лист л а (по Янкулов препис).

[4] Поучение в неделя двадесет и първа, лист рл ѳ (139 обр.); у Йосиф липсва.

критично отношение към богатите, които водят безпътен живот, укора към всички, които грабят народа, които богатеят с неправда, ненавистта към лихварите и симпатията към бедните, поученията на Калека се очертават като произведения, свързани с интересите на читателските слоеве. Тези особености придават на сборника на Калека, общо взето, сравнително демократичен характер. Това става причина словата да се обогатят по-късно с нови подробности, примери, мисли. Във вида, в който поученията се намират в Неделника, те съдържат една сравнително попонятна философия, конкретни поуки във връзка с поведението на човека на земята и взаимоотношенията между хората, известни обществени тенденции. В този вид неделните поучения се свързват с дейността на българските книжовници от XVIII в., които спират вниманието си на тях в стремежа си да дадат книги на „простите хора". Защото дамаскинарите пишат не само на говорим език, но и подбират творби с достъпно, близко до народа съдържание. Не случайно в техните сборници и в сборниците със смесено съдържание от XVIII в. преобладават произведения, които се числят към народната линия в литературата или се сближават с нея. От книжнината на XVIII в. словата на Калека преминават в Неделника на Софроний, който като един от най-ранните възрожденски дейци е още свързан с дамаскинските традиции.

Всичко положително, което изтъкнахме за поученията на Калека, влезли като основна съставна част на Неделника, още не значи, че те по съдържание представляват ново явление във византийската или българската книжнина. Повечето въпроси, засегнати в словата, се откриват в поучителната литература на цялото средновековие от X до XVIII в.[1] Това е така, защото Калека, както и другите автори на поучения изхождат главно от беседите на Й. Златоуст и Й. Дамаскин. Като цяло словата са подчинени на религиозната идейност и изисквания. Те са предназначени да възпитават народа в религиозна нравственост. Това което изтъкнахме, са отделни страни от поученията, които ги освежават и сближават с хората. Те обаче в поученията на Калека са повече, отколкото в други сборници с поучителни слова. На едно място са засегнати много въпроси, конкретно са разгледани редица пороци и добродетели, поради което по-силно се чувствува връзката с действителността. Това улеснява разпространението на поученията, продължава техния живот, придава им този вид, с който те допадат на повече хора до по-късно време. Същите поучения влизат и в книжовното дело на един писател от началото на българското възраждане. От една страна, това се дължи на обстоятелството, че Софроний предназначава книгата си главно за свещениците, които да я четат пред народа в неделна служба. От друга страна, изборът на неделните поучения от Софроний се дължи на това, че творбите на Калека, по-късно разширени и отчасти изменени в Гърция и у нас, се разпространяват през XVIII в. и се свързват с тенденцията към демократизация на нашата литература през дамаскинския период, с който от своя страна Софроний е свързан.

[1] Вж. В. П. Адрианова-Перетц. К вопросу об отражении „внутреннего человека" в русской литературе XI—XIV веков. Вопросы изучения русской литературы XI—XX веков, Москва—Ленинград, 1958, стр. 15—24.

Друга причина, довела поученията на Калека до Неделника, има отношение към епохата, когато те са писани, и личността на създателя им.

Патриарх Йоан Калека пише по време, когато турската опасност е близо и устоите на политическата мощ на Византия се клатят. Класовата борба се изостря до последен предел, избухват междуособици и народни въстания. Увеличава се лихварството, появява се нравствено разложение.[1] В момент на материална и морална разруха в една страна през средновековието представителите на църквата обикновено започват да водят борба за по-висока нравственост, критикуват представителите на собствената си класа, изискват добродетелност или обратно — проповядват бягство от живота, отдават се на мистицизъм и отшелничество. Калека като дейна натура поема първия път. По-настойчиво, по-строго и по-често той отправя съвети към богатите, обявява се против грабителството в различните му форми, против пиянството и пресищането, дебело подчертава човешките добродетели. Така творбите му се сближават с народните интереси, жизнеността става отличителен белег на редица моменти в тях.

От друга страна, за своето време Калека се проявява като прогресивен човек, участник в борбата против мистицизма и ирационализма във Византия. Той се намесва в спора между Варлаам и Палама на страната на Варлаам[2] и неговия ученик Акиндин. След бягството на Варлаам в Италия след събора от 1341 г. Калека се уговаря с Акиндин за обща борба против исихастите. Той поставя Гр. Палама в затвор, а Акиндин ръкополага за дякон. На събора през 1347 г. обаче Палама бива оправдан, Акиндин осъден и Калека свален от патриаршеския престол.[3] Свалянето на Калека от престола стои във връзка и с неговата привързаност към законния император Йоан V, син на Андроник, срещу новия самоволно провъзгласил се император — Йоан Кантакузин. А интересно е да се припомни, че зад законния император застават бедните и занаятчиите — партията на зилотите, — а зад Кантакузин — аристокрацията и лихварите — динатите. Веднага след като Кантакузин се обявява за император — 1341 г., — народните маси в Одрин и Солун се вдигат на въстание. Междуособната борба между двамата императори се превръща в класова борба между динатите и бедните.[4]

---

[1] История на средните векове. Т. I, 1955.

[2] Варлаам учи в Италия, получава високо образование и се ползува с авторитет всред прогресивните среди. Учител е на Петрарка по гръцки език. Идва във Византия, за да се запознае с философията на Аристотел. Встъпва в спор с Палама — представител на исихазма, — присмива се на наивностите на неговото учение. Взема участие в опитите за сближение на Източната и Западната църква за обща борба срещу турците. На събора през 1341 г. учението му бива осъдено. Взема се решение книгите му да бъдат изгорени. Варлаам избягва в Италия, където става епископ. В борбата с Палама той се явява носител на новата италианска култура, привърженик на рационализма и науката. Като негов заместник и последовател в Цариград остава Акиндин (Вж. К. Krumbacher. Geschichte der bysantinischen Litteratur. München, 1891, стр. 94; *Μεγαλη ἑλλενικη ἐγκυκλοπαιδεία*. Т. 6, стр. 711).

[3] *Μεγαλη ἑλλενικη ἐγκυκλοπαιδεία*. Т. 2, стр. 103.

[4] М. В. Левченко. История на Византия. София, 1948, стр. 334—339.

Всичко това изтъква Калека като напредничав човек на своята епоха, което не може да не се е отразило в неговия сборник с неделни поучения. Струва ми се, че няма да бъде пресилено, ако се каже, че сборникът отразява донякъде известно раздвижване на умовете във Византия, което по-късно щеше да доведе до ренесансови прояви. В такъв случай, използувайки произведения от средновековната литература, Софроний се свързва с нейните прогресивни традиции.

*

От останалото съдържание в Неделника, заето от пролозите, задържа вниманието сказанието за св. Петка Търновска. То е съставено през робството, вероятно през втората половина на XVII в., от славянин. Среща се не само в Неделника, но и в някои дамаскини. Словото не се отличава с ярки художествени особености, но в него проличава патриотизмът на славянския книжовник. Авторът подчертава, че св. Петка се е родила в „земли сербской".[1] В края на словото, използувайки творбата на патриарх Евтимий за св. Петка, той разказва накратко за пренасянето на мощите ѝ в Търново от „благочестивый въ цр҃ѣхъ Іwаннъ краль Болгарскїй и сербскїй".[2] Търново е наречен „Преславный Царскїй Градъ". По-нататък се разказва, че турците „побѣдили греческое Цр҃ство и сротн него wвладали и Болгарское и сербское Цр҃ство". След това, без да се спазва историческата истина авторът пише, че Търново било ограбено от султан Селим II, който занесъл мощите на св. Петка в Цариград. Там светицата започнала да прави чудеса, така че „начели и агаряните да проводи на поклоненїе".[3] Това подчертаване на силата на християнската светица несъмнено е имало значение за времето, когато сказанието е било писано. То продължава да има известно патриотично въздействие и в началото на XIX в., когато Софроний го помества в Неделника си. Наблягайки на силата на мощите, авторът на словото казва, че агаряните се „смутили и оубоали", затова предали мощите на св. Петка на цариградските християни. След това молдовският войвода Йоан-Василий поискал мощите и ги отнесъл в молдовската земя. Положил ги в Яш с тържество през 1641 г.

Безспорно споменът за свободното българско царство е имал патриотично въздействие върху читателите на словото, което те срещали в дамаскините, а после в Неделника. Такова въздействие е оказвало и

---

[1] Сказание за св. Петка, лист р̃ п̃ д̃ (184 обр.).

[2] Пак там, лист р̃ п̃ s̃ (186 обр.).

[3] Пак там.

подчертаното от книжовника преимущество на християнската вяра над мохамеданската. Мощите на светицата правят такива чудеса, които могат да накарат турчина да им се кланя и които всяват смут всред мохамеданските среди. Така сказанието се свързва с народностното самочувствие на народа. Че словото за св. Петка и в Неделника не е изгубило своето значение за читателя, показва фактът, че и по-късни възрожденски дейци преписват творби за светци, свързани с историята на българите. Например П. Р. Славейков преписва житието на св. Ив. Рилски от патриарх Евтимий, което бива вмъкнато във второто издание на Неделника.

Освен словото за св. Петка в Софронието има още две слова, които правят впечатление. Те не само че не са номерирани, но не са включени и в „оглавлението" на Неделника. Видимо Софроний ги е отделил от всички други слова. По съдържание те също се отличават от останалите творби в сборника. Едното е предназначено да се произнесе в деня, когато се кръщава младенец, а второто да се чете при венчавка пред новобрачна двойка. Като изхождам от съдържанието на двете слова и от обстоятелството, че тях Софроний даже не отбелязва в „оглавлението", допускам, че те са съчинени от самия Софроний. Сам той като свещеник неведнаж е трябвало да произнася слова при кръщавка и венчавка и е виждал каква нужда имат духовниците от слова за такива случаи. Затова ги е написал и прибавил към Неделника, за да служат на свещениците при всекидневната им практика.

Ред мисли в тези слова съвпадат със съответни идеи в заключенията на неделните поучения. Това дава основание да се смята, че при написването на словата Софроний се е влияел от тях, като е възприел онези мисли, които е споделял.

Първото слово за кръщение на младенец е кратко (обхваща една страница) и не представлява особен интерес. Има доста общ характер. Второто обаче, отправено към младоженци, е по-дълго (две страници) и по-интересно. Прави впечатление със свежестта си, с трезвите си мисли, с живата реч на човек, който от сърце пожелава на младата двойка щастлив живот. В словото се отразява животът с радостите и грижите му, доколкото може да бъде отразен в подобно слово. Липсва религиозен шаблон, на преден план изпъква естественото и човешкото. Като смятам словото оригинално дело на Софроний, мисля, че то, макар да не представлява нещо крупно, заслужава да се разгледа по-подробно

В началото на своето наставление Софроний пише: „Имѣйте между васъ любовъ и согласїе и да живѣйте каквотъ една душа въ двѣ тѣла."[1]

Още първите думи правят впечатление — заговорва се за човешка, земна любов, съгласие и разбирателство. По-нататък: „А вы да имате между васъ вѣрность, да оупазнте вѣнцы вашы чисты и ложе ваше сѫ

[1] Наставленне новобрачнымъ глаголемое w сщенника абїе на совершенни вѣнчанїе, лист с҃з҃е (265).

да бѹдѣ, да не посрамнтє оноє со злоє ревноваиїє..." „А на оупрaвленїє дома вашегѡ и на другїи потребны свѣтовныа работа да не бѹдете леннвы, но да бѹднте работнницы и трѹдолюбнвы по Апстлѹ: „Кой не работи, рече, да не нде."[1] За втори път в Неделника четем тези мисли, но изразени по-конкретно. Те така са допаднали на Софроний, че са станали негово убеждение. Доста далеч е тук той от повтаряната до втръсване религиозна проповед, че човек не бива да се грижи за „световни" и „телесни" работи, а за спасението на душата. Напротив, в този важен за младите момент авторът забравя да ги поучи за това, а спира вниманието си на важното в живота, на онова, което е нужно за него — уреждане на дома и трудолюбие. Софроний съветва новобрачните да бъдат преди всичко работници и с труд да управляват дома си и другите „свѣтовны работи". Издига трудолюбието наред с любовта и верността като залог за щастие и благополучие в семейството.

Авторът учи младоженците взаимно да си помагат, да не се карат и обицо да се грижат за домашните работи: „А еднн другїи почестно и бл҃гоговѣйнѡ да сѧ разговарате за всн домашнїи работи ваше и еднн на другїи да сѧ помагайте, понеже тогѡ ради нарнчате сѧ сѹпружннки, почто великодѹшно да понесете все свѣтовное грнжованїе и нaремное брема."[2] Отново съзираме трезво, дори прогресивно отношение към семейството. Мъжът и жената се събират, за да си помагат и по-лесно да понесат земните грижи и робското бреме. А по-нататък, когато бог благослови младите да си имат деца, техен върховен дълг ще бъде да ги отхранят и възпитат добре. „Перво на младенческой срдце нх̃ да запечатлѣйте страхъ бж̃ий и закона егѡ да почитатъ, да научнте нхъ да нматъ почестъ на всакóгѡ человѣка, вдохнните въ нихъ да нматъ любовъ на ѹченїе книгамъ, на работанїе и на трѹдъ, ѿвращаете нхъ ѿ празносѣденїе, ѿ лжи и ѿ обмана и ѿ шеготни дѹми, все това да научнте и да оутвердите нх' доброе и благоугодное жнвенїе да нматъ спротн васъ."[3] Имайки религиозен мироглед, Софроний не забравя името на бога и с него започва поучението си за възпитанието на децата, но когато трябва да даде конкретни наставления, той следва изискванията на живота,

---

[1] Наставленне новобрачнымъ глаголемое ѡ сщенника авѣе на совершенни вѣнчанїе, лист с҃з҃ е (265).

[2] Наставление новобрачнымъ, лист с҃з҃е.

[3] Пак там, лист с҃з҃е (обр.).

здравия народен морал. Родителите трябва да учат своите рожби преди всичко на трудолюбие, на уважение към хората, на честност, на любов към книгите и ученето. Последното наставление прави най-силно впечатление. В него се отразява просветителският възглед на възрожденеца Софроний, изразен по-ясно и по-обширно в други произведения.

По-нататък Софроний отново се връща на въпроса за отношенията между мъжа и жената в семейството: „Н ты, чстны съпрѹжнице — обръща се той към младоженеца — да любишъ женѹ твою каквото любишъ самога себѣ и да не заборавашъ должнагѡ снисхожденїе женскїй немощи, сирѣчъ да приносашъ немощи ея. Так и ты, чстная супрѹжнце, да почиташъ мужа твоегѡ, понеже тон глава твоа естъ и всякогн да будѣ на оумъ твон Апстлское заповѣданнїе: „Жена, рече, да не гледа внѣшное плетенїе власи свои, да са трѹфн, да са китн со златото и с'добри многоцѣнны wдеждн, но да гледа да рѣдн домъ свон и да нма кроткїн и молчалнвын дѹхъ, що е то пред бга многоцѣнно.“[1] Тук макар да има много от традиционното църковно схващане за жената и семейството, но заедно с него звучат нотки и на нещо по-разумно и човешко. Жената не е нещо много по-маловажно от мъжа, негова безправна робиня, и затова първото му задължение е да я обича не по-малко от себе си. А жената не бива да се плаши от мъжа и сляпо да му се подчинява, защото първа е съгрешила (както много често се обяснява в поучителната литература), а да почита мъжа си и да гледа дома си. В случая Софроний е подбрал от апостолските писания не онези цитати, които унижават и оскърбяват жената, а тези, които са по-приемливи, по-близки до живота и до собствените мисли на Софроний. Общо взето, във всички наставления проличава повече хуманност. При подбора на мислите авторът изхожда главно от това, какви трябва да бъдат семейните отношения от гледището на живота, при тогавашното състояние на идеологията, разбира се.

Софроний завършва словото си с пожелание за „мнрное жнвенїе, долгоденствїе н долгожнвителное пребыванїе, н нзобнлїе на домъ н на стока ваша н w бга помощь на работа н на трѹдъ вашнхъ, н да видите сны сыновъ вашнх като фїданы масличныа около трапезы вашен, да са радвате н да са веселите. Това аз оусердно желаю вам, н призываю на васъ нма бга мнлосердагѡ...“[2] Словото завършва съвсем

[1] Наставление новобрачнымъ лист c̄ з̄ ē (обр.).
[2] Пак там.

непосредствено, искрено. То напомня интимните народни пожелания по време на празници и обредните песни, в които народът си пожелава не отвлечени неща, а това, което е съдържанието на неговите мечти и което животът изисква. Изправил се пред младите, на които предстои дълъг съвместен живот, Софроний пожелава това, що иска всеки обикновен човек — мирен живот, дълголетие, материална обезпеченост, пълна трапеза, деца и внуци, радост и веселие. Няма отвлечени безжизнени идеи, а простота и сърдечност, идещи от живите връзки с желанията и чувствата на хората.

Очевидно е, че цялото слово, предназначено да се произнася при венчавка, носи нещо народно и жизнено. По дух и идеи, както казахме, то се сближава с някои моменти от заключенията на неделните слова, а също така, ще прибавим, и с някои части на втория Видински сборник (съдържащ Философские мудрости, Езопови басни и др., в които Софроний вмъква свои мисли). Тъкмо такива слова, написани и на говорим народен език, са слушани от народа с интерес и са влизали в ума и сърцето му. Когато четем словото за венчавка, както и всички неделни тълковни слова в Неделника, неволно си спомняме думите на Софроний от житието му: „Християните ме приеха радостно и аз ходих по църквите в неделни и празнични дни и поучавах по нашия български език. А тези християни, като не чували от други архиереи такова поучение на български, считаха ме за философ."

*

След като се уточниха източниците на Софроний и бяха анализирани словата, става ясно, че с основното си съдържание Неделникът не е ново явление в българската литература. По източници, начин на съставяне, тематика, идеи и език той се сближава с дамаскинската книжнина. Онези страни от словата в сборника, които правят впечатление със свежестта си, с по-голямата си близост до живота, по същество не са качествено нови, тъй като в последна сметка са подчинени на религиозния мироглед, а Неделникът по начало е предназначен за църковната практика. Това са елементи, които отговарят на преходния период на българската литература от стара към нова и до известна степен на обстановката у нас в началото на XIX в. Тъкмо подобни моменти, свързани в една или друга форма с живота, будеха съмнение, че Софроний е взел участие в оформянето на чуждите слова. Анализът показа, че той не допълва поученията, почерпани от старите книги, а преписва, общо взето, точно, като осъвременява езика на източниците си. Този извод би се променил, ако се докаже, че Софроний превежда направо от гръцки език и че сборникът със седем слова, написани с гръцко писмо, издаден от Милетич и датуван от него като паметник от XVIII в., е от по-късно време. В такъв случай в отклоненията на Неделника от Йосифовите сборници ще се търси отчасти намеса на Софроний. Засега аз смятам, че Софроний преписва от готови български преводи и като се присъединявам към мнението на Милетич относно датировката на сборника с

гръцки букви, приписвам всички моменти от Неделника, липващи у Йосиф (в които може да се предполага участие на българския преводач), на неизвестния книжовник от XVIII в.

Големите връзки на Неделника с дамаскините и с по-старата българска книжнина обаче не говорят, че той може да се уеднаквява с тях. Несъмнено в сборника има и нови страни, които го поставят по-високо от един дамаскин или от едно тълковно евангелие. Преди всичко Неделникът е печатна книга, извикана на живот от повишените просветни нужди на времето, които се свързват със съществени изменения в развитието на българския народ. Като печатна книга на новобългарски език Неделникът, макар и изпълнен с религиозно-поучително съдържание, служи на новите тенденции в българския културен живот, предназначена е за просвещението на простия народ. С Неделника Софроний дава пример за подражание и отбелязва залеза на ръкописната традиция. Това е нов момент в българската литература, свързан с движението ѝ напред. В Неделника се откриват и някои творчески моменти, съдържащи нови по същество идеи и чувства. Освен оригиналното слово за новобрачните, в което преобладава светският елемент, несъмнено най-важна част в това отношение се явява предисловието на Софроний. В него проличават просветителските идеи на книжовника, изразени по-обосновано, по-обширно и ясно, отколкото правят това дамаскинарите. В него прозира и патриотично отношение към делото, определено народностно съзнание, което в кратките бележки на книжовниците-дамаскинари преди Софроний не намира ярък израз. За Софроний е ясно, че служи на своя народ, че е син на българската земя. Той пише: „нашєн болгарскнн народ“, „нашєн болгарскон зємлн“, „болгарскнн простын ѧзыкъ“. Негово най-горещо желание е българският народ да има свои народни книги. Затова Софроний с болка отбелязва, че свещениците и простите хора четат, а не разбират старите книги, написани на дълбок славянски език. Чувствува се характерното възрожденско народолюбие, лишено от користолюбие, осветено от трогателното желание на книжовника да даде силите си в служба на народа.

Неделникът е илюстрация на моментите на колебание в прехода от старобългарската литература към новобългарската култура на Възраждането. В него се преплитат стари с нови елементи, както в литературния живот от началото на XIX в. се редуват стари с нови прояви. Новото идва жизнено и силно, но старото не може да си отиде изведнаж, тъй като в съзнанието на обществото все още голямо място заема религиозният мироглед. В самото книжовно наследство на Софроний като цяло съществуват новобългарски светски произведения и старобългарски, което не е чудно за един писател, който стои в самото начало на Възраждането.

„НЕДЕЛЬНИК“ СОФРОНИЯ ВРАЧАНСКОГО

Д. Петканова-Тотева

(Резюме)

Имея в виду пропуски в исследовании „Недельника“, составленного Софронием Врачанским и напечатанного в 1806 г., в статье поставлены две главные задачи — выяснение вопроса об источниках сборника и анализ его содержания.

Появление „Недельника“, как первой печатной книги на новоболгарском языке, рассматривается в связи с демократическими дамаскинскими традициями и нарастающими просветительскими требованиями в Болгарии во второй половине XVIII и в начале XIX века.

В 1906 г. А. Теодоров-Балан высказал мнение, что основным источником для Софрония послужил труд Никифора Теотоки „Кириакодромион“ (Москва, 1796 г.). Это мнение утвердилось и в науке. Сравнение между воскресными проповедями Софрония и Теотоки, однако, показало, что Софроний не переводил „Кириакодромиона“ Никифора Теотоки.

В собрании рукописей в Софийской Народной библиотеке найдены два сборника, списанные с книг Иосифа Брадатого (Янкулов — сборник № 689, 1755 г. и поп Тодоров—сборник № 760, 1758 г.), которые содержат воскресные поучения Софрония, но в другом переводе. Третий сборник, переписанный монахом Даниилом в 1626 г. (№ 304), охватывает те же воскресные поучения, но в третьем переводе. Со своей стороны, сборник, Даниила идентичен с 14 русскими сборниками XV, XVI, XVII вв. В части этих сборников как год перевода указан 1343 г., а в других — 1407 г. Этот старинный славянский перевод воскресных поучений появляется в XVI в. в России в виде печатной книги. Некоторые из этих воскресных поучений встречаются и в сербской литературе. Следовательно, речь идет о произведениях, известных в славянских литературах еще в XIV в. и широко распространенных. Отвергнув мнение Горского, что автором поучений в русских сборниках (следовательно и в сборнике Даниила, в сборниках Иосифа и в „Недельнике“) является патриарх Филофей, подтверждается мнение, что автором является патриарх Калека, высказанное М. Радулеску, которая, при исследовании источников дьякона Кореси, наткнулась на сборник № 304 и его связь с „Недельником“. Уточняется список, с которого переводил первый славянский переводчик и год перевода. Следует вывод, что 56 поучений из „Недельника“ принадлежат Иоанну Калеке.

Иосиф Брадатый переводит поучения с их более поздней редакции. Она заметна и в „Недельнике“, но с новыми добавлениями и изменениями, сделанными вероятно в Болгарии. Некоторые соображения и факты дают основание высказать мнение, что дополненный второй перевод более поздней греческой редакции поучений сделан болгарским переводчиком раньше Софрония. Софроний переписывал поучения со сборника XVIII в., изменяя его язык.

Из остальных поучений в „Недельнике“ Софроний вероятно перевел 10 с греческого языка, а 28 праздничных проповедей переписал с болгарских прологов XVI и XVII вв. При переписывании он придавал современный характер языку, чтобы создать народную книгу на разговорном болгарском языке.

Из содержания „Недельника“ самый большой интерес представляют воскресные поучения Калеки. Их можно охарактеризовать как произведения со сравнительно демократическим характером, связанные в ряде случаев с жизнью и интересами людей. Это объясняется отчасти более поздними дополнениями, и отчасти тем, как они были по началу написаны. Для своего времени Калека является прогрессивной личностью. При помощи „Недельника“ Софроний, с одной стороны, связывается с тенденциями демократизации в болгарской литературе XVIII в., а с другой, с прогрессивными традициями средневековой литературы.

По своему основному содержанию „Недельник“ представляет собой религиозно-поучительную книгу. Однако, по сравнению с дамаскинами, в „Недельнике“ заметно известное развитие, благодаря чему он связывается с началом болгарского Возрождения.

„LE NEDELNIK“ (RECUEIL DE SERMONS DOMINICAUX) DE SOFRONI VRAČANSKI

D. Petkanova-Toteva

(Résumé)

Considérant les lacunes que présentent les recherches faites jusqu'ici sur le „Nedelnik“, composé par Sofroni Vračanski et publié en 1806, le présent article se propose deux buts principaux: 1) élucider la question des sources de ce recueil et 2) analyser son contenu.

L'apparition du „Nedelnik“ comme premier livre imprimé en nouveau bulgare est examinée en connexion avec les traditions démocratiques des recueils ecclésiastiques (Damaskin) et les exigences culturelles croissantes en Bulgarie pendant la seconde moitié du XVIIIe s. et le début du XIXe siècle.

En 1906, A. T.-Balan pense que la source fondamentale qui a servi à ce recueil est l'œuvre de N. Théotokis „Kiriakodromon“ (Moscou, 1796). Cette thèse s'est affermie dans la science. Pourtant, une comparaison entre les sermons dominicaux de Sofroni et de Théotokis montre que Sofroni n'a pas traduit le „Kiriakodromon“ de Théotokis.

Deux recueils trouvés dans la collection de manuscrits de la Bibliothèque Nationale de Sofia, transcrits de livres de Josif Bradati (recueil Poptodorov n° 760 de 1758 et recueil Yankoulov n° 689 de 1755) renferment les sermons dominicaux de Sofroni, mais en version différente. Un troisième recueil, transcrit par le moine Danail en 1626 (n° 304), renferme

les mêmes sermons dominicaux, dont la version est différente des deux autres. Par ailleurs, le recueil de Danail est identique aux 14 recueils russes, datant du XVe, XVIe et XVIIe siècles. Plusieurs d'entre eux montrent comme date de la traduction l'an 1343, d'autres — l'an 1407. Cette ancienne traduction slave des sermons dominicaux paraît en Russie au XVIe siècle aussi en livre imprimé. Certains de ces sermons dominicaux se retrouvent également dans la littérature serbe. Par conséquent, il s'agit ici d'oeuvres connues des littératures slaves depuis le XIVe s. et largement répandues. En rejetant l'opinion de Gorski, selon laquelle l'auteur des sermons contenus dans les recueils russes (donc aussi dans les recueils de Danail, de Josif et dans le „Nedelnik") serait le patriarche Filoteï, il ne reste qu'à admettre l'opinion selon laquelle l'auteur de ces écrits n'est autre que le patriarche Kaleka. Cette opinion, avancée par M. Radulescu qui, en compulsant les documents du diacre Koresi, est tombé sur le recueil n° 304 et sa connexion avec le „Nedelnik". La transcription dont s'est servi le premier traducteur slave ainsi que l'année de la traduction sont précisées. Il s'ensuit que 56 des sermons du „Nedelnik" appartiennent à Ivan Kaleka.

Josif Bradati traduit les sermons de Kaleka d'après l'une de leurs versions plus récentes. Celle-ci est percevable aussi dans le „Nedelnik", tout en comportant certaines additions et modifications faites vraisemblablement en Bulgarie. Certains faits et considérations permettent de supposer que la seconde traduction complétée de la version grecque plus récente des sermons est due à un traducteur bulgare avant Sofroni. Celui-ci a transcrit ces sermons du recueil du XVIIIe siècle en modifiant son idiome.

Il est probable que dix autres sermons contenus dans le „Nedelnik" ont été traduits du grec par Sofroni qui a également transcrit les 28 oraisons solennelles des prologues bulgares, datant des XVIe et XVIIe siècles. En faisant la transcription, il a modernisé en même temps leur idiome pour en composer un livre populaire dans le langage bulgare courant.

Les sermons dominicaux de Kaleka constituent la partie du „Nedelnik" qui présente le plus d'intérêt. Ils apparaissent comme des ouvrages de caractère plutôt démocratique, rattachés par nombre de leurs éléments à la vie et aux intérêts des gens du peuple. Ceci est dû en partie aux additions ultérieures et en partie à la manière dont ils sont écrits en principe. Pour son temps, Kaleka se révèle comme une personnalité progressiste. Par son „Nedelnik" Sofroni se rallie d'une part aux tendances à la démocratisation dont fait preuve la littérature bulgare du XVIIIe s. et de l'autre, aux traditions progressistes de la littérature médiévale. Par son contenu fondamental, le „Nedelnik" est un recueil de sermons religieux. Néanmoins, en comparaison avec les recueils ecclésiastiques (Damaskin), il marque par certains de ses aspects nouveaux, une évolution. Par ces aspects, le recueil se rattache au début de la Renaissance bulgare.

СТАРИ СЛАВЯНСКИ ТЕКСТОВЕ[1]

Боню Ст. Ангелов

XI. Нова редакция на повестта за Иван Рилски

От многото съчинения, които били създадени в старата българска литература за Иван Рилски, безспорно най-хубави и ценни са творбите на Владислав Граматик и Димитър Кантакузин. Те заслужават високо признание не само и не толкова поради особените исторически сведения, които съдържат, колкото поради умелото и увлекателно разказване на определени случки из живота на Иван Рилски, тясно свързани с живота на народа. И нещо особено, извънредно важно — в тях личи отделният автор, чувствува се неговата индивидуалност, усещат се чувствата му, страданията и радостта му, омразата и любовта му. Малцина наши средновековни книжовници дават материал за такова по-релефно възприемане на техния вътрешен образ. Те обикновено се движат в кръга на една общоприета официална постановка на въпроси, третирани от тях по определена и традиционна линия. Говори се общо за героя (който почти винаги е някакъв светец), поради това казаното за един светец в повечето случаи свободно може да се отнесе и за всеки друг светец. Туй от своя страна обуславя известно сходство между отделните писатели, а оттук и сравнително голямата монотонност в развитието на нашата литература през средните векове.

Вл. Граматик и Димитър Кантакузин, както вече казах, правят изключение. И двамата живеят през средата на XV в. Безспорно самото време, в което те творят, е оказало известно влияние върху характера на творчеството им.

Владислав Граматик показва широка за времето си култура, плод на упоритата му самообразователна работа и на неговата любов към културата. Той е образован книжовник, грижовен компилатор, даровит разказвач с големи научно-литературни интереси. Добре познава съдържанието на славянските и византийските патерици и панегирици, оказали силно влияние върху неговия стил и език. Засега е познат повече като компилатор и преписвач, отколкото като творец на собствени оригинални произведения. Има основания

[1] Вж. Известия на Института за българска литература. Кн. III, 1955, стр. 167—182; кн. VI, 1958, стр. 251—276; кн. VIII, 1959, стр. 257—286.

да се предполага, че Вл. Граматик е написал и други оригинални творби освен прочутата си „Повест за пренасяне мощите на Иван Рилски от Търново в Рилския манастир". Тази негова творба му определя особено място в историята на старобългарската литература. Тя ярко очертава един талантлив разказвач, добре владеещ литературния език и стил на своето време.

Владислав Граматик изпъква като книжовник-патриот: той има определено отношение към покорителите-турци и дълбоко скърби за тежката робия, която балканските народи търпят от тях.

Рилската повест на Владислав Граматик е позната по две редакции — по-обширна и по-кратка. В науката преобладава мнението, че и двете редакции са дело на Владислав Граматик. По-обширната, макар и запазена по препис от по-късно време, се счита за първична, писана наскоро след самото събитие, за което разказва — пренасяне мощите на Ив. Рилски от Търново в Рилския манастир през 1469 г. Допуска се дори, че авторът възпроизвежда лични преживявания и впечатления. След 7—8 години, когато Владислав съставял Рилския сборник от 1479 г., той преработил своето произведение, изпускайки някои пасажи, и го притурил като допълнение към житието на Ив. Рилски от патриарх Евтимий, което той преписал в сборника. В. Сл. Киселков смята само кратката редакция на Рилската повест за творение на Владислав, а обширната — за дело на друг книжовник от софийската книжовна школа или от рилската школа. Това схващане обаче се нуждае от допълнителна аргументация — изнесените от Киселков съображения (и действително само съображения, нито едно конкретно доказателство) не са убедителни.[1]

Димитър Кантакузин е познат с повече оригинални съчинения в сравнение с Владислав Граматик. Две от тях са посветени на Иван Рилски: 1) Служба на Иван Рилски и 2) Житие с похвала на Иван Рилски. Особено ценно е второто му произведение — житието. Към своите литературни извори авторът се е отнесъл твърде свободно — възползувал се е само от вестите за по-главните моменти от живота на светеца, изложени у него в друг порядък. Творбата му е пропита с дълбоко лирична и непринудена прослава на Иван Рилски, умело композирана и изложена, поради което тя ярко се откроява в нашето литературно развитие през средновековието. Житието е ценно още и с това, че то разказва за завладяването на балканските народи от турците, предадена е скръбта на писателя от това печално събитие в живота на българи, сърби и гърци.

Тези две извънредно ценни произведения на нашата стара литература са познати по малко преписи. Разбира се, това още съвсем не означава, че не е имало и други преписи, днес неизвестни или изгубени. Обаче за тяхното разпространение в литературата през турското робство, за тяхното значение и въздействие върху следващи книжовници може да се съди по едно произведение, тясно свързано с тях.

Става дума за съчинението „Повестъ о возвращеніе мощеи святаго преподобнаго отца нашего Іоанна въ Рыльскую пустыню, како возвращеніе

[1] В. Сл. Киселков. Проуки и очерти по старобългарска литература. София, 1956, стр. 319—320.

бнстъ и когда". Още самото заглавие говори за известна връзка с произведенията на Владислав Граматик и Димитър Кантакузин. Тази пряка зависимост много добре проличава после от самото съдържание — на места то е почти буквално заемано, на други места са сторени известни отклонения, а на трети места разказът е предаден съвсем свободно. И въпреки всичко това в дадения случай нямаме никакво основание да говорим за обикновена и механическа сглоба от творбите на Владислав Граматик и Димитър Кантакузин. Пред нас стои едно съвсем ново съчинение, пак свързано с живота и славата на Иван Рилски. Неговият автор добре изявява себе си в мисъл и чувство.

Нещо по-важно — даденият случай представлява хубава илюстрация на литературния процес в старата българска литература, показва ни как са се използували предишни съчинения за създаване на ново произведение. Авторът широко черпи от книжовното наследство (освен Граматик и Кантакузин той безспорно използува и други творби за Иван Рилски), показва начетеност по въпроса. Така овладяното знание той излага в своята творба твърде свободно и увлекателно, без да спомене за изворите си. За него е важна целта — да пробуди чувства у читателя. А тия чувства не са само обич и прослава на Иван Рилски. Целта на непознатия автор е по-далечна и важна — да създаде у българина обич към своя народ, към своето минало. Това постига чрез изнасяне образа на Иван Рилски. И, от друга страна, той внушава чувство на ропот от тежкото робство на „агаряните", под което гинат православните балкански народи — българи, сърби и гърци. По такъв начин се е получило едно съвсем ново и ценно произведение на българската литература през епохата на турското робство.

Този ценен разказ се намира в ръкопис на Народната библиотека „Васил Коларов" — София, инв. № 9/931, листове 35^6—39^6 (по втората пагинация) или листове 55^6—59^6 (по сегашно състояние). За съжаление той не е запазен изцяло — липсва краят му. Ако се съди по остатъците от отрязаните в края на ръкописа листове, може да се допусне, че липсват 3—5 листа.

Целият ръкопис е посветен на Иван Рилски — всички поместени съчинения са свързани с него. Той е без начало и край, затова не се знае заглавието му. В сегашното си състояние обема 59 листа. Пагинацията е буквена, сложена два пъти: първата свършва с лист 31 (ѧѧ), а втората — с лист 39 (ѧѳ). Черковнославянска редакция. Понеже няма оцелели никакви бележки по него, трудно може да се определи времето на написването му. По езикови и палеографски особености може да се предполага, че е от втората половина на XVIII в. или началото на XIX в.

Ръкописът съдържа:

1. Служба на Иван Рилски, дадена под 19 октомври. Началото не е запазено — започва от лист 9 и свършва на лист 31^6. Показва голямо сходство с печатани вече служби на Иван Рилски.[1]

[1] Н. Рилски. Службы съ житіемъ преподобнаго и богоноснаго отца нашего Iwанна Рылскаго чѫдотворца. Белград, 1836, л. 7—17; Йорд. Иванов. Български старини из Македония. Изд. II, 1931, стр. 347—358; Б. Ст. Ангелов. Старобългарски текстове. Известия на Архивния институт, кн. I, 1957, стр. 274—283.

2. Житіе и жизнь и подвизи прⷭ̄дбнаго и бг̄оноснаго о̄ца нашего Іωанна пⷭ̄тнножителя Рыльскаго. Собрано ѡ̑ различныхъ̀ списателеи, паче же ѡ̑ Еѵѳимиа патріарха терновскаго, въ кратцѣ списаное — листове (по втората номерация) 1[а]—29[б]. Без завършък — откъснати са листове 30 и 31. Едноакво с обнародваното от мен ново житие на Иван Рилски по ръкописа на поп Йоан, писан през 1788 г. във Враца. Важен пропуск на новия препис е, че той не посочва в наслова си името на автора на туй ценно житие — монах Даниил, както е означено в преписа на поп Йоан.[1]

3. Житие на Иван Рилски — съкратено изложение на житието, писано от Евтимий. Без началото. Обема листове 32[а]—35[б].

4. Повестъ о возвращеніе мощеи стаго прⷭ̄дбнаго о̄ца нашего Іωанна в' Рыльскоую пⷭ̄тыню, како возвращеніе бысть и когда.

Поместената тук „Повест за Иван Рилски" допълва останалите съчинения — тя говори за онова, което липсва в тях и което представлява голям интерес за читателя. След като е узнал за живота и подвизите на Иван Рилски, за пренасянето на мощите от Рила в Средец, Острогон и Търново, у читателя естествено се поражда интерес да знае тяхната настояща съдба. Това тъкмо цели и въпросната повест. На същия лист, на който завършва съкратеното житие на Иван Рилски, писано от Евтимий, авторът започва своя разказ като допълнение към житието. Последното свършва с вестта, че мощите на светеца се намират в Търново (църква на негово име в Трапезица), дето те извършват чудеса. Целта на автора е да разкаже как и кога е станало пренасянето на мощите — „како возвращеніе бысть и когда", — както сам той пише в заглавието на творбата си.

Трябва да се съжалява, че тази повест не е запазена изцяло. Оцелели са другите съчинения за Иван Рилски в ръкописа, известни по много преписи, а най-важното и интересно съчинение в него е стигнало до нас в непълен вид. Пропаднали са важни моменти от разказа, в които се е говорело за изпращането на манастирската делегация в Търново, за посрещането ѝ от българското население, за потегляне за София и Рила, за пътя, по който се е движело шествието, за престоя в София и пр.

Независимо от това, че новата редакция на Рилската повест не е запазена изцяло, тя има важно значение за нас. Нейната стойност е преди всичко в литературно отношение — хубав и свързан разказ за едно важно събитие в живота на нашия народ през тежките години на турското робство. Разказът не е претрупан с много и излишни епизоди — дадени са най-важните моменти.

Най-ценното в този разказ безспорно е неговият увод. Тук авторът показва себе си, разкрива своята душа, своето патриотическо чувство и страда-

[1] Б. Ст. Ангелов. Из старата българска, руска и сръбска литература. София, 1958, стр. 69—97.

нието си от робията, под която гине българският народ. И нещо повече дори — скръбта му се простира и върху съдбата на другите християнски народи на Балканския полуостров — сърби и гърци. Неразумието на българи, сърби и гърци е причина за тяхната тежка съдба под „агаряните". Виждайки тяхното „безумие", бог ги е наказал с робството: „Н тако богъ прогнѣванъ праведнымъ своимъ сѫдомъ, оувы, грѣховъ ради нашихъ предаде всю землю агарѧномъ." Авторът не крие своето враждебно отношение към турците — те нахлуват на Балканския полуостров „ꙗко волцн свирепн лютнн"; те са „моучнтелн", „агарѧне". От техния меч падат много „ратотворцн". Българската земя е подложена на жестока сеч и пожар: „Wны мѣчнтелн н сты҃ню гⷣню попраша, монастнрен честнихъ н цр҃кве н многихъ сты҃хъ моцен сожгоша, нноцн же н нноконнъ н сто҃н н сщенницн н дꙗконы мечемъ посекоша."

Във втората — историческата — част на повестта се пристъпва конкретно към разказване на самото събитие. Най-напред се говори за възобновяването на Рилския манастир, който подобно на много други български манастири „запѣсте до конца н разорн сѧ ради варварскаго нахожденіѧ". Поради това авторът обещава накратко (въ кратце нсповемъ оубо) да разкаже „како н кнмъ образомъ обновн сѧ пакн сто҃ѧ обнтелъ Рылскаѧ". От него узнаваме, че турците изклали (съсекоша) част от християните, а други отвели като роби (въ работѣ wведоша). Авторът добре забелязал, че известно спокойствие в живота на християните настъпило едва след като турската власт укрепнала: „Н ꙗко оукрепнша сѧ, тогда оумнрн сѧ землѧ предннмн н въ тншинѣ преложн сѧ."

Друг нов факт, изнесен от неизвестния автор, е учудването на рилските монаси, когато им съобщили, че мощите на Иван Рилски се намират в Търново — един от вестителите дори „надпнсаніе прочелъ, напнсаніе на кнвоте его". Чувствата им са предадени така: „Онн же оуслышавше сїѧ, радостн нензреченныѧ нсполнншѧ сѧ н чѣдахѣ сѧ, ꙗко дотоле не бехѣ слышалн, где есть. Мнѣхѣ бо некамо отнесенымъ нмъ бнтн ради нахожденіѧ варварскаго н ради метежн н нестроеннен градскомъ во время взатіѧ w̃ агарѧновъ градъ."

Аз вече посочих, че главни източници за автора на повестта са били съчиненията на Владислав Граматик и Димитър Кантакузин. За илюстрация на тази мисъл ще приведа един пример:

Димитър Кантакузин

Марїн бл҃гочѣстивон ц҃рцн шѣдше, показоуютъ дѣло и роукоу помощи молетъ подати, Марїн, г҃ю, иже дш҃евнымъ тѣлесное побѣждающоу бл҃городіе, Гєωргїа бо хωлюбивѣшаг(о) деспота сръбскаго сощи дъщи, жена прилоучи се ц҃рствующомоу wц҃а бытн. Сїю оубо ц҃рь въ мѣсто мт҃ере имын, многымъ въ застоупленіе и помощь и паче Стыє горы Ѧѳωна, бо҃ю тако бл҃гонзволившоу, чѣсть тое велію и говѣніе подаваше въ вьсемъ, иакоже никомоу же въ своем' ц҃рствн нномоу.

Новата повест

И абіе со тщаніемъ wндоша ко бл҃гочестівон ц҃рцы Марїн, молаще ю и рвкв помощи просатъ подати имъ и неспосити имъ оу ц҃рм грамотное повеленіе, еже подати имъ отца тело. Беше бо сїа Маріа Георгїа Хр҃столюбиваго деспота сербскаго сващи дщи, жена же прилвчи сѧ ц҃рствующомв отца бнтн. Сію оубо ц҃ръ въ место матере имни, многимъ въ застѣплені и помощъ и паче Стыа горн Ѧѳона, бг҃в тако извол-ившв честъ тон велію и говеніе подаваше во всемъ, иакоже никому же въ своемъ ц҃рствін нномв. Беше же добродетелна и село.

Тази повест, разказваща важно събитие из историята на нашия народ, заслужава да бъде обнародвана. Тя влиза в цикъла на онези съчинения на старобългарската литература, които са отразили турското нахлуване в нашите земи и самото покоряване на българския народ. За съжаление днес ние знаем твърде малко домашни извори, които да разказват за турското владичество. Безспорно първите десетилетия са правели най-силно впечатление — те обърнали из основи живота на народа, били свързани с безброй жестокости, грабежи и пожари, с хиляди избити и поробени българи, материално изтощение, морално унижение и пр. Това е време само на страдание, без надежда. Хубав израз на народните чувства от тая тежка епоха е дал българският книжовник Исай Серски, който пише през 1371 г.: „Турците се пръснаха и полетяха по цялата земя подобно на птици по въздуха. Едни от християните бяха изклани, други отвлечени в плен, а онези, които останаха, и тях смърт несретна ги покоси, защото погинаха от глад. Такъв глад настана тогава, какъвто никога от създаването на света не е бивал и какъвто,

Христе милостиви, да не настава никога вече... Уви! Какво прискърбно зрелище бе настанало! Опустя земята, лиши се от всичките си блага, погинаха людете, изчезна добитък и плодове."[1]

ПОВЕСТЪ О ВОЗВРАЩЕНІЄ МОЩЕН СТАГО ПРПДБНАГО ОЦА НАШЕГО IWANNA В' РЫЛСКѢЮ ПѢСТЫНЮ, КАКО ВОЗВРАЩЕНІЄ БЫСТЪ И КОГДА

По положенн стыхъ мощен прпдбнаго оца нашего Iwanna въ славнемъ граде Търнове и пребыша тамо летъ доволна, различна сотворяюще чѣдеса. Потомъ воздвиже діаволъ бѣра и ратъ и ненавистъ между хрстіане. И восташа грецн на болгарн, такожде и болгарн на грецы, такоже и сербіе, между собою бранію бга велми прогнѣваша, еже проливати кровь неповинныхъ единоверныхъ хрстіан(ъ). И приложиша к' нимъ своимъ грехомъ грехи тажаншіа, еже проліати кровь единоверныхъ хрстіанъ неповинныхъ, за ныхъ же Христос' гсдь нашъ кровь свою пречстію проліа.

Гсдь же вида техъ безуміе и изгна их' ѡ црство, якоже Адама ис породи ранскіа, и древнаго Ілла ѡ стаго града Іерслима. И предаде ихъ агаряномъ на порѣганіе, да навыкнѫтъ смѣреніе, да навчат са, яко добро естъ покореніе и терпеніе. И тако бгъ прогневанъ праведнимъ своимъ' сѣдомъ, оувы, грѣховъ ради нашихъ предаде всю землю агаряномъ.

И приндоша они, всю землю ѡбаша и ратотворцн остріемъ меча падоша. И тако нелицемирныцн живота и црство лишиша са за грехъ свои и непокореніе. И тако агаряне пріндоша на бжіе достоаніе сѣдомъ праведнимъ всесилнаго бга яко волцн свирепи лютни. Они мѣчителн и стыню гсдню попраша, монастірен чстніхъ и цркви и многихъ стыхъ мощен сожгоша, нноцн же и инокинъ, и стан и сщенницн и діаконы мечемъ посекоша.

[1] Йорд. Иванов. Старобългарски разкази. София, 1935, стр. 54.

Въ то време и іаже в' пѣстыни Рылскон обитель прп҃дбнаго отца Iwанна запѣсте до конца и разори сѧ ради варварскаго нахожденіа. А еже како и кім' образомъ обновн сѧ паки сѣаѧ обитель Рылскаа, в' кратце исповемъ оубо.

По еже оудержатї агарѧномъ всю болгарскѣю и греческѣю землю и сербское началство, и много ѿ хрістіанъ бл҃городныхъ' и прослюден (sic) овн мечн с'секоша, нныї же в' работѣ ѿведоша, и не возмогоша никто противѣ статн нлї противнтн сѧ нмъ. Бг҃ѣ сице изволившѣ. И іако оукрепнша сѧ, тогда оумирн сѧ земла предннмн и в' тишинѣ прелож сѧ.

Мѣжіе тогда самобратіа, санмъ сщенства оукрашенн, родомъ болгарн, нх же прозваніа бѣхѣ нма первомѣ Iwасафъ, второмѣ же Дв҃дъ, третіемѣ же ·Ѳ·еофанъ. Сін бахѣ ѿ странъ средескнх', добродетелно живѣще. Потщаша сѧ болшее достигнѣтн и аг҃лскїн на себе полагатн образъ, единъ по единомѣ въ Рылскѣю входѧще горѣ и храмъ сѣаго запѣстившїн wбновлаютъ. Дело добро и бл҃овгодно, нм же мнози поревновавше житї, с' нимъ изволнша общее составлаютъ.

Снхъ добродетелное видевъ вса зран и прежде витїа ведыи, прїатъ нх' трвдъ іако прїатїа достоннъ, возлюби житїе іако его ради любве бывшее, бл҃гонзволн богатее техъ wдарити и къ множаншен ревности снхъ возвести. Wбавлаетъ пастїра овцамъ и отца показветъ чадомъ, тело, гл҃ю, бл҃женнаго и достохваланаго Iwанна. Слышаша бо сице, прїнде некто ѿ фїлїппѣполскаго града и поведа нмъ, іако виде мощи прп҃дбнаго оца въ Тернове на некое неведомое месте и лобзавъ нх'. Паки же по времени нѣ вестникъ прїнде ѿ тѣдѣ и тожде сказа нмъ, іако и надпнсаніе прочелъ, напнсаніе на кивоте его.

Они же ѹслышавше сіѧ, радости неизреченныѧ исполнишѧ сѧ и чѧдѧхѫ сѧ, ꙗко дотоле не бехѫ слышали, гдѣ есть. Мнѣхѫ бо некамо ѿнесеным҃ имъ бити ради нахожденіѧ варварскаго и ради метежен и невстроеніеі градскомъ во врема взатіѧ ѿ агарановъ градѫ. И сего ради не можахѫ ѹверити сѧ. И послаша ѿ монастіръ еднаго брата, ведѫща извѣстно тѣю землю. То-же шедъ, ѹведе извѣстно и видевъ самъ мощи с҃таго и пришедъ, повѣда имъ, ꙗко wбрете мощи с҃таго въ митрополіі и целовавъ іхъ. Они же, сіѧ слышавше, зѣло возрадоваша сѧ, и сотвориша бдѣніе и призневахѫ на помощь с҃таго.

И абіе со тщаніемъ ѿидоша ко бл҃гочестівом҃ цр҃цы Марін, молѧще ю и рѣкѫ помощи просѧтъ подати имъ и испросити имъ ѹ цр҃а грамотное повеленіе, еже подати имъ о(т)ца тело. Беше бо сіѧ Маріа Георгіѧ хр҃столюбиваго деспота сербскаго сѫщи дщи, жена же прілѣчи сѧ цр҃ствѹющомѫ отца бити. Сію ѹбо цр҃ъ въ место матере имѣи, многимъ въ застѫпленіі и помощь и паче С҃тыѧ горы Ѳѡна, бг҃ѫ тако извол҃вшѫ честь тон велію и говеніе подаѧше во всемъ, ꙗкоже никомѫ же въ своемъ цр҃ствіи иномѫ. Беше же и добродетелна зѣло.

Сіѧ никъ моленіѧ ꙗко ѹслыша, wбрадованнаѧ w вещи, ꙗко же и лепо бистъ, надежѫ искомомѫ дастъ, къ цр҃ю же ѹбо шедши, w с҃томъ бесѣдова. И повеленіе ѿ него написаное вземши къ сѫдіи Терновскаго града, никомъ повелевающе тело бл҃женнаго кроме всѧкаго прекословіѧ подати, еже и бистъ бг҃ѫ споспешествѹющѫ.

Желаемое ꙗко полѹчиша (по) повеленномѫ послати, посланіи (sic) прінд-оша въ монастіръ, сказаша и братіѧ . . .[1]

[1] Тук свършва ръкописът.

XI. Разказ за съдбата на човека

Всестранното проучване на старата българска литература се затруднява от обстоятелството, че са публикувани твърде малко материали от нея. Тази литература има почти десетвековно съществуване, а броят на обнародваните нейни съчинения е незначителен. Голяма част от печатаните произведения имат тясно религиозно, култово съдържание и предназначение — евангелие, апостол, требник, служебник и др. Тези творби са ценни за историята на писмеността у нас (първите техни преводи) и са във връзка с историята на българския език. Те не дават и не може да определят характера на старата българска литература преди всичко за това, че са универсални съчинения, важещи за живота на всички християнски народи през средните векове. Ценното за старобългарската литература, схващана в по-тесния смисъл на думата, трябва да дирим в други нейни творби — жития, разкази, повести, летописи, поучения, похвални слова и пр. В тях е налице преди всичко един повествователен тон, известна (по-голяма или по-малка) сюжетна линия; от друга страна, те очертават известен образ на героя, макар и в най-общи линии, или пък изразяват определени чувства на своя автор.

Нашата литературна история се интересува преди всичко от такива произведения на старата българска литература. Както вече казах, публикуваното в тази насока е малко. То е дело предимно на някои руски учени (Срезневски, Бодянски, Лавров и др.) и на българския учен проф. Йорд. Иванов. А това повествователно богатство е твърде голямо, както добре се вижда от прегледа на многобройните славянски ръкописи, оцелели до днес. Такъв художествено-повествователен материал ние може да очакваме предимно в т. нар. сборници със смесено съдържание, дамаскини, минеи, пролози, летописи. Тези ръкописи още не са използувани цялостно, много техни съчинения са непознати. От този нерадостен факт произтичат два извода: 1) следва да се засили издирването и печатането на такива творби, и 2) преждевременни и нетрайни се явяват някои обобщения върху развоя и характера на старобългарската литература.

Тук обнародвам един разказ под заглавие „Слово отъ свѧтыхъ книгъ и о небесныхъ силахъ и како создань бысть человѣкъ“. Неговият автор определено изхожда от позициите на официалната църковна идеология, черпи материал за своето изложение от църковно-богослужебната книжнина. Целта му е да популяризира библейския разказ за сътворението на човека, за неговото прегрешение и съдба при едно или друго поведение в живота. В него обаче добре се чувствува и влиянието на богатата апокрифна литература. Това особено прозира в пасажите, гдето се говори за дявола-изкусител на хората, за Сатанаил, за изкушението на Адам и Ева и др. Разказът твърде оживено рисува съдбата на праведника и грешника, техните чувства и преживявания. Характерни са и двадесетте митарства-изпитания, през които минава всяка душа. Извънредно ценно е известието, че хората (поради дяволска заблуда) все още живеят с някои езически поверия, че обожествяват природата:

„Овы отъ чл҃вкь вь тварь прѣльстн вѣрвѧтн, вь слньце же и мць и звѣзды.

Нны же вь морѣ и рѣкы и вь источнікы, и вь дрѣва польска, вь звѣри

н огнь, н въ нныѫ вещи различныѫ, ѣже невъзможно всѣхъ изрещи. " Или пък сведението за народните игри — „н плъсаниа, еже въ пирѫ н на свадбахъ н въ павечерницѣхъ н на игрищахъ н на оуланцахъ."

Изобщо по съдържанието на разказа може да се съди, че той е твърде старинен, възникнал е вероятно в първите десетилетия след покръстването на нашия народ. В него са засегнати важни моменти из живота на народа, даденните разяснения са предназначени за хора, които още не са наясно по много въпроси на християнската религия и които упорито се придържат о свои стари традиции. Поради всичко това в случая имаме работа с едно много ценно оригинално съчинение на старата българска литература.

Разказът не е лишен и от поетичен замах — говори се патетично, дори с известна ритмичност. Такива пасажи се забелязват особено в началото и в края му. Например: Н небо н земла повелѣниемь сътвори, врѣма н лѣта, сльнце же н мсць, н звѣзды, рѣкы же н морѣ, источнікы, звѣри н птица, парящѫ по въздоухоу, н рыбы въ водахъ, н дрѣва полска, плода животна н трѣвѫ сѣменн.

Показателна е и фразата за движението на ангелите: Шествие же нхъ скорѣе мысліѫ нли ꙗко мысль чл҃вча.

Разказът има есхатологичен характер. Оттук и широкият, плавен библейски тон в него. Обнародвам го по ръкописен сборник, намиращ се в Румънската академия на науките — № 298, листове 15б—24а, среднобългарска редакция, XV в.[1]

Слово ѡ стыхъ книг' и о нбсныхъ снлахъ и како създанъ быс(ть) чл҃вкъ

Понеже тайна сна не въсѣмн ѡкрывена быс(ть) и многымн чл҃вкы невѣдома, нѫ ꙗко же рече Кнрнлъ философъ: „Не того бо ради створенi быхомь да ѣмы и пнемь и облачнм са, нѫ да оуслышнмь гдвн, ндѫщѫ по немь бга." Нѫ понеже пѫтн гднемь не ходнхомь, нѫ заблѫднхомь

[1] А. И. Яцимирски определя ръкописа от XV в. (вж. Сборник ОРЯС, т. 79, 1905, стр. 447), а според П. Панаитеску той е от XVI в. (вж. Manuscrisele slave, vol. I. Bucureşti, 1959, стр. 397).

ѡ пѫтн истнаго, и помыслнмь како ны почестнлъ есть бь и съда ны нзь ѫтробы мр҃на и дш҃ѫ положнлъ, и пакы ѡ тѫдѣ нзведе. И небо и земла повелѣнїемь сътворн, врѣма и лѣта, слнце же и мць, и звѣзды, рѣкы же и морѣ, нсточнїкы, звѣрн и птнца, парацѫ по вьздѣхѫ, и рнбы вь водахъ, и дрѣва полска, плода жївотна и трѣвѫ сѣменї. И а҃гглы хранїтела на съблюденїе дас(ть).

И сн вьсѣ съда. И над' снмн вьсѣмн цр҃а ны поставн, да обладаемь нмн. Нѫ аще бн вѣд(е)ль чл҃вкь, каковаго емѣ цр҃ства ѡлѫчень быти емѣ лѣности ради своѫ и ѡ каковы славы емѣ ѡлѫчень быти, еже ѡ ба и ѡ ст҃ыхъ его, и вь каковы вьнїтї мѫкы, то много бн са емѣ плакати вь дн҃ь и нощь, кь бг҃ѣ м(о)ла са съ сльзамн и кланѣѫ са, все помнноѫ беспрѣстанїа. Нѫ понеже многымн льс(ть)мн дняволнмн ѣкраденї быхомь, понеже дняволь многы льсти нмат, ащє бо не възможет' ны вь мѫкѫ вьврѣщн, да лѣностнѫ ны ѣкрадет', и чюжда ны творнт' вѣчнаго бг҃ого цр҃ства. И бѫдемъ забывенї ѡ лнца бна. И се бо не пр(о)сто мѫка ес(ть), нѫ и велмн тѫшко, иже нн҃ѣхъ вндѣтн вь славѣ и покон, радости радующнхъ са, себе же вндѣтн всего сего лїшена. Лучє бо мн бн не роднти са, нежелн вь такомь ст҃ѣ быти, ащє ѣбо вьскажѫ по внднмомѣ образѣ ѡ цр҃ствѣ бн҃ сѣа прнчѳѫ.

Ащє бн которы цр҃ь нлн велькѫ' обѣдь ѣстронль и вьса бн почель ѣгодныѫ емѣ, единомѣ же ѡ нїхъ не показал бн чьстн за нѣкоѫ внноѫ. Онѣмже сѣдящнмь, ядущнм' и пнщнмь и веселящнм са, что ѣже таковы помышлѣетъ, ѡлѫчень того внднмаго весела? Таковы лѣче бн ѣзволнл не вїдѣтї сего.

Тако бо, нже прѣбывае вь лѣности вѣка сего, то таковымь лѣче бн не роднти са, нежелн ѡ таковыѫ ѡпасти славы. Слышаль лн есн ѣбо? Нѫ

аще и чюл' есн, іако єдинь дн҃ь вь свѣтѣ ономь цр҃ства бна лоучше тысѧще лѣт' вѣка сего.

Хотѧн бл҃гы чл҃вколюбец' бь сего мира створити ѡ небытна. Прьвѣе помысли нб҃сныѫ силы. И помышленіа дѣло бысть. Быс(ть) же всѣх' чиновь .в҃і. Оустрои же всѣкомѹ чинѹ чиноначалніка и воеводѫ. И овы же поставн ѡ нїх' вь сладословне. Пѣс(ень) же нх' ис(ть) сице: „С(ва)т(ь), с(ва)т(ь), с(ва)т(ь) г҃ь Савао҃ѳ, испл҃нь небо и зема славы твоѫ." Єдни же ѡ нїх' стоѫт' непр҃стано дн҃ь и ноцъ. Нні же пр҃ставлені вышѫ на сл҃вѣѫ. Сл҃вят' же б҃ѹ мыслнѫ. И еже что старѣишимь вынідет' вь ѵмь, то повелѣваѫт' сьзаднѹ нх'. Шествне же нх' скорѣе мыніѫ нан іако мысль чл҃вча. Овн же сѫт' ѡ нїх' на сьблюденіе и на сьхраненіе чл҃вкомь посылаемн сѫт', нже сѫт' Хранітелне дш҃амь. Дрѣѕн же на помоцъ нашѫ посылаемн сѫт'. А нні на казьнь съгрѣшѫщінѫ'.

Зрака же а҃гґлска и красоты невьзможно ис(ть) како оусты чл҃вческымн исповѣдатн, б҃га же не вндѫт' како ис(ть), славѫ же вндѫт' и ты ѫ по ѵчастнѹ(?).

Бѣ же старѣишина а҃гґламь, наречены Сатанаил, прьвы воевода. И позавндѣ бн славѣ и помысли в себѣ, г҃ла: „Іако поставѫ пр҃сталь свон над ѕвѣздамн и бж҃дѫ подобенъ вышнемѹ и да ма славят' чинь, сѫщн под' мноѫ." Бь же вїда, іако се помышлѣетъ и пр҃дас(ть) Мнхаилѹ старѣишеньство на всѣх' силах' нб҃ных' а҃гґль, нже быс(ть) вторы воевода, бомь поставленъ. Тогда повелѣ г҃ь Мнхаилѹ пр҃ставпніка сьврьщін долѹ и сь ѡстѫпнымн его силамн. Тогда ѕвржен' быс(ть) началнік' сьблазномь, о лѫкавы днаволъ и сь ѡстѫпнымн его силамн, нже вь бѣсы прѣмѣнішѫ са грьдына ради. Не сѫт' тацн быле черні, іако же ѫ вндимь, нѫ сѫть огнеѡмраченін. И по сем' сьбра Мнхаиль вьса нб҃сныѫ силы и рече: „Вынмѣм', еже нарицает' са, вынімаемь себѣ и мы да не такожде ѡпадемъ."

Понеже нѣцн гл҃ат', іако не хотѧн поклонíти сѧ дн҃аволь Адам8, того ради w҃паде, небонь дн҃аволь пр҃ежде рожьства чл҃вѣк' w҃паде. И пакы помысли бь҃ вторѫ҃ тварь вь малѣ велíкѫ, еже сьзда чл҃вка втораго а҃гла на земн и поклонíка. На се бо сьздань быс(ть) вьсѣк' чл҃кь, еже д҃шеѫ҃ славнти ба҃, а тѣломь покланѣти сѧ ем8. То тако а҃глн на нб҃сн ба҃ пожт', а чл҃вцн на земн. Всѣ бо дѣла разна сѫт' а҃гламь и чл҃вкомь. Мл҃тва же едино кест(ь) дѣло а҃гламь и чл҃вкомь. Тѣло же едино лише чл҃вкомь, а д҃ша подобне а҃гласко, невиднмо бо и беспльтно и неосѧжемо. Испльнена же вьсѣх' 8довь чл҃вческыхъ, развѣ и мѫжества и женства, и свѣтлн паче сльнца седморицеѫ҃ велмн. Таковы сѫт' посылаемы д҃шѫ҃ чл҃вкомь, нѫ҃ не таковы нзь вьсѣх' исходат'.

Пр҃ежде бо Адамь сьздань быс(ть) бомь w҃ зема сь Евгоѫ҃ и w҃ себе нма д҃шѫ҃ вьдьхнѫ҃. И вьведе ѫ҃ вь рай, пищѫ҃ и дас(ть) нмь, заповѣдаѫ҃ сьхранíта. Позавидѣв же сотона дн҃аволь Адам8 да бн ею како сьблазнíл и пр҃ельстнѫ҃ пр҃ельстнл', и заповѣд' бнѫ҃ да бнста пр҃естѫпнла, іако же и сама пр҃ежде бесьмр҃тна бѣста и нага, и не стыдѣста сѧ. И безь всѣкоѫ҃ печалн бѣста. И нíкое же бѣ нма дѣла, развѣн мл҃твы. Адама же не вьзможе како пр҃ельстнти, іако крѣпок' бѣше. Нѫ҃ обрѣте Евгѫ҃, іако слабѫ҃ сѫщѫ҃ и пр҃ельстн. Евга же Адама пр҃ельсти. И оба пр҃ельстнста сѧ и заповѣдн бнѫ҃ не сьхранíста. И тогда нзгнана быста нзь раıа и вь сьмрьть осѫ҃ждена быста. И по семь сьшнста себѣ рнзы кожаны, занеже нага іавнста сѧ. И быста вь печалн и вь скрьбн велнцѣ, земла wсѫ҃ждена дѣлатн. И вь печалех' породнста чада. И w҃ снх' испльнí сѧ вес' мнр҃ъ. И поставн бь҃ второе Адам8 и родь его, іако не нмѣти нного ба҃, развѣн мене. И 8ставн же рокь жнтн8 чл҃вческом8 на зем(е) з҃. тысѫ҃цъ лѣт' и еже что сѧ нх' нзберет' вь з҃. тысѫ҃цнх' лѣтѣхь с҃тыхъ' по закон8 ѹ҃жившнх'. То тѣмн

неспльнїт' чинъ а҃гласкы, спадшин сь нб҃ес'. Аще ли кто съгрѣшит', да положилъ ес(ть) емъ бь҃ покаанїе. Аще покает са истинно, тогда приимет' его бь҃. Аще ли кто съгрѣшит' и не покает са, нї възвратит са ѡ̑ пати (sic) безаконаго, то такови примѫт' бесконечѫ мѫкѫ.

Да сего ради велми завиди родъ чловѣческомъ дїаволь и не оставѣетъ нх҃' прельщаѫ. Овы ѡ̑ ч҃вкь въ тварь прельсти вѣрѣвати, въ сльнце же и мсць и звѣзды. Ины же въ морѣ и рѣкы и въ источнїкы, и въ дрѣва польскаа, въ звѣри и огнь, и въ иныѫ вещи различныѫ, ѥже невьзможно всѣх' изрещи. И врагы бъ҃ сътвори. Ѩко же и самь ѡ̑паде ѡ̑ бг҃а, тако хощет' и нас'. И аще би емъ възможно вса ч҃вкы прельстити и ѡ̑лѫчити ѡ̑ ба҃, да би емъ не единомъ въ огнї въ негаснимомь быти. И своѫ завистиѫ прѣстѫпникы бнѫ многы ч҃вкы сътвори и ѡ̑лѫчилъ, мѫцѣ вѣчнѣи по винѣ сътвори.

Прьвы мирь водоѫ потопи бь҃ за грѣхы. Тькмо единого Ноа прѣдиаго съблюде съ женоѫ и съ трїми сны и женами нх҃'. А на Содома и Гомора и на околныѫ его каменїе wгьное посла на ня. И тако пог(ꙁ)би ѫ, а Лота прѣдиаго избави ѡ̑ съмр'ти и .в҃. дъщери его. А изранатѣны въ пѣснї егда изведе ѫ гь҃ и зема из работы египетскыѫ Моисеwмь ведѫще ѫ въ пѣстына въ зема обѣтованѫа. И многа чюдеса сътвори w нїх': маноѫ съ небес' питаѫ крастѣлми и водоѫ ис камене. Ѩко за м҃. лѣт' нї риза нх҃ съдра са, нї сапози нх҃' истъпкаѫ са. И море Черьмное проведе ѫ ѩко по сухѫ, Амалика оржѫжиемь погѫби и сих' потопи водоѫ. Сих' же море проведе и побѣдиша пльк Амалика. И ѡ̑ сихъ въсѣх' избави ѫ бь҃. И потомь всѣ забыша бг҃дти бнѫ и чюдеса ѩви имь. И по семь въсташа играти и съблаждиша съ ближнїкы и съ сестрами. И том' часѣ растѫпи са земѣ и пожрѣть нх҃ ✝ кг҃. и погыбоша. Се же показа образь мѫченїѧ всѣмь съгрѣшаѫщимь и не вѣрѣваѫщим' мѫченїѧ, ни покаѫщим са.

Н по семь вндѣвь бь родъ' чл҃вчь ѡ҃ дїаволл мл҃чнмь н мл҃срдѕвл н не презрѣ. Н прѣжде пл҃стн пророкы проповѣдатн бне рождество на земн н въчл҃вченїе. Н по семь посла единочл҃дагѡ сна своего въ мръ. Н по семь пѕстн своего архагела Гаврнла вь Назареа градъ кь дв҃цн Марн(н) прѣчнстѣн бл҃овѣстнтн ен сна бна рождество н зачатне ѡ҃ стго дха бесѣмено на спснїе чл҃вкомь. Н прнсмь пльть ѡ҃ дв҃ы г҃ь н образомь быс(ть) вес, чл҃вкь н бь. Всѣ прѣтрьпѣ нашего радн спснїа. Н на земн пожнве н стрстн многы прѣтрьпѣ, ѡ҃ тварн своѫ за ланнтѫ н ѕдареннѣ прнѫт', н поржганїе н wпльванїе, н трьстнѫ по главѣ внемь, н вѣнецъ ѡ҃ трьнїа вьложншѫ на нъ. Мнѧщн бо дїаволь чл҃вка его сѫща, а не ба. Н по семь нлучн жнды распатн его, фарнсен, еже н кнїжнїцн вѣдѧще, нако снь бн нс(ть), завистнѫ распенше н, кь крст҃ѳ прнгвождень быс(ть), жльчн оцта напоенъ быс(ть). Н копнемь вь ребра прободень быс(ть). Н съмрьть вькѕсн нако чл҃вкь. Н вь гробѣ положень быс(ть) н вьскресе вь .г҃. днь, ѕвѣрн ѕченїкъı своѫ. Н по семь вьзнесе сѧ на небеса н сѣде w десннѫ оца.

Н пакы прндет' сѫднтн жнвымь н мрьтвымь'. Жнвн же сѫт', нже сѫт' вь добрыхъ дѣлѣхь прѣбывалн, а мр҃твн-грѣшнїцн. Тогда бо Монсеемь бь сп(а)се Нзрлѣ ѡ҃ работы фарановѫ н скозѣ море проведе. Нїнѣ же намь быс(ть) хь вь Монсеа мѣсто, нзвода ны ѡ҃ работы дїаволѧ, новаго Нзлѣ ѡ҃ морѣ жнтнѧ сего н вьзводан на правое сновьство, нже бѣ нзгѕбнль прѣотець нашъ Ддамь. Н сьзда бь чл҃вка н дас(ть) емѕ законъ. Н подас(ть) на дїавола чес(т)ны крсть, а на сѣтн его помощь стыѫ кнїгы, ѫже wбнажаетъ всѧ непрнязнїѫ льс(ть).

Егда же крщаемь нс(ть) вьсѣк' младенецъ, тогда посланемь бывает ѡ҃ ба аггль на сьхранение вь семь жнтн чл҃вческое. Ѫкаваго же сотоны аггль даемь бывает', егда нс(ть) вь съмысль і разѕмном' w злѣ н добрѣ.

Єгда же начьнєт' вь правдѣ пребывати чловѣкь, то пріемлет' над німь старѣшеньство бн аггль и съхранѣетъ ѡ вьсѣкого лжьствна діаволѣ вь нощ' и днь. Имат же и съвѣт' къ себѣ дша. Она съ агам' вьсѣ блага дѣла еж написает' ѡ юности даже до старости. Єгда же начьнєт' пакы чловѣкь вь злыхъ' дѣлѣхъ' пребывати, тогда пріемлет' влас(ть) и старѣшеньство лжькавы аггль сотонін' на таковѣмь чловѣкомь и вса грѣхы его хода, написает в' слѣд' его, дневныя же и нощныж. Аггль же гдь плачет са таковаго чловѣка. Аще ли покает са, то пріемает' его аггль бн старѣшеньство и влас(ть). Тогда аггль Сотонінь плачет са его.

Пакы же сжт' мнозн не вѣрѫще, ні послѫшати хотѫще, яко испытаема ес(ть) дша чловѣк ѡ съмрьти, єгда же исходит' ѡ тѣла. Понеже поставилъ ес(ть) бь испытанїа три вьсѣкомѣ чловѣк. Пръвое, єгда хощет, разлжчити са ѡ тѣла. Прѣжде бо придѫт' бѣси и преставят' ен дѣла еж, яже съгрѣшилъ бѫдет' ѡ юности и до старости. ѡвиваѫще хартиіаны свиткы и начьнѫт' облачати дшж, исповѣдаѫще ен грѣхы, жже съгрѣши вь всемь жити, рекѫще: „Или забыла есн, еже съгрѣши вь вьсемь жити'? Нж мы не забыхомь, нж свѣтлож ж написахомъ". И по семь престанета аггла. в., посланна на дшж.

Єгда же взрит' ж дша и ѫжаснет са, образь и вса лѣпотж измѣнїт'. И за снмь явит са съмрьть, ѡржжна всѣка носа: меча, пилы, секыры, ражны. И пришед', разьемлет' вса ѣды чловѣкыж по съставохъ'. И по семь главж всѣчет. И по семь горести напълнит чаша, дас(ть) ен испити. И нѫждеж страшнож дша ѡ тѣла изыдет'. И станет' дрьжима дша, зрѣщи на свое тѣло, яко же би кто изьвалькалъ са изь своѫ рызы. И потомь би сталь, зрак ж.

Тако станетъ дша, зрящи свое тѣло, ѡ него же изыде, умилено къ аггламъ възираѭщи, видящи дѣла своя всѣ представлена предъ собоѫ, добра и зла, извѣщаема о извѣстѣхъ.

И по семъ въземше дшѫ, на въздухъ понесѫтъ къ дрѹгомѹ испытанію, еже сѫтъ. к. мытарьства, бгомь поставлена на въздусѣ предъ враты нбснымн на испытаніе высѣкон дши, исходящи ѡ тѣлесн и градящи къ нбсн.

Прьвое — обльганіе, єлнко ѡбльга ѡ юностн до старостн.

В. — оклеветаніе, єлнко чвкь ѡклевета.

Г. — завнс(ть), єлнко комѹ завндѣхомь.

Д. — лъжа, зде бо дрьжѫт сѧ лъжѫ нашѫ ѡ юностн до старостн.

Є. — нарос(ть) и гнѣвь нлн на чада, нлн на рабы, нлн на высѣкого чвка.

S. мытарство — грьдос(ть), єлнко разьгрьдѣхом' колн.

З. — бѣсловне, срамословне, бестѣдна словеса и плѧсанїа, еже въ пирѹ и на свадбахъ и въ павечерніцѣхъ, и на игрнщнхъ и на ѹлнцахъ.

Н. мытарьство — рѣзонманіе и граблєніе и мьздонманіе.

Ѳ. мытарство — тьщеславне, что славы ради и хвалы чвческыѫ

І. — златолюбне и сребролюбне.

Ѯ. мытарство — пнѧньствьное и всечаніе наше исчетены сѧ(sic) ѡ бѣсовь и пнѧньства.

В|. мытарьство — злопомнѧніе, єлнко злопомнѧхомь.

Г|. мытарьство — чародѣаніе, вльхованіе и потворн.

Д|. — обыѧденіе и раноѧденіе и полѵдное ѧденіе, и танное ѧденіе и пнтне наше ѡ юностн до старостн нашеѫ.

Є|. мытарьство — еже отроцн[1] съ отроки и дѣы съ дѣами.

[1] Над същата дума е добавено о т р о ч е.

S̄l. мытарьство — прѣлюбодѣѧство, еже мужне творат' ѡ жень своихъ блжд', и жены ѡ мужи своихъ съ чюждими мужи.

Z̄l. — оубииство и высѣкыи раны или биениа или трьзаниа власомъ.

H̄l. — татба и всѣко краденіе и подробнѫ опытаѫт' дш̄ѧ мимоходящѧ.

Θ̄l. — блжденіе и всѣк' блжд', еже съ скотомь и съ блждницами и ржчны блжд'.

K̄. мытарьство — немилосрьдие и скупос(ть). Зде бо wбличаѫтъ дш̄ѧ бѣсн, аще бждет' или брата досадила или ницѫ, или изгнали из домѫ своего, или коли грѣзаем са на кого. То тѫ обличаѫт ны бѣсн и прѣпираѫт ны.

Аще бо и вса заповѣдь бж̄ѧ неправимь, а бждемъ немсрдн̄, ни мастви на ницѫ или на рабы своѧ, не подаваѫще доволнаго wдѣниа и пищѧ, делом же наслѣѫще и нинѣми бѣдами, да егда бждет' испытаема дш̄а и истѧзаема ѡ выздѫшныхъ бѣсовъ. Да аще имат' добра дѣла дш̄а и истиное покаание, то тѣми ископаѫщи са высѣ си прѣходит и потомь выходит' въ врата нб̄сна, радоуѫщи са, яко избы лжкавыхъ' выздѫшныхъ бѣсовь. И потомь срѣтаѫтъ ѧ дрзи аг̃ли, послани по нихъ' дш̄ахъ' чл̄вкь, весело радоуѫт са, яко избы лжкавыхъ' бѣсовь и цѣлѫть ѧ wбымаѫще.

И потомь приносима бывает' къ прстлѫ ба̄ вседрьжителѣ и поклонит са подножи ба̄. И потомь прѣдас(ть) Михаилѫ завѣта и гл̄ет: „Иди, веди дш̄ѧ сиѧ и покажи обитѣли стыхъ' и нбсныѧ полаты и раискыѧ.“ И дш̄ѧ правдныхь сѫщѧ въ ран.

И дш̄ѧ грѣшныхъ' сѫщѧ въ адѣ и всѣ грѣшныхъ', еже хотат са мучити въ вѣкы бесконца. И носима бывает' прѣжде по нбсн̄ и показаѫт ѥи полаты стыхъ' и град' вышни Ерслмь, еже самь гь по вьзнесени съда. И потомь несома бывает' въ ран къ правднмь дш̄амь. Исходаще же дш̄ѧ

праведныхъ' и срѣтаютъ' а обымающе и целующе. И по сем' сводятъ ѫ въ адскѫ пропас(ть), идеже затворены сѫт' душ̄и грѣшныхъ' ѿ вѣка. И показаютъ ен мѣста, идеже мучитъ са имь. Понеже мука далече ѿ мира на западѣ. Сн же вьсѣ мѣста обыходитъ' душ̄а праведнаго за .м. дн̄и. И потом' выносима ес(ть) въ рай въ мѣсто покойно до послѣднаго вьскрсен̄іа вьсѣхъ'.

Грѣшнаго же душ̄а, егда изыдетъ' ис тѣлесе и престанетъ' ен бѣсн и принесетъ' вса грѣхы еѫ, ѫже ес(ть) сьтворилъ ѿ юности и до старости, напнсаны въ свитцѣхъ'. И наченетъ' ѿвивающе облачати ѫ да не лъзѣ са ви ѿ нихъ' запрѣти. Нѫ понеже и лѣтъ' и мс̄ци, и врѣмена и дн̄и и часи, и празниц̄и съ памятиѫ испнсан̄і сѫтъ, еже когда съгрѣши, въ которое лѣто нли мс̄ць, и врѣма и часъ, нли въ кьи празник̄ъ, нли до ѡвѣда нли по ѡвѣда, нли в' дн̄ь нли въ нощъ. Да аще исповѣдалъ са бѫдетъ' оц̄ѳ дх̄овномѳ и показал са и не възвратил са бѫдетъ' къ нимъ, то ѡбрѣтаютъ са заглаждена, понеже невидимо заглаждаетъ ѳ нихъ' дх̄ъ сты. Бѣсн же вѣдатъ', яко показан̄емь истинымъ загладишѫ са и скрьбятъ' не полвчивше.

Аще ли бѫдетъ' оутаилъ своѫ грѣхы и не повѣдалъ оц̄ѳ, оц̄ь же его за то стыд са, не положилъ бѫдетъ' емѳ за грѣхъ' ѡпитимие, рекше: „Добрыхъ' дѣлъ мастна, матвы и поклона и поста“ и проча добра дела. И не наказалъ бѫдетъ', ни выстагнѫлъ, да не пакы творитъ', ни съгрѣшитъ' такожде. То таковаго грѣси обрѣтаютъ са въ свитъцѣхъ' незаглаждени, нѫ все съ памятиѫ напнсана. То такова прииматъ' бесконечиѫ мукѫ и ѿ ба. Понеже вѣда грѣхы его, не положи емѳ показан̄е. За то и ѡнъ тако вѣда, изыска себѣ такова оца по таковник̄а и показа са ѳ таковаго.

И потомь вьсхытима бѫдетъ' душ̄а лукавыми бѣсы и внема лютѣ. И не дадяще и до пръваго мытарства вьзыти. Нли затворима бываетъ' въ

адѣ вь тьмѣ и сѣнї сьмртнѣн, ндеже дшѫ грѣшныхъ сѫт ѡ вѣка затворены. И тѣ сѣдат, плачѫще са, ожидаѫще дне сѫднаго и великаго.

Нѫ на прѣжде глна вьзыдемь. Понеже мнозн сьблажнат са, рекѫще, ако нѣс(ть) стыхъ на земн. И тако заблѫднша мнозн и погыбошѫ. И многыѫ вь слабостъ сьведошѫ, ѡнѣхъ же слышѫще и на нїхъ вьзираѫще. И сьстѫпїшѫ сь пѫтн истнаго и заблѫднша таковыхъ не (. . .) гласа послѣшаѫще. Понеже невѣденїе злѣ ес(ть) и съгрѣшенїе. Аще ан бншѫ пыталн бне ецглне и стыѫ кнїгы, еже бнѫ ѣсты речена быша: „Не прѣндет родъ сьн, дондеже сн вьсѣ бѫдѫт. Право гла вамъ, небо и земѣ мнмондет, а словеса моа не мнмондѫт, нї нзмѣнат са.“ Се тькѣѫ лѣка еуглнсть, гаше ѡ стыхъ: „Се прѣндет родъ сьн и не оскѫдѣѫть, праведнї и стн до скончанїа мрѣ.“ И Маѳен тако свѣдетельствѣетъ. Iwan Бгословъ и Павель апсль рече: „Не вси во ѕмрем са(sic) вь мьгновенї ока, рекше вь брьзѣ.“ Тогда во вси чловцн не нзмрѫт, нѫ останѫт же мнозн праведнїцн, хранїмн бгомь и неразлѫчнмн дшеѫ ѡ тѣлесъ. И нні мнозн о семь прорекошѫ. Аще кто хощет пытавь, обращет.

Се ѣже вндмь кончїна мрѣ, прїближн са и рог жнтню и лета скратншѫ са и ѣже мало нашего живота. И се, ако же рече гь: „И сьбышѫ са вьстатн нмат зыкъ на зыкъ, и црство на црство, и страна на страню, и црь на црѣ, и кнзъ на кнзѣ, и епсп на епспа, и чрнець на чрнца, и сьсѣдъ на съсѣда, и братъ на брата. И бѫдѫть глад и пагѣбы, и потржсн по мѣстохъ(sic). Все же то начало болѣзнемъ.

По скончанї же семь, мсць помрькнета(sic) и звѣзды спадѫт, нбса свнѫт са ако и свитокъ и снлы нбсныѫ ѩват са. И по семь снь бн прндет, Хотѧн сѫдитн всемѣ мрѣ.

Скончавшем бо са рог жнтїѣ и оставшем са г.-ѡмь лѣтомь седмотысѫще и црство антихрстово. И по скончанїн г.-ѡ лѣт црства его, послет

гь Михаила и Гавриила. И въстрѣбита въ рога овнѣ. И въ мьгновени ока въскроснѫть мрьтвии. И прѣжде въскроснѫть мртвии праведни по добродѣтелѣх. Послѣжде въскроснѫтъ грѣшьници, омрачени по злъмь ихъ дѣломь. И посемь огнь невгаснмы потечеть ѿ въстока, поядаѫ горы и каменіе, и дрѣва и морѣ, и вса виднмыѫ вещи, развѣи чловѣкъ. ѿ ярости огньныѫ яко воскъ ставь, изгараеть вскозѣ тронъ ѡгнь негаснмы. Подобаетъ родѫ въсѣческомѫ пронти и не бѫде(sic) где вѣжати, ни съкрыти са. Ни бѫдет' болѣзнь и скрьбь, конца не имѫщи, ни вѣхы. Паче же грѣшнымь и не покаявшим са. И скрьби ни единоѫ же имѣвше о дши своен. Ни въ покои многѣ и пищи и питн. Паче въ блѫдѣ и прѣлюбодѣяни и въ прочихъ' нихъ' грѣсѣхъ' лѣта своя скончавше. Да тѣм' явит са имь ярос(ть) бжіа, пльна гнѣва и ярѫ бѣдѫ ѿмьщенїа носѫщи.

Не явит бо Хлада яко тріемь отрокомь, праведнымъ' же явит Хлад', а не огнъ. Ни имже сѫт' и вьсих нѣкоторн недостатци, рекше мала нѣка съгрѣшенїа имѫще, не исправлена яко чловѣцї. Понеже единь бъ без грѣха, ниже пльть вьзат' нашего ради спсніа. Да снмь огнемь искѫснвъ, очістивь обращетъ ѫ дос(т)онны себѣ. И просвѣтат са телеса ихъ комѫждо по добродѣтелѣх. Пр(а)в(е)дны(мь) дает' свѣт', а грѣшнымь — опаленіе и омрачение, прошечим же имь сиѫ огньиѫ рѣкѫ.

Огньна же сна рѣка, по повелѣнїѫ бжіѫ послѫжившн, ѿндет' къ западѫ. И тѫ оучинит са езеро ѡгьное на мѣстѣ грѣшнымь. И посемь земѣ бѫдет нова и равна, яко бѣ искони. И бѣла паче снѣга. И по повелѣни бжі прѣмѣнїт са и бѫдет' яко злато. Изыдет' трѣва и цвѣти различни, невладѫщи, дховні сѫще. И посемь дрѣва не яко сиа виднма сѫще, ни высотоѫ и лѣпотоѫ и величествомь сѫще, невьзможно кс(ть) како вѣсты чловѣческымн исповѣдати, понеже сѫт' дховна.

ЈЕДАН БУГАРСКИ ТЕКСТ „СЛОВА КНЕЗА ЛАЗАРА“

Л. Чурчић

У делу „Опис на славянските ръкописи в Софийската Народна библиотека, том II“[1] Б. Цонев описује Зборник из 19 века са Езоповим баснама, Словом кнеза Лазара „когато побѫждàваше свòйте воины за бòй на Косòвото полѐ“, и приче „Баща и син“. У опису Б. Цонев пише: „Езопови басни, превеждани през XIX в., 64 листа 16⁰, писани като че от разни ръце и на разни тетрадки, подшити заедно, без кори.

На предните 12 листа са разни бележки, лексикални и граматични; обясняват се някои чужди и непонятни думи (не винаги вярно).

Език книжовен. Употребява ѫ. Изглежда, че ги е превеждал от черковнославянски извор. Между басните (на л. 15) има и

Слòвото на кнѧза Лàзара, когàто побѫждàваше свойте вòйны за бой на Косòвото полѐ.

А на л. 17 б: Баща и син (се съдят пред Соломона).

Доставил от София Хр. Костов.“[2]

У Зборнику је и цедуљица са текстом:

„Езопови басни, превеждани от някой учител в началото на XIX век и, както се вижда, готвени за печат, важни са поправките в тях. Любопитно е, че правописът е старински, а употребява ѫ.

Може да се плати за него до 500 лева. Б. Цонев. 30. X. 1921.“[3]

И у белешци на цедуљици, намењеној комисији за откуп књига у Народној библиотеци, Б. Цонев Зборник региструје под заједничким насловом Езопови басни. Његова цена чак и уз примедбу да је рукопис био спреман за штампу указују на не баш велику вредност његову. Остављајући по страни питање Зборника у целини за нас може бити од интереса пре свега текст Слова кнеза Лазара војницима пред косовску битку. Тај текст гласи:

„Слòвото на Кнѧзѧ Лàзарѧ, когàто побѫждàваше свòйте вòйны за бòй на Кòсовото полѐ. (Наслов. Подвукао Л. Ч.)

Гдѣ (ви) е юначеството; гдѣ (ви) сѝлата, и вашето мѫжество ѻ вòйни! кòйто до тоѧ дѐнь на нàй-голѐма слàва на славенскаго нарòда. По-высòко òтъ звѣздыте, по-высòко отъ небесàта, воздвигàѐми беха; защо сте одержѝми сòсъ страхъ, сирѣчъ защо се страхѫвате.

---

[1] София, 1923.

[2] Исто, стр. 506, № 818.

[3] Цедуљицу сам нашао у књизи, написао ју је и потписао како се горе види Б. Цонев.

Налѝ е по-добрѐ сòсъ слàва ѝ честъ да оумреме; ѫ нѐ сòсъ срàм ѝ укорѐніе да живѐеме, ѫкò подобà̀ва на сѝнца ни ѐднажды дà оўмремѐ, ѝ ѫко е смертьта не дрⷭго нещо, ồсвѐн ѐднò пристàнище ѝлѝ лимàн на нейзчезàемата радость: за коѧ причина се боймє отъ смертьта; бѐлкимъ по-добрѐ ще ни бъде да се ôтъдадеме (на тогова) свирѐпого сⷭпостата (или дⷭшмàнина), кòйто нѝкого не жалѝ, и сосъ порⷭгàніе да чекаме лютото си скончàніе?

Не! Далѐчь, далѐчь да бъде товà малодⷭшіе ôтъ юначескаго и непобѣдимаго славенскаго нарòда. Оумиратъ дрⷭгите народи въ мегки постѐлки отъ болестъ изнеможда̀ваеми, ѐдните славѧни оумиратъ сòсъ ôрⷭжіе. Не се состоѝ побѣдата (само) въ множеството, но въ множеството и въ юначеството на войните, въ благоразⷭміето ѝ въ неустрашаванѣто ѝ на военачалницыте.

А нарòчно (мⷭтлакъ) въ правотата и въ правдата на товà запазѝтелное вòйнство, кòйто се оўбѣждàваме да предпріемеме срещⷭ свирѐпаго (лютаго) и несы́тимаго вⷭлка, ѿто напàдава немилостинво ѝ раздѝра нашето ôтѐчество, а бòжиѧта прàвда вынаги на праведната странà ôбича да помага.

А ѝ на тàѧ, катò возложѝме твѐрдата си надѐжда, да се оўстремѝме (юрюдѝсаме) ѻ войни! ѝ да трагниме на гòрдаго непріàтелѧ нашего, да трагниме дⷭмамъ, ѝли слàвна побѣ́да да оўдержѝме, ѝлѝ сòсъ крⷯвта на нàшите сⷭпостати (ѝлѝ дⷭшманы). ôчервевѐни или ôкарвавенни сⷭще слàвное скончаніе да воспріемеме.

Сòсъ васъ ѻ юноши! ѝ мòѝ врастницы твердшни (ѝлѝ калѐта) на непобѣдимыте градове преодолѣлъ: варховыте на горыте, кòйто беха покры́ти сòсъ вѣченъ снѣгъ, ѝ кѝлѝкіиските тесноты премѝнахъ; пиковете індійски без трⷭдно претерпѣхъ и знàменіѧта на хràброста. Каквòто ѧзъ мойте, тⷯѝ и вы вашите показахте.

Горⷯта, коѧто вѝдите, единъ входъ има или влѐзваніе, когòто вàрвàрите защищаватъ (запàзⷭватъ), дрⷭгите мѣстà пренебрегàвающе (ѝлѝ несайдѝсватъ) нѝигдѣ нѐма оу тѣхъ пазàчи ôсвѣнь, ѿто оўсмотрѧвит (ѝлѝ наглѣдуват) нàшите пòлкове, ще намѐрите вы пѧт, ако прилѣжателно потⷯрсите, кòйто возлѧзⷭва на върха на таѧ горà; нищо нѝе ѐстеството тòлко высòко неѐ оўстройло, ѿто да не мòже мⷭжеството да се воздвѝгни (ѝлѝ возлѣзне). Ѝскⷭшавающе (ѝлѝ испⷭтⷭвающе) товà, въ коѐто дрⷭгите се ѡчайваха, ѫ сіа въ влⷯстà си ѝмаме. Возлезнѐте на вѐрха на горⷯта ѝ на таѧ, като возлѐзнете сòсъ бѐлыми платнà. Воздàйте ми знàменіѧ (ѝлѝ нишаны). Азъ сòсъ моѧта сѝла, катò пристⷯпе ще напрàва, ѿто сⷭпостàтите (или дⷭшманите) да ѻстàвѧтъ, вàсъ да се òбⷯрнатъ на нàсъ.

Кòйто по напрѐд ѡ вàсъ на вѣ́рха на горⷯта возлѐзе, таланты ще воспріеме, ѐдинъ по мàлко (ще зѐме) кòйто возлѐзе слѣдъ нѐго. И товà ѡношеніе до 10 человѣцы ще да бⷯде, оўвѣренъ сàмъ: защо вы не тòлко на заплàтата, кòлкото на моѧта вòлѧ ще да гледате.[1]

[1] Текст је исписан на л. 15 а—17а

Текст потсећа на Комаде од различнијех Косовскијех пјесама.[1] Сличност се, међутим, не сме тражити са стиховима кнежеве Клетве иако на први поглед то изгледа далеко најближа веза.

Неће бити да је српска народна песма о косовском боју било она из живе речи било она из Вукових збирки послужила као повод овом бугарском тексту. Узоре не треба тражити ни међу писаним текстовима о косовском боју код Срба који су вероватно били познати и Бугарима. Јасна романтика и национални карактер текста са тенденцијом ослобођења од Турака упућују на тражење новијих текстова који су или преведени или бар послужили као узор.

Најранији познати узор бугарском тексту који је напред цитиран у српској литератури може се наћи у стиховима Гаврила Ковачевића о Косовском боју.[2] Гаврило Ковачевић је знао и за стихове Клетве знатно пре него их је Вук објавио, а знао је и за стихове који су могли послужити као узор аутору бугарског текста.

Кнежева клетва у стиховима Гаврила Ковачевића о косовском боју добила је романтичнију ноту, постала је актуелнија па зато и тенденциознија изгубивши при свему томе социјални карактер из Вукове варијанте. Ти стихови у варијанти Гаврила Ковачевића гласе:

Ко је Сербин, и Сербског имена
и от Сербске крови и племена;
И кога је Сербкиња родила,
и матерњим млеком задоила;
Нека иде брже на Косово,
а у свето име Исусово
И за праву веру Христианску,
и за закон, и за љубав царску.[3]

Уз ове стихове Гаврило Ковачевић је забележио и стихове у којима Кнез Лазар позива војнике у бој на Косово поље и бодри их:

Тад Књаз Лазар пред војску изиђе. . .
И слово им бодрости давати,
и са речма њих укрепљавати:
Моји храбри Сербскии витезови!
Сва господо, и моји синови!
Ево Турци данас устадоше,
и сву силу на нас подигоше:
Где је сада Сербско јуначество?
где ли храброст перва, и мужество![4]. . .

Ови други стихови Гаврила Ковачевића могли су послужити бугарском аутору Зборника за узор Слова кнеза Лазара. У Зборнику је текст штампан

[1] Вук Ст. Караџић. Српске народне пјесме. II.

[2] Стіхи w Поведенін, и намѣренін Сербскагw велнкагw Кназа Лазара противъ Тѳрскагw wполченіа, съ разнымн его велможей разговори: и w нзображенін страшнагw, и грознагw онагw междѳ Сербамн, и Тѳркамн на полю Косовѳ сраженіа, слѳчившагося во 1389-мъ лѣтѳ, ізніа 15-гw дне, сложенн и оу частн раздѣленн Гавриломъ Ковачевнчь книговѣзцем Земѳнскнм 1805-гw лѣта, код коего и прада тс. — В Бѳдни Град, 1805.

[3] Исто, стр. 36—37.

[4] Исто, стр. 93.

као прозни текст иако се осећа да је то поетски текст, уосталом тада је и код Срба било уобичајено да се поетски текстови тако бележе. Црквено-словенски извор са ког Б. Цонев претпоставља да је текст преведен могао је бити и српски. Језик Гаврила Ковачевића је у томе само наставак богате српске књижевности од Рајића и до дубоко у деветнаести век код Срба. Најзад и примедбе у заградама, за њих је Б. Цонев претпостављао да су поправци за штампу, указују да се ради о тексту који није оригиналан.

Гаврило Ковачевић је у стиховима о Косову обилато користио и народно певање, и Рајићеву Историју, и писане текстове о Боју на Косову,[1] да ли је он имао узора за Реч бодрења кнеза Лазара немогуће је утврдити. Бугарски текст указује да ти стихови нису остали без одјека. Вероватно је да је књижица Гаврила Ковачевића која је до 1810 године имала већ два издања мо гла стићи и до Бугарске али је исто тако могуће да је један други узор послужио и Гаврилу Ковачевићу и писцу бугарског Зборника. Романтизам са нациналистичком нотком био је подједнако актуелан и код Срба и код Бугара на почетку 19 века. Отуда слични мотиви били могући и у српској и у бугарској поезији тим пре јер су личности, пре свега оне епске, биле већ добрим делом заједничке.

Највероватније ће бити зато да су стихови Гаврила Ковачевића стигли до Бугарске и тамо заинтересовали људе од пера који опет нису могли примити и српски национализам ако су већ примили узоре и јунаке од њих. Било је зато потребно српски национализам заменити панславизмом и стихове прилагодити бугарским потребама за које је још дуго било актуелно ослобођење и стварање властите државе.

Заједничке потребе у историским размерима и у области уметничке производње нису били довољни да и уз већ поменуте заједничке јунаке и мотиве даду и исте литерарне производе. То што су стваране две државе, што је било два покрета у истоме времену и уз исте идеје није могло да обезбеди у тим условима и јединствену српско-бугарску акцију ни у области уметности, управо зато што је постојала потреба за афирмацијом двају народа није била ни могућа било каква заједничка акција Срба и Бугара, још више од тога та два покрета иако су имала истог непријатеља и исте разлоге за борбу имали су да прођу пут који је ишао не у заједничку акцију него који је ишао ка стварању разлика па и сукоба. Из оваквог историског аспекта могло се десити да су стихови Гаврила Ковачевића послужили за узор. Несумњиво је заједничко у оба текста само једно место које код Гаврила Ковачевића гласи:

Где је сада Сербско јуначество?
где ли храброст перва, и мужество. . .

У бугарском тексту овоме месту одговара текст:

Гдѣ (ви) е юначеството: гдѣ (ви) сѝлата, й вашето мѫжество, ѻ вѫйни!

[1] Косово, српске народне песме о боју на Косову. Епски распоред Стојана Новаковића и других. 11 на ново попуњено издање с новим предговором. Београд, Штампано у Држ. штамп., 1906, стр. 11.

Заједничко је још и ухођење које је међутим у бугарском тексту добило сасвим другчији карактер него у српским стиховима и овим Гаврила Ковачевића и у народној песми где је ухођење предходило Милошевом убијању Мурата чега нема у бугарском тексту. Занимљиво је најзад да и Гаврило Ковачевић и бугарски текст оперишу савременим појмовима па пишу о пуковима, о савременим називима за непријатеље чега нема у народној поезији. Држава, народ и ослобођење је такође заједничко за оба текста али и то је одвајање од народне поезије где постоје само социјални разлози буне.

Могуће је, међутим, да је постојао и неки старији текст код Срба или Бугара од стихова Гаврила Ковачевића о косовском боју који је послужио и бугарском аутору и српским стиховима као узор. У том случају имала би отпасти претпоставка да су стихови Гаврила Ковачевића послужили за узор бугарском тексту а овај би рад указао само на неке од заједничких мотива и разлика у литерарним производима Срба и Бугара на почетку 19 века. То би, уосталом била и најранија романтичарска веза међу Србима и Бугарима.

К ВОПРОСУ О ПРЕБЫВАНИИ ЛЮБЕНА КАРАВЕЛОВА В МОСКОВСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

Л. В. Воробьёв

Осенью 1875 г. Любен Каравелов вместе с товарищем, болгарином Константином Кесяковым, прибыл в Москву и через своего соотечественника, студента Московского Университета Константина Герова (брата известного просветителя Найдена Герова, бывшего учителя Л. Каравелова) обратился с просьбой к вышестоящим властям о зачислении в военноучебное заведение. 23 декабря 1875 г. канцелярия попечителя Московского учебного округа сообщила Герову через инспектора студентов Московского Университета, что на просьбу болгар Константина Кесякова и Любена Каравелова ответ был дан отрицательный. „... государь император, — писал помощник попечителя граф А. Уваров, — не соизволив на помещение сих болгар за взрослостию в Кадетский корпус, повелел предоставить им право поступить юнкерами в армию. Поэтому, если Кесяков и Каравелов не желают воспользоваться сим высочайше дарованным им правом, то министерство может их поместить на казенный счет только в заведения духовного ведомства."[1] Можно представить себе, что „высочайшая" дилемма, — солдатчина или бурса, — поставленная перед свободолюбивым болгарином, пришлась ему не по душе. И она же, несомненно, помешала ему стать полноправным студентом Московского Университета, на историко-филологический факультет которого Каравелова влекли уже сформировавшиеся литературные интересы. Среди дел инспектора студентов за 1861 г. (Архив МГУ) имеется папка № 15 — „О 15-ти молодых славян[ах]. обучающихся в Московском Университете". Здесь в списке болгар-студентов, „учащихся в Московском Университете", и составленном в мае 1861 г., по историко-филологическому факультету числится и Л. Каравелов; против его имени стоит поздняя пометка: „был сторонний слушатель (билет не брал)", и это свидетельствует, что положение Любена Каравелова в университета соответствовало положению нынешних экстернов.

В конце 50-х — начале 60-х гг. в Москве, кроме Л. Каравелова, учились и другие студенты-болгары: Нешо Бончев, будущий литературный критик — демократ; Райко Жинзифов, известный журналист и поэт славянофильского толка; Марин Дринов — историк болгарской древности и средневековья, будущий профессор Харьковского университета; Васил Попович — художник и художественный критик и др. Но Каравелов выделялся среди других радикализмом убеждений.

---

[1] Архив МГУ, Дела инспектора студентов, № 83, 1857.

С 1859 по 1865 гг. Л. Каравелов по подозрению в чтении изданий А. И. Герцена был подвергнут бессрочному, секретному и строгому полицейскому надзору (История на България, в два тома. Том първи. София, 1954, стр. 424—425). Один из московских болгар-студентов Константин Станишев вспоминал, что Любен Каравелов „регулярно ходил в приватные библиотеки, брал книги и по целым дням читал в своей квартире. Скоро он сделался близким к крайним течениям, где Герцен и Чернышевский были предметами культа" (С. С. Бобчев. За Любена Каравелова (По лични спомени). Юбилеен сборник Копривщица. 1837—1937, стр. 22—23). К сожалению выявить конкретные связи молодого болгарина со студенческими кружками в Московском Университете начала 60-х гг. до сих пор не удалось.

В конце 50-х — начале 60-х гг. Л. Каравелов много времени уделял славянской фольклористике. В 1861 г. в Москве вышли „Памятники народного быта болгар", которые были подготовлены Л. Каравеловым к печати при поддержке и участии И. Г. Прыжова (1827—1885), известного историка и бытописателя, фольклориста и социолога, поклонника Герцена и Чернышевского, будущего революционного народника, привлеченного в 1870 г. к суду по нечаевскому делу и сосланного на каторгу. Через Прыжова Л. Каравелов, по-видимому, мог найти широкий доступ к нелегальной литературе; большое значение для духовного формирования молодого болгарина имели частые встречи и беседы с Прыжовым, порвавшим к началу 60-х гг. с некоторыми славянофильскими воззрениями, свойственными более раннему периоду его духовного развития. (В это время И. Г. Прыжов, как и Л. Каравелов, посещал лекции в Московском Университете.). В известном „Объяснении" (1862 или 1863 гг.) Л. Каравелов писал по поводу издания „Памятников": „ . . . Издавая нашу книгу, мы никогда не рассчитывали на одобрение Славянского общества, да при нашем образе мыслей и смешно было бы ждать этого одобрения; напротив, мы ожидаем, чтоб на нее обратили внимание люди науки и знания, и только их суд может решить, хороша или худа наша книга и полезно или нет для науки дальнейшее издание Болгарских памятников в этом виде."[1] Особенно ярко раскрывается воздействие И. Г. Прыжова на формирование мировоззрения Любена Каравелова в неизданной записке (черновик) „Чем можно помочь болгарам?", являющейся плодом их коллективного творчества и, видимо, готовившейся для публикации в качестве статьи или брошюры.

Записка „Чем можно помочь болгарам?" хранится в Историческом Архиве Народной библиотеки им. Васила Коларова[2] и известна болгарским исследователям. На нее ссылается Н. Кондарев,[3] а известный исследователь идейного наследия Л. Каравелова академик М. Димитров опубликовал фрагменты этой записки.[4] Однако, полностью она до сих пор не публиковалась. Это объясняется трудностями ее дешифровки: документ написан на русском языке и занимает листы 6—11 архивной единицы № 21 (лицевая сторона и оборот каждого

[1] Опубл. в кн. Ив. Г. Клинчаров. Любен Каравелов. Биография. София, 1925, стр. 52—53.

[2] Фонд № 2, арх. ед. № 21.

[3] См. Н. Кондарев. Идеологията на Любен Каравелов. София, 1927, стр. 55—56.

[4] Публицистиката на Любен Каравелов до излизането на вестник „Свобода" (1860—1869) . . . Издирил и подготвил за печат академик Михаил Димитров. София, 1957, стр. 622—625.

листа), пронумерованные, однако, в полном беспорядке, что затрудняет последовательное чтение рукописи. Основной текст написан рукою Л. Каравелова и правлен рукою И. Г. Прыжова; кроме того, последним сделаны значительные вставки в начале и в конце рукописи. В конце одного из листов ясно видна зачеркнутая подпись: „Л. [юбен] С. [тойчев] Каравелов". Написание ряда слов и предложений — неразборчиво.

Содержание записки „Чем можно помочь болгарам?" — проект организации сети славянских просветительных организаций, имеющих конечной целью подготовку болгарского и других славянских народов к политическому освобождению через вооруженное восстание. Из записки видно, что, признавая известные заслуги славянофилов в деле помощи просвещению болгарского народа, Л. Каравелов и И. Г. Прыжов ориентировались на А. И. Герцена, на деятелей венгерского национально-освободительного движения, а не на славянофилов. Судя по упоминаемым в тексте датам, записка может быть отнесена ко второй половине 1862 г.[1] и, следовательно, может рассматриваться как непосредственный и практический отклик на известную программную статью Н. Г. Чернышевского „Народная бестолковость", направленную против „Дня" И. С. Аксакова и, несомненно, отмеченную студентами-славянами в России. Н. Г. Чернышевский выступал за самостоятельные действия славянских народов во имя национального и социального освобождения, призывал не путать славянофильство с любовью к славянам вообще, вскрывал великодержавные, шовинистические тенденции славянофильства.

Записка „Чем можно помочь болгарам?" отражает взгляды Любена Каравелова и И. Г. Прыжова на просвещение славянских народов. Во вставках Прыжова особенно подчеркивается, что просвещение есть средство подготовки народа к вооруженному восстанию. В это время радикализм И. Г. Прыжова укрепляется, он нащупывает связи с революционными группами: когда в 1862 г. по делу „вертепников" были арестованы его друзья Козлов, Челищев и другие, Прыжов, опасаясь обыска, сжег свое сочинение, носящее знаменательное название: „История свободы в России". Слова Л. Каравелова, что вновь организованное общество „поддержит" „Дунайского Лебедя", также свидетельствуют о его революционных симпатиях. Надо сказать, что демократическое, антиклерикальное и антикрепостническое содержание документа часто заключено в весьма осторожные, не раскрытые до конца выражения: Любен Каравелов всегда мог опасаться обыска, вроде того визита московской полиции, который он описал в своих тюремных мемуарах „Из мертвого дома" (1871 г.).

Здесь предлагается полный расшифрованный текст записки „Чем можно помочь болгарам?" в современной русской орфографии. Зачеркнутые варианты не воспроизводятся. Ее опубликование послужит дальнейшему разъяснению вопроса об отношении Любена Каравелова к славянофильству в ранний период его деятельности, что до сих пор вызывает споры в болгарской и советской историко-философской литературе. Записка раскрывает пути перехода Л. Каравелова к антиклерикализму и атеизму.

---

[1] Поход Гарибальди на Рим, которой упоминается авторами записки, начался в июле 1862 г.

Л. Каравелов и И. Г. Прыжов

ЧЕМ МОЖНО ПОМОЧЬ БОЛГАРАМ [?]

Несколько лиц из болгарского и сербского народа устроят в Белграде общество;[1] это общество будет стараться о благосостоянии, как болгарского, так и сербского народа, будет руководителем южных славян. Общество, подобное венгерскому, учрежденному в Турине Клапкою и Кошутом,[2] или русскому в Лондоне, основанному Герценом,[3] такое общество может двинуть южных славян вперед и указать им прекрасное будущее. Общество будет покровительствовать болгарскому народному духовенству[4] и народу, — будет издавать свой журнал на болгарском и русском языках, или поддержит „Дунайского лебедя". Журнал должен вести точный счет всем злоупотреблениям со стороны турок или греков — фанариотов; помещать статьи с общеславянским интересом, с целью сблизить между собою братьев-славян, знакомить болгар с прочими славянами, и обратно, и т. под. Общество должно войти в связь с Москвой, Киевом, Варшавой, Лондоном,[5] и таким образом сделать журнал органом общеславянского движения; направление журнала пока умеренное; долг его быть передовым борцом и крепко стоять за каждый пробитый вперед шаг. Вот все, по крайней мере все главное, что покуда нужно для Болгарии. Обратимся к Москве.

Московское общество, состоявшее когда-то из одних славянофилов, должно будет принять в число своих членов и болгар,[6] ибо когда говорится о болгарском вопросе, о болгарских нуждах, то мнения, высказанные лично болгарами, содействуя полному разъяснению дела, могут предохранить общество от ошибок, как, например, в деле пожертвований и т. под.

Общество жалуется, что болгары не высказывают своих нужд. Болгары жалуются, что общество их ни о чем не спрашивает. До сих пор болгары получали вспомоществование или от славянофилов, или от ханжей. Славянофилы употребляют свое вспомоществование на благородное, истинно-братское и полезное дело; они воспитывают молодых людей в Московском университете, в гимназиях и семинариях, словом, делают то, что необходимо — нужно для болгар, что сильно содействует их пробуждению от летаргического сна. А ханжи посылают в Болгарию церковные одежды, золотые потиры, церковные книги, да деньги. Мы думаем, что такого рода посылки едва ли могут принести какую-нибудь пользу, но могут принести вред.[7] Мы сможем представить многое, что будет говорить за нас. Судя по объявлениям в „Москов[ских]" и „Петерб[ургских] Ведомостях" из России посылаются богатые подарки в Боснию, Старую Сербию и отчасти в Болгарию; но вот начались волнения в Боснии, и все эти подарки поступят, может быть, в продажу на Ески-базаре в Константинополе или попадут в руки фанариота-епископа (Смотри „Возрождение болгар" Даскалова, стр. 12).[8] Известно, что турецкие и албанские разбойники часто нападают на церкви и дома, на монастыри и христианские села[9] и уносят все, что найдут ценного. И вот, почуяв в один вечер, что есть чем поживиться, что пришли ящики с зо-

лотом и с золотыми евангелиями, не сожгут ли они даже и самую последнюю церковь, именно потому, что она имела несчастье получить подарок из ненавистной им России, „москов гяурлардан“ ?[10] Кроме того, турецкое правительство и другие наши соседи, которые поопаснее турок,[11] могут смотреть на эти вспомоществования как на политическое содействие, на начало движения, и пустят новые ковы, тогда как на самом деле не было содействия ни на шиш, и никто не бредил еще никаким движением. Но положим, что золотые кресты, золотые ризы, церковнославянские книги дойдут до назначенной цели, да того ли нужно для спасения болгарского народа? Уж не чудом ли каким спасут его от рабства и гонений требники московской печати 1861 года, да золотые сосуды работы Сазыкова? Хорошо там в Петербурге ханжить барыням, а русским журналам молчать, как-будто все идет, как следует, но каково-то болгарам. Всмотримся.

До сих пор болгарские училища оставались, по крайней мере, нетронутыми, но вот в последнее время фанариоты, с помощью необузданного турецкого правительства, обнаружили всю свою ненависть к возрождению болгар и трудно ждать, что одна какая-нибудь народная школа осталась цела! Ненависть их уже никакого не имеет сходства с ненавистью, бывшей два года тому назад. Греко-фанариоты теперь действуют уже открыто, и какое им дело до благосостояния разных там церквей или что другое; цель их принимает чисто политический характер, именно, возобновление Восточной Империи.[12] Прежде запрещено было болгарам читать в церквах на славянском языке, а теперь закрывают училища, посылают в ссылку учителей и т. п. Мщение падает больше всего на тех, которые воспитывались в России, и первое училище, претерпевшее гонение, было Шумленское. Несколько человек греков, английских поданных, напали на училище после классов, сожгли болгарские, славянские и русские книги, переломали стулья и т. п. А виновником этого варварского нашествия был сам Владыка.[13] Недавно сослали г. Миладинова, бывшего учителя в Кукуше, и г. Славейкова, быв[шего] учителя в Тернове и еще кого-то, как видно по слухам, г. Михайловского. На-днях один из здешних болгар получил письмо, в котором ему советуют быть осторожным, если он вздумает возвращаться в Турцию, и не говорить никому, что он воспитывался в России, а проехать бы через Германию и сказать, что учился в германских университетах. Но эта предосторожность едва ли будет иметь успех, потому что имена московских болгар записаны в Константинопольском патриархате, благодаря усердию и стараниям фанариотских шпионов, скрытых под скромными именами табачных фабрикантов и служителей храма Господня на Никольской улице, в Греческом монастыре,[14] а, может быть, также благодаря барыням-ханжам, любящим поболтать с благочестивыми людьми о том, о сем. Между тем, что самое нужное болгарам — так это школы и школы, люди и люди. На одно это должны будут обратить все свое внимание Белградское и Московское общества.

Нужно устроить в Белградской гимназии стипендии для болгар и даже особую болгарскую гимназию должно устроить, но не в Крыму, по мнению г. Погодина, не в Москве или в Одессе, по мнению других,

потому что климат русской не очень благоприятен для болгарина, да, кроме того, понадобятся большие издержки, тогда как в Белграде при благорастворенном климате и дешивизне жизни могут воспитываться сотни человек. Самым достойным и способным дать средства окончить воспитание в Московском Университете. О состоянии Белградской гимназии я не могу судить в эту минуту, но довольно того, что молодые люди, недавно кончившие там учение, оказались достаточно приготовленными для занятия высшими науками.[15]

Кроме университетского образования болгарам нужны и другие предметы, напр[имер], не дурно бы было поместить несколько человек в земледельческое и коммерческое училища, в технологический институт, в кадетские корпуса и корпус межевых топографов. Непременно надо пригласить болгар учиться в Москве типографскому и словолитному искусству. Ведь в самую-то минуту освобождения народа не одни учителя понадобятся.

Все болгары, которые будут воспитываться в России, обязаны составлять одно целое со своими братьями и с Московским обществом.

Болгарин, приехавший в Москву учиться, или монах, должны являться в Общество Болгар. Новоприбывший болгарин должен представить свои бумаги, как-то: метрическое свидетельство, рекомендательное письмо из Белградского общества, и еще поруку, что он воротится в Болгарию и, будет учителем, по крайней мере, столько лет, сколько лет воспитывался или получал пенсию. Поручиться должны будут село или город, и, если болгарин откажется воротиться назад, то село или город должны будут заплатить издержанную сумму на его воспитание. Право взыскания предоставить Белградскому обществу. Также и приехавший монах должен представить запись села или города в том, что такая-то церковь или монастырь нуждаются в том-то и том-то, а также рекомендательное письмо от Белградского общества. Тогда только монах может быть представлен Московскому обществу, митрополиту и тогда имеет право публиковаться в „Ведомостях".[16]

Случалось до сих пор, что вы жертвуете вещи для Дечанской лавры, а вещи ваши отправляются в Призрен по какой-нибудь ошибке: например, монах позабыл, куда они назначены. Лучше было бы церковные вещи и деньги, назнач[енные] для церквей и монастырей, посылать прямо Белградскому обществу и общество их отошлет туда, куда они назначены, и пришлет в Москву расписки о получении сих.

Болгары в состоянии построить училище, [а] также возобновить или построить церковь, разумеется не роскошный храм, как в Москве, с блеском золота, серебра и парчи, а простенькую, какая всего прочнее в теперешнем болгарском положении: одно восстание и все полетит в пух. Болгары в состоянии платить своим учителям. Но положим, что в прошлом году на наем учителей посланы из России несколько сот рублей в Филиппополь, а в нынешнем году и в Татар Пазарджике заперлось училище, потому [что] не может заплатить учителям, думая, что из России пришлют: прислали же в Филиппополь, скажут они! За Татар-Пазарджиком пойдет Тернов, Габрово и друг[ие].

Все эти вопросы может разрешить одно Белградское общество.

Мы сказали, что часто делаются такие пожертвования, которые не необходимы. Общество славянофилов не только, что воспитывает болгар, но и покупает им книги и посылает книги в болгарские школы. Все это очень похвально, но можем смело сказать, лишнее. Факты. Болгарин-студент получает 25 р[ублей] с[еребром], тогда как русские студенты получают 14 р[ублей] 32 к[опейки] с[еребром], и разница на 10 рублей, как мы думаем, очень значительна для того, чтобы можно было запастись необходимыми книгами. Болгарин-учитель получает в Болгарии от 10 до 20 тыс[яч] пиастров, т. е. это 500 до 1000 р[ублей] с[еребром]. При тамошней дешевизне ему можно прожить на 250 р[ублей] с[еребром] в год, а остальные деньги пусть употребит он на книги, в которых имеет нужду. Московский студент К. Геров получает стипендию покойного Денкоглу[17] 14 р[ублей] 36 к[опеек] с[еребром], а на эти деньги едва ли можно прожить, но несмотря на то у К. Герова гораздо больше книг, чем у получавшего 25 рублей. К. Геров, не имея никакой другой надежды, кроме 14 рублей с копейками, ограничил свои расходы, жил как бог велел, и купил себе необходимые книжки. Но другие могут думать иначе. И в самом деле, скажут они, зачем я буду покупать то, что я могу даром приобрести. Зачем мне отказываться от пирожного и сухариков или от извозчика и ходить пешком, когда г. Аксаков, Бартенев и др. могут купить мне на 75 р[ублей] книг? А эти 75 р[ублей] могли бы быть употреблены более полезным образом, а именно как плата за труд в пользу болгарей.[18] Пусть болгары, переведут на свой язык весь гимназический курс. Мы убеждены, что если Московское общество будет действовать практически, так у него найдутся большие средства к изданию книг. Пожертвований не оберешься. Нужны, крайне нужны для болгар и как можно скорее: 1) История болгарей — знакомство со своей историей лучшее всех прокламаций поведет к освобождению. Пусть кто-нибудь при содействии г. Гильфердинга, который, как известно, занимается историей болгар[ского] народа составит полный учебник истории. Необходимо нужно перевести Григоровича „О Сербии в ее отношении к соседним державам". Казань, 1859. Это пока, как говорится, отведет душу у народа.

Дальше необходимо перевести „Всеобщую историю" Шульгина или Вебера, арифметику, алгебру, геометрию, тригонометрию, арифметические задачи, учебники физики, химии, истории французской, немецкой и английской литературы, „Историю инквизиции". Потом уж можно приняться за перевод русской грамматики, русской истории, латинской, французской, немецкой грамматик, технологии, истории иезуитов, истории XVII в, Шлоссера.

Назначить премию тому, кто составит болгарскую историю, грамматику и словарь. Все эти книги, смотря по величине, продавать дешево, чтоб они были доступны каждому, и на вырученные деньги печатать другие книги, или же назначить их на содействие Белградскому обществу. Но ничего не следует дарить народу: дареное никогда не ценится, да и впрок нейдет. Даровому коню в зубы не смотрят.

Так [например] дарили болгарам покупное евангелие, переведенное на болгарский язык английской миссией в Смирне, но болгары смотрели на этот подарок не очень выгодно: „това е еретическо евангелие",[19] го-

ворили они, несмотря на то, что переводил его болгарский ученый и православный иеромонах Неофит, любимец болгарского народа.[20]

Вот все, на что, по нашему крайнему разумению, мы желали указать. Указывая на наши нужды, мы различали в них те, которые требуют немедленного удовлетворения, и другие, которые должны удовлетворяться со временем. К первым мы относим устройство в Белграде общества болгарского движения. И прежде чем оставить перо, мы считаем долгом честного человека снова указать на удовлетворение этой необходимости. Завтра утром, может быть, Гарибальди явится в Венгрии? Ну чем же его встретят болгары? А Гарибальди ведь сама история! Но, положим, этого не случится, а общество все-таки необходимо. Среди всеобщего политического движения у поляков, босняков, сербов, чехов и других славянских племен, одни только болгары предаются крепительному сну. Одно только Общество, поставив честно свою цель, верно и просто войдя в дело, сможет поднять народ и сказать ему:

Браття, готуйтеся!
Готуйтеся, очищайтесь
Од плям и пороку
Готуйтеся, скоро блисне
Звізда од Востоку.[21]

ПРИМЕЧАНИЯ

[1] К 1861—62 г. относится энергичная деятельность в Белграде Г. С. Раковского, считавшего союз сербского и болгарского народов основой будущего освобождения южнославянских территорий от турецкого ига.

[2] В 1895 г. известный деятель венгерского национально-освободительного движения Лайош Кошут (1802-1894), эмигрировавший в Италию, организовал в Турине „Венгерский легион" — принимавший участие в боях на стороне гарибальдийцев. К этому времени Лайош Кошут отказался от прежней националистической позиции по отношению к другим угнетенным народам Австрийской империи, прежде всего, славянам, провозгласив лозунг совместной борьбы венгров и славян за свободу. Позже, в статьях и кореспонденциях газеты „Голос", Л. Каравелов раскрывал двойственную природу венгерского национализма, как национализма нации угнетенной и угнетающей, но отмечал, что „мадьярские... демократы (левая сторона) с Кошутом и Клапкою во главе, склоняются... на сторону славян..." („Голос", № 229, 20 августа (сентября) 1867 г.)

[3] Повидимому, имеется в виду кружок Герцена, Огарева и других публицистов-революционеров, группировавшихся вокруг „Колокола". К началу 60-х гг. А. И. Герцен порвал со своими былыми либеральными иллюзиями и стал последовательным, боевым крестьянским демократом. В „Колоколе" и других органах Герцен и Огарев приветствовали крестьянские восстания и призывали к всенародному восстанию, которое привело бы к созыву Земского Собора, долженствовавшего определить форму государственного и общественного устройства России. М. В. Нечкина на основе архивных данных показывает, что в период подготовки крестьянской реформы и особенно во второй половине 1861 г. Герцен и Огарев усилили свою деятельност по созданию революционной организации в России. К руководству „Земли и Воли", возникшей в конце 1861 г. — начале 1862 г., Герцен и Огарев, наряду с Чернышевским, имели непосредственное отношение. См. Вопросы истории, 1953, № 7.

В средине 1861 г. Огарев при участии представителей петербургских революционных кругов написал статью „Что нужно народу?", опубликованную в „Колоколе" (1 июля 1861 г.) и получившую большое распространение в России в виде прокламаций. Возможно, что название „Чем можно помочь болгарам?" навеяно названием этой листовки, изданной анонимно.

[4] Борьба за независимую церковь была первым массовым политическим движением болгарского народа в XIX в., подводившим его к идее вооруженной борьбы, и в этой связи заслуживала поддержки революционной демократии. Религиозный момент играл огромное значение в национально-освободительном движении Болгарии и требовал гибкой тактической линии революционной демократии в отношении к религиозным предрассудкам и их искоренению.

[5] Названия городов вписаны рукою И. Г. Прыжова. В этих городах (за исключением Лондона) во второй половине 50-х гг. были организованы отделения славянофильских комитетов.

[6] Болгарские студенты в Москве не принимались в члены славянофильских комитетов.

[7] В 60-е гг. Прыжов, по его собственному свидетельству в „Исповеди", „страшно" хотел написать исследование: „Поп и монах, как первые враги культуры человека" (см. И. Г. Прыжов, Очерки, статьи, письма, Academia, 1934, стр. 13). Филиппика в адрес „ханжей" принадлежит его перу.

[8] Полного названия этой книги, даты и места ее издания установить не удалось.

[9] Из албанцев-мусульман (арнаутов) наряду с турками вербовалась турецкая полиция, регулярные и нерегулярные войска (башибузуки), бесчинствовавшие в Болгарии и Македонии.

[10] „Москов гяурлардан" (турец. презрит.) — московские собаки.

[11] Имеется в виду правительство Австро-Венгерской империи.

[12] Вселенская патриархия закрывала и преследовала болгарские школы, стремясь к ассимиляции болгар и возрождению Византии; здесь был центр панэллинского национализма.

[13] То есть архиепископ Шумленский и Варненский.

[14] В Москве.

[15] Эти строки свидетельствуют о знакомстве Л. Каравелова с сербскими студентами из учебных заведений Петербурга.

[16] Объявления о пожертвованиях в пользу болгарской православной церкви публиковались в „Московских" и „Петербургских ведомостях".

[11] К. Геров — см. вступительную статью к публикации. Денкоглу — Московской торговец из болгар, благотворитель.

[18] Эти расчеты не умозрительны, а имеют реальную подоплеку. И. Г. Прыжов писал в своей „Исповеди", что, получая 23 рубля в месяц, он непрерывно покупал книги и „в конце-концов составил себе историческую библиотеку, какую редко встретишь у любого профессора истории" (См. И. Г. Прыжов. Назв. Соч., стр. 12). Любен Каравелов, как это видно из его письма к русскому консулу в, Бухаресте И. А. Зиновьеву (от октября 1873 г.), тоже купил немалое количество книг и, уезжая в 1866 г. из России, оставил на сохранение у И. Г. Прыжова целый сундук с книгами. (См. Публицистиката на Любен Каравелов, стр. 609.)

[19] Это выражение дано в подлиннике на болгарском языке.

[20] Бозвелли, Неофит, — деятель-церковной борьбы, автор памфлетов против греческого духовенства, в которых выражал социальные стремления болгарского крестьянства. По свидетельству З. Стоянова, Неофит Бозвелли пришел к безверию, к атеизму.

Упоминанием о Неофите завершается текст, написанный рукой Любена Каравелова. Заключение принадлежит И. Г. Прыжову.

[21] Несколько перефразированный отрывок из стихотворения „На добра-ніч" украинского поэта-романтика и историка, участника либерального крыла Кирилло-Методиевского общества Николая Ивановича Костомарова (1817—1885). Стихотворение „На добра-ніч" опубликовано в украинском журнале „Основа" (1861, № 1, января) под псевдонимом Иеремия Галка. Рисуя картину „страшного суда" над поклонниками „мамонны", автор стихотворения критикует некоторые явления современной ему действительности с либеральных позиций, мечтая о более справедливых общественных отношениях, основаных на принципах христианской морали.

ЗА ЕДИН РЪКОПИСЕН СБОРНИК-ПЕСНОПОЙКА ОТ 70-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В.

Николай Жечев

Значението на ръкописните стихотворни сборници-песнопойки от периода на последните десетилетия на турското иго у нас, съдържащи предимно песни и стихотворения с патриотично-революционни мотиви, се състои главно в това, че ни дават представа за духовните интереси, за поетическата „храна" на нашата интелигенция и на народните маси от тази епоха, че ни запознават с духа и стремежите на народа. Тези песни и стихове, разпространени най-широко, стават израз на патриотичните копнежи и борческите вълнения на поробения народ. Бодрите им и призивни слова разнасяли навред по българската земя жадувания зов за борба срещу тиранията и чуждото робство. За тяхната активна роля в това отношение ние имаме красноречивите свидетелства на мнозина съвременници. Ето какво разказва например Никола Начов за своето ученичество в Габрово в навечерието на Априлското въстание: „С голямо старание — пише той — преписвахме, учехме науст, буквално като библейски текстове от катихизиса разни най-разпалени бунтовнишки песни, декламирахме ги и пеехме свободно дене и вечер в пансиона, или кога излизахме на разход в околността. В тия песни, повечето дело на неопитни и неизвестни автори, но диктувани от най-силно и непристорно патриотическо чувство, се възпяваха подвизите на българските войводи: Хаджи Димитър, Стефан Караджа, Филип, дядо Желю, Панайот Хитов, Димитър Дишлият, Живко. . ., озарени в нашето пламнало въображение с чудесен ореол. Попаднеха ли в текста техните славни имена или думите: с м ъ р т или с в о б о д а, Б ъ л г а р и я, л е в п л а н и н с к и... ние го написвахме с по-едри и орнаментирани букви. Всеки от нас имаше обемиста песнопойка — грижливо подвързана колекция от такива песни... Узнавахме ли от по-възрастните някоя нова песен, отказвахме се и от обеда и от вечерята, само и само по-скоро да я препишем и ако не й знаехме гласа, пеяхме я на друг кой и да би бил. Това се считаше патриотически дълг. Тъй всеки ден песнопойките се подпълваха и бързо растеше обемът им. В тях имаше и любовни песни, но — малко... Често се случваше туй: сутрин рано стане от леглото някой и запее песента, озаглавена в песнопойката: Р у с ч у ш к о п р и к л ю ч е н и е

Ставайте, момци, време настана
За слава наша, мила свобода,
Там в Балкана наша съдбина
кръв да пролеем така й решила...

всички скочим от леглата и запеем вкупно. От срещните стаи като ехо се отговори с друга бунтовнишка песен. — Подигна се шум, екот!... Разбира се,

най-популярна и по място и по силно чувство беше песента на предишното габровско въстание: „Вятър ечи, Балкан стене“...“[1]

В настоящите бележки ще разгледаме накратко един интересен сборник с подобно съдържание, преписван в 70-те години на миналия век, т. е. в последното десетилетие на турското робство.[2]

Този сборник представлява тетрадка, формат 12,5/19,5 см, 112 листа, писани с незначителни изключения от двете страни с мастило.

В началната страница преписвачът е написал няколко въвеждащи стиха (те са взети с малки изменения от сборника, съставен от Хр. Мавридов — Цигулка с народни и любовни песни... Болград, 1869), които гласят:

Земи в ръка тази песнопойка — Тя жалното твое сърдце
Сладко с нея засвири — Нежно ще развесели

След това е прибавено: Съдържанието й е: Свобода или смърт. (Всякой своето). 18 $\frac{25}{III}$ 71 г. г. Плевен М. А. Поппов.

Горната дата по всяка вероятност посочва кога е започнало вписване на песни и стихотворения в тетрадката. То, изглежда, е продължило доста дълго, тъй като във втората част на тетрадката има стихотворения, отнасящи се до Освободителната война.

Подписът на М. А. Попов в началната страница и обстоятелството, че този сборник-песнопойка се пазеше от неговия син в Плевен, ни показва, че най-вероятният преписвач на песните и стихотворенията (или поне един от тях, тъй като почеркът в тетрадката не е еднакъв навсякъде) ще е именно Михаил А. Попов, син на Анастас Хинов (Анастас Хр. Попов), един от основателите и ръководител на Плевенския революционен комитет.[3]

Ценността на разглеждания сборник-песнопойка се състои не само в голямото количество събрани песни и стихотворения, на брой повече от 100, но и във факта, че едни от преписаните стихотворения (напр. „На прощаване“ от Хр. Ботев) се явяват с някои текстови изменения от досега известните редакции, че, от друга страна, редица от песните и стиховете ни дават възможност да обогатим представите си за една страна от личността и биографията на В. Левски.

Както отбелязахме вече, преобладаващият брой от поместените тук песни и стихове са с патриотично-революционно съдържание. Тук има преписани

[1] Вж. Юбилеен сборник по случай 25-годишнината от първия випуск на Габровската Априловска Гимназия, Пловдив, 1900, стр. 134—135.

[2] Той бе открит у сина на Анастас Хинов от Плевен и откупен за Института Ботев—Левски (сега Секция Възраждане „Хр. Ботев“ при Института за история — БАН), където се съхранява понастоящем, арх. сб., инв. № 2750/56.

[3] В писмо-отговор на мое запитване по въпроса от 17. XI. 1956 г. синът на М. Попов обаче пише, че „тази песнопойка на Левски е писана от един от членовете на Плевенския революционен комитет под диктовката на Левски, когато същия се е събирал на заседания в къщата на дядо Анастас, като след свършване на заседанията, целия р. комитет са пели песните по тази песнопойка на Левски...“ Това той твърди въз основа на спомените на баща си, но то изглежда много неправдоподобно. М. А. Попов според дадените от сина му сведения е роден през 1856 г. в Плевен, където завършил IV клас. На 16-годишна възраст той бил изпратен в гр. Турно Мъгурели (Румъния) да помага в търговията на чичо си — Данаил Хр. Попов, един от най-верните съратници на В. Левски. След няколко години М. Попов се завърнал отново в родния си град.

редица стихотворения от Хр. Ботев, Д. Чинтулов, Ст. Стамболов, Л. Каравелов и др. Несъмнено голяма част от песните и стихотворенията ще са взети от посочения сборник на Х. Мавридов,[1] както и от съвременния революционен емигрантски печат, където са били публикувани най-напред.

На първо място трябва да отбележим онова, което е свързано с името на Васил Левски. На 11 песни и стихотворения, поместени в тетрадката, е отбелязан на края изразът „Испета от В. Левски", като е прибавена в някои случаи и съответната година. В три случая е добавено само „от В. Л.".[2]

За любовта на Левски към песните разполагаме с редица сведения. Още от дете Левски се е отличавал със своя ясен и хубав глас. А славата на гласовития дякон Игнатий била голяма. По-късно в белградската легия и с чета по Стара планина Левски е винаги любим другар и прочут песнопоец. Сам Панайот Хитов бележи следното в спомените си за своя знаменосец: „Той беше човек неустрашим, не кусваше ни вино, ни ракия, нито пък пушеше. Едничко нещо, към което имаше страст, бяха свободата на отечеството и старите народни песни, на които той беше майсторски певец."[3] До нас е достигнала и оная знаменита характеристика, която Хр. Ботев дава за Апостола в писмото си до Киро Тулешков. ...„Приятелът ми Левски — пише той — ... е нечут характер... Студ, дърво и камък се пука, гладни от два или три деня, а той пее и сé весел. Вечер дордето ще легнем — той пее; сутрина, щом си отвори очи, пак пее. Колкото и да се намираш в отчаяност, той ще те развесели и ще те накара да забравиш сичките си тъги и страдания. Приятно е човеку да живее с подобни личности!!..."[4]

По време на своите обиколки из страната Апостолът неведнаж проявява своя талант в това отношение. С песните той се сближава с хората, които трябва да посвети в опасното дело на революцията и да закълне за вярност към освободителната борба. Песните на Левски са играли голяма революционизираща роля, събуждали са патриотичните чувства на поробените, укрепвали са готовността им да отдадат живота си за свободата.

Във връзка с това значителен интерес представлява въпросът, какви именно песни е пял Левски, какъв е, така да се каже, неговият „репертоар". В литературата този въпрос е поставен твърде отдавна. Така например през 1937 г. проф. П. Динеков писа: „Естествено е да се запитаме, какви песни е пял Левски. По всяка вероятност, повечето от тях са били народни песни, които той е слушал в родния си град или в други български места. Бил ли е запознат, обаче, и с някои образци от тогавашната поезия? Спомените на съвременниците не ни говорят нищо, а и документите върху живота и делото на Левски са тъй оскъдни, че по много въпроси те пазят мълчание."[5]

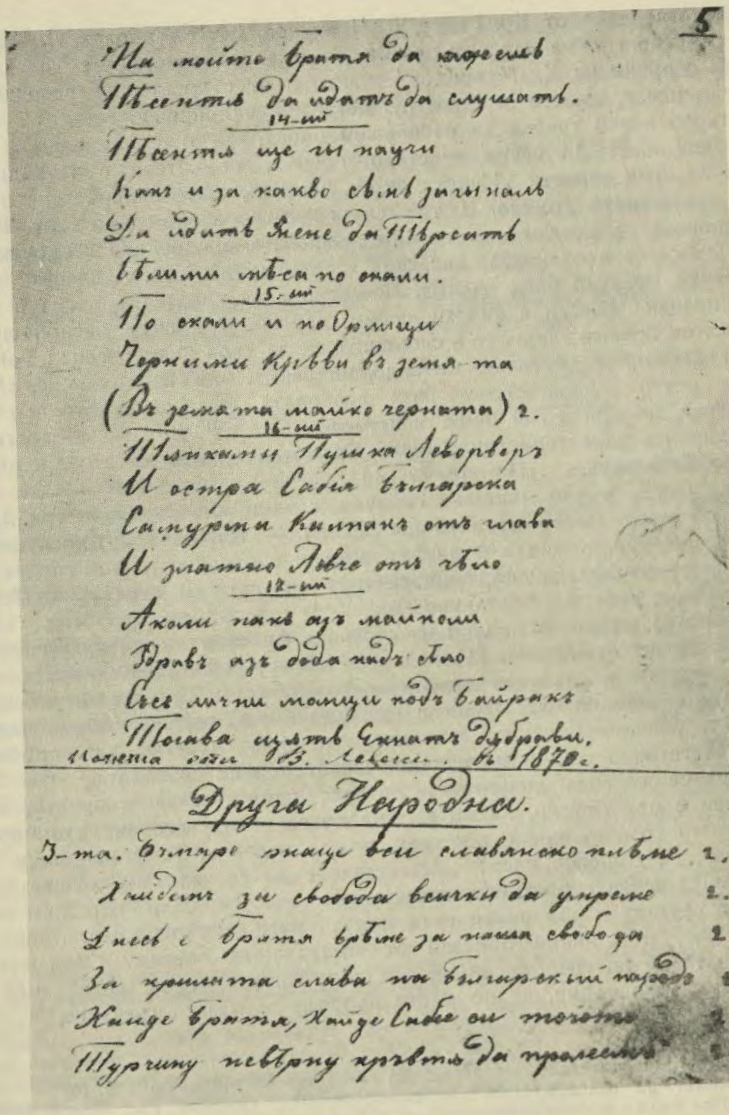
[1] На много от песните след преписването са поставени инициалите Х. М.

[2] Произходът на разглеждания сборник-песнопойка, свързан със семейството на Попови, които са били в непосредствена връзка с Левски, може да се приеме като сериозно доказателство за верността на горното твърдение.

[3] Ст. Каракостов. Васил Левски в спомените на съвременниците си. Второ доп. изд., София, 1943, стр. 34.

[4] Христо Ботев. Събрани съчинения. Том първи, София, 1958, стр. 477.

[5] Възпоменателна книга Васил Левски... наредили Христо Борина и Вичо Иванов. Пловдив, 1937, стр. 112.

5

На мойто братя да кажеме
Песенть да пеатъ да слушатъ.
14-ий
Песента ще ни научи
Какъ и за какво сме умирали
Да пеатъ жене да Пеорсатъ
Бъдни сълзи по очи.
15-ий
По скали и по дъбрави
Черни сме кърви въ земята
(Въ земята майко черната) 2.
16-ий
Пушкалитъ Пушка Леворверъ
И остра Сабя българска
Самурена Калпакъ отъ слава
И златно Лъвче отъ чело
17-ий
Аколи пакъ азъ майкоми
Здравъ азъ дода пакъ село
Съсъ мечти момци подъ байряка
Шопска пълна Стара Планина.

Напечатано отъ В. Лекеевъ. въ 1870 г.

Други Народни.

1-та. Българе знаще вси славянско племе 2.
Хайдути за свобода вечни да умреме 2.
Умрев е братя врвиме за наша свобода 2.
За хубавата слава на българский народ 2.
Хайде братя, хайде Сабе от точете 2.
Пушкиту невръту кръвта да пролеете 2.

Фиг. 1

Известни, макар и твърде ограничени податки по въпроса се съдържат освен в някои спомени на съвременниците,[1] още и между публикуваните от Д. Т. Страшимиров документални материали за В. Левски.[2]

Материалите, свързани с името на Левски, съдържащи се в разглеждания тук сборник-песнопойка, дават възможност да се обогатят в известна степен нашите познания по въпроса, да се разшири представата ни за поетическите интереси на Левски, да се отговори по-пълно на поставения в статията на проф. Динеков въпрос.

Какви са песните, които преписвачът посочва, че са „испети" от В. И. Левски? Онова, което е най-характерното, е тяхното борческо, подчертано революционно съдържание. Тук има стихотворения от Д. Чинтулов („Вятър ечи, Балкан стене"), от Хр. Ботев („На прощаване"), от Л. Каравелов („Стара планина" и „Бунтовникът") и народни песни със същия характер: „Ставайте юнаце /със остри маждраци", „Песен оплаквание на България", „Волинтирска песен", „Напомнювание", „Пенке ли мила мамина...", „Отиването на цар Иван Шишман на Косово поле на бой". Основната тема и в тези народни песни е борбата против турското робство. Ето някои извадки от тях: 1) „Ставайте юнаце /със остри маждраци/ време веч дойде /всяк да ся воуражи; Стига толко спане /Дълги санове/ Ил вси да измреме/ или да се освободими..." (началото на „Ставайте юнаци..."); 2) „Сестра моя Сърбио /що си ма заборавила/ И ти велика Россио/ я чюй въздихание/ Мои! Мои." (края на „Песен оплаквание на България"); 3) „Слушам тръба, като звони /под планина на полето/ до тръбата знамя виси /на знамето лев пресветий/ свойте братя на бой зове: /Хайдем/ 3/ братя! /с турците да ся бориме..." (началото на „Волинтирска песен"); 4) „Ставайте, братя ставайте /саби си в ръце земайте/ че турски глави сечете/ и под крака ги тъпчите" (края на „Напомнювание"); 5) „Видиш ли мамо видиш ли /тази ми Рила планина/ на всеки баир и байряк /под всяко дърво и юнак/ видиш ли мамо, видиш ли /тази ми бука голяма/ там е Дуйчин войвода, /ази при него да ида/ млада войвода да стана /ази ще с него да ходя/ напред юнаци да водя" (края на „Пенке ли мила мамина"), и т. н.

От посоченото дотук личи, че Апостолът е подбирал своя „репертоар" съзнателно — да бъде с ярко изразени националноревюлюционни мотиви. Чрез него той е преследвал определени агитационни задачи, от една страна, и, от друга — задоволявал е своите художествено-поетически интереси, изявявал е своята естествена дарба на човек, нелишен от известни поетически наклонности.

Потвърждение на последната мисъл намираме както във високохудожествената стойност на петите от него песни (Ботеви, Чинтулови и народни), така и в обстоятелството, че някои от тях (например „На прощаване") се явяват в малко по-различен текст от досега известните редакции. Не е изключено промените в този случай да са дело на Левски.

Известно е, че Ботевото стихотворение „На прощаване" е публикувано най-напред във в. „Дума", бр. 2 от 25. VI. 1871 г. Втора публикация Ботев прави през 1875 г. в издадената заедно със Ст. Стамболов книжка „Песни и стихотворения" с незначителни текстови промени.

[1] Ст. Каракостов. Пос. съч., стр. 187—188, 216—218.

[2] Д. Т. Страшимиров. Васил Левски... Том I. Извори. София, 1929, стр. 278—285.

Поместеното в разглеждания сборник-песнопойка Ботево стихотворение „На прощаване“, „испета от В. Левски в 1870 г.“, има следния променен и съкратен текст (без да е отбелязано, че е от Хр. Ботев):

ДРУГА ПЕСНЪ ЗА БУНТОВНИЦИТЕ

„Не плачи Майко не жали
Че станах ази Бунтовник
Та тебе клета оставих
За мило чедо да жалиш.

Но кълни майко прокълни
Таз Турска черна прокуда
(Дето наз млади прокуди) 2.

По тези чужди чужбини —
Да ходим голи и боси
Кахърни гладни и Жъдни
И от всичко ний призрени.

Но какво майко да стора
Га ма си майко родила
Със сърце мъжко Юнашко
Та сърце майко нѐ-трае.

Да гледа Турчин че беснее
На бащиното ми огнище
Там дето Баща и Майка
Там дето братя и сестри.

Там дето либе хубава
Черни си очи вдигнеше
Със онас Тиха усмивка
В скръбно ги сърце въпиеш.

Аз вече пушка нарамих
И на глас тичам Свободен
Под зелен Свилен Пряпорец
Във наша Стара-планина.

Пак ти кога чуеш майноли
Че коршум над село пропее
И лични момци надскочат
под зелен свилен пряпорец.

Ти излез майко питай ги
Де тие чедо остало
Ако ли кажат майноли
Че аз съм с коршум пронизан.

И тогаз Майко не плачи
Назад ся у наз повърни
То ще засвири кавалът
Пред нашата порта на хоро.

Там щат ся зберат майноле
Мойте драги врътници
(И либините другарки). 2

Кавалът майко ще млъкне
Момите щът запеят
За мене песен на хора
А ти щеш викнеш да плачеш.

И тогаз майко не плачи
Право у дома да идеш
На мойте Братя да кажеш
Песента да идат да слушат.

Песента ще ги научи
Как и за какво съм загинал
Да идат мене да Търсат
Белими меса по скали.

По скали и по Орлици
Черними кръви в земята
(В земята майко черната) 2.

Тънками Пушка Леворвер
И остра Сабия Българска
Самурми Калпак от глава
И златно Левче от чело

Аколи пак аз майноли
Здрав аз дода над село
Със лични момци под Байрак
Тогава щът екнат дъбрави.“

Следователно ако се приемат за достоверни сведенията от песнопойката, текстът, който е пял Левски, се явява по време преди първата печатна редакция на това Ботево стихотворение. Известно е също така, че Ботев е създал „На прощаване“ няколко години преди отпечатването му във в. „Дума“ — през 1868 г., когато се е тъкмял да премине в България с четата на дядо Желю. Киро Тулешков отбелязва в спомените си, че в Браила през 1868 г. Ботев му прочел стихотворението си „На прощаване.“[1] А през суровата зима на 1868/1869 г. съдбата събра на кратковременно съжителство в полуразрушената вятърна воденица край Букурещ двамата безсмъртни синове на нашия народ — В. Левски и Хр. Ботев. Братската дружба, единомислието помежду им по основните въпроси, вълнуващи българския народ, са направили

[1] Вж. Ал. Бурмов. Христо Ботев през погледа на съвременниците си. София, 1945, стр. 20.

този период от живота на двамата дейци един забележителен пример на другарство между велики исторически личности.

Несъмнено през това време Левски е имал случай да чуе от своя талантлив съжител някои от неговите безсмъртни песни, които той ще е научил и пял (не е изключено сам да е съчинявал мелодиите им или ги е приспособявал към мелодиите на други песни). Твърде е вероятно цитираният по-горе текст на „На прощаване“ от песнопойката да е бил един от вариантите на Ботевото стихотворение, което Левски да е чул от Ботев и може би преписал за себе си. Възможно е също така цитираният текст Левски да е предавал по памет и в този случай несъмнено е внасял и свой личен елемент в съдържанието и композицията на песента.

Впрочем възприемането на едно или друго от изложените гледища не намалява значението на факта, че е налице една нова редакция на известното Ботево стихотворение, при това редакция, свързана с името и апостолската дейност на великия организатор на националноосвободителната революция Васил Левски.

Освен тази редакция горното Ботево стихотворение е поместено в сборника още на две места по-късно (26 поред в първата част и 28 поред във втората). Последните преписи са правени по публикуваните текстове на песента. Преписвачът е поместил в сборника и други Ботеви произведения: „Дялба“, „Хаджи Димитър“ (преписана под заглавие „В памет на х. Димитър“), „Зададе се облак тъмен“, „Пристанала“.

Наред с Ботевите в сборника са поместени и стихове от Д. Чинтулов („Вятър ечи, Балкан стене“, „Българио мила майко...“, „Къде си вярна ти любов народна“ и др.) и от Л. Каравелов („Стара Планина“, „Бунтовникът“, „Хаджи Димитър“, „Я не плачи, я не жали планино зелена“, „Преминуват годинките“, „Песента на В. Левски“, „Песен на Раковски“). В почти всички случаи авторите на тези произведения не са посочени.

Застъпени са също стихотворения от Ив. Вазов, Ст. Стамболов, Ив. Кършовски, П. Берковски, Д. Великсин и др.

На края на народната песен „Посили ся Радула войвода...“ е отбелязано „Записана от Ангела Кънчова“, а на края на песента „Покрай Дунав ходят, мамо ли...“ — „Испета и научена от Л. Каравелова в Турну Магуреле през 1874 г.“. Поместена е и една песен, озаглавена „На Д.-Бек. заточ. Българе“, от известния поп М. Кънчев.

Много от песните, поместени в сборника, са посветени на историческа тематика — на лица и събития както от старата българска история („Марша на Крума“, „Жялно известие за цар Петра“, „Огиванието на Цар Иван Шишман на Косово поле на бой“), така и на националноосвободителното движение и революционната борба (тук има песни за Стефан Караджа, Хаджи Димитър, Живко войвода, Димитър Дишлията, Филип Тотю, Боян войвода, Мануш войвода, Хаджи Димитровата чета, заточението на трите владици, за предателството на търновския митрополит Григорий и т. н.).

Предимно във втората част (вероятно преписвани след Освобождението) се срещат някои романси и други лирични песни.

Последната корица на сборника завършва със следните мисли:

Сладко е човек да умре за отечеството си
Свобода или смърт,
без свобода няма живот...
смърт на неприятелите.
Течи, течи кръв сиротинска,
Падай, падай, река [роса] кървава
Расти, зрей жажда за отмъщение.

Думите „без свобода няма живот... смърт на неприятелите“ са взети от посвещението на „Устав на българският революционни централни комитет“, издаден през 1870 [1872 г.], а крайните три стиха съответно от посвещението на революционната брошура „Български глас“, отпечатана през 1870 г.

От казаното дотук се вижда, че въпросният сборник-песнопойка има твърде богато и разнообразно съдържание. Основната тема в него (както и трябва да се очаква) е патриотично-революционна, отговаряща на повишеното национално съзнание на народа, отразяваща неговия патриотичен подем и готовността му за борба против чуждото иго. Поради това разглежданият сборник може да се оцени като характерен документ за настроенията на грамадното мнозинство от нашия народ в последното десетилетие от турското робство.

Трябва да се изтъкне също така, че той е още едно сериозно доказателство за популярността всред българския народ на стиховете на Ботев, Чинтулов, Каравелов и др., т. е. на революционните български поети. Това обстоятелство ни показва голямата роля, която техните произведения са играли за пропагандиране идеята за борба срещу турското иго, за революционизиране на народните маси изобщо. Поместването на стихове от редицата български поети говори косвено и за разпространението на българския емигрантски печат, където тези стихове са публикувани най-напред и откъдето те най-вероятно са преписвани в сборника.

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ТВОРЦИТЕ НА НАРОДНАТА ПЕСЕН

Един даровит народен певец от Софийско

Михаил Арнаудов

Между многото въпроси, свързани с потеклото, развоя и характера на народното поетическо творчество, важно значение се пада на проблемата за създателите на живата песенна традиция у нас, а също и у народи, които са имали някога или още имат подобна традиция. Ако по-рано се поддържаше една странна теория за възникването, която смяташе целия народ или изобщо една по-голяма социална група за автор на песните, предавани по устен път, така че несъзнателното „колективно" творчество се противопоставяше на съзнателното „индивидуално" в културните среди, днес въпросът се решава в съвсем друг и напълно приемлив реално-психологически смисъл. Двете начала в произхода на народната песен — масово-първичното и лично-художественото — не се изключват в същност взаимно, а се допълват най-естествено, стига да се погледне на нещата не от абстрактно, а от конкретно-емпирическо становище. Народната песен е едновременно продукт и на определен певец, способен повече от други членове на общината за изнамиране и помнене на песни, и на колективния поетически усет, поддържан от завещаното и познато на всички песенно съкровище. Бидейки мерило за дарбите на оногова, който пръв попада на един нов поетически мотив, песента отговаря по настроение, езиков израз и схващане на живота на колективните чувства и мисли, поради което тя веднага става общо достояние, задоволява и подхранва общото естетично-морално съзнание, общата потребност от превръщане на действителност и мечти в изкуство на словото и на мелодията, в поезия за всички.

Това познание за възникването и смисъла на народното поетическо творчество си проби път едва в епохата на положителното научно изследване, когато към обяснение на всички културни и художествени ценности се пристъпваше не от становище на романтични фикции и мистични предубеждения, а с методите на трезвото и критическо наблюдение. При нашите народни песни се оказваха налице като фактори на творчеството дарбите на отделни певци и сътрудничеството на средата, на опита, натрупан в старите песни, както това е случай например при руските или сръбските народни песни, ако притеглим за сравнение творчеството на най-близките славянски народи. Отпращайки читателя по този въпрос към анкетите у нас и другаде, предприети от изследователите-фолклористи,[1] аз искам тук да изнеса сведения за

[1] Срв. литературата, примерите и изводите у мен, Фолклор от Еленско. СбНУ, XXVII (1913), 7 нт., и Очерци по бълг. фолклор (1934). 261 нт.; Р. Кацарова. Три

един отличен изпълнител на българската народна песен, които идват да обогатят с нови черти общата ни представа за живота и социалната обстановка на певците. При този случай привеждам и нов текст на една от най-популярните у нас песни, баладата за делба на двама братя, на която тъкмя да посветя и специално изследване. Както се вижда от песента-поема, тук имаме работа с тънко умение да се претвори по оригинален начин обработеният от много поколения певци мотив, развиван ту в по-кратки, ту в по-дълги варианти. Материалът — тематичен, битово-психологически и стилно-езиков — е даден в една лична редакция, която заслужава вниманието ни като отличен образец на поетическо възсъздаване у днешните българи. Но ето, първо, някои подробности за самия автор-изпълнител.

*

На 16 май 1942 г. при мен дойде в Княжево старият гъдулар от село Кралев дол, Софийско и Радомирско, Христо Георгиев, на когото беше спрял вниманието ми най-напред директорът на Музикалната академия, Цанко Цанков. Дядо Христо носеше и новата си гъдулка с пет струни, готов да ми попее и посвири, щом пожелая, както бил свирил и пял тези дни пред професори и студенти в Музикалната академия и пред слушатели в Градската градина всред София. Запитан за възраста си, той ми каза, че бил на 80 години. Точната дата на раждането си обаче не знаеше. Не се е учил никога да чете и да пише, понеже останал рано без родители. За годините си той чувал от по-стари хора в Кралев дол и особено от съседа си, учител някогашен, Стричко Митов Чучулкьов, който бил два-три месеца по-млад от него. Като ми разказваше, че не бил ходил на училище, добавяше, че се подписвал, когато потрябвало, с палеца си. В София той ходил да пее и свири пред много видни семейства и навред го харесвали, поздравявали и възнаграждавали добре. Хвалели го всички, че „много убаво пеял и благославял".

На млади години дядо Христо се занимавал в родното си село със земеделие. Покрай полската работа, и особено зиме, той ходел да свири със своето „кемене" (сега казвали „гъдулка") по сватби и седенки. Престанал да работи друго и се отдал на свирене, откак остарял, главно от десет години насам. Засвирил бил вече от 16-годишна възраст и досега е ходил може би на хиляда празника и забави в цялата околност. „Тога (моето свирене) беше чуено-прочуено, а сега сам нищо... Сега сам като строшен звонец, имам само три заби... Я тога да сам умеял да свирим (искаше да каже: с полза за себе си!), да сам имал милион пари." Свирил отначало на гъдулка с три струни и само сетне я заменил с петструнна гъдулка. „Три момета ка пея", не било тъй хубаво, както кога пеят пет. Забележително е, че и сестрите му пеели все тъй хубаво и знаели много песни: учили ги от други моми и имали добра памет за всичко чуто. За една от тях, омъжена в с. Калкас, Самоковско, той казваше: „Не пее, ами като кога галаб гука... Она ка пее, друг не ще се найме да пее срещу нея." Песните си Христо не

поколения нар. певци. Известия на Института за музика, кн. I (1952), 43 нт.; Ц. Вранска. Известия на Етнограф. институт и музей. I (1953), 143 нт.; П. Динеков. Български фолклор (1959), 204 нт.; П. Богатырев. Русское народное поэтическое творчество (1954), 10.

е учил нито от родителите си, които умрели, докато той бил малък, нито от сестрите си, а от разни други певци. Учил ги главно по хорá и сватби. Всичко чуто запомнял добре, еднакво и думите, и гласовете, затова знаел толкова много песни. „У това уше влезе, от другото не излиза", казваше той за слуховата си памет. Обиколил бил почти всички селища край Кралев дол: Перник, Мошино, Бучино, Драгичево, Студена, Крапец и т. н.; ходил и отвъд Брезник, та и в други съседни краища. Пеел и свирил толкова усърдно, че понякога, на сватба, не мигвал по три нощи наред, та от тогава си повредил и очите. Случвало се да капне от умора, да не може да се държи на краката си или на стола, и пак да не прекъсва пеенето си — гледал „да услужи" на събраните слушатели, които ценели умението му. „Без мене не правеха ни сватба, ни кръщене, ни прощене..." — добавяше той със скромна гордост. Тъкмена ли била сватбата за в неделя, още в четвъртъка преди това го канели и му давали капаро, за да не би да пее другаде. И винаги той удържал думата си, не искал да оскърби никого, затова се радвал и на общо доверие. Могъл да пее три дни и три нощи, без да повтаря песните си. Слушали го гостите с внимание, трогвали се често, не могли понякога да ядат и да пият от вълнение, а по-чувствителните дори плачели.

Като го запитвам знаят ли се и други добри певци от селото му, обажда ми, че имало и по-рано гъдулари като него, но че сега нямало толкова, понеже повечето мъже работели в близкия Перник, в каменовъглените мини. „Сите маже силни са там". В турско време кралевдолчани отивали по работа чак „каде се ражда оризо — на челтъка", т. е. в Пловдивско; ходели също в Цариград на жетва, в Румъния по печалба (бащата на Христо загинал в Дунава, когато коренял с други работници една гора край брега), та и на Света гора. Задомил се Христо на 28 години, жена му била 13 години по-млада от него. Тя също умеела да пее, научила песните си от момичетата по седенки. „Бабата ми (жена му) знае шеесет песни." Имал шест деца — три мъжки и три женски, — пет от тях женени, а едно момче неженено работник в някаква градина.

Пъргав и подвижен, възвисок, сух, с весел нрав и разговорлив, дядо Христо пее със силен глас, който съвсем не отговаря на слабия му външен вид и уморените му очи. Поканен да седне в кабинета ми, той поиска да каже, че може да остане и прав: „Нозе да ме боляя, сърце да ме не боли." Изобщо той прибягваше често до сентенциозни, пословични изрази и когато да напусне къщата ми, каза позната коледарска благословия: „Я от тука, господ тука!" Имал обичай дядо Христо всякога, когато пее, и да свири. Гъдулката му е негов неотлъчен другар. „Това ми помага" — казваше той за нея, като го питах за свирнята. — „Ка двама ка пея... Оно посвири, па я траем. После я попеем, па оно трае." Именно започвайки всяка песен със свирня на гъдулката, догде свикне с новата мелодия и си спомни новия поетически мотив, Христо посвирваше малко, после запяваше и откак изпееше речитативно, твърде бързо, десетина-двайсет стиха, пак засвирваше, без да пее и така си отпочиваше с гласа. Свирня и песен се редуват в различни интервали, според настроението и увлечението. Като го запитах кои песни му харесват повече, има ли предпочитание за някои от тях, той ми казва: „Сите са арни за мене." И когато го накарах да ми попее една добре позната песен, която той искаше да ми каже само с думи, без съпровод на

гъдулката и мелодията, той отказа, понеже беше уморен и нямаше вече добър глас. „Щом го я не аресуем, не ареше го и друг“ — отговори той самоуверено. Това показваше какво развито професионално честолюбие имаше дядо Христо, колко много държеше той да не се изложи с лошо изпълнение на песента. И чудното беше, че и при казване на исканата от мен песен по начин, както той желаеше, т. е. само с думи, именно при баладния мотив „Делба на двама братя“ той прояви необикновена сигурност на паметта, рецитираше без какво и да е колебание и без ни едно прекъсване. Когато след това отново настоях да ми попее тази песен, понеже целта ми беше да видя дали няма разлика между едното и другото изпълнение, дали той не мени отделни стихове или цели места и в какво точно поличава разликата между гласово и чисто текстово предаване, уверих се, че дядо Христо не менеше почти нищо. И при пеене без свирене той повтори песента еднакво, с някои съвсем незначителни отклонения в отделни думи и с погрешно казване първия път на няколко стиха, очевидно поради бързина в дикцията и разсейване на вниманието, след умората през деня (беше пял преди обед в Градската градина в София, гдето събрал до 250 лева от слушатели, които сами идвали и му спущали по някоя пара, без той да иска нещо).

Слушайки песента, която следва по-долу, аз забелязах, че като стигна към стих 100, той направи един голям пропуск в развоя на мотива, както той е познат в другите обработки; но не му забележих нищо, докато изкара песента, за да не го смутя и не наруша потока на паметта му. Сам той обаче, като завърши, показа добра досетливост за грешката си и ми заяви: „На едно място сам пропуснал, оти сам много изморен...“ И подлавяйки песента, забележи: „Като е дошъл (Петър) от шарени църкви, сретнала го (Томана), сълзи рони, а он й казал...“ Ясно беше, че дядо Христо, добросъвестен в работата си, чувствуваше липсата на големия и важен епизод за разговора на Петър и Томана, гдето става дума, как би могла да не изпълни Томана заръката на мъжа си и не отрови девера си. И веднага без много бавене, певецът подкачи да ми рецитира пропуснатия епизод от стих 100 до стих 191, без обаче да свърже последния стих със следващото продължение. Не му хрумваше навярно само един стих, както съм отбелязал на съответното място. И колкото и да се мъчих да го подсетя да намери и каже сам пропуснатото, той не направи това поради нарушената правилна свръзка след прекъсване на рецитацията и поради явната умора на вниманието. Трябваше очевидно да се запее песента отново, за да се свърже някак естествено необходимата добавка с продължението на текста. А за това дядо Христо нямаше вече търпение и свежа памет. Като му забелязах, че искам да имам песента точно, както я пее друг път по-спокойно, той отвърна, че е готов да накара някого на село да ми я запише и да ми я прати после: „Я че на черно да я запишем, на влакно да върви.“ Да върви „на влакно“ значеше да тече песента гладко и правилно, без всяко прекъсване.

Запитах го колко песни знае. Той отговори: „Много знам и много са големи.“ Знаел до 150 песни, и то главно от цикъла за Крали Марко. „Какво сам ги чувал от хората, така съм ги и запомнил.“ Внимавал всякога, когато другите пеят, и се стараел да схване вярно чутото. Запеел и засвирил ли някой певец нещо ново, той го следял: „Он напред кара и я по него свирим.“ И като му показах току-що излезлия сборник народни песни от Софийско,

записани от д-р Ватев преди 60 години, и забележих, че тези песни са много ценни и че би трябвало да се запише всичко интересно, което сам дядо Христо знае, той ми отвърна: „Песни знаем много, но остарех, па ги забравям... Треба да ги оставим по нашето мило царство да вързлува(т)." Интересно беше, че и дядо Христо като всички други стари певци вярваше твърдо в истинността на случките, за които разказват песните. На въпроса ми, било ли е това някога, за което се пее в песните за Крали Марко, или в тази песен за делба на двама братя, той отговори решително, без да остави и най-малко съмнение: „Истина е било, всичко е истина." А вярва ли и народът в тази истина, като история от някога? „Може ли да не вярва?" — възрази ми той едва ли не учудено, че поставям такъв наивен въпрос. Тъкмо тази вяра на слушателите му обяснява защо те са се поддавали на магията на песента му, когато животът от някога ги е изненадвал със своите тъжни и весели случки, с правдата на чувства, проявите на героизъм, картините на любов и вражда, на благородство и на низост в характерите. Като говореше за песните си в Градската градина от заранта същия ден и как го слушали гражданите с наслада, той забеляза самодоволно: „Истръпнаа ората." Това изтръпване той познаваше от опита си при селската аудитория, гдето наивната представа за историята се е допълвала с непосредственото поетическо вживяване във вечно човешките отношения, загатнати в песента.

Увличайки се в разказ и пеене, дядо Христо пожела да ми рецитира без мелодия, само с думи, песента си за цар Костадин и срещата му с девойка, за която ще се ожени; или песента си за Крали Марко, който напуска жена си и кара брата си Андреаше да я посече (срв. Ватев, СбНУ, XLIII, № 34). Той започна дори да казва бързо последната песен, за която го подсетих аз, и ми възпроизведе един текст, много по-добър от този, записан някога от устата на посредствения певец Милуш Спасев (в новия вариант сестрата на Марко се именуваше Шайна). Но аз не го оставих да я довърши, за да мога да я запиша друг път. За всеки случай и от малкото, което чух или записах, извлякох впечатление, еднакво с това на директора Цанко Цанков, както то е изказано в свидетелството му за дядо Христо от 7 октомври 1940 г.: „Качеството на неговото изпълнение е твърде високо. Особено ценни са песните за Кралевике Марко от българския национален епос, които в такава пълнота, езиково богатство и музикално-речитативен склад почти не съм срещал." Ритмично, сюжетно и стилно-художествено песните на дядо Христо бяха ако не нещо изключително, най-малко тъй задоволителни, както и песните на най-добрите по-стари певци.

В свръзка с грешките, които дядо Христо правеше понякога в метриката, като добавяше или изпускаше някоя дума, трябва да забележа, че повечето от тях не са органически недостатък на песенната му техника, а се дължат само на бързото изпълнение, без съпровод на мелодията и на свирнята. Щом почнеше да пее и да свири, текстът вървеше правилно, със строго спазване на размера. Аз не настоях да изпее Христо цялата онази песен отново и по-грижливо, за да поправи погрешните стихове, но ясно беше, че той беше способен при спокойна рецитация или пеене за по-добра редакция, издържана почти навсякъде. Например стих 78 би могъл да гласи правилно: „Кога стане Петърве войвода" (срв. стих 146); както стих 157 беше казан собствено — „Заклел се е брат ти и зарекал се е" — с излишните две по-

следни срички, които машинално се повтаряха в прозаическия словоред, без да са важни; или както стих 230 би могъл да гласи с изпускане на две срички: „Как че тебе низ раце да гледам“; стих 236, пак с изпускане на две срички („днеска“): „А я чем от два брата сокола“; стих 285 с изпускане на четири срички („вощени си“): „И по него четри свещи гора“; и т. н. Стихове като 87, 125, 127, 153, 178, 263, 276, 280, 281 са могли да бъдат още от самото начало неправилни (в угода на ясния смисъл), без да се намира възможност да се съкратят и се наруши синтактичната цялост; това обаче не е било и необходимо, щом при рецитация някои думи са се изговаряли по-бързо, така че музикален и словесен размер са се покривали. В стих 173 думите „ти“ и „од“ се сливат при пеене в една сричка, така че размерът се чувствува като правилен, подобно на стих 246, гдето „како да може“ се изговаря със съкратена гласна — „как' да може“. В стих 214 излишната дума „нещо“ се осланя сигурно на сродния стих 252, гдето тя е на място и гдето излишно е „ми“, изговаряно обаче сигурно без гласната: „да м' дойде.“ А в стих 243 прозаически е добавено излишното „и двата“, без което смисълът остава пак ясен и същият.

ДЕЛБА НА ДВАМА БРАТЯ

(Текст на певеца Хр. Георгиев от с. Кралев дол)

Седнали са два братя рождени
У сабота да срещу неделя,
Седнали си на златни трапези
Седнали си да си вечерая,
Еден Павел, а другио Петър:
Павел по-стар, а Петър по-млад,
Павел женет, а Петър ергенин.
Па си Павел потио говори:[1]
Чуеш мене, брате ти по-млади!
Дали помниш ти, или не помниш,
Та како нас баща ни заръчи?
Кога фанем с тебе да се делим,
Да разделим ниви и ливади,
Да разделим сто дулума лозье,
Да разделим това сиво стадо,
Що го броим дванаесет ѝляд,
Да разделим девет воденици,
Що ни мелят брица[2] и пченица,
Да разделим девет валявици,
Що ва́ляя чоа́[3] и кадифе.
Ти си земи ниви и ливади,
И си земи сто дулума лозье
И си земи това сиво стадо,
Що го броим дванаесет иляд,
И си земи девет воденици,
Що ни мелят брица и пченица,
И си земи девет валявици,
Що валяя чоа и кадифе;
Я че земем коня шестокриля,
И че земем лека боздугана,
И че земем ръти и загарье,
И че земем два брата сокола
И че земем се́ла и чивли́ци.
А Петър му потио говори:
Леле брате, по-стари од мене!
Ели знаеш, брате, ели знаеш,
Дека това на тебе прилега,
Да си земеш ниви и ливади,
И да земеш сто дулума лозье,
И да земеш това сиво стадо,
Що го броим дванаесет иляд,
И да земеш девет воденици,
Що ни мелят брица и пченица,
И да земеш девет валявици,
Що валяя чоа и кадифе,
Оти си ти, братко, ти оженет,

[1] При повтаряне: „Та си дума продумали.“
[2] Брица — пролетна пшеница.
[3] Чоха, сукно.

Че си имаш свое пръвно либне;
Иска стадо заран да си се испраща,
А па вечер стадо да се среща,
А на ниви орачé да фатам,
На ливади косаче да фатам,
Нема мене кой измет да чини,
Ти си земи ниви и ливади,
Оти си си, брате, ти оженет,
Та това си на тебе прилега;
Я да земем коня шестокрила,
И че земем лека боздугана,
И че земем ръти и загáрье,
И че земем два брата сокола,
И че земем села и чивлици, —
Че си одим села и чивлици,
Че си търсим за мене прилика,
Що прилега за нашите двори.
А на Павел атър останало,
Та станаа двама братя, сърдити легнаа.[1]
Кога си е ютре одзарано,
Одзарано у света неделя,
Рано рани Павел господаро,
Рано рани каде първи петли,
Та изведе коня шестокриля,
И си зема ръти и загарье,
И си зема два брата сокола,
Па на либе[2] потио говори:
Ела, либе, та ме ти испрати!
Я че идем по гора на лова,
А ти, либе, дома че останеш.
Кога стане брат ми, Петър войвода,
Дай му вода, очи да измие,
Найди кърпа лице да избрише,
Изпрати го у шарени църкви,
Да се кръсти, Богу да се моли;
А ти, либе, дома че останеш,
Да направиш слатки благи гозби,
У гозбите отров да натураш,
И у вино отров да натураш;
Кога дойде брат ми от шарени църкви,
Да му сложиш ручок сос отрова,
Да го служиш вино сос отрова,
Како да мож брат ми да отровиш,
Сичко ймане на нас да остане,
И од брат ми широко да стане;
Ако не мож това[3] мутлак да извършиш,
Че ти сечем нозе до колена,
Че ти сечем раце до лахтите,
Че извадим твои църни очи,
Та на живот без очи че одиш!
Таман това Павел издумало,
Бутна Павел коня и отиде,
Отиде си по гора на лова.
А що беше Томана невеста!
Она се е назад повърнала,
Повърнала, жалко заплакала.
Разбуди си Петър воиводо.[4]
На снаа си водица засака:
Дай ми, снао, очии да измием,
Дай ми кърпа, лице да избришем,
Че да идем у шарени църкви!
А що беше Томана невеста!
Кога рипна рада и весела,
Найде вода, очи си измило,
Найде кърпа, лице си избриса,
Испрати го у шарени църкви,
Испрати го, Богу да се моли.
А що беше Томана невеста!
Направила слатки благи гозби,
Не кайдиса отров да натура,
Ни у манджи, боже, ни у вино,
А насипа сé благи шекери.
Седе Петър у шарени църкви,
Седе Петър догде църква трая,
Дойде време църква испущиа,
Зема Петър чиста литургия,[5]
Па си ойде дома на дворове,

[1] Тук са свързани по погрешка на певеца два реда: „Та станаа два братя рождени, та станаа, сърдити легнаа.“ Грешката се дължи на бързината в рецитацията.

[2] По-горе, ред 47, е „либне“.

[3] Може би стихът е бил правилно: „Ако това мутлак не извършиш.“

[4] Ако стих 90 е съкратен с една сричка („ймане“) в угода на ритъма, в стих 103 е разширен по същата причина с удължена гласна („воиводо“, вм. „войводо“).

[5] Достоял до края на цялата служба.

Седна Петър сам ручок да руча.
Дойде време снаа вино да го служи,
До половин чаша му сипуе,
А от половин сос салзи доливуе,
Па на Петра по скут расипуе.
И тогай я Петре догледуе,
Па на снаа потио говори:
Таком Бога, Томано невесто!
Защо плачеш, дребни салзи рониш,
Та ми мене чаша доливуеш,
Та я мене по скут расипуеш?
Да не сам ти, моме, дотегнало,
И на тебе, и като на брат ми?
Еве става петнадесет годин,
Откако сам сираче останало,
Останал сам без макя, без баща,
Ти ми слагаш ручок и вечера,
Ти ми мене постилаш, покриваш,
Ти ми мене и премена даваш,
Та да не сам ти, моме, дотегнало
И на тебе, и като на брат ми?
А она му потио говори:
Слушай брате, Петъре войводо!
Еве става петнадесет годин,
Откак си сираче останало,
Останало си на моите раце,
Я ти слагам ручок и вечера,
Я ти тебе постилам, покривам,
Я ти тебе и премена давам,
Още петнадесет годин измет да ти чинем,
Ти на мене нема да дотегнеш.
Слушай братко, Петъре войводо!
Брат ти ойде по гора на лова,
Заклел се е брат ти и зарекал,
Ако тебе на живот да найде,
Че ми сече нозе до колена,
Че ми сече раце до лахтите,
Че извърти мои църни очи,
Я на живот без очи че одим!
А Петър й потио говори:
Чуеш мене, моя мила снао!
Отрови ме, снао, загуби ме,
Язе, снао, младо да погинем,
Да погинем младо и зелено,
Да погинем за божа правина!
А она му потио говори:
Нечем, братко, тебе да отровим,
Да погинеш младо и зелено,
Да погинеш за божа правина!
Ако дойде брат ти од гора зелена,
Да ми отсече ръцете и нозете,
Да извади мои църни очи;
Язе имам девет мили бракя,
Сите ми са девет господаре,
Они мене за аир че ме зачувая;
Само нечем тебе да отровим,
Да погинеш младо и зелено,
Да погинеш за божа правина;
Ручай, ние двама да ручаме,
Пивни винце да се напиеме,
Ела по мене у шарени одаи,
Па си легни на меки душеци,
Че те покрием с платно бабукерно,
И по него свещи че запалим;
Кога дойде брат ти од гора зелена,
Да видим брат за брат какво сърце носи,
Дали веднаг брат ти че заплаче,
Или веднаг брат ти че запое.[1]
. . . . . .
Отиде си по гора на лова,
Отиде си и ден до пладнина,
Па не може нищо ни да стигне,
Ни да стигне Павел, ни да сретне.
Повърна се сос коня назаде,
Па си мина през свои ливади,
Пущи коня трава да му пасе,
А он легна под дебела сенкя.
Като гледа више по облаци,
Като гледа, що че да согледа?
Согледал е кърстато орленце.
Сака Павел саир да си чини,
Како си се пиленца бореа.

[1] Тук липсва с един стих (напр. „А що беше Павел господаро!“) връзката в разказа поради пропущане отначало на стиховете 100—191 и по-късното им припомняне и вмъкване.

Како пущи сивó соколенце,
Та се удри сос кърстато орле,
Ели било орле по-големо,
Та надвило на сиво соколе.
Сокол писна како люта змия:
Скоро, брате, друго соколенце!
Скоро тизе код мене да дойдеш,
Защо мене орле ме надвило;
Ютре тебе нещо неволя да дойде,
Па я, брате, тебе че те óтмем.
Ка го зачу друго соколенце,
Ка го зачу от Павлова рака,
Ка си фъркна сиво соколенце,
Ка фанао кърстато орленце,
Свалио го доле на земята,
Та го тегля на Павлови раце.
Орле писна како люта змия.
А Павел му потио говори:
Мълчи, мълчи, кърстато орленце,
Язе тебе у кафез че чувам,
Че те раним се рудй ягнища!
Даде Господ, та орле продума:
Пусти били, Павле, твойте кафезе,
Ексик били твоите ягнища!
Как че тебе се низ раце да ти гледам?
Ние бехме два братя рождени,
Дека ойдехме, се башардишахме,[1]
А вчера се с брата поскарахме,
Поскарахме, веднаг разделихме,
Вчера брат ми от пушка загина,
А я чем днеска од два брата сокола.
И тогай се Павле досетило!
Кога удри раце у колена,
Па си викна сос глас що си може:
Леле боже, сполай ти на тебе!
Що е пиле, та за брата тажи,
А каков дявол снощи между нас улезна,
Та се ние з брата спорекохме,
Ни за злато, ни за чисто сребро!
Та я како на моето либе му заръчих,
Како да може брат ми да отрови,
Сичко имане на нас да остави,
И од брат ми широко да стане;
Сега го е мутлак отровила,
Останал сам како суо дърво,
Суо дърво на широкó поле;
Ютре нещо неволя да ми дойде,
Кой че, братко, тогай да ме види?
Ка си яхна коня шестокриля,
И си зема лека боздугана,
И си мами два брата сокола
Да си лета дома на дворове,
И си мами ръти и загорье,
Па на коня потио говори:
Бързай, коню, колко сила имаш,
Да ойдеме дома на дворове,
Ега брат ми на живот найдеме,
Язе после, коню, голем тимар че тимарим!
Бърза коня колко сила има.
Ка си ойде дома на дворове,
Нема кога на порти да чука,
Бутна коня, оз горе префръкна,
Пущи коня само да си шета,
Изкачи се горе на чардаци
Та си сретна Томана невеста,
Та па си потио говори:
Таком Бога, мое първо либе,
Дал извърши я що те наредих,
Дал отрови брата ми Петрета?
А она му потио говори:
Отрових го, оти да го не отровим?
Фалиш ми се, нозе че ми сечеш,
Фалиш ми се, раце че ми сечеш,
Фалиш ми се, очи че ми вадиш!
Ели знаеш, оти не може без нозе и без раце,
А без брата ти можем много лесно да живеем!
Ако мене за вера не фатиш,
Я улезни у шарени одаи,
Че го видиш дека е истегнат,

[1] Бил им е готов келепирът — пояснява певецът. „Башардишахме“ — от турското „башаръ“ успех, сполука; „башармак“ — довършване до край, изпълнено с успех.

И по него четри свещи вощени
си гора́;
Ич не улази у шарени одаи,
Айд иди тарси дюлгери, майстори,
Да му изгради нему каща вечна́![1]
Ка улезна Павел та го виде,
Покриен е с платно бабукерно,
И по него четри свещи вощени
си гора.
Кога удри раце у колена,
Па си викна сос глас що си може:
Леле, брате, дека че те видим?
Ти погина младо и зелено,
Ти погина за божа́ пра́вина!
Кога зема неговата сабля,
Брат за брата кръв че да расипе.
А що беше Томана невеста!
Притърчала, сабя му фанала
И на Павел потио говори:
Що чеш, Павле, сега да направиш,
Брат за брата кръв че да расипеш?
Фалиш ми се, нозе че ми сечеш,
Фалиш ми се, раце че ми сечеш,
Фалиш ми се, очи че ми вадиш!
Ели знаеш, дека не мога без нозе
и без раце,
И не мога без моите очи,
Без брата ти много лесно можем да живеем!
Ка и́ слуша Павел тия думи,
Дръсна́ сабля Павел добър юнак,
Дръсна сабля кръв да си расипе.
Де видела Томана невеста,
Де не може сабля да удържи,
Извикна си колко що си може:
Я ми рипай Петъре войводо,
Я ми рипни на юначки нозе,
Брат за брата кръв че да расипе!
Кога рипна и Петър войвода,
Цаливали са се у юначки лица.
Па седнаа на златни трапези,
Па седнаа, па вино запиа.
Дума дума Павел господаро:
Бог да прости старата ми макя,
Бог да прости и старио татко,
Дека ми найдоа свое итро либе!
Що го редих, неще да ме слуша,
Да отрови брата ми Петрете,
Да останем како суо дърво,
Суо дърво на широко поле.
Слушай, либне, що чем да ти
кажем!
Я си завий тия бели раце,
И запрегни свилени скутеве,
Та омеси пребела погача,
И наточи мой златна здравица,
Изведи ми коня шестокрила,
Изнеси ми лека боздугана,
Изведи ми рътн и загарье,
Изнеси ми два брата сокола,
Че да идем на Орида града,
На Орида, при кральо Оридски,
Че да такмим Вида оридарка,
Че си женим брата ми Петрете!
Рипна она рада и весела,
Завила е тия бели раце,
Запрегнала тия свилни скути,
Омесила пребела погача,
Наточила той златна здравица,
Изведе му коня шестокрила,
Изнесе му лека боздугана,
Изведе му рътн и загарье,
Изнесе му два брата сокола,
Па си ойде на Орида града,
На Орида, при кральо Оридски.
Па на кральо потио говори:
Бог помага мой кральо Оридски,
Що не питаш защо сам си
дошел?
Я сам дошел за твояга черка,
Че си женим брата ми Петрете!
А кральо му потио говори:
Бива Павле, оти да не бива?
Асли чакам сос вас рода да си
станем;
Нечем да знам Петре, че ми е
зет,
Ами че го знаем за свой син!

[1] Каща вечна, т. е. ковчег погребален.

Утъкмиа Вида оридарка,
Вида беше много пременена —
На нозе й позлатни папуци,
Вида беше много убавица —
Църни очи две капки морекет,[1]
Два образа — два гюла цървени,
Руса коса — тела ибришима,
Като стои — ясно слънце грее,
А ка оди — като ветар дуа,
А ка дума — като галаб гука.
Утъкмиа Вида оридарка,
Отведе я дома на дворове,
Правили са свадба три недели време.
Еле се е Петре човек згодил,
Живели са още сто и педесе годин наедно.
Колко са напред братя имане имали,
Още два пати са повеч одимали.
Тогай са се братя разделили,
Кога са се и двата[2] у земята скрили.

*

Тематично песента ни отвежда към познатия от дълбока древност лов със соколи, както той се е практикувал особено в средните векове, като се е запазил по някои места у нас дори до най-ново време. На Изток той е отбелязан вече на асиро-вавилонските и египетските барелефи, а в рицарска Европа той е вирел като забава до изнамирането на огнестрелното оръжие, след което постепенно минава в упадък. Ако цар Борис I получава от сърбите в дар двойка соколи, те са били, естествено, предназначени за лов. Турските султани и паши са се предавали страстно на лов със соколи и от високите среди обичаят слиза до провинциалните спахии и обикновените граждани или селяни. Доскоро такъв лов е бил познат между българи и турци в Добруджа, Родопско и Македония, сведения за което ще изнеса другаде. За лов със соколи говорят писатели у нас, като Цанко Церковски (поема „Два братя близнака и Петрана“, подражание на народните песни), Петко Тодоров (идилия „Сокол“), Йордан Йовков (разказът „Съд“) и др. Народната ни поезия споменава често, дори в сватбени и празнични песни, за такъв лов, напр. СбНУ, VI, 11, 42; Милад. № 545 („Ти си имаш два сиви сокола, да уловиш горска яребица“), СбНУ, I, 59 („Шетба шета Темишварин Гюро... кон у рака, сив сокол на ръка“), и т. н. Една от най-обикновените балади, пята при гощавки, сватби и други селски тържества, е била и остава още песента за „Делба на двама братя“, записана в десетки варианти. Сам аз съм събрал доста нови записи с намерение да ги проуча като образци на най-старото и чисто творчество у народа с оглед не само към културно-историческото им значение, но и във връзка с цялата поетическа техника и естетическата цена на този род епическа поезия. Песента е чисто българска по произход, макар да е позната и на някои наши съседи.

Версията, чута от певеца-гъдулар Христо Георгиев, изпъква като крайно интересен документ на лично пресъздаване, свързано в дълбоките си корени с целокупното народно творчество. Тя смело може да се мери в художествено отношение с обработката, чута от певеца Васил Димов в Тревненско, както я напечатах в сборника „Фолклор от Еленско“. Само че докато пове-

[1] Морекет — мастило.
[2] „И двамата“ — вноска в текста по-късно, не в първоначалния стих.

чето варианти от Софийско и Източна България не надминават 60, 80 и 140 стиха, а този от Тревненско е подробно развит в 287 стиха (срв. СбНУ, XLIII, 331; XLIV, 151; XXVII, 216), версията на певеца от Кралев дол достига 383 стиха. Тя се отличава не само с детайлно описание на случки и сцени, но и с по-богат анализ на душевни състояния и с една идейно-етическа тенденция, характерна както за самия автор, така и за средата, която го слуша и вдъхновява. Но едно разглеждане на стил, техника и съдържание на този ценен документ е тук неуместно, понеже би трябвало да се притеглят за сравнение всички сродни песни заедно със съответните битово-обичайни предпоставки. Важно ми се виждаше засега да дам един нов принос към въпроса за възникването на българския песенен репертоар, като се изучи личният елемент в колективното творчество, предмет и на други анкети у нас.

Колкото се отнася до певеца Христо, трябва да добавя, че той доживя до 96-годишна възраст, като се помина в 1957 г. Целият негов репертоар е, за щастие, записан от познатата фолклористка-музиколог Райна Кацарова-Кукудова, от която имаме вече един кратък очерк за способния певец, запазил до края на дните си своята умствена свежест и своето изпълнителско изкуство.[1] Нека се надяваме, че Институтът за музика при Българската академия на науките, където се съхранява целият материал народни песни, ще пристъпи скоро към неговото издаване под вещата редакция на заслужилата събирачка.

[1] Р. Кацарова-Кукудова. Народният певец Христо Георгиев. Сп. Музика, V (1954), кн. I, 30—34 стр.

ЕДНА ЗАБРАВЕНА ПОЕМА НА ЯВОРОВ

Михаил Арнаудов

Когато през 1911 г., при една анкета върху литературното дело на Яворов, запитах поета, кои негови стихотворения излизат най-рано отпечатани, той ми посочи две от тях, невъзпроизведени после в никоя нова сбирка: едно във вестник „Глас македонски“ от 1895 г., заглавието на което авторът не си спомняше, и друго, обнародвано пак там, но малко по-късно, с наслов „Затворник“. За тях той разказваше: „Аз бях писал стихотворението (думата е за първото — М. А.) не за печат; нямах писателска амбиция. Като го напечатах, видя ми се много хубаво нещо това да пише човек и да му се напечата нещо. Написах още едно стихотворение, една поема дори, „Затворник“. Изпратих я в същия вестник, и тя се напечата в подлистник. Тогава (когато написал първото стихотворение — М. А.) съм бил 17-годишен. Стихотворението донесох сам в София; дойдох с намерение да отида въстаник, но въстанието беше прегоряло.“[1]

В тези показания на поета има нещо вярно и нещо непълно или неточно. Колкото и сигурен иначе при спомените си, в случая Яворов правеше грешки, които се обясняват лесно с изневярата на паметта при импровизации, които не почиват на справки върху писаното някога, особено върху хронологията. Относно първото стихотворение, чието заглавие, изглежда, Яворов не си спомняше, днес знаем, че се касае за бунтовнишкия позив „Напред!“, писан през юни 1895 г. и предаден на въстаника Коста Нунков, който потеглил тогава за Македония. Стихотворението, което носи подписа Пею Т. Крачолов, излиза в бр. 36 на в. „Глас македонски“ от 17 август 1895 г.,[2] така че с право Яворов е могъл да твърди, че бил тогава на 17 години (защото безспорната дата на раждането му е 1 януари 1878 г.). Колкото се отнася до второто стихотворение с мнимото заглавие „Затворник“, изпратено според Яворов пак до същия вестник и напечатано в подлистник, то не се оказа там при първо бегло търсене. Вместо него обаче бе открито друго подобно стихотворение, неспоменато от самия Яворов и озаглавено „На родоските заточеници“.[3] Това дълго стихотворение, с неговите 43 строфи по 4 стиха, излиза в посочения вестник на 24 ноември 1896 г., бр. 4. Мнението на откривателя беше, че „На родоските заточеници“, подписано само с малкото име на Яво-

[1] М. Арнаудов. Към психографията на П. К. Яворов. Годишник на Соф. университет, кн. XII (1916), стр. 20.

[2] Там го откри и обнародва повторно проф. Г. Цанев в книгата си „Пътят на Яворов“ (1947), стр. 199.

[3] Г. Цанев. Цит. съч., стр. 201. Тук и пълният текст на стихотворението.

ров — „Пейчо“, — е тъждествено с непознатото иначе стихотворение „Затворник“, макар в първото да не става дума за затворник, а за тежката съдба на заточените далеко борци за свободата на Македония. „На родоските заточеници“ — мислеше Г. Цанев, който пръв спря внимание на това забравено стихотворение, — сигурно в потъмнелия спомен на автора е останало като поема, а представата за заточениците е могла лесно да бъде изместена от представата за затворник. На такава тема Яворов написа после „Заточеници“. Тъй че в „Глас македонски“ младият поет е напечатал не поема „Затворник“, а стихотворението „На родоските заточеници“.[1]

Предположението тук не беше лишено от известна вероятност въпреки различието на темите и забележката на поета за напечатване на поемата в подлистник, тъй като в действителност „На родоските заточеници“, подобно на „Напред!“, е поместено в горната част на вестника, на стр. III и IV. Това предположение се усвои и от други коментатори на Яворовото поетическо наследство. Г. Найденова-Стоилова например прие, че е възможно да е бил пратен „Заточеник“ в редакцията на посочения вестник, но редакцията напечатала само част от него, както това могло да се заключи от поставените в началото и края на поемата многоточия.[2]

Съмненията тук бяха отстранени и истината стана очевидна едва през октомври 1958 г., когато д-р Найден Найденов, племенник на поета, зает отдавна с издирване на неизвестните произведения на вуйчо си, откри в „Глас македонски“ от 1898 г. търсената отдавна поема — поема именно, а не обикновено стихотворение.[3] Понеже Яворов изтъкваше в показанията си от 1911 г., че след „Напред!“ от 1895 г. бил написал и изпратил наскоро в „Глас македонски“ поемата си „Затворник“, изследвачите на Яворовата поезия са се ограничавали да прелистят вестника само до петата му годишнина (1897), намирайки в четвъртата годишнина (1896) стихотворението „На родоските заточеници“, без да подозират, че и след това Яворов е могъл да напише и да напечата в същия вестник и в същия дух нещо друго. Не подозираха това, понеже мислеха, че поетът е променил още през 1896 г. тематиката си, давайки израз повече на социалните си настроения. Тъкмо тогава той е напечатал в социалистическото списание „Ден“, редактирано от Янко Сакъзов, стихотворенията си „Пред тъмничния зид“ (кн. 9—10, май—юни 1896 г.) и „Пролетната жалба на орача“ (преименувано отпосле „На нивата“, кн. 11—12, юли—август с. г.), в които говори един по-общ протест срещу неправдите в света и топла симпатия към селянина, обречен на потисничество и мизерия. Кой би помислил, че две години по-късно поетът ще се върне към първото си вдъхновение и че македонското революционно движение ще му подскаже песни с патриотическа тенденция? Но, верен на дълбоко внедрената си грижа за съдбата на роба-брат, Яворов написва и напечатва в „Глас македонски“, бр. 20 от 24 май 1898 г., и то в подлистник, една поема с 37 строфи, озаглавена „В тъмницата“ и подписана с П. Крачов, ясно съкращение (направено може би погрешно от коректора) на цялото фамилно име Крачолов. Ако в 1911 г. Яворов е грешал неволно, като говори за поема в подлистник „Затворник“,

[1] Г. Цанев. Цит. съч., стр. 42—43.
[2] Г. Найденова-Стоилова. П. К. Яворов. 1957, стр. 126.
[3] Вж. поемата, приложена в края на тази статия.

причината е, че той е имал пред вид реалното положение на героя си, хвърлен в тъмница. Той е забравил не само точното заглавие на поемата, но и многозначителното й подзаглавие: „Македонски въстаник умиращ в турски ръце."

Младият поет, който по това време живее със силно потиснато настроение поради тежките условия за умствен и литературен труд в провинцията (той е обременен прекомерно в службата си като телеграфист), следи по печата за новите насилия над българите в Македония и изпитва отново желанието да бъде полезен на борбата за отхвърляне на робския ярем. Ако в момента е нямало повод и възможност за участие в един четнишки поход, той е могъл поне да влияе върху общественото мнение в България и да поддържа революционния пламък в гърдите на смелите борци. Въображението му го отнася към мартирологията на заловените въстаници и сливайки в едно личната си неволя с тяхната, той си рисува последните часове на ранения затворник, негов идеален двойник:

Вехне младост, гаснат сили. . .

Сам в невъзможност да се откъсне от чиновнически труд, който убива всички „пламенни мечти" за обществен подвиг и творчество, Яворов влага в устата на умиращия в тъмницата въстаник изповедта:

Ах, мечти!. . . Родино клета,
Щастье тебе съм мечтал:
Твойта волност и просвета
Беше моят идеал.

В „Нощ" от 1901 г. ние имаме сродни стонове и размисли при съзнанието за отказ от „мечтите, продадени отдавна за късче хляб" и за страданията на „родината триж злочеста". В поемата от 1898 г., изоставена отпосле като незадоволителна в някои отношения, ние се натъкваме идейно и емоционално на същия основен тон, на същата съкровена тревога. По-специално тук се развива една тема, която има и своята интересна литературна предистория. Независимо от всичко, което Яворов е получил като подтик за покъртителната изповед на затворника от книги като „Записки по българските въстания" на Захарий Стоянов и от други домашни описания на турските тъмници, той е стоял при поетическите си видения и под неотразимото влияние на своите големи учители в руската литература, на Пушкин и Лермонтов, обработвали също сродни мотиви. Лермонтова особено Яворов е чувствувал винаги като родствена по темперамент и копнежи натура. Той е могъл да повтори с право за себе си признанието на Лермонтов за Байрон: „У нас одна душа, одне и те же муки. . ."[1] „Неговата поезия — пише в 1906 г. Яворов за Лермонтов — е като че ли по-съвършената изповед на собствената ми душа."[2] Яворов е познавал добре Лермонтовата поема „Мцыри" с героя й монах-пленник и стихотворението „Узник" с началото „Отворите мне темницу. . ." и продължението:

Одинок я — нет отрады:
Стены голыя кругом,
Тускло светит луч лампады
Умирающим огнем. . .

---

[1] М. Арнаудов. П. К. Яворов. Български писатели, т. VI (1928), стр. 67.
[2] Писмо до М. Янков, срв. Г. Найденова-Стоилова. Цит. съч., стр. 229.

При Яворов умиращ в тъмницата е самият затворник, верен на дълга си към народа и жертва на турската жестокост. Копнежът на нещастника у Лермонтов е насочен към природа, светъл ден и лично щастие, а у нашия поет — към нещо по-възвишено, алтруистично: тържеството на правдата, свободата на роба-сънародник. Безсилен да докаже на дело своята готовност за помощ, героят изповядва острата си мъка:

Гледах твоето страданье —
Бяс ми късаше сърце,
Чувах твоето стенанье —
Срам ми палеше лице.

Мъката е реална, а не въобразена, както това се доказва не само от неподправения акцент на изповедта, но и от всичко, което Яворов после върши и пише за Македония.

Пушкин преди Лермонтов е възпявал в своя „Узник" също тъй чезнене за слънце и волност на клетника, който с носталгия слуша зова на заловения млад орел: „Давай улетим!" Такъв клетник се е чувствувал при деспотическия режим в Русия от някога сам великият поет, заклеймил в толкова стихове потисничеството наоколо си и изпълнен от живо състрадание към угнетения народ. По-силно и по-непосредствено, нежели чуждите образци, са въздействували обаче върху Яворов българските мемоарни или поетически описания на революционни подвизи и на тъмнични изтезания, особено Захарий Стоянов с главите „Затвори" на своите тъй много четени „Записки" и Вазов със сбирките си „Пряпорец и гусла", „Тъгите на България", „Гусла" и „Поля и гори", дето се натъкваме на толкова мотиви и настроения от живота на роба и от борбата за освобождение. Независимо от това, което в ранната поезия на Яворов указва на влияния от Ботев, Вазов е подсказвал на младия си почитател не малко теми, образи, ритми, които свидетелствуват за дълга школа у него. Нямайки намерения да се впускам в по-общи съпоставки, които биха разкрили тук несъмнени заемки или подражания, припомнил бих като сигурен пример за тях тематичното родство между стихотворението „Там!" от „Поля и гори" и „На родоските заточеници" и „В тъмница" на Яворов. „Там!" се състои от следните две строфи:

Искаш ли да посетиш страна
Пълна с бляскави предания,
Люлка на велики имена,
На тегла, сълзи, страдания?
Де в шумящите гори
Дъхат сладки благовония,
Де небесните зари
Греят грозни беззакония?
Ти иди, о брате, в Македония!

Ти желаеш ли да видиш свят,
Дето нивга не блясна свободата,
Де небето пуща благодат,
А яремът загрози природата?
Де надежда не блещи,
Де сред общата хармония
Вечен плач се чуй, ехти,
Дето вечна е агония?
То иди, о брате, в Македония!

В „На родоските заточеници" четем:

На север тамо
От онзи остров има край,
Риданье дето чуй се само —
С тъма покрит е земен рай.

Обилност, спорност небесата
Даруват щедро там всегда. . .

Не блесна щастье, не и песни
В страна таз райска днес звучат —
Вълци вилнеят вредом бесни,
Стенанья робски там ечат.

И поетът надълго говори за нещастията „под тия светли небеса", за въздишките в „горите девствени, прелестни", за мечтата на роба да се вдигне на бой за „волност или смърт", за печалната участ на въстаника, сравняван с „тъжовния горд орел", „сразен и турен в тясна клетка", който поглежда към „простора, дето е летял" (срв. Пушкин!). Сродството между двете елегии се долавя както в общия емоционален подем и в отделни черти на картините, така и в енергията на ритъма, отглас на дълбокото вълнение. Към края на поемата четем възгласи и пророчества:

Борци! Вам жребий тежък падна. . . на вас, страдалци. . .
Тогаз венец, венец ще свие И тоз венец не ще увехне. . .

Вазов много по-рано е правил същата внушителна апотеоза на падналите в 1885 г. герои, пишейки в „Новото гробище над Сливница":

Борци, венец ви свих от песен жива. . .
И тоз венец — той няма да завене.

Яворов видимо поетизира под влиянието на четеното у Вазов, като повтаря образи и изрази, запечатали се в паметта му. Нима случайни са при него такива места: „риданье дето чуй се само", „стенанья робски там ечат", „не блесна щастье" в земята на „обилност, спорност"? Стихове като

Тебе гази крак тирански — Плач отчаян там ехти.
В твойте видни широти Там палачът звяр е гладен
Глас един е — страшен кански: Там золумството цари. . . ,

които четем в следващото стихотворение с мотив от македонските неволи — „В тъмницата", — напомнят също тъй език и версификация в стихотворението „Там!" на Вазов. Разликата е само, че докато зрелият поет, майстор в изкуството си, проявява крайна икономия в подбора на елементите, за да ни наложи бързо видението и потреса си от злото, Яворов не догонва това стремително presto, рисува по-широко, по-изчерпателно, без да наруши обаче прегледността и единството на цялото. Внушителната краткост ще стане само малко по-късно негова добродетел. С тези свои опити в лириката той доказва, че умее да използува художествените средства, научени от предходниците, като постига оригиналност в израза на чувствителността си и в пластиката на картините си, които му осигуряват изведнаж превъзходството над толкова посредствени млади стихотворци.

Но какво представя собствено като сюжет и техника тази първа Яворова поема? Какво лично негово изнася тя, което въпреки отказа на автора от ранното дело заслужава вниманието на литературния историк?

Че поемата е наистина произведение на Яворов, личи не само от подписа Крачов, тъй близък до фамилното име на Яворов (то е може би сбъркано при печатането на „В тъмницата" в онзи македонски лист) Вече общото впечатление на всекиго, който знае индивидуално-неповторимото в стила на поета, не оставя тук никакво съмнение върху ръката, която е писала тази огнена изповед. Независимо от това, сравнението на поемата с нещата, създадени от Яворов в началния период на лириката му, потвърждава най-убедително същото впечатление. На тази страна от въпроса за авторството ще се върнем по-нататък. Но нека най-напред спрем внимание на самия сюжет и на обработката му.

С верен усет за композицията на този род лироепически неща, за образци на които са послужили класически примери, като „Шильонският затворник“ от Байрон, „Мцыри“ от Лермонтов (и двете поеми, познати в превод на Д. К. Попов от 1895 г.),[1] „Кавказки пленник“ на Пушкин, „Алпухара“ на Мицкевич (в превод на Вазов) или „Епопея на забравените“ от Вазов и „Заточеници“ от Пенчо Славейков,[2] и като предпочита съкратения рисунък на случки, обстоятелства и участ на героя, а не широките табла и обстойния анализ, както е при историческите поеми, Яворов развива сюжета си със завидна стегнатост и прегледност. Ние имаме тук разказ от първо лице, монолог на пленения македонски въстаник, който завършва дните си болен в тъмницата. Взимайки от всичко преживяно и изстрадано само най-съществените моменти, спирайки се главно на чувства и размисли на патриота, авторът ни дава толкова за въображението и за настроението, колкото изисква това поетическата, му задача. Увод и рамка на цялото образува предчувствието на затворника за близкия му край. Скоро ще спре да бие сърцето му — и край на съкровени мечти за свобода и правда в родната страна. Следващ момент: бърз поглед върху положението на роба, върху непоносимата тирания, с изгледите за спасение чрез смело повдигане на младите патриоти. Такъв патриот е бил и героят, у когото кипи гореща кръв и който е решил заедно с другари да търси възмездие за толкова страдания. Идва денят за разплата, робът се вдига да извоюва независимостта си, отчаяна борба бушува по гори и села. Въстанието е потушено, но жертвите не са отишли на халос:

Кръстената с кръв идея
По-стремително расте!

Това съзнание, мисълта за падналите юнаци като залог за крайната победа теши пленника в предсмъртен час. Като поетическо отклонение от правата линия на изповедта, но като ценно разширение на впечатлението ни от етоса на героя, идва видението му за щастливи бъднини на поколенията, оцелели след нещастието. В нощния мрак пред него се носи светлата картина на волен и радостен живот навред в родния край. Пленникът изпитва сладък трепет при илюзорно сбъднатите мечти, при благополучието и успеха, очаквани от свободата. Но стреснат внезапно, той дочува ужасѐн писъка на измъчените си другари затворници и меланхолната песен на стражата. Звънът на оковите му приглася на изтръгнатия от гърдите стон. Умирайки, той изпраща проклятие към тирана и прощално пожелание за волен живот на роба.

Четейки днес поемата, ние не откриваме достатъчно оправдание за автора ѝ да я обрича на забрава. Какви са били съображенията му да я изостави завинаги, той не е изтъквал никога. Може би нещо младежки-бурно и наивно в излиянията, нещо незадоволително в израза на мисли и афекти, повлиян от образците, го смущава като нежелана реминисценция. А може би и убеждението, че е изказал по-късно много по-сполучливо съкровеното на въстаника чрез „Заточеници“ от 1901 г., го подтиква да очисти ценното си поетическо наследство от първите си несръчни или незадоволителни опити, както това е случай и при „Напред!“, „Пред тъмничний зид“ и „На родоските заточеници“. Така или инак поемата от 1898 г. запазва въпреки из-

[1] Д. К. Попов. Преведени стихотворения. 1895—1897, стр. 7, 75.
[2] П. П. Славейков. Блянове (1898), стр. 94.

вестна неувереност в импровизацията и някои шаблони във фразеологията най-отличителните белези в положителен смисъл на Яворовата поезия, явявайки се дори първото му лирическо дело, в което е отразена по-пълно неговата човешка и художествена индивидуалност заедно с неговия борчески идеализъм, непомътен от песимистични съмнения. Занапред тя трябва да се включи в непреходната съкровищница на българската поезия като свидетелство за прояснената и силно изказана любов към народните страдания на един голям наш майстор на вдъхновеното слово.

Въпреки строгата самокритика на Яворов и тук, както и при по-късни неща, гдето той е виждал било вярно предаден свой вътрешен живот, било издържана форма, днес имаме основания да смятаме стихотворението „В тъмницата" за една от интересните по съдържание и техника български поеми. Композиционно то свидетелствува за щастлив замах с това овладяно движение в развоя на сюжета, с тази мярка в рисунъка на историческата действителност и на обстоятелствата и с неизбежното надмощие на афективно-волевата стихия. Сигурната версификация с хореичните осмослогови стихове, каквито срещаме и в „Луди-млади" от 1898 г., е само външната страна на едно изображение, улучило психологически съществуващото — тревогите и мечтите на мъченика-бунтовник. Авторът се придържа в един добре обмислен план на постройката, следейки главно за бурята в душата на героя и давайки от обстановка и предистория само толкова, колкото е потребно за бързото ни вживяване. Лирически, а не епически е неговият подход към предмета и в този смисъл той улучва правилно характера на съответния поетически вид, малката поема, сродна в някои отношения с романцата и баладата. Право към целта си и към ефектния край върви поетът, изнасяйки ни последователно настроения, протести, мечти и трагедия на пленения въстаник, загатвайки ни фона с малко черти, достатъчни за яснота на събитията и сцената. В това отношение Яворов се проявява тук такъв изискан художник, какъвто е например в „Нощ" от 1901 г., също поема с грижливо разпределение на частите при емоционална наситеност от по-друго естество. Тук и там в центъра на монолога стои не разказ за станалото, което по необходимост се изтъква само пътем, а душевно-важното, с етическата насока на поривите и мислите.

За да приемем без колебание, че в случая имаме работа с произведение на Яворов, основание ни дава толкова самопризнанието на поета от 1911 г., колкото и неопровержимото сходство на мотиви, стил и техника на „В тъмницата" с всичко писано от Яворов тогава и по-нататък. И в сборника „Подир сенките на облаците", и в прозата на „Хайдушки копнения" ние откриваме на всяка стъпка езикови обрати и художествено възприемане, които ни отвеждат към първите поетически опити на Яворов, та и към забравената поема от 1898 г. Обширни съпоставки нямат място, когато и от малко посочвания би изпъкнала с очевидност принадлежността на поемата към лирическите признания и съзерцания на Яворов.

Преди всичко интересно е да се изтъкне, че вече в „На родоските заточеници" два куплета загатват сюжета на поемата от по-късно, съдържат ядката, която после се разраства в самостойно и стройно цяло. Излагайки съдбата на въстаниците, възвестили лозунга „волност или смърт!", поетът казва:

А други болни, наранени,
Кръвник ги мръсен хвана в плен,
И там, в тъмниците студени,
На тях се хвърли разярен.

Но що са меч, тъмница — вечно,
Бесило, клада, храчки, кал
Пред тържеството недалечно
На свещений идеал?

Краят на същото стихотворение напомня също съня-мечта на гаснещия в тъмницата юнак:

Копнее клетий, сам и болен,
С една мечта, с едничък сън:

Да би крила разперил волен...
И гледа, гледа сè навън.

Дори в „Умри!“ от 1906 г. ние четем:

Мечта — в заглъхнала пустиня, незаглъхнал звън
и сън — видения засмени в тъжна самота.

Лайтмотивът „мечта—сън—самота“ с „видения засмени“ в далечината се повтаря по-рано в „Нощ“ от 1901 г.:

Кълна се в хилядите рани
на твоята снага разбита;

кълна се и в мечтите твои
за бъдещност честита...

И ако все тук четем за орисница, предвещала „чернило черно“, вече в „В тъмницата“ откриваме орисията зла, обрекла мъченика на „мъки и тегла“ и в „На един песимист“ от 1898 г. „злата орисия“ на оногова, който „се мръщи ядно на робството в хомота“, подобно на затворника в поемата от същата година, дето „бе на роба назначенье в окървавений хомот“. Говори ли авторът на поемата за гърди изгнили без искрица живот, в „Сонет“ от 1901 г. имаме вариант на същия образ: „А в гърди за мъка не остава мощ“. И както поемата започва с „вехне младост, чезнат сили“, така и в началото на „Прости!“ от 1900 г. срещаме: „И вяхна, крея аз печален...“ Ако младият автор знае стихове като „Всъде волно неуморно /Благодатен труд кипи“, в „Май“ от 1900 г. със същия метричен строй се разгъва една подобна картина на „неуморен в труд упорен“ орач, а в „Градушка“ от същата година „труженикът селяк“ очаква с усмивка на лице благодатната жътва. Пренесе ли се затворникът в съня си „между близки и познати“, виждайки ги „вси благати, волни, радостни в покой“, поетът чертае същия спомен в своя „Великден“ от 1900 г. с „образи и скъпи и близки на душата“, с „братя и сестрици“ и „майката благата“... В стихове на „В тъмница“, като:

От кръвта ни жертви редки,
Жътва славна ще избий,

Тъй и пролет всяка капка
Злато чисто в себе крий,

поетът предугажда образи, епитети, сравнения, които стават обикнат негов стилов апарат, които се повтарят в „Май“, „Пролет“ и други стихотворения, издавайки специфичното му възприемане и изображение. Касае се тук за един метод на работа, свойствен на всички поети, за един професионален навик, при който паметта задържа любими картини, мисли, изразни средства, ритми, за да ги повтаря и използува в много случаи като личен психологически и художествен репертоар. При Пушкин този навик, за който в известни случаи може да се говори като за „самоподражание“,по термин на проф. Корш, е проучван доста.[1] Подобно проучване би могло да се направи един ден с

[1] Срв. примери и литература у проф. Г. Я. Трошин. Пушкин и психология творчества. 1937, стр. 66 нт.

полза и за разбиране творческата еволюция на Яворов.[1] Тук обаче не е място да се навлиза в по-големи подробности по въпроса и достатъчно бе да се посочи съвсем накратко как Яворов изобщо изгражда органически словния си поетически материал при една техника, която бележи бърз напредък, придържайки се често о някои първични похвати. Авторът може да се откаже от някое свое стихотворение, но той ще използува съзнателно или несъзнателно постигнатото в него като тематика и форма. От това гледище поемата „В тъмницата", писана в 1898 г., дори ако беше се появила анонимно и не бе спомената от поета като негово ранно произведение, пак би се издала с всичко на езика и на художествените си средства за ценен дял от поетическата изповед, включена твърде непълно в сборника „Подир сенките на облаците".

В ТЪМНИЦАТА

(Македонски въстаник умиращe в турски ръце)[2]

Вехне младост, чезнат сили
Под тъмничний мрачен свод,
Тук в гърдите ми изгнили
Няма искрица живот.

Скоро, зная, ще престане
В мен сърцето да тупти;
Вам — и вам ще край настане,
Мои пламенни мечти...

Ах, мечти!... Родино клета,
Щастье тебе съм мечтал:
Твойта волност и просвета
Беше моя идеал.

Тебе гази крак тирански, —
В твойте дивни широти
Глас един е — страшен кански
Плач отчаян там ехти.

Там палачът звер е гладен,
Там золумството цари
И... и там народ е страден:
Мойте братя и сестри.

В тебе растнал несвободен;
Урисията ти зла
Беше в мене червей злобен
Зарад мъки и тегла:

Гледах твоето страданье —
Бяс ми късаше сърце,
Чуях твоето стенанье
Срам ми палеше лице.

Гледах, тъжях... и завета —
Сладкият священ завет:
Да умра за тебе клета,
Стана ми душа и свет.

Освети ме дух божествен,
Кръв по́-нова кипна в мен...
Чаках веч деня тържествен —
В робството последний ден.

Чаках... Робското мъченье
Все цареше; сълзи, пот
Бе на роба назначенье
В окървавений хумот.

Чаках... А горите тъмни
На злочестата страна,
Те — синееха се пълни
С слава, с чудни имена...

И доде денът бурливи
След вековна робска нощ
За расплатите гръмливи...
Кипна в мене бяс и мощ.

[1] Срв. примери в работата ми „Вдъхновение и мистицизъм у Яворов", готова за печат.

[2] Глас Македонски, год. X (1898), бр. 20 от 24 май. Стихотворението е напечатано в долната част на втора и трета страница на вестника, като над заглавието е поставено с едър шрифт: „Подлистник". В оригинала „въстанник" в стиха „В бой въстанник лев беше" е без член, очевидно печатна грешка.

Гръм ехтеше в планините:
Там въстаналият роб
Дирeше си правдините
И нахождаше си гроб.

„Там! Там!... Там в горите дето
Днес е кървава борба,
Де на знамето развето
Бляска: „Смърт за свобода!“

Тъй си думах, тъй с другари
Ний решихме в нощ една
И ни слънцето завари
Под юнашки знамена...

Но не паднах аз в борбата,
Там не найдох своя гроб;
Тъй била ми е съдбата —
Свършвам пленник, свършвам роб.

Свършвам с мисъл безутешна:
В робство черно йоще трай,
След борбата безутешна,
Родний ми страдален край.

В бой въстанник, лев беше,
Смел, чутовен бе герой,
На уста с усмивка мреше,
Но надви поганский брой.

Що би могъл и орела,
Ако с врани стотна сган
Влезъл би в расправа смела,
Сам посреди жалък стан?

И кръв много се пролея...
Но нима на халост е?
Кръстената с кръв идея
По-стремително расте!

От кръвта ни жертви редки,
Жетва славна ще избий;
Тъй и пролет всяка капка
Злато чисто в себе крий.

В края бащин безвъзвратно
Мракът ще се распилей,
Свободата — слънце златно,
Там широко ще огрей...

Често в нощите досадни,
Тука в безпросветний мрак,
Чувства тъжни, мисли ядни
В мене будът се рояк.

Но измежду тях мечтата
Пак отскубне се — лети
Все нататък, към полята,
Дето майчин плач ехти;

След напрасните вълнения,
Ме нападне дремота,
Оживлят във рой виденья
Таз тъмнична пустота...

Ти, далеч! Съзнанье болно
На тъмничните тегла; —
Понесе ме легко, волно,
Сън на своите крила.

Между близки и познати
Пренесе ме бързо той, —
Виждам ги аз вси благати
Волни радостни в покой.

Вредом виждам друг живота,
Вредом шум и свобода!
Де следйте на хумота
И на робската съдба?

Всъде волно неуморно
Благодатен труд кипи,
А за робството позорно
Споменът в забвенье спи.

Градове светливи, чисти,
Мирни радостни села,
Широки — нивя златисти,
Де пълзят безчет рала...

Легко дишам и в гърди ми
Пламък чуден загори, —
Стане радост за очи ми
Всеки камъчец дори...

Стресна се... Тъмата крие
Всичко в таз килия — ад;
Тихо, — чуя кат се бие
В мен сърцето с злоба, с яд.

Тъжно песен меланхолна
Се навремени извий, —
Стражът дремката неволна
С нея иска да надвий.

Или жалостно смешенье
Крито, грозно проечи, —
Клетник някой в отчаянье
Болките си с рев мегчи.

И настръхнат ми косми́те,
Бясно се сърце забий,
Кръв премреже ми очите,
Страшно свят ми се завий.

Пламня в треска, яд ме трови,
Махня злобно с пътний звон
На ръждавите окови
Се сгласява моя стон...

. . . . . .

Свършвам аз... Смъртта ме кани
На покой... Пред мен тъмней...
Вам проклятие, тирани!
Македония, живей!

П. Крачов

ИЗ ПРЕПИСКАТА НА ИВАН ВАЗОВ[1]

II. ПИСМА ДО ИВ. ВАЗОВ ОТ: В. Д. СТОЯНОВ, Д. ИЛКОВ, СП. ВАЦОВ, СТ. КОСТОВ, Д-Р К. КРЪСТЕВ, В. В. УМАНОВ-КАПЛУНОВСКИ, С. С. БОБЧЕВ, М. ИВ. МАДЖАРОВ И ДР. СЕМЕЙНИ ПИСМА ОТ: ГЕОРГИ ВАЗОВ, СЪБА ВАЗОВА, ВЪЛА ВАЗОВА, НИКОЛА ВАЗОВ

Величко Вълчев

Предварителни бележки

В настоящия свитък са обединени писма на различни лица до Иван Вазов, писани по време на емигрантството на поета в Турция и Русия (1886—1889). Изключение правят първите няколко писма. Двете писма, писани от В. Д. Стоянов, са свързани с участието на поета в живота на Българското книжовно дружество. Както знаем, Вазов установява връзка с В. Друмев, В. Д. Стоянов и др. още през 1871 г. в Браила и не престава да се интересува до последните дни на живота си от културно-обществената и книжовна дейност на дружеството, превърнато в 1911 г. в Българска академия на науките.

Писмото на Д. Илков ни говори определено за голямата популярност на Вазов още в началото на 80-те години.

Преписката на видния наш класик със Спас Вацов разкрива дружбата на младия Вазов с един пиротчанин, завършил в Загреб реално училище и след това Физико-математическия факултет на Загребския университет. След Освобождението Вацов учителствува известно време, а по-късно имал възможност да работи в София като чиновник в Министерството на народната просвета с такива дейци на културния фронт като К. Иречек, В. Д. Стоянов и др.

Писмата на Вазов до Вацов[2] свидетелствуват за живия интерес на Вазовия приятел към литературата. Сам Вацов писал стихотворения, превеждал от славянски автори, бил сътрудник и на редактираните от Вазов списания. Още в ранния период на тяхната дружба Вацов неколкократно канил Вазов да напусне за малко България, за да разшири образованието си в Хърватско.

Спас Вацов е един от първите популяризатори на Вазовото литературно творчество в Хърватско. Тая дейност по-късно продължават други културни дейци, в първата редица на които стои д-р Фран Гундрум-Ориовчанин.

Интересната преписка между двамата приятели се прекъсва с Вазовото емигрантство след детронирането на Батенберг и не се подновява след завръщането на поета в България. Главната причина за това вероятно ще е

---

[1] Вж. публикуваните писма в кн. VIII на Известия на Института за българска литература.

[2] За пръв път писмата на Ив. Вазов до Сп. Вацов бяха печатани от М. Арнаудов в: Иван Вазов. Сборник от спомени, материали и документи, София, БАН, 1949. Те са включени в новото издание на Вазовите съчинения, т. XX, 1957.

била постепенното откъсване на Вацов от литературните проблеми, особено след като последният бил назначен за директор на Метеорологичната станция в София.

Срещу известните досега писма на Иван Вазов до Вацов (25 на брой) са запазени в архива на Спас Вацов само три писма до Иван Вазов (Български исторически архив при НБВК, Г 120—122), които публикуваме тук за пръв път.

Преписката, която започва Вазов със Стефан Костов, е предизвикана от последния. Като искал от Вазов да напише някои произведения за готвената от него и Д. Мишев „Христоматия по изучаване словесността" (т. I, 1888; т. II, 1889), както и да преведе творби на изтъкнати руски писатели, Костов неведнаж окуражавал поета-емигрант, подканял го да работи усърдно на книжовното поле, да не унива. Сега ние знаем, че Вазов създава няколко свои работи — оригинални и преводни — именно под влияние на подканянията на Ст. Костов.

Вазов приема да сътрудничи на Костов и Мишев, а по-късно, пак по предложение на Костов, и на сп. „Библиотека свети Климент", като изразява същевременно радостта си, че ще има освен Величков още един съотечественик, с когото да си разменя мисли, новини и впечатления по обществени и литературни въпроси.

За Вазов е било от голямо значение съчувствието на Костов, изразено по един твърде искрен и приятелски начин, както и неговото мнение за литературното му творчество. Народният поет имал тъкмо по онова време нужда от топло съчувствие, от искрени, ободряващи думи. При все че това не са оценки от голям, авторитетен учен или писател, те са радвали поета, подтиквали са го действително към творческа работа. Тъкмо за „Христоматия" на Костов и Мишев Вазов преработва написания по-рано прекрасен свой разказ „Иде ли?".

Костов оценява високо Вазовото литературно творчество още в първите си писма до поета. Той заявява, че без Вазовите творби техният обемист труд не щял да види бял свят. Правилни са преценките, които Костов прави за ред Вазови произведения („Иде ли?", „В царството на самодивите" и др.).

При оценката си на Вазовите литературни творби Ст. Костов стои в общи линии на правилни реалистични позиции. За разлика от К. Величков той съветва Вазов да пише на теми и сюжети, подсказани от политическия момент. Научил, че Вазов е започнал да пише разкази, почерпани от новата политическа история на България (до детронирането на Батенберг), той му пише, че иска да види тия разкази, написани в духа на Шчедриновите реалистични и изобличителни творби — „огледало на съвременния живот". „Като мисля — пише Костов, — че предположението ми не ще бъде далеч от истината, пак ще повторя, че днес именно най-много ще Ви се удаде тоя род работа. Не зная да има случай, при който един признат списател — поет и безспорен патриот — да е бил по-малко сполучлив в творенията си, кога е бил отстранен от отечеството, отколкото кога си е бил там... Дързайте и не унивайте: времето, когато ще бъдете по-добре оценен, наближава. Мелодията на стиха Ви и изобщо на произведенията Ви пълнят душата на цяло вече поколение и ако предшествующите поколения, притиснати от страсти и неволи,

не отдадоха приличното въздаяние на музата Ви, то новото поколение ще го направи." (Писмо № 4 от 18 юли 1888 г.)

Освен това, както виждаме от някои писма, Костов изказва положителното си отношение към Вазовото творчество и пред свои познати и приятели, осведомява младите наши учени Ив. Д. Шишманов и д-р К. Кръстев — и двамата горещи почитатели на Вазовия талант — какво работи и замисля поетът. Той се грижи някои произведения на Вазов да бъдат отпечатани в литературните списания. Същата грижа Костов проявява и към К. Величков. При посредничеството на Костов Вазов се записва член на дружеството „Свети Климент", играло прогресивна роля по време на Стамболовия режим.

Ст. Костов има твърде трезви мисли и относно борбата на политическите емигранти. В писмото си от 1 август 1888 г. той пише на Вазов: „Аз отдавна съм се убедил, че ако у нас беше се повела легална борба, днес работите щяха да бъдат по-добри, та и затуй и сега съм на мнение, било що било, силите да се сбират." Може би вярата на Костов в добри резултати от една легална борба вътре в България, и то непосредствено след контрапреврата, не почива на реална основа. Но интересно е да се отбележи, че такъв възглед — „силите да се сбират" — възприема и Иван Вазов. Той неколкократно пише на К. Величков и го кани да се върнат в България, смятайки, че по-нататъшното им стоене в чужбина става безпредметно. Вазов наистина се връща в родината си в началото на 1889 г. и още на следната година предприема да редактира сп. „Денница", като обединява демократичните писателски сили около това списание.

Досега са ни известни 30 Вазови писма до д-р К. Кръстев.[1] Но поетът е писал сигурно повече писма до нашия критик. Следва да допуснем, че Кръстев е писал не по-малко писма до Вазов.

Макар че публикуваните в настоящия свитък две Кръстеви писма не могат да характеризират напълно преписката му с поета, те разкриват съществени черти от идейния склад, светогледа, научните интереси, характера и пр. и на критика, и на поета. К. Кръстев не само пише обширни писма до Вазов, не само му задава най-различни въпроси, за да се запознае с неговите интереси, поетични намерения и пр., но го и още натоварва да му праща учебници, нужни за Педагогическото училище в Казанлък, на което Кръстев бил директор по онова време (1888—1890).

Двете писма на д-р К. Кръстев до Вазов свидетелствуват за голямата любов и почит, които е хранел към поета известният наш критик, преди да стане отрицател на неговото творчество. От тях се вижда колко слабо е бил запознат К. Кръстев с руската класическа литература. От тия писма научаваме за стремежа на Вазов да пропагандира произведенията на руските класици, да разкрие пред младия критик големите ценности, които тия произведения съдържат.

През време на изгнаничеството си Вазов влиза в писмена връзка и с руския писател и преводач Василий Васильевич Уманов-Каплуновски (род. през 1865 г.). Навярно четирите писма, намиращи се в ръкописната

[1] Една част от тия писма Е. Стефанов бе публикувал с много грешки в сп. Септември, IX, кн. 9, 1956. За пръв път всички Вазови писма до Кръстев бяха издадени в Иван Вазов. Събрани съчинения, т. XX, 1957.

сбирка на Вазовия музей, не са единствените писма на Каплуновски, получени от нашия поет. Още първото по дата от тях дава да се разбере, че Каплуновски и преди него бил писал на Вазов, като му искал и стихосбирката „Италия".

Каплуновски не само превежда и популяризира Вазовото творчество в братска Русия в различни книги и статии,[1] но и брани нашия поет от неоснователни нападки на някои руски критици. Когато например А. Степович напада Вазов, че вместо да предаде на забрава братоубийствената Сръбско-българска война, със стихосбирката си „Сливница" поднасял на народа си кървав поетичен венец, че ликувал, като съпровождал ликуването си с насмешки над сърбите,[2] Каплуновски отговаря на тая нападка и пише между другото: „Впрочем г. Степович тук трябва да бъде поправен: насмешките са насочени от поета не толкова против самия сръбски народ, отколкото против неговите жестоки и алчни ръководители (Милан и съдружниците му)." Посочената стихосбирка произвежда на Каплуновски съвсем друго впечатление. Според него във всеки ред прозира не ликуването на поета, а скръбта по жертвите на братоубийствената война. И след като цитира стихове от „Не, не ще се радвам кръвожадно" и др. в подкрепа на мислите си, той пита: „Къде е тук ликуването? Тук има скръб, мъка, а не ликуване."[3]

Вазов на свой ред също превежда някои произведения на Каплуновски, например „На връх Макуша", като се отзовава ласкаво за руския поет и го нарича талантлив (вж. „Българска сбирка", IX, кн. 4, април 1902, стр. 234—235), пише отзив за сборника на Каплуновски „Лучи и тени" („Българска сбирка", XVI, кн. 10, декември 1909, стр. 689) и др.

Все от Одеса Вазов ще е писал няколко писма и до един горещ привърженик на идеята за дружба между славяните, петербургския книжар и издател К. Ю. Геруц, когото поменава в писмата си и В. Уманов-Каплуновски. Вазовите писма не са намерени, но в ръкописната сбирка на Музей Иван Вазов се пазят две писма от Геруц до Вазов. В едното, от 14 ноември 1888 г.,[4] Геруц се извинява, че късно отговаря на Вазово писмо поради голяма ангажираност. Той също бил на тържеството в Киев през юли 1888 г., когато поради антируската политика на Стамболов българският национален химн бил зачеркнат от програмата на славянската вечеринка. Макар да е забравял всичко бързо и лесно, киевската случка не щял да забрави до гроба си.

От писмото на Геруц разбираме още, че Вазов искал да има разбори на негови творби в редактираните от Каплуновски сборници „Баян". Това обаче не било възможно, съобщава Геруц, понеже критиката в „Баян" била поставена на второ място и нямали всички произведения на нашия поет, а и Каплуновски слабо знаел български език. Вазов ще се е оплакал от някаква

---

[1] Освен в сборника Баян Каплуновски превежда Вазови произведения в книгата си „Славянская муза", в сп. „Дело" и др. Писал е и няколко статии за Вазов: Критически забележки (Обзор на Вазовото творчество), сп. Север, бр. 42, 1900, стр. 1337—1341; И. Вазов — народен поет-гражданин. Източен вестник, кн. 5, 1908 и др.

[2] Вж. Известия Спб. Славянского благотворительного общества, № 4, апрель 1887.

[3] Вж. сп. Дело, кн. 4, 1887; също и в Баян. Сборник произведений современных славянских поэтов и народной поэзии. Перев. В. В. Уманова-Каплуновского, С. Петербург, 1888, стр. 7.

[4] Писмото е написано на бланка: Славянский Книгопродавец-Посредник Крунослав Юрьевич Геруц. Петроград, Невский, 88 (инв. № 454).

критика на сп. „Европа“, та Геруц му обещава, че списанието щяло да получи отговор, който му се следвал.

Другото писмо е без дата. Навярно то е от април 1888 г. Писано е във връзка с подготовката на 50-годишната литературна дейност на Аполоний Николаевич Майков. Геруц вярва, че Майков щял да получи поздравления от Харамбашич, Змай Йованович, Хурбан-Ваянски и Сватоплук Чех, които били, всеки в своя дом, „първаци поети“. Той предлага на Иван Вазов всеки от българските емигранти в Русия, петима-шестима души, да напише по едно стихотворение и да ги поднесат в един албум на Майков; или пък Вазов да напише стихотворение в чест на Майков и го прати на Геруц.

В своите писма Вазов трябва да е съобщил на ентусиаста-славянофил за романа си „Под игото“, защото в края на същото писмо Геруц пита кога щял да се печата.

Докато писмата на К. Величков, Ст. Костов, К. Кръстев, В. Уманов-Каплуновски и др. до Вазов са свързани повече с литературни въпроси, останалите писма и особено писмата на Ст. Бобчев, М. Ив. Маджаров, Никола А. Начев засягат предимно политическия живот на българската емиграция, без да изключват литературните проблеми. В случая за нас е по-важно да подчертаем още веднаж живия интерес на Вазов към политическите борби. Поетът действително не споделя всички възгледи на отделните емигранти; той не подписва известния мемоар, съставен до Портата в квартирата на Ат. Шопов в Цариград. Вазов се задушава в „гъстата атмосфера на политическите интриги и комбинации“ (Шишманов, стр. 75). Но той ни за момент не престава да се интересува от вървежа на политическите събития, от мерките, които се вземат в страната и вън от нея, от дипломатическите срещи и разговори. Иначе и не би могло да бъде. Режимът на Фердинанд и Стамболов сложил вън от законите много политически и културни дейци, бил ненавиждан от значителна част от българската интелигенция и българския народ. Ако се касаело за акт на безправие, извършен спрямо отделно лице, Вазов може би щял по-лесно да се примири, да порицае несправедливата постъпка с отделен разказ или стихотворение. Престъплението обаче било извършено спрямо целия народ, засягало демократичните принципи и разбирания на поета. Затова Вазов не могъл да остане равнодушен към събитията, раздрусали цялата политическа и културна общественост, и написва редица изобличителни разкази и стихотворения, а тъй също и сатиричната комедия „Скиптър и сопа“. Без да е роден за политик, той би могъл да каже същото за себе си, каквото Величков му пише в писмото си от 11 март 1888 г.:„... че е невъзможно да се откажем да говорим за политика в писмата си. Все едно е да искаш от болния да не мисли и да не говори за болестта си.“ Затова Вазов моли настойчиво С. Бобчев и М. Маджаров да му съобщават всичко, каквото емиграцията вършела и възнамерявала да предприеме.

Във връзка с тези писма трябва да се отбележат някои по-общи неща. Политическата групировка, към която Вазов се числял по онова време, се борела активно за тесни връзки с освободителката Русия. Но с действително напредничавите сили в Русия Вазовите съмишленици не влезли във връзка. И никак не е странно, че скоро след избирането на Фердинанд за княз на България емигрантите Хаканов и Павлитов поздравяват немския агент — новия княз — по случай възкачването му на българския престол. Макар да

обясняват постъпката си със стремеж да получат възможност да се върнат в родината си, тя по същество говори за тяхната безпринципност.

Емигрантите не са имали ясна политическа програма за действие. Не били при това единодушни и по въпроса за практическите мерки, които трябвало да предприемат за ликвидиране на насилническия режим. Особено ясно личи това в писмото на М. Ив. Маджаров до Вазов от 25 ноември 1887 г. Във всеки град, признава Маджаров, дето имало емигранти, съществували по няколко мнения. А емигранти имало освен в Русия, и в Турция, и в Румъния, и в Сърбия.

Липсата на ясна политическа платформа до голяма степен е попречила да се обединят емигрантите, пръснати в различни страни, да се сплотят за съвместни действия с демократичните сили на опозицията, останали вътре в страната. Това особено ясно се вижда в писмото от 10 август 1888 г. на Маджаров.

От публикуваните писма се вижда, че Бобчев и Маджаров, пък и други техни съмишленици са осведомявали, доколкото това им е било възможно, Вазов за намеренията и решенията на емиграцията. Политическите дейци на свой ред са искали по много въпроси мнението на Вазов и Величков.

Запазването на писмата на Вазовите домашни — на Съба Вазова, Георги Вазов, Никола и Въла Вазови — се дължи навярно повече на случайността. Освен известната небрежност на Иван Вазов и нежеланието му да води кореспонденция трябва да прибавим и трудностите на емигрантския живот в чужбина. Поетът е получил сигурно и други писма от своите близки, но досега са открити само някои по-дребни бележки от разглеждания период.

От тая група писма най-ценни са писмата на Георги Вазов. Взел активно участие като офицер в превратa за свалянето на Батенберг от престола, той запазва своята омраза към австрофилската върхушка и следи с жив интерес политическия живот през всичкото време на емигрантството и на службата си в Русия. В много свои писма Г. Вазов показва интереса си към творчеството на брат си, а всички негови писма, както и писмата на останалите Вазови домашни говорят красноречиво за любовта към поета на цялото Вазово семейство, разпиляло се през 1886 г. в Русия, Турция, България.

Голяма част от публикуваните в настоящия свитък писма ни връщат към един от много важните периоди от живота на Иван Вазов — периода на изгнаничеството, — който е твърде тежък за поета, принуден да живее далеч от своите близки, прокуден от скъпата родина, чийто измъчен образ терзае душата му не по-малко от скръбта по майка, домашни, приятели и другари. Тия писма са получавани и четени, предизвиквали са различни емоции в душата на поета през годините, когато са създавани ценни произведения за българската литература, какъвто е например неповторимият роман „Под игото“, каквито са разказите „Епоха — кърмачка на велики хора“, „Дядо Нистор“, „Избор“ и ред други още разкази и стихотворения.

За правописа, на който обнародваме писмата, може да се кажат същите неща, които бяха казани за писмата на К. Величков до Ив. Вазов.

Някои от писмата са написани с крайно нечетлив почерк. „Мъките“ по разчитане на отделни думи и изрази в писмата на С. С. Бобчев, В. В. Ума-

нов-Каплуновски, М. Ив. Маджаров и др. продължиха няколко години. При все че бе потърсена помощта на специалисти и на близките на посочените наши дейци, някои думи останаха неразчетени.

ПИСМА НА В. Д. СТОЯНОВ ДО ИВАН ВАЗОВ

1

Société littéraire Bulgare à Sophia[1]

9 октомврий 1882 г.
№ 22

До Господин Ив. Вазов
в Пловдив

Когато се получи второто Ви писмо, от 6 т. октомврий, с което изявихте желание да се необнародва поемата Ви „Загорка", защото сте я били изменили, макар че вече беше дадена да се реди в III-та книжка на „Периодическото списание", която подир малко ще бъде готова, направи се потребното распореждание да се спре нареждането до пристигането ѝ в улучшен вид, както се обещавате.

При това редакцията на поменатото списание има чест да Ви помоли да се погрижите да испратите в късо време тая Ваша поема, и то ако е възможно в цялост, за да може да я помести в IV-та си книжка, която ще се тури под печат веднага подир излязването на третата.

Редактор: В. Д. Ст.

БАН, Архивен институт

[1] От преписката на Вазов с Книжовното дружество са запазени само няколко писма едно писмо на Вазов до В. Друмев от 1 февруари 1872 г., публикувано от М. Арнаудов (вж. Иван Вазов. Сборник по случай сто години от рождението му, София, БАН, 1950, стр. 320), три писма до В. Д. Стоянов, публикувани също от М. Арнаудов (вж. Иван Вазов. Сборник от спомени, материали и документи, София, БАН, 1949, стр. 302—303), две писма до В. Д. Стоянов, публикувани за пръв път в „Иван Вазов. Събрани съчинения", т. XX, стр. 541—542.

За пръв път се печатат запазените две писма на Книжовното дружество до Вазов. На първото писмо Вазов е отговорил, че не ще може да прати за Периодическо списание „Загорка", тъй като поемата станала по-дълга и той я отстъпил на един пловдивски книгоиздател. Второто е отговор на Вазови писма от 26 ноември и 14 декември 1882 г.

2

Бълг. Кн. Др.
12 януарий 83
№ 43

Господину Ив. Вазову

Отпреди две недели, като бях нерасположен в здравето, не успях да отговора до сега на последнето Ви, от 14 декемвр. м. г., писмо, с което питате дали се е приело и ще ли се публикува испратеното Ви стихотворение „Раковски". Сега благодарение богу, като се осещам по-добре, отговарям Ви, че поменато[то] стихотворение заедно с поправката се прие в Дружеството и ще бъде напечатано с най-голямо благодарение в IV кн. на „Пер. Списание". Няма да пропусна случая и да Ви не забележа, че Книжовното Дружество съжелява, за дето тъй се случи[1] да не може да напечата и хубавата Ви поема „Загорка"[2] в своето списание.

При това дружеството Ви крайно благодари за испратените Ви две книги: „Гусла" и „Митрофан"; то се надее, че скромната му библиотека ще се удостои с подаракът Ви и от другите издадени до сега от Вас книжки.

Председател:

БАН, Архивен институт

[1] Следва зачертано: му отказахте.
[2] Следва зачертан текст: за която слушаме, че сте били издали в особна брошурка, макар че в едно писмо казвахте, че веднага подир поправлението й ще я испратите да се обнародва в списанието му.
Писмото е чернова, оригиналът навярно е пратен своевременно на Вазов.

Д. ИЛКОВ ДО ИВАН ВАЗОВ

Почитаемий Господине,

Членовете на Дружеството „Бъл. Седянка"[1] в Прага са жадни да прочетат Вашите съчинения и да ги имат в библиотеката си.

Много пъти до сега някои славни славянски ученици и списователи (чехи, хървати, словинци и пр.), живущи в Прага, са се обръщали до „Бъл. Седянка" за вашите съчинения, за да им ги заемем да ги прочетат.

Ний, българите, всякога сме се причервявали, когато сме получавали подобни писма, защото не сме знаяли как да им отговорим.

Днес пак получихме подобни писма от две славянски дружества и от няколко чехски академици в Прага.

Капитала на „Седянката" е доста скуден, за да може да снабди библиотеката с всичките отбор български книги.

От страна на всичките членове на „Бъл. Седянка“ съм упълномощен, почитаемий Господине, да Ви поздравя и да Ви помоля в същото време, ако Ви[е] желаете да подарите на библиотеката на „Седянката“ Вашите до сега излезли от печат съчинения.

Библиотекар на „Бъл. Седянка“: Д. Илков

17-й декември 1886
Прага

Адрес:

Böhm
U Národní Kavárny
(Vadičková ulice)
Spolek „Bulharská Sedianka“
in Prag

БАН, Музей Иван Вазов, 547

[1] Дружество „Българска седянка“ е първата (основано е през 70-те години) организация на българските студенти в Прага. Дълго време то е било единствената културно-просветна организация на българските младежи. Активно участие в нея вземал Васил Д. Стоянов, един от създателите на Книжовното дружество в Браила. В навечерието на Втората световна война в ръководството на „Българска седянка“ се вмъкнали отявлени фашисти.

Писмото е подписано от Д. Илков, който след това е бил дългогодишен преподавател във Военното училище, автор на книгата „Принос към историята на Стара Загора“, 1908.

ПИСМА НА СП. ВАЦОВ ДО ИВАН ВАЗОВ

1

Загреб, 15/3 февруарий 1878

Писмото Ви от 14/26 миналий имам на ръка и каква радост![1] Аз, брате, не съм в състояние да Ви опиша очарованието си. Целувах писмото Ви, прочетох го с най-голямо наслаждение. От сърце Ви благодаря.

Преди друго да Ви пиша, не мога да Ви не дам следующите си размишления, които, моля, земете в строго разсъждение. Речта ми е за онуй хубавото и потребното нещо.[2] Извънредната Ви дарба в онова отношение е, което сиромашкий ни народ много се нуждае, на любовта Ви към България, която тъй красно се отражава във Вашите хубави песни, требва да Ви накара да се отдадете в служба на народний олтар. Почвата е прекрасна: сами казвате, че за Вас станало страст и е влязло в натурата Ви да пеете. Не посрещайте прочее с очудвание или с хладнокървие, ако и сега по трети

път Ви призовавам да оставите за едно късо време България, да дойдете тука, в Загреб. За Вас самата природа доволно се е погрижила; но не мога да не осещам нуждата да влезете малко в свят — една само година е доста да сте тука, да сте като слушател в тукашен универзитет. И колко благотворно ще действува на Вас макар една само година, какви ползи ще изчерпаете Вие в туй време! Доста е туй, че Вие ще бъдете далеч от обикновените главоболия, че ще се отда[де]те единствено на книгата. Вие, драгий Вазов, ще бъдете тука между народ, който истина сега току се развива, но и това ще е от най-голяма полза. Пробуждането на народно чувство тука сега е в цветущето си състояние. Народ чист, млад, а при туй пълен с братска обич към българский. Ох, да Ви е да следвате тукашната журналистика. С дохождането Ви тука Вие ще научите за една година хърватско-сърбский язик, Вие ще опознаете два нам съседни народа — хърватите и сърбите, а това е от неоценима важност в сегашните обстоятелства. Като знаете руски и като ще научите хърватски, лесно ще свладеете за късо време и други славянски езици и не е ли това достойно да жертвувате една година? И много йоще неща бих можел да Ви наброя, които да Ви склонят да пристанете на предложението ми; но това едвам ли е потребно. Вие сами сте в състояние да оцените необходимостта на дохождането Ви. Паметно ще е възражението от Ваша страна, че Вие, като оставате в България, ще можете да поставите основание на Вашето бъдъще, но ще прикажа, че Вие и пак не изгубвате нищо. Вътре в една година нема да се уреди България, щото и после да не добиете достойно положение в общежитието. Та Вие, ако дойдете тука, то в една година еклатантно[3] ще можете да се приготвите да захванете отпосле да редакторувате едно белетристическо списание — необходна и първа храна за възрождающа се България, и до тогава ще се уредат белким работите, за да се основе едно такова списание, което да осигурява добър поминък. Дойдете прочее и проводете ме после с клетвите си в пъкъла, ако не сполучите! За една година ще Ви са потребни да почнете 400 фиоринна, паче ако не е толкова възможно, а то е доста и 300 фиоринна, тука ще Ви се иде на ръка, аз съм се погрижил. Ако имате на ръка назначеното количество, а то побързайте да дойдете около воскресение. Подир воскресение захваща на универзитетът второто полугодие. Не е ли Ви и това възможно, а то се погрижете да се снабдите до август с пари и дойдете тогава, сѐ пак не е късно. Какво мислите върху тези ми размишления, ясно ми се изявете.

Вашите стихотворения тука намират прекрасен отзив.[4] Един приятел — българин, ученик на техниката в Грац — пише ми следующето: Преди няколко дена в хърватското тука академическо дружество председателят на същото г. Александър Локмер, студент на филозофията, чете скаска Поглед върху настоящето бълг. песничество", живо рецензираше песните на г. Ив. Вазов. Сега туку мога да схвана тяхната дълбока поезия. Слушателите прекъсваха говорът с възхитително удобрение и бурни възклицания: да живеят братята българи, да живее Вазов, да живее Вазов до бескрайност. Можеш да си представиш какво впечатление е направило това на мене и на другарят ми Георгиев и веднага реших да ти пиша върху това, с молба да прегледаш писмото ми, да го подредиш и преда[де]ш като дописка в „Obzor". Такожде и редакторът на „Vienac", г. Шеноа, сам поет и най-добър хърватски новелист, високо цени Вашите дарове, това се види, дето той даде място във

„Vienac“ на Вашите „Жалби“. Обичах да Ви проводя същий брой от „Vienac“, но би трябвало да купя едно цяло течение, затова Ви прилагам само препис от преводът. За Вас е сè същото. Както виждате, коплетът „кой доде да обезчести“ и пр. испуснат е, защото по мнението на г. Шеноа поетът винаги трябва да избягва да уплете в едно поетическо творение подобни ниски страсти.[5] Нищо не разваля, паче и по-хубаво е, дето е испуснат и коплетът: „Има ли и там такива“ и пр. Против насловът „Bugarska majka“ вместо „Жалби“ мисля не ще имате нищо да забележите.

Провождам Ви един брой от таз годишний „Vienac“ да го видите само. Такожде Ви провождам позив на абонати за южнословенски народни песни. Ако можете, то съберете някои спомоществователи.

Бях намислил да Ви пиша и пак относително сърбите, но писмото ми стана доволно дълго; затова ще се ограничa да Ви кажа, че на с-ки натиск требва да се работи енергически да не им се отстъпи нещо от България. Те твърдо настояват да земат нишкий санджак. В Пирот са се удомили. Както сте видели, аз писах в „Българин“ една дописка,[6] но по-голяма важност има, ако се пише подобно нещо из сред България. Направете поне Вие една дописка.

Здрав съм и весел. Съдечно Ви поздравлявам и целувам.

Ваш преданний приятел
Спас Вацов

[1] Следва зачертано: какво възхищение!

[2] Тук смисълът не е ясен. Очевидно „хубавото и потребното нещо“, за което Спас Вацов споменава тук, е било предмет на по-раншни писма до Вазов.

[3] Еклатантно — блестящо.

[4] Касае се за Вазовите стихотворения „Жалбите на майките“ и „Радецки“, преведени на хърватски език от Сп. Вацов. Стихотворенията били драговолно поместени в сп. „Виенац“, редактирано от видния хърватски поет Аугуст Шеноа (1838—1881).

[5] Следва зачертан текст: които макар да са свойствени на варварите.

[6] „Дописката вероятно е публикувана във в. „Българан“, I, бр. 28, 18. I. 1878 г., с бележка от редакцията: „Един пиротчанин из Австрия пише ни следощето си по съдържанието си твърде важно писмо.“

2

[София, ноември 1881][1]

Драгий ми Вазов,

Откак не съм ти писал и ако река да захвана да се извинявам, аз би трябвало да сложа перото да чакам да се измайвам с писмото си до теб, а че на гърбът ми да се натовари още един куп време, време пълно с мълчание към моя любезен Вазов; за това през всичко това една завеса и боже помози!

Твоята „Гусла“ снощи си я купих. Купих я късно на вечер и като си дойдох у дома, намерих на работната си маса билетче от един приятел да му отида нàгосте, гдето щяло било да има и други приятели. Планът ми се развали: бях решил да прочета цялата „Гусла“. Отидох, но с „Гуслата“ в

джоб. Хората играеха цвик,[2] а аз четох твоите стихотворения. Върнах се в къщи на 1 1/2 ч. сл. полунощ и с книгата ти заспах.

Сега ще те критикувам. Обърни стр. 150 и чети редовете 21 до 25 и слушай какво ще ти кажа.[3] Беранже пише на едно място, в едни стихове, приблизително колкото помня, тая чертица: един момък в намерение да се подиграе с една госпожа, като я хвалял, казал й, че тя била прелестна, хубавица, но само че носът й бил много дълъг, а тя, разбира се из устата на Беранже му отговорила, че за него (момъкът) има тя лице и без нос. Същото, за което говори Беранже в стихът си, искал си и ти да изразиш, ала, допустни да бъда откровен, прекалил си го, братко. После следующите по това редовци са тоже не от естество да ме не карат да те укора. Маджарский пряпорец не съдържа боите: бяло, сине и червено, а напротив, на мястото на синето в маджарский пряпорец е зелено. Погрешката е много едра. Зеленото е и българско, а внимателния ти читател не може това да не съгледа. И инак подигравката ти е много не уместна. Помисли си, маджарин, някой поет, да се изразеше така за българский пряпорец — какво ли грустно впечатление! Бяло, сине и червено не е само френски, но и славянски триколор и никак не маджарско.

Вик се дигна до небето,
смути околни съседи...

Значи, и съседите дошли да гледат „двете полукълба задни“... Ах, просто ме е яд, защо си отишъл толкоз далеч. Казвам яд ме е, защо[то] зная, че ти си същия, комуто принадлежи майсторския стих:[4]

На стола се валят газети цял куп
между тях „Витоша“, обляна със суп,
предлага любезно своите колони
на всяки любител, кого навън гони.[5]

БИА при ДБВК, Г 121

[1] Датира се според съобщението за излизане на Вазовата стихосбирка „Гусла“. Найнови лирически и епически стихотворения. Пловдив, 1881.
[2] Цвик — вид игра.
[3] Стиховете, които сочи Вацов на стр. 150 от „Гусла“, съставят две строфи от хумористичната поема на Вазов „Моята съседка Гмитра“.
[4] Стиховете, които следват, са от Вазовото стихотворение „Провинциал в Столицата“.
[5] Писмото не е подписано. Възможно е да е черновка.

3

[София, януари 1885][1]

Любезний приятелю!

Като отговарям на писмото ти от 24 януарий т. г., което получих на 26 с. м., тряба преди всичко, ако щеш за предговор, но не за украшение на

слога, да ти съобща, че, отка' съм стъпил на общественото поприще, ето става шеста година, аз едвам ли съм се намирал в такова положение, в каквото ме турна твоето любезно писмо. Освен това трябва да ти кажа, че подир това твое писмо най-много почувствувах колко съм грешил, дето съм прекъснал взаимната ни кореспонденция в течение на толкова време. Това последното най-много за това, защото в отговор на твоето кратко писъмце би трябвало да ти пиша сега надълго и широко, па да възмогна да те въведа в моето положение, когато отговоря на твоето запитванье да или не. А това да направя и много време ще ми е потребно, а и тебе ще утегча премного. За да избягна последното, принуден съм сега да ти пиша колкото е възможно по-кратко, като ще гледам да се спра само на най-съществено.

И така да захвана: Предложението да дойда в Пловдив ме намира 1) оженен от шест месеца насам; 2) Обиколен от майка вдовица, брат ученик в четвърти клас на гимназията, сестра ученичка в първоначалното училище, сестра на женитба и сега учителка тук в народното училище — всички при мене и изключително на мои грижи; 3) Учител съм в местната девическа гимназия със заплата 4560 фр. годишно; 4) Жена ми е учителка с 3000 фр. заплата; 5) купил съм една къща, която, истина, е изплатена, но за то преди няколко дни прикупих до нея и друга къща и се задължих с 4000 лева, които съм нагласил да изплатя чрез заемане от Българската народна банка и това заемане тряба да се подновява всеки 3 месеца, защото на по-голям срок не е възможно да се направи заем, и 6) да мога да имам някаква полза от тая моя собственост, предстои ми да предприема сега в пролет някои репарации в къщата си и пр. и пр.

А от друга страна: Работих в Министерството на Народното просвещение четири години, а с каква деятелност и с какво усърдие — това не трябва аз да описвам и при всичко това настоящите наши силни дойдоха преди няколко месеци да се произнесат, че за мене няма място в това министерство, което беше сляно с моето битие. Турнат на страна тъкмо тогава, когато няколко години практика ми вдъхваше и сила, и инерция да работя върху поприщата на народното ни образование, признавам се, не можеше да не ме огорчи, макар че работата ми в Централното управление би заменена с не по-малко благородно занятие пак по същото поприще.[2]

БИА при ДБВК, Г 122

[1] Датира се според Вазовото писмо от 24 януари 1885 г., с което поетът предлага на своя приятел да заеме в Пловдив поста началник на канцеларията при Дирекцията на народното просвещение с месечна заплата 18 турски лири.

[2] Писмото е без подпис. Навярно е черновка.

ПИСМА НА СТ. КОСТОВ ДО ИВАН ВАЗОВ

1

Уважаемий Господине Вазов,

Ще се почудите, като прочетете писмото ми и видите от кого и защо е. Учудването Ви ще бъде на място, защото подир мълчание, дълго комахай през две години, аз сега за пръв път Ви се обаждам. Причините на това добре Ви са известни.[1]

В разговорите си с г. брата Ви Кира[2] аз го запознах с работата, която задружно с г. Мишева имам — съставянето на „Христоматия“ и „Словесност“ по поръката на г. Данова, — и от дума на дума дойдохме до там, щото и двама се съгласихме да Ви помолим да бъдете добър и ни проводете, ако имате готови, 2—3 басни, 1—2 идилии и някой разказ, за да можем постави във всякой отдел и на двата тома на „Христоматията“ от Вашите произведения. Тая ни молба не вменявайте за дързост, защото, уверявам Ви, тя е чистосърдечна и от желание да дадем видно място на таланта Ви вред, гдето ни бъде отръки. Признавам, че не са потребни нови доказателства за таланта Ви, защото и без туй тий са достатъчно изобилни. Ако изпълните молбата ни, бъдете уверени, че ще направите ценна услуга нам, а най-много на младежта, за която готвим „Христоматията“ и „Словесността“.

Като Ви съобщавам горнето, намирам за нужно да Ви обадя, че не ще ни бъде никак криво, ако не Ви бъде възможно да удовлетворите молбата ни, защото и без туй ний сме обрали повечето Ви съчинения за работата си. Далеч от мисълта да Ви лаская, аз открито и сърдечно Ви казвам, че без Вашите произведения нашата „Христоматия“ нямаше да види бял свят.

Със сърдечен поздрав и дълбоко уважение съм

Ваш почитател

Ст. Костов

София
10-й март 1888 г.

БАН, Музей Иван Вазов, 419

[1] Ст. Костов подразбира политическата обстановка от осемдесетте години на миналия век, както и Вазовото емигрантство.
[2] Касае се за Вазовия брат д-р Кирко Вазов — медицински лекар.

2

Уважаемий Господине Вазов,

Благодаря Ви за готовността, с която отговорихте на първото ми писмо. Нам ще ни бъде много драго, ако успеехте да ни дадете нещо цяло или част от неиздадените Ваши трудове. Първий том от Христоматията ни печата

се вече, а вторий, който съдържа епос (включително роман, повест и разказ), лирика и драма, ще се запечата от средата на идущия м. юний.

С голяма радост бихме приели и продължение превода Ви на Пушкиновия „Евг. Онегин", Лермонтовия „Демон", някои елегии, като „На смерть Пушкина" от Лермонтова, „Вечерняя заря" от А. Полежаева, „Слезы матери" [от] Н. Некрасова или други някои стихотворения на по-стари и по-нови русски поети.[1] Това, вярвам, не ще Ви се нещо зловиди, защото го правя от чистосърдечно подбуждение, именно: кога имате случай и възможност да дадете в превод някои от произведенията на най-видните руски поети.

В първия том от Христоматията ни,[2] който съдържа Описания, Характеристики (частни и общи), Повествование, Разсъждения и Ораторски съчинения, от Вашите произведения взехме: 1) Един кът в Ст. Планина, 2) Кръгозорът на Пловдив, 3) Бряст, 4) Бор, 5) Бор (Хайне), 6) В Помпея, 7) Везувий, 8) Зли-Пролез, 9) Жътва, 10) Нощ, 11) Ой гори, гори Балкански, 12) Пролет, 13) Дядо поп Ставри, 14) Господин Фратю, 15) Дядо Лулчо, 16) Паисий, 17) Раковски и 18) Вас. Левски, из „Немили-недраги". За втория том, материал за който сега събираме, не мога още подробно Ви обади кои Ваши произведения ще вземем, но сега засега имаме вече пред очи „Немили-Недраги", „Хаджи Ахил", „Грамада", „Видул" и другите Ви произведения, пръснати в сбирките Ви (включително „Италия") и разните период. списания, подходещи на отделите у втория том. Ще вземем някои от разказите у „Зора" от А. И. Не зная тия разкази чии са: Ваши или г. Величкови. Нам се иска да имаме Ваш.[3]

Като Ви съобщавам кои отдели от Христоматията у втория том ще влязат, ний ще чакаме до юлия и с най-голямата радост ще вместим каквото и да ни проводите. Обаче, ако по едни или по други причини не Ви се удаде да ни услужите, ний ни най-малко не щем се сърди, защото и без туй, както видите, ний Ви украдохме доста.

Тъкмя да се обърна тия дни към г. Величкова, за да го помоля да ни даде и той, ако има нещо готово.

Приех брошурката, в която са напечатани някои Ваши трудове в руски превод.[4] Благодаря за подаръка. С особено внимание четох превода и зарадван останах, гдето на дело видех вниманието, което праведно сте заслужили пред външния образован свят. Това бе за мен първица да видя на чужд език преведено Ваше произведение. Няма да скрия обаче от Вас впечатлението, което преводът ми произведе: той ми се видя вял, бездушен — липсува огънят, който на всеки ред у оригинала се усеща. Това впрочем само за „Раковски", другите повече ми се харесаха. Аз не обзимам Раковски другояче, освен като чета характеристиката му, тъй майсторски, тъй одушевително, тъй пламенно начъртана от Вас. Не искам да изпусна случая да прибавя, че добър избор е направил преводачът; злото е само там, че като преводач не е можал да достигне автора. Моите оценения за превода на „Раковски" са правени под опоителната сладост на оригинала, та и аз сам не стоя много за тях.

Добре сте сторили, гдето сте проводили една брошурка и до „Период. списание". Негов деловодител-редактор е г. Вас. Стоянов, а не г. Т. Пеев. Не съм говорил г. Стоянову[5] още, за да спомене в Списанието за превода на „Раковски" и др., защото писмото Ви получих на село — Горна-Баня, близу до София, гдето по съвета на доктора 2 месеци ще седя за къпание —

и сега пак от село Ви пиша; но днес или утре ще отида до града и там ще се срещна с господство му.

Сърадвам Ви с новия труд романа.[6] 1876 г. е епоха, пълна с велико и низко, идеално и мръснишко, с идеи и дела — епоха, която дълги години ще дава изобилен материал на поета. Вий сте направили много добре, гдето сте посегнали да изпълните една щърбина във Вашите трудове. Аз Ви поздравлявам от сърце, толкос повече, защото усещам, че трудът Ви е сполучлив. Вий възпяхте с неподражаемо изкуство героите на тая епоха, Вий изрисувахте и описахте в други род съчинения, като същ белетрист, състоянието на обществото, течението, духа на времето, а сега в романа ще излеете всичкото си мастерство на талантлив поет.

Аз с особенно удоволствие бих Ви олисвал с писмата си, само ако не се боех да Ви дразня с работи от тукашния мир. Аз напълно влизам в нетърпимото Ви положение и бих Ви съветвал да се приберете, ако да не знаех колко ще се вълнувате напразно със злобите на деня. Вий и там, гдето сте, не можете да не се вълнувате все по тия същите злоби на деня, но уверен съм, че това става в по-слаби размери. Вий и да си додехте, пак ще вършите това, което и днес, макар и отдалечен, вършите. Преимуществото на отдалечението Ви е едно, и то е доста — имате спокойствие ненарушимо. Вярвам, че от вестниците ще знаете как сме тук, та не намирам за нужно повече да Ви пиша. Ако даде бог да се видим някога, колко и колко работи ще преговаряме!... Иска ми се да вярвам, че за много въпроси ще имаме еднакви мнения...

С брата Ви Кира наприказвахме се доста през пребиването му тук. Той в много неща ни внесе светлина.

С г. Величкова още през миналото лято разменихме по едно писмо и толкос. Все съм искал да поддържам редовно преписка, но, на-как, с отлагание днес за днес, утре за утре, не успях. Вий сте честит, гдето през последните бури не сте скъсали старото си приятелство с този благороден момък. Като се добре пресметне отначало на „бозгуна“[7] до днес, всеки от приятелите ни поизгуби по нещо, материално или нравствено, и Вий заедно с другите сте осъдени на тая участ; но случая, гдето сте съхранили девствено приятелството си с г. Величкова, тряба взаимно да считате за важен и ценен. Обстоятелствата се срукнаха така, щото всякой може да се счита за в бъдаще избавен от всякакви ангажименти било пред лица, било пред корпорации някакви си, с които по-рано е бил свързан по-тясно или по-лабаво, и в много случаи подобно избавление може да се счита желателно, колкото и благодетелно; но за някои — единични и редки случаи — такова избавление праведно би се счело за злощастие. В дадения случай, относително г. Величкова, Вий сте честит, както и той на своя ред.

Със сърдечен поздрав съм

Ваш приятел

Ст. Костов

с. Горна-Баня, при София
8-й априлий 1888 г.

П. П. Снощи дойдох в града и се срещнах с г. Вас. Стоянов, който обеща да спомене в „Период. списание“ за превода на стихотворенията Ви.[8] Своевременно ще Ви съобщя, кога се напечата.

9-й апр.

Истий

БАН, Музей Иван Вазов, 420

[1] Вазовите преводи — откъси от „Евгений Онегин“ и „Демон“ — са поместени в „Българска христоматия“, съставена от Вазов и Величков, т. II, Пловдив, 1884; посочените творби на Лермонтов, Полежаев и Некрасов Вазов не е превел.

[2] Вж. Христоматия по изучване словесността. Съставили Ст. Костов и Д. Мишев в два тома. Т. I, Пловдив, Хр. Г. Данов, 1888.

[3] Разказите в „Зора“, подписани с инициалите А. И., са от К. Величков.

[4] Касае се за брошурата „Славянские поеты“, в която са преведени няколко Вазови творби.

[5] Касае се за В. Д. Стоянов — редактор на Периодическо списание.

[6] Вазов е съобщил за написания в Одеса роман „Под игото“.

[7] Бозгун (тур.) — разорение, гибел.

[8] Вж. Ив. Вазов. Непубликувани писма. София, БАН, 1955, стр. 86, заб. 1.

3

Уважаемий Господине Вазов,

В отговор на писмото Ви от 26 априлий ида да Ви обадя, че Господин Фратю е взет не за тип, какъвто е Дядо Поп Ставри, а за изображение на страхливост. Вън от комичността Вий сте предали много вярно пъзливостта на гузния и ний с Господин Фратя даваме образец на пъзльо, както от други автори има лъжец, скъперник и др.[1]

Пасажът от г. Величкова, вместен във Вашия „Един кът от Ст. Планина“, и ний изпуснахме, защото намерихме за добре да го отнесем в отдела на „Разсъжденията“.[2] Видя ни се по-уместно там да го пренесем, за да не претоваря „Един кът“ и за да послужи като образец на разсъждение. Посоченото Ви описание от „Мочура“ взехме.

Изпращам Ви „Момини сълзи“. Тий не са на Дяда Славейкова, а на едного от синовете му, болен от парализия.[3]

Засега бързам, та не Ви пиша за друго.

Със сърдечен поздрав

Ваш

Ст. Костов

София
10-й Май 1888 г.

БАН, Музей Иван Вазов, 421

[1] В писмото си от 26 април Вазов предлага откъса „Господин Фратю“ от „Чичовци“ да бъде заменен с друга някоя характеристика от същата повест.

[2] Касае се за изказване на К. Величков за народните песни, вмъкнато от Вазов в пътеписа му „Един кът от Стара планина“ (вж. Наука, II, кн. 6, стр. 496—497).

[3] Вазов е поискал от Костов стихосбирката „Момини сълзи“ с писмото си от 26 април 1888 г. Изглежда, че по това време той е сметнал Петко Славейков за неин автор. След като Ст. Костов му съобщава, че тя е на Пенчо Славейков, Вазов се обръща към последния с топло приветствено писмо.

4

Драгий приятелю,

Много пъти в разговор между приятели съм изказвал мнение, че новото Ви бягство из България ще Ви натикне на такъв род творения, на такъв възглед върху нашето общество и неговите слабости, стремления и идеали, на каквито не бихте се спустили, ако си останехте тук. Това като съм изказвал, не съм разбирал, че тук кога си бяхте, не сте ги знаили или че новото Ви местожителство ще Ви ги разкрие; не. Разбирал съм и разбирам, че сега ще бъдете по-остепенен,[1] по хладен и по-дълбоко проникващ, защото сте вън от обществото ни, което на тая минута се сплува и разлага, и от това можете по-сполучливо да наблюдавате и да възпроизвеждате било настоящето, било миналото, без да бъдете вълнуван и отвличан, както ако да бъдехте тук. Последното Ви писмо оправда това ми мнение: разказите, които списвате по новия ни политически и обществен живот,[2] вярвам, ще бъдат като Щедриновите — огледало на съвременния ни живот. Като мисля, че предположението ми не ще бъде далеч от истината, аз пак ще повторя, че днес именно най-много ще Ви се удаде тоя род работа. Не зная да има случай, при който един признат списател — поет и безспорен патриот — да е бил по-малко сполучлив в творенията си, кога е бил отстранен от отечеството, отколкото кога си е бил там. Вашето първо бягство в Румъния благотворно подействува на таланта Ви;[3] не ще ни дума, че и настоящето ще се отрази не по-малко благотворно и ще положи началото на новия, третия период на поетическото Ви творчество. Дързайте и не унивайте: времето, когато ще бъдете по-добре оценен, наближава. Мелодията на стиха Ви и духът изобщо на произведенията Ви пълнят душата на цяло вече поколение и ако предшествующите поколения, притиснати от страсти и неволи, не отдадоха приличното въздаяние на музата Ви, то новото поколение ще го направи.

С брата Ви Никола често се виждаме; много пъти ме е запитвал дали не ще бъде добре да сте се приберели. Аз обаче не съм намирал и не намирам за добре да се приберете още, и то не че не ще можете да живеете тук — тук сме вече по-спокойни от напред, — но за да не нарушавате спокойствието и обстановката, които навярно толкова скъпо цените. Тия дни майка Ви ще дойде тук и с това отбележва пътя, който един ден ще потряба да хванете и Вий, за да хвърлите котва вместо в Пловдив тук.

Исках по-рано да Ви пиша, но не успях по разни залиски. Работата ни е твърде припряна, та все бързаме; но да видим докъде ще успеем. Първата част от Христ[оматията] клони към отпечатване.

Не зная доколко ще бъде в приликата си, но аз пак ще поднеса просешката торба: при съставянието на „Словесността“ имаме нужда от „Скупой рыцарь“ [на] Пушкина за сравнение с Гоголевия „Плюшкин“, както и при приготовителните обяснения на Драматич. поезия. На български нямаме такова нещо и затова рекохме да Ви помолим да ни преведете „Скупой рыцарь“ ако не цял, то поне монолога на Барона, кога слиза в подвала при съкровищата си. Тоя откъслек ще ни свърши голяма работа.[4]

С нетърпение очакваме да получим обещаните Ви разказ и други Ваши и преводни стихотворения.

Откъм новини не ни бива. Шумното дело на перфидния Попов се свърши.[5] Той е вече без гражд. и полит. права; опростиха нему и на съучастниците му затвора. Бяхме честити да видим как „Сатурн глътна още една своя рожба“... Времето върши своята работа с чудесна редовност и последователност. Никой не е в сила да възпре течението, което струпването на куп предшествующи обстоятелства е наложило на съдбините било на отечеството ни, било на неговите днешни водители. Чудна е тая сила, тая История! . . . Челякът, който преди няколко месеци беше господарят на положението и всякому вдъхваше страх, днес е последний клетник, презрян от всички, стъпкан и сгазен от своите!... И толкова страх, и толкова почет, и толкова привърженици ... всичко като че не било. Дотук ще се спре ли това фаталистическо течение? Историята знае ...

Поздравете от мен брата си Георгя.

С поздрав и почитание

Приятелят Ви

Ст. Костов

София
18-й юлий 1888 г.

БАН, Музей Иван Вазов, 422

[1] Остепенен (от руския глагол остепенить) — по-разумен, по-спокоен.

[2] Като отговаря на писмото на Ст. Костов от 10 май 1888 г., Вазов пише на приятеля си през същия месец, че работи върху цял цикъл разкази с теми от политическия и обществения ни живот, „погледнат от различни страни“. Касае се за разказите „Тъмен герой“, „Епоха — кърмачка на велики хора“, „Избор“, „Дядо Нистор“ и др. Този литературен труд тъй погълнал поета, че не му оставало време нито за скука, нито за вълнение от „злобите на деня“. Вазов се бил затворил в своя мир за цял месец и само по тоя начин намерил „спокойствието ненарушимо“, което му било тъй нужно за творческа работа.

Посочените Вазови разкази имат ясно изразен изобличителен характер. Вазов сигурно сам ги е бил замислил като сатирични творби, почерпвайки сюжетите им от политическите борби в България от Освобождението до детронирането на първия български княз. Но насочването на неговата мисъл от Ст. Костов към сатиричното творчество на Шчедрин също трябва да се има пред вид. Макар да не достига до острата, убийствена Шчедринова сатира, сатиричната заостреност на тия разкази дължи нещо на изобличителната руска литература и главно на нейните изтъкнати представители Гогол, Некрасов, Шчедрин и др. С техните произведения Вазов наистина се бил запознал отдавна. Но в Русия, видял отблизо условията, които пораждали творбите на великите руски сатирици, той ще е изпитал и непосредствено въздействието на техните сатирични произведения.

[3] Ст. Костов има пред вид Вазовото емигриране през 1876 г. — по време на Априлското въстание.

[4] Вазов е превел тъкмо тая част от „Скъперникът рицар“, която му е искал Ст. Костов. Тя е поместена във втория том на Христоматията, 1889, стр. 592—593.

[5] През пролетта на 1888 г. се образува дело срещу група офицери — майорите Попов, Бонев, Петров, — уличени в кражба. В „Свобода" намираме редица статии по тоя процес (Свобода, II, бр. 139, 140, 141, 142 и др.).

5

Драгий приятелю,

Писмото Ви от 5 юлия и стихотворенията [1] приех на време. Не Ви отговорих досега, затова че чаках да се приберете в Одесса. От последното Ви писмо разбрах, че сте вече в първото си становище,[2] и днес бързам да отговоря и на двете Ви писма.[3]

Първо и първо от сърце Ви благодаря, от моя страна и от страната на другаря ми г. Мишева, за услугата, която ни сторихте със стиховете, които ни проводихте. Вън от радостта за „Барона", ний особно се зарадвахме за другите добре отбрани стихотворения. Мамите се зле, ако мислите превода на тия стихотворения за „грапав"; напротив, нам и на приятелите ни тъй се понравиха, щото всички признахме, че се равнеят с оригинала. Новий превод на Некрасовото стихотворение къде горе стои при първия! Колкото за разказа,[4] досега Борис не го е намерил. Тия дни домашните Ви ще се преместят от хотела в една къща, та там като се натъкмят, ще претърси още веднаж. Ако Ви прилегне, скопосайте ни още нещо, Ваше или превод; вторий том от христоматията ни едвам към края на тоя месец ще се запечата.

Тук се основа дружество „Св. Климент", което ще издава ред книжки със занимателно съдържание. Тоя месец ще издаде първата си книжка. Снощи ми искаха да дам някои от преведените Ви стихове, за да се вместят, аз обаче не смеих. Не зная как щяхте да погледнете, ако дадях, защото възможно е да не желаете от там да наченете след двегодишното Ви необаждание. Освен това, от Вас не го крия, и мене не ми се искаше, защото кружокът, който ще издава това списание, мирише на каравелщина.[5] Ако би обаче сте съгласни, то проводете, та че може или в първата книжка, ако се свари, или във втората да се вмести произведението Ви.

Много зарадван останах, като видех от последното Ви писмо, че сте изнесли добри впечатления от Киевското праздненство. Не по-малко зарадван съм и от това, гдето братушките и след всичко извършено у нас срещу тях стоят все така разположени и любезни както първен. Наистина, за чудене е добрината на тоя народ! Ний да бъдяхме на негово място, изказали бихме дивите си инстинкти в по-големи размери от сега.[6]

Има-ще три недели, от как писах г. Величкову писмо, в което край другото писах му, че аз взех да се пресищам на надеждите за скора управия, и му предлагах да се прибере. В това писмо му казвах, че не преди много съм писал Вам в обратен смисъл, но, прибавих, скоро ще пиша в същия. И наистина, според както тъкмях, в това си писмо щях да Ви пиша, че е време и Вий да си дойдете, и ето че последното Ваше писмо към същото ме подканя.

Тъдява светът отдавна беше изгубил надежда за скора управия, но слуховете за свиждание на царете, както отпосле и самото свиждание зададоха

нови надежди и ето вече близо два месеца, откак живеем с тях.[7] Мнозина по-рано повярваха, че и тоя път ще останем излъгани, други по-късно дойдоха до същото и днес повечето стоят по-отчаяни и от по-напред и остават без всяка надежда за управия. Другояче и не може: три години се навършват вече, откак все се надеем и все се лъжем. Всякой е наклонен да вярва, че още три години могат се измина и работите да киснат там, гдето са били преди три години и гдето са днес.

Възвръщанието на емигрантите е необходимо, щом работите са мъгляви и не изглеждат да се избистрят скоро. Ако това стане, то ще бъде един печален факт, но може да се вярва, че ще изправи н я к о и от многобройните погрешки, които една фатална политика, основана на абсолютно отрицание и безпределно бездействие, народи и разплоди. Възвръщанието на емигрантите, от една страна, ще омърлуши и досущ обезсърди духовете на онези, които ожидат за скора управия, от друга, ще ободри и насърдчи властвующите; но същевременно ще послужи, вероятно, за добър повод на едно сгрупирване разпръснатите сили и едно легално борение. Аз отдавна съм се убедил, че, ако у нас беше се повела легална борба, днес работите щяха да бъдат по-добри, та и затуй и сега съм на мнение, било що било, силите да се сбират. Пред вид на разни факти и съображения аз съм отишъл и по-далеч: осъждам борбата, що е отвън пределите ни . . .

Ако се приберете, вярвам, не ще срещнете никакви пречки и никакви неприятности. Не ще ни дума, че някои работи, към които ний сме обръгнали и към които стоим равнодушни, Вам ще правят, на първо време, грозно впечатление; но скоро и вий ще им обръгнете, ако само дотогава не бъдат отмахнати. Г. Стамболов беше говорил на брата Ви Кира зимъс още доста лестно и съчувствено за Вас, та вярвам, че днес не ще има никаква причина да стои спрямо Вас другояче. На мнение съм, вслучай че решите да си дойдете, да се сондира г. Стамболов по-рано;[8] това може би е лишно, но не е вредно.

В друго време и при други обстоятелства писал бих Ви за много други работи, изказал бих и други мои мнения, но засега се въздържам. Общий смисъл на тия ми мнения се свежда в едно: да се приберете. Ако нямате особни причини за бавение и ако виждате бъдащето и в най-слабия мрак, не бавете се повече, дойдете си. Аз вярвам, наистина, че, може би, в някое отношение да се повайкате защо сте се прибрали (това може да се случи един път в хиляда случаи), но уверен съм, че в много други случаи тук ще се усещате нравствено по-крепък, отколкото в странство . . .

Кога ми пишете, бъдете добър да ми обадите, ако би че знаете где е г. Д. К. Попов и какъв му е адресът, защото иска ни се да го помолим да ни преведе нещо от Байрона: „Дон Жуан“ или Ч. Харолд.[9]

Със сърдечен поздрав

приятелят Ви

Ст. Костов

София
1-й август 1888 г.

БАН, Музей Иван Вазов, 423

[1] Вазов е пратил преводи на няколко стихотворения от руски автори, между които три от Надсон. От това писмо на Костов узнаваме, че останалите преводи са били: монологът на барона от „Скъперникът рицар" на Пушкин и „Като гледам страхотиите на войната" от Некрасов.

[2] Тук становище означава местопребивание; през юли Иван Вазов взел участие в големите славянски тържества в Киев, устроени във връзка с 900-годишнината от покръстването на русите.

[3] Ст. Костов отговаря на Вазови писма от 5 и 25 юли 1888 г. В първото писмо Вазов пише още веднаж за разказите, които бил малко поизоставил, изказва и ненавистта си срещу привържениците на Стамболов, установили в България „царството на сопата"; във второто предава впечатленията си от киевските тържества и политически новини относно мисията на Др. Цанков в Русия.

[4] Става дума за Вазовия разказ „Иде ли?". Вж. за него следващото писмо, бел. 1.

[5] Костов е мислил отначало, че сп. „Библиотека Свети Климент" ще бъде изразител на партизанските борби. Вж. неговото писмо № 8 от 20 октомври 1888 г.

[6] В писмото си от 25 юли Вазов пише между другото на Костов: „Русите като че забравяха обидите, които им се нанесоха от българите (Вазов има пред вид антируските изстъпления, организирани от привържениците на Стамболов — бел. В.В.), та се чудеха как по-добре да ни посрещнат и заявят своето съчувствие." И по-нататък: „А у руский народ добротата сърдечна е равна със силата му, великодушието — безгранично като степите и оризонтите на земята му."

[7] Костов има пред вид срещата между Вилхелм и австрийския император Франц-Йосиф. Емигрантите очаквали тя да се отрази благотворно за уреждане на тяхното положение.

[8] Вж. писмо на Съба Вазова до Иван Вазов от 10 юли 1888 г.

[9] Вж. писмо на Ст. Костов до Вазов № 11 от 1 януари 1889 г., бел. 2. Във втория том на Христоматия по изучване словесността (Пловдив, 1889) са поместени няколко превода на Д. К. Попов. От Байрон Попов превежда: Чайлд Харолд (откъс), стр. 101—102; Мазепа, стр. 102—103; Шильонски затворник, стр. 618—622, както и други автори: Хартман. Българска песен, стр. 465; И. Л. Уланд. Майка и дете, стр. 497 и др.

6

Приятелю Вазов,

Преди няколко дни Борис ми даде разказа за „Стоянча из Ветрен". Ний с голяма услада го четохме и дваж, и триж; хареса ни се много. Съгласно желанието Ви изпращам Ви го днес, за да го прегледате. Можете го бави 15—20 дни.[1]

Вчера получих от г. Величкова в превод по-голямата част от IV песен на „Освобод. Иерусалим". Преводът е много сполучен. При всичкото ни бързание книгите окъсняха. Освен това против надеждите ни аз и другаря ми стоим свързани, та не приехме длъжност, която ни предлагаха за вън от София: в Русчук, Търново, Габрово, Пловдив.

Тези дни се запознах с двоица млади момци, сега свършивши в Лей[п]циг, г. г. Ив. Шишманов и К. Кръстев, и двамата горещи поклонници на таланта Ви. Последний е написал и скоро ще се печата едно много благоприятно оценение на произведенията Ви. И двоицата с голямо любопитство искаха да узнаят какво и колко място сме дали в Христоматията и Словестността на Вашата муза и кога видяха, че сме й отстъпили следуемото място, те просто се захласнаха от радост. Тий се боели, да не би и ний да сме били от „онези, които въздигали Любена в ущърб на Вазова" ... Кога им разправих, че Вий ни помагате заедно с г. Величкова, тий останаха още по-радостни, защото това им откривало още една високо-нравственна чърта от характера Ви. Тий

с любопитство изслушаха някои и други работи из Вашето минало, които тий не знаеха. Не можете си представи колко драго ми стана, като видях тия младежи, незаразени още от задушливата атмосфера на нашето гнило общество, да питаят към Вас и таланта Ви такова уважение и почет, колкото справедливо заслужвате. Аз останах още по-благодарен, защото отзивите на тия младежи се спосрещат с надеждите, които имам за скоро и справедливо оценение на трудовете Ви и които надежди, чини ми се, бях Ви съобщил. Господата признават, че досега Вам се е плащало само с псувни и ругатни, но твърдо вярват, че скоро всички ще признаят, че Вазов е поет в пълен смисъл на думата.

Като Ви съобщавам горнето, аз желая да укрепите вярата си за едно скоро справедливо оценение на таланта Ви, което ще го извършат нови млади сили. A propos, г. Кръстев в една статия у „Труд" мимоходом бълска г. Плачкова за едновремешните му выходки срещу вас.[2] А сам г. Плачков колко се е разкаял и колко горещо Ви почита сега! Той пред мене не крие заблуждението си.[3]

Откъм новини не ни бива. Само г. Ризовий вестник „Христо Ботьов", първий брой на който завчера излезе, поразмърда духовете. Тоя вестник проповядва примирение на всички партии, задружно действувание за разрешавание нашия въпрос с наши средства, подобрение с Русия. Апелира към войската да се въздържа за в бъдаще и да не се меси в политическите борби, да остави гражданете сами да разрешават кризата. Препоръчва на Н. В. Княза да напусне България, за да не би заседяването му в „новото негово отечество" да послужи за извор на нови бедствия за народа. По прямотата и откритостта си тоя вестник е пръв между всички опозиционни вестници. Езикът му е „огнен", както сам Ризов се изразява.[4] От вчера се слуша, че Ризов е арестуван вече: най-малкото зло, което може да го постигне, е да бъде екстерниран. Други новини няма. В Пловдив умрял преди 2—3 дни Григор Караджов,[5] а днес умряла г-жа Рахил Душанова.

Вярвам да сте получили последното ми писмо, което Ви изпроводих в първите дни на тоя месец.

Сърдечно Ви поздравлявам

Приятелят Ви

Ст. Костов

София
22-й авг. 1888 г.

БАН, Музей Иван Вазов, 424

[1] Вазов е написал знаменития си разказ „Иде ли?" в Пловдив под преките впечатления на Сръбско-българската война. В Одеса той ще е внесъл някои поправки, воден от желанието си за по-голямо съвършенство на творбите си. В последно време се оказа, че преди да излезе в готвената от Ст. Костов и Д. Мишев Христоматия, разказът бива публикуван за пръв път на руски език. Вж. по тоя въпрос В. Вълчев. Нови данни за разказа „Иде ли?". Литературна мисъл, II, кн. 4, 1958, стр. 106—111.

[2] Вж. Иван Вазов. Непубликувани писма. София, БАН, 1955, стр. 95, заб. 3.

[3] Инспириран от Вазови политически противници, Ив. Пеев-Плачков написва в Пловдив една изцяло отрицателна оценка на Вазовата стихосбирка „Гусла" (вж. Гусла,, най-нови лирически и епически стихотворения от Ивана М. Вазова. Пловдив, Обл. п-ца. 1883), от която по-късно се отказва и признава безспорните дарби на народния поет

[4] Вж. писмо на К. Величков до Вазов № 15, заб. 3.

[5] Григор Д. Караджов се занимавал с културно-обществена дейност в Източна Румелия. Автор е на учебника „Първоначалната геометрия“, издаден през 1882 г. в Пловдив, преиздаван през 1883 и 1884 г.

7

Драгий приятелю,

Без да чакам отговор на последните си две писма, изпроводени през миналия месец,[1] аз ида пак да Ви се обадя. Брат Ви Никола ми каза, че в едно от последните си писма сте поменували, какво сте тъкмели да ми пишете, за да изпросите мнението ми относително възвръщанието си. Аз не се стърпях да чакам писмото Ви, а рекох да Ви предваря.

Вий сте разбрали моето мнение по въпроса за прибиранието Ви тук; аз съм пак там: ден по-рано да си дойдете, щом виждате, че работите ще се протакат все тъй. Аз вярвам, че нищо не ще Ви се стори от властта, защото, предполагам, не сте от отбележените. Едни приятели мислят, че по-добре ще бъде да се приберете, без да питате някого, като мислят, че с питанието може да се роди въпрос и да се осложни; други са на мнение да попитате частно г. Д-р Вълковича и вместо през Белград, да се върнете през Ц-град, гдето можете изглади с г. Вълковича пречките, ако би че такива се появят, когато го сондирате.

От онова, що г. Стамболов бе говорил на брата Ви Кира, а г. Странски на майка Ви,[2] и от всичко, що аз мога да схвана и разбера, вярвам, че не е нужно никакво питание; но нà-как, необяснимо за мене, един страх ме тика да приема мнението за едно сондирване през г. Д-р Вълковича. Тоя страх повече се усили напоследне от следующата случка:

Окр. управител и окол. началник на Силистра — от времето на Силистрен. смут — дошли тук преди няколко месеца, без да им било дадено официално разрешение за възвръщание. От тогава до преди няколко дни не били от никого закачани; но напоследък и двоицата са арестувани и щели да бъдат предадени на съд. Положението, което тези лица са завземали в Силистра, и поведението, което са държали във време на смутнята, може би да им са и навлекли някои отговорности и Вий не можете в никой случай да бъдете сравнявани с тия лица; но, дявол знае, що може да се случи. Ако нямате особени причини, обърнете се към г. Д-р Вълковича с писмо да го попитате можете ли се върна в България; или ако това не искате, то ми пишете да попитам чрез приятели г. Стамболова или да попита брат Ви Никола.

Засега нямам друго да Ви съобщя.

Със сърдечен поздрав

Приятелят Ви

Ст. Костов

София
11-й септ. 1888 г.

БАН, Музей Иван Вазов, 425

[1] Възможно е Вазов да е отговорил поне на едно от Костовите писма — от 1 или от 22 август.

[2] Сам Вазов съобщава, че и майка му се е срещала със Стамболов (Ив. Д. Шишманов. Пос. книга, стр. 79). Навярно тая среща е станала по-късно, след срещата й със Странски.

8

Приятелю Вазов,

Препряната ми работа не ми допусти да отговоря по-рано на писмото Ви от 16 септември.[1] С писмото приех на отделно и нувелата. Крайно Ви благодарим с другаря си за любезността, с която поднасяте нам и на българската читающа публика тоя си нов труд. Нам твърде много ни се харесва.[2]

С днешната поща изпращаме Ви едно тяло от 1-й том на Христоматията, а другий том сега се печата. До 3—4 седмици ще се подпечата и Словесността. С 1-я том ще получите и една книжка „Библиотека Св. Климент". Ще видите програмата му и ако Ви се хареса, позволете ми да Ви запиша член. По-рано аз се боях, че Дружеството Св. Климент ще вземе партизански характер, но, за добра чест, страховете ми не се сбъднаха. Дружеството е чисто от партизански вятър. Съдържанието на книжката е доста подбрано.

Настоятелството ме задължи да Ви помоля да пращате нещо, Ваше или преводно, за да се печата в следующите книжки. Имената на списвачите засега не ще се печатат, за да не се родят причини за претълкувания. Има се пред вид да се плаща на списвачите, но още не е решен тоя въпрос окончателно. Аз мених мнение за дружеството, след като остана чисто от партизански и политически фурди, и оттогава и аз ще Ви моля да вземете участие в списването му. Не зная как ще погледнете на тая покана, но вярвам, че много добре ще сторите, ако прекъсните продължителното си мълчание и се обадите вече. Аз и някои приятели бяхме взели мерки да стане за Вас дума в Общото събрание на Книжовното Дружество, което трябваше да се свика на 16-й того, но по някои интриги се отложи за неизвестно кога — в смисъл да Ви поканят да списвате редовно в книжките му; но като губя надежда поне засега, че това ще стане скоро, аз се ползувам от случая, който ми създаде настоятелството на Св. Климент, в което съм и аз член, с поканата от негова страна да Ви помоля и от моя страна да не отказвате. Може би, ще кажете, че днес не е време да се пише, или че когато и сляпо и куцо се е раздраскало, не си струва да се погани человек — и в двата случая ще бъдете прав, но само донякъде; защото всяко действие на опитни и признати труженици е по-предпочтително от бездействието. Аз направих това късо размишление, като беззазорно[3] турих или допуснах, че ще кажете нещо, което може би и не Ви минава през ума. Ще ме извините, ако предположенията ми излезят недъгави. Надея се, че Вий ще ме разберете къде бия и какво соча. Засега по това повече не ще се простирам.[4]

Списанието „Труд" излиза в Търново. Това е журнал с бледи преводи (изобщо) на всякакви всякаквини от чираци. Там се помещават стиховете на грамада поети, които са се развъдили напоследне до безобразие. Съдържа-

нието на тоя журнал се гребе целиком из разните руски журнали, но сегистогис все изкача по нещо „съвременно."[5]

Не можих досега да изуча автора на стихотворението, което бе посветено Вам. Като се науча, ще Ви пиша.[6]

По-завчера съобщих г. Кръстеву адреса Ви, който ми бе поискал; предполагам, че Ви е писал вече.

В Пловдив преседях цял месец. Видях тамошните приятели. Едни са на мнение да си дойдете, други — на противното. Някои дори казват, че по-добре сте щели да сторите, ако сте се преместели в Петербург вместо Одеса. Г. Наботков ме подсети да Ви пиша, че край другата работа не бихте сторили зле, ако преведяхте по-добрите трудове на Пушкина. В последнята книжка „Периодич. списание" има една поема „Ева" (в роде „Демон") от Ст. Михайловски. Тъкмим да я поместим в Христоматията.[7] Не зная имате ли възможност да четете тоя журнал.

Да Ви се надяваме ли за Коледа, за да охраним прасе?

Поздравлявам Ви от сърце.

Ваш усърдний приятел

Ст. Костов

София
20-й окт. 1888 г.

БАН, Музей Иван Вазов, 426

[1] Между Вазовите писма до Ст. Костов не е намерено писмо от 16 септември.

[2] Сигурно Вазов ще е върнал обратно преработения разказ „Иде ли?". Освен него във втория том на Христоматията няма друга новела.

[3] Беззазорно (р.) — безукорно, безупречно.

[4] Както ще се види по-нататък, Вазов е взел активно участие в сп. „Библиотека Свети Климент".

[5] За сп. „Труд" вж. писмо на К. Кръстев до Вазов № 1, бел. 4.

[6] В Пловдивския вестник „Напред", III, бр. 25 от 31 юли 1888 г., стр. 4, е поместено следното стихотворение, подписано с псевдоним С.:

Към поета емигрант

Де си певец, пропъден
де си, в чий край чужди днес се скиташ,
дълго ли йощ ти ще си осъден
по чужбина, клетнико, да страдаш?

Че и при нас ти не видя покой:
всичко, що бе тук подло и гнило,
ревна въз теб да изругай с див вой,
туй що за теб бе най-свято и мило.

На лира ти чаровните звуци
тез бухали не щяха да слушат;
не стърпяха да правят углухци
и с бяс в мракът почнаха да бухат.

Но на тоз сой същества на мракът
ти маските лицемерни раздра.
И към гибел че народа тласкат,
ти рано им коварний план разбра,

и настаха времената тежки,
за тоз народ клет, многострадален.
И пак кърви и сълзи сирашки
поросиха наший край печален.

След като представя картината на терора в страната, неизвестният автор продължава:

В мисли тежки чезнеш кат не можеш
на братя си в нищо да помогнеш;
огън за мъст в сърца им да сложиш,
дух им сломен за бой да наостриш.

Дремат всички те днес и не знаят,
като слепци към кой край ги блъскат:
над глави им облак, те не хаят,
че и молний може да заблескат.

Скоро ли щат чуят твойта песен?
Нек голям срам тя тям да навее,
но ще стресне зовът й чудесен,
таз сган тъмна, за смях що живее.

Сигурно за това стихотворение се е интересувал Вазов.

[7] Поемата „Ева" от Ст. Михайловски не е поместена в т. II на Христоматията.

9

Приятелю Вазов,

С благодарение прочетох писмото Ви от 31 октомврия.[1] Много зарадван останах от добрите отзиви за Христоматията ни. Изобилието на грешките, вън от нас, имат източника си на много места, и при всичкото ни залягание не можихми да ги избегнем. Вий потънко отбирате и знаете това. Кога видите и 2-я том от Христоматията, както и Словесността, тогава само ще разберете колко много има да Ви дължим. Ний се мъчим да пробираме от Вашите произведения най-добрите и гледаме да Ви представим колкото се може в повече отдели. Иска ни се да поместим повечето от „Царството на Самодивите", но дали нямате готов, за да ни дадете, края му. Това е едно от най-хубавите Ви произведения. Нам много ни се иска да ни услужите още с нещо, било из Пушкина, като „Евг. Онегин", било из Байрона, като Шил. узник или Чайлд Харолд, или Д. Жуан.

Г. Кръстев излезе в сп. „Труд" със своя „Етюд" по „Сливница" и в. „Свобода" не закъсня да го изругае за дързостта, с която посмеил да Ви хвали.[2] Той е писал в редакцията на „Труд" да Ви изпращат от книжките си и аз вярвам, че сте ги получили вече. Може би, че сте и чели псувнята на „Свобода", но за във всякой случай аз Ви пращам откъслече от вестника. Вий не обръщайте внимание на хулите, защото идат от старо блато, отгдето винаги сте били покрусвани. Етюдът на г. Кръстева има м о м ч е ш к и неща, но изобщо е добър и направи доста добро впечатление. Сега се очаква крайт. От писмата на г. Кръстева разбирам, че той има приготвени ред статии по Вашата муза: 1) Идеята за България в стихове, ролята и значението й за Вазовата поезия (боя се да не е погрешно това заглавие); 2) Лирический

елемент в тях (вероятно в стиховете), издирване на Вазовия „Патос"; 3) Сливница и характеристика на Вазовия талант. Занапред тъкмял да пише: за баладите Ви, за отношението Ви към природата, за езика Ви и пр.[3] Между другото г. Кръстев ми споменува, че е искал да Ви „позасрами", защото чинело му се, че сте престанали вече да работите. Той е възхитен до бога от Вас. Много зарадван остана, кога му обадих, че Вий постоянно работите и имате много приготвен материал. Аз вярвам, че ще ми съобщите мнението си по негова етюд. Ако искате да му пишете, то адресирайте писмото си до Кръстя К. Кръстев, Директор на Педаг. училище в Казанлък.

Някои от г. Величковите статии останаха неподписани, защото не знаехме добре, че са негови, а когато се научихме, статиите бяха вече напечатани. В оглавленията обаче изправихме това. Той нещо ми се поразсърдил, днес му писах и разясних работата. Едно мое писмо до него из Пловдив е пропаднало и това му е дало повод да се сърди.

Настоятелството на Друж. Св. Климент се зарадва за готовността, с която приехте да се запишете член; с нетърпение чакаме да проводите нещо за печатание. Наистина сте се сетили, че г. Гешев е автора на „Борба за чест".[4] Колкото за Дяда Славейкова, наполовин сте усетили, защото „Нива"[5] и „Сприя"[6] са на г. Мишева. Г. Гешев Ви поздравлява.

Не зная причините, по които пак отложихте дохождането си, но чини ми се, че е възможно да дойде ден, в който да се повайкате за таковато си бавение. За мен поне неизвестността не е намаляла и намирам, че е по-предпочтително тук да сте си, отколкото вън. Наистина, с идването си няма бог знай какво да спечелите, но ден по-напред ще се свикнете с живота, който негли сме осъдени да теглим още години. Тия, които са се прибрали, твърдят, че най-добре било да не са излизали или да са се прибрали по-рано. Аз съм съгласен с тях.

Сърдечно Ви поздравлявам

Приятелят Ви

Ст. Костов

София
11-й ноем. 1888 г.

БАН, Музей Иван Вазов, 427

[1] Досега не е намерено Вазово писмо до Костов от 31 октомври. За неговото съдържание можем да съдим от настоящото писмо на Костов.

[2] Вж. Иван Вазов. Непубликувани писма. София, БАН, 1956, стр. 93, заб. 5.

[3] Вж. писмо № 2 на К. Кръстев до Вазов, заб. 2.

[4] Касае се за разказа на Ив. Ев. Гешов „Борба за чест", поместен в т. I на сп. „Библиотека Свети Климент", стр. 76—86.

[5] Костов има пред вид Некрасовото стихотворение „Непоженатата нива", вж. същото списание, стр. 36, преведено от Д. Мишев.

[6] „Сприя" — балада от Д. Мишев, там, стр. 49—50.

10

Приятелю Вазов,

Подир приеманието на последнето Ви писмо аз не Ви отговорих тутакси, защото очаквах обещаните Ви стихотворения. Освен това наскоро дойдох тук, сгодих се и в залисиите си не успях чак до днес да Ви пиша. Вярвам, че не ще ми връзвате кусур.

Г. Величков изпроводи 7 стихотворения за Христоматията и за „Библ. Св. Климент".[1] Колко хубаво щеше [да] бъде, ако пристигнеха и Вашите стихотворения![2] Настоятелството на Друж. Св. Климент много е зарадвано, като се научи, че ще го улеснявате в трудната му задача с Вашите произведения. Мнозина приятели с нетърпение очакват да четат нещо от Вас. Без да зная причините на окъсняването на стихотворенията Ви, аз Ви моля най-приятелски да ги изпроводите по-скоро, в случай че Вий сте ги забавили. 3-я книжка на Св. Климент ще се печати сега през януари и там ще могат да се вместят.

Брат Ви Киро ми обади отдавна, че Ви е писал.

Добрий отзив, който правите за Христоматията ни, много ни радва и насърдчава. Аз Ви благодаря от моя страна и от страна на другаря си. Кога излезе 2 том и Словесността, ще видите нагледно колко и за какво имаме ний да благодарим Вам и на музата Ви! Аз и тоя път ще кажа, че подобни трудове са немислими без Вашите произведения, а книжнината ни без тях е бледа, мъртва. Без да Ви правя комплименти, сърдечно Ви казвам, че заслужено държите първо място в книжнината ни. Ако това е едно слабо възнаграждение, то не унивайте и тук черпете сила и бодрост.

Аз ще прекарам празниците тук и ще се прибера в София.

Поздравлявам Ви с Нова Година и желая Ви здравие и успех в занятията Ви.

Целувам Ви най-сърдечно

Приятелят Ви

Ст. Костов

Пловдив
26-й декем. 1888 г.

БАН, Музей Иван Вазов, 428

[1] От изпратените седем стихотворения в Христоматията са поместени: „Орел и змия", „Свиня под дъба", „Приятелите" и „Зимно слънце".

[2] Не е ясно кои стихотворения е чакал Костов от Вазов. Вазов изпратил стихотворения с писмото си от 10 декември 1888 г.

11

Драгий приятелю,

И трите Ви писма заедно със стихотворенията едвам вчера през София получих[1] и днес още ги изпроводих на един приятел в София да ги даде на настоятелството на „Св. Климент“, за да напечата, ако и на края, едно-две във 2-та книжка. Другите аз ще разпоредя, като отида в София подир 3—4 дни. Заблаговременно ще Ви пиша кое где и кога ще се печата.

Нямах много време да прочета и проникна тия Ви нови стихотворения, но от първото прочитание още със скръб забележих меланхоличността да съседничи с отчаянието. Стори ми се, че сте поколебани във вярата си към една точка, към която, мислех си, не ще се поколебаете тъй лесно и тъй скоро. Съдещ от духа, който изобщо вее във всичките стихотворения, заключавам вече за дълбокото униние, в което ще се намирате. Засега не ща да се простирам повече, догде добре не ги разбера.

Братът на г. Д. К. Попов ми обади, че скоро ще ни изпроводел „Шилонский затворник“. Аз много се зарадвах, като узнах, че старий приятел не ни е забравил. Отделът на поемите е вече отпечатан, но за тая поема направи-щем изключение: ще я вместим в притурките.[2] Поздравете г. Попова и предайте му горнето.

БАН, Музей Иван Вазов, 429

[1] През декември Вазов пише на Костов четири писма: от 10, 11, 12 и 27 декември. Сигурно Костов има пред вид тук първите три писма.

[2] Преводът, който Д. К. Попов е направил на „Шильонския затворник“, е печатан като прибавка I към т. II на Христоматията, стр. 618—622.

12

Драгий приятелю,

Като не зная адреса на г. Д. Попова, обръщам се към Вас с молба да му предадете приключеното ми тук писмо.

Днес е Нова Година! Макар още по-завчера да Ви я честитих, сега как раз на деня й пак Ви я честитя и молитствувам честито да я прекарате.

Целувам Ви.

Приятелят Ви
Ст. Костов

Пловдив

1-й ян. 1889 г.

13

Приятелю Вазов,

Някои от дребните Ви стихотворения бяха наредени във II кн. Св. Климент но ги разредихме съгласно Вашето желание, изказано в предпоследнето Ви

писмо.[1] Други стихотворения щяхте да изпроводите, но и досега ги няма. В писмото си от 13 текущи пак обещавате да проводите, но давно не закъснеете.

В двете Ви писма се изказва желание да не се печата „Муза", но за другите нищо определено не се поменува и аз разбирам, че дребните стихотворения могат да се печатат. Втората книжка Св. Климент се допечатва; ако има място, ще дам някои да се напечатат, ако ще би и накрая.

Имах един-два пъти разговор с някои членове от настоятелството на „Период. списание" и ставаше дума за Вас и за новите Ви трудове, които казах, че сте приготвили. Всички изказват силно желание да изпроводите нещо да се напечата в Период. списание, което напоследък почна да излиза по-редовно. И аз съм на ум да се обадите вече. Не е зле, ако проводите някои от романите си. Той може да се отпечата и на отделни книжки.

Г. Кръстев напоследне ми пише, че Ви намирал много отчаян. Истина ли е това? Аз пък мисля, че Вий сте още далеч да дойдете до такова състояние.[2]

Ако сте чели „Свобода", видели сте, как хамалски ни изпсува за „Христ-та" ни. Клетите свободаджии и нея намират опасна...[3] В някои полски журнали имало добри отзиви за „Христ-та" ни.

Брат Ви Никола е малко неразположен, но от няколко дни е вече по-добре.

Бъдете добър да предадете г. Попову приключените тук 21 книжни рубли, като го поздравите от моя страна и от страна на другаря ми г. Мишева.

Няма ли да ми пишете нещо за връщание?

Със сърдечен поздрав

Ваш предан

Ст. Костов

София
25 ян. 1889 г.

БАН, Музей Иван Вазов, 431

[1] Вазов не е искал да се печатат изпратените от него стихотворения, защото те изразяват голямата му душевна мъка. Вж. по тоя повод Иван Вазов. Непубликувани писма. София, БАН, 1955, стр. 97, заб. 2.

[2] От тия редове виждаме, че К. Кръстев ще е писал повече писма на Вазов, докато последният е бил в Одеса.

[3] В „Свобода", III, бр. 233, 8 януари 1889 г., стр. 4, между другото четем, че съставителите избрали и от чужди, и от наши автори само ония, които по минало или настояще симпатизирали на тяхната пъкленост, на „московщината" им: „От българските автори нацицали само от своите ахпапи и от съпартизаните на позорната си партийка. Вазов, Славейков, Величков и други блещат на всяка страница."

ПИСМА НА Д-Р К. КРЪСТЕВ ДО ИВАН ВАЗОВ

1

Казанлък, 19/XII 1888.

Многоуважаемий г. Вазов!

Днешния ден е паметен за мен, той е епоха в живота ми: днес получих писмото Ви. Колко ме зарадва то, ще бъде излишно да Ви казвам; Вий сами, без мойто казване, ще знаете туй много хубаво: на всяка страница от етюдите[1] личи колко желая, колко имам нужда да се запозная с Вас. Ако ме питате „защо?“, аз не ще умея да Ви кажа, защото сам не го зная; впрочем, то и не е толкова важно, па и чувствата са по-силни, когато са безсъзнателни, когато те заповядват, а не когато тям се заповядва или когато се разчоплюват от разума...

Но да оставим загадките на природата на страна — поне засега — и да видим как да се отстранят дребнавите неприятности. Мен ми е май драго, като чувам, че сте забравили подробностите на първата ни писменна среща:[2] отговора на първото ми писмо още пазя като драгоценност, но след второто, в което имаше много детински работи (писано през ноември. 1884 г.), замълчахте и имахте право да замълчите. Всъщност не Ви считам за виноват, защото кой знае дали не бих постъпил и аз тъй на Ваше място... Кой знае дали сте познали тогаз по писмото, че Ви пише обожател на Вашата муза, но и да сте познали; рабските обожатели като много „навязчиви“ са по-неприятни и от враговете, от които човек все ще извлече повече полза.

Като споменувате за рец[ензията] ми на „Пер. Сп.“, иде ми на ума мойта „выходка“ против г. Плачкова.[3] Вий надали знаете, че се разяснихме с него и че той по един най-деликатен и приятелски начин ме извади из заблуждението ми: в едно писмо ми разказа отношенията си към Вас и аз се убедих, че язвителните ми стрели били пуснати напразно... Преписката ни с г. Плачкова се продължава досущ приятелски.

Очудва ме Вашата сдържаност, да не кажа Вашата скромност: защо не влезете в същността на етюдите, защо не кажете всичко, що Ви е на ума или на сърцето? Или Ви бе неловко[1] да го сторите още в първото писмо? Тогаз, моля, сторете го в другите; аз съм твърдо уверен, че мога много да науча от Вас, че от много места не ще бъдете доволни...

Вий давате много храна на едно от най-ненаситните човешки чувства: на егоизма ми — като наричате етюдите ми „едничкото хубаво нещо в Труд“.[5] За мое нещастие чух хвалби от мнозина, мненията на които уважавам, но трябва да призная, че за укори пò ламтя, защото имам блажената вяра, че те повече ще ме ползуват. Аз имам остри очи за недостатъците си, както и за ония обстоятелства, които усилват впечатлението: външния блясък, дори претрупаността на слога, които тъй лесно скриват вътрешната празнота и съседството на статиите ми: кой знае дали Терсит не ще ни се види хубавец между тълпа и грозотии...

Ако е истина онуй, що казвате за Вашата любов към писанье писма,[6] то недейте се боя: аз страдая от др[уга] крайност: у мен писмописаньето

се е обърнало на силна страст и се страхувам даже да не Ви омръзна с писмата си. Дано тез два екстрема родят хармонично нещо.

Желал бих да зная за Вашите сегашни занятия: какво четете или пишете; желал бих да зная как се е отзовал в душата Ви живота в Русия: тласнал ли Ви е напред, или политическите обстоятелства са Ви попречили. В Одеса ли живяхте всичкото време?

По неизвестни на мен причини осещам силно желание да се запозная с руския живот; дали ще го удовлетворя, не знам, но мисля, че струва да се удовлетвори.

Аз бих имал много и много да Ви кажа, но да остане за друг път.

С приятелски поздрав

Ваш предан Д-р К. Кръстев

БАН, Музей Иван Вазов, 432

[1] Д-р К. Кръстев има пред вид статията си „Иван Вазов. Етюди за стихотворната му поезия", печатана в сп. „Труд" (II, кн 5, август 1888, стр. 623—630; кн. 6, септември 1888, стр. 757—768).

[2] К. Кръстев отговаря на Вазово писмо от 13 декември 1888 г., в което покрай другото се казва: „Вие по един много великодушен начин си отмъстявате на мене, ако е вярно казването Ви за някакво уж невнимателно отношение от моя страна. Не помна обстоятелствата добре, но не мисла да съм до там крив, както Вам се е сторило."

[3] Пак в сп. „Труд" Кръстев се изказва против рецензията на Ив. П. Плачков, в която последният дава отрицателна оценка на Вазовата стихосбирка „Поля и гори" (Труд, II, кн. 3, юни 1888, стр. 367, 368, 369—371).

[4] В оригинала: не „ловко".

[5] „Труд" — литературно-научно списание, излизало четири години в Търново (I—IV, 1887—1892). Редактори-издатели били: Ц. Гинчев, А. Тодоранов, Т. Джамджиев и Г. Цанев. Вазов не е ценял това списание, в което са били публикувани слаби оригинални работи. В „Труд" се печатали също доста преводни произведения. За това списание Вазов се изказва и в писмото си до Ст. Костов от 10 декември 1888 г. (Вж. Иван Вазов. Непубликувани писма. София, БАН, 1955, стр. 95. Вж. също тъй писмото на Ст. Костов до Вазов № 8 от 8 октомври 1888 г.)

[6] В посоченото вече Вазово писмо четем: „Признавам се, аз съм един от най-ленивите на света писмописци, но привикнал съм да бъда акуратен спрямо някои блиски на душата ми приятели."

2

Казанлък, 16/I 1889.

Любезний г. Вазов!

То си имало причина, и то една тъй сериозна — дето дълго време не се обадихте, а аз бях захванал да се боя за бъдащето на нашата преписка! Но, слава богу, Вий ме уверявате, че болестта минала безвредно, и аз се надявам, че другите ми писма ще Ви заварят по-щастлив и по-весел.[1]

Вий като че сте взели много присърце моите бележки за предишното ни запознавание: да не мислите, че съм оскърбен! Не, ни най-малко; както ще забележите и по тона на разказа (в етюдите), аз се отнасям досущ легкомислено, повърхностно към тези стрели за самолюбието ми — за да не

могат ме уязви. И мнението ми за Вас оста непокътнато от тези случки защото всичко туй е тъй естествено.

„Лекциите“ на Петрова приех, благодаря Ви крайно за бързата услуга; чакам и „Курс истории поэзии Линиченко“ (5 екз.), трябват за училището. Когато се върнете от Киев, бъдете тъй добри да изпълните и тази необходима формалност, защото книгите са за училището — помолете книжаря да впише и двете книги в една сметка („За Дирекцията на Каз. норм. уч.“), да сметне там отстъпката, ако я има, и да изпрати два екз. от тази сметка. Също проводете и Вий квитанциите от пощата.

От Достоевский за жалост нищо не съм чел, щом намеря, ще прочета „Униженные и оскорбленные“; от Толстой съм чел само „Ана Каренина“, но много отдавна, само с Тургенева съм запознат по-добре и съм се заканил да пиша един анализ на „Новь“, когато я преведа на български. Ако бъдете Вий през юлий и авг. в Одеса, възможно е да дода, в противен случай ще го отложа, защото един по-силен магнит ме тегли към Липиска...

Засега нямам почти нищо готово от „Етюдите“, но в главата ми са озрели някои въпроси: 1. по балладите; 2. лирический (субективний) елемент — то ще бъде един вид психологическа характеристика въз основа на стихотворенията; 3. за ролята на природата в стих[отворенията] Ви — тук бих желал да вместя една по-дълбока, дори метафизич. анализа на „Към природата“, но туй иска вдъхновение и съсредоточеност, които преди ваканцията надали ще намеря; „Епопеите“ може да не засягам, защото нямам материал; трябвало би да се изучат въстанията, за да се каже нещо свестно и нещо ново за тях.[2] Преди обаче да продължа Етюдите, иска ми се да кажа две-три думи за Л. Каравеловата лирика, да видя дали ще изчопля нещо. Много въпроси и статии ми се въртят из главата, а нямам сърце да захващам, защото няма сгоден журнал: Труд не струва, „Пер. Сп.“ заспало съвсем.

Както може би сте научили сами, според някои и др[уги] особености на статиите ми, аз съм страстен поклонник на немската (и подир нея на англ.) поезия, но има някои произведения от Гете и Шилера, за които аз съм в състояние да си изгубя [ума], от които никога не мога [да] се насладя до насита. На първо място стои Гетева Faust, особено последната сцена от I част. До де е в състояние да ме заведе моя ентусиазм от нея, може [да се] заключи от туй лудешко предприятие: да я преведа на български. Само един отчаян човек с моите „поетич. дарби“ ще може да се реши на подобно нещо — и аз трябва да призная, че съм се решавал в минути на тъга и на вътрешно безпокойствие или душевни борби. За достойнството на превода си аз не се предавам на никакви илюзии, той е толкова слаб, щото би се срамувал да го прочета даже на един свой приятел, но вярвам, че има хора, които би могли да извършат по-добре тази работа. И само за таз бележка аз си позволих да направя неуместния биографич. екскурс само за да Ви припомня, че Вий би намерили достойна за духа си храна в превеждание на най-трудните — защото са най-поетични — произведения. Вярвам, усещате се какво искам да кажа и затуй намирам за излишно да продължавам по-нататък за този въпрос; желал бих само да чуя мнението Ви.

Две цели имах, когато захванах Етюдите: една — егоистична — да Ви спечеля за един литературен вестник „високого стиля“, и друга — да Ви стресна, да Ви събудя, ако Ви е умъртвила политиката. Колко съм сполучил, не знам,

но виждам, че Вий наистина сте оставили да заседне страшен мрак в душата Ви и ако Ви е скъпо призванието, ако цените дълга си към България, трябва да употребите всички сили, за да излезете из негтете на байронизма, до кът не е обзел цялото Ви същество, до кът не Ви е завладял безизходно.[3] Че съм готов да Ви помогна, колкото ми стигат силите, е излишно да Ви уверявам и убеждавам, аз даже имам особена „своего рода" мания и трябва да внимавам да не ме нарекат „навязчив".

Бъдете тъй добри да ми кажете какво Ви е занимавало в последните години, кои Ви са любимите автори (да не е Байрон или Лермонтов, или Мюссе?), привлича ли Ви Шекспирова мир, обичате ли, или Ви отблъсква Гете и неговото епич. спокойствие, пленяват ли Ви неговите романи, укрилят ли драмите и лириката му? Не забравяйте да споменете и научните съчинения, които са Ви занимавали. Научихте ли се немски? Позната ли Ви е по-отблизо старогръцката литература, старогръцкия живот, изкуство? Хомер и Софокл? Моля, недейте лови кусур, дето Ви принуждавам към една такава изповед — без да си научим умствения кръгозор, много е трудно да дадем съдържание и интерес на преписката.

Нашето свиждание аз ето как си представявам: ако минете през Русчук, то аз съм Ви на пътя и Вий ще прекарате колкото е възможно повече време в Розовата долина; особено ако се случи да бъдете през май тука — вярвам, ще Ви съживят и ще стоплят гърдите Ви природните прелести.

С най-сърдечен приятелски поздрав

Ваш предан Д-р К. Кръстев

19/I 1889. „Свобода" е взела на нишан г. Костовата Христоматия;[4] аз може, ако намеря време, да отговоря, с една ст[атия] „Политика и литература".[5]

БАН, Музей Иван Вазов, 433

[1] В писмото си от 10 януари 1889 г., като отговаря на К. Кръстевото писмо от 19 декември 1888 г., Вазов пише: „Приех увреме писмото Ви, но не отговорих по-рано, защото не бях здрав. Сега, слава богу, съм добре и бързам да Ви пиша..."

[2] Своите планове за редица статии върху Вазови произведения Кръстев е съобщил и на Стефан Костов. Вж. писмо № 9 на Ст. Костов от 11 ноември 1888 г. Както личи от датата на това писмо, Кръстев е споделил намеренията си с Костов, преди да е писал на Вазов за тия свои проекти. Кръстев не е могъл да изпълни набелязаните теми.

[3] К. Кръстев не е знаел преди, че Вазов е работил упорито през всичкото време на своето емигрантство. Вж. в това отношение и писмо № 9 на Ст. Костов до Вазов от 11 ноември 1888 г.

[4] Кръстев има пред вид язвителната забележка на правителствения вестник „Свобода", поместена в бр. 233 от 8 януари 1889 г., стр. 4.

[5] Не ни е известно дали К. Кръстев написва подобна статия. Но по-късно той печата рецензия за въпросната книга с псевдоним С. Делиспасов — „Случайни литературни бележки" (вж. сп. Критика, I, 1891, кн. 7 и 8, стр. 255—257; кн. 9 и 10, стр. 334—338). Като разглежда критически поместения в Христоматията на Костов и Мишев материал, Кръстев изтъква между другото като една от най-хубавите работи превода от Иван Вазов на песен IV от Илиада (откъс).

ПИСМА НА В. В. УМАНОВ-КАПЛУНОВСКИ ДО ИВАН ВАЗОВ

1

Милостивый государь,[1] Иван Дмитриевич, 2-го в[ыпуска] „Баяна“[2] я приготовил перевод Вашего прекрасного стихотворения „Природа“, который мне удался довольно хорошо. За присылку сборника „Италия“ буду весьма благодарен.

Готовый к услугам,

4. XI. 1888

В. Ум. Каплуновский

БАН, Музей Иван Вазов, 549

Превод

Милостиви господине, Иван Дмитриевич, за 2-ия в[ипуск] на „Баян“[2] приготвих превод на Вашето прекрасно стихотворение „Природа“, който ми се удаде твърде добре. За изпращането на сборника „Италия“ ще Ви бъда много благодарен.

4. XI. 1888. Готовият за услуги,

В. Ум. Каплуновски

[1] Написано на визитна картичка: Владимир Васильевич Уманов-Каплуновский. Офицерская, 218, в кв. 12.

[2] Първата книга на „Баян“ излиза в 1888 г. Тя съдържа творби от различни славянски поети, преведени от В. Уманов-Каплуновски. От Вазов са поместени следните произведения: „Громада“ („Грамада“); „Памяти Раковского“ („Раковски“); „К орлу“ („Орел“); „Не хочу я злого ликованья“ („Не, не ще се радвам кръвожадно“). Втората книга на „Баян“ не се намира в софийските библиотеки.

2

С. П-бург
Ноябрь 27/1888

Многоуважаемый
Иван Дмитриевич!

Очень Вам благодарен за любезно присланный Вами сборник „Италия“, который читаю с удовольствием. Одно . . . стихотворение. . . переведу, но только не для 2 выпуска, который уже почти закончен и на днях будет сдан в редакцию „Пантеон Литературы“. Если Вас не затруднит, то, пожалуйста, доставьте мне хотя не болшие биографические данные о Любене Каравелове, с кратким критическим очерком его деятельности, а также хотя два или три его стихотворе[ния] для перевода. К величайшему горю я нигде не могу их получить, а между тем хочу уделить ему место во 2 выпуск „Баяна“.

Если возьмете на себе труд написать это, то я непремену оговорить об этом в „Баяне“. Только, если можно, непозже 20 декабр.

О моем „Баяне“ было очень много рецензии. Покрайней мере, мне известн[ый] более 20 (Южний Край, Вест. Европы, Новости, Новое Время, Národni Listy, Hrvatsko, Dom i sviet, Obzor, Slovanski svet, Vienac, Свет, Nar. list, Застава, Odjek, Напред, Народно Съ[з]нание, Искра, Пантеон Литературы, Kroměřizne Noviny, Zlatá Praha, Родина, Неделя, Волжский Вестник, Србобран).

Скажите, пожалуйста, могу ли оставить у себя Вашу „Италию“ или Вы прислали мне ее только на время? 2-й в. Баяна будеть предварительно отпечатан в Янв. или февр. кн. „Пантеона Л.“, а потом выйдет отдельной книжкой. Для январьской готовы переводы из след. поэтов: из Сватоплука Чеха(4 ст.), Пальмовича (2), Прешерна (1), Прерадовича (3), из Вас („Природа“), Грегорчича (7) и Народ. болгарской песни (подражание сербской): „Паденье города Сталака“. В февр. выйдут: Любен Каравелов и несколько словинских поэтов и, может, какой-нибудь из сербских.

Преданный Вам В. Каплуновский

БАН, Музей Иван Вазов, 565

Превод

Санктпетербург
ноември 27/1888.

Многоуважаеми Иван Дмитриевич,

Много съм Ви благодарен за любезно изпратения от Вас сборник „Италия“, който чета с удоволствие. Едно . . .[1] стихотворение . . .[2] ще преведа, но само за втория випуск,[3] който вече е почти завършен и тия дни ще бъде даден в редакцията на „Пантеон Литературы“. Ако не ще Ви затрудни, то, моля Ви, доставете ми, макар и кратки биографични данни за Любен Каравелов с кратък критически очерк за неговата дейност,[4] а тъй също и две или три негови стихотворения за превод. За голямо съжаление аз отникъде не мога да ги получа, а между това искам да му отделя място във 2-и випуск на „Баян“.

Ако се заемете да напишете очерка, аз не ще пропусна да отбележа за това в „Баян“. Само, ако е възможно, не по-късно от 20 декември.

За моя „Баян“ имаше много рецензии. Поне на мен са известни повече от 20 (Южний край, Вест. Европа, Новости, Новое время, Národni Listy, Hrvatsko, Dom i sviet, Obzor, Slovanski svet, Vienac, Свет, Nar. list, Застава, Odjek, Напред, Народно Съзнание, Искра, Пантеон Литературы, Kroměřizne Noviny, Zlata Praha, Родина, Неделя, Волжский Вестник, Србобран).

Кажете, моля, мога ли да задържа Вашата „Италия“ или Вие ми я изпратихте само за малко? Вторият в[ипуск] на Баян ще бъде предварително отпечатан в януарската или февруарската книга на „Пантеон Л[итературы]“, а след това ще излезе в отделна книжка. За януарската са готови преводите из следните поети: от Сватоплук Чех[5] (4 ст[ихотворения]), от Пал-

мович[6] (2), от Прешерн[7] (1), от Прерадович[8] (3), от Вас („Природа"), от Грегорчич[9] (7) и българска народна песен (подражание на сръбска): „Падането на град Сталак". Във февр[уарската] ще излязат: Любен Каравелов и няколко словински поети и може би някои сръбски.

Предания Ви: В. Каплуновски

[1,2] Следват нечетливи думи.

[3] Не ни е известно дали втората книга на „Баян" е излязла от печат.

[4] Досега е известно само едно Вазово писмо до В. Уманов-Каплуновски (от 12 декември 1888 г.) — отговор на настоящото писмо на руския писател. Покрай другото то е твърде интересно и с оценката, която Вазов прави на Каравеловото творчество (вж. Иван Вазов. Събрани съчинения. Т. XX, 1957, стр. 96—98).

[5] Сватоплук Чех (1846—1908) — виден чешки писател, оказал голямо влияние за развитието на демократичната чешка литература. Написал е няколко стихотворни сборника, в които ясно личат симпатията му към социално потиснатите и омразата му към реакционната чешка буржоазия. Най-значително произведение на Св. Чех е сатиричната му повест „Пътешествието на пана Броучека в XV столетие" (1888).

[6] Андрей Палмович (1847—1882) — хърватски поет, автор на редица елегични и патриотични песни, издадени след смъртта на поета. Известна е неговата балада „Балша".

[7] Франце Ксаверий Прешерн (1800—1849) — словенски поет, един от ранните представители на словенския романтизъм. Прешерн е взел активно участие в борбата за създаване на национална словенска литература и култура, изобличавал с австрофилските кръгове на словенската интелигенция. Неговото реалистично творчество оказало значително влияние за развитието на словенската литература.

[8] Петър Прерадович (1818—1872) — изтъкнат хърватски поет-романтик. Издал е стихотворните сборници „Първи песни", „Нови песни", драматизираната поема „Крали Марко" и др. Творчеството му отразява националноосвободителния подем в Хърватско.

[9] Симон Грегорчич (1844—1906) — известен словенски поет-романтик. Като свещеник той бил преследван за своето свободомислие. Стихотворенията му, събрани в четири тома — „Поезия" (1882—1908), — са проникнати от голямата любов на поета към неговия народ. Те са писани под силното влияние на словенското народно творчество

3

Санктпетербург
23 декабря [1888]

Многоуважаемый Иван Дмитриевич!

Очень и очень благодарен Вам за хлопоты, которые я причинил своей просьбой! Наднях-же засяду переводить присланные Вами стихотворения Каравелова. Характеристика его весьма удачна и я непременно ею воспользуюсь. К величайшему сожалению, редактор „Пантеона Литературы", где будеть сперва печататься 2 выпуск „Баяна", сказал мне, что раньше февраля никак не может его поместит, так что, значит, отдельно он выйдет никак не раньше средыни марта. „Баян", действительно, выходит ужасно редко, но что же делать, когда Геруц не может мне во время доставлять материал. Я вполне завишу от него в этом отношении. Он постоянно занят своей идеей создания славянской книжной торговли, постоянно занят и я иногда по целым месецам не имею ничего для перевода. При таких условиях я очень боюсь, что 2-й в[ыпуск] будет, чего доброго, если не последним, то единственным в новом

году. Для след[ующего] выпуска я желал-бы перевести что-нибудь крупное. Мне все указывают на Святополка Чеха и советуют перевести какую нибудь из его поэм или сатир.

Мне крайне прискорбно, что мы до сих пор не имели возможности лично познакомиться, поэтому, было-бы, по крайней мере, более утешительно обменяться фотографическими карточками. Если имеете, то пожалуйста, пришлите мне на память, что-же касается меня, то я недавно снимался и вышлю Вам недели через три.

Из Вашего сборника итальянских песень тоже думаю что-нибудь перевести и напечатать в каком-нибудь периодическом издании, так как до 3 выпуска долго ждать. Я остановился на двух: „В Ватикане“, и „В Помпее“.

Жму Вашу руку.

Преданный Вам

БАН, Музей Иван Вазов, 566

Превод

В. Каплуновский.
Санктпетербург
23 декември [1888]

Многоуважаеми Иван Дмитриевич!

Много и много Ви благодаря за грижите, които Ви причиних с просбите си![1] Тия дни ще седна да преведа изпратените от Вас стихотворения на Каравелов. Вашата характеристика е твърде сполучлива и аз непременно ще се възползувам от нея. За голямо съжаление редакцията на „Пантеон Литературы“, гдето ще се печата най-напред 2-и випуск на „Баян“, ми каза, че по-рано от февруари никак не ще може да го помести, тъй щото, значи, отделно той ще излезе не по-рано от средата на март. „Баян“ действително излиза ужасно рядко, но какво да се прави, когато Геруц[2] не може да ми достави навреме материал. Аз напълно завися от него в това отношение. Той е постоянно зает със своите идеи за създаване на славянска книжна търговия и аз понякога по цели месеци нямам нищо за превод. При такива условия аз много се боя, че 2-ият випуск ще бъде ако не последният, то единственият през новата година. За следващата книга аз бих искал да преведа нещо крупно. Мен все ми говорят за Сватоплук Чех и ме съветват да преведа някоя из неговите поеми или сатири.

Крайно съжалявам, че ние досега не сме имали възможност лично да се запознаем, затова би било поне утешително да си разменим фотографически картички. Ако имате, то, моля, пратете ми за спомен, а колкото се отнася до мен, то аз недавна се снимах и ще Ви изпратя след три седмици.

От Вашия сборник италиански песни[3] също смятам нещо да преведа и да напечатам в някое периодическо издание, тъй като до 3 в[ипуск] [трябва] дълго да се чака. Аз се спрях на две: „Във Ватикана“ и „В Помпея“.[4]

Стискам Ви ръката

Преданият Ви

В. Каплуновски

[1] Вж. прежното писмо, заб. 3 и 4.

[2] За Крунослав Ю. Геруц вж. в „Предварителните бележки“ към настоящия свитък, стр. 320.

[3] Касае се за Вазовата стихосбирка „Италия“, издадена през 1884 г.

[4] От библиографската справка, изпратена ни от Института по славяноведение при АН на СССР, се вижда, че и двете посочени стихотворения са преведени от В. В. Уманов-Каплуновски, но те са поместени не във втората книга на „Баян“, а в друга книга на Каплуновски — „Славянская муза“, издадена в Петербург през 1892 г. (Книгата има трето издание от 1904 г.) Това ни кара да се съмняваме дали изобщо приготвената втора книга на „Баян“ е излязла.

4

Санктпетербург
28 января [1889]

Многоуважаемый Иван Дмитриевич,

Сейчас получил Вашу карточку и спешу поблагодарить Вась. Мой портрет, подобно Вашему, тоже недавно вышел из фотографии и этим объясняется, почему я замедлил выслать его. Боюсь, что письмо мое не застанет Вас в Одессе!

2-й выпуск „Баяна“ ужасно запоздал, благодаря обилию другого материала, который накопился в портфели редакции „Пантеон Литературы“, так что, чего добраго, не выйдет раньше марта или апреля. Во всяком случае, как только появится в свет, я немедленно вышлю Вам его. Вы не забудьте сообщить мне Ваш постоянный адрес. Благодарю Вас и за доброе желание оказать мне помощь в переводе из Каравелова, жаль только, что присланные Вами три его стихотворений слабоваты, так что, пока не раздобуду полнаго сборника его стихов, принужден отложить мысль ознакомить с ним русскую публику.[1] Вследствие этого 2-й выпуск выйдет довольно мал и из представителей болгарской поэзии будете Вы один.

Льщу себя надеждой, что хотя и отделяет нас большое разстояние, но со временем все же судьба доставит нам случай лично познакомиться и обменяться дружескими мыслями.

Жму Вашу руку и желаю всего хорошего.

Преданный Вам В. Каплуновский.

БАН, Музей Иван Вазов, 567

Превод

Санктпетербург
28 януари [1889]

Многоуважаеми Иван Дмитриевич,

Току-що получих Вашата картичка и бързам да Ви поблагодаря. Моят портрет, подобно на Вашия, недавна излезе от фотографията и с това се

обеснява защо забавих да го изпратя. Боя се, че писмото ми не ще Ви завари в Одеса![1]

Вторият випуск на „Баян“ ужасно закъсня поради обилието на друг материал, който се е насъбрал в папката на редакцията на „Пантеон Литературы“,[2] тъй че не ще излезе по-рано от март или април. Във всеки случай, щом излезе, аз веднага ще Ви го изпратя. Вие не забравяйте да ми съобщите Вашия постоянен адрес. Благодаря Ви и за доброто желание да ми окажете помощ в превода от Каравелов. Жалко е само, че изпратените три негови стихотворения са слабовати, тъй че докато не намеря пълния сборник на неговите стихове, принуден съм да отложа мисълта да запозная руската публика с него. Вследствие на това 2-и випуск ще излезе твърде малък и българската поезия ще бъде представена само от Вас. Вие сам.

Лаская се с надеждата, че макар и да ни разделя голямо разстояние, но след време все таки съдбата ще ни достави случай лично да се запознаем и да разменим приятелски мисли.

Стискам Ви ръката и [Ви] желая всичко хубаво.

Преданият Ви В. Каплуновски

[1] Вазов още от началото на годината се е канел да се връща в България и навярно е съобщил на Каплуновски тия си намерения.

[2] Първата книга на „Баян“ е издадена от Крунослав Юр. Геруц. Но навярно преди да излезе като отделна книга, руското литературно списание „Пантеон Литературы“ я издава като отделна брошура през същата 1888 г.

ПИСМА НА С. С. БОБЧЕВ ДО ИВАН ВАЗОВ

Цариград, 30 ян[уари] 1888 г.

Любезний ми бае Вазов,

Не побързах да отговоря на писмото ти от 22-й того,[1] защото Маджаров беше ти писал,[2] макар накъсо и набързо. Както у тебе, така и у нас същите — безпокойствието за бъдащето не липсва с една само разница, че у тебе се вижда носталгия, а има нещо коджа като отчаяние, а у нас тука надеждата продължава да ни сгрява сърцата и душите. Какви са намеренията ни за напред и какво мислим ние, ме питате. Ще ли чакаме още да се връщаме със слава и пр.? На тези въпроси аз ще Ви отговоря толкоз: аз мисля, че положението ще се измени, защото нашето дело е право и защото то е събрано в най-мъдрите ръце; моите намерения са да чакам, дорде стане поне най-малкото изменение в България, макар и без почести...,[3] но изменение, при което да можем като дейци да се завърнем в България, като нейни равни с другите синове, а не като сирачета. А може и със слава да се върнем, колкото туй и да го е казвал Владимир Шишманов.[4]

Н'ам как, в тези въпроси аз повече имам вяра и се уповавам на чувствата си, отколкото на някакви сведения или политически съображения. Вярата и чувствата ми ме поддържат в хубаво настроение. Отчет и себе си не мога дà, камо ли другиму да обяснявам. Вярвам, и толкоз. Пък ти пак се шегувай, че „верующите по[са] за завиждане не в едното царство не-

бесно". Нещо радостно от тук не мога ти обади засега. Всички стоим на щрек и чаками как ще се развият политическите събития, от които зависи нашата съдба. По работата на Бояновата чета не можахми досега да се научим нищо повече от туй, що описват вестниците.[5]

Ами ти защо не ни драснеш някои факти, на които се основава твоето песимистко настроение? Кое те кара да си отчаян? От какво заключаваш, че положението застрашавало да се овековечи? Как преминаваш тия зимни ноши? „Пописваш" ли и какво работиш? Па и можеш ли да работиш нещо сериозно, като си се толкоз потопил в „хандра", ако съдя по писмата ти?

Аз съм готов да ти пиша пак, защото сега много бързам, че тряба да пиша няколко реда и на бая Величкова, който тоже не е добре, но той вече инак — материално.

С горещо ръкопожатие оставам твой

С. С. Бобчев

P. S. Жена ми и Койка[7] те здрависват.

Чичо Вазов трябва, казват, да „пее", макар и жални песни, но тряба да пее — туй е неговото призвание. За любопитство приключвам ти една notice[8] из Пловдив. Тя е характер[н]а.[9] Аз чета и пиша. Особно се занима[в]ам със „Сборника на юридическите бълг. обичаи". Първий том — семейно право — готов. В М. В.,[10] както виждаш, пиша редовно. Също и в други вестници „по временам".[11]

С. С. Б.

БАН, Музей Иван Вазов, 562

[1] Вж. Иван Вазов. Непубликувани писма. София, БАН, 1955, стр. 105.
[2] Вж. писмо №4 на М. Маджаров до Вазов от 21 януари 1888 г.
[3] Следва нечетлива дума.
[4] Владимир Шишманов — писател-хуморист и преводач. Бил е приятел на Вазов.
[5] Вж. писмо на М. Маджаров до Вазов № 3, заб. 8.
[6] В оргинала т и вм. с и.
[7] Койка е дъщерята на С. С. Бобчев — Кося Поповилиева.
[8] Notice (фр.) — кратка бележка.
[9] Бобчев по това време се е занимавал усилено с журналистическа дейност, като е следял всички вестници в България. Навярно с това писмо е пратил изрезка от някой пловдивски вестник, отнасяща се до Вазов.
[10] М. В. — „Московские ведомости" — орган на руските славянофили.
[11] По временам — от време на време.

2

Цариград, 10 априлия 1888 г.

Любезний бае Вазов,

Писмото ти от 29 март получих навреме.[1] Също и екземплярите от „Слав. поэты", които увреме раздадох според адресите им.

Жаля много, че първото ми писмо е могло да извика у тебе толкоз строги бележки. Признавам, че то беше облечено във форма не съвсем позво-

лена между искрени приятели,[2] които не само са подобострадущи, но дълго време още има да делат еднаква участ; но слушай, Вазов, ти забравяш от где пиша, първо, и, второ, не знаеш кога съм ти писал и при какви обстоятелства, и най-сетне, любезний, писмата ми догде идат до самата поща — минават през няколко ръце. Аз сам не всякога мога да ги нося. Пораспитай новия гост в Одеса за тие дреболии и той ще ти поразкаже нещичко.[3]

Па защо толкоз си се разсърдил, а ефендим, като ти сам пишеш не по-инак от мене, разбира се, като зимаш пред вид кой от где пише.

Ами ако щеш пази писмата ми и един ден да ги дадем на една комисия да ги разгледа и се произнесе... Но хайде да оставим адвокатлъците, че да дойдем на нещо по-интересно за двама ни.

Начев[4] дойде и замина за Солун. Соглашението[5] се написа, подписа от Цанкова. То предполага още два подписа — на Каравелова и Радославова. Начев каза ще ти проводи копие от туй съглашение и затуй аз не ти го провождам. Мутлак[6] го има у Александра Александровича. Но аз на туй съглашение гледам като на играчки или на прекарване време ден със сериозни работи. Съществено...[7] не е, а едно формално соглашение. А с туй може ли опозицията сама да свърши работа с практически резултат? Аз мисля: не! Тогас въпросът не е там, дето го дирят някои приятели в Питер. Че съгласието и общото действие е добра работа, не отричам. Но тук не е психологический пункт на полезната и практическа деятелност. Жаль наистина, че се прекарват дните и месеците с таквис пусти занимания.

Цанковистите не се съгласиха досега изданието на вестника, защото няма человек, който да се нагърби с моралната, материалната и отговорническа работа.[8] Верно.

Маджаров отдавна се е прибрал не добре.

Поздравлявам Ви. Също приемете поздравленията на жена ми, на Койка. Стискам ти ръката и те прегръщам. Твой преданий

С. С. Бобчев

БАН, Музей Иван Вазов, 564

[1] Вж. Иван Вазов. Непубликувани писма, стр. 106—107.

[2] Вж. писмо № 1. В него Бобчев се обръща към Вазов ту на ти, ту на Ви. Бобчев при това е сдържан по политическите въпроси, които живо са интересували Вазов.

[3] Възможно е Бобчев да е пратил това писмо по някой емигрант, който е отивал от Цариград в Одеса.

[4] Бобчев има пред вид сигурно Начо А. Начев, активен член на съединистката партия, който през румелийско време бил префект на Сливен и по-късно директор на вътрешните дела. Вж. в настоящия свитък писмата на Н. А. Начев до Ив. Вазов.

[5] Касае се за съглашение между опозиционните партии за обща борба срещу правителството на Стамболов.

[6] Мутлак (тур.) — сигурно.

[7] Думата е нечетлива.

[8] Както се вижда от тия редове, опозиционните среди са проектирали да издават и вестник. Единствено от Бобчев Вазов е получил това сведение. Другите Вазови близки и политически съмишленици не са му писали по тоя въпрос навярно от предпазливост.

3

Ортакьой, 2 юний 1888 г.

Драгий Вазов,

Бързам да отговоря на писмото ти от 24 мая.[1] Не та извинявам, гдето на моето писъмце от 11-й апр. отговаряш ми чак на 24-й май, хамен след месец и половина. Ако ти за едно сдържано, по нужда, мое писъмце ме караш да викам mea culpa!,[2] аз, брат, додето не извикаш peccavi!,[3] извинение няма да ти дам.

Много си жесток. Па да беше само такъв, но и крайно несправедлив. Това не ти харесвам. Осъждаш у другите онова, което правиш на тях. Що не кажеш, а братец, „мы одного поле ягоды“,[4] та да се свърши. Не, челяка иска да му кажа mea culpa! Е, пък няма да река. Да излезе решение, тогаз. Па и тогаз като бай Манчева ще получиш mea culpa, но ще приложа: няма у нас вече правосъдие!

Както виждаш, инцидента остава открит. Но ти си виноват, за подиганието и протаканието[5] му.

С бае Величкова разменихме няколко писма. Някои нови взгляди от предишните си не му съм изказвал, доколкото помня. Става дума да се свиками в Ц[ари]град всички по-главни приятели румелийци и да се споразумеем що да правим, ако сивотите се проточат. Г-н Величков намира това предложение на Маджарова (то бе негово) преждевременно за приемане. И толкоз.

Моите надежди в Русия, в руско-българското тържество, вместо да се поколебаят, растат всеки ден с интензивност. Имам някои изменения във взгледите си по отношение към времето, в което ще се придвижва въпроса. При туй полит[ическо] положение виждам, че може още година да иди работата все така. Но разве не е възможно в туй време някое обостряване на кризиса? Смъртта на Фридриха,[6] от една страна, разривът на Стамб[олов] с Кобурга, от друга, не са ли належащи, всеки ден ожидаемы и всеки ден възможни? Особно последните известия из дома представляват делото на Кобурга в действителност зависяще от волята на Стамбулова. А тоя последния вече е решен: или да се оттегли, или да направи нов преврат. Начович[7] — Мефистофелят на Кобурга — до там е докарал работите, че за Стамбулова не е възможно почетно пребивание на власт. Ако четете „Свобода“, ще видите много важни разобличения в последний №.[8]

Тези дни сми са уращисвали[9] с дяда Ивана от Елена, та май и аз не съм много чел газети; у Цанкова отдавна не съм бил, днес ще ида.

Честит си, че можеш да се занимаваш с такава сериозна работа, която, не се съмнявам, ще излезе и изкусна! Аз пък, братко, все продължавам да строча[10] в руските газети, като мисля, че права две работи: 1) искарвам трите и половина и 2) уж принасям някаква ползица „делу“. Кой знае, пък може и да се мамя, но тъй си мисля.

Вярно е и окончателно пропадна моето несъглашенство. Но у кого е кабахата? Как ви се струва?

Маджаров те здрависва. Също жена ми и Койка.

Като те пригръщам, оставам

твой С. С. Бобчев

БАН, Музей Иван Вазов, 563

[1] Вж. Иван Вазов. Непубликувани писма, стр. 107—108.
[2] Mea culpa (лат.) — моя е вината.
[3] Peccav (лат.) — съгреших.
[4] Одного поля ягоды — от една градина ягоди, отговаря на нашето „от един дол дренки".
[5] В оригинала: подиганьето и протаканьето.
[6] Бобчев има пред вид смъртта на германския император Фридрих III, починал на 3 юни 1888 г. На престола се качил неговият син Вилхелм. В уводната статия на в. „Свобода" от 7 юни 1888 г. четем: „... Но има твърди основания да се вярва, че Германия няма да измени своята досегашна политика. Човека, който дирижира тая политика, е Бисмарк, а известно е, че днешния млад император е поклонник на Бисмарк."
[7] Григор Начович (1845—1920). Виден представител на консервативната партия, най-изтъкнат русофоб. Бил министър на финансите в кабинета на Ст. Стамболов.
[8] На първа страница в броя на официоза от 4 юни е поместена статия „Интриганите" по повод делото на Попов. Въпросът бил раздут от опозицията — каравелисти и радослависти. Т. Иванчов казвал да „експлоатират въпроса"; говори се против в. „Народни права" и „Търн. конституция". Авторът отрича да е имало недоразумение в кабинета на Стамболов. Опозицията се мъчела да скара княза със Стамболов (Свобода, II, бр. 162, 4 юни 1888 г., стр. 1).
[9] Уращисвам (се) — разправям се.
[10] Строча (от рус. строчить) — пиша.

4

София 16-й дек[ември] 1899 г.

Люб[езний] бае Вазов,

Получих писамцето и другите неща. Обявл[ението] на Д-р Гундрума[1] ще гледам да се печата.

Тук приключам 75 л. за издължение на двете ти последни произведения в Б. сб. (кн. окт. ноември.).[2] От мене малко, от Господа много и много! Прочее по тази част сме квит.

Остава сега да ми проводиш по-скоричко обещаното за януар. кн. Б. сб.,[3] за която ръкописът ще давам днес в печатницата. При всичката криза обща, и особено за Б. сб., аз ще ти плащам за всичко, което ще ми дадеш през 1900 г. по 60 л. печ. кола (произвед. в проза), а за стихове няма да се караме. Чакам ръкопис.

Твой

С. Б.

БАН, Музей Иван Вазов, 302

[1] Д-р Фран Гундрум-Ориовчанин (1856—1919) — хърватин по народност. Работил е дълго време в България (1883—1894) като лекар. Бил е в преписка по-късно с Вазов. Известен е като преводач на Вазови творби. (Превел е „Под игото", „Казаларската царица", „Хаджи Ахил" и др.) В декемврийската книжка на „Българ. сбирка" не е поместено обявление от Гундрум.
[2] В декемврийската книжка на списанието са печатани Вазовите стихотворения „Трудът" (стр. 725—726) и „Молитва в планината" (стр. 726—727).
[3] За януарската книжка на „Българ. сбирка" Вазов е пратил разказа си „Махната от програмата!" (стр. 3—11).

5

2/I [1901][1]

Ах дявол, дявол! Трябва да вървя на станцията и да оставя без отговор писмото ти, а то струва хиляди отговори и един милион потискания по хълбоците да не се пукнеш от смях и... и яд. Но колко не си прав за затънтеното кюше, колко, колко![2] И ако аз не съм партизанин на заслуженото що ти се пада..., тогас обеси се, побратиме; нямаш други по-горещ, чу ли? Сега... там не сме! А бе господине, ноще от редактор и срещу нова година от кой и да било, даже тежък търговец, 100 лева, а сейчас, искат ли се! Криза бе, ти не разбираш ли криза! Немея в леглото, да! Но... криза. И боклука (торът) около чушмата не помага. Ще помогне само едно... Дядо господ и неговото хубаво слънце върху българската жетва. Всичко друго ялан.[3] Тръгвам. Има да се събират от ковчежничеството малко пари; ако се вземат, ще получиш с това 50-те лева. Ах, защо не мога да пиша... още, още, още много.

Твой С. Б.

БАН, Музей Иван Вазов, 303

[1] Ст. Бобчев отговаря на Вазово писмо от 1901 г. (вж. Иван Вазов. Непубликувани писма. София, БАН, 1955, стр. 131).

[2] Вазов е правил бележка на Бобчев, че е печатал с петит съобщението за превода на „Под игото" на грузински език (вж. Бълг. сбирка, VIII, кн. 1, януари 1901, стр. 80).

[3] Ялан (тур.) — лъжа.

6

София, 29. V. 1906[1]

Любезний Иван Дмитриевич,

Нарочно не бързах да отговоря на твоето сърдито писмо от оня ден Чаках, за да прочетеш това по-хладнокръвно. Вазов не е могъл никога да бъде неприятен гост нито у мене, нито в „Бълг. сбирка". Грехота е не само да се казва, а и да се помисли, че той се е натрапвал, а още по-грехота е, че с последните твои неща аз съм се отнасял безцеремонно. Правил съм необходимото в интереса на списанието. За последните случайни неприятности аз съжелявам много повече от тебе. „Бълг. сбирка" е била винаги...[2]

Аз наистина избягах от печатницата, но ти от това не изгуби. Пò беше хубаво да се поскараш на фактора — криво или право, то е друг въпрос,— отколкото на мене преди...[3] Не ли? В станалото в печатницата не виждам нищо обидно за твоя сметка. И в действителност няма.

Твой

С. С. Бобчев[4]

БАН, Музей Иван Вазов, № 354

[1] Написано на бланка: Редакция на „Българска сбирка". София, ул. Славянска, 26.

[2] Следва нечетлив ред.
[3] Следва нечетлива дума.
[4] Ръкописът е чернова на писмо, с което Бобчев отговаря на Вазово писмо от 27 май 1906 г. В него поетът, силно раздразнен, протестира, че Бобчев се отнасял „безцеремонно" с негови рецензии, че печатал неохотно в „Бълг. сбирка" „Легенди при Царевец". Вж. Иван Вазов. Събрани съчинения. Т. XX, София, 1957, стр. 254.

ПИСМА НА М. ИВ. МАДЖАРОВ ДО ИВАН ВАЗОВ

1

Ортакьой, 8 март 1887

Люб[езний] Вазов,

Шопов[1] ми съобщи, че му си пратил някаква си английска пословица, от която излизало „логическо заключение", че аз тряба да ти пиша, макар да не зная добре дали си в Одеса и как да ти адресувам писмото. Пословицата обаче не видях, тъй като писмото не бе тогас у Шопова. При все това убедих се, че тъй тряба да бъде. Казах си: „Да търсиш от Вазова изпълнение на всичките житейски формалности, значи да го не познаваш" и сядам да ти пиша.

Предупреждавам те, че няма нищо хубаво сега засега в Цариград. Ако отиват работите тъй, както ги водат тукашните дипломати и В. Порта, ние ще се скитаме по чуждите краеве най-малко още година.

Вчера ми казаха, че уж руското правителство поканило емигрантите-офицери да постъпват на руска служба. Ако това е истина, затикнаха му перо. При заявленията на Nord и Journal de S-e Peterzburg, че Руссия и занапред ще бъде...[2] от русчушките геройства,[3] ние имаме само следующата полза: някогашните Батенбергови привърженици омиха лицето на българите и „С. П. ведомости" не ще смее да се гаври с нашите безкръвни революции, за които казваше, че ставали по правилата на С.питерските братушки. Аз мислех в началото, че макар и потушено русчешкото въстание, то е началото на други; но пренасянето на 30—40 офицери от Влашко в Одеса, преставането на всяка деятелност (даже вестникарска), охотата на офицерите да постъпат на руска служба, всичко това ме кара да вярвам, че регентите искрено се радват на своите победи.

Както знаеш, ние, щатските, които не си леем кръвта по публичните места, много верни работи научаваме от софийските вестници, напр. за значителният заем, за привременното правителство, за мерките да не прибегнат регентите и пр., и пр. Не зная дали няма да се появат и мемоари за някои Одрински събития, каквото е купуването на едно магаре за 20 л. т., купуването на разни припаси, за преминуването на границата ...

Но да оставим тия работи, защото аз не съм в тяхното течение: нека други ги разказват. Защо ми не изпратиш един екземпляр от твоята драма?[4] Адрес: Constantinople, Ortaquei; exarhat bulgare, M. Iv. Madjaroff.

Ако желаеш да знаеш с какво се занимавам, ще ти явя, че чета съчиненията на графа Л. Толстого; свърших 10. том, сега чета последний.

С поздрав

Твой М. Ив. Маджаров

БАН, Музей Иван Вазов, 555

[1] Касае се за Ат. Шопов. Вж. писмо на К. Величков до Вазов № 1, заб. 1.
[2] Следва нечетлива дума.
[3] Има се пред вид военният бунт в Русе през февруари 1887 г., потушен жестоко от Ст. Стамболов.
[4] Маджаров трябва да е научил за Вазовата драма „Скиптър и сопа", която писателят написал в Одеса. Вж. Из преписката на Иван Вазов. Известия на Института за българска литература, кн. VII, писма на К. Величков до Ив. Вазов № 5, 6 и 7.

2

Ортакьой, 29 апр. 1887

Люб[езний] Вазов,

Писмото ти от 14 получих. Благодаря ти за сведенията, които ми даваш. Аз не зная какво би могло да стане с емигрантите-граждани, но както виждам, тяхното положение става от ден на ден по-лошо. Ето вече приближават две години, как някои от тях се скитат като чергаре; а това, което бяха спестили в продължение на години, го изядоха. Знаеш, не всеки може да простне ръка за помощ и не всеки може да отиде в Одеса на к о т е л ь.[1]

Преговорите, които се водат между тукашното руско посолство и В. Порта, няма да доведат до никакъв резултат.[2] Това се знае сега положително. Англичаните са хора деятелни и изкустни в дипломацията. Гдето досега Портата не се е прогласила явно в полза на регентството, то е страхът от могуществото на Русия. Но англичаните са успели да я убедат, че ние, русофилите, сме най-опасните хора за Портските интереси.

Цанков се готви да се пренесе тия дни в Ортакьой; очаква се да пристигне тук и зет му Люцканов. От две недели се намират в Цариград Д-рите Моллов и Мирков. Пристигна тъй също поп Георги Тилев. Емигранти все дохождат. Д. К. Попов ми пише от Букурещ, че в Сърбия числото им всеки ден се увеличава. Мислите ли какво би било числото на емигрантите, ако се продължат работите тъй още година две? Според сведения от България там хората не знаят, че е спряна почти всяка деятелност; те вярват, че скоро ще се свършат работите.

Завчера брат ти Георги беше у дома и приказвахме половин ден все за нашия х а л. Той се интересува да знае как е посрещната в Одеса телеграмата на тукашните офицери за продължение на делото. Здравието му е много поправено — малко понакуцва с един крак, но има надежда скоро да се поправи окончателно.

Надявам се, че щом стигнеш в Одеса, че ще пишеш някои новини.[3] Това, което мислиш, че не е за разгласявание, можеш да ми го съобщаваш със заобикалки.

Манчов,[4] клетникът, все още е в тъмницата. Набодков[5] е бил арестуван на Великден. Нямаме ли право да го наричаме с т р а д а л е ц п о п р о ф е с и я?

Поздрави майорите Гуджева и Стоянова, капитана Р. Димитриева и другите приятели. Хлапетиите в България станаха майори, а догде се оправат

работите, могат да станат и генерали. Кой може да откаже, че положението не е блестяще ?

Твой искрен

М. Ив. Маджаров

Шопов знае адреса на Величкова, на три пъти ми се обещава да го достави и още не ми го е дал. В идущето писмо ще мога да ти го съобща.[6]

Същи

БАН, Музей Иван Вазов, 556

[1] Българските емигранти в Одеса били издържани от Славянското благотворително дружество. Вж. сведения от Вазов във в. „Напред", I, бр. 237, 31 март 1920, стр. 1.

[2] Вж. писмо на К. Величков до Вазов № 4, заб. 2.

[3] Не се знае чрез кого е отправено това Маджарово писмо до Вазов. По това време поетът е бил в обиколка с майорите-емигранти Гуджев, Бендерев и Груев в Москва и Петербург ; в последния град Вазов е останал по дълго време.

[4] Драган В. Манчов — пловдивски книжар и издател, привърженик на съединистите. Бил е преследван от Стамболовото правителство. Вж. писмо на К. Величков до Вазов № 4.

[5] Пантелей П. Наводков — учител, преводач, също съмишленик на съединистите.

[6] Изглежда, Вазов е изгубил новия адрес на К. Величков от 25/6 февруари 1887 г. (писмо № 4). В писмо № 5 Величков се оплаква, че повече от четири месеца не е получил писмо от Вазов.

3

Ортакьой, 25 ноември. 1887

Люб[езний] ми Вазов,

Получих писмото ти от 19 того. То ми отне възможността да ти се сърда, за гдето си толкова небрежен към приятелите си, та в продължение на 5—6 месеци едвам се сещаш да ми пишеш едно писмо.[1] В периодът на . . .[2] или, ако щеш, емигрантството ние нямаме много извинителни причини за неискрено държание. Но тоя въпрос за друг път, сега да ти отговоря на запитванията.

Перущенците и след тях Юруков поискаха от агентството позволение да се завърнат в България, но първите и досега не са получили отговор, а на последний отговориха, че понеже е подписвал някакъв си адрес, с който се искало турската намеса в българските работи, то не може да се върне в България. Други от цариградските емигранти, макар че бяха получили позволение и пътни разноски от агентството, отидоха до Одрин и там останаха. Хаканов и Павлитов още са в Цариград, защото на техните телеграми и прошения отговориха от София, че не е още време да се връщат.[3] С Хаканов аз не се срещам, но ми казват, че той по кафенетата нарича всички приятели на русите подкупени, при все това пак досега не е можал да искупи греховете си пред софийските патриоти.

За брата ти Доктора,[4] какво да кажа? Той има много причини да иска да се върне и аз като семеен човек най-добре ги уценявам, но според мен съществуват две препятствия: 1) малката надежда, че ще му позволят да се върне, и 2) като сполучи да си отиде, той няма никаква гаранция, че ще избегне затворът. България не може да се умиротвори, и то по много причини: 1) защото има един княз, неутвърден от никоя сила, 2) защото болшинството от населението го счита за незаконен, който е дошел в България да му промени вярата, 3) защото повечето от емигрантите не ще могат да се завърнат и в такъв случай те всякога ще се опитват да произвождат въстания, тъй като това е единственото средство да се върнат у дома си, 4) защото каквото и да пишат руските и чуждите вестници, че руското правителство ще остави България на своята съдба, то ще направи престъпление пред историята на своят народ, ако се примири с настоящий ред на работите, 5) защото от две години насам в кръвта на българите влезе, че само с насилствени средства можем да вземем властта, следователно, ако утре падне Стамболов, той няма да търси чрез камарата да събори своите неприятели, а ще действува с гарнизоните. Имаше едно време, когато можеше да се надява човек за умиротворение на страната, но от денят, когато княз Фердинанд одобри действията на регентите и се тури начало на една партия, всичко е свършено. Умиротворена ли е оная страна, гдето при изборите падат 200—300 души убити и ранени? Умиротворена ли е оная страна, гдето цели окръзи правят съзаклятие за въстание и гдето една част от офицерите взимат участие в това? Представи си, че аз се завърнех в Пловдив, както ми пращат х а б е р и някои официални лица, какво трябва да правя там? Или трябва да агитирам против правителството, или за него. Златната средица, бае Вазов, не е вече за нас. Последнето не мога да направа, защото не съм станал още подлец, а първото щом направа, ще попадна или в дупката, или в отвратителното за теб емигрантство. Па и златната средица нищо не помага. Всичките почти Старозагорски граждани, които сега лежат в тъмницата, бяха за златната средица. Те не само объркаха на въстанието, но някои от тях си изказаха майчиното мляко и пак ще бъдат съдени. Но ти питаш трябва ли да стоим 5—10 години по чужбина? Тъжно е това питание и още по-тъжен е отговорът, но аз не гледам тъй мрачно на работите. Пет години за България са един век за Европа. В две години ние имаме 6 септ., 9 авг., 13 авг.,[5] Бургаско въстание, 19 февр. и пр., и пр. Какво излезе от всичко това? Падна Батенберг и стана положението на регентите неудържимо. Чини ми се, че колкото и да е слаба емиграцията, все пак може да направи много нещо за променение на работите, но тя е разнебитена. Във всеки град, гдето има емигранти, съществуват по няколко мнения: едни поддържат, че трябва да се примирим с положението и да се върнем, други, че трябва да чакаме Русия да ни настани в България, третите, че трябва да престанем вече да мислим за у дома и да си търсим хляба в чужбина, а четвърти, че трябва да се съгласим, военни и граждански, и с помощта на Русия да произведем преврат в България. Аз съм за последнето, защото българите и без нас ще правят въстания, но понеже са частични, няма да имат оние резултати, които биха имали, ако бяха общи. Какво е твоето мнение по тоя въпрос?

Г. Цанков не е мислил да ходи в Русия, защото когато дотряба да се споразумява с някого, може и от тука да го направи. Ходението му в Русия ще повдигне само безполезен шум.[6]

Новините от България са следующите: в Пловдив назначен за кмет Дюкмеджиев, Чомаков, Кесяков и пр. против правителството. Пристигнали тук Аргириади и Гимюшгердан[7] и разказват, че положението е несносно. Те ни осъждат в бездействие. Укоряват тия, които просат милост за завръщание. В Стара Загора арестували стотина души, между които Илиев,[8] Т. Стоев и пр. Според в. „Пловдив" капитан Боянов[9] и дружината му не са могли да бъдат преследвани от войската и жандармерията, защото цели села, па и някои офицери ги хранили и укривали. Боянов и 8 души са тук свободни. Турското правителство много добре се носи с тях. В някои градове има силно вълнение по причина на данъците, особено патентите. В Сливенският департамент има една шайка от млади хора, която причинява доволно големи препятствия на правителството.

Шопов наистина се ожени, скоро бе у дома с булката си. По-миналата неделя ми се доби син,[10] тъй щото аз бях занят няколко дни с домашни грижи, които имат тая добрина, че правят на човека живота по-разнообразен. Това полицията взема да става утегчителна: с нея лягаме и с нея ставаме.

Не можах да разбера какво е питал г. Начев[11] заради мен: где съм или какво права? Казваше ми някой, че той бил в Петербург и имал достъп във високостоящите кръгове. Той там не може ли да направи нещо, за да не бъде бъдещето толкова безнадеждно, или поне да поправи някои грешки, направени според него от наши емигранти в Петербург? Нашето нещастие, братко, лежи главно в нашият български характер: ние, българите, обичаме повече да осъждаме, отколкото да мислим какво да правим.

Величков е във Флоренция още. В едно писмо, което получих завчера от него, той се оплаква, че не получава често писма било от Юруков, било от теб. Аз му пиша доволно редовно. И от него, както и от тебе нямам отговор на въпросът: не е ли време цялата емиграция да се залови за работа?

Прегръщам те и оставам твой предан

М. Ив. Маджаров

Поздрави...[12] и брата си Георги, когато му пишеш. Поздравлява те Бобчев. Той е съгласен напълно с това, което ти пиша.

Същий

БАН, Музей Иван Вазов, 557

[1] Тия редове показват, че на свой ред и Вазов, който обвинява Бобчев и Маджаров, че не му пишат редовно, не е бил всякога редовен в кореспонденцията си с тях.

[2] Нечетлива дума.

[3] Хаканов и Павлитов били порицани от емигрантите заради поздравителната телеграма, която пратили до Фердинанд по случай възкачването му на българския престол.

[4] Става дума за д-р Киро Вазов.

[5] На 9 август 1886 г. бил извършен преврат от група военни — русофили — и Ал. Батенберг бил свален от власт. На 13 август същата година бил извършен контрапреврат от привържениците на Батенберг. Князът бил върнат в България, но след няколко дни абдикирал и оставил регентство начело със Ст. Стамболов.

[6] По-късно обаче Драган Цанков е отишъл в Русия. Вж. по тоя въпрос С. Радев. Пос. статия в сборника, стр. 371—374. Също и писмо № 5 на Маджаров до Вазов.

[7] Атанас Гюмюшгердан — едър търговец от Пловдив, още отпреди Освобождението доставчик на турското военно интендантство на аби, дрехи, пояси и др. Аргириадис — навярно гръцки търговец.

[8] Касае се за известния наш книжовник и обществен деец Атанас Т. Илиев. Той е описал опита за бунт в Стара Загора против режима на Стамболов в книгата си Спомени на Атанаса Т. Илиев. София, БАН, 1926, стр. 294—331.

[9] Капитан П. Боянов направил несполучлив опит за бунт в България през есента на 1887 г.

[10] Става дума за Иван М. Маджаров, син на М. Ив. Маджаров, убит през време на Балканската война при Серес (21 юни 1913 г.).

[11] Маджаров има пред вид Начо А. Начев. Вж. писмото на последния до Вазов от 10 октомври 1887 г.

[12] Следва нечетлива дума.

4

Ортакьой, 21 ян[уари], 1888

Драгий ми Вазов,

Не отговорих навреме на писмото от 3 ян., но за това не съм ни най-малко виновен. Нямаше ме в града и едвам за вчера се завърнах. Ходих в Одрин да посрещна баба си,[1] която е видяла майка Ви и разказва, че е здрава.

В Пловдив се завърнаха: д-р Хаканов, Гешов, Стамболов[2] и Юруков. До колкото можах да науча, първите трима са дали писмено обещание, че ще поддържат княз Фердинанда и правителството му, затова им е обещано и служба. По повод на това е захванатa препирня между официозните вестници „Свобода“ и „Пловдив“.[3] Първият ги защищава, а вторият иска наказанието им като престъпници против държавата. Хаканов, вижда се от страх (другояче не мога да си обясня поведението му), говорил по къщите, че ние всички емигранти сме просеци.

С идущата поща ще ти пиша надълго по нашите работи, защото днес имам да отговарям на много писма, та се боя да не пропусна пощата.

Чакам брошурите ти. Днес привождам писмото ти до Величков. Той ми пише, че не е получил от тебе писмо близо 4 месеци. Адресът му е: Florence, Accademia delle belle arti, M[r] P. Klissouroff, за г. К. Величков.[4]

Поздрави докторът. Госпожата му е в Пловдив. Баба Груевица[5] я видяла и му праща много здраве.

Ние с Бобчев не мислим да си ходим поне дотогава, догдето се яви възможност да си отидем с чест: или като тържествующи, или като опозиция. Аз имам два занаята: чиновник и вестникар. При днешните обстоятелства не мога да направа нито едното, нито другото. А да отида в България само да гледам мутрите на сопаджиите, няма да го направа.

Поздравявам те и те целувам

Твоят

М. Ив. Маджаров

БАН, Музей Ив. Вазов, 561

[1] Става дума за баба Нона Хлътева (или Хлъткина), майката на Георги Бенковски. Майката на М. Маджаров е сестра на Г. Бенковски. Тя е живяла до последните си дни при М. Маджаров.

[2] Касае се за Д. Стамболов, съединист, бил емигрант в Цариград. Той няма нищо общо със Ст. Стамболов.

[3] В броя си от 31 декември 1887 г. в. „Пловдив" недоумява как правителството е разрешило да се завърнат д-р Хаканов, Д. Стамболов, Д. Юруков и Ив. Ст. Гешов. Предлага прокуратурата в Пловдив да повдигне преследване против завърналите се емигранти като изменници на държавата („Пловдив", II, бр. 83, 1887, стр. 1—2). На това правителственият вестник отговаря, че горепосочените лица са се разкаяли и че към тия, които са просили дълго време „милост", правителството не мислело да бъде „до толкова безчеловечно" да затваря границите си („Свобода", II, бр. 114, 6 януари 1888 г., стр. 4). В. „Пловдив" не е останал доволен от тая забележка и излиза с нова статия, в която припомня, че лицата, които се завръщали, били подписали известния махзар в Цариград. Като съобщава, че бившият емигрант Павлитов, внук на д-р Вълкович, бил назначен за секретар при Българското агентство в Цариград, авторът на статията пита: „Не ще ли си помислят простите смъртни, че за да се получи по-добра длъжност, трябва просителят да бъде първо престъпник към отечеството си?" (Пловдив, III, бр. 1, 14 януари 1888 г., стр. 2—3).

[4] Тоя адрес К. Величков е изпратил сам на Вазов още през септември 1887 (вж. писмо на К. Величков до Вазов № 8).

[5] Маджаров има пред вид пак баба Нона Хлътева.

5

Ортакьой, 10 авг[уст] 1888

Люб[езний] ми Вазов,

Новините, които можех да ти пиша, писах ги вече на Бобчева, от когото вярвам, ще ги научиш. Според събраните ми досега сведения почвата в България не е съвсем неудобна за работа. Мен ми тежи на съвестта, дето ние било принудително, било своеволно се отказахме от всяка деятелност и други дигнаха нашето знаме, което сега тъй благородно носат. Едно поразително болшинство от народът, което десет години е вървяло след нас, сега привиква полека-лека да търси съвети у други, които по-напред то мразеше. Причините на това са твърде прости и твърде естествени: народът е недоволен от това положение; нашите хора или ги няма на местото, или се свиват по миши дупки, или чакат деятелност отвън, а вчерашните русофоби стават отведнаж русофили и се турят като експоненти на народните чувства.

Ние тука за Цанков нямаме никакви сведения; даже вестниците не писаха за неговото пристигане в Петербург. Моето мнение бе и си остава, че той не трябва да се бави много време там. Ако приемат неговите предложения, добре, ако не, да се завърне в София и с каквото средство разполага, да работи. Деятелността в България в нищо няма да повреди на Русия; напротив, много повече ще й съдействува.

Железницата от тука тръгва на 8 часът вечерта и пристига в Пловдив на 10 1/2 сутринта. Моето намерение е да замина в началото на септември, но пак да вида как ще се случи. Твоят събрат дядо Славейков казва, че сиромах човек не можал да си държи думата, а емигрант — още по-малко.

Днес очаквам писмо от Иванча[1] из Пловдив. Ако ми пише някои важни новини, ще ти ги съобща с идущата поща. Яви ми какво мислиш да правиш. Не се ли свърши сезонът на баните в Одеса?

Уча се, че на Манчов както печатницата, тъй и книжарницата работят. Говедаров[2] още продължава да управлява Народната библиотека. В Пловдив хората не могат да си въобразят какво би станало, ако Димитров[3] и Говедаров останат без служба. За първият ще се разсърди и д-р Уошбърн,[4] и Кяптен Джонс,[5] и цяла Европа, и Америка, а за вторият и Иван Вазов, и Бобчев, и Величков, и Маджаров, и цял Туркистан! Обстоятелствата до толкова опитомили бая Говедаров, щото той по едно време ни съжалява, а по едно време намира, че сами сме си създали това положение. Ако бях на мястото на Свирча,[6] щях да извикам: умно човече излезе тоя Говедаров! Той сега се готвил да ни цалуне по три пъти и да пролее по няколко горещи сълзи. Дойде ми на ум една копришка[7] приказка, която ще ти съобща твърде накратко. Синът на една коприщенка стоял в Анадоллъка три години и по едно време писал на майка си, че си отива. Тя захванала да се готви как по-трогателно да го посрещне. Попитала комшийката си, как се казва по турски сърце, казала й г ь о т. Като си дошел синът, майката се разплакала и извикала: Ох, синко, майка, изгоря ми гьот-ят за тебе.

Поздрави всички приятели.

Целувам те и съм

Твой М. Ив. Маджаров

БАН, Музей Иван Вазов, 558

[1] Касае се навярно за Ив. Ст. Гешов. Вж. писмо № 4, заб. 3; вж. също писмото на А. Шопов до Вазов.

[2] Става дума за Иван Говедаров.

[3] Касае се за Атанас Димитров, близък на американските среди в Цариград, по-късно главен секретар в Министерството на външните работи.

[4] Д-р Георг Уошбърн — американски възпитател и директор на Роберт колеж в Цариград. Държал се съчувствено към българите.

[5] Кяптен Джонс — английски консул в Пловдив след 1879 г. (за него се споменава в книгата на С. Р а д е в. Строителите на съвременна България. Т. I, София, 1910).

[6] Свирчо — Димитър Петков (1858—1907) — общественик и публицист, деец на народно-либералната партия. През 1906 г. бил министър-председател.

[7] Копришка — копривщенска.

6

Ортакьой, 24 авг[уст] 1888

Люб[езний] ми бае Вазов,

Писмото ти от 14 того получих. Аз много желая поне догдето си ти в Одеса и аз в Цариград, да си пишем, и то не защото ще си кажем нещо ново, а защо[то] е една голяма нравствена нужда при сегашните обстоятелства. И аз като тебе захванах вече да вярвам в скорото разрешение на бълг. криза чрез вънкашни средства — особено когато ги няма.

Когато се разделихме с Цанков, той се обеща, че ще да пише в Одеса, но вижда се, че няма какво да пише; никак не мога да си обясня неговото поведение. Но да ти кажа правото, аз не искам да турям моето завръщание в България под зависимост от резултатите на неговата мисия в Петербург. Аз ще се върна в България не защото се примирявам с положението, не защото си променявам идеите, а защото мисля, че там ще да бъда по-полезен и защото материалните средства вече ми не позволяват да живея по чужбина. В такъв случай колкото по-успешна е Цанковата мисия, толкова по-добре е за нас да бъдем в България. Нашите управляющи приличат във всичко на турците: Захара, Калофер и пр. изгориха не когато напредваха русите, а когато се оттеглюваха. И тъй да си отидем ...

Яви ми получаваш ли от Величкова писмо и какво мисли той да прави. Аз не съм му писал от дълго време, но се каня тая неделя да му пиша.

В София е почнал да излиза нов вестник „Христо Ботев" от Ризова.[1] Тук е пристигнал един брой, но не съм го още чел, разказват ми обаче, че се пише хубаво. Кани княз Фердинанда, ако мисли доброто на България, да я остави по-скоро. Помниш ли, че щеше да ми четеш стихотворението си за у р а т а,[2] не можеш ли поне да ми го изпратиш?

Да знаеш колко ми е омръзнало Ортакьой! Като изляза по пътят, сякаш че всичкият свят пита: джанъм, какво прави тоя човек от две години насам?

Пиши ми, моля ти се, на каква е работа Костов[3] в София?

Намери последний брой на „Русское дело" и прочети статията: „Симпат[зи]ируют ли православию во Франции?"

Целувам те и съм
Твой предан

М. Ив. Маджаров

БАН, Музей Иван Вазов, 559

[1] Вж. писмо на К. Величков до Вазов № 15, заб. 3.

[2] Тук личи интересът на Маджаров към литературното творчество на Вазов. Последният ще му е съобщил за сатирата си „Урата", писана по повод възкачването на Фердинанд на българския престол.

[3] Маджаров се интересува за Стефан Костов.

ПИСМА НА Н. А. НАЧЕВ[1] ДО ИВАН ВАЗОВ

1

Петербург, 10-й октомврий, 1887 г.

Приятелю г. Вазов,

Още дордето бях в България съм се канял да Ви пиша. Но незнанието ми положително где се намирате и обстоятелствата, в които бях поставен, не ми позволяваха да изпълня това си желание. Сега, като узнах от брата Ви Георгя за пристиганието Ви в Одеса и адресът Ви там, ида с удоволствие да Ви се обада чрез тези редове.

Нека Ви кажа, любезний приятелю, че в нещастията, които ни всинца сполетяха след злополучний за отечеството ни 6-й септемврий, аз съм си често спомнювал за приятели и единомишленици като Вас, които при искренний си патриотизъм всякога са се отличавали с ясния и практическия си взгляд на работите и които затова всякога съм обичал и уважавал. Жалко само, че таквизито бяха малко между нас.

Да Ви описвам какво съм прекарал от раздялата ни досега, не ща; [да] оставим това, когато се лично видим. Ще кажа само толкова, че след двегодишно почти изгнаничество и мухаджилък едвам на 24-й юний ми се удаде да изляза из България, като се надявах, според общето тогава мнение там, че последний акт от разиграваната трагикомедия — избирането на Кобурга — ще тури край на кризиса; защото или той отказва да дойде в България и регентский режим е изгубен, или той дохожда в България и Русия влиза в активната си политика и решава въпроса. Предполагах, че след един месец най-много ний щехме да се върнем в България. Събитията съборихa всичките тези надежди. Сега аз тука, семейството ми в Нова Загора, съединени помежду си само с еднакво нещастие.

По нашите работи няма какво да Ви пиша. Те са добре известни Вам. Днешното положение се определя много ясно с тези малки думи, които заемам от писмото на един русин приятел до мене: „Хорошого так теперь мало, а в переди вовсе не предвидится.“ Но пак ще се надявам за по-честити времена.

С Георгя Ваш се срещаме често. Той свърши по 1-й разряд Академията и надяна вече знака. Тъкмим да доведем и Вас тука, но затова гледаме да устроим по-напред някоя работа.[2] Да видим ще ли се удаде.

Братски поздрав Вам и на Доктора[3] от

Вашът Н. А. Начов

Адресът ми: Мойка, дом 82, кв. 37. Начу Анастасьевичу Начову.

Поздравете, моля, г. Маджарова и му кажете да отговори час напред на двете ми последни писма.

БАН, Музей Иван Вазов, 552

[1] Начо А. Начов, авторът на тия две писма, бил през румелийско време префект на Сливен, по-късно директор на вътрешните дела в Източна Румелия. След детронирането на Батенберг е ходил в Русия с политически задачи (вж. Иван Вазов. Непубликувани писма, стр. 107). Н. Начов е бил три години директор на Солунската мъжка гимназия.

[2] По-късно Вазов е имал намерение да се премести да работи в Петербург, предлагал е и на К. Величков да дойде в Русия и заедно да заработят в столицата.

[3] Касае се за д-р Киро Вазов — брат на поета.

2

Цариград, 9 април 88 г.

Драгий Господине Вазов,

Бързам да Ви известя, че г-н Щанков] прие с благодарение предложението за съглашение. Той изработи и прати вече комуто трябва проект за

него, и то на много по-широки основания. По проекта в съглашението могат да влязат не само карав[ели]сти, но и Р[адосла]висти и всички, що желаят премахването на сегашното нелегално положение в България. Дядо Ц[анков] не вярва обаче в искреността на К[аравело]вите предложения и ги счита за игра. Ще видим. Проектът е много по-умерен, отколкото казаните предложения. Ако К[аравелов] не го подпише, ще докаже, че не съглашение, а възстановление на доверие и печелене популярност в матушката чрез подобни предложения той желае. Поискайте от Люд[ска]нова да Ви изпрати препис от проекта.

Днес заминавам за Солун. Страшни там безпорядки в гимназията. Ученици деморализирани, посещающи публични места (някои даже болни от ...). Учителите, разделени на два лагера, се преследват, шпионират се и ходят да си правят доноси един против други и пред властите и пр., и пр. На всичко здравье му кажи, а напанагон има и Вълкович.

В България опозицията се ободрила и захванала по-енергично да работи. В Търново, по тукашните вестници, станал голям митинг, който единодушно приел Цанковата програма и осъдил Стамбулова.

Искрен поздрав от

преданний Ви

Анастасьевич[1]

Много здравие на Мандаджиева, Миларова, Кривцова, Соколова и на всички приятели.

Мусевич и другарите му 18 души са докарани от Одрин тука.

Надали ще можем да се преписваме от Солун.

БАН, Музей Иван Вазов, 553

[1] Н. Начов е подписал това си писмо с името си, преведено на руски език, навярно по цензурни съображения. По същите причини той смята, че докато е в Солун, не ще могат да си пишат с Вазов.

АТ. ШОПОВ ДО ИВАН ВАЗОВ

Цариград, 11 януарий, 1888 г.

Драгий Вазов,

И двете ти писма със спутаните[1] дати получих и бързам да ти отговоря. Когато се завърнах от Панагюрище, Генадиев[2] ми говореше, че си оставил у А. Стояновича[3] някаква си полица от десет лири, които трябвало да получа и да предам Генадиеву. У Стояновича и през Стояновича не получих никаква полица обаче, така щото и Генадиеву не предадох нищо. Генадиев никакво писмо от тебе по тая работа не ми е давал; говорил ми е и предал ми е устно твойта поръчка. Като получих писмото ти завчера, аз веднага отидох в Креди Лионне, но оказа се, че никога на мое име от брата Ви през Софий-

ската банка никакви пари не са изпращани. Така щото ти гледай да се справиш в София да не пропаднат казаните ти 10 лири. Приключеното ти писмо Генадиеву в Пловдив изпратих.

Гешев, Хаканов и Стамбулов преди десятина деня си заминаха за Пловдив; днес-утре си заминува и Юруков, който тоже получи разрешение за завръщание. Павлитов се назначи втори секретар в тукашното б[ългарско] агентство и изпълнява вече длъжността си.[4] Стоилов доде в Цариград да се жени.

Французката част на мойта книга вече излезе; състои се от 26 печатни листове.[5] Скоро ще я получиш и ти. Помниш, че ми се обеща някои адреси, до които би трябвало да пратя по един екземпляр; прати ми тия адреси.

Чакам с нетърпение руския превод на твоите стихове. За своя роман аз имам пред вид следующите названия: „Забравени страници" от неотдавнашното българско минало", „Забравени страници на миналото", „Забравени страници от нашия живот", „Из нас и за нас".[6] Ще имам пред вид и „Под игото", ако не го употребиш ти.[7] Мисли и за друго някое.

Прегръщам те, друга ти

А. Шопов

БАН, Музей Иван Вазов, 554

[1] Спутаните (от руски с п у т а т ь) — сбърканите, погрешните.

[2] Х а р и т о н Г е н а д и е в — български журналист и преводач (1861—1914). Следвал султанския лицей в Цариград.

[3] А. А. С т о я н о в и ч — деец по македонския въпрос. На него А. Шопов е посветил книгата си „Народността и езика на македонците" (Пловдив, 1888) като „ревнител на македонското просвещение".

[4] Вж. писмо на М. Ив. Маджаров № 4, заб. 3.

[5] През 1888 г. на френски е излязла книгата на Шопов: „La Macédoine au point de vue ethnographique, historique philologique".

[6] Шопов има навярно пред вид книгата си „Из живота и положението на българите", излязла в Пловдив през 1894 г.

[7] Вазов съобщава, че първоначално имал десетина заглавия за романа си „Под игото". След като взел мнението на своите приятели в Одеса, той се установява на първото в списъка — „Под игото" (вж. Ш и ш м а н о в. Пос. съч., стр. 238). От това писмо на Шопов виждаме, че Вазов се е съветвал и писмено с някои свои приятели.

А. Н. ТОДОРОВ ДО ИВАН ВАЗОВ

]1888][1]

Любезний бай Вазов!

Надявам са да си получил номерата от „Киев[ское] Сл[ово]" и да си прочел своя разказ. Тука, който го чети, секий остана доволен от негу; аз, доколкото можах, постарах са да стани и да излези по-гладък и са надявам това да съм достигнал, защото още тука в редакцията чета фелитони много и сякога за одобрявани или не земат моето мнение, тъй щото за превода ни

се сомнявам да е [несполучлив], защото хората казват, че е добър. Що са касай до Величкова, той е отколя готов и навярно и той ще бъде напечатан. Аз са научих, че имало [у] теб някоя драма, която била играна в България; ако тя [е] при вас, то пратете ми я, защото искам да я преведа за в някой журнал и да бъде самостоятелно напечатана.[2] Аз сега изучвам специално драматическото изкуство — т. е. какво са требва от него — и съм резензент в тукашното драматическо общество; искам от сичко да имам понятие, защото условията ми помагат. За новини нищо не знам от България, но както се вижда, че на тамкашните магарета работата е лоша. Аз засега нямам материал да пиша за К. С. По-напред Бобчев сегис-тогис сѐ ми пращаши газета, а сега престана и аз трябаше да престана, за да пиша по-редко. Аз бях ти писал, ако мош, да додиш към Киев и сега пак повтарям, ако мош, ела сега, ще те запозная с някой русски семейства да имаш понятие за техния живот. Аз исках да дода в Одеса, но работата не ми позволява, която сега работя. Ти ме питаш за адреса на Степовича, аз го узнах и ти го пиша: Шепетовка (вогзал Югозапад. железных дорог), Степович.[3] Само кога пращаш нещо важно, пращай заказное, за да знайш, че го е получил наверно. Тукашные славян. комитет още не може да се сбире. Горнич Горницки болен. Как са братята емигранти, мислят ли засега от тях някои да си ходят. Много жалея, че не знаях адресите на някой от тях, за да ги поздравя с новата година. Кога имаш време, пиши някои новини и ми съобщи за драмата, ако я имаш, прати я. Даже ако имаш при себе си някой от по-голямо съчинение, прати, аз мога да превеждам за в някой журнал и за самостоятелна книжка, то ни е лошо, се е добре.

И сега, като ви поздравявам, оставам ваш

А. Н. Теодоров

Киев, 12 Ян.

Поздрави моите познанци.

БАН, Музей Иван Вазов, 551

[1] Ангел Теодоров бил по време на Вазовото емигрантство студент в Киевския университет. Досега ние имахме сведения, че в руския печат са публикувани творби на К. Величков, преведени от А. Теодоров (вж. Симеон Радев. Неиздадени писма..., стр. 373). Не знаехме обаче, че същият наш сътечественик е превел и дал за печат и Вазови разкази (вж. по тоя въпрос писмо на Ст. Костов до Вазов № 6, бел. 1.

[2] Касае се за Вазовата драма „Руска".

[3] А. И. Степович — руски писател и критик. Отначало нападнал Вазов за неговата стихосбирка „Сливница", твърдейки, че в нея поетът не допринасял за забравянето на братоубийствената Сръбско-българска война и се надсмивал над сръбския народ. По-късно Степович е направил положителна оценка на Вазовото творчество.

К. Х. КАЛЧОВ ДО ИВАН ВАЗОВ

София, 22 ноември, 1887

Любезний г. Ив. Вазов,[1]

Писмото ти от 12-ий того получих.

Една от най-главните ми цели за дохождането ми в София бе, за да ходатайствувам за завръщането на всички българи (вън от границите на отечеството ни). При всичко че имаше големи препятствия от някои радикалствующи елементи, до една степен работата беше сполучена и правителството беше се решило да позволи веднага завръщането на всички незамесени направо в някое политическо дело. Последнята Заарска случка[2] обаче изново стресна правителството и то временно ся отказа да позволи завръщането.

Завчера се завърна г. Вълкович от Цариград (когото помолих да действува в същата смисъл) и изново подновихме нашите настоявания за позволение за завръщание. Като получих писмото ти, ходих и говорих на министра специално за Вас и за брата Ви г-на Доктора. От разговора ни заключих, че и днес правителството е наклонно да направи нещо. Защото ми каза, че тие дни ще подложи изново въпроса на министер[ския] съвет; колкото се отнася за брата ви и неговото възвръщание, ще зависи от решението, което ще ся вземе по общий въпрос.

Засега толкова можа да ти пиша. Поздравете моля г-на Доктора и бъдете уверени, че ще употреба всички възможни старания както за вас, така и за по-скорошното взимание на едно общо решение. Повтарям, че това е една от най-главните причини за 40-дневното ми стоение тука, защото камарата поне за мене в настоящий й състав не ми преставлява никакъв интерес.

При всичко че днес сравнително с недавнето минало има повечко свобода, пак вътрешното положение не е обистрено. Най-необходимото нещо — свобода на печата — не съществува, впрочем вий не сте да не познавате положението. Според мене в такива обстоятелства чаканието е най-добрата политика.

Със сърдечно поздравление остаям уважающий ви приятел

К. х. Калчов

БАН, Музей Иван Вазов, № 550.

[1] Константин хаджи Калчов (род. в Пловдив през 1856 г.) — известен български банкер. Той е бил политически противник на Вазов в румелийско време. В поемата си „Кихавицата на Саллюста“ между другите си противници Вазов е осмял К. х. Калчов под името Калция Скупус.

[2] Става дума за вълненията, станали в Стара Загора през есента на 1887 г. поради разкриване готвеното от бившия капитан П. Боянов въстание. Стамболов се разправил много жестоко с участниците в това движение.

М. ЕНЧЕВ ДО ИВАН ВАЗОВ

Достопочитаемий Г. И. Вазов,

С голямо удоволствие узнах, че г. капитан Селяновский,[1] когото за жалост нямах честта да видя, за да му поблагодаря, донесъл от Ц/град тъй желаемия и необходимия ми куфар и предал Вам, Г. Вазов, в Одесса. Ключовете приех. Останал съм без ризи. Вече третий месец как ми е невъзможно да напусна постелката. Според болестта ми необходимо е често преобличане. Да купувам нови, времената не благоприятствоват. Заради това най-покорно Ви моля, Г-н Вазов, да благоволите и ми направите една най-голяма услуга в света, за която вечно ще Ви бъда признателен, като ми испратите тука куфара, ако е възможно с някоя позната личност или же, напоследък, по железницата като стока, посилочните пари за което да ги заплатя в СПБург по следующий адрес: Военно-Юридическая Академия, по мойке, Дом № 94, Капитану Енчевичу.

Още една просба: ако Ви е възможно, Г-н Вазов, почитете ме с няколко редовце относително адреса на Г. Капит. Селяновский и касателно нашите общи работи, за което крайно ще ме задлъжите. Лежа толкова време в пълно неведение „что твориться по фальшивому свету". Да излизам ми е запретено. Кешки да бях си стоял в Стамбул!

Как сте Вие, Г. Вазов, със здравието си? Какими судьбами дойдохте в Одеса? Где е брат Ви Г. Капит. Вазов? Как е прочутий Ц/град и нашата нещастна емиграция? Има ли много емигранти в Одеса и кои именно от г. г. офицерите? Простете ме, Г. Вазов, аз Ви натоварих с толкова много въпроси, но, що да сторя, перото не се спира от силно желание.

Поздравете моля всички познати

Чистосърдечно уважающий Вас

М. Енчевич[2]

9 февруарий 1887 г.
Г. СПетербург.

БАН, Музей Иван Вазов, 548

[1] Капитан Георги Аврамов Силяновски взел участие в борбата срещу Ст. Стамболов и по-късно емигрирал в Русия. Върнал се в България едва след Първата световна война.

[2] Марин Драганов Енчев, поручик от Русенската дружина № 24, произведен по-късно в чин капитан и следвал Военно-юридическата академия в Русия.

Е. ДИОНЕ ДО ИВАН ВАЗОВ

M^son Ed. Dhionnet

Imprimerie Centrale

Impression en toutes langues

Travaux administratifs

Journaux

Minoterie à vapeur
Route de Sténimaka

Représentant
de
Commerce

Adresse Télégraphique
Dhionnet Philippopolis

Philippopoli, le 10/22 février 1887

Monsieur Vasoff, Homme de lettres — à Constantinople

Cher Monsieur!

Je prends la liberté de vous écrire pour vous faire savoir, que votre libraire ne me paye rien, et qu'il y met le plus mauvais vouloir.

Vous n'ignorez pas que selon votre désir le jugement que j'avais pris contre vous a été appelé au Tribunal de commerce, ou vous avez été de nouveau condamné aux frais et dépends. J'ai fait lever le jugement et l'ai présenté à votre libraire, qui a répondu que le jugement était à votre nom et non au sien, et dans son extrême délicatesse, il me laisserait demander exécution du jugement contre vous, plutôt que de payer. C'est donc moi qui attend mon argent depuis plus de deux années — qui doit avoir pour vous la délicatesse que ce Monsieur aurait dû s'empresser d'avoir à votre égard — afin de vous éviter des ennuis. Mais il y a une fin à tout, et moi-même je me trouve très gêné, car depuis la révolution de septembre mon imprimerie est fermée.

J'ai à payer 100 lires à la Banque Ottomane le 10 mars, il faut que je trouve cette somme à t o u t p r i x — la Banque n'attend pas et ma signature ne doit pas être p r o t e s t é e.

Veuillez donc écrire à votre libraire, qu'il se mette en mesure de solder toute la somme et les frais à mon avocat pour cette époque (11 s.) parce qu'il se trouverait dans la nécessité de vous produire des désagréments que j'ai tout f a i t p o u r v o u s é v i t e r jusqu'à ce jour.

Je vous serai bien obligé de dire à Mr. Guéchoff qu'il est dans le même cas pour les 40 lires qu'il me doit. J'ai fait dans le temps ma réclamation au Gouvernement par l'intérmédiaire du chargé d'affaires de France à Sophia, le Gouvernement m'a répondu par l'intermédiaire de Monsieur Stranski alors commissaire de justice, que mes réclamations étaient fondées, et que je serai payé, à l ' e x c e p t i o n c e p e n d a n t du Journal l'Echo des Balkans — dont il n'existait aucune preuve qu'il fut pour le compte du Gouvernement, mais bien à un groupe de députés — dont Mr. Guéchoff était le chef et que c'était à lui que je devais m'adresser. Du reste plusieurs députés m'ont assuré que quelques jours avant la Révolution Mr. Guéchoff avait reçu un chèque de 75 L. T. pour payer le Journal et qu'il a u r a i t d û l e f a i r e. Dites-lui je vous prie — qu'on

a beau est très convenable avoir de bons sentiments, mais que le besoin fait sortir le loup du bois. — J'aurais beaucoup de choses à vous écrire — mais voyons d'abord, si par le chemin que va suivre ma lettre, elle vous arrivera sans indiscrétion, car vous ne devez pas ignorer, que les indiscrétions sont aussi nombreuses, que les coups de bâton.

Je vous salue distinctement
Bien à vous

Ed. Dhionnet

Mes amitiés à vos amis — dans la limite de mes petits moyens je fais mon devoir. Demandez s. v. p. à Monsieur Popoff ce que je dois faire de son ouvrage.

E. D.

БАН, Музей Иван Вазов, 569

Превод

Издателска къща Дионе

Централна печатница

Печатане на всички езици

Административни работи

Списания

Валсови мелници
Станимашки път

Търговско представителство
Адрес за телеграми:
Дионе, Пловдив

Пловдив, 10/22 февруари 1887

Господин Вазов — литератор
Цариград[1]

Скъпи господине!

Осмелявам се да ви пиша, за да Ви известя, че Вашият книжар не ми плаща нищо и че в това той влага най-лошо желание. Вие знаете, че по Ваше желание присъдата, която получих срещу Вас, беше протестирана пред Търговския съд, където Вие отново бяхте осъден да заплатите разноските. Аз отмених решението и го представих на Вашия книжар, който отговори, че присъдата е на Ваше име, а не на негово, и поради своята крайна деликатност той ще ми позволи по-скоро да искам изпълнение на присъдата срещу Вас, отколкото да плати. Следователно аз съм този, който очаква парите си повече от две години и който трябва да има към Вас любезността, която този господин би трябвало да побърза да има по отношение на Вас, за да Ви бъдат спестени неприятностите.[2] Но всичко си има граници и самият аз съм много притеснен, понеже от времето на Септемврийската революция[3] печатницата ми е затворена.

На 10 март трябва да платя 100 лири на Отоманската банка и тая сума трябва да я намеря на всяка цена — банката не чака и моят подпис не трябва да бъде протестиран.

Благоволете да пишете на Вашия книжар да вземе мерки, за да изплати цялата сума и разноските на моя адвокат за това време (11 с.), понеже той

ще бъде принуден да Ви причини неприятности, за които аз направих всичко, за да Ви ги спестя до този ден.

Ще Ви бъда много задължен, ако кажете на г. Гешов, че и той се намира в същия случай — за 40 лири, които ми дължи. Аз отправих на времето рекламацията си до правителството чрез посредничеството на френския консул в София. Правителството ми отговори чрез Господин Странски,[4] тогава комисар на правосъдието, че рекламациите ми са основателни и че ще ми бъде платено, с изключение обаче на вестник „Ехо на Балканите", за който нямаше никакво доказателство, че е бил за сметка на правителството, а на една депутатска група, чийто шеф беше г. Гешов, и че трябва да се обърна именно към него. Вън от това много депутати ме увериха, че няколко дни преди революцията г-н Гешев е получил един чек от 75 турски лири, за да заплати вестника, което той би трябвало да направи. Кажете му, моля Ви, че е хубаво да имаме прилични чувства, но че нуждата кара вълка да излезе от гората. Бих имал да Ви пиша много неща, но да видим най-напред дали по пътя, който ще измине писмото ми, то ще пристигне до Вас без нескромност,[5] защото Вие знаете, че нескромностите са също така многобройни както ударите от тояга.

С отличен поздрав

Ваш Е. Дионе

Много поздрави на приятелите Ви. В границата на моите малки възможности изпълнявам дълга си.

Питайте г. Попов,[6] какво трябва да направя с неговия труд.[7]

[1] Е. Дионе е адресирал писмото си до Цариград, без да знае, че по това време Вазов е бил вече в Одеса.

[2] Намеква се сигурно за Д. В. Манчов. В писмото си до К. Величков от 9 септември 1888 г. Вазов пише следното: „Това, което ми пишеш за бай Манчова, аз още поотдавна ти го казвах. Поведението му спрямо нас е било фалшиво, а сега е нечестно. Как тоя човек досега не можа да ни улесни поне с какво-годе и как може да забравя услугите, които му сме сторили?" (вж. С. Радев. Неиздадени писма..., стр. 374).

[3] Е. Дионе има пред вид Съединението от 6 септември 1885 г.

[4] Д-р Георги Странски — активен деец на либералната партия в Източна Румелия. Той бил за известно време директор на финансите. След Съединението бил назначен комисар (пълномощник) на правителството за Южна България с помощници П. Р. Славейков и Д. К. Попов.

[5] Без нескромност — в смисъл — без да бъде отваряно.

[6] Касае се за Д. К. Попов.

[7] Постскриптумът е написан на първата страница на писмото. Не е ясно дали се касае за литературен труд на Д. К. Попов, или за друга работа.

От самия послепис на неизвестния за нас Е. Дионе се досещаме, че тоя френски издател трябва да е бил близък на съединистите в Пловдив. Писмото му до Вазов е навярно във връзка с неуреден дълг от страна на Д. В. Манчов към него. Като имаме пред вид, че редактираното от Вазов сп. „Наука" се печатало в „Областната печатница", редактираните от Вазов и Величков в. „Народний глас" и сп. „Зора" — в печатницата на Манчов, който издава и отпечатва и Вазовата стихосбирка „Поля и гори", остава да предположим, че дългът, за който се говори в писмото, е бил от отпечатването на „Българска христоматия", съставена от Ив. Вазов и К. Величков и издадена от Д. В. Манчов през 1884 г.

СЕМЕЙНИ ПИСМА ОТ ГЕОРГИ ВАЗОВ, СЪБА ВАЗОВА, ВЪЛА ВАЗОВА, НИКОЛА ВАЗОВ

1

[1888][1]

Бачо,

Получих последното ти писмо заедно с ония на мама, Вълка и бача Никола.[2] Не зная защо си ги задържал почти цяла неделя, когато си виждал, че платежний срок минава и че са писма безотложни. Не зная нашите получили ли са 240 рубли, които им изпратих на 23 януарий. От тях нямам още телеграма. Днес им изпращам още 200 рубли, тъй щото требуемата сума е изпълнена.

Получих от 8 януари едно Вълкино писмо, в което ми пише, че бачу Никола силно болял и че сега е на оздравяване, но не може още да ходи. Бедний Бачо Никола, барим той да е здрав. Ти непременно да си идеш напролет. Но никакви прошения да не подаваш. Аз ще се старая към туй време да спестя нещо, за да пратя още на нашите.

Всичките ти писма съм получавал до днес редовно и ако не съм ти винаги скоро отговарял, то е защото съм бил зает. Ако получиш нов „Баян" с природа или нещо за тебе писано в периодическите българ[ски] и руск[и] списания, изпращай ми.

Поздравява. . .[3]

Георги

Пиши ми точний си адрес.

БАН, Музей Иван Вазов, 453

[1] Писмото е без дата. Датира се според съдържанието.

[2] В ръкописната сбирка на Музей Иван Вазов не са запазени писмата на Иван Вазов до неговите близки от времето на емигрантството на поета.

[3] Следват три нечетливи думи,

2

Бачо,

Отколя не съм получавал от тебе, а също от нашите из Пловдив писмо. Тебе не са ли писували и не знаеш ли какво стана с бача Кирка? Неговото заминуване беше май преждевременно и рисковано, но давно не го закачат. Тук преди малко Геруц[1] (чехът комисионер) е получил из Пловдив писмо, в което му пишат, че „Пловдив" и „Свобода" искали от правителството или да подхвърли изново на преследване върнавшите се емигранти, или да ги накара тържествено да заявят в един митинг, събран по инициативата на казаните емигранти, да заявят, че се разкайват и че са се заблуждавали. Ти виждаш

че нашите подли врагове мислят да си играят със завърнавшите се емигранти като котката с мишката. Да видим.[2]

Преди една неделя нещо бях получил писмо от бача Коля,[3] в което искаше съгласието ми да продаде моето в София място и ме питаше за цената му. Писмото му беше пропито с не зная какъв оптимизъм и доволство, каквото отдавна не се виждаше в писмата му, които бяха печални повечето пъти. Между другото пита ме скоро ли ще се върнем и истена ли е, че това ще стане по май. Той имал някакво си основание да предполага, че това щяло било да стане по май. Не казва впрочем от де черпи това предположение. Дай боже да не бъде из Мартина Задека!

Тия дни (от 14 февр. до 1 март) беше у мен на гости Тотю Иванов, който беше дошел тук из Севастопол. Много весело прекарахме това време, като си припомняхме за Сопотския живот, много епизоди из когото са влезли пак в новия ти роман.[4] Ако не додеш към Петербург къде Великден, то ази ще дода в Одеса през май. Но по-добре ще [е] ти да додеш малко насам — макар за няколко дена. Ако ли това не е ти възможно, то поне прати ми черновките от романа, за да се запозная барим отчасти със съдържанието му. Пращам ти фотографическата карточка на нашата група с Иванова. Академията свършвам през май, а после мисля да се прикомандировам в Одесса или на Кавказ, гдето климата е по-добър, за да продължа лечението на ревматизма си, който, ако и отслабнал, не ме е вполне оставил. Пиши ми как живееш и съобщи ми адреса си.

Поздравлявам те и оставам твой покорен брат Георги.

9 марта 1888 г.
Петерб[ург]

БАН, Музей Иван Вазов, 443

[1] Вж. за Геруц в предварителните бележки към настоящия свитък.
[2] Вж. писмо на М. Маджаров до Вазов № 4, заб 3.
[3] Става дума за Никола Вазов.
[4] Г. Вазов има пред вид „Под игото". Атанас Иванов, офицер, по-малък брат на Вазовия приятел Никола Иванов, е разказал на писателя много интересни подробности от Априлското въстание, които Вазов е използувал за романа си „Под игото" (вж. Иван Д. Шишманов. Пос. съч., стр. 75, 238).

3

27 март 188
Петер[бург]

Бачо,

Получих последнето ти писмо и благодаря за обстоятелния ти ответ. Ти май не ни твърде ...[1] с такива отговори. Преди да отговоря на политическия ти въпрос, ще ти пиша друго. Вчера дохожда при мене Геруц,[2] тоя

никому неизвестен Колумб, който е решил да запознае един с другиго двата славянски мира, и ме проси да внеса някои поправки в биографията ти в „Дело“ към напечатаната от Уманов-Каплуновски в 1886 г. поема „Грамада“.[3] Прочетох тая замечателна биография и много се смях. Оказва се, че ти си из Сопот, градец около изтокът на Марица, и че твоят учител в поезията бил Фингов (който „теперь занимает ту же должност в Калофере“). Ти си се бил даже учил („как некоторые уверяют и в Москве, но неизвестно насколько это справедливо“). За тебе съществуват даже анекдоти: расказивают, что когда он (Вазов) был вЕски-Загре („турки сожгли этот город в последнюю русско-турецкую войну“. Ах злодеи турци!), ему случилось побывать на любительском спектакле. Здесь он увидел девушку замечательной красоты. Вазов влюбился в нее и на другой же день написал ей сонет. А? Каково? Неизвестно по каким причинам он вдруг является в Румынию и преподнесь Николаю Николаевичу свое стихотворение „Николай Николаевич“ 10-е мая 1877 г. (В колко часа не казва!). После ти, без да подозираш, правиш разни салтомортале: ту си правитель канцелярии в Русчук, ту Врачански председател на съда и пр. белиберда.[4]

Аз предпочетох да му дам нови биографически забележки за теб, които и привождам по-долу. Аз се старах да примира чувството на справедливостта, което ме караше да те хваля, и чувството на скромността, което ми се предписваше като на твой брат...[5] „Раковский“ ще бъде напечатана заедно с биографическите за тебе сведения в новий прекрасен журнал „Пантеон Литературы“, редактора на когото Чудиков се е съгласил да напечата освен това в виде вознаграждения Каплуновскому 1000 екземпляра в отд[елна] брошурка, в която освен това ще влязат някои стихотворения от младия Славейков (нима тогаз е писал стихове?), Ботев и Каравелов.[6] Тази сбирка ще бъде увеличена от няколко български прозаически преводи.

Ето тая заметка:

Иван Минчиевич (Дмитриевич) Вазов родился в 1851[7] году в Сопоте — неболшом городке у южнаго склона балкан. Свое первоначальное образование он получил сперва в родном городе а потом в Филипополе. До 1876 г. он пробыл на родине в качестве народного учителя, от куда должен был бежать от преследование турок за его участия в вспихнувшем тогда было в Фракии востание. Освободительная война его застала в Румънии, где находился в качестве члена бухареского революционнаго общества, формировавшего партии добровольцев в Сербию и Болгарию. После десетилетней почти непрерывной писательской и журналистической деятельности на родине, где был редактором различних газет и периодических списаний, ему пришлось ещо раз покинуть родину вследствие...[8] террористического режима в Болгарии.

Заслуга Вазова как болгарского писателя состоит в том, что он внес в молодой болгарской поэзии елемент чисто народной. До него поэзия у Болгар состояла преимущественно или из плохих переводов, или из жалких компиляций. Приятное, впрочем, исключение составляли немногие стихотворения Любена Каравелова и Ботева, страдающие к сожалению тенденциозностью. По художественому чутью и знанию языка Вазов один из лучших (аз бих казал на драго сърце „лучший“) болгарских писателей, по производительности же — он наиболее плодовитый и разностранный болгарский литератор, написавший в прозе и стихах много талантливых вещей, из которых мы укажем здесь на „Препо-

рец и гуслу“ — ряд революционных песней; „Избавление“ — восторженные песни, с которыми поэт приветствует освободителей и „славянскаго царя“. В одной из них говорится следующее:[9]

Россия! Тас земя велика
По брой, по шир, по сила, тя
с небето има си прилика
и само с русската душа!

Затем „Гусла“, „Поля и гори“, „Загорка“, „Неотдавна“, „Немили-недраги“, „Наши дяди“ (Чичовци), „Уголок — Старой планина“, „Митрофан“. Особенно выдающияся вещица это стихотворенией: „Бор“, „К природе“, „Итальянские песни“, „Апатия“; поемы: „Громада“, „Епопея позабытых“, где воспети мученики за право и свободу.

Из иностранных писателей найболе влиявших на его направление в особености в периода юношества — это Виктор Гюго, из русских — Пушкин и Гоголь, хотя по характеру своей музе, Вазов более приближается к Лермонтову. Лирические его поэзии отличаются грацией и теплотой чувства, поэмы же и повести (исключительно из народного быта) проникнуты насквозь топлою струею юмора и своеобразностью. Вазов еще человек молодой. Талант его несомненный и его писательская каррьера, надо надеяться, еще незакончена.[10]

Ако не е така, извини — тъй знае Пена, тъй плаши децата!

По политиката новините, които приносяш, като кай Хаджи Смион, известията са твърде противоречиви и доволно тревожни. Казват, че немците са решили да пред...[11]

БАН, Музей Иван Вазов, 444

[1] Следва зачеркната дума, над която е написано баловать.

[2] Вж. прежното писмо.

[3] Вазовата поема „Грамада“ е преведена за пръв път от В. В. Уманов-Каплуновски и печатана в сп. „Дело“, № 7, 1887.

[4] Белиберда (рус.) — глупост; врели-некипели.

[5] Следва зачеркнат текст.

[6] Сп. „Пантеон Литературы“ отпечатва в 1888 г. книгата „Баян. Сборник произведений современных славянских поэтов и народной поэзии“, в която влизат работи от Ив. Вазов, М. Москов, Хр. Ботев и Пенчо Славейков (в превод от В. В. Уманов-Каплуновски).

[7] Георги Вазов посочва неправилно годината на Вазовото рождение; поетът е роден на 27 юни ст. стил 1850 г.

[8] Следва нечетлива дума.

[9] Това изречение и следващата строфа са прибавени отпосле.

[10] От това писмо научаваме, че автор на биографичните бележки в книгата „Баян“ е Георги Вазов, а не Каплуновски. Това се отнася за първата половина на бележките — стр. 5 и 6. На стр. 6 Каплуновски защищава Вазов от нападката на А. Степович, според когото народният поет със стихосбирката „Сливница“ поднасял на народа си „кървав поетичен венец“.

Каплуновски е преработил бележките на Г. Вазов, а някъде изменил техния смисъл. Така например той предава част от текста — за влиянието върху Вазов: „От иностранните писатели най-голямо влияние е оказал на Иван Вазов, особено в периода на юношеството, Виктор Хюго, а от руските — Пушкин и Гогол. Оттук неговите стихове, особено лиричните, се отличават с грациозност, а прозата — с тънък хумор“ (Баян, стр. 6).

[11] Краят на писмото липсва.

Бачо,

20-тях рубли своевременно получих. Пишат ми от Петербург, че наградните пари за свършването Академията по първий разряд ми са вече отпуснати. Тия пари (около 300 р.) аз мисля да ги употребя за книги и инженерни принадлежности. Моето зачисление е почти свършен факт, поне според както ми пише Груев.[1] Освен това пишат ми, че българския въпрос по словата на генерала Соболева[2] и др. е дело почти свършено и към августа вероятно е да се разреши. Блаженни верующи! Но сѐ е възможно това.[3] На нашите в София писах още завчера и между другото искам им мнението върху следующето: В случай че стане ясно, че нашите работи няма да се оправят скоро, напр. няколко години, то, като се ползувам с положението си и правото си на военен инженер, да избера за округ на деятелност военно-инженерна не Одеса, а приамурский край, гдето има голяма нужда от военни инженери и им се дава огромно съдържание и се предвиждат сериозни и големи инженерни работи. За пътешествие се дават около 3000 руб., из които се разходват само 500 до 800. Срока на службата е 3 години. За мен било би безразлично где да служа, в Петербург или в Приамур, а между туй ползите от службата в амурските окрайни били би следующите: в три години аз бих бил в състояние да спечеля доволно пари, бих се ознакомил подробно и ...[4] лично значителни инженерни работи, совершил бих на казенний счет едно почти кругосветско пътешествие: на отивание през Сибир, а на връщание през Индийский океан. Ти помисли върху това и ми кажи мнението си. Във всеки случай това аз предполагам, в случай че нашите работи си останат още за дълго време в настоящето положение.

Тук се случайно запознах с един учител русин, свършил във Варшава университет по филологич. отдел. Като чул, че ме викат Вазов, полюбопитствувал да узнае не съм ли родственик на бълг. поет Вазова. Той се оказва знаком с твоето име и с твоите поезии. Аз му дадох ...[5] литература. По неговите слова „Грамада“ напомва Пушкинските младежки произведения. „Раковски“ му произвел силно впечатление.

Защо ми не напишеш нещо за новите си произведения? Четеш ли руските писатели? Аз ги сега чета и се радвам за русите. Счастливци! Сега чета „Война и мир“ Толстого.

Времето е твърде тука[6] дъждливо и противно. Аз не забележвам в здравието си уходшение, ни подобрение. Ревматизма почти не чувствувам. Пиши ми по-напространно. Не мислиш ли да си идеш в България? Адреса ми верно си написал. Поздравлявам те и остаям

твой покорен брат Георги

4 юлий 1888 г.

БАН, Музей Иван Вазов, 446

[1] Майор Груев — български офицер, емигрирал след контрапреврата в Русия.

[2] Генерал Соболев — министър-председател и министър на вътрешните работи в България през 1882—1883 г. Отначало провеждал антинародната политика на Ал. Батен-

берг. По-късно разбрал, че князът води антируска политика, и се опълчил срещу него. За да се избави от него и от ген. Каулбарс, Батенберг прекратил на 6. IX. 1883 г. режима на пълномощията и руските генерали били принудени да напуснат България.

[3] С тази дума свършва първата страница на писмото. Вазов е подчертал отстрани с молив и написал: „Да претвора верно."

[4] и [5] Следват нечетливи думи.

[6] Не е известно откъде е писано това писмо.

5

Бачо,

На 15 ноември стана освещението на построените от мен укрепления по случай на свършването им. Всичкия генералитет на Закаспийский край с Куропаткина[1] в о г л а в е присъствоваха на освещението. Генерал Куропаткин тържественно в присъствието на всичките войски ме благодари и по русския обичай ме три пъти поцелува — отличие, което до сега никому не се е правило. Заедно с освещението на укрепленията освети се и черковата, и Военното събрание — сѐ от мене построени в течението на тия две години, а също и воденица на ничтожната речка, която протича в тая пустиня. Мелницата стана по инициативата и идеите на бача Коля[2] и за нея лаврите тоже аз събрах. После прегледа на работите, Куропаткин каза, че после такава обширна практика и опит той не ще бъде удивен, ако аз един ден бъда началник на Инженерите не само на една малка България. И тук в присъствие на свитата си ми каза, кога тебе пиша, да те поздравя от негова страна и да ти раскажа за моя успех, което и правя, като ти пиша настоящето писмо.

Не ще бъде зле, ако ти от своя страна му напишеш няколко реда и го поблагодариш за п а м я т и за случая, който той ми достави с полза за своето развитие да прекарвам тежкия период на емигранството. Че ти благодариш съдбата, че аз съм подпаднал под руководството и се ползувам със симпатиите на един от най-учените мъже и първи генерали на русската армия. С една реч писмо лестно и без унижение. Прати му кабинетний си портрет и проси неговия като приятен спомен за срещата Ви с него в Петербург.[3] Това го изисква вежливостта, от която той ще бъде твърде обрадван. Кога напишеш, съобщи ми.

С бача Коля сме здрави. В края на тоя м-ц ще ида в Асхабад. Подават ми надежда, че за кушкинските работи ще получа чин подполковник. Незная ще ли се удаде, тъй като не е още истекъл срока предидущата награда — Анна III степен.

Как живеете в новия дом?[4] Доволни ли сте? Нека Влади ми прати плана му. Какво се чува за емигрировавшите офицери? В последнье време аз не съм имал время да се занимавам с политиката и нищо не зная. Дълго ли ще се продължи още нашето изгнание?[5]

Целувам мама и всички домашни.

Твой покорен брат Георги

2. XII. 1895

Жално, че късно узнахме за твоя юбилей![6] Макар много вече късно, поздравлявами те с бача Коля и се радваме за мама.

Адресса на Куропаткина: Россия (Закаспийская област) г. Асхабад. Его превосходительству Алексею Николаевичу Генерал-лейтенанту Куропаткину.

БАН, Музей Иван Вазов, 1145

[1] Алексей Николаевич Куропаткин (1848—1925) — руски генерал от инфантерията, бил по време на Руско-турската война от 1877—1878 г. началник щаб на пехотна дивизия. От 1890 до 1898 г. бил началник и командуващ войските на Задкаспийскат област.

[2] Касае се за Никола Вазов, който по-късно отишъл при брат си в Кушк.

[3] Като разказва на Шишманов за срещите си в Петербург, Вазов не споменава А. Н. Куропаткин (Ив. Д. Шишманов. Пос. съч., стр. 77).

[4] Става дума за къщата, която Ив. Вазов си построил през 1895 г. (започната през 1893 г.) на бившата улица „Вълкович" — днешния Музей Иван Вазов.

[5] Наскоро в архива на Георги Вазов беше намерено следното писмо на Иван Вазов, с което той отговаря на въпросите на брат си в писмото му от 2 декември 1895 г.:

Любезний брате,

По офицерско-емигрантский въпрос нищо ново няма тука. Князът и министрите почти не се свъртат в София, за да имат възможност да се занимаят с това важно дело. Опозицията по един мръсен начин се е заловила с експлоатирането въпроса (като застрашава с порабощението ни от Русия в случай приимане на служба офицерите емигранти) и с това и тя затруднява бързото решение на въпроса и разколебава решителността на княза и министрите. И тука вече положително се знае, че князът е дал обещание на Русия да ви прибере с правата и старшинствата в нашата войска и той е решен да даде край на тоя гордиев възел. Вчера приказвах с Величкова и Маджарова: те се отнасят грижливо и ще помогнат.

Вие там бъдете малко по-спокойни. Бъдете уверени, че само днешното правителство е в състояние да разреши благоприятно офиц. емигрант. въпрос. То е силно, защото има доверието на княза и се подкрепя от народа, за когото извърши толкова хубави работи. Ако ти да беше тука, щеше да имаш съвсем друг поглед на нещата. За жалост вие гледате отдалеч и през призмата на личните си горчивини и се заблуждавате! Непременно гледай тая зима да земеш отпуск и да дойдеш до тука. Това много ще те ползува и осветли. Добре си сторил, дето мислиш да се задомиш. Пора! Харесай, па се жени. Тука не виждам освен едно момиче, подходяще колко годе: на г. Ив. Е. Гешова. Вижд и Каракостовските.

Из града се носи слух за някакво писмо, получено от Цанкова, в което му се разправяло за пламенната благодарност на Куропаткина и Лера към тебе. Твоята блестяща деятелност там е позната тука и твоето реноме расте тука. На тебе и въобще на вас офицерите-емигранти принадлежи бъдащето тука. Кураж имайте и вяра.

Прегръщам те

Твой брат Иван

[6] Касае се за първия юбилей на поета, организиран през м. септември 1895 г.

6

18 10/11 96
Асхабад

Бачо,

От Петербург се върнах още в началото на май, ходих на Кушка[1] с тукашний началник на инженерите и се върнах в Асхабад по работите си 28 май. Бачо Никола остана пак на Кушка да пригледва работите в моето

отсъствие. Като бях слисан със служебните дела, сѐ не намирах време да Ви напиша по-подробно за себе си и за находката ми в Петербург като депутат от страна на емигрантите по уреждането на офицерско-емигрантский въпрос. И сега като Ви пиша, нямам възможност да Ви съобща подробно сичко, а само накратко за туй, което аз можах да узная и извлякох из срещата си с големите хора в Петербург по наший въпрос и по българските работи. По-големи подробности ще Ви съобща лично, кога си дойда в София в отпуск, което вярвам ще стане зимъс.

Попаднах в депутати съвършенно случайно: бях отишъл в Баку по служебни поръчки. Отбих се в Тифлис да се повидя с нашите българи офицери (около 10 души). Там се узна за скорото идване на Кобурга в Петербург[2] и другарите решиха да ида аз до дохождането му в Петербург, та заедно с Груева[3] да повлияем за правилното, на наш взгляд, решение на емигрантский въпрос. На велика събота тръгнах по Военногрузинск. път и след 4 дена пристигнах в Петербург. Предполагаше се, че княза ще пристигне на 31-й марта, следоват[елно] имахме 2 дена, за да освежим в памятта на братушките офицерск. емигрантский въпрос, по когото, мисляхме, има да стават преговори при предстоящето посещение от княза Петербург. Нашето появяване беше к с т а т и:[4] както българските министри с княза, тъй и руското министерство на иностранните работи бяха нирешили[?] повидимому да считат офицерско-емигрантск. въпрос за несъществен и да го ликвидират по рецепта на Рача Петрова.[5] Първата крачка в туй направление беше вече направена от Лобанова.[6] Във военното министерство беше изпратена на заключение записката на Чарыкова, която, не зная известно ли ти е, но заключава между многото несъществени и маловажни пунктове следующите два твърде важни, но крайно за емигрантите зловредни пункта: 1) Да се даде на офицерите емигранти следующий чин и 2) да се уволнат в руска служба и отправят в България, гдето да чакат по реда на службата авансирането си и заимание на съответствующий длъжности. Тебе, види се, не е твърде понятно в какво се състои ехидността и зловредността за емигрантите в тия пунктове, но ти ще си уясниш, ако ти кажа, че в настояще време почти всичките офицери емигранти са щабс капитани. С даване на следующ чин те ще станат капитани от руската армия и следов. в капитански чин ще се върнат в България, та по такъв начин те естествено стават най-младши капитани в българската армия, в това време, когато техните връстници са подполковници и полковници.[7]

БАН, Музей Иван Вазов, 1060

[1] Кушк е военен пост на руско-афганистанската граница, гдето бил назначен на работа като военен инженер Георги Вазов.

[2] Първият опит за помирение между България и Русия бил направен от народняшкото правителство през юни 1895 г., когато една делегация посетила Русия и положила венец на гроба на Александър III. След като през март 1896 г. Високата порта признала Фердинанд за княз на България и го обявила за управник на Румелия, той посетил покъсно Турция, Русия и други европейски страни За това посещение говори Георги Вазов.

[3] Майор П. Груев — един от главните организатори на преврата срещу Батенберг от 1886 г., емигрирал след контрапреврата в Русия.

[4] Кстати (рус.) — навреме, тъкмо навреме.

[5] Рачо Петров — министър на войната от 1894 до 1896 г. По-късно бил министър на вътрешните работи, също и на два пъти министър-председател (1900—1901 ; 1903—1906).
[6] Ал. Б. Лобанов-Ростовцев бил по онова време министър на външните работи.
[7] Краят на писмото липсва.

7

1888, юли 10, Пловдив

Мило ми чедо Иванчо!

Ази са забавих да ти отговора на писмото от 24. Причината е, че чаках да пазара къщата, като гледах давно [да я] продам по-скъпо. Но не можах повече от 28 л. за една година предплата секо замесечие. Днеска направихме кондрат и приех от наемателя 7 л. Наемателят е г. Радомирски, добър човек, мисла, че не ще да вираносува[?] къщата.

Днеска получих от Кира писмо и 100 лева с пощата. Завчера дохожда чичо ти Никола, каза, че ще да ти проводи 100 л., че му писал Киро.

Види са, наш Никола много са притеснява, като неможе да прифане пари. Затова гледам по-скоро да ида, давно му поулекча грижите. О чедо! Тежко е много моето пренасяне. Представи си, че трябова всичко да са пренесе, да са опразни къщата. Три дена вече само сабираме. Уж нямаме много покъщнина, ала две кола мъчно можат вдигна денковете.

Библиотеката и долапът ще остава кога тръгне железницата, да пишем на ...[1] да ги проводи, че така ще са изпочупат. За столовете казоват някои да ги продам, и масата, но ази, синко, не можа ти описа положението си, в което са намирам с Вълка.

Първо, чи ази не бях си прекарвала в умът, чи ще оставим къщата по такъв начин. Аз мислях, чи ти ще са задомиш, чи ще има кой да прибира покъщнината ти, дето си я купувал не от много имот, но с голям труд. То, напротив, сабирам, принасям са и мисла само нажалена де да заносям тези вещи. Но няма други изход, трябова тъй да стане.

Не зная, синко, ти какво мислиш, но аз [и] вуйчо ти Никола сме на мнение да си додиш веке. Додоха си хора и вършат си работата. Хаканов [е] старши лекар в София; Юруков, Стамболов, всички спокойно си вършат работата.[2] От Георгя нямаме писмо. Кажи ми, ако знаеш, де и как е. Поздрави от вуйча ти и аз, като та цалувам, съм

твоя майка Съба

БАН, Музей Иван Вазов, 448

[1] Следва нечетлива дума.
[2] За последните дни на Вазовото емигрантство в Русия вж. Ив. Д. Шишманов. Пос. съч., стр. 79, 80.

8

Мили ми бачо Иванчо,[1]

Ние пристигнахме тука на 17 того и сме в хотелът, защото бачо не е намерил още къща.

Бачо Никола пратил на 25 май на бача Георгя 300 лева телеграфически по Българска банка и още нема отговор от бача Георгя, приел ли ги е. Затова той ся много безпокои и ми каза да пиша вам да ни отговорите дека ся намира бачо Георги сега и знаете ли да е приемал тези пари.

Бачо, мама и бачо Никола са на мнение да си додите. Те искат и вие да си кажете намерението си.

На 15 того чичо Никола ви проводи десет л. т. чрез Отоманската банка, за което ви писах още тогава и в писмото си притворих билетът. Мисла да сте ги вече приели. Като ви целувам ръка, съм покорна сестра

Въла

9

Бачо Иванчо,

Мама сега е в София при. . .[2] заедно с Вълка.

Бачо, ние с мама сми на мнение да си додете. Стига вече по чужбина да се ходи. Елате си в София да се сбиреме на едно место и да се успокоим...[3] Отговорете по-скоро и ни кажете Вашето мнение за дохождането си. Кажете на Георги да ми пише за парите, които му испратих на 23 миналий м. Също да ми пише за здравето си.

Н. М. Вазов[4]

1888 юли 21
София

БАН, Музей Иван Вазов, 449

[1] Писмото е писано от Пловдив.
[2] Следва нечетлива дума.
[3] Следва нечетлива дума.
[4] Писмото на Вазовия брат Никола е написано непосредствено след писмото на Въла Вазова.

10

Мили ми бачо Иванчо,

Днес чичо Никола ти испраща по Отоманската банка 10 т. л. Види се, бачо, че си останал съвсем без пари, дето сте биле принудени да телегра-

фирате на чича за пари. Бачо Киро му беше писал на чича преди 2—3 недели да ти прати пари, ама той незнам защо се тъй бавеше.

Мама и вуйчо са на мнение да си додете и истина, бачо, че ще ти бъде много мъчно да си додеш по такъв начин; но няманието на пари и стоението в странство е много по-тежко и по-страшно. И най-после може ли да чакаш да се управат тези проклети бъркотии, които може-би че няма да имат край.

Бачо Николчо ни пише, че пратил на бача Георгя 300 лева. Както се виде и той не ще да има пари. Отдавна нямаме от бача Георгя писмо. Мама пазари къщата с г. Айдемирски[1] за 28 л. т. и като предплаща иска 3 месечие.

Билетът ви го притварями в писмото си за парите.

Утре тръгваме за София.

Като Ви поздра[вявам] и цалувам ръка, съм Ваша покорна сестра

Вула

1888 Плов. 15 юл.

11

Чедо Иванчо![2]

Брат ти Никола и Киру преди един месец бързо писаха на чича ти Никола да ти проводи 10 лири и той каза, че ще ти проводи, и ази писах на Никола и Кира да са спокойни, че ти ще получиш пари. Днеска виждам Никола, чи иде и ми дава телеграф, чи му искаш пари.

Оскърбих са много, като видех, че ти си остал савсем без арачлак. Знам, чи и Киру, и Никола ще са оскар[б]ат, но човек кога иска... Така е, сит на гладен вера не фаща.

Ази и Вълка утиваме утре за София. Оставяме къщата. Сбогом от Пловдив. Поздрави от къщата.

Поздрави от вуйча ти [и] чичо ти Никола [и] стрика ти.

И ас, като та поздравя[вам], съм твоя чадолюбива

майка Съба

БАН, Музей Иван Вазов, 447

[1] Навярно погрешно е написано Айдемирски вместо Радомирски. Вж. предходното писмо.

[2] Писмото на Вазовата майка е написано на същия лист, непосредствено след писмото на Вула Вазова.

ПИСМО НА ИВ. ПОПОВ ДО ИВАН ВАЗОВ

Многоуважаемий господин Вазов,

Може на пръв поглед да ме осъдите, задето се осмелявам да Ви главоболя и отнемам и тъй малкото Ви свободно време, но важни причини ме заставят да сторя това.

Аз Ви моля най-учтиво да имате великодушното търпение да ме изслушате. Друг е въпроса, дали ще обърнете снизходителното си внимание на думите на един скромен български актьор, на когото костите изгниха по влажните сцени, но аз поне ще считам в този случай, че съм си изпълнил докрай съвестно дълга си към Вас, към човека, когото е определила съдбата да тури край на мъченията и страданията на българските актьори.

Аз ще бъда откровен пред Вас, като син спрямо своя баща. Никога не бих се решил да пиша на лице, което заема такова важно обществено положение; никога не бих нарушавал спокойствието му, ако да нямах честта да познавам отблизо душата, характера и благородните стремления на г-на Вазова. Вас, многоуважаемий господин Вазов, познавам от много години и в този момент забравям, че сте министър. Аз се обръщам към Вас не като такъв, а като към човек, който всякога се е живо интересувал за вървежа на театралното дело у нас и който всякога с поучителните си бащински полезни съвети е насърчавал и тъй убития духом нещастен български актьор, с една дума аз се обръщам към бащата на Народния ни театър, който е в състояние с една дума да ни направи н е щ а с т н и или щ а с т л и в и.

Уважаемий Госп. Вазов,

Аз още не мога да се помира с мисълта си, че Вий ще допуснете — във Ваше министеруване — да се развали това хубаво дело, за което са се положили толкова жертви.

Исканията на членовете на трупата бяха скромни и приемливи, без да са се ръководили от някакви лични съображения. Напротив, те искаха да предотвратят злото, което подкопаваше съвсем престижа на трупата пред очите на обществото както в нравствено, тъй и в прогресивно отношение.

Ний се решихме на подобна постъпка, като се надявахме, че Вий сами не ще допуснете да вирее още злото, което застрашаваше разпадането на театра.

Нашите искания бяха съобразени с Вашите взглядове за подобрението на трупата. Това бяха го съзнали отрано както Вий, комитета, и ний. Следователно всички сме произхождали от еднакви възгрения. Всички сме съзнавали необходимостта за подобрението на Народния театър. Печалния резултат излезе от едно просто недоразумение между комитета и членовете на трупата.

Исканията на членовете на трупата бяха скромни и приемливи, без да са се ръководили от някакви лични съображения. Напротив, те искаха да предварят злото, което подкопаваше съвсем престижа на трупата пред очите на обществото както в нравствено, тъй и в прогресивно отношение.

Ний се решихме на подобна постъпка, като се надявахме, че Вий сами не ще допуснете да вирее още злото, което застрашаваше разпадането на театра.

Вий, уваж. г-н Вазов, не сте в състояние да направите зло на човека Да предположим противното — значи да не познавам лицето, което е душата на театра.

Нийде на света съдиите не осъждат човека, преди да го изслушат, но комитета, както разбрахме, по кривото доношение на Канели издаде своята присъда без много колебания и хвърли безмилостно пионерите на българския театър като непотребен смет на попечението на съдбата, и то по единствената причина, че сме си издигнали гласа и че сме били оскърбили комитета, за

където сме ги поканили най-учтиво да им съобщим нашите желания като средство за подобрението на трупата, а не за развалянето ѝ.

Този беше нашия единствен грях и затова се разтурва трупата. Какво престъпление има тука? Не може всичко да се опише на книга, най-вече като ценя Вашето малко свободно време, което Ви остава за почивка.

Ако намирате за добре лично да изкажа пред Вас моите и тези на другарите ми болки, аз съм готов да Ви осветля във всичко, стига Вий, уважаемий Господин Вазов, да благоволите и ме приемете, когато намерите за най-удобно.

Единственото нещо, което съм в състояние да направя, е да Ви моля, а нека стане това, което Вий намерите за добре.

С уважение:

Ив. Попов[1]

София,
6. X. 1897 год.

БАН, Музей Иван Вазов, 1506

[1] Настоящото писмо още веднаж изтъква връзките на големия наш артист с народния поет, уважението и почитта, които той е засвидетелствувал многократно към Иван Вазов. То е писано по повод на разпрата между актьорите от народната драматическа трупа „Сълза и смях" и режисьора на трупата Радул Канели. Спорът, предизвикан от нежеланието на артистката Роза Попова да сключи църковен брак с колегата си Стоян Попов (младоженците били сключили само граждански брак), завършва твърде трагично с една строга мярка — разтурянето на цялата трупа по искане на Управителния комитет на трупата с нарочен доклад от 14 септември 1897 г. За тоя тежък момент от живота на трупата „Сълза и смях" Иван Попов е разказал в книгата си „Миналото на българския театър. Спомени и документи" (т. II, София, 1942, стр. 455 и нт.).

Артистите от трупата „Сълза и смях" и по-рано са търсили застъпничеството на Иван Вазов в споровете си с Радул Канели. За това говори например Вазовото писмо до К. Величков от 4 януари 1895 г. (вж. Иван Вазов. Събрани съчинения. Т. XX, 1957, стр. 170). Във връзка с този спор Вазов в качеството си на член на Управителния театрален комитет е писал до Иван Попов следното писмо:

Господину помощнику режисьору
Ив. Попову

Съобщава Ви се, че Управителний театрален комитет реши да Ви натовари с временното изпълнение длъжност[та] Директор-режисьор на трупата „Сълза и смях", като съхраните старата си длъжност, затова приемете делата от г. Радул Канели, досегашни директор-режисьор, комуто се прие оставката.

За комитета
(Писмото не е подписано от Вазов, то е чернова.)

14. II. 1895 г.
(Датата е поставена от Ив. Попов.)

БАН, Музей Иван Вазов, 1507

И двете писма, останали неизвестни досега, ни бяха предадени от народния артист Иван Попов в началото на март 1960 г.

БЪЛГАРСКАТА ХУДОЖЕСТВЕНА ЛИТЕРАТУРА ПРЕЗ ИГЛЕНИТЕ УШИ НА ФАШИСТКАТА ПОЛИЦИЯ И ЦЕНЗУРА (ДОКУМЕНТИ)

Стефан Великов

Настоящата публикация е продължение на обнародваните документи в сп. „Литературна мисъл", год. III, 1959, кн. 4, стр. 154—163. Към казаното в уводната част там трябва да се прибавят още някои пояснения, тъй като не всички обстоятелства на онова жестоко време на фашистки терор са известни на по-младото поколение. Ние особено искаме да подчертаем това с оглед да се види колко неотстъпно воюваха писателите за разцвета на нашата художествена литература, при какви тежки условия отдаваха таланта си на величавата борба на нашия народ против фашизма.

Септемврийското въстание от 1923 г. разтърси из основи българското общество. Макар че то бе потопено в кръв по израза на Георги Димитров, бе създадена дълбока пропаст между предните слоеве на нашия народ и фашизма, която не можа да бъде отстранена с никакви жестокости или хитри маневри от страна на фашистката реакция.

Най-острото оръжие, с което фашизмът искаше да унищожи народните стремежи към свобода и прогрес, бе Законът за защита на държавата (ЗЗД).

Със създаването на ЗЗД на прогресивния печат и художествената литература се нанасяше сериозен удар. Фашистките управници правеха всичко възможно да смажат създаващата се революционна литература, издигнала високо знамето на Христо Смирненски. И въпреки тежката задуха тази литература непрекъснато се развиваше.

Само два месеца след Септемврийското въстание Георги Бакалов организира и започна издаването на сп. „Нов път". Списанието излезе на 1 декември 1923 г. и просъществува близо две години — до априлския атентат през 1925 г., — като бяха издадени всичко 34 книжки. Позициите на „Нов път" са марксически, партийни. В него се проявява и утвърждава за първи път известната в нашата литературна история „септемврийска поезия" и „септемврийска литература".[1]

„Нов път" се налага като едно от най-добрите списания, които нашата партия организира през периода на антифашистката борба и което фашистката полиция със стръв спира.

Малко преди спирането на „Нов път", от 15 януари 1924 г., Гео Милев започва издаването на сп. „Пламък" с уредник Марко Марчевски. Тук сътрудничат Антон Страшимиров, Хр. Ясенов, Н. Хрелков, Емануил Попдими-

[1] В. Александров. Нов път. В. Народна култура от 27. VI. 1959 г.; също Ж. Авджиев. Г. Бакалов, 1959, стр. 57—61.

тров и др. Тук Гео Милев печата своята знаменита поема „Септември". Полицията на няколко пъти конфискува едни или други броеве на списанието, предупреждава и арестува неговия редактор, докато през януари 1925 г. окончателно забранява издаването на „Пламък" и зверски умъртвява неговия редактор.

Фашисткият терор в страната се засилва все повече. Идва април 1925 г. Атмосферата е тягостна. Загиват десетки журналисти и писатели, между които Христо Ясенов, Гео Милев, Сергей Румянцев, Йосиф Хербст, Георги Шейтанов, Ламби Кандев, Иван Шаблин, д-р Н. Цървуланов, Ана Маймункова, Димитър Грънчаров. Прогресивният печат е тежко ранен, на прогресивната ни литература е нанесен жесток удар! Но из пепелищата на терора се появяват първите ластовици на възродения пролетарски печат и революционна литература. През август 1925 г. започва да излиза седмичният синдикален вестник „Единство", в който сътрудничат пролетарските революционни писатели Георги Караславов, Никола Ланков, Христо Радевски, Ангел Тодоров и др. На 10 декември 1925 г. излиза и първият брой на седмичното литературно-научно списание „Наковалня", за да просъществува цели 8 години, до излизането на последния 235 брой на 25 февруари 1933 г. Редактирано от Димитър Полянов, сп. „Наковалня" се утвърждава като широко достъпна обществена трибуна, като средище на прогресивната обществена мисъл. В „Наковалня" се утвърждават писателите Христо Радевски, Никола Ланков, Ангел Тодоров, Николай Хрелков, Младен Исаев и др. Много пъти списанието е спирано, инкриминирано, а неговият редактор съден именно защото „Наковалня" упражнява огромно влияние върху нашата прогресивна общественост, воюва в защита на прогресивната ни революционна литература.[1]

През октомври 1926 г. докъм края на 1927 г. Антон Страшимиров започва издаването на антифашисткия литературен вестник „Ведрина". Около него се групират редица талантливи писатели, между които Георги Караславов, Илия Волен, Ангел Тодоров, Камен Зидаров, Крум Пенев и др. Но твърде скоро „Ведрина" изпитва ударите на фашистката полиция.[2] Още от първия брой вестникът е конфискуван и не е допуснат до широките народни маси. Под ударите на ЗЗД попада почти всеки брой на „Ведрина". Позволяваме си да цитираме повторно забележителните думи на Антон Страшимиров. „Като страшен цербер — пише той — стои драконовският Закон за защита на държавата пред прага на литературното ни развитие, с невъзмутим цинизъм разбива всяка воля за културен прогрес и внася непоправими разстройства в целия наш културно-обществен живот: неспособност политическа, финансова стагнация, стопанска криза, безработица, хаос, литературно мъртвило. Цинизмът става още по-голям, когато ЗЗД се опитва да надскочи кръга на своята „компетентност" и предназначение — „запазване съществуващия държавен строй" — и навлиза в друга сфера — сферата на нашия културен живот, където най-малко той и неговите блюстители — полицейски стражари, пристави, околийски началници — са компетентни. В неговите чудовищни клещи евентуално биха могли да попаднат деянията на всеки български гражданин, който си позволи да мисли и пише не така, както напри-

[1] Вж. документите в ДБВК, ИА, ф. 380, а. е. 91.
[2] ЦДИА, ф. 370, оп. 2, а. е. 1376, л. 2, 3, 6, 17, 102 и др.

мер мисли и пише божественият вестник „Слово“ или реакционерите от сп. „Златорог“. . .“[1]

Под ударите на ЗЗД попада и романът на Страшимиров „Хоро“,[2] посветен на кървавите септемврийски събития. Страшимиров изобличи в „Хоро“ злодеянията на народните убийци и по този начин нанесе обвинителен акт на всички, които издевателствуваха с народа. „Хоро“ се преследва и изземa, но въпреки всичко книгата стига до широките народни маси.

Теророт над прогресивната ни революционна литература все повече се засилва. Но и нашите писатели продължават мъжествено да отстояват срещу свирепите полицейски мерки. Те непрестанно търсят нови възможности за творческа проява. Една широка трибуна в това отношение представлява в. „Младежка дума“, легален орган на българския комсомол, започнал да излиза през 1926 г. Тук активно сътрудничат Георги Караславов, Никола Ланков, Христо Радевски, Камен Зидаров, Ангел Тодоров, Спас Кралевски, Кръстю Белев, Славчо Красински, Кутю Панчев и др. На страниците на в. „Новини“, легален орган на партията, по-късно на страниците на органа на партията „Работническо дело“ се срещат творби на Христо Радевски, Никола Ланков, К. Панчев и др. Но и тези вестници не остават незасегнати от ударите на полицията. Много скоро полицейският бич се извива над тях, много броеве се инкриминират и изземват, нанасят се големи материални щети, задушава се гласът на литературата.

Въпреки терора обаче, въпреки всевъзможните трудности и огромните жертви българската прогресивна революционна литература се развива смело по пътя, начертан от Христо Смирненски. На 6 декември 1929 г. Христо Радевски, Никола Ланков, Ангел Тодоров и освободеният наскоро от затвора Тодор Павлов започват издаването на вестник „РЛФ“. От първия до последния си 176 брой от 22 юни 1934 г. „РЛФ“ изразява най-решително и последователно борбата на българския пролетариат в областта на културата и изкуствата, воюва страстно в защита на прогресивно революционната ни литература. Публикуваните художествени творби са идейно издържани, пропити са от партийна страст, проникнати са от революционен патос, тематично са свързани с живота и борбите на работническата класа. Тук сътрудничат Хр. Радевски, Г. Караславов, Н. Ланков, А. Тодоров, Мл. Исаев, Б. Овесянин, Ив. Мартинов, Кр. Белев, Ив. Руж и др. Една справка показва, че от първите 23 броя на „РЛФ“ (1929—1930) са били конфискувани 8 броя, от които впоследствие освободени два; арестувани са били петима редактори и заведени пет дела — от тях четири по чл. 7 от ЗЗД и едно по чл. 6 и 19 от ЗЗД.[3] Едва ли има друг литературен вестник, който да е сменил и толкова много отговорни редактори — близо 30 души, — между които Ами Бакалов, Иван Керешки, А. Тодоров, Иван Мартинов, Александър Бурмов, П. Кандев, Емил Шекерджийски и др. Почти няма редактор, който да не е бил жестоко преследван от полицията, да не е бил съден и хвърлен зад решетките на затвора. И всичко това, за да се нанесе удар върху художественото ни прогресивно слово, да се пресече пътят на бурно развиващата се прогресивна революционна литература.

[1] В. „Ведрина“, бр. 17 от 9. II. 1927 г.
[2] ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2987, л. 2, 32, 63, 88 и др.
[3] В. РЛФ, бр. 24 от 20. VIII. 1930 г.

Особено се засилват полицейският терор и преследване в началото на тридесетте години, та чак до 9 септември 1944 г.

Да се обърнем с лице към някои от фактите.

През 1931 г., след като е издал вече две книги с разкази, Георги Караславов издава първия си роман „Споржилов". На следната година излиза сбирката му разкази „На пост" (много от които печатани в „РЛФ") и хумористичните разкази „Изчадия адови". През 1933 г. излиза повестта „Селкор". На следната година излиза сбирката разкази „На два фронта" и др. С тези и редица други произведения Георги Караславов се очертава като най-значителния пролетарско-революционен писател. Какво толкова „опасно" има в неговото творчество, та полицията тъй бясно преследва, иззема и забранява неговите книги, а самия писател поставя в крайно тежко положение?

Караславов рисува положението на селската трудова маса и борбата ѝ против реакцията. Писателят разкрива садизма на властта, както и борбата и растящото класово съзнание на селските трудови маси. В творчеството на Караславов от този период ясно се очертава образът на комуниста. Най-ярко художествените и идейни постижения в творчеството на Караславов от този период проличават в повестта „Селкор" — повест за израстването на новия човек, за превръщането на безправния ратай в свободен човек, в комунист. Ето от това именно творчество се страхуваше буржоазията, ето това именно творчество преследваше полицията.

През 1932 г. един от най-ярките ни писатели-комунисти издава първата си особено популярна сбирка „Към партията". Това е Христо Радевски, започнал своя творчески път в „Звънар" и преминал през „Ведрина", „Наковалня", „Младежка дума", „Ехо", „Новини", „РЛФ" и др. Партията, клубът и фабриката — това е тематичният обсег в „Към партията". Какво кара полицията да преследва първата книга на поета?

Най-значителните творби на Радевски са онния, в които той изразява своите чувства на вяра, любов, признателност и дълбока привързаност към Българската комунистическа партия. С поезията си поетът иска да служи на БКП. Две основни чувства ръководят неговия лирически герой — синовна обич към партията и силна омраза към света на буржоазията. Стиховете му са борчески, ярко изявената комунистическа партийност е най-характерната му черта.

На жесток полицейски обстрел е поставена поезията и на Никола Ланков. Каква е нейната идейна художествена насоченост, какво именно „опасно" има в нея?

Поезията на Ланков е определено пролетарско-революционна — „бодра лирика" по думите на Г. Бакалов.[1] Любими теми на автора са нечуваният терор след септември 1923 г., участта на политическите затворници, животът на работническата класа и трудовите селяни. Стиховете на Ланков се отличават с идейна яснота, конкретна образност, бодра емоционалност, страстна партийност. Това плашеше буржоазията и нейните платени чиновници с всички сили се мъчеха да пресекат революционния поетичен глас на поета.

Полицейското преследване и терор не пощадяват творчеството и на Младен Исаев. Той е преследван не само като редактор на партийното списание

[1] Г. Бакалов. Бодра лирика. Звезда, кн. IV, 1932.

„Наша мисъл“, но и като автор на талантливо написаните и ярко революционните си стихосбирки „Пожари“ (1932) и „Жертви“. Стиховете на поета са непосредствено свързани с борбите на народа против фашизма и както поезията на Радевски, Ланков, Ангел Тодоров се отличават с ясна комунистическа идейност и страст. В тези две книги личи особеният лирически талант на поета. Исаев отразява класовата борба на трудещите се по онова време, ярко разобличава буржоазията и фашизма.

Фашистката полиция жестоко преследва също така и творчеството на Орлин Василев (повестта му „Огненият обръч“), на Иван Мартинов (книгата му разкази „Фронт“), на Кръстю Белев (написаните с партийна страст книги „Смяна на знамената“ и „Песента на налъмите“), на Неделчо Минчев—Бурянин (сборника разкази „Улицата“) и др. И всичко това става, защото тези писатели стоят на страната на народа, пишат против терора и реакцията, издигат глас за човешко щастие.

На жестоко преследване е подложен и пролетарският ни литературен периодичен печат. Спиран и изземан бе в. „Фронт“, в. „Щит“, сп. „Звезда“, в. „Поглед“, в. „Свят“, сп. „Новис“ и др. Както за останалия партиен, синдикален и младежки печат и тук полицията спираше даден брой на известен вестник, като или изцяло го изземваше и унищожаваше, или пък го освобождаваше след седмица, две, вече остарял, с което нанасяше тежки материални щети на издатели и редактори. По този начин полицията се стремеше да пресече пътя на художествената литература до масовия читател. Разбира се, в някои отношения нашите редактори и издатели успяваха да надхитрят полицията, но в края на краищата тероръ беше жесток и непоносим.

След извършения военно-фашистки преврат на 19 май 1934 г. полицейският терор над художествената литература се засили още повече. Както е известно, създаденото след преврата правителство фактически отмени Търновската конституция. То разгони Народното събрание и започна да законодателствува с правителствени наредби. Бяха разтурени всички политически партии, а техните печатни органи и издания спрени. Установена бе сурова цензура срещу печата. Изменен и допълнен бе и драконовският Закон за защита на държавата.[1]

Печатът и художествената литература последователно бяха предадени на отдел „Печат и контрола“ при Главната дирекция на обновата, а от май 1935 г. — на отдел „Печат и контрола“ при Министерството на външните работи.[2]

Най-скандалните случаи на полицейско преследване от това време са тези със забраната на книгите „Морава звезда кървава“ на Константин Петканов и „Холера“ на Людмил Стоянов.

За българския фашизъм книгата на Константин Петканов „Морава звезда кървава“ беше страшна и опасна. Тази най-значителна творба на Петканов, в която правдиво се рисува българското село през Първата световна война, беше смело разобличение и на българския фашизъм, който подготвяше страната за нова война. Фашистката власт и фашисткото офицерство предприемат бясна хайка срещу Петканов. Тогавашният военен министър окачествява романа като „един атентат“, отрова, чието въздействие е „равносилно на цианкалий“.

[1] Държавен вестник, бр. 92 от 25. VII. 1934 г.
[2] Пак там, бр. 161 от 16. X. 1934 г.; бр. 121 от 1. VI. 1935 г.

По същото време фашистката полиция предприема жестоко преследване и срещу Людмил Стоянов за неговата повест „Холера". Тя излезе през 1935 г., именно когато се разширяваше движението против фашизма и готвещата се втора империалистическа война. Събитията, за които разказва Людмил Стоянов, са взети от Междусъюзническата война (1913). В повестта е отразено крайно тежкото положение на войнишката маса; за войниците не се грижи никой, те не получават хляб, облечени са лошо, военното командуване се отнася към тях като с бездушен инвентар. И като тежка последица идва холерата. Ето от тази истина полицията и офицерството се страхуваха, тъй като книгата на Людмил Стоянов караше читателя да се отврати от грозотата на престъпните войни и да застане смело и решително против войнолюбците

Теророт нанася удар и върху редактирания от Людмил Стоянов вестник „Литературен преглед". Естествено тук се цели да се нанесе удар не само върху редактора, но и върху другите писатели комунисти и антифашисти, които печатат редица идейно-художествени творби в течение на тридесет и трите броя на вестника.

През 1938 г. създаденият след 19 май 1934 г. отдел „Контрол по печата" преминава като институт при Министерския съвет. Учредява се Служба за временен надзор върху печатните произведения. В чл. 5 на нейния правилник се казва: „Надзорът върху печатните произведения е предварителен. Той се извършва съгласно писмени инструкции, одобрени от Министерския съвет."[1]

Ние не разполагаме с данни и твърде трудно е по редица причини да изнесем факти, как предварително цензурата е допускала за печат художествените произведения. Но неоспоримо е, че още в ръкопис тя е нанасяла удар, като е окастряла най-силните, най-откритите идейно-художествени авторови мисли. Все пак редица книги, които излязоха в нови издания след 9 септември 1944 г., дават възможност да сравним какво именно е преследвала и изхвърляла цензурата.

Със започването на Втората световна война цензурата и полицейският терор над нашата художествена литература стават още по-тежки. Законът за защита на държавата се допълня и изменя и преобладаващите присъди от глоби и затвор се заменят „със смърт".[2] Създаден бе и специален институт — Дирекция на националната пропаганда[3] — за организиране и прокарване на цялостна мракобесническа фашистка пропаганда. Както Дирекцията на пропагандата, така и полицията безцеремонно търсеха в редовете и между редовете в книгите на нашите писатели и най-малката тенденция на омраза срещу фашизма, зов за борба, вяра в партията, вяра в победата на СССР срещу хитлеристка Германия, за да ги окастрят и безобразно осакатят. Не остават пощадени вестници като „Литературен живот", „Литературен критик", „Литературен глас". Книгите на Камен Калчев, Мария Грубешлиева, Тодор Павлов, Ив. Аржентински и др. са обявени за опасни, затова те се забраняват и изземат. В най-тежките години на съпротивата едва пробиват обръча някои млади писатели, които публикуват в провинцията, където все пак по-лесно намират място за творческа проява. Така например във Варна се организира

[1] Държавен вестник, бр. 83 от 15. IV. 1938 г.
[2] Пак там, бр. 202 от 12. IX. 1941 г.
[3] Пак там, бр. 76 от 5. IV. 1941 г.

сборникът „Антена“, в с. Угърчин, Ловешко — сборникът „Друм“, в Айтос — сборникът „Поглед“, в Търговище се издава като приложение на местния вестник литературна притурка и полулегален литературен вестник — „Язовир“,— редактиран от Николай Зидаров. Много характерно в това отношение е едно писмо на Дирекция на полицията до Отдела за временния надзор върху печата при Дирекция на националната пропаганда, в което се изтъква, „че много от комунистическите писатели, като Тодор Павлов, Кръстю Белев, Н. Ланков, М. Марчевски, Крум Вълков, и др., по нареждане на комунистическата партия и предвид строгия контрол на печата в София са насочили дейността си в провинциалния печат и пишат в провинциалните вестници, в които прокарват комунистическите си разбирания. . . Писаното . . . е силно тенденциозно и служи изключително на комунистическата пропаганда. . .“[1]

Нечувано и жестоко бе преследването на нашата прогресивна художествена литература. То нанесе тежък удар, за да не могат (като не подценяваме създаденото от нашите писатели през този период) да се появят още по-големи, още по-ярки творби на социалистическия реализъм. Не бива да се изпуска пред вид и фактът, че много от нашите писатели преминаха през влажните килии на затвора, други, като Тодор Павлов, Никола Ланков, Марко Марчевски, Арманд Барух, Людмил Стоянов, Ангел Тодоров, бяха интернирани, Никола Вапцаров бе разстрелян, а писатели като Васил Воденичарски, Христо Кърпачев, Цветан Спасов, Иван Нивянин, Атанас Манчев, Христо Козлев, Кирил Маджаров, Тончо Стаевски загинаха от вражески куршум, поели тежкия път на партизанската борба.

Обнародваните тук материали представляват една малка част от документите за полицейското преследване и фашистката цензура на българската художествена литература. Документите са подредени по автор и хронология. Към всеки документ са дадени справочни данни за източника, от който се прави публикация. В края на публикацията са дадени обяснителни бележки. Нашата публикация, която далеч не е пълна, е съставена по документи, които се съхраняват преди всичко в Централния държавен исторически архив (ЦДИА), Народната библиотека „Васил Коларов“ и прогресивния ни литературен печат до 9 септември 1944 г.

1

Писмо на началник отдел „Държавна сигурност“ до прокурора при Софийския окръжен съд, с което той бива уведомен, че е наредено на полицейските органи да спрат книгата „Изчадия адови“ от Георги Караславов

№ 26235
22. II. 1933

До Господин
Прокурора при Соф. окр. съд
Тук

Дирекцията на полицията намира данни за престъпление по чл. 7 от ЗЗД в брошурата „Изчадия адови“ от Карас, издадена като № 15 на библиотека

[1] ЦДИА, ф. 370, оп. 2, а. е. 2011.

„Безбожник“, поради което даде нареждане на полицейските органи да спрат разпространението ѝ.

Горното Ви се съобщава, Господин Прокуроре, за по-нататъшни ваши разпореждания.

Приложение: 1 екземпляр от горната брошура

Началник на отдел: (п.) Луков
Началник Бюро преса: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3024, л. 6

2

Рецензия на книгата „Изчадия адови“, разкази от Карас, издание на библиотека „Безбожник“, № 15, София, 1932 г.

МВРНЗ
Дирекция на полицията

Книгата „Изчадия адови“ съдържа два разказа: „Изчадия адови“ и „Герои“. Първият разказ е хумореска за един поп, вторият — хумореска за един стражар. Свещеникът държи сказка за идеологическия мироглед против материализма и авторът и селяните го правят луд, посмешище на цялото село. Стражарът иска да изнасили в безделието си една селянка, хвърля се отгоре ѝ и тогава едвам забелязва, че това е било попа, който току-що си е изтеглил пари от банката. Стражарът е подведен под отговорност. Той се оправдава, като заявява, че всичко е направил „за отечеството“, като е помислил, че попът е някой конспиратор. Стражарът бива повишен в старши стражар.

Книгата „Изчадия адови“ изобщо и в подробности е насочена против религията и полицията. Тя се разпространява с бунтарска цел между простото население. Нейната малка цена, нейната грубо сензационна корица — един поп животно с вила в ръце — ясно говори за това. Но ако проследим средствата, думите, с които си служи авторът, ние ще се убедим в неговата груба до една махленска клюка тенденция. С великата идея на идеализма и на християнския мироглед той върши по един твърде ловък начин една провокация сред населението. Наистина според този мироглед духът е всичко, материята е една временна представа и човешка илюзия. Но чрез едно изнасилване на това разбиране той вади заключения предизвикателни, лекоумни, неверни: няма хора в тая стая, няма маса, стол, няма читалище, училище, няма коли, в които да се возят селяни, всичко е представи. Селяните не разбират що е представа. Те схващат само, че нищо няма в света. Оттук авторът твърде засилено и тенденциозно кара селяните да сметнат попа като истински луд, а в същност по идеалистическия мироглед съществуват всички идеи — човек, дърво, животно, космос, — а материалният им вид е относителното, което ясно разкри в материалния свят Айнщайн. Явно е от това, че авторът иска да подбие пред простия народ идеализма, вярата — духът в днешното човечество, който говори, че материята, храната и богатствата не са фокус на живота, не са най-съществено за човека. Защото те — болшевиците, материа-

листите — се стремят да убедят светът, че няма дух в човека, който да дава стабилността на съществуването, и с тази сляпа невежествена философия да тласнат хората към егоизъм, към метеж, към анархия, до който до ден днешен не може да се отърве руския живот, а трябва да се поддържа по външен път — чрез насилие, чрез една нечувана в историята диктатура.

Книгата не е едно литературно произведение, което има за цел да критикува, да бичува една класа или съсловие с добри намерения, щото то да се изправи. Затова ясно ни убеждава не само корицата, не само името на библиотеката „Безбожник", но и ясната фраза на Петко Делигенов:

— Светът ще миряса да можем всички (попове) да вържем (стр. 22, 14 р.).

Книгата „Изчадия адови" е пропаганда против черквата, религията и полицията. Под нейния благовиден хумор се крият капки от отрова, от която вече боледува нашето село. В това критично време за малката ни страна тази книга трябва да се забрани.

Верно, Деловодител на Културното отделение: (п.)

Т. Кобуров

Верно, при Дирекция на полицията, отдел Държ. сигурност

За секретар: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3024, л. 11—12

3

Протокол за разпит на писателя Георги Караславов за книгата му „Изчадия адови"

гр. София, 1 май 1933 година

Подписаният полицейски следовател при Дирекция на полицията — Бюро преса — произведох настоящето дознание по преписка вх. №... от..., като разпитах следните лица за следното:

Именувам се Георги Сл. Караславов от село Дебър, Борисовградско, живущ в София на улица „Лозенец" № 10, на 29 години, по народност българин, поданство българско, изт. православен, грамотен, женен, неосъждан, писател, на зададените въпроси показвам следното:

Целта за написването разказите в „Изчадия адови" е била по художествен път да илюстрирам пред читателите известно явление в нашата общественост. Смятам, че няма нищо обидно и срамотно за самото духовенство и за религията. Карикатурата, отпечатана върху корицата на „Изчадия адови", не зная кой е нарисувал и дал да се отпечата, понеже за издаването и отпечатването на книгата се е грижил издателът.

Показанията написах саморъчно: (п.) Г. Караславов

Полицейски следовател: (п.) Д-р Златанов

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3024, л. 10

4

Писмо на началник отдел „Политическа полиция“ до директора на Софийския централен затвор да се разпита Г. Караславов, дали той е авторът на книгата „На два фронта“

МВРНЗ
Дирекция на полицията
Отдел Държавна сигурност
София
№ 21865, 23. IV. 1935

Тук приложен изпраща Ви се, Господин Директоре, един екземпляр от книгата „На два фронта“ с молба да се разпита Георги Караславов — арестант от поверения Ви затвор — по следните обстоятелства: Той ли е автор на книгата „На два фронта“, къде, кога, в колко екземпляра е отпечатана и как е разпространена въпросната книга.

Приложение: 1 екземпляр от книгата и 3 въпросника за установяване самоличността на лицето.

Началник отдел политическа полиция: (п) не се чете

Началник отделение „В“: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3047, л. 10

5

Писмо на началник отдел „Политическа полиция“ до прокурора при Софийския апелативен съд, с което се уведомява, че Дирекцията на полицията намира данни за престъпления в книгата „На два фронта“

20674
13. II. 1935

Дирекция на полицията намира данни за престъпление по чл. 7 от ЗЗД в книгата „На два фронта“ от Г. Караславов.

Горното Ви се съобщава, Господин Прокуроре, за по-нататъшно Ваше разпореждане.

Приложение: 1 екз. от книгата

Началник политическа полиция: (п.) не се чете

Началник отделение „В“: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3047, л. 14

6

Заповед № 4 на прокурора при Софийския апелативен съд за изземане книгата „На два фронта“

гр. София, 15. II. 1935 година

Понеже с книгата „На два фронта“ от Георги Караславов се подбужда българското гражданство към вражда и омраза спрямо установените власти в страната и отделните класи, деяние, наказуемо по чл. 7 от ЗЗД, и съгласно чл. 10 от същия закон

Заповядвам:

Горната книга да се изземе.

Препис от настоящата да се изпрати в Дирекцията на полицията за изпълнение.

На Соф. апелативен съд прокурор: (п.) не се чете

Верно, секретар: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3047, л. 13

7

Протокол за разпит на Георги Караславов за книгата му „На два фронта„

Преписка вх. № 1150 от 18. II. 1935 год.
гр. София, 3 юни 1935 год.

Подписаният Ем. Здравков, следовател при Дирекцията на полицията, съставих настоящия протокол, като разпитах лицата, както следва:

Именувам се Георги Славов Караславов от село Дебър, Борисовградска околия, живущ гр. София, ул. „Лозенец“ № 12, на 31 години, българин, български поданик, изт. православен, грамотен, женен, не осъждан, по занятие писател, показвам:

Аз съм автор на книгата „На два фронта“ разкази, издадени през месец февруари 1934 година в София. Книгата е мое издание, печатана е в печатница „Радикал“, в 2000 екземпляра. Разказите са писани през 1933 година, печатани поотделно в разни вестници и списания, събрани след това и издадени в книга. Разпространявана е чрез предварително записване на абонати, чрез книжарници, будки, улични продавачи и на мой адрес, ул. „Лозенец“ № 12.

Показанията си написах саморъчно: (п.) Г. Караславов

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3047, л. 10

8

Окръжно на Дирекцията на полицията до областните полицейски инспектори в царството, столичния полицейски комендант, Главната дирекция на пощите, телеграфите, телефоните, Народната библиотека

Тук

Наш знак № 21373, 25. III. 1935

Със заповед № 4 от 15. II. 1935 г. Прокурора при Софийския апелативен съд нарежда да се изземе книгата „На два фронта" от Георги Караславов по чл. 7 от ЗЗД.

Началник отдел политическа полиция: (п.) не се чете

Началник отделение „В": (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3047, л. 7

9

Нареждане на Дирекцията на полицията до областните полицейски инспектори, околийските полицейски инспектори, столичния полицейски комендант, Главната дирекция на пощите, телеграфите и телефоните за спиране книгата „Селкор"

Спрете разпространението на книгата „Селкор" от Георги Караславов. Заповед 25843, XII. 1934

Началник отделение „В": (п.) не се чете

МВРНЗ
Дирекция на полицията

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3045, л. 3

10

Заповед № 1 на прокурора при Софийския апелативен съд за изземане книгата „Селкор"

гр. София, 4. I. 1935 г.

Понеже с книгата „Селкор" от Г. Караславов се подбужда българското гражданство към вражда и омраза спрямо установените власти в страната и отделните класи на населението — деяние, наказуемо по чл. 7 и 19 от ЗЗД, — то съгласно чл. 10 от същия закон

Заповядвам:

Горната книга да се изземе.

Препис от настоящата да се изпрати в Дирекцията на полицията за изпълнение.

На Софийския апелативен съд прокурор: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3045, л. 2

11

Протокол за разпит на Георги Караславов и Райко Т. Бъчваров във връзка с издаването на книгата „Селкор"

По преписка вх. № 217 от 11. I. 1935 г.
София, 18. I. 1935 година

Подписаният Началник 6-та секция при Дирекция на полицията — отделение „В" — съставих настоящия протокол, като разпитах лицата, както следва:

Именувам се Райко Тодоров Бъчваров от гр. София, ул. „Опълченска" № 69, на 31 год., българин, бълг. поданик, изт. православен, грамотен, женен, не осъждан, по занятие печатар, показвам:

В моята печатница е отпечатана книгата „Селкор", повест от Георги Караславов, в 2000 броя през месец септември 1933 година. Книгата е издадена в издателство „Труд" на Александър Бурмов. По него време, 1933 година, и издателя, и автора живееха на улица Лозенец № 10. Сега не зная точно къде живеят. Александър Бурмов взе за разпространение книгата от печатницата ми.

Горните показания дадох саморъчно: (п.) Р. Т. Бъчваров

Именувам се Георги Славов Караславов от село Дебър, Борисовградска околия, жив. в София, ул. Лозенец № 12, на 31 год., българин, българско поданство, изт. православен, грамотен, женен, не осъждан, по занятие писател, показвам: Написал съм повестта „Селкор" през втората половина на 1931 г., а е издадена през м. март 1932 година от книгоиздателство „Труд". Печатана е в печатница „Нова литература" в 2000 екземпляра... Целта ми при писането на тази книга е била да дам една малка картинка от живота и бита на българското село след войната, а също и политическите борби, които са съществували за времето, към което се отнася развитието на действието.

Показанията съм написал саморъчно: (п.) Г. Караславов

Началник 6-та секция: (п.) Д-р Златанов

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3045, л. 14

12

Сведения на Дирекцията на полицията за политическите възгледи на Георги Караславов[1]

Отделение идентификация
Справка
За Георги Славов Караславов
от село Дебър, Борисовградско
Бюро Издирване: 23. I. 1935
не се дири
(п.) не се чете

Бюро дактилоскопия:
Зарегистриран на 23. XII. 1924 г. с № 3382 като комунист.
(п.) не се чете
Бюро опасни лица
Няма наказателен лист.
(п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3045, л. 16

13

Съобщение на в. „РЛФ", че първият брой на вестника е конфискуван и редакторът му е подведен под отговорност по чл. 7 от ЗЗД

Първият брой на РЛФ е конфискуван и редактора му е подведен по чл. 7 от ЗЗД. Той имаше следното съдържание: На ясна класова позиция от РЛФ, На пост от Н. Ланков, Класова и човешка култура от Пролетарий, Невена — разказ от Ангел Тодоров, Киното от А. Бакалов. На Научно философския фронт от Т. Павлов и др.

„РЛФ", бр. 2 от 12. XII. 1929 г.

14

Съобщение на в. „РЛФ", че Христо Радевски е хвърлен в Централния затвор

Нашият сътрудник др. Христо Радевски е хвърлен тези дни в Централния затвор. Ние протестираме против тази несправедливост и каним пролетарските писатели да се присъединят към борбите на работническата класа за освобождение на безусловно всички жертви по печата, които ЗЗД хвърли и продължава да хвърля в затвора.

„РЛФ", бр. 3 от 25. XII. 1929 г.

15

Съобщение на в. „РЛФ", че редакторът на вестника е арестуван заради инкриминирания брой 5

На 13 т. м. по заповед на VI съдебен следовател биде арестуван нашия редактор заради инкриминирания 5 брой на РЛФ. Между другото били инкриминирани като „възбуждащи класова омраза" (о ужас!) и стихотворенията „Зимен терор" от др. Н. Чавдаров[2] и Хр. Радевски, в които се казва, че слънцето било хвърлено в небесните зандани като комунист и че като дойде пролетта, цветята ще нацъфнат като комсомолки...

„РЛФ", бр. 10 от 26. II. 1930 г.

16

Съобщение на в. „РЛФ“, че редакторът на вестника Иван Цеков е задържан в Дирекцията на полицията

От вчера е задържан в Дирекцията на полицията редактора на РЛФ др. Иван Цеков.[3] До тоя момент не ни е известно какво става с него.

От името на цяла трудеща се България, от името на всички трудещи се и интелигенти ние високо протестираме против посегателството над др. Цеков и искаме неговото незабавно освобождение.

„РЛФ“, бр. 103 от 23. X. 1932 г.

17

Съобщение на в. „РЛФ“, че бившият редактор на вестника А. Колев е откаран в Централния затвор

На 15 т. м. е откаран в Централния затвор бившия редактор на в. РЛФ др. А. Колев.[4] Срещу др. А. Колев имаше заведено дело по чл. 7 от ЗЗД и той беше освободен от следователя под гаранция.

Сега обаче прокурора отново възбужда процеса по чл. 6, по който не се предвижда гаранция, и др. Колев е отведен в затвора.

„РЛФ“, бр. 108 от 28. X. 1932 г.

18

Съобщение на в. „РЛФ“, че редакторът на вестника Емил Шекерджийски е интерниран в Дупница

Преди известно време е интерниран в Дупница бившият редактор на РЛФ др. Емил Шекерджийски.[5] „Престъплението“ на др. Шекерджийски се състои в това, че е активен редник на работническото движение.

„РЛФ“, бр. 153 от 1. I. 1934 г.

19

Нареждане на началник бюро „Преса“ при Дирекцията на полицията до столичния полицейски комендант, окръжните полицейски инспектори, околийските началници за спиране разпространението на книгата „Към партията“.

Спрете разпространението на книгата „Към партията“ от Христо Радевски. Заповед № 26431. 8. III. 1933

Началник бюро преса: (п.) не се чете

МВРНЗ
Дирекция на полицията

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3018, л. 7

20

Писмо на началник отдел „Държавна сигурност“ до прокурора при Софийския окръжен съд, с което се уведомява, че е наредено на полицейските органи да спрат разпространението на книгата „Към партията“

26435
9. III. 1933

Дирекцията на полицията намира данни за престъпление по чл. 7 и 6 от ЗЗД в книгата „Към партията“ — стихове от Хр. Радевски, — поради което даде нареждане до полицейските органи да спрат разпространението ѝ.

Горното Ви се съобщава, Г-н Прокуроре, за по-нататъшно ваше разпореждане.

Приложение: 1 екз. от горната книга.

Началник на Отдела: (п.) не се чете

Началник Бюро преса: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3018, л. 8

21

Заповед № 99 на Прокурорския надзор при Софийския окръжен съд за изземане на книгата „Към партията“

гр. София, 11. XII. 1933

Понеже със съдържанието си книгата „Към партията“ — стихове от Хр. Радевски — подбужда българското гражданство към вражда и омраза спрямо установените власти в страната и отделните класи на населението — деяние, наказуемо по чл. 7 от ЗЗД, — то съгласно чл. 10 от същия закон

Заповядвам:

Горната книга да се изземе.

Препис от настоящата да се изпрати в Дирекция на полицията за изпълнение.

Зам.-прокурор: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3018, л. 5

22

Окръжно на отдел „Държавна сигурност“ до окръжните полицейски инспектори, столичния полицейски комендант и Главната дирекция на ПТТ, с което се уведомяват, че е наредено да се изземе книгата „Към партията“

МВРНЗ
Дирекция на полицията
Отдел Държавна сигурност
София

Наш знак № 26559, София, 30. III. 1933

Със заповед № 99 от 11. III. 1933 г. Прокурора при Софийския окръжен съд нарежда да се изземе книгата „Към партията“, стихове от Христо Радевски, по чл. 7 от ЗЗД.

Началник на отдела: (п.) не се чете

Началник Бюро преса: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3018, л. 6

23

Протокол за разпит на Христо Радевски във връзка с издаването на книгата „Към партията“

Преписка, вх. № 442 от 16. III. 1933
София, 6 април 1933 година

Именувам се Христо Василев Радевски от село Белиш, Троянско, живущ гр. София, бул. Христо Ботев № 41, на 30 г., българин, български поданик, източно православен, грамотен, не женен, не осъждан, по занятие публицист. На зададените въпроси показвам следното:

Аз съм автор на стихосбирката, озаглавена „Към партията“, печатана към края на м. декември 1932 г. в печатница „Нова литература“ в 1200 ек земпляра.

Книгата съдържа стихотворения, написани лично от мене. Разпространяването на книгата е станало по мое нареждане. Продадени са от книгата екземпляри както в София, така и в провинцията.[6] Показанията си написах собственоръчно.

(п.) Хр. Радевски

8. IV. 1933, София

Полиц. следовател: (п.) Д-р Златанов

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3018, л. 3

24

Нареждане на Дирекцията на полицията до столичния полицейски комендант, областните полицейски инспектори, околийските управители да се изземе книгата „Морава звезда кървава“

По заповед на правителството наредете веднага изземването на книгата „Морава звезда кървава“ от Петканов.
Иззетите екземпляри изпратете в Дирекцията.
№ 22810, 24. VI. 1935

Началник политическа полиция: (п.) не се чете

Дирекция на полицията

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3044, л. 45

25

Нареждане на Столичното полицейско комендантство до началниците на полицейските участъци в София да се изземе книгата „Морава звезда кървава“

№ 9250
24 юни 1935 г.
София Тв. бързо

Наредете незабавно да бъде иззета от всички будки, книжарници, книгоиздателства и други издадената книга от Константин Петканов под надслов „Морава звезда кървава“, като всички иззети екземпляри от същата изпратете направо в Дирекция на полицията.

Пом. полицейски комендант: (п.) А. Тропчиев

Верно, Секретар: (п.) Д. Спасов

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3044, л. 45

26

Писмо на началника на политическата полиция до прокурора при Софийския областен съд, с което се уведомява, че Дирекцията на полицията намира данни за престъпление в книгата „Морава звезда кървава“

24085
19. IX. 1935

Приложен изпраща Ви се, Господин прокуроре, един екземпляр от книгата на Константин Н. Петканов „Морава звезда кървава“, в която на отбелязаните страници от* Дирекция на полицията намира данни за престъпление по чл. 7 от ЗЗД — насажда се умраза спрямо установените власти — офицерите —

като представители на военната власт, с което може да се постави в опасност обществения ред и спокойствие в страната. — На разпореждане.

Началник политическа полиция: (п.) не се чете

Началник отдел „Б“: (п.) не се чете

* стр. 22, 23, 24, 26, 37, 38, 39, 40, 51, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 85, 86, 87, 91, 94, 96, 97, 99, 100, 131, 138, 168, 182, 185, 186, 187.

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3044, л. 18

27

Рапорт на полицейски агент до началника на отделение „В“ при МВРНЗ, че е извършил обиск в дома на Константин Н. Петканов

МВРНЗ
Дирекция на полицията
отдел: Полит. полиция
Агент № 4633, група V
27. VI. 1935 г.
София

Донасям Ви, Господин Началник, следното: Съгласно заповедта Ви извърших обиск в домът на Константин Н. Петканов на улица „Оборище“ 79 и в резултат намерих и иззех с протокол следното: 1104 — хиляда сто и четири — екземпляра от книгата — „Морава звезда кървава“ от К. Н. Петканов и един барабанен пистолет система „Хамарлесс“ и два патрона 6 мм, които ведно с настоящия протокол Ви представлявам на разпореждане.

Агент 4633 V

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3044, л. 36

28

Протокол за разпит на Константин Н. Петканов

София, 8. VII. 1935 г.

Подписаният сек. н-к при Дирекцията на полицията — отделение „В“ съставих настоящия протокол, като разпитах лицата, както следва:

Именувам се Константин П. Николов Петканов от село Каваклий, Лозенградска околия, живущ в София на ул. Оборище № 79, писател, българин, източно православен, женен, грамотен, на 43 г., неосъждан, показвам:

Намереният пистолет в дома ми съм донесъл от Турция още през 1912 г. Донесъл съм го за спомен от Преображенското въстание 1903 година — Одринско. С него не съм си служил и съм го пазил като скъпа реликва.

Тъй като не употребявам оръжие, не съм знаел, че трябва да се декларират и негодните за употреба пистолетчета.

Съвсем искрено заявявам, че намереното оръжие не ми е служило за нищо друго освен за скъп спомен от въстанието в Одринско, от където съм го донесъл.

(п.) К. Н. Петканов

Произвел дознанието: Сек. Н-к (п.) К. Априлов

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3044, л. 42

29

Из рапорт-сведение на полицейски агент до началника на отделение „В" при МВРНЗ за Константин Н. Петканов

МВРНЗ
Дирекция на полицията
Отдел Политическа полиция
агент № 4633
1 юли 1935 г.
София

Донасям Ви, Господин Началник, по възложената ми задача № 20 следното:

Константин П. Николов Петканов е роден в 1891 година в село Каваклия, Лозенградско, а сега живущ София, ул. „Оборище" № 79, женен с три деца. Първата му съпруга, сръбкиня, е починала, а втората му и сегашна съпруга е писателката Магда, по баща Драгова, по мъж Петканова. Същият е материално зле, но честен, трезвен, много почтен, въобще човек с пълна морална изправност. Преди година е стоял помощник кмет в град Бургас. От дълго време и до сега е един от функционерите на Тракийската организация (до спирането на вестник „Тракия" е бил редактор). В Тракийската организация е бил и секретар на тракийския Върховен изпълнителен комитет и винаги е бил в остри отношения със стария Македонски национален комитет. Преди 19 май е членувал в Националното движение на проф. Цанков, където не е взимал активно участие. Петканов е участвувал в съвета на „Отец Паисий". Публичните му речи са били винаги високо патриотични. Автор е на книгите: „Старото време", „Хайдути", „Вятър ечи", „Индже войвода" и „Морава звезда кървава". . .

. . .„Морава звезда кървава"

Съдържание: войната и нейното отражение в село. Единственото й достойнство се крепи върху първите страници, в които се описва живота, преди да е почнала войната.

Отражението на последната, разпуснатите нрави в село и пораженството на фронта са предадени съвсем разпокъсано и почти винаги пресилено и преувеличено. Повечето герои действуват в сомнабулно състояние. Изобщо в чи-

сто художествено отношение: бедна фабула, неовладяна материя, хлабава композиция.

Недостатъците от национално гледище са грамадни. За типично на цяла епоха е взел отделни, наистина възможни, но затова пък най-черни прояви от страна на селяни, селянки, войници и особено офицери. . . Върху един неустановен характер тя може да окаже силно деморализиращо влияние, особено зле да го настрои срещу държавата и нейните осветени от историята институти. Някои недвусмислени и после неизяснени реплики просто оставят впечатления за провокация и дори за чисто пораженство. . .

Запасните офицери са вземали решение да дадат под съд Петканов за тази му книга. Редакцията на военните издания е направила въпрос пред Столичната община за дадената премия на автора на тази книга и вследствие тази намеса премията е отнета. Преди няколко дни е уволнен от Обновата, където е бил подначалник отделение „Пропаганда".

Същия Петканов е бил в добри връзки с Кимон Георгиев.

По сведения Петканов ведно с Председателя на Съюза на писателите Атанасов, бивш широк социалист, ведно с по-левите писатели от Съюза, организира акция против отнемането на премията.[7]

Агент № 4633

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3044, л. 9—11.

30

Тъжба от Константин Н. Петканов, писател, ул. „Оборище" № 79, София, до прокурора при Софийския областен съд за отменяне на полицейската забрана над романа „Морава звезда кървава"

Вх. № 12583, 28. VI. 1935

Господин Прокуроре,

Вчера полицаи от Дирекция на полицията са дошли в дома ми и в мое отсъствие са взели и отнесли със себе си 1104 екземпляра от романа ми „Морава звезда кървава". Същевременно са иззели и оставените в разни книжарници екземпляри от същия роман. Това е извършено, без да има каквото и да е нареждане от Вас или от Контролата по печата.

Този мой роман е преглеждан и одобрен от Контролата по печата още миналата година. Освен това тази година той бе премиран от Общината в София с първа премия, като се уважи оценката на конкурсната комисия, състояща се от безспорно компетентни лица, четирима от които представляват най-върховните културни институти у нас, а именно: Пом. кмета г. Йочев, председател, и членове: проф. Александър Балабанов — председател на Българския ПЕН клуб, професор Борис Йоцов — представител на Университета, г. Никола Атанасов — председател на Писателския съюз, и г. Атанас Илиев — началник на културното отделение при Министерството на просветата.

Предвид на всичко изложено, моля да се отмени това незаконно полицейско действие и ми се повърнат всички иззети екземпляри от поменатия роман.

София, 29. VI. 1935 г.

С почит: (п.) К. Н. Петканов

На гърба на тъжбата:

Вх. № 4882 от 3. VII. 1935 — отдел: Политическа полиция

Настоящата изпращам в Дирекция на полицията за сведения върху съдържанието на тъжбата.

№ В. 12583 гр. София, 2. VII. 1935 г.

Областен прокурор: (п.) Д-р К. Партов

Секретар: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3044, л. 13

31

Писмо на инспектора. . . при Дирекцията на полицията до служител в дирекцията да му се донесе книгата „Холера“

Дирекция на полицията
София, 5. VIII. 1935

Записка

Г-н Априлов,

Пратете веднага един агент, за да вземе и донесе в Дирекцията един екземпляр от книгата на Л. Стоянов „Холера“.

Инспектор: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3048, л. 1

32

Писмо на [не се чете] до главния секретар на Министерството на вътрешните работи и народното здраве, с което се обръща внимание върху съдържанието на книгата „Холера“

№ 23518
9. VIII. 1935 Поверително

Приложена, изпращам Ви, господин Главен секретар, книгата „Холера“ от Людмил Стоянов, която по начина, по който третира сюжета си — войната,

живота и проявите на войниците и офицерите, — както и по опустошенията, които може да предизвика в душите на младите поколения, по нищо не отстъпя на книгата „Морава звезда кървава“ от К. Петканов, за която правителството нареди да се конфискува. На разпореждане.

Приложени изпращат Ви се две изрезки от вестници.[8]

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3048, л. 2

33

Нареждане на началник бюро „Преса“ при Дирекцията на полицията до столичния полицейски комендант, окръжните полицейски инспектори, околийските началници да се спре разпространението на книгата „Подем“

Спрете разпространението на . . . книгата „Подем“ от Никола Ланков Заповед 26419, 7. III. 1933 г.

Началник Бюро преса: (п.) не се чете

МВРНЗ
Дирекция на полицията

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3019, л. 5

34

Писмо на началник отдел „Държавна сигурност“ до прокурора при Софийския окръжен съд, с което се уведомява, че Дирекцията на полицията намира данни за престъпление в книгата „Подем“ на Никола Ланков

26422
8. III. 1933

Дирекцията на полицията намира данни за престъпление по чл. 7 и 19. във връзка с чл. 1 от ЗЗД в книгата „Подем“ от Никола Ланков, поради което даде нареждане до полицейските органи да спрат разпространението ѝ.

Горното Ви се съобщава, Господин Прокуроре, за по-нататъшно Ваше разпореждане.

Приложение: 1 екземпляр от горната книга.

Началник на отдел: (п.) Луков

Началник Бюро преса: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3019, л. 6

35

Окръжно на отдел „Държавна сигурност“, с което се уведомяват окръжните полицейски инспектори, столичният полицейски комендант, Главната дирекция на пощите, телеграфите и телефоните за нареждането на прокурора при Софийския окръжен съд да се изземе книгата „Подем“

МВРНЗ
Дирекция на полицията
Отдел държавна сигурност
София
Наш знак № 26559, 30. III. 1933

Със заповед № 100 от 11. III. 1933 г. прокурора при Софийския окръжен съд нарежда да се изземе книгата „Подем“ от Никола Ланков (по чл. 7)

Началник на отдела: (п.) не се чете

За началник Бюро преса: (п.) Д-р Златанов

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3019, л. 4

36

Заповед № 100 на Прокурорския надзор при Софийския окръжен съд за изземане книгата „Подем“

гр. София, 11. III. 1933 година

Понеже със съдържанието си книгата „Подем“ от Никола Ланков подбужда българското гражданство към вражда и омраза спрямо установените власти в страната и отделните класи на населението — деяние, наказуемо по чл. 7 от ЗЗД, — съгласно чл. 10 от същия закон

Заповядвам:

Горната книга да се изземе.

Препис от настоящата да се изпрати в Дирекция на полицията за изпълнение.

Зам. прокурор: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3019, л. 3

37

Протокол за разпит на Никола Ланков за книгата му „Подем“

Преписка вх. № 440 от 16. III. 1933 год.
София, 18. IV. 1933 година

Подписаният следовател при Дирекция на полицията — Бюро преса съставих настоящия протокол, като разпитах лицата, както следва:

Именувам се Никола Лалев Ланков, родом от село Голямо Дряново, Казанлъшко, живущ в София, ул. Цар Асен № 30, на 30 год. възраст, по занятие кандидат адвокат. На зададените въпроси отговарям следното:

Аз съм автор на стихосбирката „Подем", печатана в печатница „Радикал" в 2000 екземпляра, от които 800 иззети още при отпечатването от полицията. Книгата е разпространена в 1200 екземпляра. Книгата е издадена още в 1930 година, месец ноември. От тогава до сега са изминали близо 2 години и 4 месеца. Следователно книгата се покрива с давност. Независимо от това тя се покрива и с последната амнистия от ЗЗД. По въпроса за давността има касационна практика и такава по Ок. съд.

Показанията си написах саморъчно.[9]

19. IV. 1933 г. (п.) Н. Ланков

Полицейски следовател: (п.) Д-р Златанов

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3019, л. 1

38

Писмо на началник отдел „Държавна сигурност" до Прокурорския надзор при Софийския окръжен съд, с което се уведомява, че Дирекцията на полицията намира данни за престъпление в кн. 1 на сп. „Наша мисъл" и е дал нареждане до полицейските органи да спрат разпространението й

№ 24282
29. X. 1931 г.

Дирекцията на полицията намира данни за престъпление по чл. 6 и 7 от ЗЗД в кн. 1 от 1 ноември т. г. на списание „Наша мисъл", поради което даде нареждане до полицейските органи да спрат разпространението й.

Горното Ви се съобщава, Господин Прокуроре, за по-нататъшно Ваше разпореждане.

Приложение: 1 екз. от горната книжка.

Началник на отдела: (п.) Луков

Началник Бюро преса: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2748, л. 11

39

Заповед № 267 на Прокурорския надзор при Софийския окръжен съд за изземане кн. 1 на сп. „Наша мисъл"

гр. София, 30. X. 1931 година

Понеже със съдържанието в кн. 1 от 1 ноември т. г. на списание „Наша мисъл" се върши пропаганда за промяна на политическия и икономическия

строй на държавата, а, от друга страна, се подбужда българското гражданство към вражда и омраза спрямо установените власти в страната и отделните класи на населението, деяние, наказуемо по чл. 6 и 7 от ЗЗД, то съгласно чл. 10 от същия закон

Заповядвам:

Горната книга да се изземе.

Препис от настоящата да се изпрати в Дирекция на полицията за изпълнение.

Зам. прокурор: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2748, л. 15

40

Протокол за разпит на Младен Исаев като редактор на кн. 1 на сп. „Наша мисъл"

гр. София, 18 януари 1932 година

Подписаният полицейски следовател при Дирекцията на полицията — Бюро преса — произведох настоящето дознание по преписка вх. № 6460 от 3. XI. 1931 г., като разпитах следните лица, които на зададените ми въпроси отговориха:

. . . Именувам се Младен Исаев Младенов от село Бальовица, Берковско, а сега живущ в София улица Паисий № 8, на 24 години, грамотен, не женен, не осъждан, журналист, показвам:

Аз съм главен и отговорен редактор на комунистическото списание „Наша мисъл". Лично аз съм писал някои статии, отпечатани в същата книжка (броя 1 от 1. XI. 1931 г.), а останалите статии получих по пощата, одобрих ги и ги дадох за отпечатване в същата книжка.

От тази книжка се отпечатаха 3000 екземпляра, от които аз лично разпространих 1000 екземпляра, а след това печатаря дал в Дирекцията на полицията за проверка, но от там са дошли полицаи и конфискували останалите 2000 екземпляра.

Като редактор поемам всяка отговорност по напечатаното съдържание в кн. 1 на въпросното списание.

Показанията ми се прочетоха: (п.) М. Исаев

Полицейски следовател: (п.) Н. Вульпе

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2748, л. 3

41

Нареждане на началник бюро „Преса“ при Дирекцията на полицията до столичния полицейски комендант, окръжните полицейски инспектори, околийските началници (копие Главната дирекция на пошите, телеграфите и телефоните), с което се заповядва да се спре разпространението на книжката „Пожари“ от Младен Исаев.

Спрете разпространението на . . . книжката „Пожари“ — стихове от Младен Исаев, 1932 г. Заповед 27450 — 19. IX. 1933

Началник служба преса: (п.) не се чете

МВРНЗ
Дирекция на полицията

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3026, л. 5

42

Писмо на началник отдел „Държавна сигурност“ до прокурора при Софийския окръжен съд, с което се уведомява, че Дирекцията на полицията намира данни за престъпления в книжката „Пожари“ от Младен Исаев

27454
19. IX. 1933 г.

Дирекция на полицията намира данни за престъпление по чл. 6 и 7 от ЗЗД в книжката „Пожари“ — стихове от Младен Исаев, 1932 г., — поради което даде нареждане до полицейските органи да спрат разпространението ѝ.

Горното Ви се съобщава, Господин Прокуроре, за по-нататъшно Ваше разпореждане.

Началник на отдела: (п.) не се чете

Началник служба преса: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3026, л. 4

43

Заповед № 282 на Прокурорския надзор при Софийския окръжен съд за изземане книжката „Пожари“ от Младен Исаев

гр. София, 22. IX. 1933 г.

Понеже със съдържанието си книжката „Пожари“ — стихове от Младен Исаев, 1932 г. — съдържа данни за престъпление по чл. чл. 6 и 19 от Закона за защита на държавата, то съгласно чл. 10 от същия закон

Заповядвам:

Горната книжка да се изземе.

Препис от настоящата да се изпрати в Дирекция на полицията за изпълнение.

Зам. прокурор: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3026, л. 3

44

Протокол за разпит на Младен Исаев за стихосбирката му „Пожари“

Преписка вх. № 1449 от 26. IX. 1933 г.
София, 30 октомври 1933 год.

Подписаният следовател при Дирекция на полицията, служба Преса, съставих настоящия протокол, като разпитах лицата, както следва:

. . . Именувам се Младен Исаев Младенов, родом от село Бальовица, Берковска околия, живущ гр. София, ул. Гургулят № 22, на 26 години, българин, български поданик, изт. православен, грамотен, неженен, неосъждан, по занятие журналист, показвам:

Аз съм автор на стихосбирката „Пожари“, която се отпечата през месец август 1932 година в печатница „Нова литература“ в 1000 екземпляра. Пласмента се вършеше лично от мене. Всички отпечатани екземпляри са разпространени — стихосбирката е изчерпана.

С издаването на стихосбирката „Пожари“ аз целях да дам в художествени образи моите идейни възгледи за обществения живот, изразявайки тия възгледи и да бъда полезен на обществото. Показанията си написах саморъчно.

(п.) Мл. Исаев

София, 30. X. 1933 г. Следовател-юрист: (п.) Д-р Златанов

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3026, л. 6

45

Нареждане на началник служба „Преса“ при Дирекцията на полицията до окръжните полицейски инспектори, околийските началници (копие: столичния полицейски комендант и Главната дирекция на пощите, телеграфите и телефоните) за спиране на книгата „Жертви“ от Младен Исаев

Спрете разпространението на книгата „Жертви“ от Младен Исаев, списание „Звезда“, кн. 15, и картичката с ликовете на Мара Белева, Димо Пенчев и Цвета Христова. Заповед 26414 — 20. III. 1934 г.

Началник служба преса: (п.) не се чете

МВРНЗ
Дирекция на полицията

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3039, л. 8

46

Писмо на началник отдел „Държавна сигурност“ до прокурора при Софийския окръжен съд, с което се уведомява, че Дирекцията на полицията намира данни за престъпление в книгата „Жертви“ от Младен Исаев

№ 26416
21. III. 1934 г.

Дирекцията на полицията намира данни за престъпление по чл. 7 от ЗЗД в книгата „Жертви“ от Младен Исаев, поради което даде нареждане до полицейските органи да спрат разпространението ѝ.

Горното Ви се съобщава, Господин Прокуроре, за по-нататъшно ваше разпореждане.

Приложение: 1 екземпляр от горната книга.

Началник на отдела: (п.) Луков

Началник служба преса: (п.) не се чете

ЦДИА, ф, 370, оп. 2, арх. ед. 3039, л. 7

47

Протокол за разпит на Младен Исаев за стихосбирката му „Жертви“

Преписка, вх. № 651 от 26. III. 1934 год.
София, 7. V. 1934 год.

Подписаният следовател при дирекция на полицията — служба преса съставих настоящия протокол, като разпитах лицата, както следва:

Именувам се Младен Исаев Младенов, родом от село Бальовица, Берковска околия, жив. гр. София, ул. Раковски 182, на 26 години, българин, български поданик, изт. православен, грамотен, не женен, осъждан по ЗЗД, по занятие журналист, показвам:

Аз съм автор и издател на стихосбирката „Жертви“. Отпечатах я в 2000 (две хиляди) екземпляра в печатница „Нова литература“. Разпространил съм всички чрез вестникарските будки в София, книжарници, настоятели в провинцията и пр. С написването и издаването на стихосбирката „Жертви“ аз съм се помъчил да изразя в художествени образи живота, който виждам пред себе си. Отразявайки го обективно, аз не съм имал за цел да всявам класова омраза между отделните класи и слоеве на населението.[10]

Показанията написах саморъчно: (п.) Мл. Исаев

Следовател-юрист: (п.) Д-р Златанов

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3039, л. 9

48

Заповед № 100 на Прокурорския надзор при Софийския окръжен съд за изземане книгата „Жертви“ от Младен Исаев

гр. София, 22. III. 1934 година

Понеже със съдържанието в книгата „Жертви“ от Младен Исаев се подбужда българското гражданство към вражда и омраза спрямо установените власти в страната и отделните класи на населението, деяние, наказуемо по чл. 7 от ЗЗД, то съгласно чл. 10 от същия закон

Заповядвам:

Горната книга да се изземе.

Препис от настоящата да се изпрати в Дирекцията на полицията за изпълнение.

Зам. прокурор: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3039, л. 6

49

Рапорт на служител в бюро „Преса“ до началника на бюро „Преса“ при Дирекцията на полицията за идейното съдържание на книгата „Насрещен вятър“ от Мария Грубешлиева

МВРНЗ
Дирекция на полицията
отдел Държавна сигурност
Отделение „Г“
24. II. 1942 г.
София

Донасям Ви, Господин Началник, че прегледах книгата „Насрещен вятър“ (роман) от Мария Грубешлиева. Това е романът на едно българско семейство, останало без закрилник. Вдовицата майка със всички сили се старае да подпомогне децата си, за да се издигнат, обаче те едно подир друго под ударите на живота пропадат. Най-много авторката се занимава с дъщерята, която, попаднала във водовъртежа и суетата на големия град, накрая се самоубива.

Това е роман, който дава описание на бедните и богати семейства в столицата (отнася се за София). Бедните герои се увличат в разкоша и разврата на богаташите и неминуемо пропадат. А колкото до бедните девойки, то те винаги са жертва на охолните и покварени мъже в повечето случаи женени.

В този роман животът в София се рисува с много черни краски. Това е един апел, един зов за борба срещу покварата на задоволените и охолни люде.

Авторката много умело вмъква между редовете на романа комунистическата тенденция и като така много лесно може да подведе даже и не до там наивните читатели.

Под зова за по-добър и по-честен живот тя прави читателите си борци за комунистическата идея. Като така намирам, че разпространението на тази книга би било вредно във всяко едно отношение, поради което трябва да се забрани.

Докладчик по българската преса: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2977, л. 25

50

Нареждане на началник служба „Преса" при Дирекцията на полицията до окръжните полицейски инспектори, околийските началници за спиране разпространението на литературния вестник „Щит", бр. 9, и на книгата „Фронт" от Иван Мартинов

Спрете разпространението на в. „Щит", бр. 9 от 22 ноември, на брошурата „Фронт" от Иван Цеков . . . Заповед 27716 — 23. XI. 1933 г.

Началник служба преса: (п.) не се чете

МВРНЗ
Дирекция на полицията

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3027, л. 1

51

Писмо на началник отдел „Държавна сигурност" до прокурора при Софийския окръжен съд, с което се уведомява, че Дирекцията на полицията намира данни за престъпление в книгата „Фронт" от Иван Мартинов и е дадено нареждане до полицейските органи да спрат разпространението ѝ

27722
23. XI. 1933

Дирекция на полицията намира данни за престъпление по чл. 7 от ЗЗД в книгата „Фронт" от Иван Цеков, поради което даде нареждане до полицейските органи да спрат разпространението ѝ.

Горното Ви се съобщава, Господин Прокуроре, за по-нататъшно Ваше разпореждане.

Приложение: 1 екземпляр от горната книга.

Началник на отдел: (п.) Луков

Началник служба преса: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3027, л. 3

52

Заповед № 345 на Прокурорския надзор при Софийския окръжен съд за изземане на книгата „Фронт“ от Иван Мартинов

гр. София, 25. XI. 1933 година

Понеже със съдържанието си книгата „Фронт“ от Иван Цеков подбужда българското гражданство към вражда и омраза спрямо установените власти в страната и отделните класи на населението, деяние, наказуемо по чл. 7 от ЗЗД, то съгласно чл. 10 от същия закон

Заповядвам:

Горната книга да се изземе.

Препис от настоящата да се изпрати в Дирекция на полицията за изпълнение.

Зам. прокурор: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3027, л. 4

53

Протокол за разпит на Иван Мартинов за книгата му „Фронт“

Преписка вх. № 1827 от 28. XI. 1933 г.
София, 12. II. 1934 год.

Подписаният следовател при Дирекция на полицията, служба Преса, съставих настоящия протокол, като разпитах лицата, както следва:

Именувам се Иван Цеков Георгиев, родом от Ловеч, живущ София, ул. Алдомировска № 29, на 23 години, българин, български поданик, източно православен, неосъждан, не женен, по занятие печатар, показвам:

Аз съм автор на книгата „Фронт“,[11] разкази и репортажи, печатани в печатница „Нова литература“ в 1200 екземпляра през месец август 1933 година. След отпечатването ѝ тя биде разпространена от мене в София и провинцията. Написах я да дам художествен израз на живота на българското работничество. Поставих това заглавие, защото то илюстрира най-добре действителността днес.

Показанията написах собственоръчно: (п.) Ив. Мартинов

Следовател-юрист: (п.) Д-р Ем. Златанов

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3027, л. 5

54

Заповед № 171 на Прокурорския надзор при Софийския окръжен съд за изземане книгата „Огнения обръч“ от Орлин Василев

гр. София, 5. V. 1933 година

Понеже със съдържанието на книгата „Огнения обръч“ от Орлин Василев е извършено престъпление по чл. 7 и 19 от ЗЗД, то съгласно чл. 10 от същия закон

Заповядвам:

Горната книга да се изземе.

Препис от настоящата да се изпрати в Дирекцията на полицията за изпълнение.

Зам. прокурор: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3023

55

Писмо на началник отдел „Държавна сигурност“ до прокурора при Софийския окръжен съд, с което се известява, че Дирекцията на полицията намира данни за престъпление в книгата „Огненият обръч“ на Орлин Василев

26742
6. IV. 1933 г.

Дирекция на полицията намира данни за престъпление по чл. 7 и 19 във връзка с чл. 6 от ЗЗД в книгата „Огненият обръч“ от Орлин Василев, поради което даде нареждане до полицейските органи да спрат разпространението ѝ.[12]

Горното ви се съобщава, Господин прокуроре, за по-нататъшно ваше разпореждане.

Приложение: 1 екземпляр от горната книга

Началник отдел: (п.) Луков

Началник бюро преса: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3023.

56

Нареждане на Дирекцията на полицията до столичния полицейски комендант, окръжните полицейски инспектори, околийските началници (копие: Главната дирекция на пощите, телеграфите, телефоните) за спиране в. „Щит“

Спрете разпространението на вестник „Щит“,[13] брой 7 от 8 ноември. Заповед 27668 — 9. XI. 1933.

Началник служба преса: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2584, л. 2

57

Писмо на началник отдел „Държавна сигурност“ до прокурора при Софийския окръжен съд, с което се уведомява, че Дирекцията на полицията намира данни за престъпление в брой 7 на в. „Щит“ и е наредила да спрат разпространението му

МВРНЗ
Дирекция на полицията
27670
9. XI. 1933 год.

Дирекция на полицията намира данни за престъпление по чл. 7 от ЗЗД в брой 7 от 8 ноември 1933 г. на вестник „Щит“, поради което даде нареждане до полицейските органи да спрат разпространението му.

Горното Ви се съобщава, Господин прокуроре, за по-нататъшно Ваше разпореждане.

Приложение: 1 екземпляр от горния вестник.

Началник на отдел: (п.) Луков

Началник служба преса: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2584, л. 15

58

Заповед № 86 на Прокурорския надзор при Софийския окръжен съд за изземане на в. „Поглед“

гр. София, 12 март 1934 год.

Понеже със статиите, поместени в брой 10 от 11. III. 1934 година на вестник „Поглед“,[14] се одобряват и възхваляват организации и техните поделения, забранени с чл. 1 от Закона за зашита на държавата, а от друга страна, се върши пропаганда за промяна на политическия и икономически строй на държавата, деяние, наказуемо по чл. чл. 19 и 6 от ЗЗД, то съгласно чл. 10 от същия закон

Заповядвам:

Горния вестник да се изземе.

Препис от настоящата да се изпрати в Дирекция на полицията за изпълнение.

Зам. прокурор: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2083, л. 199

59

Протокол за разпита на писателя Ангел Тодоров като редактор на в. „Поглед“

гр. София, 10 май 1932 година

Подписаният полицейски следовател при Дирекция на полицията — бюро преса — произведох настоящето дознание по преписка вх. № 345 от 29 април 1932 г., като разпитах следните лица, които на зададените ми въпроси отговориха:

Именувам се Ангел Тодоров, гр. София, ул. „Раковски“ № 61, на 25 години, грамотен, неженен, стажант адвокат, редактор на вестник „Поглед“, показвам:

Аз съм главен и отговорен редактор на в. „Поглед“. Аз дадох ръкописите за отпечатване, статията за 1 май в България, напечатана в същия вестник, брой 17 от 24 април 1932 год. — също в този брой има и други статии от мен, а и някои препечатани. Като редактор на вестника поемам всяка отговорност по напечатването на този брой.

Брой 17 не е разпространен, защото след предварителната му проверка го забраниха и не е отпечатан.

Показанията ми се прочетоха: (п.) А. Тодоров

ЦДИА, ф. 370, оп. 2. арх. ед. 2083, л. 137

60

Писмо на началник отдел „Държавна сигурност“ до прокурора при Софийския окръжен съд, с което уведомява, че Дирекцията на полицията е намерила данни за престъпление в брой 10 на в. „Поглед“ и е дала нареждане да спрат разпространението му

№ 23131

Дирекцията на полицията намира данни за престъпление по чл. 6 от ЗЗД в брой 10 от 7 того на вестник „Поглед“, тъй като всички статии, поместени в този брой, подбрани така, че да се върши с тях агитация и пропаганда за промяната на установения у нас строй и замяната му, както в Русия, със „Съветски рай“, който се идеализира и възхвалява, поради това Дирекцията на полицията даде нареждане до полицейските органи в страната да спрат разпространението му.

Горното Ви се съобщава, Господин прокуроре, за по-нататъшно ваше разпореждане.

Приложение бр. 10 на вестник „Поглед“.

Началник на отдела: (п.) Луков

Началник бюро преса: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2083, л. 55

61

Заповед № 308 на Прокурорския надзор при Софийския окръжен съд за изземане книгата „Улицата“ от Н. Бурянин

гр. София, 19. X. 1933 год.

Понеже със съдържанието на книгата „Улицата“ от Н. Бурянин се подбужда българското гражданство към вражда и омраза спрямо установените власти в страната и отделните класи на населението, деяние, наказуемо по чл. 7 от ЗЗД, то съгласно чл. 10 от същия закон

Заповядвам:

Горната книга да се изземе.

Препис от настоящата да се изпрати на Дирекция на полицията за изпълнение.

Зам. прокурор: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3016, л. 7

62

Протокол за разпит на Георги Бакалов по адрес на Н. Бурянин, автор на книгата „Улицата“

17. XI. 1934 година

Подписаният началник на 6-та секция при отделение „В“ — Дирекция на полицията — съставих настоящия протокол, като разпитах лицата Георги Ив. Бакалов, жив. „Паскал Паскалев“ № 3, и Райко Тодоров Бъчваров — печатар, живущ ул. „Опълченска“ № 69, в присъствието на Димитър Симидов, жив ул. „Марин Дринов“ № 11, и Александър Кантарджиев, жив. ул. „Славейков“ № 10. Така разпитаните лица, съпоставени един срещу друг, дадоха следните показания по отпечатването на книгата „Улицата“ от Н. Бурянин.

1) Георги Иванов Бакалов показва: не съм автор на книгата „Улицата“. Написана е от Н. Бурянин — псевдоним на един млад писател, чието име, презиме и адрес не зная.[15] По лице го познавам. Той е млад човек, между 25—30 годишен. Аз бях издател на списание „Звезда“, адрес ул. „Дъбова“ № 1. Лицето Н. Бурянин беше назначен от мен за редактор на моето списание „Звезда“. Въпросното лице Н. Бурянин беше заболял и затова напусна редакторството на списание „Звезда“ и замина за неизвестно за мен местожителство...

Въпрос към Георги Ив. Бакалов: — Как е възможно да не знаете името и презимето на Н. Бурянин, когато последният е бил при вас на служба, и то като редактор на вашето списание?

Отговор на Георги Иванов Бакалов: Н. Бурянин беше на моето списание редактор-отговорник и ми беше известен само по писателското си име Н. Бурянин. Адреса му имах тогава, но сега този адрес е забравен от мен и лицето съвсем не го зная къде е.

Настоящия протокол се състави в два екземпляра и се подписа от присъствуващите.

Свидетели поемни лица:

(п.) А. Кантарджиев
(п.) Д. Симидов

Разпитани:

(п.) Г. Бакалов
(п.) Р. Т. Бъчваров

Съставил протокола: Д-р Златанов

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3016, л. 8

63

Протокол за разпит на Христо Радевски по адрес на Н. Бурянин, автор на книгата „Улицата“

София, 27. XI. 1934 година

Подписаният началник на 6-та секция при Дирекция на полицията — отделение „В“ съставих настоящия протокол, като разпитах лицата, както следва:

Именувам се Христо Василев Радевски, родом от село Белиш, Троянско, живея на улица „Журналист“ № 22, София, занятие публицист — знам за Недялко Бурянин следното: автор е на сборника разкази „Улицата“, издадена от библиотека РЛФ, беше по едно време — не помня точно през кой месец — редактор на списание „Звезда“. Зная, че е родом от провинцията и напусна „Звезда“ поради болест, обаче от кой град е, не ми е известно. Не ми е известно също и същинското му име — Бурянин е вероятно псевдоним. Не ми е известна и възрастта му, но според мен повече от 28 години няма. Друго нищо съществено за него не бих могъл да кажа.

27. II. 1934
София

(п.) Хр. Радевски

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3016, л. 9

64

Нареждане на началник служба „Преса“ при Дирекцията на полицията до столичния полицейски комендант, окръжните полицейски инспектори, околийските началници (копие: Главната дирекция на пощите, телеграфите, телефоните) за спиране разпространението на книгата „Улицата“ от Н. Бурянин

Спрете разпространението на книгата „Улицата“ от Н. Бурянин. Заповед 27580 — 18. X. 1933 г.

Началник служба преса: (п.) не се чете

МВРНЗ
Дирекция на полицията

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3016, л. 11

65

Писмо на началник отдел „Държавна сигурност“ до прокурора, с което се уведомява, че Дирекцията на полицията намира данни за престъпление в книгата „Улицата“ от Н. Бурянин, поради което е дадено нареждане да спрат разпространението ѝ

27583
18. X. 1933

Дирекцията на полицията намира данни за престъпление по чл. 7 от ЗЗД в книгата „Улицата“ от Н. Бурянин, поради което даде нареждане до полицейските органи да спрат разпространението ѝ.

Горното Ви се съобщава, господин прокуроре, за по-нататъшно ваше разпореждане.

Приложение: 1 екземпляр от горната книга.

Началник на отдел: (п.) Луков

Началник служба преса: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2. арх. ед. 3016, л. 15

66

Писмо на Дирекцията за обществена обнова до Людмил Стоянов, редактор на в. „Литературен преглед“, с което той бива уведомен, че му се отнема разрешението да издава вестника

Дирекция
за
Обществена обнова
отделение

Насочване и контрола
№ 1008
25. IV. 1935 год.
София

До редактора
на в. „Литературен преглед“
г. Людмил Стоянов
Тук

Копие: Дирекция на полицията —
отдел „Държавна сигурност“
и Секция Контрола по печата
при Дирекция на Обновата

Съобщава Ви се, че за нарушение наредбите на Дирекцията на Обновата даденото Ви разрешение за издаване на вестник „Литературен преглед“ се отнема, следователно излизането на вестника Ви се преустановява.[16]

Главен директор: (п.) не се чете

Началник на отдела: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 1754, л. 1

67

Нареждане на началник бюро „Преса“ при Дирекцията на полицията до столичния полицейски комендант, окръжните полицейски инспектори, околийските началници за спиране разпространението на книгата „Антология Покрусена България“

Спрете разпространението на книгата „Антология — Покрусена България“ от Димитър Хаджилиев. Заповед 26363.
23. IV. 1932 г.

МВРНЗ Началник бюро преса: (п.) не се чете
Дирекция на полицията

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3011, л. 16

68

Писмо на началник отдел „Държавна сигурност“ до прокурора при Софийския окръжен съд, с което се уведомява, че Дирекцията на полицията намира данни за престъпление в книгата „Антология Покрусена България“

№ 26371
23. IX. 1932 г.

Дирекция на полицията намира данни за престъпление по чл. 6, 7 и 19 във връзка с чл. 1 от ЗЗД в издадената „Антология Покрусена България“ от Димитър Хаджилиев (справка ваши писма № 19 от 28. VI. 1926 г. за романа „Хоро“ и № 5 от 22. III. 1927 г. за поемата „Септември“), поради което даде нареждане до полицейските органи да спрат разпространението ѝ.

Горното ви се съобщава, Господин прокуроре, за по-нататъшно разпореждане.

Приложение: 1 екземпляр от горната книга.

Началник на отдела: (п.) Луков

Началник бюро преса: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3011, л. 17

69

Заповед № 114 на Прокурорския надзор при Софийския окръжен съд за изземане книгата „Антология Покрусена България“

гр. София, 3 май 1932 година

Понеже със съдържанието си книгата „Антология Покрусена България“ от Димитър Хаджилиев се подбужда българското гражданство към вражда и омраза спрямо отделните класи на населението и установените власти в

страната, деяние, наказуемо по чл. 7 от ЗЗД, то съгласно чл. 10 от същия закон

Заповядвам:

Горната книга да се изземе.

Препис от настоящата да се изпрати в Дирекция на полицията за изпълнение.

Зам. прокурор: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3011, л. 17

70

Протокол за разпит на Димитър Хаджиилиев по повод книгата му „Антология Покрусена България"

гр. София, 18. VI. 1932 година

Подписаният полицейски следовател при Дирекция на полицията бюро „Преса" произведох настоящето дознание по преписка вх. № 509 от 26. V. 1932 година, като разпитах следните лица, които на зададените ми въпроси отговориха:

Именувам се Димитър Георгиев Хаджи Илиев родом от гр. Крива паланка, Македония, живущ в София, ул. „Момина скала" № 11, на 37 години, източно православен, българин, българско поданство, женен, грамотен, неосъждан, показвам следното:

Аз съм автор на книгата „Антология Покрусена България", издадена в 2000 екземпляра и напечатана в печатница „Бр. Миладинови" на улица „Иван Вазов". Книгата отпечатох със собствени средства, до колкото имах, и една сума от 4500 лева останаха неизплатени (на кредит) в печатницата. Споменах, че съм автор, под което разбирам в случая авторството ми само на предговора и на малките бележки след всеки автор. Освен предговора и бележките всичкия друг материал е печатан в разни вестници и списания от 1925 година до 1931 год., което нещо споменавам за всеки един автор. Материала съм събрал от книгите и списанията в Народната библиотека. Всичките автори на поместените в антологията стихове и разкази принадлежат към най-различни литературни кръжоци и списания. Някои, като Каралийчев, Фурнаджиев, Разцветников, Славчо Красински, са от групата „Златорог", други има от кръжока „Хиперион", трети от кръжоците на социалдемократите и т. н.

Моята цел за съставянето на тая антология е била чисто научна. Без да обръщам внимание на идеологическата принадлежност на разните автори в антологията, аз се постарах да дам едно изследване, до колкото събитията на миналите 9 години са намерили отражение в художествените произведения на разните писатели и поети и как тия събития, които са вече само история, са били филтрирани през субективното разбиране на тия писатели и поети.

Книгата е напечатана в 2000 екземпляра, от които аз пръснах за абонати около 370 екземпляра. Гратиси на разните редакции и участвуващите в анто-

логията около 130 екземпляра. Останалите екземпляри пръснах по книжарниците в провинцията и София по 15 и 20 екземпляра. В печатницата останаха около 300 екземпляра.

Показанията си написах саморъчно.

София, 18. IV. 1932 год.

(п.) Дим. Г. Илиев

Полицейски следовател: (п.) Д-р Златанов

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3011, л. 7

71

Писмо на началник отдел „Държавна сигурност" до началника на Отдела за временния надзор върху печата за спиране в. „Литературен критик"

II 5313
8. VII. 1941 г.

Дирекция на полицията, отдел Държавна сигурност, има чест да донесе до знанието на почитаемия Отдел за временния надзор върху печата, че седмичният литературен вестник „Литературен критик" с редактор З. П. Търнин в последните 7—8 броя се списва в напълно комунистически дух. Това проличава от почти всички поместени в него работи, безразлично дали те са художествени произведения — разкази, стихотворения и пр., — или пък научни статии, критични бележки, репортажи и др. Навсякъде като основен мотив изпъква или социалният елемент, или борческо революционният, или най-после художествено революционния, но така, както комунистите разбират този последният — отражение на всичко онова в живота, което може да послужи за създаване на бунтарско настроение всред широките народни маси. Това впрочем проличава и от признанието, което прави вестникът в статията на Борис Делчев „Народностна същност на новия художествен реализъм": „... Майсторите на устната реч се утвърждават в съзнанието на своите съвременници и поколенията и оставят диря в историята на словестното творчество само до колкото са били вдъхновители на значителни обществени групи, доколкото са станали изразители на масови движения... Щом всяко художествено произведение добива смисъл, доколкото отразява някои страни на обществения живот, големите произведения на изкуството и художествената мисъл отразяват не само някои, а значителните за своето време страни на този живот. Те разкриват в художествени образи живота и борбите на онези обществени слоеве, които за даден миг са призвани изразители на обществото. Така голямото творчество се явява преди всичко положителна обществена сила... Пред нас се затвърдиха вече първите значителни имена на това творчество, станало художествен изразител на борбите, мечтанията и домогванията на широките народни слоеве."

Приложение на така начертаната програма намираме в разказите „Момичето" от Камен Калчев и „Братя" от Георги Абаджиев, стихотворенията

„Селска Хроника“ от Димитър Безанов* и „Недовършена песен“ от Младен Исаев и „Съвременни песни“ от Ангел Жаров. С особенно подчертан революционен дух е стихотворението „След 2 юни“ от комуниста писател Крум Вълков, който пише:

„Израстнах от дете из крайните квартали,
където вечер само в механите свети,
но в хиляди сърца за слънце зажеднели
отекват, като гръм, на Ботев стиховете.

Зад мен, на път за в къщи, се завръщат хора
след тежък труд за къшей хляб и шепа радост
и чувам: „Жив е той“... звучи като отмора
и тръпне възродена всяка морна младост.

Разтварям устните. Запявам смело в мрака
и моят глас се слива с бликналата песен
на тези, които с вярата на Ботев чакат
светът да бъде утре по-щастлив, по-весел.

Топя се в зной от трепет съкровен и близък
и крача в ритъма на свойте родни братя
Тупти сърцето ми под кърпената риза
и погледа ми свети, грейнал в тъмнината.

Живеем свили гръб под тежката несрета
но знаем „Жив е той“, духът на Христо Ботев
и вярваме, тъй както вярвал е поетът,
и крепнем и растем възторжени в живота.

Освен това в страниците на „Литературен критик“ се срещат и съобщения като следното: „Празникът на народните и славянски учители тая година бе честван особенно тържествено. Обаче празничните и следпразнични вестници отделиха малко или почти никакво място за масовото участие на студенството в всенародното тържество. А то не бе незначително: 178 осморки, 1424 питомци на родната „Алма матер“, заедно със своите професори и асистенти под знамето на своите академични организации, със своите любими Ботеви и народни маршове и възторжения повик „Да живее просветата“ бяха посрещани и изпращани от хилядното гражданство с взривове от ентусиазъм. Дано поне тази бележка спаси честта на нашата бедна журналистика, която както казва Ботев „Плаче за бездушното и проклина разумното“, и възторзи от новата руска литература — „Поглед към новата руска литература“ от Б. Делчев, — които за лишен път подкрепят твърдението, че този вестник се списва в комунистически дух.

Като се прибави живото сътрудничество, което му оказват известни комунисти, като Крум Вълков, Васил Воденичарски, Гриша Филипов (Филип Н. Филипов, по професия журналист — б. м. Ст. В.) и др. може да се за-

* Погрешно вписано, да се чете Бозаков.

ключи, че вестникът се явява като едно от средствата, с които си служи рушителната комунистическа пропаганда, поради което следва да бъде спрян.[17]

Началник държавна сигурност: (п.) П. Павлов

Началник отдел „Г": (п.) М. Михайлова

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 1735, л. 2—3

72

Рапорт на служител от бюро „Преса" до началника на бюро „Преса" при Дирекцията на полицията за списването на в. „Литературен живот"

МВРНЗ
Дирекция на полицията
Държавна сигурност
31 окт. 1940 г.

Донасям Ви, Господин началник, че от прегледа на броевете 2, 3 и 4/1940 г. на списанието „Литературен живот", издавано в София, се установява следното:

Списание „Литературен живот" започна да излиза на 2 т. м. седмично — в сряда — под редакцията на писателката Санда Йовчева.

За забелязване е, че покрай материалите от чисто литературно-културен характер, във всеки до сега излязъл брой са обнародвани по две-три статии, бележки и антрефилета, посветени на съвременната съветска култура.

Освен това в брой 2 прави по-особено впечатление поместеното стихотворение „Улицата" (от български автор), а в брой 4 на първа страница е поместена една дърворезба на прочут съветски майстор, на която е изобразено знаме със сърп и чук.[18]

Чиновник по чуждата преса: (п.) Д. Н. Минчев

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 1752, л. 3

73

Нареждане на началник служба „Преса" при Дирекцията на полицията до окръжните полицейски инспектори, околийските началници (копие: столичния полицейски комендант, Главна дирекция на пощите, телеграфите, телефоните) за спиране на сп. „Звезда", кн. 15

Спрете разпространението на. . . списание „Звезда",[19] кн. 15. Заповед — 26414, 20. III. 1934 г.

Началник служба преса: (п.) не се чете

МВРНЗ
Дирекция на полицията

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2669, л. 18

74

Писмо на началник отдел „Държавна сигурност“ до прокурора при Софийския окръжен съд, с което се уведомява, че Дирекцията на полицията намира данни за престъпление в кн. 15 на сп. „Звезда“

№ 26415

21. III. 1934 г.

Дирекцията на полицията намира данни за престъпление по чл. 7 от ЗЗД в списанието „Звезда“, кн. 15, поради което даде нареждане до полицейските органи да спрат разпространението му.

Горното Ви се съобщава, Господин прокуроре, за по-нататъшно ваше разпореждане.

Приложение: 1 екземпляр от горното списание

Началник на отдел: (п.) Луков

Началник служба преса: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2669, л. 19

75

Заповед на Прокурорския надзор при Софийския окръжен съд за изземане сп. „Звезда“, кн. 15

гр. София, 22. III. 1934 година

Понеже със съдържанието в списание „Звезда“, кн. 15, се подбужда българското гражданство към вражда и омраза спрямо установените власти и отделните класи на населението, деяние, наказуемо по чл. 7 от ЗЗД, то съгласно чл. 10 от същия закон

Заповядвам:

Горното списание да се изземе.

Препис от настоящата да се изпрати в Дирекция на полицията за изпълнение.

Зам. прокурор: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2669, л. 22

76

Протокол за разпит на Асен Георгиев, редактор на сп. „Звезда“, и Марко Марчевски, сътрудник на списанието

По преписка вх. № 617 от 26. III. 1934 год.
София, 25. IV. 1934 г.

Именувам се Асен Иванов Георгиев, родом от село Чипровци, Фердинандска околия, живущ гр. София, на 29 год., българин, български поданик, изт. православен, грамотен, не осъждан, женен, по занятие бивш чиновник, а сега редактор на списание „Звезда“, кн. 15. Публикувания разказ „Врабчета“ получих по пощата, подписан с инициалите М. М., мислейки, че това е познатия мен Марчевски, сложих подписа Марчевски, адреса на който ми е неизвестен. Статията „Монопола на зърнените храни“ я получих по пощата — автора ѝ Д. Михайлов не познавам, поместих я, понеже ми хареса. Отговорността за нея поемам лично. Списанието е печатано в печатница „Право“ на ул. „Бачо Киро“ № 2, печати се в 2000 екземпляра. Настоящия брой е разпространен и събран от будките. Списанието се списва в духа на работническата идеология. Аз съм също и издател на поменатия брой.

Показанията си написах саморъчно: (п.) А. Георгиев

Именувам се Марко Маринов Марчевски, родом от село Марча, Дряновска околия, жив. гр. София, ул. „Журналист“ № 31, на 35 години, българин, български поданик, изт. православен, грамотен, разведен, не осъждан, показвам:

Разказа „Врабчета“, публикуван в кн. 15, година II на списание „Звезда“, не е мое произведение.[20] С редактора му Асен Георгиев се познавам, но никога не съм му давал, нито изпращал за публикация такъв разказ. Друго няма какво да кажа:

(п.) М. Марчевски

Следовател-юрист: Д-р Златанов

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2669, л. 11

77

Писмо на Главната дирекция на обновата до Дирекцията на полицията — бюро „Преса“ — по повод издаването на сп. „Звезда“

№ 775
26. III. 1935 г.
София

Изпращаме Ви брой 21 от 30. VI. 1934 г. на списание „Звезда“ с редактор Николай Шмиргела, чието списание е спряно и спирането му обявено в брой 69 от 27. VI. 1934 г. на Държавен вестник.

Умолявате се да наредите да се разучи защо след спирането му е издаден брой 21 на списанието и този ли е последния или и други броеве още са излезли.

За резултата молим да ни съобщите.

Приложение: Брой 21 от сп. „Звезда“

Главен секретар: (п.) не се чете

Секретар: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2669, л. 3

78

Протокол за разпит на Георги Бакалов и Николай Шмиргела, редактори на сп. „Звезда“

Преписка вх. № 2290 от 20. III. 1935 год.
София, 2 април 1935 год.

Подписаният следовател при Дирекция на полицията — отделение „В“ съставих настоящия протокол, като разпитах лицата, както следва:

Именувам се Георги Иванов Бакалов, родом от гр. Стара Загора, живущ гр. София, ул. П. Паскалев № 5, на 61 год., българин, български поданик, изт. православен, грамотен, женен, не осъждан, по занятие литератор, показвам:

Книжка 21 на списание „Звезда“ е излязла под редакцията на Николай Шмиргела, който бе студент в Художествената академия. Като сътрудник на това списание си спомням, че книжка 21 е последната, издадена от него, и че тя е излязла в срока, определен от властта и съобщаван в ежедневния печат за ония периодически издания, които бяха забранени, но на които се даде известен срок за ликвидиране. Списание „Звезда“ с брой 21 излезе 4—5 дни преди обявената в книжката дата, след която дата списание „Звезда“ престана да излиза. Показанията написах саморъчно:

(п.) Г. Бакалов.

Именувам се Николай Петков Владов (Шмиргела), родом от гр. Шумен, жив. гр. София, ул. „Цар Борис“ № 123, на 23 години, българин, български поданик, изт. православен, грамотен, не женен, не осъждан, по занятие скулптор и писател, показвам:

Редактор съм на списание „Звезда“. Книжка 21 на списанието е била дадена за преглед в Дирекцията на обновата на 24 или 25 юни. До последната (21 книжка) списанието е било разрешено от Дирекцията на обновата. Списанието е завършило с тая книжка излизането си. След брой 21 никакви други книжки на списанието не са излезли или са били разпространявани.

(п.) Николай Шмиргела

Верно е, че в брой 69 на „Държавен вестник“ от 1934 година беше забранено да излиза но-нататък. Не трябва да се забравя, че след тая дата биде даден петнадесет дена срок за ликвидирането на всички непартийни

вестници и списания, включая и списание „Звезда“. Следствие тая наредба за печата ние издадохме последната книжка 21 на списание „Звезда“ на 27 юни. Списанието по традиция беше издадено с дата 30 юни 1934 година, т. е. няколко дена преди датата 30 юни, но даже и на 30 юни да е излязло, ние имахме право списание „Звезда“ да съществува още с 15 дена след датата 27 юни 1934 година. Показанията си написах саморъчно.

(п.) Николай Шмиргела.

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2669, л. 5—6

79

Нареждане на началник отдел „Държавна сигурност“ до столичния полицейски комендант, окръжните полицейски инспектори, околийските началници за спиране сп. „Новис“

Спрете разпространението на издаването в София списание „Новис“, бр. 2. Заповед № 24090 — 11. XII. 1929 г.

Началник Държавна сигурност: (п.) Луков

МВРНЗ

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2757, л. 15

80

Нареждане на началник отдел „Държавна сигурност“ до столичния полицейски комендант за спиране разпространението на сп. „Новис“

Спрете разпространението на списание „Новис“, кн. 4—5. Заповед № 20999, София, 12 април 1930 г.

Началник държавна сигурност: (п.) Луков

МВРНЗ
Дирекция на полицията

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2757, л. 8

81

Писмо на началник отдел „Държавна сигурност“ до прокурора при Софийския окръжен съд, с което се уведомява, че Дирекцията на полицията намира данни за престъпление в сп. „Новис“

21000
12. IV. 1930

Понеже Дирекцията на полицията намира данни за престъпление по чл. 19 във връзка с чл. 6 от ЗЗД в списание „Новис“, кн. 4—5, то даде нареждане до полицейските органи да спрат нейното разпространение.

Горното Ви се съобщава, Господин прокуроре, за по-нататъшно ваше разпореждане.

Приложение: списание „Новис".[21]

Началник на отдела: (п.) Луков
Началник бюро преса: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2757, л. 9

82

Писмо на началник отдел „Политическа полиция" до Министерството на външните работи и изповеданията — Отдел за печата и контрол по печата — за налагане санкции на редактора на сп. „Нова литература"

23926
7. IX. 1935 год.

Вече в няколко броя по ред Контролата по печата забранява съдържанието, поместено на I-ва страница на списание „Нова литература", обаче редакцията редовно отпечатва броя, без да го изхвърли.

Моля да се наложат санкции на редактора.[22]

Началник политическа полиция: (п.) не се чете

Началник отделение „В": (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2754, л. 9

83

Запоред № 321 на Прокурорския надзор при Софийския окръжен съд за изземане в. „Фронт"

гр. София, 24. X. 1932 година

Понеже със статиите, поместени в брой 4 от 15. X. 1932 година на вестник „Фронт", се върши пропаганда за промяна на политическия и икономическия строй на държавата, деяние, наказуемо по чл. 6 от ЗЗД, то съгласно чл. 10 от същия закон

Заповядвам:

Горния вестник да се изземе.

Препис от настоящата да се изпрати в Дирекцията на полицията за изпълнение.

Зам. прокурор: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2526, л. 12

84

Протокол за разпит на Александър Жендов, редактор на в. „Фронт“

Преписка вх. № 468 от 22. III. 1933 год.
София, 6. IV. 1933 г.

Подписаният полицейски следовател при Дирекция на полицията — Бюро преса произведох настоящия протокол, като разпитах лицата, както следва :

Именувам се Александър Стефанов Жендов, родом от град София, жив. ул. „Паисий“ № 59, възраст 32 години, народност българин, поданик български, вероизповедание изт. православно, грамотен, неосъждан, занятие художник и публицист.

На зададените въпроси отговарям :

Редактор съм на вестник „Фронт“ от бр. 4 до днес. Статията „Залез на просветата“ е моя. „Лулата на комунаря“[23] съм превел от руски. Стихотворението „Дни“ е от Младен Исаев. Полемиките от „На фронта“ са писани от мене. Рецензията за книгата на Молотов (стр. 2) е от случаен сътрудник, подписан с инициали Ив. Р. Поправих я и я поместих. Оставена ми бе в печатницата. Статията „Карл Маркс“ (стр. 3) е получена също в печатницата. Въпросният брой 20 е набран в печатницата на Н. Деведжиев, но отпечатан само в екземпляри за преглед от Бюро преса, за библиотеката и за коректора. Показанията си написах саморъчно.

(п.) Ал. Жендов.

София, 6. IV. 1933 г.

Полицейски следовател: (п.) Д-р Златанов

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2526, л. 20

85

Нареждане на началник отдел „Държавна сигурност“ до окръжния полицейски инспектор в Пловдив за задържане на Кръстю Белев

Шифрована

Задръжте и изпратете Кръстю Белев, писател, живущ Пловдив. 26969, 6. VI. 1933 г.

Началник държавна сигурност: (п.) Луков

МВРНЗ

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3021, л. 3

86

Нареждане на началник бюро „Прєса“ до окръжните полицейски инспектори, околийските началници за спиране разпространението на книгата „Смяна на знамената“ и „Песента на налъмите“ от Кръстю Белев

Спрете разпространението на книгата „Смяна на знамената“ и „Песента на налъмите“ от Кръстю Белев. Заповед 26864 — 11. V. 1933 г.

Началник бюро преса: (п.) не се чете

МВРНЗ

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3021, л. 29

87

Заповед № 202 на Прокурорския надзор при Софийския окръжен съд за изземане книгата „Смяна на знамената“ от Кръстю Белев

гр. София, 22 май 1933 год.

Понеже с издаването на книгата „Смяна на знамената“ от Кръстю Белев е извършено престъпление по чл. 7 и 19 от ЗЗД, то съгласно чл. 10 от същия закон

Заповядвам:

Горната книга да се изземе.

Препис от настоящата да се изпрати в Дирекцията на полицията за изпълнение.

Зам. прокурор: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3021, л. 26

88

Протокол за разпит на Кръстю Белев за книгата му „Смяна на знамената“

Преписка вх. № 875 от 29. V. 1933 година
София, 6 юни 1933 година

. . . Именувам се Кръстю Димитров Белев, 26-годишен, родом от село Горни Броди, Македония, жив. гр. Пловдив, улица „Волга“ № 64, българин, български поданик, източно православен, грамотен, неженен, осъждан по ЗЗД на 15 год., амнистиран, литератор, показвам следното:

Книгата „Смяна на знамената“ е писана от мен — някои от разказите са писани във Варненския окръжен затвор и само разказите „Бащата“ и „През нощта“ са писани вън през 1932 година. Почти всички разкази, освен горните два, са печатани в неконфискувани броеве на вестниците „РЛФ“ и

„Фронт“. Книгата е издание на Ив. Коюмджиев — София. Спазарихме се да ми даде 500 екземпляра от книгата вместо хонорар.

Показанията си написах саморъчно, за което се подписвам.

София, 5. VIII. 1933 г. (п.) Кр. Белев

Произвел дознанието: (п.) Сапунов

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3021, л. 5

89

Заповед № 62 на Прокурорския надзор при Софийския окръжен съд за изземане книгата „Испания зове“ от Кръстю Белев

гр. София, 31 август 1938 год.

Понеже със внасянето от чужбина и разпространението в страната на книгата „Испания зове“ от Кръстю Белев,[24] издадена на български език в Париж през 1937 година, се върши престъпление по чл. 7 от ЗЗД, то съгласно чл. 14 от същия закон

Заповядвам:

Горната книга да се изземе.

Препис от настоящата да се изпрати в Дирекцията на полицията за изпълнение.

Прокурор: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3068, л. 3

90

Рапорт на началник бюро „Преса“ до началник отдел „Държавна сигурност“ за спиране сборника „Антена“, издаван във Варна

МВРНЗ
Дирекция на полицията
Държавна сигурност
5. III. 1941 г.
София

Във Варна е започнато издаването на всеки три месеца на литературния сборник „Антена“. От съдържанието на 1 брой на този тримесечен литературен сборник става ясно, че той обединява някои от комунистите писатели у нас (Кръстю Белев, Н. Ланков, Анг. Тодоров, Кр. Вълков, Ив. Вельов, Т. Павлов) и служи на тяхната идеология и разбирания, които някъде стигат до пораженство („Момини жалби“, „Марс“).

Ето защо, господин началник, не е зле да се обърне внимание на отдела на временния надзор върху печата да не допуща и разрешава отпечатването на следващите броеве на същия сборник или поне да бъде извънредно строг при преценяване на поместените в него литературни произведения.[25]

Началник отделение „Г": (п.) М. Михайлова

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 3088, л. 2.

91

Рапорт на служител от бюро „Преса" до началника на бюро „Преса" при Дирекцията на полицията за идейното съдържание на книгата „Години, които си отиват" от Камен Калчев

Отделение „Г" — бюро печат
София, 4. XII. 1941 г.

Донасям Ви, Господин Началник, че прегледах книгата „Години, които си отиват" — една от книгите на читалище „Нов живот" в село Петърч (разкази от Камен Калчев).

Това са разкази, в които авторът рисува днешното време в най-ужасни краски. Той ни дава образи на бедни онеправдани люде, използувани и мъчени от богаташите. Изтъква разврата у богатите господари, а същевременно и честността и мъченичеството на героите си... Така в разказа „Любов", стр. 80, той казва: „На другия ден научи, че е арестуван. Как да му помогне? И как да го моли за извинение, загдето се е усъмнил поне един миг в неговата вярност? Те хубаво знаеха, че този електромонтьор, който лежеше вече една година в затвора с гордо самочувствие, с невинността на своя възторг, своите разбирания, няма да забрави първата жена, която му се отдаде с доверие и радост. Тя знаеше, че той нямаше никого на света освен нея и другарите си." А в разказа „Татко" на стр. 88 той говори: „Но имаше ли нещо друго, с което да ме отвлекат? Аз бях гладен, упорит, зъл. И какво щеше да ми донесе тоя татко от фронта? Оня ден слушахме ние пред общината, чакахме за писма и хляб, а татко все още го нямаше." И в разказа „Последният урок" на стр. 123 се казва: „Бягай!... Околийският ще дойде... Дълго време след това разправяха легенди около смъртта на Куилов. А часовникът, който намерили в жилетката му, още вървял. Така умират хората, на които е чуждо позорното отстъпление."

Почти във всички разкази се прокарва комунистическа тенденция, и то така умело, щото великолепно би могла да подведе някой по-наивен читател и да го направи свой привърженик. Ето защо намирам, че разпространението на тази книга би било вредно във всяко едно отношение за обществото и именно заради това не би трябвало да се допусне.

Докладчик по българската преса: (п.) Н. Орешкова

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2977, л. 7

92

Писмо на отдел „Държавна сигурност“ до началника на Отдела за временния надзор върху печата за строго съблюдаване на контролните органи по печата в провинцията да не допускат отпечатването на вестници с комунистическо съдържание

№ II. 1477
13. IV. 1941
София

Строго поверително!

Дирекция на полицията, отдел Държавна сигурност, донася до знанието на почитаемия Отдел за Временен надзор по печата, че много от комунистическите писатели, като Тодор Павлов, Кръстю Белев, Никола Ланков, Марко Марчевски, Ангел Тодоров, Крум Вълков и др., по нареждане на Комунистическата партия и пред вид строгия контрол по печата в София са насочили дейността си в провинциалния печат и пишат в провинциалните вестници, в които прокарват комунистическите си разбирания.

Понякога даже те изцяло поемат уреждането на отделни броеве от провинциалните вестници, какъвто е случая с брой 714 от 1. II. т. г. на вестник „Обществена трибуна“[26] — гр. Търговище, или пък издават притурки към тях. Писаното и в едните, и в другите е силно тенденциозно и служи изключително на комунистическата пропаганда.

Ето защо Дирекция на полицията моли почитаемия отдел за Временния надзор върху печата да нареди до контролните си органи в провинцията да следят и не допущат да се отпечатват вестници с подобно съдържание.

Началник Държавна сигурност: Павлов

Началник отдел „Г“: Михайлова

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2011, л. 3.

93

Нареждане на началник отдел „Държавна сигурност“ до областните полицейски началници, столичния полицейски комендант, Главната дирекция на ПТТ, Народната библиотека за спиране и изземане книги на Тодор Павлов

МВРНЗ
Дирекция на полицията
Отдел Държавна сигурност
№ II В-1909
23. VII. 1942 г.
София

Поверително!

Наредете да се спре разпространението и изземе от книжарници и други разпространители книгата „Що е патриотизъм“, философско социалистически очерк от Тодор Павлов — книгоиздателство „Нов свят“, София, 1939 г. От

същия автор и издателство да се изземат и следните книги: „Що е философия", 2. „Що е демокрация", 3. „Що е наука", 4. „Що е общество", 5. „Що е практика", 6. „Случайност и необходимост", 7. „Що е материя", 8. „Що е съзнание", 9. „Свобода на волята".

Първите 4 книги са излезли през месец юни, а останалите 6 ще излязат до края на м. юли т. г.

Да се изземат и следните книги от същия автор:

1. „Основните въпроси на философията — теория на отражението". 2. „Обща теория на изкуството (идеалистическото и материалистическото разбиране на изкуството)". 3. „На литературни и философски теми". 4. „Нация и култура". 5. „Поезията на В. Марковски". За стореното донесете в отдела.

Началник държавна сигурност: (п.) П. Павлов

Началник отделение: (п.) не се чете

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2977, л. 3

94

Нареждане на началник отдел „Държавна сигурност" до областните полицейски началници, столичния полицейски комендант, Главната дирекция на пощите, телеграфите, телефоните, Народната библиотека за спиране и изземане книгата „Критика и „критика" от Тодор Павлов

Към окръжно № II В 1909 от 23. VII. 1942 г.

Наредете да се спре разпространението и изземе от книжарници и други разпространители книгата „Критика и „критика" на литературни и философски теми" от Тодор Павлов.

Изземите екземпляри изпратете в Дирекцията на полицията — отделение „Г".

Началник държавна сигурност: (п.) П. Павлов

Началник отделение „Г": (п.) Семерджиев

ЦДИА, ф. 370, оп. 2, арх. ед. 2977, л. 4

Бележки

[1] От книгите на Георги Караславов полицията е успяла да изземе съвсем малко екземпляри главно поради обстоятелството, че писателят разпространява много умело своите книги. Докато от „Споржилов", „Селкор" и „На два фронта" няма почти нито един иззет екземпляр, от разказите „Изчадия адови" били иззети около 90 екземпляра. Един от многото си разпити в полицията за своите книги Георги Караславов пресъздава в разказа „Неприятният случай", печатан във вестник „Свят" с псевдонима Георг Шварцрумп. Арестуването си и разпита за повестта „Сел ор" той описва в разказа „Седмото отделение" в книгата „Нови пътища", 1959 г.

[2] Н. Чавдаров е псевдоним на Никола Ланков, един от редакторите на вестник „РЛФ".

[3] Иван Цеков Мартинов е подведен под отговорност като редактор на бр. 88, 99 и 100 на в. „РЛФ". Арестуван на 19 октомври 1932 г., той лежи в Софийския централен затвор до 3 февруари 1933 г.

[4] Александър Колев (Бурмов) е подведен под отговорност като редактор на брой 84—87 на в. „РЛФ", за което е съден и лежи в Софийския централен затвор седем месеца и половина.

[5] Емил Шекерджийски е подведен под отговорност и интерниран като редактор на брой 125—131 на в. „РЛФ".

[6] Поради умелото разпространение на „Към партията" полицията не е успяла да изземе почти нито един екземпляр. В месечен доклад на Дирекцията на полицията от 11 април 1933 г. се сочи, че от стихосбирката „имало разпространени екземпляри във Видинския край".

Между инкриминираните стихотворения, включени в „Към партията", на първо място били „Към партията", „София", „При гроба на Смирненски" и др

[7] Заради романа „Морава звезда кървава" срещу Константин Н. Петканов се повежда злостна кампания, раздухвана предимно от Съюза на запасните офицери в България чрез техния орган в. „Отечество". В брой 686 (1935) е печатана статията „Един нечуван скандал", а в брой 693 (1935) — „Духовни и бойни водачи". Излиза също и откритото писмо-позив на М. Ив. Винаров — „Награден писателски позор". В защита на Петкановия излизат редица наши писатели, като Антон Страшимиров, Т. Г. Влайков, А. Каралийчев, Г. П. Стаматов, Ас. Златаров и др.

[8] Съюзът на запасните офицери в България организира бясно преследване срещу Людмил Стоянов. Най-ярък израз на това се дава в статията на И. Мусаков, който обвинява писателя в пораженство. Людмил Стоянов пише статия-отговор във в. „Заря", брой 4191 от 24 август 1935 г., но тя не бива допусната от предварителния контрол по печата.

[9] От книгата „Подем" на Никола Ланков полицията успява да изземе само 800 екземпляра. Срещу полицейския произвол за изземане на „Подем" Никола Ланков печата смела и разобличителна статия във в. „Фронт", брой 22 от 29 март 1933 г.

[10] От двете стихосбирки на Младен Исаев полицията не успява да изземе почти нито един екземпляр, тъй като авторът много умело ги разпространява.

[11] За книгата си „Фронт" Иван Мартинов е задържан на 10 април 1935 г. и осъден на три години затвор. Излежал присъдата в Софийския централен затвор до 6 януари 1937 г.

[12] Книгата на Орлин Василев „Огненият обръч" излиза в 2000 екземпляра. От нея полицията изземa много малко екземпляра — около 16, — главно в Самоков. Авторът е съден през март 1935 г. След бляскава защита на Н. Меворах, И. Кирилов и Л. Дюкмеджиев на 25 март с. г. Орлин Василев бива оправдан.

[13] В. „Щит" — илюстрован литературен вестник — излиза от 27 септември 1933 г. до 13 юни 1934 г., всичко в 38 броя, под редакцията на Людмил Стоянов. В „Щит" сътрудничат почти всички наши прогресивни писатели и писатели-комунисти. След спирането на вестника Людмил Стоянов започва издаването на в. „Литературен преглед".

[14] В. „Поглед" започва да излиза на 29 юни 1930 г. под редакцията на журналиста Недялко Николков. Пропагандира строителството на социализма в СССР и успехите на работническото и комунистическото движение в чужбина. Излизал в тираж 12 000—15 000 екземпляра при непосредственото редактиране и участие на Димитър Найденов, Христо Радевски, Владимир Топенчаров, Ангел Тодоров, Никола Алексиев и др. Спира на 15 юли 1934 г.

[15] Неделчо Минчев—Бурянин е роден на 27 септември 1907 г. в с. Присово, Търновско, в семейството на беден градинар. През 1922 г. влиза в редовете на Комсомола, а през 1928 г. става член на БКП. На литературното поприще се проявява от 1928 г., като сътрудничи във „Ведрина", „РЛФ", „Звезда" и др. Поради изтезанията и побоищата в полицията след 19 май 1934 г. заболява от туберкулоза. Прикован на легло цели 5 години, починал на 13 ноември 1940 г. в Търговище.

[16] В. „Литературен преглед" започва да излиза на 12 септември 1933 г. и спира с брой 33 от 24 април 1935 г. На мястото на „Литературен преглед" през 1936 г. Людмил Стоянов започва издаването на в. „Брод".

[17] В. „Литературен критик" започва да излиза в началото на 1941 г., излиза всичко в 19 броя до 22 юли 1941 г. От брой 6 вестникът се поема и редактира от Н. Вапцаров, Емил Шекерджийски, а по-късно от К. М. Цапев, Михаил Сматракалев, Ст. Стоименов

и др. Стихотворението „Селска хроника“ от Димитър Бозаков е печатано в бр. 13, стихотворението „След 2 юни“ от Кр. Вълков е печатано в брой 14, стихотворението на Младен Исаев излиза в брой 15. Статията на Борис Делчев също излиза в брой 15. Стихотворението на Ангел Жаров „Съвременни песни“ излиза в брой 16.

[18] В. „Литературен живот“ започва да излиза на 2 октомври 1940 г. Тук сътрудничат почти всички наши прогресивни писатели.

Стихотворението „Улицата“ е от Богомил Райнов. Дърворезбата, за която става дума, е от известния съветски художник В. П. Вормосков.

[19] Сп. „Звезда“ — литературен и обществен двуседмичник — излиза като партиен орган в продължение на две години. Първата книжка излиза на 15 август 1932 г., а последната на 30 юни 1934 г. — всичко 45 книжки. Това е най-значителното дело на Георги Бакалов след завръщането му от СССР до 19 май 1934 г. Най-редовни сътрудници на „Звезда“ са Хр. Радевски, Георги Караславов, Никола Ланков, Ангел Тодоров, Младен Исаев, Кръстю Белев, Н. Бурянин, Жак Натан, Сава Гановски и др. В редактирането на списанието участвуват Ангел Тодоров, Асен Георгиев, Николай Шмиргела и др., които в същност са отговорни редактори на списанието пред полицията.

[20] Разказът „Врабчета“ действително е написан от Марко Марчевски. Той третира истинска случка. След завръщането си от СССР през януари 1934 г. Марчевски е арестуван в Дирекцията на полицията. В килията, в която е хвърлен, писателят заварва един студент-комунист, който е и героят на разказа. Черният гарван е известният полицейски садист Черното Павле. Разказът Марчевски е написал през февруари 1935 г.

[21] Сп. „Новис“ се редактира от Ламар. Излезли всичко 7 книжки от 5. X. 1929 до 3. I. 1932 г.

[22] Сп. „Нова литература“ — за култура, литература и обществен живот — започва да излиза на 25 януари 1935 г. Тъй като името на Бакалов (истинския редактор на списанието) е компрометирано пред властта, отговорен редактор е литературният критик Васил Александров. През втората си годишнина (1936) „Нова литература“ се преименува в „Мисъл“. Сътрудници на „Нова литература“ са Христо Радевски, Ангел Тодоров, Георги Караславов, Марко Марчевски, Младен Исаев, Орлин Василев, Мария Грубешлиева, Крум Велков, Иван Руж, Васил Александров, Владимир Топенчаров, Сава Гановски, Жак Натан, Петър Георгиев и др.

[23] В. „Фронт на трудово-борческите писатели“ започва да излиза под редакцията на Александър Жендов, Н. Ланков, Хр. Радевски, Д. Хаджилиев, Ламар, Георги Караславов и др. От брой 10 (10 октомври 1933 г.) „Фронт“ излиза под редакцията само на Ал. Жендов. Излезли всичко 22 броя. Разказът „Лулата на комунаря“ е от известния съветски писател Иля Еренбург.

[24] Кръстю Белев е един от най-много преследваните писатели от полицията. Заради своите книги той е осъждан по ЗЗД на 12 и 15 години затвор, поради което емигрира зад граница.

[25] Сборникът „Антена“ започва да излиза през м. януари 1941 г., организиран от Божидар Божилов. Освен посочените в рапорта сътрудници в сборника участвуват още Иван Мартинов, Б. Райнов, Е. Манов, Л. Стоянов, Р. Ралин, Н. Ланков и др.

Стихотворението „Момини жалби“ е от Никола Ланков, а стихотворението „Марс“ — от Богомил Райнов.

[26] Брой 714 от 1941 г. на в. „Обществена трибуна“, в който участвуват изтъкнати наши писатели-комунисти, се урежда от поета Николай Зидаров.

СЪДЪРЖАНИЕ

Христо Дудевски — Алеко Константинов. Ранно литературно творчество . 3
Елена Димитрова — Христо Смирненски и списание „Българан“ 89
Цвета Унджиева — Отношението на Смирненски към някои въпроси на литературата 111
Веска Иванова — Псевдонимите на Смирненски 133
Дана Хронкова — Смирненски в Чехия 145
Э. Г. Зыков — К вопросу об авторе „Азбучной молитвы“ 173
Донка Петканова-Тотева — Неделникът на Софроний Врачански. Извори и идеи 199

Научни съобщения и материали

Боню Ст. Ангелов — Стари славянски текстове 247
Л. Чурчић — Један бугарски текст „Слова кнеза Лазара“ 269
Л. В. Воробьёв — К вопросу о пребывании Любена Каравелова в Московском университете 275
Николай Жечев — За един ръкописен сборник-песнопойка от 70-те години на XIX в. . . . — 285
Михаил Арнаудов — Към въпроса за творците на народната песен. Един даровит народен певец от Софийско 293
Михаил Арнаудов — Една забравена поема на Яворов 305
Величко Вълчев — Из преписката на Иван Вазов 317
Стефан Великов — Българската художествена литература през иглените уши на фашистката полиция и цензура (документи) 395

СОДЕРЖАНИЕ

Христо Дудевский — Алеко Константинов. Раннее литературное творчество 3
Елена Димитрова — Христо Смирненский и журнал „Българан“ 89
Цвета Унджиева — Отношение Смирненского к некоторым вопросам литературы 111
Веска Иванова — Псевдонимы Смирненского 133
Дана Хронкова — Смирненский в Чехии 145
Э. Г. Зыков — К вопросу об авторе „Азбучной молитвы“ 173
Донка Петканова-Тотева — „Неделник“ Софрония Врачанского. Источники и идеи 199

Научные сообщения и материалы

Боньо Ст. Ангелов — Старинные славянские тексты 247
Л. Чурчич — В одном болгарском тексте „Слова князя Лазара“ 269
Л. В. Воробьев — К вопросу о пребывании Любена Каравелова в Московском университете 275
Николай Жечев — Об одном рукописном сборнике песен 70 годов XIX века . 285
Михаил Арнаудов — К вопросу о творцах народных песен. Даровитый народный певец в Софийском округе 293
Михаил Арнаудов — Забытая поэма Яворова 305
Величко Вылев. Из переписки Ивана Вазова 317
Стефан Великов — Болгарская художественная литература через игольное ушко фашистской полиции и цензуры (документы) 395

SOMMAIRE

Christo Doudevski — Aleko Konstantinov. Premières oeuvres littéraires. . . 3
Elena Dimitrova — Christo Smirnenski et la revue „Bălgaran“ 89
Cveta Oundžieva— Smirnenski et son attitude à l'égard de certains problèmes de littérature 111
Veska Ivanova — Les pseudonymes de Smirnenski 133
Dana Hronkova — Smirnenski en Tchécoslovaquie 145
E. G. Zikov — Sur l'auteur de la „Prière acrostiche“ 173
Donka Petkanova-Toteva — „Le Nedelnik“ (recueil de sermons dominicaux) de Sofroni Vračanski 199

Communications et matériaux

Bonio Angelov — Textes vieux-slaves 247
L. Čourčič — Dans un texte bulgare du „Slovo kneza Lazara“ 269
L. V. Vorobiov — Sur le séjour de Luben Karavelov à l'Université de Moscou. 275
Nikolaï Gečev — Sur un recueil de chansons-manuscrit, datant des années 70 du XIXe siècle 285
Mihail Arnaoudov. Sur la question des créateurs de la chanson populaire. Un chansonnier de talent — de la région de Sofia 293
Mihail Arnaoudov — Un poème oublié de Yavorov 305
Veličko Vălčev — Extraits de la correspondance d'Ivan Vazov 317
Stefan Velikov — Les belles-lettres bulgares passées au crible de la police et de la censure fascistes (documents) 395

ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

Книга IX

Худ. редактор М. Кънева Техн. редактор К. Манов
Коректор Й. Захариева

Дадена за набор на 11. V. 1960 г. Подписана за печат на 26. X. 1960 г.
Формат 71/100/16 ЛГ III—8—1960 Тираж 800
Печатни коли 28,38 Издателски коли 33,77
Книжно тяло 38,85 лв. Подвързия 0,50 лв.
Цена 39,35 лв.

Набрана и отпечатана в печатницата на Българската академия на науките
София, ул. Ив. Вазов 13
Поръчка № 237

Цена 39,35 лева